❋ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતે ❋

શ્રી બ્રહ્મસંહિતા

સદ્ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું જીવન અને કવન]

(બીજી આવૃતિ)

卐

સંપાદક અને પ્રકાશક

રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઇ રત્નું

કાલાવડ

卐

સંગ્રાહક

પાર્ષદ વર્ય શ્રી કેસરભકત

અમદાવાદ મંદિર

રૂ. ૧૬/૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન

રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઇ રત્નું

મુ. કાલાવડ (જીલ્લો જામનગર) સોરાષ્ટ્ર.

પ્રથમાવૃતિ પ્રત ૫૦૦ સં. – ૨૦૧૭ ઇ. સ – ૧૯૬૧
બીજી આવૃતિ પ્રત ૨૦૦૦ સં. ૨૦૨૨ ઇ. સ. ૧૯૬૬

(સર્વ હકક પ્રકાશક ને સ્વાધીન છે.)

મુદ્રક અને મુદ્રણસ્થાન
પ્રવિણચંદ્ર સી. ઠાકર
ઠાકર પ્રિન્ટરી બેડીગેટ જામનગર

શ્રી પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ સ્વામિનારાયણ-ભગવાન

સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી
(શ્રી બ્રહ્મમુનિ)

જન્મ	અક્ષર-નિવાસ
દેશ–મારવાડ	દેશ–ઝાલાવાડ
ગામ–ખાણુ	ગામ–મૂળી
સં. ૧૮૨૮ મહા સુદિ ૫	સં. ૧૮૮૮ જેઠ સુદિ ૧૦
તા. ૮–૨–૧૭૭૨ શનિવાર	તા. ૮–૬–૧૮૩૨ શુક્રવાર

॥ શ્રીજી ॥

श्री ब्रह्मानन्दमंगलस्तवनम्

यः षड्भावविवर्जिताऽक्षरपदस्थानाऽदिमुक्तः स्वयं,
स्वेष्टाऽऽज्ञावशवर्तनाऽऽप्तनृजनिः सच्चारणज्ञातिकः
सिद्धार्थः सुरकोटिगो मतिमतां मूर्धन्य ईष्टव्रती,
आजीवाऽऽकृतनैष्ठिको विजयते श्रीलाडुसंज्ञः कविः ॥१॥

જે બ્રહ્માનન્દસ્વામી (લાડુદાનજી) પોતે, માયિક એવા જે હોવું, જન્મવું, વધવું, પરિણમવું, ક્ષીણ થવું, અને નાશમાં જવું, એવા છ ભાવો, તેથી રહિત એવા દિવ્ય અક્ષરધામના વાસી અનાદિ મુકતરાજ છે, તે પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રી પરબ્રહ્મ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી આ લોકમાં દેવકોટિમાં ગણેલી એવી ચારણ જ્ઞાતિમાં જન્મ ધરીને જન્મસિધ્ધ યોગી રહીને ઇષ્ટ-વ્રત પાળતા થકા મતિમાનોમાં મૂર્ધન્ય કવિરાજ તરીકે પ્રસિધ્ધિ પામ્યા છે અને આખું જીવન નૈષ્ટિક બ્રહ્મચારી ધર્મમાં વર્ત્યા છે, એવા શ્રી લાડુ-દાનજી સદા જય પામે છે, ॥૧॥

भूताः सन्ति च भाविनोऽपि कवयोऽसंख्याः स्वगर्वान्विताः,
तर्के केचन लेखने स्मृतिविधौ काव्ये मतौ केचन ।
स्फुर्तौ चाऽप्यपवर्गकाव्यकरणे सूच्यौष्ठमध्यस्थया,
प्राक्प्रत्युत्तरदापने त्विह गुणास्ते विज्ञसम्राड्भिधे ॥२॥

પૃથ્વીમાં અનેક કવિઓ ભૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં થયા છે વિદ્યમાન અને થાશે, તેઓમાં કોઈ તર્કશકિતમાં ગર્વ ધરાવનારા, કોઈ લેખનશકિતમાં કોઇ સ્મરણશકિતમાં, કોઈ કાવ્યશકિતમાં, કોઇ ભવિષ્ય ભાખવાની શકિતમાં, કોઇ સ્ફુરણાશકિતમાં, અને કોઇ બે હોઠ વચ્ચે સોઇ ઉભીરાખીને ૫-ફ-બ-ભ-મ-અક્ષરો વર્જિત કાવ્ય રચનાની શકિતમાં તથા કોઇ તાત્કાલિક પ્રત્યુત્તર આપવાની શકિતમાં, ગર્વવાળા હોય છે, પણ આ વિદ્વાન કવિસમ્રાટ એવા બ્રહ્માનન્દમુનિ તો પોતામાં તે તમામ શકિતઓ રૂપી સદ્ગુણો ભકિત સાથે વસેલા હોવાથી કવિસમ્રાટ એવી પદવીને સાર્થક ધારણા કરી રહ્યા છે. ॥૨॥

छन्दोगीतिसुपद्यगद्यघटनारागव्रतश्लोकगीः,
यज्जिव्हाग्रसुनर्तकी विहरति श्रीशारदामूर्तिधृक् ।
यावत्काव्यसुपिङ्गलादिकनिबन्धाऽभ्यासमूर्तिर्यतिः,
ब्रह्मानन्दमुनिः क्षितौ विजयते ब्रह्मात्मतादात्म्यकः ॥३॥

છન્દો ગીતિઓ પદ્યો ગદ્યો રચનાઓ રાગો વ્રતો અને શ્લોકો રૂપી જે ગિરાદેવી, તે જેમની જીભના ટેરવામાં નર્તકી તરીકે રહીને નાચે છે, એટલું જ નહીં, પણ પોતે સ્વયં શારદાની મૂર્તિના ધારણ કરનારા છે, તથા સમગ્ર કાવ્ય કળાઓ પિંગળ પદ્ધતિઓ અને નિબન્ધોના અભ્યાસો પોતે મૂર્તિમાન મૂર્તિરૂપે આ બ્રહ્માનન્દયતિમાં હોયને શું, એવા તથા બ્રહ્મતાદાત્મય ભાવને અનુભવતા એવા આ બ્રહ્માનન્દસ્વામી પૃથ્વીમાં વિજય પામે છે ॥૩॥

यत्काव्येषु वसन्ति वै नवरसा मूर्ता रसाब्धिर्यतः,
सद्धास्याऽऽख्यरसोऽतिपुष्टतनुधृक्काव्येऽन्वितोऽस्याऽस्त्यतः।
योलब्ध्वा शुभवासमाप्तमतुलं श्रीस्वामिनारायण,-
स्याऽग्रे स्निग्धसखा मुनिर्विजयते ब्रह्माख्ययोगीश्वरः ॥४॥

પોતે રસોના સાગર હોવાથી પોતાના કાવ્યોમાં મૂર્તિમાન નવરસો વાસ કરીને કાયમ રહેલા છે, તેમાં પણ વિશેષ રૂપે એમના હાર્દિક કાવ્યોમાં ઉત્કૃષ્ટ હાસ્ય રસતો અતિપુષ્ટરૂપે રહેલો જ હોય છે, તથા જેઓ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનની સન્નિધિમાં કાયમ પોતાનો અતુલ વાસ રાખતા થકા સ્નેહીલ સખા રૂપે વર્ત્યા છે, એવા યોગીશ્વર આ બ્રહ્માનન્દમુનિ સદા વિજય પામે છે. ॥૪॥

सत्संगाऽयसमग्रसंस्थितिमहामर्यादपोंऽगी स्वयम्,
यद्योगान्निजवाहनोऽपि तुरगो ब्रह्मव्रतं सन्दधे,
शूरो धार्मिकवर्तनेऽतिदृढसद्वृत्तिः कृतौ स्वेप्सिते,
ब्रह्मानन्दयतिः सदा विजयते सत्यार्थवाग्वारिधिः ॥५॥

જેમના યોગ વડે પોતાનું વાહન અશ્વ પણ બ્રહ્મચારી વ્રતને પાળતો હતો, વળી પોતે સત્સંગમાં અગ્રગણ્ય અને સમગ્ર સુસ્થિતિવાળા બંધારણોની મર્યાદાઓના પોષક તથા ધાર્મિક વ્રતમાં શૂરવીર, અને પોતાના ધારેલાં

કાર્યોમાં દ્રઢ અડગ નિશ્ચયવાળા તેમ જ સધ્વર્તનવાળા અને સત્ય અર્થવાળી વાણીના વારિધિ એવા શ્રી બ્રહ્માનન્દમુનિ સદા વિજય પામે છે. ॥૫॥

भव्यं यस्य हि दर्शनं निजपदाऽऽस्थाप्राप्तकल्याणदम,
यत्संगः परमुक्तिदोऽक्षरपदे लोकेऽत्र विद्याप्रदः।
विद्या यस्य करोत्थिताऽस्ति जनताऽऽकृष्टिप्रकर्षाऽऽर्त्तिहा,
स्वामी ब्रह्ममुनिः कवीश्वरकविः कोर्त्यायुषा जीवति ॥६॥

જેમનું દર્શન, પોતાના શરણનાં આસ્થાથી આવેલા જનોને કલ્યાણ દેનારૂં છે, જેમનો સમાગમ, અક્ષરધામની પરમમુક્તિ આપનારો છે, તેમ જ આ લોકમાં ઉત્તમ વિદ્યાઓ આપનારો છે, જેમના હાથની આશિષો ભરેલી અને ઉપદેશ ભરેલી મુદ્રાઓ જનોને આકર્ષણ કરીને સર્વ દુઃખોની હણનારી છે, એવા કવીશ્વરોના કવિશ્રી બ્રહ્માનન્દ સ્વામી કીર્તિરૂપી દીર્ઘાયુષ્ય વડે સા ચિરંજીવી વર્તે છે. ॥૬॥

देवज्ञातिगताऽऽश्वलायनभिधा शाखाऽस्ति वै भारते,
तीर्थाऽद्रयर्बुदभूश्रयोऽस्ति खनिकाग्रामोऽत्र तातोस्य हि।
नाम्ना स्माऽस्ति हि शंभुदान इति यो माता च वै लालबा,
ताभ्यां लब्धजनिर्हि लब्धइति यः श्रीरंगसंज्ञोऽपि सः ॥७॥

આ ભારતમાં દેવકોટિની ચારણજ્ઞાતિની અશ્વલાયન શાખાના ચારણો તીર્થરૂપ આબૂ પર્વતની છાયામાં આવેલા ખાણ્યગામમાં વસે છે, તેમાં આ બ્રહ્મમુનિના શંભુદાનનામક પિતાજી અને બાઈ લાલબા નામક માતાજી વસતા હતા. તેમનાથી જન્મધરી લાધુદાનજી નામે પ્રથમ અને પછીથી શ્રીરંગકવિ નામે આ બ્રહ્માનન્દસ્વામી પ્રસિધ્ધ થયા હતા. ॥૭॥

ब्रह्मानन्दभिधः स एव सहजानन्दस्य शिष्यः कविः,
जित्वा मायिजगद् ययौ हरिपदंयद्ब्रह्मधामोत्तमम्।
तस्य ब्रह्मसुसंहिताभिधमिदं सज्जीवनं कीर्तये,
निर्विघ्नाऽस्य समाप्तिरस्त्विति वृणेऽहं मावदानः कविः ॥८॥

ત્યાર પછી શ્રી સહજાનન્દસ્વામી એવા જે શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન, તેમના શિષ્ય શ્રીરંગકવિ થયા, અને બ્રહ્માનન્દસ્વામી નામથી પ્રસિધ્ધ થયા, તેમણે માયા અને જગતને જીતીને સ્વનામ વડે સ્મરણ કરાતું એવું જે શ્રીહરિનું બ્રહ્મધામ તે પ્રાપ્ત કરી લીધું, એવા બ્રહ્મમુનિના જીવનવૃત્તાન્ત રૂપી આ બ્રહ્મસંહિતા ગ્રન્થને હું માવદાનજી કવિરાજ નિર્વિઘ્ન સમાપ્ત થવા માટે શ્રીહરિ અને બ્રહ્મમુનિ પાસે વરદાન માગું છું ॥૮॥

वृत्तालयेऽवाप महाप्रधानतां,
चकार मूल्यां शिखराढयमन्दिरम् ।
जीर्णादयदुर्गेऽपि चकार मन्दिरम्,
ब्रह्मादिनन्दो मयि स प्रसीदताम् ॥९॥

વડતાલ ધામમાં જેમણે મહાન્તપદ મેળવ્યું, મૂળીનગરમાં શિખરબંધ મન્દિર કર્યું. તથા જૂનાગઢમાં પણ શિખરબંધ મદિન્ર કર્યું, એવા બ્રહ્માનન્દસ્વામી મારા ઉપર પ્રસન્ન રહેજો ॥૯॥

रचयिता—
श्री सौराष्ट्रीयश्रीजीर्णदुर्गीय—
श्री कृष्णवल्लभाचार्यशास्त्रीजी
दार्शनिक पञ्चानन, षड्दर्शनाचार्य, नव्यन्यायाचार्य,
सांख्ययोगवेदान्तमीमांसातीर्थः (काशी बाराणसी)

સદ્‌ગુરૂ શ્રી મહાપુરૂષદાસજી સ્વામી (જુનાગઢના જોગી)નો

* મંગળ મહિમા *

(શાર્દુલવિક્રીડિતવૃત)

જેનેં શ્રી ઘનશ્યામ નામ ધરિયું, માર્કન્ડ રૂષી થઇ
જે પુન્યેં સૌરાષ્ટ્રમાં જન્મ ધરિનેં, વર્ણીની દિક્ષા લઇ
જે ગોપાળ મુનિંદ્રને ગુરૂ ગણી, સેવ્યા ગુણાતિતનેં
જે સ્વામી મહાપુરૂષદાસ ગુરૂનેં, વંદું ધરી પ્રીતનેં (૧)

ભાયાવદર વિપ્રકૂળ જનમ્યા, દેવકૃષ્ણ જોષી ધીરે
રૂડું રામજી નામ ધારણ કર્યાં, વર્તમાન શ્રીજી કરેં
સેવ્યા વર્ષ અઢાર સ્વામી ગોપાળ, બત્રિસ ગુણાતિતનેં
તે સ્વામી મહાપુરૂષદાસ ગુરૂનેં, વંદું ધરી પ્રીતનેં (૨)

જેનેં શ્રીજી સ્વરૂપનો ઉર વિષે, નિશ્ચય સર્વોપરી
જેનેં દ્રગગોચર સદાય રહતિ, શ્રીજીની મૂર્તિ ખરી
જેનેં ઐશ્વર્યો અનેક રિતનાં, આપ્યાં ધરિ હેતનેં
તે સ્વામી મહાપુરૂષદાસ ગુરૂનેં, વંદુ ધરી પ્રીતનેં (૩)

જેનેં આશ્રિત જન તણાં દુઃખ અનેં, દારીદ્ર રોગો હર્યા
જેનેં નિજ સેવક ધીરે પુત્ર દૈનેં, સંપૂર્ણ સુખિયા કર્યા
જેનેં સાધી સમાધી યોગી થઇનેં, યોગી કળા રીતનેં
તે સ્વામી મહાપુરૂષદાસ ગુરૂનેં, વંદુ ધરી પ્રીતનેં (૪)

રચયિતા,
કવિ માવદાનજી ભીમજીભાઇ રત્નું

સનાતન ધર્મ ધુરંધર ધર્મ માર્તન્ડ

આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી દેવેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ

(અમદાવાદ.)

શ્રી લાલજી મહારાજ શ્રી
તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ
અમદાવાદ.

--: અ પ ર્ ણ :--

સનાતન ધર્મ ધુરંધર ધર્મમાર્તન્ડ આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી દેવેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ શ્રી, અમદાવાદ,

શ્રીજી મહારાજે જેમ સદ્ ધર્મ પ્રવર્તાવી ધર્મ, ભકિત, જ્ઞાન, વૈરાગાદિકનું પોષણ કર્યું, તેમ સાથોસાથ સાહિત્ય, સંગીત, આયુર્વેદ, યોગદર્શન, અશ્વવિદ્યા, અસ્ત્રશસ્ત્ર આદિ અનેક વિદ્યાકળાઓનું પણ પોષણ કરી, સંજીવની છાંટી, સંપ્રદાયને વારસામાં સોંપી હતી.

આજે "સો સો વર્ષોનાં વહાણાં વાય જતાં" એ સાહિત્યકળાની વેલી સહજ ચિમળાવા લાગી. પરંતુ શ્રીજીએ એ સાહિત્યવેલીને અમરવેલી કરવા, અમદાવાદ શ્રી નરનારાયણદેવ પીઠાધિશસ્થાને આપશ્રીના દ્વારા તે સર્વકળા પાછી સંજીવન કરવા પ્રેરણા કરતાં, આપ શ્રીમાને એ ધર્મતખ્ત ઉપર બિરાજ્યા પછી ઉપરની દરેકે દરેક કળાઓનું આપના ઉદાર દિલથી પોષણ કર્યું-કચ્છ, કાઠીઆવાડ, ગુજરાતથી માંડી ભરતખંડના વિદ્વાનો, કવિઓ, પંડિતો, સંગીતાચાર્યો આદિ અનેક કળાનિપુણોને આપશ્રીએ શ્રીજીનાં જેમ જ કદર કરીને તેઓની કળાઓને ખીલવી. સત્સંગમાં ધર્મ, જ્ઞાન, ભકિત વૈરાગ્ય અને શ્રીજી મહીમાના ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરાવી સંગીત સાહિત્ય-કારોને પીછાની, તેઓની યોગ્ય કદર કરી શ્રી સ્વામિનારાયણનો વિજય ધ્વજ દેશદેશાવરમાં ફરકાવ્યો.

એ સર્વગુણોથી આકર્ષાઇ, મેં યથામતિ સંપાદિત કરેલ આ "શ્રી બ્રહ્મસંહિતા" (સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું જીવન ચરિત્ર) આપને શ્રીજી સ્વરૂપ માની, દીર્ઘાયુ. લાલજી મહારાજશ્રીના આજ શુભ જન્મ જ્યંતિ દિને મંગળ યાદગીરી રહેવા આપશ્રીના કરકમળમાં અર્પણ કરી કૃતકૃત્ય થાઉં છું.

ઝુલણા છંદ

૧

શશી, આકાશ સોળે કળા ઉગીયો, આપ અવનિ ઉપર ગુણ પ્રકાસો,
શશી, અંધકારને હણે અવનિ ઉપર, આપ અજ્ઞાન તીમિર વિનાસો,
શશી, અમૃત વસે, આપ મુખ સુધારસ, રથારૂઢ શશિ તુમ ધર્મ તખતે,
સંતનાં વૃંદ ઉડગણ સમાં શોભતાં, વદન શશિ તુલ્ય છો દીલ પખતે,

૨

કવિ ઉપમા કથી, આપ ઉડુરાજની, વદે વ્યાજ સ્તુતિ કાવ્ય પદ્ધતિ.
ચંદ્રમાં કળંક, ને આપ નકળંક છો, ચંદ્ર ઘટતી કળા આપ વધતિ,
ચંદ્ર રાહુ ગળે, આપ રીપુ નવ મળે, પર ત્રિયા ચંદ મતિ મંદ પરસી,
આપ નિરખી નહિં અન્ય 'નારી' નજર, વક્ર છે ચંદ્ર, તુમ સરલ દરસી,

૩

ઉદધી ઉદધી સમો, ગગન ગગનંસમો, આપ છો આપ સમ એજ ન્યાયે,
પુત્ર ભગવાનના પૃથ્વિ પર છો પ્રસિધ્ધ, તેથી હીનોપમા નવ અપાયે;
શ્રીજીનું સ્વરૂપ છો, સંત સુખરૂપ છો, ભૂપના ભૂપ છો કુળ સમસ્તે,
'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા' મુનિબ્રહ્મના ચરિત્રની, સ્વિકારો આપના વરદ હસ્તે,

૪

કાવ્ય સાહિત્ય સંગીત આદિ કળા, રાજરીતિ અને ધર્મ પ્રીતિ,
કવિજન, પંડિતો કળાના નિપુણની, કદર કરનાર છો ન્યાય નીતિ,
દેવના દેવ દેવેન્દ્રપ્રસાદજી, માવ કવિ કહત શ્રીજી નમસ્તે,
'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા' મુનિબ્રહ્મના ચરિત્રની, સ્વિકારો આપના વરદ હસ્તે,

દોહા

'બ્રહ્મસંહિતા' ભાવથી અર્પે માવ કવિ આજ
સ્વીકારો શુભ સ્નેહથી, મણિરૂપ મહારાજ,
બે હજાર સત્તર વિદિત, વિક્રમ વર્ષ પસાર.
ચૈત્ર કૃષ્ણ તૃતિયા તિથિ મંગલ મંગળવાર.

અમદાવાદ
સં. ૨૦૧૭ ચૈત્ર વદિ ત્રીજ,
તા. – ૪–૪–૬૧ મંગળવાર,

સત્સંગ સેવક
માવદાનજી ભીમજીભાઇ રત્નુના
દંડવત સહ જયશ્રી સ્વામિનારાયણ

સનાતન ધર્મ ધુરંધર આચાર્ય
શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી આનંદપ્રસાદજી મહારાજ
વડતાલ.

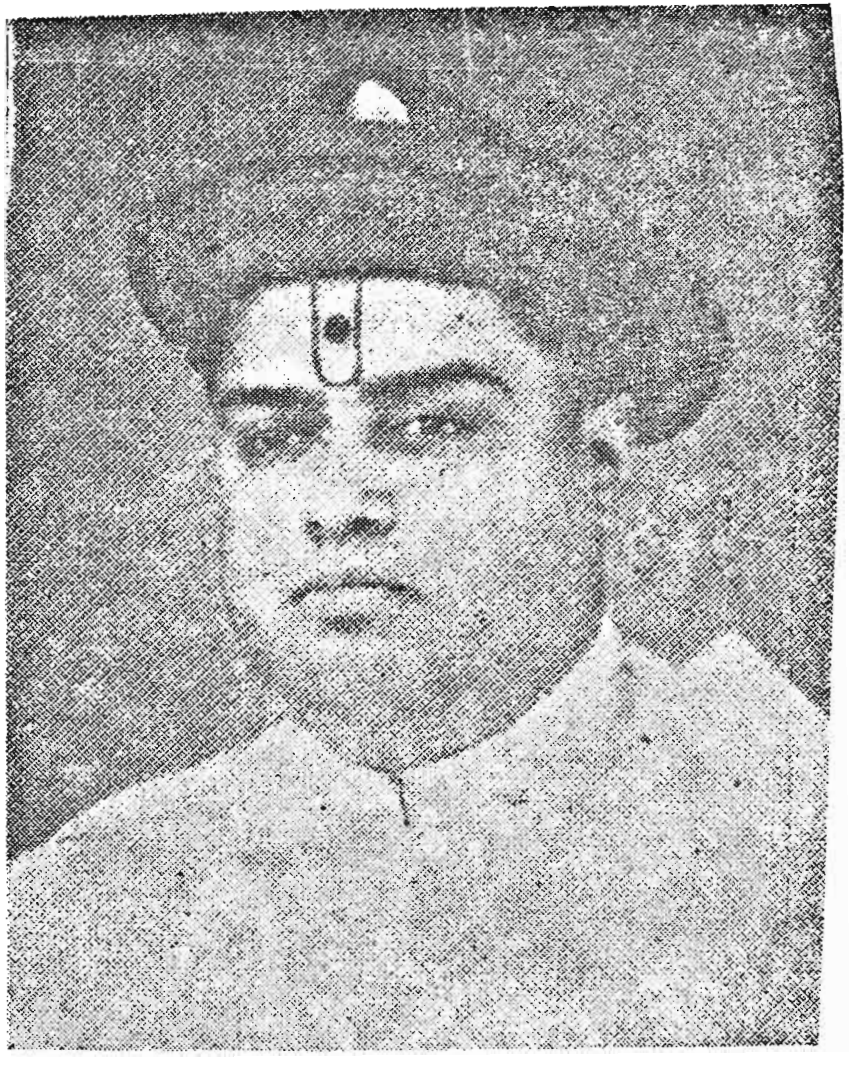

સનાતન ધર્મ ધુરંધર આચાર્ય
શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ
વડતાલ.

રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઈ રત્નું

જન્મ વિ. સં. ૧૯૪૮ ભાદરવા સુદિ ૨—કાલાવડ.

(દોહો)

સુવર્ણ મુદ્રા એકસત, સુવર્ણ ચંદ્રક ચાર ॥
કવિ માવ સનમાનતે, કૃપા ગુરૂ કિરતાર ॥

શ્રીજી

બે બોલ

બીજી અવૃત્તિ

શ્રી બ્રહ્મસંહિતાની પ્રથમા વૃતિનું પાંચ જ માસમાં વેચાણ પુર્ણ થયા પછી પણ તે ગ્રંથ મેળવવાના ઉપરા ઉપર પત્રો અને મનીઓર્ડરો આવવા લાગ્યાં, તે સાથે વડતાલ અમદાવાદ બન્ને દેશો માંથી સંત વર્ણી સત્સંગીઓ તરફથી તે ગ્રંથના પ્રશંસાપત્રો પણ આવવા લાગ્યા, તેનું કારણમાત્ર એટલું જ કે આ બ્રહ્મસંહિતા બીન પક્ષપાતથી તેમજ સત્ય ઇતિહાસિક ઘટનાઓથી પ્રમાણો સાથે લખાતાં બન્ને દેશમાં સત્સંગ સમાજને અતિ પ્રિય થતાં બન્ને ગાદીસ્થાનો એ થી પણ ધ. ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી એ વાંચી શુભાષિર્વાદો પાઠવી પ્રસન્નતા જણાવી હતી (વાંચો પેજ —૭૩૪—૭૩૫)

ઉપરના કારણે તેની બીજી આવૃતિ છાપવાની માગણી થતાં મેં તે ગ્રંથના અગાઉથી ગ્રાહકો થઇ જવાની જાહેરાત પ્રસિધ્ધ કરી, છેલ્લે છેલ્લે પ્રેસમાં ગ્રંથ છપાઇ પૂર્ણ થવા આવતાં છેક વસંત પંચમી સુધી જેઓનાં મનીઓર્ડરો આવ્યાં તે લેતાં તેની કુલ પ્રતો–૧૭૩૩ની અગાઉથી ગ્રાહકના રજીષ્ટરે નોંધાણી (જેની નામાવલી આ ગ્રંથને છેલ્લે પાને છે) તેજ તેની પસંદગીનું પ્રમાણ પત્ર છે.

પ્રથમાવૃતિથી જે કંઇ આમાં સુધારો વધારો થયેલ છે તેની ટુંકી નોંધ આ નિચે આપવામાં આવી છે.

(૧) સ્વામીશ્રીની જન્મભુમી "ખાણુગામની પ્રાચિનતા અને પ્રકૃતિશ્રી" સાથે સ્વામીશ્રીના પુર્વાશ્રમનું "બ્રહ્મકુળ વંશવૃક્ષ" વગેરે (પાને—૩૦)

(૨) વચનામૃતમાં સ્વામીશ્રીનો ફાળો એ હેડીંગ નિચે જે વચનામૃતો છે. તેના દેશી દીવારો સાથે અંગ્રેજી તારીખ માસ અને ઇસવીસન આપવામાં આવ્યા છે. (પેજ–૩૪૮)

(૩) શ્રી મૂળી મંદિર વિષેનાં ઉપાલંભ કાવ્યો પદ ૪ ચાર મહાકવિ શ્રી કલપતરામભાઇની નોંધ પોથીમાંથી મેળવી ઉમેરો કરેલ છે. (પેજ–૪૬૨)

(૪) શ્રી ભુજ મંદિરની દેખભાળ (પેજ ૫૦૬ થી ૫૦૯)

(૫) શ્રી ચરાડવા મંદિર નિર્માણ પ્રસંગ પેજ–૫૧૦)

(૬) શ્રી દેવાનંદસ્વામી તથા પૂર્ણાનંદસ્વામીના જીવન પ્રસંગો (પેજ—૫૬૪- ૫૬૬)

(૭) ગોપાળાનંદસ્વામી વિરચિત શ્રી મહાપુજાવિધાન મહામંત્ર સાથે શ્રીહરિનું અંગ દેવો સહિત સ્થાપન કરવાનો અનુક્રમ (પેજ–૬૬૦)

(૮) ઉપદેશ રત્નમાળાના ઝુલણા છંદોની ઉત્પતિપ્રસંગ. (પેજ-૬૬૩)

(૯) "સ્વામી બ્રહ્માનંદ વિદ્વાનોની નજરે" પેજ—૬૭૦)

(૧૦) અ પ્રસિધ્ધ વચનામૃત ૧ એક પેજ–૬૭૪)

(૧૧) સ્વામીશ્રી રામગલોલાજીનો પત્ર પેજ–૬૭૭)

(૧૨) સીતાજીના સ્વયંવરનો રેણુકી છંદ (પેજ–૬૮૯)

(૧૩) દેવ દુંદભી નાદ—ઘોડાની સ્વારીના ડંકાના બોલ પેજ-૭૦૩)

(૧૪) શ્રી બ્રહ્મસંહિતા પ્રશંસા પત્રો પેજ–૭૩૪)

(૧૫) પ્રથમાવૃતિમાં ના કેટલાએક પ્રસંગો જે સ્વામીશ્રીના જીવન પ્રસંગથી અસંગત છે, તેવા સુચના પત્રો આવતાં એવા પ્રસંગો આ બીજી આવૃતિમાં છાપવામાં આવેલ નથી. ઉપર સિવાય ખાસ સુધારો વધારો થયેલ નથી, ખૂબ જાહેરાંત કર્યા છતાં પણ સ્વામી રચિત નવિન કાવ્યછંદ, છપય, કીર્તન, કે અન્ય હકીકત કોઈ સ્થળેથી લખાઇ આવેલ નથી.

આભાર દર્શન

(૧) પરમ ભગવદિય પરમ એકાંતિક મહામુકતરાજ શ્રી મોહનલાલ રામજીભાઇ આજગીઆ સાહેબ (બીએ, એસ, ટી, સી. માજી હેડમાસ્તર શેઠ જી. ટી. હાઇસ્કૂલ ફોર ગર્લ્સ તથા બાલ્ટન ટ્રેનીંગ કોલેજ રાજકોટ)નો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે, કારણકે પ્રથમાવૃતિમાં જે જે ભાષાદોરા, શબ્દદોષ જોડણીદોષ વગેરે પાને પાને હતા તે તેઓશ્રી એ આંખોની પીડા હોવા છતાં સ્વામીશ્રીના ગ્રંથની નિષ્કામ ભાવે સેવા કરવા અંતરના ઉમળકાથી સ્વિકારી આ બ્રહ્મસંહિતાની બીજી આવૃતિની શુધ્ધિ કરી આપીને મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરેલ છે. તે કદીએ ભુલી શકાય તેમ નથી.

(૨) ગ્રંથમાંના ભાષા કાવ્યની શુધ્ધિ સદગત કવિરાજ શ્રી હમીરદાન લાખાજી રતલામવાળાએ કરી આપી છે. તેનો આભાર હું અંતઃકરણથી માનું છું, પરંતુ તે શુધ્ધિકરણ છપાઇ પ્રસિધ્ધ થતાં પહેલાં તેઓશ્રીનો અક્ષરવાસ થતાં સત્સંગને મોટી ખોટ પડી છે.

(૩) સંત ભૂષણ ધર્મ વિદ્યા ભાસ્કર સદ્‌ગુરૂ શાસ્ત્રી શ્રી ગોપાળ ચરણદાસજી મહંત સ્વામી (ચરાડવા) એ આ બીજી આવૃતિ છપાવવામાં રૂા. ૧૦૦૦) એક હજારનું ગુપ્તદાન અપાવેલ છે જેનો હું આભાર માનું છું.

(૪) ગમે તેટલી કાળજીથી પ્રુફો વાંચ્યા છતાંએ મુદ્રણ દોષ રહી જાય, તે સ્વાભાવિક છે, તેવિજ રીતે આ ગ્રંથમાં પણ થયું છે. તો વાંચક વર્ગ તે દોષ સુધારી સમજી વાંચશે તેવી વિનતી સાથે ક્ષમા ચાહું છું.

(૫) આ ગ્રંથથી શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીશ્રીનું જીવન ચરિત્ર પૂર્ણ થયું છે, આથી વધારે હકીકત સપ્રમાણવાળી ક્યાંયથી મળી નથી હવે માત્ર સ્વામીશ્રીનાં તમામ ગુજરાતી તેમજ હિન્દી કાવ્યો, છપાઇ પ્રસિધ્ધ થાય તેવી શ્રીજી મહારાજ પાસે મારી પ્રાર્થના છે.

(અ) ગુજરાતી વિભાગમાં "બ્રહ્માનંદકાવ્ય" છે. તેની ત્રીજી આવૃત છપાવી પ્રસિધ્ધ કરવા મુંબઇ સત્સંગ મંડળ તરફથી મારા માર્ફત પ્રબંધ થયો છે, તે હર્ષની વાત છે.

(બ) હવે માત્ર હિન્દી વિભાગના કાવ્યોના જેટલા ગ્રંથો સ્વામી રચિત છે તેટલા એકજ ગ્રંથમાં સંગ્રહી છપાવી પ્રસિધ્ધ કરવા સ્વામીશ્રીના મહીમાવાળા કોઈ દાનવીર સત્સંગી સેવા કરે તેવી શ્રીજી પાસે પ્રાર્થના કરૂં છું.

(ક) આ ગ્રંથના અગાઉથી ગ્રાહક થયેલા સર્વ સભ્યોનો હું હૃદયથી આભાર માનું છું હવે આ ગ્રંથ પ્રસિધ્ધ થયો જાણી સહુ પોત પોતાના ગ્રંથો મેળવવા યોગ્ય પ્રબંધ કરે તેવી વિનતી કરૂં છું સર્વ વાંચક વર્ગ આ ગ્રંથ વાંચી મને શુભાષિર્વાદ આપજો કે આ ગ્રંથની માફક શ્રી બ્રહ્માનંદ કાવ્ય ભાગ ૧ લો (ગુજરાતી વિભાગ) અને હિન્દી કાવ્ય વિભાગ ભાગ-૨ જો હું જલ્દી પ્રસિધ્ધ કરી શકું તેવું મને શ્રીજી બળ આપે, એટલું યાચી વિરમું છું.

જામનગર
વિક્રમ સંવત
૨૦૨૨ વસંત પંચમી
સ્વામીશ્રી ની ૧૯૪મી
જન્મ જયંતિ

લી. સત્સંગ સેવક
રાજકવિ માવદાનજી રત્નુ
ના દંડવત સહ જયશ્રી
સ્વામિનારાયણ વાંચશોજી,

॥ શ્રીજી ॥

સંપાદકનું નિવેદન

(પહેલી આવૃત્તિ)

આ 'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા'નું સંપાદન અને પ્રકાશન કાર્ય પ. પૂ. મુક્તરાજ પાર્ષદવર્ય શ્રી કેસરભકતની પુનિત પ્રેરણા અને શુભાશિષનું ફળ છે. શ્રી કેસરભકતનું નામ આપણા સત્સંગમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેઓશ્રી × ચારણ જ્ઞાતિના છે અને તેમનું મૂળ ગામ 'મછીઆવ' છે. શ્રી અમદાવાદ ગાદીના ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી કેશવપ્રસાદજી મહારાજશ્રીએ તેમને દીક્ષા આપી પોતાની હજુરમાં પાર્ષદની સેવામાં રાખ્યા. તે પછી ધ. ધૂ. શ્રી પુરૂષોતમપ્રસાદજી મહારાજની સેવામાં તેઓ રહ્યા હતા, અને ત્યાર બાદ ધર્મકુળમાંથી આવેલા નાની ઉમરના ધ. ધુ. શ્રી વાસુદેવપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની સેવામાં રહીને શ્રી કેસરભકતે તન, મન અને ધનથી સત્સંગની પ્રશંસનીય સેવા બજાવી છે. હાલ પણ વિદ્યમાન આચાર્ય શ્રી દેવેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ અને દીર્ઘાયુ શ્રી લાલજી મહારાજની સેવાનો લાભ તેઓ લઇ રહ્યા છે મારામાં જે કાંઇ કાવ્ય અને સાહિત્યનું જ્ઞાન છે. તેનાં બીજ પણ શ્રી કેસરભકતે * જ નાનપણમાં રોપ્યાં હતાં, અને એ રીતે તેઓ મારા ગુરૂપદે બીરાજે છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદકાવ્યની પ્રથમ આવૃત્તિ, મુંબઇથી સં. ૧૯૫૮માં અને બીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૬૯માં પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. પરંતુ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના પૂર્વાશ્રમની પૂરી હકીકત અને તેમનું ચારણીય સાહિત્ય વગેરે તેમાં આવી શકયું ન હતું. આથી એ સબંધી બને તેટલી માહિતી એકઠી કરીને સ્વામીશ્રીનું સવિસ્તર જીવન વૃત્તાંત લખવાનો આરંભ શ્રી કેસરભકતે કર્યો હતો. પોતાની પાસે ઘણી ખરી સામગ્રી હોવા છતાં આ કામ વૃદ્ધાવસ્થા અંગે તેમનાથી થઇ શકશે નહિ, એમ લાગવાથી મને તે પુરૂં કરવાની આજ્ઞા કરી અને તે સબંધી બધું સાહિત્ય મને સં. ૨૦૦૬માં સોંપી દીધું હતું.

મને મળેલ એ સાહિત્ય સંગ્રહ ઉપરાંત વિશેષ માહિતી મેળવવા માટે

× વાંચો તેઓશ્રીનો જીવન પરિચય, પરિશિષ્ટ ૨. પા. ૬૯૨

* શ્રી કેસરભકત સં. ૨૦૧૯ શ્રાવણ વદી નૌમીના રોજ અક્ષરવાસી થયા છે.

મેં સં. ૨૦૦૭ની વસંત પંચમી ઉપર 'સુધા માસિક' અને પત્રિકા દ્વારા સર્વ સંત હરિભકતોને જાહેર વિજ્ઞપ્તિ કરી કે "શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના જે જે પ્રસંગો, કાવ્ય કીર્તનો, હાસ્યરસની વાર્તા કે બીજી જે માહિતી જેની જાણમાં હોય તે મારી ઉપર મોકલી આપવા કૃપા કરે." આથી કચ્છ ભુજ, ગઢડા, જુનાગઢ, વડતાલ, મુળી, લુણાવાડા, ઘણા સ્થળેથી મને ઘણી વિગતો મળવા લાગી.

સદગુરુશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના મુખ્ય (ચારણ) શિષ્ય શ્રી દેવાનંદસ્વામીએ સ્વગુરૂદેવ પાસેથી પીંગળ કાવ્ય અને ચારણી સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને કઠિન છંદો તેમજ ગૂઢાર્થ કાવ્યના અર્થ ગુરૂ મુખેથી સાંભળી લખી રાખ્યા હતા. તે સાથે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીની પૂર્વાશ્રમની બધી હકીકત સ્વામીને પુછીને એક 'ટીપણી બુક'માં નોંધી રાખી હતી. શ્રી દેવાનંદસ્વામી પાસે કવીશ્વરશ્રી દલપતરામભાઇ કાવ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે સાતેક વર્ષ મૂળીમાં રહ્યા હતા, ત્યારે શ્રી દેવાનંદસ્વામીની એ 'ટીપણી બુક'માંથી એ હકીકત ઉતારી લઇ પોતે 'ટીપણી બુક' તૈયાર કરી લીધી હતી.

એ સમયમાં ગામડાના ચોરામાં ચોમાસા દરમ્યાન બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, વિશેષે કરીને રામાયણની કથા કરવા નીકળતા. આથી સં. ૧૯૩૮ના અરસમાં લોધીકા દરબાર પ. ભ, શ્રી અભયસિંહજીભાઇએ કવીશ્વર દલપતરામભાઇ પાસે રામાયણની ભાષા અને ઢબ (ઢાળ)માં શ્રીજી મહારાજના લીલાચરિત્રનો 'શ્રી પુરૂષોતમ ચરિત્ર' અને છંદ રત્નાવલી, * એ નામે ગ્રંથ કરાવ્યા, ત્યારે શ્રી દલપતરામભાઈની આંખે બહુજ ઓછું સુજતું હતું. તેથી તેમની મદદમાં મારા પુજ્ય પિતાશ્રી શ્રી ભીમજીભાઇ કવિ તથા રાજકોટના શ્રી રામજી ભટ + રહ્યા હતા. આ વખતે મારા પિતાશ્રીએ શ્રી બ્રહ્માનંદ-સ્વામીના કેટલાક કિલષ્ટ છંદો, ષટ અને અષ્ટવિધાની કાવ્યો આદિના અર્થ લખી લીધા હતા અને કવીશ્વરની 'ટીપણી બુક'માંથી ટુંકી નોંધ પણ પણ કરી લીધી હતી. મારા પિતાશ્રીની એ ટુંક નોંધ વાંચીને મને કવીશ્વર દલપતરામભાઇની મૂળ 'ટીપણી બુક' મળે તો લખી લેવાનું મન થયું', મારી એ ઇચ્છા મેં કવિ સમ્રાટ શ્રી ન્હાનાલાલ ભાઇને વ્યકત કરી તેઓશ્રીએ સહર્ષ પોતાના ગ્રંથના ભંડારમાંથી એ જુની 'ટીપણી બુક' એ વખતના ચીનાઇ હાથી છાપના ઝીણા કાગળમાં સીસા પેનથી ઉતારેલ મને આપી અને મેં ત્યાં આઠ દશ દિવસ રોકાઈને તે ઉતારી લીધી.

---

* એ છંદ રત્નાવલીની બીજી આવૃતિ સં. ૧૯૬૩માં સુરતમાં પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. હાલ તે અપ્રાપ્ય છે.

+ જેમના પ્રપિતાશ્રી માહેશ્વર ભટનો પ્રશ્ન પ્ર. ૪૬ વચનામૃતમાં છે.

આવી રીતે શ્રી બ્રહ્મમુનિ વિષેની વિસ્તૃત વિગતોવાળી એ 'ટીપણી બુક' અને શ્રી કેસરભકત પાસેથી મળેલ સાહિત્ય, તેમજ અન્ય સંત હરિભકતો તરફથી મળેલ કાવ્ય કીર્તનો, વાતો પ્રસંગો, અને અન્ય કર્ણોપકર્ણ સાંભળેલી હકીકતો ઉપરથી આ 'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા' ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય કરવાને હું શકિતમાન થયો છું. આવી અમુલ્ય સેવાની તક મને મળી તે માટે હું મારી જાતને અહોભાગ્ય માનું છું, અને દશ વર્ષના લાંબાગાળા પછી પણ આ ગ્રંથ પ્રસિધ્ધિને પામે છે તેથી ખૂબ સંતોષ અનુભવું છું.

આ ગ્રંથની રચનામાં દરેક અધ્યાયોના અંતે- "ઇતિશ્રી કેસરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્દગુરૂ દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે.....સમાપ્તઃ" એમ લખી મેં મારૂં ગુરૂરૂણ ઉતારવાનો અલ્પ પ્રયાસ કર્યો છે. હું કોઈ મોટો લેખક કે ડીગ્રીધારી વિદ્વાન નથી. મેં તો મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે આ ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય કર્યું છે. તેમાં કેટલીએ ખામીઓ જણાશે. પરંતુ ભગવાન અને ભગવાનના સંતોના ચરિત્રો લખવામાં કાવ્યદોષ કે પુનરૂકિત દોષ કે ભાષાદોષ હમેશાં ક્ષતંવ્ય જ ગણાયેલા છે. તેથી ક્ષીરનીર ન્યાયે વાચક વર્ગ સાકરના નાળીયેરની જેમ આ ગ્રંથનો સ્વાદ જ્યાંથી ચાખશે ત્યાં ત્યાં એ બ્રહ્મરસ ગળ્યો જ લાગશે, એમ મારી અંતરની માન્યતા છે.

આ પ્રથમાવૃત્તિ વાંચીને વાંચક વર્ગ તરફથી જે જે સલાહ સૂચનાઓ મળશે તે પ્રમાણે બીજી આવૃતિમાં સુધારો કરી લેવામાં આવશે.

આભાર દર્શન

હવે આ ગ્રંથના કાર્યમાં મને જે જે મદદગાર થયા છે તે સર્વના આભારનો મારે નિર્દેશ કરવો જ જોઇએ.

પ્રથમ તો કવીશ્વર શ્રી દલપતરામભાઇની મુળ 'ટીપણી બુક' આપવા માટે મહાકવિ સમ્રાટ શ્રી ન્હાનાલાલભાઇનો અને પોતે એકઠું કરેલ સાહિત્ય મને સુપ્રત કરવા માટે વયોવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ ચારણ મહાત્મા પ. ભ. શ્રી કેસરભકતનો હું અત્યંત આભારી છું, કેમ જે આ ગંથને બૃહત સ્વરૂપ આપી શકયો છું તે તેમનોજ પ્રતાપ છે.

આ ગંથના મુંદ્રણ ખર્ચમાં રૂ. ૩૦૦૦) ત્રણ હજારની મદદ મેળવી આપીને આ કાર્ય સત્વરે પુરૂં કરવાના આગહ માટે સંતભૂષણ-ધર્મ વિદ્યા

ભાસ્કર સદગુરૂ શ્રી ગોપાળચરણદાસજી મહંત સ્વામી (ચગડવા)ની કૃપાનો હું અત્રે સ્વીકાર કરું છું. તેઓશ્રીની શુભપ્રેરણાથી આણંદ નિવાસી પ. ભ. શ્રીમાન દાનવીર શ્રી ગોરધનભાઈ હ. પટેલે + આ શુભ પ્રકાશનમાં ત્રણ હજાર રૂપીઆનું દાન આપી મુખ્ય સહાયતા કરી, છે જેથી તેનો હું આભારી છું.

આ ઉપરાંત કચ્છ ભુજ (મુળી)ના સદગુરૂ પુરાણી શ્રી બાળમુકુંદદાસજી સ્વામીનો અને લુણાવાડાના પ. ભ. શ્રી રમણલાલ અંબાલાલ ભટનો હું ઉપકૃત છું. તેઓ બન્ને તરફથી મને ઘણાં કીર્તનો, પ્રસંગો, અને વાર્તાઓ મળી છે.

વળી સં. ૨૦૦૭ની પત્રિકા વાંચીને જે જે સંત હરિભકતોએ મને વતાઓછું-સાહિત્ય મોકલ્યું છે, તે માટે સર્વનો હું આભાર માનુ છું.

આ ગંથ છપાતી વખતે રાજકોટ મંદિરમાં મારા લાંબા રોકાણ દરમ્યાન જુનાગઢવાસી પુરાણી શ્રી હરિસ્વરૂપદાસજી મહંતશ્રી તથા તેઓશ્રીના શિષ્ય કવિસ્વામી ભકિતપ્રિયદાસ અને શ્રી રામાનુજચરણદાસજી એ મારી બધી સગવડતા જાળવી છે. તે માટે તેમનો મારે આભાર માનવો જોઇએ.

આ ગંથમાં આમુખ-લખવાની સેવા પ. ભ. શ્રી મોહનલાલ રામજીભાઇ આજગીઆ (બી એ. એસ. ટી. સી. માજી હેડમાસ્તર શેઠ જી. ટી. હાઈસ્કુલ ફોર ગર્લ્સ તથા બાર્ટન ટ્રેનીંગ કોલેજ, રાજકોટ) ભાઇએ કરી છે; જેનો હું આભારી છું.

વઢવાણ નિવાસી પ. ભ. ડો. મણીલાલ ખોડીદાસ આદેશરાએ પણ જે મદદ કરી છે તેનો પણ હું આભારી છું.

શ્રીજી સર્વનું મંગળ કરો, એજ અભ્યર્થના.

મુ. રાજકોટ
ફાગણ વદી ૧
સં. ૨૦૧૭ (ફુલદોલોત્સવ)
તા. ૩-૩-૬૧
શુક્રવાર

લી. સત્સંગ સેવક
રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઇ
રત્નુના દંડવત સહિત
જયશ્રી સ્વામિનારાયણ

+ વાંચો તેઓશ્રીનો જીવન પરિચય-પરિશિષ્ટ-૩ પા, ૬૫૫

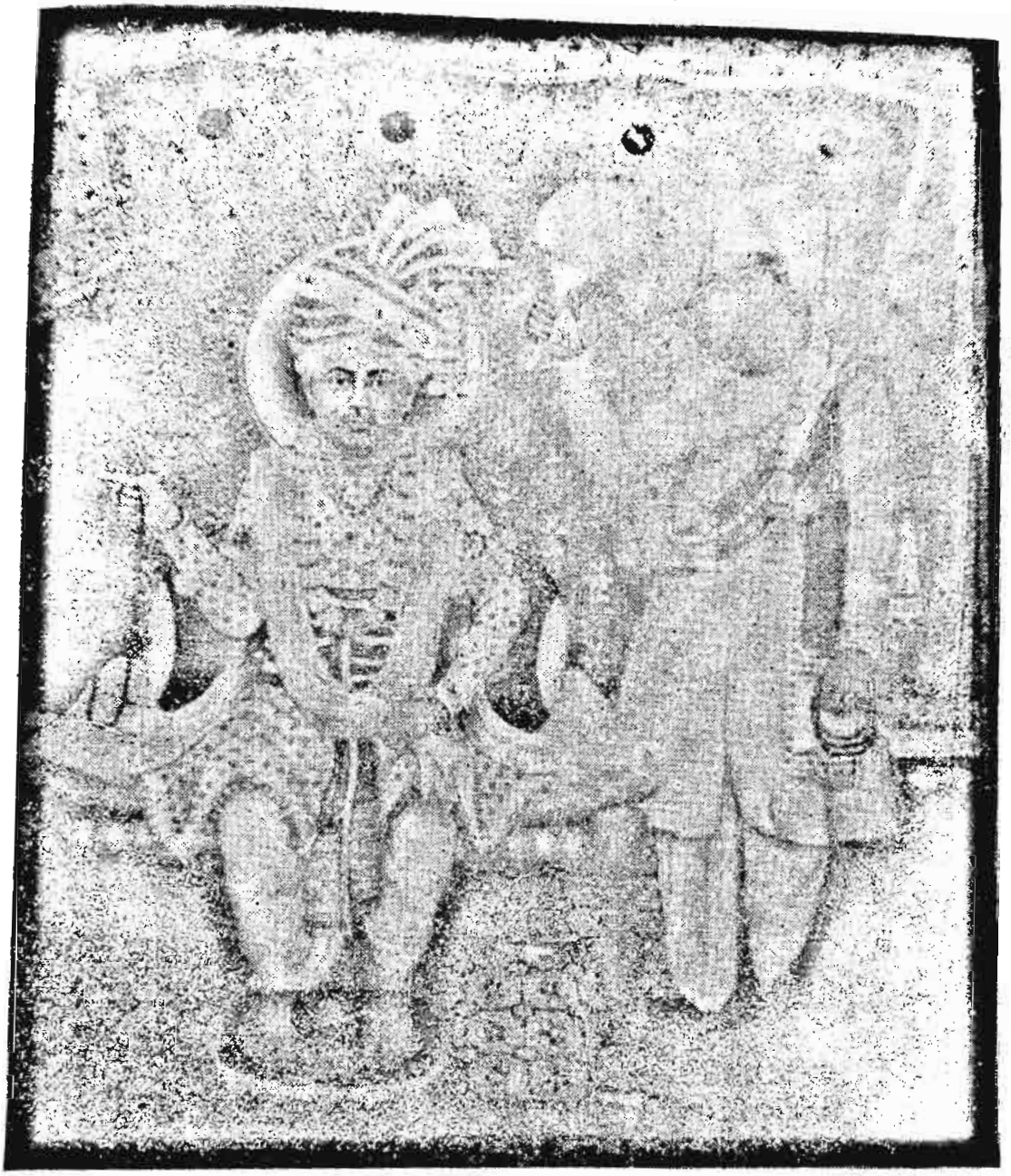

શ્રીજી મહારાજને આદી આચાર્યશ્રી ચમર કરે છે.

સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી

(શ્રી બ્રહ્મમુનિ)

જન્મ
દેશ–મારવાડ
ગામ–ખાણ
સં. ૧૮૨૮ મહા સુદિ ૫
તા. ૮–૨–૧૭૭૨ શનિવાર

અક્ષર-નિવાસ
દેશ–ઝાલાવાડ
ગામ–મૂળી
સં. ૧૮૮૮ જેઠ સુદિ ૧૦
તા. ૮–૬–૧૮૩૨ શુક્રવાર

॥ श्री स्वामिनारायणो विजयते ॥

:- આમુખ -:

प्रणम्य भक्तिभावेन भक्तिधर्मात्मजं मुदा ।
लिखाम्यहं यथामति श्रीब्रह्मसंहितामुखम ॥

પરાત્પર પૂર્ણ પુરૂષોતમ શ્રી સહજાનંદસ્વામી ચરણકમળ શિષ્ય સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના સમગ્ર જીવન પ્રસંગોને આવરી લઇ તેઓશ્રીના વિસ્તૃત જીવન વૃત્તાંતરૂપે આં 'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા' ગ્રંથ લખવાનો સંપાદકનો ભગીરથ પ્રયત્ન આજ એક દશકા જેટલા ગાળે પણ સાકાર સ્વરૂપ લે છે. એ, શ્રીજી પ્રસાદિત તેમની ધીરજ, ખંત અને ભકિતનું જ ફળ છે.

સાહિત્ય ક્ષેત્રે જીવન ચરિતોના અન્ય પુસ્તકો કરતાં આ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા એ છે કે, માયાપાર બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના સાક્ષાત પ્રગટ સંબંધને સિદ્ધ કરનાર સ ગુ. બ્રહ્માનંદસ્વામીના આ જીવન પ્રસંગો વાંચનાર અક્ષર ધામના દિવ્યતમ બ્રહ્માનંદમાં તરબોળ થઈ રહે છે,

મોટા સદગુરૂ થકી સાંભળ્યું છે કે, સ. શ્રી શુકમુનિ આદિક સંપ્રદાયના શાસ્ત્રકારોને શ્રીજી મહારાજે શાસ્ત્ર લખવાની રીત શીખવી હતી. ગ્રંથ-પ્રબંધમાં જેમ અનુબંધનો હોય છે, તેમ આ 'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા'માં

(૧) કથાવિષયઃ- શ્રી મહા કવિરત્ન સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનાં જીવન કવનો છે.

(૨) સ્થાનઃ- શ્રી બ્રહ્મમુનિ એજ બાંધેલ મૂળી મંદિરરૂપી મહાતીર્થ ક્ષેત્ર છે.

(૩) પ્રસંગઃ- ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજનું મૂળીમાં પધારવું અને શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના જીવન પ્રસંગોનું શ્રવણ કરવાની તેઓશ્રીની ઉત્કંઠા છે.

(૪) વકતાઃ- સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્મમુનિના (ચારણ) પટ શિષ્ય સ. ગુ. શ્રી દેવાનંદ સ્વામી છે.

(૫) શ્રોતાવર્ગ:- ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અને દેશ દેશનો ઉત્સુક હરિભક્ત સમૂહ છે.

(૬) પ્રબંધકાર:- અમદાવાદ દેશના આચાર્યશ્રીની ચાર પેઢીની એક ધારી સેવા કરનાર હજૂરી મુકતરાજ પાર્ષદવર્ય (ચારણ) ભકતરાજ શ્રી કેસરભકતથી વિરચિત થયેલ એવો આ ગ્રંથ છે.

અને એના સંપાદક મહાશય શ્રીજી મહારાજના સમયથી સત્સંગાશ્રિત ચારણકુળના (૪૭૬) × રાજા રજવાડામાં કવિરાજ તરીકે સન્માન પામેલ જામનગરના રાજકવિ સત્સંગ પરાયણ પ. ભ. શ્રી માવદાનજીભાઈ છે. આમ જ્યાં બધી રીતનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યાં કાર્યના હેતુ અને પ્રયાસને સંપુર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત થાય જ

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રાદાયના કોઈ પણ મુકત પુરૂષનું જીવન વૃતાંત તે સંપ્રદાયના વિકાસ સાથે વાણાતાણાની જેમ ઓતપ્રોત સંબંધ ધરાવે છે. શ્રી સહજાનંદસ્વામીના જીવનગાળા (સં. ૧૮૫૬ થી ૧૮૮૬) દરમ્યાન આ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં જેટલા મુકતાત્માઓ મુમુક્ષુ જીવો પ્રકટ થયા હતા, તેટલા બીજા કોઇ સમયમાં ભાગ્યેજ થયા હશે, એવું તે વખતનો ગુજરાતનો દેશકાળ તપાસતાં માલમ પડે છે.

શ્રી સહજાનંદ ભગવાનના પ્રાગટય (સં. ૧૮૩૭) પૂર્વે શ્રી આત્માનંદસ્વામી અને તેના શિષ્ય શ્રી રામાનંદસ્વામીએ સોરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતમાં ધર્મપડ-છાંટીને તૈયાર કર્યું (૧૦) અને શ્રીનીલકંઠવર્ણી વેશે શ્રીજી મહારાજ લોજમાં પધાર્યા (સં. ૧૮૫૬) ત્યારે તેઓશ્રીને ધર્મધુર સોંપી દીધી (સં. ૧૮૫૮) હવે જે માનવ-ઉદ્ધારના કર્ય માટે પોતે અવતાર ધારણ કર્યો હતો, તેનો પ્રારંભ શ્રીજીમહારાજે એકદમ સત્વરે કરી દીધો. શ્રીસહજાનંદ સ્વામીએ પોતાના મહા અલૌકિક પ્રભાવનો એટલો બધો તો પ્રસ્તાર કર્યો કે, સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને દૂર દુર પ્રદેશોમાંથી ચકોર ચંદ્ર કે લોહ-ચુંબક જેમ કોઇ અજબ આકર્ષણ પામીને અનેક મુક્ત પુરૂષો અને યોગભ્રષ્ટ મુમુક્ષુજનો શ્રીજીમહારાજની મંગળ મૂર્તિ પ્રતિ યેનકેન પ્રકારેણ ખેંચાઈ આવી સત્સંગ સમાજમાં ભરતી કરવા લાગ્યા. કોઇ મોટા નેજાધારી મહંતો, કોઈ સિધ્ધ દેવી

× 'આમુખ' માં નિર્દિષ્ટ કરેલ બાબત જોવા માટે કૌંસમાંના અંક પ્રથમા વૃતિન ગ્રંથના પાનાં બતાવે છે.

ઉપાસકો કોઈ મહાન સન્યાસીઓ...એ આદિ અનેક ધર્મ અને કોમના **अनेकजन्म संसिद्धाः** એવા દૈવી આત્માઓ જાણે **परां गतिं** પામવા માટે શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના પ્રથમ મેળાપે જ તેઓશ્રીને પ્રકટ પરબ્રહ્મના સાક્ષાત અવતાર જાણીને. તેઓશ્રીનું શરણ સ્વીકારી. અનન્ય નિષ્ઠાવડે શિષ્યો થઇ રહેતા. આમાં કોઈ યોગમૂર્તિ સ્વરૂપે કોઇ ધામસ્વરૂપે' કોઈ વિદ્યાવારિધિ સ્વરૂપે કોઈ વૈરાગ્યસ્વરૂપે કોઇ કાવ્યકળાસ્વરૂપે, કોઈ શાંત રસ સ્વરૂપે કોઈ ગાન વિદ્યા સ્વરૂપે એમવિવિધ સ્વરૂપે દેહધારી મુકતાત્માઓ શ્રીસહજાનંદ-સ્વામીની સેવામાં આવીને રહ્યા અને પ્રખર ધર્મનાયકો બનીને સમાજના સર્વાંગી ઉધ્ધારમાં પોતાનો ફાળો આપવા લાગ્યા.

આ રીતે શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આધ્યાત્મિક નભ–મંડળમાં જે પ્રથમ પંકિતના તારાગણ ઝળહળી રહ્યા હતા, તેમાંના એક 'શ્રી 'બ્રહ્મસંહિતા'ના ચરિત્ર નાયક શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી મુખ્ય હતા (૫૩૪) અને એક સમર્થ ઉત્તમોત્તમ કવિરાજ અને વિદ્વાન સંત તરીકે આ સંપ્રાદાયના વિસ્તારમાં સાહિત્યમાં જે પ્રથમ ગણનાની સેવા બજાવી છે. તેની પ્રશસ્તિ ગમે તેટલી કરવામાં આવે તોયે અધુરીજ રહેશે, એમ કહેવું સર્વથા યોગ્ય ગણાશે.

દેવજ્ઞાતિ (૧૫) ચાણરમાં જન્મ ધરનાર આ મહાપુરૂષ લાડુદાનજીએ બાળપણથીજ પોતાની દિનચર્યા અને બાળચરિત્રો વડે પોતાના માતાપિતા, સગાંકુટુંબીઓ અને બાળસખાઓને પોતાની દિવ્ય શકિતનો ભાસ કરાવ્યો હતો. જન્મથીજ ચારણ બાળ ઉપર કાવ્યદેવીની પ્રસન્નતા હોય છે, એ મુજબ અભ્યાસ વગર લાડુદાનજી નાનપણથી જ પોતાની બુધ્ધિ ચતુરીથી સાખીઓ, દોહા, છંદો, જોડકણાં...વગેરે રચીને સર્વને રમુજ સાથે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દેતા (૨૫).

મુકત પુરૂષોનાં જીવન પ્રથમથીજ દુન્યવી જીવોથી જુદાં તરી રહે છે અનેજેકાર્ય માટે તેઓએ જન્મ ધર્યો હોય તે માટેની તૈયારીની પૂર્વભૂમિકા પણ ભગવાન પોતેજ યોજી ઓપેછે. એ મુજબ શાંત અને બુદ્ધિશાળી લાડુદાનજીની તીવ્રબુદ્ધિ અને વાકચાતુરીથી મુગ્ધબની શિરોહી રાજ તરફથી તેમના વિદ્યાભ્યાસ માટે કચ્છભૂજમાં ત્યાંના મહારાવશ્રીની દેખભાળ નીચે પ્રબંધ થયો (૩૦) અને ત્યાં દશેક વરસ સુધી અભ્યાસ કરી પિંગળશાસ્ત્ર, ચારણીસાહિત્ય રસરાજ...આદિ અનેક ગ્રંથોમાં તેઓ પારંગત થયા. પોતાની કાવ્ય તર્ક સ્મરણ, શીઘ્ર વકતૃત્વ, એ આદિ શકિતઓની અધિકતરતાથી સમગ્ર વિદ્યા તેમને લગભગ કંઠસ્થ રહી

જતી, અને તેથી વિદ્યાભ્યાસંતે શીઘ્ર કવિરાજ તરીકે સુખ્યાતિ મેળવીને ભૂજનરેશના હસ્તેજ રાજકવિ રત્ન, પીંગલાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય, શતવિધાની અને દોવળી તાજમી સરદારપદથી (૪૪) સત્કાર અને માનચાંદ મેળવ્યાં (૪૫) ભૂજથી લાડુદાનજી ધમડકા ગયા અને ત્યાં બે વરસ સુધી સંગીત અને કળાના વિશેષ જ્ઞાનમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરતા હવા (૪૮)

સંત ભકતોનાં જીવન સાક્ષી પૂરે છે કે. મહાપુરૂષો ગમે તે સ્થળમાં જન્મ્યા હોય તો પણ તેમને માટે જે ક્ષેત્રમાં, જ્યારે, જે પ્રકારનું કાર્ય કરવાનું ભગવાને નિર્માણ કરી રાખ્યું હોય છે, તેને માટે તેમનાં જીવનની પરિવર્તન-ક્ષણ (Turning point) નિર્મિત સમયે આપોઆપ આવીને ઉભી રહે છે અને તેમના જીવનમાર્ગની દિશા બદલી નાંખે છે.

દોવળી તાજમી સરદાર બનીને ધ્રાંગધ્રા (૫૯) જામનગર (૬૯) જુનાગઢ (૮૭) અને ભાવનગર (૧૦૭) રાજ્યમાં મહાકવિરાજ લાડુદાનજીએ પોતાની અલૌકિક કાવ્ય અને સાહિત્યની વિધવિધ રસ સામગ્રી અને શતાવધાન પ્રયોગ વડે સર્વને આંજી દઇ પ્રખર કવિરાજ તરીકે પોતાની સુખ્યાતિ ચારે દિશામાં પ્રસારી દીધી. રાજસભામાં કાવ્ય ચર્ચા વખતે કેટલાંક કાવ્યકવિતોનાં ગૂઢાર્થ ભલભલા રાજકવિઓ અને વિદ્વાનોને પણ અગમ્ય લાગતા તે સર્વના યથાર્થ અર્થ લાડુદાનજી સુગમતાથી કરી બતાવતા ત્યારે સર્વ સભાજનો પ્રભાવિત થઇ જતા (૭૪ ૯૩) આવા દરેક પ્રસંગે માનપાન અને શિરપાવમાં લાડુદાનજીને જેટલું સોનુંરૂપું, નાણું અને બીજી ભેટો મળે છે, તે જોતાં તે સમયે દેશી રાજાઓ કેટલા કાવ્ય રસિકો, સમૃદ્ધ અને ઉદાર હતા, તેનો આછો ખ્યાલ વાંચકને આવશે (૪૪, ૬૮, ૮૬, ૧૦૬)

તે જમાનો રાજકીય સામાજિક અને ધાર્મિક અંધાધુંધીનો હતો અને કોઇ ઉપર કોઇનો અંકુશ રહ્યો ન હતો. આથી ધર્મ ક્ષેત્રે ખાખીઓ ને લોલંગરો જેવા વેરાગીઓ, વામમાર્ગીઓ અને શક્તિપંથીઓ વામદામના પરમ ઉપાસક બની લોકોમાં વહેમ, જંત્રમંત્ર, અંધશ્રદ્ધા, અનીતિ અને ભ્રષ્ટાચારનો ફેલાવો કરી રહ્યા હતા.

ભયે ગુરૂ સુ આયકે, રહે અધોઘ છાયકે;
આહારી મદ્ય માંસકે, કુટુંબ કેશી-કંસકે. (૬)

શ્રી સહજાનંદ સ્વામીરે, પ્રગટત ન આ સમેરે.
રાજે ગઢપુર મહારાજ, પૂર્ણબ્રહ્મ પરમાત્મા જો.

એ આદિક સાંપ્રદાયિક કીર્તનો એ સમયનું હૂબહૂ ચિત્ર આલેખે છે.

દેશની એ અધમતાને સરયુ નદીના પુનિત વારિથી ધોઇ નાંખીને માત્ર અઠાવીશ વર્ષના ટુંકા ગાળામાં જનસમાજના દરેકે દરેક ક્ષેત્રે ઉત્તમ સંસ્કારનાં સિંચન વડે માનવદ્રષ્ટિને છેક પલટાવી નાંખી, અનેક જીવનવિહોણા મુમુક્ષુ-જનોને વિશુદ્ધ ધાર્મિક જીવન ગાળતા કરી દઇ, સમગ્ર મહા ગુજરાતને ગરવી બનાવનાર **શ્રી સહજાનંદસ્વામીની એ પ્રભાવશાળી વિજયવંત તવારીખ હજુ સુધી વિશ્વના ધર્મક્ષેત્રે અજોડ જ રહી છે.** માનવજીવનના ઉદ્ધાર માટે ઉત્તમ આચાર વિચાર અને ઉગ્ર તપવાળા, સ્ત્રી ધનના ત્યાગી સંતો અને નીતિ ધર્મના સદાચારી હરિભકતોનાં જીવન ઘડીને, માત્ર ત્રણ જ દશકાની અંદર શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને વિશુદ્ધ ધર્મની રીતિ, નીતિ અને સંપ્રદાયની સ્થિતિ ઘડી દઇ, દેશની આંખ ઉઘાડી કે, જીવનો મોક્ષ તો ગીતા-ભાગવતમાં કહ્યાં એવાં લક્ષણવાળા સંતનાં આશ્રયથી જ થાય છે; પરંતુ ભકિતના આડંબરી કામી, ક્રોધી, લોભી ભેખથી થતો નથી. એવા સદુપદેશથી સમાજ જીવનનો દ્રષ્ટિકોણ પલટાતો જોઇને.

પાખંડી ને દંભી લાગ્યા દાઝવારે,
તોફાનીને ઉપન્યો છે ત્રાસકે,
સહજાનંદ આવ્યા સુખ આપવારે.

એ પ્રમાણે અસત્યાચારી ધર્મગુરૂઓના તેજોવધથી અને સદ્ધર્મ કે સત્શા-સ્ત્રાધારે શ્રીજી મહારાજના સંતો કે હરિભકતો સામે ટકી રહેવાની અશકિતના કારણે. એવા ઢોંગી લોકોએ કેવળ દ્વેષ અને ઈર્ષાથી જનસમૂહમાં શ્રી સ્વા-મિનારાયણ તો જાદુગરા છે, ઇંદ્રજાળનો ગોટકો રાખે છે, બાબરો ભૂત વશ કર્યો છે, કામણ ટુમણ કરીને ભોળા લોકોને ભરમાવી શિષ્યો બનાવે છે, એવી એવી અનેક કપોલ કલ્પિત વાતો વહેતી કરી દીધી હતી (૧૧૪). દંભી ગુરૂઓની આવી વાતોથી જે ભરમાયા નહિ અને જેણે વિવેકથી વિચારી જોયું, તેઓ શ્રીજી મહારાજને શરણે થયા. આથી સ. ગુ. શ્રી પ્રેમાનંદસ્વામીએ ગાયું છે કે,

મતપંથને માથે મેખ મારી લીધા જન છોડાવી જો:
મુંડયા કંઈક ગુરૂભેખ, પાડયા મહંત ને ગોડવી જો

સં. ૧૮૬૧ના સમયની એ પરિસ્થિતિમાં શ્રી લાડુદાનજી ભાવનગર આવ્યા હતા અને ત્યાંથી વતનમાં જઇ મારવાડ ગુજરાતમાં ફરવાનું કદાચ મનમાં ધાર્યું

હશે. પરંતુ ભાવનગરમાં સ્વામિનારાયણ ધર્મના આશ્રિત એક સોની હાર-
ભક્તના મિલનથી અને ઉપર મુજબની શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન અંગેની
લોકવાયકા સાંભળીને શ્રી લાડુદાનજીએ પોતાના દોવળી તાજમી સરદારના
ચારણી અહંભાવ અને વિદ્યાવારિધિના ગર્વથી [૧૨૩] શ્રી સહજાનંદ-
સ્વામીના પ્રકટ ભગવાનપણાને હઠાવી દેવાના નિશ્ચયથી ગઢડા જવા ધાર્યું
[૧૧૮] ગઢડામાં શ્રીજી મહારાજની અંતર્યામીશક્તિ [૧૨૫] તથા સૌમ્ય
ગુણાતીત અને દિવ્યમૂર્તિના દર્શન માત્રથીજ, જેમ સાચાં મોતી સમાન
ભાસતાં ઝાકળનાં બિંદુઓ સુર્યના પ્રકાશમાં ઓસરી જાય છે તેમ શ્રી
લાડુદાનજી તો શ્રીજી મહારાજની આનંદઘન કિશોર મૂર્તિને એકાગ્ર દ્રષ્ટિએ
નિરખી જ રહ્યા અને ફળરૂપ જમીનમાં પડેલ બીજને જળનો સંબંધ થતાં
જેમ તે પાંગરે છે. તેમ લાડુદાનજીના મુકતાત્મા ઉપરના કુળ, રૂપ, વિદ્યા
ધન...એ આદિક અહંકારના અનેક આવરણો દૂર થતાં જાણે બ્રહ્મએ પર-
બ્રહ્મને–આત્માએ આત્મનને ઓળખી લીધા હોય તેમ તેજ ક્ષણે.

આજની ઘડીરે ધન્ય આજની ઘડી,
મેં નિરખ્યા સહજાનંદ, ધન્ય આજની ઘડી;

એ કાવ્ય રચીને ગાતાં ગાતાં તે જ સ્થળે શ્રીજી મહારાજના ચરણ કમળમાં
દાસ ભાવે પ્રણમી પડયા [૧૩૪].

એજ હતી શ્રી લાડુદાનજીના જીવન પરિવર્તનની પુનિત ક્ષણ! એ
જ હતો શ્રી લાડુદાનજીના ઉર્ધ્વગામી આત્મપ્રવાસનો મંગળકારી આરંભ
દિન!!

લાડુદાનજીના વીતરાગતો આ પ્રસંગ મુમુક્ષુજનોને શાંત ચિતે
આત્મ નિરીક્ષણ અને આત્મચિંતવન કરવા શું નથી પ્રેરતો: બુદ્ધિ, વિદ્યા
અને રૂપ યૌવનના ભંડાર સમા લાડુદાનજીને પોતાના જીવન પથ ઉપર
સિદ્ધિનાં પુષ્પો એકધારા વેરતી ભાગ્યદેવીનો પૂર્ણ સહારો હતો; હજુ
માતાપિતાની પ્રેમાળ શીળી છાયાનું સુખ માણવાનું અને તેમની મનમાં
ઘડી રાખેલ કેટલાયે મહદેચ્છાઓ પૂર્ણ કરવાનું બાકી હતું: તેમજ ગુજરાત
મારવાડમાં ફરીને એક સિદ્ધ શીઘ્ર કવિરાજ તરીકે પોતાની અજોડતા પુર-
વાર કરવાની ઘડી દુર ન હતી; અર્થાત, સર્વપ્રકારે વિજયમાળાઓથી
લદાયેલ લાડુદાનજી ભાવી પ્રભુતાની સેવેલી અનેક અભિલાષાઓને માત્ર
એકજ પલમાં હઠાવી દે છે અને નજર સમીપે રહેલ કંચન અને કામનીને
સંસ્કૃતિના હેતુ અને સંસારી સુખોને બંધનકારી ગણાવી
દે છે! શ્રી લાડુદાનજીની આ ત્યાગભાવના બુલંદ અવાજે મુમુક્ષુને

પડકારે છે કે, હે નિંદ્રાવશ માનવી! **उत्तिष्ठित। जाग्रत। प्राप्यवरान् निबोधत!** મોહમમતાનો ત્યાગ કરીને ભગવાનના શરણે થઇને આત્મસ્વરૂપે થા! જ્યારે મુમુક્ષુના હૃદયમાંથી 'સબ તજી નિજ ઘર આય, બેશ હે બાજી બંદે' [૨૪૪]. એમ સંસારી પદાર્થોમાંથી પ્રીતિરૂપ અંધકાર નાશ પામે છે અને ભગવાનના સ્વરૂપનાં જ્ઞાનરૂપી અરૂણોદય થાય છે, ત્યારે જે આત્મીય મુક્તાત્માઓના સંગથી પોતે દૂર વિખુટો પડી ગયેલ હતો, તેમનો ભેટો થતાં જ તે બ્રહ્માનંદ અનુભવે છે *

મુક્ત પુરૂષોને આ લોકની સુખી કે દુઃખી પરિસ્થિતિ બંધનકારી થતી નથી. શ્રી લાડુદાનજીનો જીવન માર્ગ બતાવે છે કેઃ-

(૧) ભણીગણીને વિખ્યાતિ પામેલ લાડુદાનજીના રાજય સન્માનરૂપ કીર્તિપ્રભાકરને હજુ પ્રથમ પ્રહર વ્યતીત થયો હશે, ત્યાંજ શ્રીજી મહારાજના પ્રથમ મેળાપે જ,

અંતર હરિસુ એકતા ત્યારે, દુગ્ધા દૂર પડી;
તથા જ્ઞાન કુંચિ ગુરૂ ગમસેં, ગયાં તાળાં ઉઘડી;
લાડુ સહેજાનંદ નિરખતાં, ઠરી આંખડી;

એ ઉદ્ગારો લાડુદાનજીના અંતરાત્માના તારના ઝણકારરૂપે સ્રવી પડે છે. [૧૩૪]. શૂર કે સંત મુહૂર્ત જોવા રોકાતો જ નથી.

સતિ શૂર અરૂ સંતકા, તીનુંકા એક તાર;
જરે, મરે, સુખ પરહરે, તબ રીઝે કીરતાર.

એ મુજબ લાડુદાનજીએ તેજ પળે અંતિમ નિર્ણય કરી લીધો કે, હવે તો,

મેંબુબન, મેં કયા રહું, મેરા દિલ લોભાના વે. [૧૬૭]

તેથી એ દેહે માયામાં-સગાં સંબંધીઓ અને વ્યવહારમાં-જઇને ઘરની ગોલીના ગોલા થાવું નથી; પરંતુ શ્રીજી મહારાજના ચરણકમળ ઉપાસક થઇને પ્રગટ પ્રભુની સેવામાં જ જીવન વ્યતીત કરવું છે. [૧૫૪, ૧૭૭].

અહીં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું પૂર્વાશ્રમનું જીવન પુરૂં થાય છે. બાળ બ્રહ્મચારી મહા કવિરાજ હવે નૈષ્ઠિક વૃત્તધારી મહા મુક્તરાજ બન્યા. [૧૭૮].

***The night is gone,**
And with the morn those angel faces smile,
Which I have loved long since and lost awhill

રજની જશે ને પ્રભાત ઉજળશે ને સ્મિત કરશે પ્રેમાળ;
દિવ્ય ગણોનાં વદન મનોહર, મારે હૃદયે વસ્યાં ચિરકાળ;
જે મેં ખોયાં હતાં ક્ષણવાર.

(૨) શ્રી લાડુદાનજીના એવા દ્રઢ નિર્ણયથી જો કે શ્રીજી મહારાજ પ્રસન્ન થયા. તો પણ હજુ કરવાનું ઘણુંયે બાકી હોય, તેમ પ્રસંગ યોજીને શ્રી લાડુબા જીવુબાને ઉપદેશ આપવાના બહાને શ્રીજી મહારાજ તેમને જીવુબા પાસે મોકલે છે. અહીં સાક્ષાત લક્ષ્મી સ્વરૂપ જીવુબાએ લાડુદાનજીને પ્રથમ સાંભળ્યા અને પછી એવો તો હૃદયવેધક સાંખ્યોપદેશ કર્યો (૬૧૪) કે, લાડુદાનજીનું અરમાન ઉતરી ગયું (૧૭૫), વ્યામોહ દૂર થયો અને રહીસહી અહંવૃત્તિનો લય થઇ ગયો. પરિણામે પોતાનો ઠાઠમાઠ અને ચારણી ઠરસો અને રજોગુણી આડંબરનો ત્યાગ કરી શ્રીજી મહારાજ થકી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરીને શ્રી રંગદાસજી નામાભિધાન ધારણ કર્યું, અને

મારા પ્રાણ આધાર, જેમ રાખો તેમ રહીએ વચનના સાથજી.

તથા,

પીયુડા સંગે પ્રીત બંધાણીરે, નવ છૂટે આલી

એ પદ પંક્તિ ગાતાં ગાતાં શ્રીજી મહારાજના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ સાથે અનન્ય શરણ્યભાવે પોતાની સુરતા લગાડી દીધી (૧૮૨), (૧૮૬).

પોતાની ત્રીશ બત્રીશ વર્ષની વય દરમ્યાન ધર્મમાં વ્યાપેલ અનાચાર અને દંભી ધર્મગુરૂઓના વિષયપોષક પાખંડોથી લાડુદાનજી સુમાહિતગાર થયા હતા, શ્રીજી મહારાજની સમીપે આવીને અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આદિ ધર્મના સુસ્તપાલક સંતોનાં વિશુદ્ધ જીવન જોઇને વેશધારી ધૂર્ત અને દાંભિક બાવા વેરાગી ગુરૂઓ પ્રતિ તેમને નફરત થઈ હોય તેમ, શ્રી રંગદાસજીએ 'સાર અસારકો અંગ', 'અસંતકો અંગ' એ આદિ છંદો રચીને પોતાની અનોખી શૈલીમાં પાખંડી ભકતોને વર્ણવી બતાવ્યા છે. તેમાં 'ગૃહસ્થાશ્રમી બાવા'નું ચિત્ર તો એવું આબેહૂબ આલેખ્યું છે કે, તે વાંચીને હરકોઇને રમુજ સાથે એવાં જીવન માટે કેવળ દયા જ ઉપજે (૧૯૪). 'સુરમાંના અંગ'માં શ્રી રંગદાસજી જાણે પોતાના અંગનું જ નિરૂપણ કરતા હોય, તેમ કહે છે કે,

પેટ કટારી પેર ગયા, રન ખેત હૈ,
નિરભે હોઇ નિઃશંક લડાઇ લેત હૈ,
મરણ ચલ્યા મેદાન સો પીછા ના વલે,
હરહાં શ્રીરંગ ટૂકટૂક હો જાય ધનીકે આગલે.(૧૯૯)

વળી– પેટ કટારી રે, પેરીને સન્મુખ ચાલ્યા,
પાછા ન વળે રે, કોઇના તે ન રહે ઝાલ્યા.

એમ એ છેલ્લી કસોટીનો સમય પણ હવે આવી લાગ્યો.

(૩) આ અરસામાં સ્વામિનારાયણના સાધુઓને દુષ્ટ જનોથી થતા અવર્ણનીય ત્રાસથી શ્રીજી મહારાજે તેઓને શિખા સુત્રનો ત્યાગ કરાવી પરમહંસની દીક્ષા આપી. આથી શ્રી રંગદાસને બદલે **બ્રહ્માનંદ** નામ પાડવામાં આવ્યું (૨૦૫)

ડગલે ડગલે ડુંગરા, વિકટ પ્રેમનો પંથ
કૃપા કરે શ્રી રામ તો, સંત પામતા અંત.

એ પ્રમાણે બ્રહ્માનંદસ્વામીને હજુ એક મુશ્કેલી દુર કરવાની રહી હતી. લાડુદાનજી ગઢડામાં સ્વામિનારાયણના શિષ્ય બનીને રહી ગયા છે, એવા ખબર મળતાં તેમનાં માતપિતા અને સગા સંબંધીઓ, ગાયકવાડના રાજ્ય કવિની પદવી અને પચીસ ગામનાં પરગણાનો ખરીતો લઈને, તેમને તેડી જવા માટે ગઢડા આવ્યા (૨૦૫) કવિરાજ તરીકે લાડુદાનજીએ આવી અનેક લાલચોને ઠોકરે મારી હતી. સુવર્ણ તો તેમના પગમાં અથડાતું હતું અને શ્રીજી મહારાજના દર્શન માત્રથી સંસાર સુખની લાલસા નષ્ટ થઇ ગઈ હતી આમ કનક અને કામનીનો અંતરથી ત્યાગ કરનારની ચોકી તો રામ રાખે છે, એ પ્રમાણે માતાપિતાની પ્રેમાળ મમતા ને વાત્સલ્ય અને સાથે આવેલ કન્યાનાં રૂપ, યૌવન અને લાવણ્યતામાં લેશમાત્ર ન લોભાતાં, હથેવાળો હરિસંગાથે કરી લીધો હોય તેમ.

રે સગપણ હરિવરનું સાચું, બીજું બધું ક્ષણ ભંગુર કાચું.

તથા.

મેં ઢાઢી મહારાજકો, હાજર હુકમ હજૂર,
ગાયો જશ ગોવિંદકો, પાયો ધન ભરપુર.

એ પદો (૨૧૩,૨૨૧) રચીને સંભળાવ્યાં અને 'સર્વ' તજીને એક નટ નાગર વ્હાલા કર્યા,' **મીલા રામ ઔર સર્યા કામ, અબ રહી નહિ કૌસેં યારી.** તથા 'ગુલતાન ચડયા રંગ ગેબકા, અલમસ્ત આલાહી વે.' એવા મસ્ત વિરકતભાવથી છેલ્લીવારનો સૌને જાડારો સંભળાવી દીધો. એ રીતે માતાપિતાએ પોતાના એકજ પુત્ર વિષે મોટા રાજ્યના સારા જાગીરદાર રાજકવિ તરીકે સેવેલી આશાને જડમૂળથી છેદી નાંખીને **परमात्मनि यो रक्तो, विरक्तः अपरमात्मनि** । એ મુજબ સ્થિતપ્રજ્ઞ બની શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી શ્રીજીચરણદત્તચિત્ત બની રહ્યા.

આ લોકની દ્રષ્ટિએ માતાના હેતને અમૃતથી પણ અધિક માનેલ છે, તેથી શ્રી લાડુદાનજીના માબાપનાં મનને સાંત્વન મળે, એ હેતુથી શ્રીજી મહારાજે શરણાગત વત્સલતાથી સર્વ સાંભળતાં 'આજથી અમે બ્રહ્માનંદ-સ્વામિની 'મા' થઇએ છીએં,' એવો કોલ આપ્યો અને સર્વ સગાંવહાલાંને ધીરજ આપી શાંતિથી વિદાય કર્યાં [૨૧૯]. બ્રહ્માનંદસ્વામીએ આ ભાવ 'અધમ ઉદ્ધારણ અવિનાશી તારાં બિરદની બલીહારી રે,' એ કીર્તનમાં લાવ્યા છે જે,

ભરી સભામાં ભૂધરજી તમે થયા છો માડી મારીરે;
બેટાને હેતેથી બોલાવો અવગુણીયાં વિસારીરે,

તથા,

સૌ દેખતાં શામળીયાજી તમે મા થયા છો માવારે;
છોરૂંની ચિંતા રાખીને મા દેશો મુંઝાવારે. [૩૮૭]

અને શ્રીજી મહારાજે પોતાનું એ બિરદ ઠેઠ સુધી પાળયું હતું.

હવે પછી શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું કવિરાજ ઉપરાંત.

निर्मानमोहा जितसंगदोषा अध्यात्मनित्याः विनिवृतकामाः ।
द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः परमव्ययं तत् ॥

એવા નૈષ્ઠિક વૃત્ધારી, સમર્થ ધર્મોપદેશક સંતશિરોમણી, મંદિરોના નિર્માતા અને શ્રીજી મહારાજના પરમ સખા તરીકે દર્શન થાય છે. જ્યાં જ્યાં શ્રી બ્રહ્મમુનિ વિચર્યા, ત્યાં ત્યાં તેમનો ઉપદેશ શ્રોતાજનોને તરત જ સચોટ લાગી જતો અને પરિણામે અનેક મુમુક્ષુજનો શ્રી સહજાનંદસ્વામીના આશ્રિત થઇ સત્સંગમાં અભિવૃદ્ધિ કરતા. આવા અનુયાયીઓમાં પ્રખર વિદ્વાન [૨૨૭] અને મોટા મહંત [૨૬૪] જેવાનો પણ સમાવેશ થાય છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી રૂપાળા હસમુખા. શાંત, કરૂણાશીલ અને રમુજી સ્વભાવવાળા હતા. શરીરે કદાવર લંબગોળાકાર મુખમુદ્રા અને ઘાટીલા બાંધા-વાળા હતા. તેઓ ધીર ગંભીર ટેકીલા, શુર અને હાજર જવાબી હોવાથી સર્વત્ર ખુબ પ્રભાવશાળી અને આકર્ષક લાગતા. સ્વામીની પ્રફુલ્લિત ચહેરાની કાંતિ, નેત્રોની તેજસ્વીતા અને સુધાસમી વાણી તેમના આત્માના બ્રહ્માનંદને સદૈવ પ્રતિબિંબિત કરતી હતી. (૫૩૫)

સંપ્રદાયના મહા કવિઓમાં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું નામ પ્રથમ પંક્તિમાં અલંકૃત થયેલું છે. સ. ગુ. શ્રી મૂકતાનંદસ્વામી સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી, સ. ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામી, સ. ગુ. શ્રી પ્રેમાનંદસ્વામી,

એ આદિ કવિરાજનાં કાવ્યકીર્તનો સર્વ સંત હરિભકતોને શીખવાની અને ગાવાની શ્રીજી મહારાજે આજ્ઞા કરી હતી (૩૨૪) વળી શ્રીજી મહારાજે પ્રથમવાર શ્રી સુકતાનંદ સ્વામી, શ્રી નિત્યાનંદસ્વામી, શ્રી ચૈતન્યાનંદ સ્વામી અને શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી, એમ ચાર સદ્ગુરૂઓ સ્થાપ્યા હતા, ત્યારે તેમાં સ્વામીનો મૂળથીજ સત્સંગના મુખ્ય સ્થંભ સમાન ગણીને સમાવેશ કર્યો હતો.

શ્રીજી મહારાજની હજુરમાં રહેનારામાં ખાસ કરીને સોમલા ખાચર, સુરા ખાચર, બ્રહ્માનંદસ્વામી. આદિક શિષ્યો શ્રીજી મહારાજના દાસ ભાવે તેમજ સખાભાવે વર્ત્યા છે. શ્રીજી મહારાજ કોઈ કારણ વશાત જ્યારે જ્યારે ઉદાસ થતા કે રીસાતા કે કોઇની ઉપર ગુસ્સે થતા, ત્યારે બ્રહ્માનંદ-સ્વામી શમયોચિત હાસ્ય રસ રેલાવીને એવી તો રમુજ કરતા કે શ્રીજી મહારાજ હસી પડતા અને રાજી થઈ જાતા. (૫૪૫, ૫૯૧, ૫૯૪ ૫૯૬, ૬૦૫) આથી સ્વામીના અનેક કીર્તનોમાં એ સખાભાવ તરવરી રહે છે. વળી શ્રીજી મહારાજ જ્યારે ગુપ્ત વાસ કરતા અને કોઇને દર્શને આવવાની મનાઇ ફરમાવતા, ત્યારે પણ બ્રહ્માનંદસ્વામીનું રચેલ પદ કોઇ મારફતે મળતા જ સ્વામીને સમીપે બોલાવી દર્શન આપતા (૧૮૫) તેમજ કોઇ વખતે દર્શનાતુરતા વધી જતી (૩૮૮) અથવા મંદિરોનાં કામમાં કાંઈ મુંઝવણ કે મુશ્કેલી આવતી, તેવા સમયે સ્વામી સખાભાવે પદો રચીને ગાતા ત્યારે શ્રીજી મહારાજ પ્રગટ પ્રમાણ પ્રત્યક્ષપણે દર્શન આપીને સર્વ મુશ્કેલીઓનો ઉકેલ કરી જતા. આવા પ્રસંગો આ ગ્રંથમાં ઘણા આવે છે.

સખાભાવમાં ગણી શકાય તેવો પ્રસંગ માંડવીમાં ખૌયા ખત્રીની સાથે વેદાંતના પ્રશ્નોત્તર કર્યાનો છે (૩૩૪) એ વખતે શ્રીજી મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ગુરૂપદે ઉંચ્ચાસને બેસવાની આજ્ઞા કરી (૩૨૩) અને પોતે શિષ્ય બની પાસે નીચે બેઠા. ખૌયે આવીને ગુરૂ તરીકે વિરાજમાન બ્રહ્મમુનિને શ્રી સહજાનંદસ્વામી ધારી લઈ વેદાંતના ૧૦૮ પ્રશ્નો પૂછ્યા. સંકેત મુજબ સ્વામીએ શ્રીજી મહારાજ તરફ આંગળી ચીંધી તેથી શ્રીજી મહારાજે તે બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર સુગમતાથી કરી દીધા અને તે વખતે વેદાંત જ્ઞાનના મેરૂ સમાન ગણાતા ખૌયાને હરાવી દઇ પોતાનો આશ્રિત કર્યો એ રીતે બ્રહ્મમુનિએ બે ઘડી . ભગવાનની ગાદીએ બેઠાનો લ્હાવો કીર્તનમાં ગાયો છે કે.

ખત્રી ખૌયો હતો કચ્છમાં ત્યાં કણે,
જઈ ચડયા નાથજી જેહ ટાંણે.

ગુરૂ કરી ગાદીએ મુજને બેસાડીઓ,
કપટ કળી લીધું ઝૌયે સુજાણે, (૪૫૪)

એવો જ સખા ભાવનો પ્રસંગ મૂળીનું મંદિર કરવામાં પત્થર અને પાણીની મુશ્કેલી પડી ત્યારનો છે. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ ખૂબ પ્રાર્થના કરી; તોયે શ્રીજી મહારાજે પ્રત્યક્ષ દર્શન ન આપ્યા (૪૫૭, ૪૬૦); ત્યારે અકળાઇને ઉપાલંભરૂપે (૪૫૪) સ્તુતિપદોમાં ગાયું છે કે,

કહું સખા ભાવથી દિલ ધરી દાવથી,
દેવના દેવ નહિ દુઃખ ધરશો.
સાચે સાચું કહું જુઠું તો નહિ લહું,
કથન સુણી કૃષ્ણ નહિં ક્રોધ કરશો.

૦ ૦

આજ અકળાઇને અધીક ઉભરાઇને,
વ્હાલમાં વેણ વાંકા ઉચ્ચારૂં;
સર્વદાનો સખાભાવ છે સામળા,
સાંખી રહો છો બધું તેહ મારૂં!

૦ ૦

આટલું સાંભળી ચાલી ઉતાવળા,
હરિવર આવજો હાલ હાલ;
જો પછી હું મારી જાત પર જઈશ તો,
લાજ નહિ રાખું વિહારીલાલ

અને જેમ કેદારા રાગથી ભગવાને દર્શન આપી હાર આપ્યો, ત્યારે 'મારો ગોરીયો ગમાણે આવ્યો; એમ શ્રી નરસીંહ મ્હેતે ગાયું છે; તેમ જ બ્રહ્માનંદસ્વામીના આ કેદાર પદોથી શ્રીજી મહારાજ ખુબ રાજી થઈ પ્રત્યક્ષપણે દર્શન આપીને,

આટલું સાંભળી હસી હરી બોલીયા,
સંત તુજ ભક્તિ મેં સાચી જાણી,
ક્યારનો આવી અદ્રશ્ય સુણવા રહ્યો,
આપના મુખની મિષ્ટ વાણી.

એમ કહી પત્થર અને પાણીની મુશ્કેલીઓ દુર કરી દીધી. ટુંકમાં શ્રીજી મહારાજ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામિની ભાકત અને પ્રેમને સર્વથા વશ થઇ રહ્યા હતા.

ગુજરાતી ભકત-કવિઓમાં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના કાવ્યો કોઇ અનેરી ભાત પાડે છે. 'શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામિનો કાવ્ય સંગ્રહ,' એટલે સાક્ષાત સરસ્વતી દેવીનું ભવ્ય વિશાળ મંદિર, જેમાં સાહિત્યના અનુરાગીઓને તેમજ ભકતજનોને પોતાની રૂચી પ્રમાણે ભિન્ન પ્રકારનો પ્રસાદ મળી રહે છે. જેમ નિર્મળ શીતલ ઝરો તૃષાતુરને તૃપ્ત કરે છે અને જેમ શરદ પૂર્ણિમાની આહાલાદજનક ચંદ્રિકા મનને આનંદોતેજક કરે છે, તેમજ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના ભાવપૂર્ણ હૃદયમાંથી સ્વત્તઃ વહેતા કાવ્યસ્ત્રોતનો આસ્વાદ સાહિત્ય પ્રેમીઓને રસબોળ કરી દિવ્યાનંદ આપે છે.

હૃદયની ઉર્મિનો વાણીરૂપે આવિર્ભાવ થવો, એ કવિતાની સાદી વ્યાખ્યા છે જે જે કાવ્યો સ્વામીએ રચ્યાં છે, તેમાં એ વ્યાખ્યા સારધાર પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થાય છે. બ્રહ્મમુનિની બધી કાવ્ય કૃતિઓમાં પ્રસાનુંપ્રાસ, વર્ણ સગાઇ, ઝડઝમક, શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર, વૃત્યુનુંપ્રાસ, ભાવ, રસ···એ આદિ કાવ્ય લક્ષણો સાથે ભાષાજોમ અને અર્થધનતા એવી તો ભવ્ય છે કે, સાક્ષાત વાગદેવ સ્વયં કવિરાજના હૃદયમાંથી કાવ્યરૂપી દેહે આવિર્ભાવ પામ્યા હોય, એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી અનેક ભાષા અને વિદ્યાના જાણકાર હતા: તેથી તેમની કાવ્યકૃતિઓમાં ગુજરાતી, મારૂ અને ચારણી ભાષાનું સંમિશ્રણ હોય એ સ્વાભાવિક છે. વળી તેમાં ભાટચારણી શૈલીમાં શૂર, સતી ને રજપુતની ટેક, વીરતા, નીડરતા, દ્રઢતા, અને સત્યનિષ્ઠાના દ્રષ્ટાંતો ભરપુર છે. એવી રીતે સ્વામીના હિન્દી અને વ્રજભાષાનાં કાવ્યોમાં પણ ચારણી અને મારૂ ભાષા જોવામાં આવે છે. (૨૧૧, ૩૭૮).

શ્રી બ્રહ્મમુનિના ચારણી સાહિત્યની (૧૮૮) મૌલિકતા અને શ્રેષ્ઠતા ભલભલા ભાષાવિશારદોને × પણ મંત્રમુગ્ધ કરી દે એવી અપ્રતિમ છે. તેમની અન્યોકિત, પડ કે અષ્ટવિધાન કે અનેકાર્થી ૭૪,૧૫૮,૨૩૩), માર્મિક કે

× એમ. એ. ની ગુજરાતી ભાષાની મૌખિક પરીક્ષા દરમ્યાન ચારણી 'લઘુકોશ નામ માળા'ના દોહા અને બીજા છંદો એક પરીક્ષાર્થી પાસેથી સાંભળી સાક્ષારશ્રી નરસિંહરાવ દિવેટીયા દિગમૂઢ બની ગયા હતા. (આ પરીક્ષાર્થી મૂળીના શ્રી ટી, એન. દવે હતા, એમ જાણવા મળ્યું છે.)

કટાક્ષ કે ગૂઢાર્થ (૯૩, ૨૫૧) વાળી કાવ્યકૃતિઓમાં મહાઅલૌકિક બુદ્ધિ ચાતુરીની હદ વળી જતી હોય એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. વળી ચંદ્રાવળા સવૈયા, અમૃતધ્વનિ, ચર્ચરી, રેણકી...એ આદિ છંદોમાં ગંગાના વેગવાન પ્રવાહની જેમ વાગ્ધારામાં યોગ્ય શબ્દો યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય અર્થમાં આપોઆપ ગોઠવાઇ જતા હોય, એવી દિવ્ય રચનાની લાક્ષણિકતા અન્યત્ર ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. રાસાષ્ટક રેણકી છંદ (૫૦૨) અને રાસાષ્ટક. ચર્ચરી છંદ (૫૦૬) શ્રી બ્રહ્મમુનિની અદ્ભૂત કાવ્યશક્તિની અપૂર્વતા પૂરવાર કરનારાં છે. આ છંદો યાદ રાખવા જેટલાં અઘરા છે, તેથીયે વિશેષ તે છંદો ગાઇ બતાવનારની ગૌરવતાને પાત્રતા સ્થાપિત કરી શકાય છે. એવાં કાવ્યોને તેની મૂળ અસલ ઢબમાં સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે શ્રોતાજનો ડોલા ઉઠે છે અને ઘડીભર સ્થળ કે સમયનો ખ્યાલ ભૂલી જઇ તે કાવ્યાંકિત દ્રશ્યને નજર અગાડી ખડું થતું નિરખી રહે છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું આવું કેટલુંક ગહન સાહિત્ય 'છંદરત્નાવલિ' નામની ચોપડીરૂપે સં. ૧૯૪૦માં લીથોમાં અને સં. ૧૯૬૩માં છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયું હતું. તેમાંનાં ઘણા છંદો સંપાદકે આ ગ્રંથમાં લીધા છે. ટુંકમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું ચારણી સાહિત્ય સર્વ ચારણો માટે ખાસ અભ્યાસનો વિષય બને એ હેતુથી એનું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાની અગત્ય જણાય છે કારણ કે એવો ચારણ બાળ ભાગ્યે જ જોવામાં આવશે કે જેને શ્રી બ્રહ્મમુનિનાં છંદો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં કંઠસ્થ નહિ હોય. મૂળી મંદિરમાં આવું અમૂલ્ય ચારણી સાહિત્ય, સંસ્કૃત, પિંગળ, સંગીત...આદિ વિષયો શીખવવાની એક મહાવિદ્યાલય સ્થપાય, એવો સંપાદક મહાશયનો ભવ્ય વિચાર ખાસ કરીને અમદાવાદ દેશના મોવડીઓએ વધાવી લેવા જેવો છે.

સં. ૧૮૭૧ના અરસામાં શ્રીજી મહારાજે બ્રહ્માનંદસ્વામીને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવા કહ્યું હતું, તેથી ત્યાર પછીની કાવ્યકૃતિઓમાં સંસ્કૃત અને કાઠીઆવાડી શબ્દોની વપરાશનું પ્રમાણ વધારે આવતું દેખાય છે. વળી સ્વામીએ શુદ્ધ હિન્દી અને ગુજરાતીમાં પ્રૌઢ અને ગંભીર કાવ્યો રચ્યાં છે. આ ઉપરાંત કેટલાંક કીર્તનો શ્રીજી મહારાજે પ્રસંગોપાત કરેલી લીલા-ચરિત્રો ઉપર સ્વામીએ બનાવ્યાં છે. આવાં કીર્તનોની ટુંકી યાદી સંપાદકે ૩૨૮ અને ૩૩૦ પાને આપી છે. આમાંના કેટલાંક કીર્તનો એવાં તો મર્મવેધક અને હૃદયંગમ છે કે, તે સાંભળતાંજ શ્રીજી મહારાજ પ્રસન્ન થઇને તેજ ક્ષણે સ્વામીને

પાઘ ખેસ. વગેરે આપીને પોતાનો રાજીપો જણાવતા. દા. ત. લગાડી તે પ્રીતિ લાલ રે,' એ કીર્તનના બીજા પદમાં આવતી.

માવા તમારી મોરલી, મારે ખૂબ પડી છે ખેધ,
કીધાં એણે કારમાં, છાતડલીમાંહિ છેદ રે.

એ કડી સાંભળીને શ્રીજી મહારાજે પોતાની પાઘ ઉતારીને સ્વામીને આપી હતી. વળી 'તારો ચટક રંગીલો છેડલો અલબેલારે (૩૧૧) એ કીર્તન સ્વામીના હાજર જવાબીપણાની અને શીઘ્ર કાવ્યશકિતની જ રચના છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી તંબુર, સિતાર, સરોદા. આદિ વાજીંત્રવાદનમાં પણ નિષ્ણાત હતા. શ્રી મુકતાનંદસ્વામી. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી, શ્રી પ્રેમાનંદ સ્વામી, શ્રી જ્ઞાનાનંદસ્વામી, શ્રી ત્રીકમાનંદસ્વામી. આદિ ગાયકવૃંદમાં સ્વામીનું સ્થાન હંમેશા પ્રધાનપદે રહેતું. શ્રીજી મહારાજના સમયમાં સંગીતશાસ્ત્ર સ્વામિનારાયણના ફકીરોનું સુવાંગ છે, એવો પ્રભાવ સર્વ રજવાડામાં પણ પડયો હતો [૪૨૦, ૪૩૪, ૪૬૬] શ્રી શયાજીરાવ ગાયકવાડે જ્યારે શ્રીજી મહારાજને વડોદરામાં પધરાવ્યા હતા, ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામી તથા પ્રેમાનંદસ્વામીએ ગાયનવાદન ને કાવ્ય કળાનો ચમત્કાર રાજસભાને બતાવ્યો હતો અને તેના પરિણામે રાજ્ય ગાયકો સ્વામીને નમી પડયા હતા, [૨૮૮]

શ્રી બ્રહ્મમુનિનાં સર્વકાવ્ય કીર્તનો પરમ ભકતની અધીનતા, શરણ્ય-ભાવ. પ્રેમ, ટેક, દ્રઢતા અને એકનિષ્ઠાના ભૂષણરૂપ છે. તેમાં અર્થ, ધ્વનિ, અને તાલનો સુયોગ ખરેખર રસાર્દ્ર છે. વળી તેમાં સ્વાભાવિક શબ્દરચના, પદલાલિત્ય, રસાલંકાર, ભાષાની ગૌરવતા, કોમળતા, માધુર્ય એ આદિ કાવ્યનાં ઉતમ ગુણોથી એ કૃતિઓ બીજા કોઈ પણ ગુર્જર કવિ કરતાં અધિક પ્રભાવશાળી દેખાય આવે છે અને તેથી સ્વામીની પૂર્વે અને પછીથયેલ ભકત-કવિઓમાં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી પ્રથમ પંકિતના શીઘ્ર મહાકવિ-રત્ન છે એમ સ્વીકારવું પડશે.

સ્વામીએ કાવ્ય કીર્તનોમાં ધર્મ, તત્ત્વવિચાર. જ્ઞાન અને શદ્ગુરૂ મહાત્મ્ય એ આદિ વિષયોનો સચોટ ઉપદેશ નિરૂપ્યો છે. આમાં કેટલાંક ભકિતનાં, કેટલાંક વૈરાગ્યનાં એમ વિભાગ થઇ શકે છે અને ઘણાંમાં તો એ વિવિધ બોધ સંમિશ્રિત માલમ પડે છે.

(૧) 'જુરે વર્તમાન પાંચની વારતા રે' (૩૧૨) તથા 'બ્રહ્મવિલાસ' ને

'સુમતિ પ્રકાશ'માં ધર્મનું નિરૂપણ સારૂં કર્યું છે. સદાચારરૂપ નીતિ-ધર્મ ઝાજ વ્યક્તિગત સામાજીક અને રાજકીય જીવનનો મુખ્ય પાયો ગણાવેલ છે. ચાલુ જમાનામાં આ પાયો એટલો બધો કાચો થતો જતો જણાય છે કે, તેના ઉપર ભવ્ય ઇમારત ચણવાના બધા મનોરથો નિષ્ફળ જશે. શ્રીજી મહારાજે આ સંપ્રદાયમાં પ્રથમથી જ દારૂ, માટી, ચોરી, અવેરી, ભાંગ, તમાકુ, અફિણ એ આદિક દુર્ગુણો સેવવા એને કુસંગ ગણાવેલ છે; એવા એવા વ્યસનીઓને કુસંગી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. જરા શાંત ચિતે વિચારીશું તો આ કથન સર્વથા યોગ્ય જ લાગશે એ પ્રમાણે જે સદાચારનું સેવન કરે છે અને સત્પુરૂષોનો સંગ રાખે છે, તેમને સત્સંગી કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તે વગર તો **धर्मेण विहिना; पशुभिः समानाः** કહ્યા છે.

(૨) 'દિલ લગા હમારા ફકીરીસે', 'જોગી વાકું જાનીએ જાકા હરિસે જોગ' (૧૮૩), 'કામ તજ્યા તો કહા ભયા, મન દામ વસત મનમાં હિવે, 'ધનકું ધૂર ન સમજે જબ લગ, તબ લગ કેસા ત્યાગી વે'; તથા 'ઉપદેશ રત્ન દિપક દોહા' (૩૯૭)...એ આદિમાં વૈરાગ્યનું રૂપ સારૂં વર્ણવ્યું છે. કંચન અને કામનીનું બંધન સ્વામીને થયું જ ન હતું. જુનાગઢમાં વાળી, ઘોડાને સ્વામીએ પોતાના અદ્‌ભૂત યતિપણાથી નિષ્કામી કર્યો હતો (૪૨૦) લોયા ૧૦ વચનામૃતમાં શ્રીજી મહારાજે કહ્યું તેમ સ્વામી સર્વ વિકારોથી પર હતા અને જેતલપુરના ૨ જા વચનામૃતમાં સ્વામીને યતિ કહીને ખૂબ પ્રશંસા કરી છે.

(૩) સ્વામીના ભકિતપ્રધાન કીર્તનોમાં પ્રગટ ભગવાનની મૂર્તિનું વર્ણન, ભકતની અધીનતા, સખ્યભાવ, સમર્પણ, સૌમ્ય શ્રંગાર (૨૫૧) દર્શના તુરતા (૨૪૫,૨૮૭) વગેરે ભાવોનું ઉતમ દર્શન થાય છે. સ્વામીનાં મૂર્તિનાં કીર્તનો ગાતાં શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિ નજર સામે તરી આવે છે.

(૪) જ્ઞાન અને તત્વવિચારનાં કાવ્યો વાંચતાં જીજ્ઞાસુઓનાં હૃદયમાં વિવેક જાગૃત થાય છે અને મોહમમતાનો લય થતો અનુંભવાય છે. અને ભગવાન સાથે તાન લાગી જાય છે. 'એક વાત સુણો વ્રજવાસીરે' (૩૧૬) 'ઉપદેશ ચિંતામણી (૨૦૧) તથા ઉપાસનાનો અંગ,' એ આદિમાં જ્ઞાન રહસ્ય નીતરે છે. 'કોડે કોડે એકાદશી કીજીએ રે,' એમાં **ભજે બ્રહ્મ થઇને પરબ્રહ્મને રે,'** એ એકજ ચરણમાં શિક્ષાપત્રી શ્લોક ૧૧૬નો તથા વચનામૃત મ. ૩૦ના ભાવાર્થનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ વૃતોત્સવના અને મંદિરોમાં પધરાવેલા દેવ તથા શ્રીજી મહારાજ પ્રસાદિત તીર્થરૂપ જલાશયોના મહાત્મ્ય પૂર્ણ કીર્તનો કર્યાં છે અને અત્યારે તે બધાં ઓચ્છવમાં ગવાય છે.

અક્ષર મુર્તિ સ ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદસ્વામીએ પોતાની વાતોમાં બ્રહ્માનંદસ્વામીનાં કાવ્ય કીર્તનોનો જેટલો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેટલો ભાગ્યેજ બીજા કોઇ સદ્ગુરૂની વાતોમાં જોવા મળે છે. બ્રહ્માનંદસ્વામીનાં કાવ્ય કીર્તનોનું આ એક ઉતમ પ્રમાણ પત્ર જ કહી શકાય. (૬૧૫)

શ્રી બ્રહ્મમુનિએ ઘણાં ખરાં કીર્તનોમાં શ્રીજી મહારાજની મૂર્ત આંખની આગળ અખંડ રહે, એવી માગણી કરી છે. દા. ત. :–

(૨) રહેજો મારી આંખડલી આગે રે. નિરખી તમને નાથજી, મારી ભૂખડલી ભાંગોરે, રહેજો મારી આંખડલી આગે રે.

(૨) બ્રહ્માનંદ કહે રહોને રંગીલા, આંખડલીમાં અલબેલારે.

(૩) નિશદિન બ્રહ્માનંદ કહે, રહો દ્રગન મેં રૂપ (૨૨૧)

(૪) બ્રહ્માનંદ કહે નાથજી, કીજે દુઃખ દુગ, મૂર્તિ મનોહર રેનદિન, રહો નેન હજુરા. (૩૮૬) વગેરે વગેરે

પ્રગટ પુરૂષોતમ નારાયણની મુર્તિને મુકીને જપ તપાદિક બીજાં કોટિ સાધનો કરવાં તે એકડા વગરનાં મીડાં સમાન છે. શ્રીજી મહારાજની પ્રગટ મનષ્યરૂપ મૂર્તિની × ઓળખાણ કરવા શ્રી બ્રહ્મમુનિ કહે છે કે.

હરહાં શ્રીરંગ મનુષ્યાકાર મોરાર તાહિકું જાન લો. (૨૦૩)

તથા,

તે આ બ્રહ્માનંદનો સ્વામી રે, સલુણી છબી સહજાનંદ (૩૩૬)

વળી ઉદ્ધવજીના સંદેશામાં ગોપીઓ કહે છે કે,

છેલોજી નાંખે છોળું, બહારે નોય તો માંહિ ખોળું,
નિતર્યાને શાને ડોળું રે...ઉધાજી.

એજ ભાવમાં વળી કહે છે કે.

× પૂર્વે એવો કોઇ અવતાર થયો નથી કે જેની હૈયાતિમાં જ તેના એકે એક અંગ ઉપર કીર્તનો કાવ્યો અને શ્લોકો રચાયાં હોય કે તેમના જીવન દરમ્યાન હજારો ભકતજનોએ આરતિ, પુજા, થાળ શૃંગાર ભજન ભકિત કર્યાં હોય, શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિના પ્રત્યેક અંગોનું અનેક કીર્તનોમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તથા સંત હરિભકતોએ તેમની દિનચર્યાનું પ્રતિક્ષણ સુક્ષ્મતર અવલોકન કરીને નોંધો લખી લીધી છે. તેમજ તેમની વપરાશની નાની મોટી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરેલ છે.

છોકરીયાં ઢીંગલીયાં ખેલત તેહી લખી મન હરખંતા હે,
જ્યોં પરનેકું સુખકું પાયે, સો તેહી દેખી હંસતા હે,
પ્રગટ પ્રમાણ પુરાણ બતાવે, ગીતા પ્રગટ કથંતા હે,
પ્રગટ પ્રમાણ બિન બ્રહ્માનંદ, સબહી જગ ભરમંતા હે.

એમ પ્રગટ ભગવાન કે સાચા સંત જેવું મોક્ષનું બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ સાધન નથી. 'માયા પંચક (૨૬૩) અને 'ખટ દર્શન (૨૬૮) અને 'ઘનશ્યામાષ્ટક (૪૭૪) માં પણ સ્વામીએ એજ ઉપદેશ બોધ્યો છે :

કહે બ્રહ્મમુંનિ હરિ પ્રગટ બિન, સબ માયા કે દાસ હે.

o o

સદ્ગુરૂકા બંદા બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા સબહંદા.

o o

બ્રહ્મમુંનિ ઘનશ્યામકો આશ્રય, જો ન કર્યો તો કછૂ ન કર્યો હે.

o o

મોહ માન મદ ક્રોધ તજી, જેહિ ઉર બ્રહ્મ વિચાર.
તીનહી કે પદકમલકું, ભજત હોત ભવ પાર. (બ્રહ્મવિલાસ)

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી સ્થાપત્ય કળાના મહા નિષ્ણાંત શિલ્પકાર ઇજનેર તરીકે મંદિરો બાંધવામાં મોખરે જ રહ્યા છે. આથી આ ગ્રંથમાં સંપાદકને એ સંબંધી પાંચમું પ્રકરણ સુવાંગ યોજવું પડયું છે. મંદિરોના કામકાજ અંગે સ્વામીને સાહેબો કે રાજાઓ પાસે જવાના પ્રસંગો આવ્યા છે. તે વખતે તેમના વખાણ કરીને રાજી નહિ કરતાં, છંદો ગાઇને માનવ-દેહ અને સંપતિનો સદુપયોગ કરી લેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. અમદાવાદમાં ગોર્ડન સાહેબને કાવ્યોથી અને અશ્વવિદ્યાના જ્ઞાનથી (૩૬૨) ખુશ કરીને મંદિરની જમીનનો લેખ યાવદ્ચંદ્ર દિવાકરૌ માટે લખાવી લીધો હતો. 'બંદેકો ઉપદેશી કુંડલીયા, (૩૫૭) ગોર્ડન સાહેબને સંભળાવીને ભગવાનનો મહિમા સમજાવ્યો હતો.

બંદે બહુત ન બોલિએ, અંતર ધરી અહંકાર,
તેરા કિયા ન હોત હૈ, કરતા સરજનહાર.

o o o

દાખત બ્રહ્માનંદ રહ્યા નહિ નાંહિ રહંદે,
જ્યું સુપને કા ખ્યાલ, જગતકી બાજી બંદે,

જૂનાગઢમાં પણ નાગર અગ્રણીઓનો પ્રચંડ વિરોધ હોવા છતાં સ્વામી પોતાના દિવ્ય પ્રભાવ વડે મંદિર માટેની બધી સગવડતાઓ નવાબ સાહેબ પાસેથી મંજુર કરાવી લાવ્યા હતા. આવા એક પ્રસંગે સ્વામીએ ત્યાંના રાજકવિઓની દયા ખાઇને તેમને મદદ કરી હતી તે સમયનો 'અધરોષ્ટ પ્રબંધ' દોહો સ્વામીની કાવ્ય ચાતુરીની અવધિ સમાન છે.

શ્રષ્ટા કારણ સકલ કે, દ્રષ્ટા નષ્ટા દેખ;
કષ્ટાહર નિજદાસ કે, ઈષ્ટા દ્રગકી રેખ, (૪૨૮)

નવાબ સાહેબને 'રત્નદિપક કાવ્ય'માં ધનસંપત્તિની ક્ષણભંગુરતા સ્વામી ઉપદેશે છે કે—

જોબન ધનકે જોરસે, ઉર ધારત અભિમાન;
સબે ચવીના કાલકા, કહા ખાન સુલતાન. (૩૯૭)

વડતાલ અને મૂળી મંદિરના તો શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી સુવાંગ નિર્માતા, ઇજનેર, ગણાય છે તે વખતે નાણાંની તંગી હોવાથી શ્રીજી મહારાજે માત્ર નાનું મંદિર કરવા સ્વામીને વડતાલ મોકલ્યા હતા, પરંતુ સ્વામીએ તો ત્રણ શિખરનાં મંદિરનો પાયો નાંખ્યો છે, એવી ખબર શ્રીજી મહારાજને મળી, ત્યારે એક સાખી લખીને સ્વામીને કહેવરાવ્યું જે,

આપકી પહોંચ વિચારકે, તેતી કરીએ દોડ,
તેતા પાવ પસારીએ, જેતી લંબી સોડ. (૩૭૧)

આ સાખી વાંચીને સ્વામીએ પણ એક સાખી લખીને ઉત્તર રૂપે શ્રીજી મહારાજને મોકલી જે,

સાહેબ સરીખા શેઠીયા, બસે નાગરકી માંહિ,
તાકે ધનકી કયા કમી, જાકી હુંડી ચલે નવ ખંડમાંહિ (૩૭૧)

આ એક જ સમસ્યા સાખીથી સ્વામીની અડગ નિષ્ઠા, શ્રદ્ધા, દ્રઢ વિશ્વાસ અને દીર્ઘદ્રષ્ટિ સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત થાય છે આવા અર્થઘન જવાબથી શ્રીજી મહારાજ બહુ જ પ્રસન્ન થયા હતા, આવો જ ભાવાર્થ સ્વામી પ્રાર્થના પદમાં લાવે છે (૩૮૫) કે,

ઉંચે તંબુ તાનીએ, સબ ભાર તનીકું;
ચાકરકી મોટપ કહા, સબે લાજ ધનીકું;
શ્રી હરિકો જાચક અહું, શામ નાથ સમરથ;
નર સૂર આગળ જાય કે, કબી ન ઓડું હથ્થ.

ભારત દેશમાં ધર્મનાયકો હંમેશા સમાજ નાયકો અને રાજનાયકોના ઘડવૈયા રહ્યા છે. શ્રીજી મહારાજે એવા જે અગ્રગણ્ય ધર્મનાયકો બનાવ્યા હતા, તેમાં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી સત્સંગના એક મુખ્ય આધારસ્થંભ ગણાયા છે. સં. ૧૮૭૬ની સાલમાં સ્વામીના ખૂબ મંદવાડ વખતે આયુષ્ય પૂર્ણ થયું હોય એમ લાગવાથી સમગ્ર ત્યાગી સત્સંગી સમૂહ ખૂબ ચિંતાતુર અને વ્યાકૂળ બની ગયો હતો. એથી શ્રીજી મહારાજે અન્યથા કર્તુ શકિત વાપરીને સમગ્ર સંપ્રદાયના હિતાર્થે શ્રી બ્રહ્મમુનિને બાર વર્ષનું આયુષ્ય વધારી આપ્યું હતું.-(૫૫૫)

શ્રીજી મહારાજનાં વચનામૃત ાં લેખનમાં પણ શ્રી બ્રહ્મમુનિનો અમૂલ્ય ફાળો નોંધાવ્યો છે (૩૪૬) જે જે વચનામૃતમાં સ્વામીના પ્રશ્નોત્તરો આવે છે તેની નોંધ (૩૪૦) અને સ્વામીએ રચેલા ગ્રંથોની ટુંક માહિતી (૩૪૭) તથા સ્વામીના ઐશ્વર્ય પ્રતાપ પરચાની યાદી (૪૬૬) સંપાદકે આ ગ્રંથમાં આપી છે, એ ઉપરાંત છઠા પ્રકરણમાં જુદા જુદા સદ્‌ગુરૂઓની વાતોમાં અને અન્યત્ર શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી વિષે આવતા ઉલ્લેખોનો સંગ્રહ કરી આ ગ્રંથને બને તેટલો માહિતીપૂર્ણ કરવાની સંપાદકે પૂરી જહેમત ઉઠાવી છે; અને પ્રસંગોચિત દ્રશ્યોનાં બ્લોકસ મુકીને કોઇ પ્રકારની ઉણપ રહેવા દીધી નથી.

શ્રીજી મહારાજે સંવત ૧૮૮૬ના જેઠ શુદ ૧૦ના રોજ દેહોત્સવ કર્યો, ત્યારે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી જુનાગઢ હતા. સમાચાર મળતાંજ સ્વામી ગઢડા આવ્યા અને અક્ષર ઓરડી તથા મંદિરને સુનાં ભાળતાંજ ધીરજ ધારી ન શકવાથી,

પ્રાણસ્નેહી ઘરૂં આવો અબ પીયરા,
હીયરા ધીર ધરત નહિ મેરા.

એ પદો (૪૩૮) રચીને પોતાની વિરહ-વ્યગ્રતા ઠાલવી, આ કીર્તનો સાંભળીને શ્રીજી મહારાજે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ દર્શન આપીને સ્વામીને હાર પહેરાવ્યો અને ખૂબ હિંમત આપી કહ્યું કે, હું તો સત્સંગમાં હજુ આમ ને આમ પ્રગટ જ છું, સ્વામીને આથી ખૂબ ધીરજ આવી ગઈ.

શ્રીજી મહારાજ અંતર્ધાન થયા ત્યારે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને મૂળીનું મંદિર કરવાની અને નરનારાયણ દેશની નજર રાખવાની ખાસ

ભ્રમણ કરી ગયા હતા (૪૪૧) સ્વામીએ એજ પ્રમાણે કર્યું હતું.

શ્રી બ્રહ્મમુનિનું છેલ્લું કાવ્ય 'જેઠે જીવન ચાલીયા' એ વિરહ બારમાસીનું છે. (૫૨૧) તેમાં કરેલ પ્રાર્થના,

બ્રહ્માનંદની વિનતિ, ઉર ધરજો અવિનાશ;
મહેર કરીને માવજી, તેડી લેજો તમ પાસ.

એ મુજબ શ્રીજી મહારાજ સં. ૧૮૮૮ના જેઠ શુદ ૧૦ના રોજ, ગોંડલે સ્વધામ ગમન પછી બરાબર બે વર્ષે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને દિવ્ય દર્શન આપીને અક્ષરધામમાં તેડી જતા હવા

આવી રીતે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી ત્યાગાશ્રમમાં સત્તાવીસ વર્ષ સુધી સંપ્રદાયના અદ્‌ભૂત સત્સંગ અને સાહિત્યની જે અપ્રતિમ સેવા કરી છે, તેનો ખ્યાલ આ 'બ્રહ્મસંહિતા' ગ્રંથના વાંચનથી આવી શકે છે. આ ગ્રંથમાં બ્રહ્મરસ સભર ભર્યો છે. સંપાદકે પોતાના નિવેદનમાં સત્યજ કહ્યું છે કે, આ તો સાકરનું અખંડ નાળીયેર છે; ને તેની જ્યાંથી પ્રસાદી લેવાશે તે ગળી જ લાગવાની આવી અનુપમ કાવ્યકૃતિના કર્તા શ્રી બ્રહ્મમુનિનું મુલ્યાંકન કયા શબ્દોથી કરવું, એવા પ્રયાસમાં સંપાદકે ચૌદ રત્નોની સાથે તુલના કરી છે (૪૬૪) સ. ગુ. અવિનાશાનંદસ્વામીએ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને સૂર્યસમાન કહ્યા છે. (૬૦૫) શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીની કાવ્યકૃતિરૂપ પ્રફુલ્લ પુષ્પોની સૌરભવન્તી પાંખડીઓ મહા ગુજરાતને સદાસર્વદા મહેકાવી રહેશે અને સાથોસાથ શ્રી સ્વામિનારાયણનો વિજય ધ્વજ પણ ફરકતો રહેશે.'!

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના મહા કવિઓએ ગુર્જર ભાષાના ખજાનામાં અનેરા ઉચ્ચતમ સાહિત્યનો મહામુલો વધારો કર્યો છે. આવા કેટલાક ગ્રંથનો વિદ્યાપીઠના **M. A.** જેવાઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ થયો છે; પરંતુ સંપ્રદાયના સમગ્ર સાહિત્યનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરીને અખિલ ભારતમાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં આ સંપ્રદાયનો જે અનોખો ફાળો છે, તેનું પ્રશસ્તિ કાર્ય આટલાં વર્ષો વિત્યાં છતાયે કોઇએ યથાર્થ કર્યું નથી. મહા ગુજરાતને હવે એ તક સાંપડી છે. આ 'બ્રહ્મસંહિતા' તો પીએચ. ડી. [**Ph.D**] ની પદવી પ્રાપ્ત કરાવી શકે, તેવો વિવેચકપ્રબંધ છે. × હજૂ પણ સત્સંગના વિદ્વાનો માટે વિશેષ અન્વેષણ (**Research**) માટે સંપ્રદાયનું પ્રસિદ્ધ અને

× કવિરાજ શ્રી માવદાનજીભાઈની કાવ્યશક્તિનો, સત્સંગ પરાયણતાનો અને ભક્તિભાવ તથા સેવાશ્રદ્ધાનો સાચો ખ્યાલ તેઓશ્રીનો 'જીવન પરિચય' [૬૫૬] વાંચવાથી યથાર્થ આવશે, સંપ્રદાયનાં આવું પુસ્તક તૈયાર કરવાનો તેમનો પ્રયાસ અદ્વિતીય જ લેખાશે, એટલું જ કહેવું બસ થશે.

અપ્રગટ સાહિત્યનું ક્ષેત્ર વિશાળ પડયું છે. * અણુયુગના આ જ માનામાં પણ આપણે તો કેળવ પ્રમાદ જ સેવી રહ્યા છીએ. ધ. ધુ. આચાર્ય, વિદ્વાન ત્યાગી અને હરિભક્તોના સહકારથી 'સાંપ્રદાયિક પ્રકાશન ટ્રસ્ટ' સ્થાપીને આવાં કાર્યો કરવાની અમૂલ્ય ઘડી સત્વરે પસાર થઇ રહી છે, એટલુંજ કહેવું બસ થશે!! સત્સંગનો ધનિક વર્ગ પોતાના દાનનો પ્રવાહ આ દિશામાં બદલીને સ્વતંત્રપણે પણ આવાં કાર્યો કરાવી શકે છે!!! અત્યારે તો વિશાળ દૃષ્ટિની જરૂર છે. સંપ્રાદાયમાં સમજણ કે જ્ઞાન દ્રષ્ટિના ભેદતો હોયજ; પરંતુ શ્રીજી મહારાજે આ સંપ્રદાયની બાંધણી એવી તો ભવ્ય સહિષ્ણુતાવાળી બાંધી છે કે, તેમાં સર્વ મતભેદોને ઉદારતાથી અપનાવી લઈ અખિલ સંપ્રદાયની અજોડ ઐક્યતાને બળવત્તર કરવાની સંપ્રદાયના નેતાઓ માટે એક અમૂલ્ય તક પણ અત્યારે છે. પછી તો જમાનો જમાનાનું કાર્ય કરશે જ; પરંતુ તેનો જશ નિષ્ક્રિય વર્ગ લઈ શકશે નહિ.

ભગવાનની પેઠેજ મહાપુરૂષોના જીવનમાં પણ દિવ્યતા, ચમત્કાર, પરચા, અલૌકિક શક્તિ અને પરોપકારવૃત્તિ સભર ભરેલી હોય છે. આથી આવા સંતનાં જીવન સામાન્ય માનવીને પોતાનાં કરતાં અતિ ઊચ્ચ કક્ષાએ લાગે છે. વળી સત્પુરૂષોના આશીર્વાદથી સેવક વર્ગની મનોકામના પૂર્ણ થતાં તેમનું મહાત્મ્ય ખૂબ વધી જાય છે. બહુધા આ રીતે સંતપૂજા–વીરપૂજા–નો ભાવ ભારત વર્ષમાં સવિશેષે જોવામાં આવે છે. સમાજનો મોટો ભાગ તો પરચાથીજ અંજાય જાય છે અને તેથી ગુરૂતંતી કે વાડાબંધીરૂપ સંકૂચિતતા જન્મે છે. એવા શુભાશુભ પરિણામો જોઈને અત્યારનો બુદ્ધિવાદી (!) વર્ગ સંપ્રદાયિકતા જેવી સંકૂચિતવૃતિને નકારી કાઢે છે, અને સમાનભાવ કે વિશ્વપ્રેમના ઉપાસક થઈને એવી માન્યતા ધરાવવા લાગ્યા છે કે, ભગવાનના અવતારો અને સંતપુરૂષનાં જીવન ચરિતો કોઇ ગગનપારની દિવ્યતમ અમાનુષી વ્યકિત તરીકે નહિ, પરંતુ વ્યકિત વિશેષ તરીકે સામાન્ય માનવીને પણ પોતા જેવા મહાન બનવા પ્રેરણા આપે, એવાં લખાવાં જોઇએ. આપણા ગીતા ભાગવત આદિ શાસ્ત્રોની અધ્યાત્મિકતા દેશકાળથી પર છે: તેથી તેને આ જમાનામાં બદલાતા પહેરવેશની જેમ નવાં સ્વાંગ આપવાની લેશ માત્ર જરૂર રહેતી નથી. તેથી ભગવાન કે સંતની ગુણાતીત દિવ્ય મહા-તાને આ લોકના પાર્થિવ ભાવેમાં આલેખાવી જોઈએ, એવી ભાવના સેવવી એ તો આજનો જડવાદ કે નાસ્તિકવાદ કહેવાશે, છતાંયે વિચિત્રતા તો ત્યાં છે કે, તો માનેલી પાર્થિવ

---

* શ્રી એમ. પી. મોદીએ ઇ. સ. ૧૯૩૨માં જર્મનીમાં 'અક્ષર' હિંદુતત્વજ્ઞાનમાં ભુલાયેલ પ્રકરણ એવો નિબંધ લખીને પીએચ. ડી. ની પદવી લીધી છે.

મહાત્માણી વ્યક્તિને દિવ્યતાના ઓપ ચઢાવવાનો આગ્રહ એવા લોકો સેવતા હોય છે ! એ કેવી મનો દશા ? પરંતુ સાચી દ્રષ્ટિ તો ગીતા રૂપાનષદ બતાવે છે કે,

विमूढा नानुपश्यंति ज्ञानचक्षुष : ॥ (ગીતા)

दृश्यते त्वाग्रयया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः । (ઉપનિષદ)

જેમ જેની ઉપાસના બળે દિવ્ય દ્રષ્ટિ, જ્ઞાન દ્રષ્ટિ સિદ્ધ થાય છે, તેજ માયા પરના ભગવાનના અવતાર કે સંતોને ઓળખી શકે છે અને તેમના પ્રતાપ કે દિવ્ય ચરિત્રોમાં આ શંકા કરતા નથી. બ્રોડકાસ્ટીંગ સ્ટેશનેથી નીકળતા વીજ-ચુંબકીય તરંગોને જેમ રેડીયા દ્વારા ગ્રહણ કરી શકાય છે, તેવી જ રીતે પરબ્રહ્મની શકિતને જે મુમૂક્ષુ પકડવાની લાયકાત વેળવે છે, તે જ પરમેશ્વરના 'ભકત' સંજ્ઞાને સાર્થક બને છે.

આટલો નિર્દેશ એટલા માટે કરવો પડે છે કે અત્યારના જમાનામાં અધ્યાત્મિકતાનો ત્વરે લય થઇ રહ્યો છે અને અધિભૌતિકતાની છાયા સર્વને, આપણા સત્સંગને પણ, ઘેરી લેતી હોય એમ લાગે છે. પરંતુ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન અને તેમના મુકત સંતોનાં જીવનની દિવ્ય પ્રભા અને ચમત્કૃતિઓથી સંપ્રદાયનો ઇતિહાસ એટલો તો ભરચક છે કે તેની ખાત્રી હજુ અત્યારે પણ કરી શકાય તેમ છે. કારણ કે એવા પરચાપ્રસંગો અનુભવનારાઓની હાલ ત્રીજી કે ચોથી પેઢી ચાલતી હશે અને એમના વંશજોનાં વચનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જેવાં જ ગણી શકાય એવાં છે * જેને એ આપ્ત વચનોમાં પ્રતીતિ ન હોય અને જે ભગવાન કે સંતોને પોતા જેવા સંસારી ગણતા હોય, તેવાની સાથે આ સંબંધિ વાદવિવાદ હોય શકે જ નહિ.

---

* સત્સંગમાં એવા વેલાના સંપાદક મહાશય પોતે જ છે. (૪૭૯) શ્રીજી મહારાજના વચનસિદ્ધ સંતોથી આશિષ પામેલાં કુટુંબો ગામેગામમાં મળી આવે છે, એજ આ સત્સંગની અપૂર્વતા જાણવી. મારા પ્રપિતા શ્રી કેશવજી ભાણજી [કેશાભકત]ને શ્રીજી મહારાજ પ્રગટ પ્રમાણ દર્શન આપી વાતો કરી જતા અને મુશ્કેલીના અનેક સમયે સાક્ષાત આવીને રક્ષા કરી ગયેલા સ. ગુ. શ્રી બાળમુકુંદદાસજી સ્વામી ધામમાં ગયા પછી પણ તેઓશ્રી મારા દાદાની સન્મુખ (જાણે સદેહે) બેસીને વાતો કરી ગયા હતા. [મો. રા. આ.]

આ 'બ્રહ્મસંહિતા' ના નાયક સ. ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું જીવન એવા અનેક પરચા, ઐશ્વર્ય અને ચમત્કારોથી ભરપુર છે [૩૧, ૩૩, ૫૫, ૩૭૬, ૩૯૪, ૪૬૩], એજ તેમની દિવ્યતા છે.

સામાન્ય રીતે સંતપુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો લખવાનું કામ ખરેખર અઘરૂં ગણાયું છે. કારણ કે તેઓનાં જીવન વિષેની બધી યથાર્થ હકીકતો મેળવવી મુશ્કેલ હોય છે. વળી જે વિગતો મળે છે, તેમાં પણ પાઠાંતર કે મતભેદ પ્રવર્તતા હોય છે × તેમજ છૂટક છૂટક હકીકતો અને સાંપ્રાદાયિક વાતો મળી શકે. તે બધી એકઠી કરી, યથાયોગ્ય સળંગ કથારૂપે ગોઠવીને સંપાદિત કરવી, એ મહા કઠણ કાર્ય જરૂર તો છે, વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી આ "શ્રી બ્રહ્મસંહિતાના સંપાદક પ. ભ રાજકવિ શ્રી માવદાનજીભાઇએ જે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે, એ તેમની ભકિતના ફળરુપે શ્રીજી મહારાજની કૃપા સમજવી. સંપાદક મહાશયની ઘગશ ઉત્સાહ અને લાંબા પરિશ્રમથી લખાયેલ આ 'શ્રી બ્રહ્મસંહિતા' જેવું અન્ય નંદપંકિતના મુકતવર્યનું સવિસ્તર જીવન હજુ સુધી પ્રસિદ્ધ થયું હોય એવું જાણમાં નથી. આથી એમની કદર કરીને આ ગ્રંથ સત્સંગ સમાજમાં, ચારણ દેવોમાં અને સાહિત્ય રસીકોમાં જરૂર આદર પામશે એમાં શંકાને સ્થાન રહેતું નથી.

આ 'બ્રહ્મસંહિતા'ના પ્રકરણો વાંચવા સારુ ઘેર લઇ જવા માટે મેં શ્રી માવદાનજીભાઇને વિનંતિ કરી, તે વખતે કવિરાજે મને આ ગ્રંથ માટે 'આમુખ' લખવા કહ્યું. મને આ સેવાનો સુયોગ લાગ્યો, તેથી મેં મારી યથામતિ તે સેવા સાદર અદા કરી છે અને તે માટે હું કવિરાજનો આભારી છું.

અત્રે નિર્દેશ કરવું યોગ્ય ધારૂં છું કે ગોધરામાં જ્યારે હું અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં ભણતો હતો ત્યારે સંત થકી સાંભળ્યું હતું જે, શ્રીજી મહારાજે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને વરદાન આપ્યું છે જે, બ્રહ્માનંદસ્વામીનાં સો કીર્તનો જે પ્રતિ દિવસ ગાશે, તેને હું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીશ. આથી સં. ૧૯૬૫ના શ્રાવણ માસમાં સ્વામીનાં કીર્તનો રોજ મુખપાઠ કરીને

× શ્રી બ્રહ્મમુનિની શિક્ષણ વ્યવસ્થા, શ્રીજી મહારાજના પ્રથમ મેળાપનું સ્થળ, દીક્ષા દીધાનું ગામ તથા કેટલાંક કાવ્યોના પ્રસંગો વગેરેમાં પાઠાંતરવાળી બાબતો આવે છે. પરંતુ એથી આખા ગ્રંથને બાધ આવતો નથી.

મંદિરમાં ગાવાનું મેં નિયમ લીધું. જો કે સો કીર્તનો તો કંઠસ્થ થયાં નહિ: તો પણ જેટલાં મોઢે કર્યાં હતાં, તેનાં ફળરૂપે, શિક્ષાપત્રી લેખક શ્રી સહજાનંદસ્વામીની એ ચક્ષુની નારાયણજી રથકારકૃત શ્રીજી પ્રસાદિત મુદ્રિત છબી આંખ આગળ તરવા લાગી. એ સંસ્કારોએ આજ અર્ધી સદી પછી પણ મને આ ગ્રંથ માટે 'આમુખ' લખવારૂપ સેવાની તક આપી હોય, એમ મારૂં માનવું છે.

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીની શિષ્યપરંપરાના જ કવિરાજ પ. ભ. શ્રી માવદાનજીભાઇથી લખાયેલ બ્રહ્મરસથી પૂર્ણ આ 'બ્રહ્મસંહિતા' રૂપી અમૃતકુંભનું જે મુમુક્ષુઓ પાન કરશે, તેમનાં સંસૃતિ બંધનો છેદાશે અને શ્રીજી મહારાજના દિવ્ય સ્વરૂપમાં અનુરાગ અને ભકિત વૃદ્ધિ પામશે એવું આ ગ્રંથનું મંગળકારી મહાત્મ્ય શ્રીજી કૃપયા વિસ્તરો !

અંતમાં આ ગ્રંથના × વાચકવર્ગને રાજી થઇને મને આશીર્વાદ આપવા પ્રાર્થના કરૂં છું.

स्वजनक्लेशसंहर्ता भक्तेच्छापरिपूरक :–
मंगलं नः सदा कुर्यात् स्वामिनारायणो हरिः ॥
ब्रह्मसंहिता ग्रंथस्थ पाठो प्रीत्या करोति चः– ।
श्रीजिब्रह्ममुनिर्मुक्ताः सन्तु तुष्टास्तु सर्वदा ॥

ता ૪–૩–૧૯૬૧
શ્રીજી સદન
પ્રહ્લાદ પ્લોટ, ૨૩
રા જ કો ટ.

સત્સંગ સેવક
મોહનલાલ રામજી આજગીઆના
જય શ્રી સ્વામિનારાયણ.

× આ મુખમાં કૌંસમાંના અંક પ્રથમા વૃત્તિનાં પાના બતાવે છે.

॥ શ્રીજી ॥

શ્રીજી બ્રહ્મસંહિતા

❋ અનુક્રમણિકા ❋

પ્રકરણ ૧ પહેલું

(જન્મ, જાતિ, અભ્યાસ પ્રકરણ)

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ટ
(૧)	શ્રીજી જન્માદિ નિરૂપણ	૧
(૨)	શ્રી દેવજ્ઞાતિ નિરૂપણ	૧૪
(૩)	સ્વામીશ્રીનું જન્મસ્થાન, બાળ ચરિત્રો અને ભુજનગર ગમન	૨૫
(૪)	રાજ્યકવિ, પિંગલાચાર્ય સહસ્ત્રવિધાની, શીઘ્રકવિ, પદવી પ્રદાન	૪૩
(૫)	શ્રી ધમડકા નગરીમાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ અને સદ્‌ગુરૂ શ્રી રામાનંદસ્વામી મીલન, નીલકંઠજી દિવ્ય દર્શન	૫૫

પ્રકરણ ૨ બીજું

(રાજસ્થાન, સન્માન પ્રકરણ)

(૧)	શ્રી ધ્રાંગધ્રા રાજ્ય સત્કાર સમારંભ	૬૭
(૨)	શ્રી જામનગર રાજ્યસભા કાવ્યવિનોદ	૭૭
(૩)	શ્રી દ્વારીકાં બેટ યાત્રા, અને જામનગર રાજ્ય સત્કાર	૮૫
(૪)	શ્રી જુનાગઢ રાજ્ય સત્કાર તથા રેવતાચળ, સોમનાથ યાત્રા	૯૫
(૫)	શ્રી ભાવનગર રાજ્યસભા અને ગઢપુર ગમન	૧૧૫

પ્રકરણ ૩ ત્રીજું

(દીક્ષા પ્રકરણ)

(૧)	શ્રી દુર્ગપુરમાં શ્રીજીનું પ્રથમ મિલન	૧૨૯
(૨)	શ્રીજી અંતર્યામીપણે ભૂતકાળ કથન અને રાજકવિને સમાધિ	૧૩૮
(૩)	શ્રીજીનો સર્વોપરિ નિશ્ચય, દશાવતાર છંદ અને પ્રથમનું પદ	૧૪૯
(૪)	રાજ્યકવિશ્રીનો હૃદય પલટો, અને છેલ્લો શતાવધાન પ્રયોગ	૧૫૯
(૫)	અ. મુ. શ્રી જીવુબાનો ઉપદેશ અને દીક્ષાગ્રહણ	૧૭૭

પ્રકરણ ૪ ચોથું
[કાવ્ય સાહિત્ય પ્રકરણ]

(૧) શ્રી રંગદાસજી કૃત હિન્દી ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય ૧૮૯
(૨) ભાષાકાવ્ય, (ચારણી કાવ્યમાં શ્રી રંગદાસજીનો ફાળો) ૧૯૬
(૩) પિતા પુત્ર મીલન પ્રસંગ ૨૧૨
(૪) સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું ભાષા કાવ્ય. (ચારણી સાહિત્ય) શ્રી વાસુદેવનારાયણ સ્તુતિછંદ, ખટવિધાન, અષ્ટવિધાન કવિતો રૂપકાલંકાર સવેયા, સિદ્ધપુર દિગ્વિજય પ્રસંગ ૨૩૨
(૫) સ્વામીનું ભાષાકાવ્ય, શબ્દાલંકાર સવેયા, સિંહાવલોકન સવેયા, અમૃતધ્વનિ છંદ, સમસ્યા પ્રશ્નોતર કાવ્ય, અમદાવાદ, દિગ્વિજય પ્રસંગ, શ્રી ગઢપુર અન્નકુટોત્સવ મહાથાળ છંદ. ૨૪૬
(૬) શ્રી સુરત દિગ્વિજય પ્રસંગ, માયાપંચક ખટ દર્શન છંદ, અને શ્રી મુનિબાવા સાથે ગઢપુર આગમન. ૨૬૮
(૭) શ્રી મુનિબાવાજીને દીક્ષા, અને તેઓના સાથે વચનામૃત પ્રશ્નોતર ૨૮૨
(૮) શ્રી વડોદરા દિગ્વિજય પ્રસંગ, ભાષાકાવ્ય તથા ગૂઢાર્થ કીર્તનો ૨૯૬
(૯) સ્વામીશ્રીનું ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય-કીર્તનોના પ્રસંગો ૩૦૬
(૧૦) ગુજરાતી કીર્તન સાહિત્ય અને તેના પ્રસંગો, તથા પ્રસાદીનાં. કીર્તનોની યાદી ૩૨૫
(૧૧) બ્રહ્મમુનિ ભગવાન ખોયાખત્રીનો માંડવીમાં પરાજય, તથા શ્રીજી વચનામૃતોમાં સ્વામીશ્રીનો ફાળો (વચનામૃતનું તારણ) ૩૪૮
(૧૨) સ્વામી કૃત ગ્રંથોનો સાર સંગ્રહ ૩૫૫

પ્રકરણ ૫ પાંચમું
(મંદિર નિર્માણ પ્રકરણ)

(૧) અ શ્રીનગર (અમદાવાદ) મંદિર પ્રારંભ ૩૬૫
(૨) શ્રી વડતાલ મંદિર પ્રારંભ ૩૭૮
(૩) શ્રી જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) મંદિર પ્રારંભ ૩૯૮
(૪) શ્રી જીર્ણદુર્ગ મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ૪૧૬
(૫) શ્રી જીર્ણદુર્ગ મંદિર પ્રસંગ તથા શ્રીજી સ્વામિનું છેલ્લું મીલન ૪૩૩
(૬) શ્રી મૂળી મંદિર પ્રારંભ (પથ્થર ખાંણ પ્રાગટય) ૪૪૭
(૭) શ્રી મૂળી મંદિર પ્રસંગ,-બ્રહ્મકમંડળકુંડ અને ઐશ્વર્યો ૪૬૮
(૮) શ્રી મૂળી મંદિર પ્રસંગ-મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ૪૮૯
(સાલવારી) ભુજ મંદિરની દેખભાળ ૪૯૧-૫૦૬

અ(૯) ચરાડવા : મંદિર નિર્માણ પ્રસંગ ૫૧૦
(૧૦) કચ્છ ભુજની છેલ્લી યાત્રા અને કેટલાંકએક કાવ્યો ૫૧૭
(૧૧) સ્વામીશ્રીનાં હિન્દી-ગુજરાતી છેલ્લાં કાવ્યો ૫૩૪
(૧૨) સ્વામીશ્રીનો દેહોત્સર્ગ અને શિષ્યવર્ગ, સંતવૃંદ વૃક્ષ ૫૪૭
(૧૩) શ્રી દેવાનંદસ્વામી તથા શ્રી પૂર્ણાનંદસ્વામીનો જીવન પરિચય ૫૬૪

પ્રકરણ ૬ છઠું

વાર્તા પ્રકરણ અને સ્વામીશ્રીના જીવન પ્રસંગો

૧ અધ્યાય:-
(૧) સદ્ગુરુ શ્રી અદ્ભુતાનંદસ્વામી કૃત વાર્તા સંગ્રહમાંથી (૧૬) ૫૭૧
(૨) સદ્ગુરુ શ્રી પ્રસાદાનંદસ્વામી કૃત શ્રી સ્વામિનારાયણ વિચરણ ૫૮૩
લીલામૃતમાંથી [૨૦]
૨ અધ્યાયય:-
(૩) સદ્ગુરુ શ્રી સિદ્ધાનંદમુનિકૃત હરિચરિત્રામૃતસાગરમાંથી (૩૭) ૫૯૫
(૪) અક્ષરમૂર્તિ સદ્ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતોમાંથી (૧) ૬૦૪
(૫) સદ્ગુરુ શ્રી આત્માનંદસ્વામીની વાતોમાંથી (૧૫) ૬૦૫
૩ અધ્યાય:-
(૬) શ્રી હરિ ચરિત્ર ચિંતામણિમાંથી (૧૭) ૬૧૩
(૭) શ્રી ભૂમાનંદસ્વામીની વાતોમાંથી (૧) ૬૨૫
૪ અધ્યાય:-
(૮) સત્સંગમાં કંઠસ્થ સાંભળેલી વાતો (૧૭) ૬૨૬
[૯] અક્ષરમૂર્તિ સ. ગુ. શ્રી ગુણાતિતાનંદસ્વામીની કંઠસ્થ વાતોના પ્રસંગ (૫) ૬૪૧
૫ અધ્યાય:-
(૧૦) શ્રી સ્વામિનારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણિ (૧) (વડોદરાની પ્રત) ૬૪૪
(૧૧) પાર્ષદ ભગુજીની પરિક્ષા (૧) ૬૪૭
(૧૨) શ્રી હરિલીલામૃતમાંથી (૧૦) ૬૪૯
(૧૩] શ્રી પુરૂષોતમ ચરિત્રમાંથી [૨] ૬૫૭
શ્રી મહાપુજા વિધાન, તથા ઝુલણા છંદ, ૬૬૦ થી- ૬૬૪
ઉપસંહાર ૬૬૬

પરિશિષ્ટ વિભાગ

પરિશિષ્ટ ૧ [૧] સ્વામી બ્રહ્માનંદ વિદ્વાનોની નજરે ૬૭૦
,, [૨] અપ્રસિધ્ધ વચનામૃત ૬૭૪
,, [૩] સ્વામી રામગલેલાજીનો પત્ર ૬૭૭
,, [૪] ચારણ હરિભક્તોની નામાવલી ૬૭૮
પરિશિષ્ટ ૨ છંદો ચર્ચરી, દુમીલા, ચર્ચરી, રેણુકી [૨] ૬૮૦
પરિશિષ્ટ ૩ આચાર્ય મહારાજશ્રીના હજુરી પાર્ષદ શ્રી કેસરભક્તનો જીવન પરિચય ૬૯૨
પ. ભ. શ્રીમાન દાનવીર ગોરધનભાઈ હ, પટેલનો જીવન પરિચય ૭૦૬
પૂર્તિ-રાજકવિ માવદાનજી ભી. રત્નુની જીવન ઝરમર ૭૧૧

શ્રી કાવ્ય સાહિત્ય — અનુક્રમણિકા

નંબર	વિષય	પૃષ્ટ
૧	શ્રી મંગલાચરણ કાવ્ય-	૧
૨	અધર્મ અંશ વર્ણન-છંદ અર્ધનારાચ	૬
૩	દુર્વાસા રુષિ શ્રાપ છંદ પધ્ધરી	૭
૪	શ્રીજીનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર છંદ હરિગીત.	૧૧
૫	સ્વામીશ્રીનું નિજપરિચય કાવ્ય-ઝુલણા છંદ	૧૪
૬	ક્ષત્રિય છત્રીસ શાખા છપય છંદ	૭૪
૭	"એક અજબ તમાસા દેખા" – દ્વિઅર્થી કાવ્ય.	૮૨
૮	શ્રી દ્વારીકાધીશ સ્તુત્તિકાવ્ય છંદ ત્રોટક	૮૭
૯	દેવ કોની સેવા અંગીકાર કરતા નથી ? છંદ સારસી	૮૯
૧૦	સર્વદેસી ઉપદેશી કવિત	૯૮
૧૧	ગૂઢાર્થ દ્વિઅર્થી કાવ્ય-છંદ ચિંતામણી	૧૦૧
૧૨	શ્રી મહાદેવજીની સ્તુતિ છંદ ત્રિભંગી	૧૦૯
૧૩	શ્રી અંબાજીની સ્તુતિ છંદ ભુજંગી	૧૧૧
૧૪	મહારાણા પ્રતાપ વિષે કવિ દુરશાજી આઢાકૃત છપય દોહાઓ	૧૧૬
૧૫	મહારાજ પૃથ્વીસિંહ પત્રીલેખન પ્રશ્નોત્તર કાવ્ય દોહા	૧૧૮
૧૬	મહારાણા રાજસીનાં કાવ્યો છપય છંદ	૧૨૦
૧૭	કીર્તન-રાગ ખમાચ "ધન્ય આજની ઘડી" (લાડુદાનજી)	૧૪૨
૧૮	દશ અવતાર શ્રીજી સ્તુતિ છંદ રૂપમુકુંદ (લાડુદાનજી)	૧૫૪
૧૯	ખટ ભાષાનાં કાવ્યો 'કવિત-મનહર'	૧૭૦
૨૦	હરિયાળી કાવ્ય, દોહા છપય છંદ	૧૭૨
૨૧	રેખતાપદ (લાડુદાનજી)	૧૭૫
૨૨	શ્રીમહિમા કાવ્યો છંદ પાદાંકુલ. કવિત ચોપાઈ, વગેરે	૧૮૧
૨૩	કીર્તન રાગ પ્રભાતી, કાફી 'પીયુડા સાથે પ્રીત બંધાણી'	૧૮૯
૨૪	કીતર્ન 'જાદુડા તેરા જોરવે'	૧૯૧
૨૫	કીર્તન-રાગ-જંગલો-'જોગી વિષે'	૧૯૧
૨૬	કીર્તન રાગ સોરઠ સુણો સુંદર શામ	૧૯૪
૨૭	'સાર અસારકો અંગ છંદ ચંદ્રાયણા	૧૯૭

		૧૯૯
૨૮	અસંતકો અંગ છંદ ચંદ્રાયણા	૨૦૧
૨૯	ખાખીબાવાઓં વિષે ,,	૨૦૨
૩૦	બાવાનો ગૃહસ્થાશ્રમ ,,	૨૦૪
૩૧	ફકીરકો અંગ ,,	૨૦૫
૩૨	શ્રી સાધુકો અંગ–છંદ ચંદ્રાયણા	૨૦૬
૩૩	શ્રી સુરમા કો અંગ ,,	૨૦૯
૩૪	શ્રી ઉપદેશ ચિંતામણી "	૨૧૯
૩૫	કીર્તન રાગ સોરઠ–મારવાડી ભાષાનાં	૨૨૧
૩૬	કીર્તન–રે સગપણ હરિવરનું સાચું	૨૨૯
૩૭	ઢાઢી બંદીજન કાવ્ય દોહા	૨૩૧
૩૮	ખાંણ ગામના હરિભકતોની નામાવળી–ચોપાઈ	૨૩૩
૩૯	શ્રી વાસુદેવ નારાયણની સ્તુતિ–છંદ હરિગીત	૨૩૫
૪૦	નાશવંત દેહ વિષે, છંદ સવૈયા	૨૩૭
૪૧	સત્સંગ વિષે રૂપક (પાંચ રૂપક) સવૈયા છંદ	૨૪૧
૪૨	ખટ વિધાની કવિત મનહર	૨૪૨
૪૩	અષ્ટ વિધાની કવિત મનહર	૨૪૮
૪૪	અમુતધ્વનિ છંદ તથા શબ્દાલંકાર સવૈયો	૨૫૨
૪૫	જ્ઞાનરૂપી બાજી વિષે કુંડલીઆ છંદ	૨૫૩
૪૬	શ્રી સિંહાવલોકન સવૈયા	૨૫૬
૪૭	શ્રી ભીમનાથ તીર્થધામમાં કાવ્ય ત્રિપુટી	૨૫૯
૪૮	શમસ્યા પ્રશ્નોત્તર, છપય છંદ	૨૬૨
૪૯	શ્રી મહા થાળ (ગઢપુર અન્નકુટોત્સવ) છંદ નારાચ	૨૭૧
૫૦	શ્રી માયાપંચક છપય છંદ	૨૭૫
૫૧	ખટદર્શન–છંદ ત્રિભંગી	૨૯૮
૫૨	ગૂઢાર્થ કીર્તનો–રાગ કનડો	૩૦૨
૫૩	ખાદીની ધોતલીનો છપય	૩૦૫
૫૪	ભીમભગતનો હડુલો	૩૧૨
૫૫	કીર્તન રાગ કાફી, "બદ્રીપતિ નારાયનકો દ્વાલીબંધ કહાઊં રે"	૩૨૪
૫૬	જ્ઞાન ભાગનું કીર્તન–'એક વાત સુણો વ્રજવાસીરે	૩૩૩
૫૭	સત્સંગ પ્રતાપ–રાગ ધનાશ્રી	૩૩૫
૫૮	શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામી મહિમા કથન- મનહર છંદ	૩૩૫
૫૯	શ્રી ધર્મકુળ વંદન- અને શ્રીજી મંગળ સ્વરૂપ–છપય છંદ	

૬૦	કીર્તન, રાગમેવાડી, "સહજાનંદ સુખકારી રે"	૩૪૪
૬૧	શ્રી સદ્ગુરૂ મહિમા-કવિત	૩૪૫
૬૨	બંદેકો ઉપદેશ-છંદ કુંડલીઆ	૩૬૫
૬૩	અશ્વ પરીક્ષા [સાલીહોત્ર કાવ્યો]	૩૬૭
૬૪	શ્રી નરનારાયણ સ્તુતિ છંદ ત્રિભંગી	૩૭૧
૬૫	અમદાવાદ દશકોશી ચોરાશી કાવ્ય-દોહા	૩૭૩
૬૬	શ્રીનગર હુતાસીની મહોત્સવ કાવ્ય- છંદ પદ્ધરી	૩૭૪
૬૭	શ્રીજી સ્વારી અશ્વવર્ણન છંદ અર્ધભુજંગી	૩૭૫
૬૮	શાહીબાગ વર્ણન, સાબરમતી સ્તુતિ છપય છંદ	૩૭૬
૬૯	શ્રી પુરૂષોત્તમ પ્રતાપ, સવૈયા છંદ	૩૮૧
૭૦	વડતાલ શ્રી હરિકૃષ્ણ મૂર્તિપ્રાતષ્ઠા શ્રી હરિ કાવ્યાષ્ટક છંદ ત્રિભંગી તથા ભુજંગી છંદ	૩૮૮
૭૧	કીર્તન રાગવેળાવળ 'મેં વારી તવ નામ પર	૩૯૪
૭૨	કીર્તન રાગભૈરવ પ્રભાતિ, 'અધમ ઉદ્ધારન અવિનાશી'	૩૯૬
૭૩	શ્રી જીર્ણદુર્ગ મંદિર પ્રારંભ પ્રસંગ દોહા	૩૯૮
૭૪	શ્રી ઉપદેશ રત્નદિપક છંદ-છંદ ભુજંગી	૪૦૬
૭૫	કીર્તન ફકીરી હાલતનું, રાગ જંગલો	૪૧૧
૭૬	શ્રી હરિપ્રાર્થના પદ ૪ રાગ કનડો	૪૧૩
૭૭	શ્રી રાધારમણ દેવીની સ્તુતિ, છંદ હરિગીત	૪૨૧
૭૮	શ્રી સિધ્ધેશ્વર મહાદેવનો છંદ ત્રિભંગી	૪૨૩
૭૯	સિધ્ધેશ્વર મહાદેવનું સપાખરૂં ગીત (ડીંગળી)	૪૨૫
૮૦	કીર્તન- રાગ કલ્યાણ ધ્રુવપદ	૪૨૭
૮૧	કામદેવને જીતવા વિષેનું કાવ્ય સપાખરૂં ગીત	૪૩૧
૮૨	જુનાગઢ નવાબનું કવિત	૪૩૫
૮૩	અધરોષ્ઠ પ્રબંધ કાવ્ય- દોહા	૪૩૬
૮૪	કીર્તન—ધ્રુવપદ ભૈરવ	૪૪૨
૮૫	શ્રી મૂળી મંદિર પ્રારંભ પ્રસંગ છંદપદ્ધરી	૪૪૭
૮૬	કીર્તન પ્રાર્થના પદ ૧	૪૫૭
૮૭	પત્થર મેળવવા વિષેનાં પ્રાર્થનાનાં પદો ૪૫૮ થી	૪૬૬
૮૮	શ્રી બ્રહ્મકમંડળકુંડ, ખાંણ, ને ચૌદરત્નની સરખામણી દોહા	૪૭૩
૮૯	પ્રશ્નોતર કાવ્ય સવૈયા છંદ	૪૭૫
૯૦	શ્રી ઘનશ્યામાષ્ટક, છંદ સવૈયા	૪૮૪

૯૧	કવીશ્વર દલપતરામ અને કુસુમ કવિ સંવાદ છપયછંદ	૪૯૫
૯૨	શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજનો ચર્ચરી છંદ	૫૦૧
૯૩	શ્રીજી ઉપાસના પદ રાગ સોરઠ	૫૧૭
૯૪	રાસાષ્ટક રેણુકી છંદ	૫૨૨
૯૫	રાસાષ્ટક ચર્ચરી છંદ	૫૨૬
૯૬	શ્રી ઘનશ્યામાષ્ટક, ધ્યાન ચિંતામણી ચર્ચરી છંદ	૫૩૫
૯૭	શ્રીજી વિરહ, બારમાસા કીર્તન રાગ ધોળ	૫૪૧
૯૮	વડોદરામાં સુરાખાચર ભોજન જમ્યાનું વર્ણન છંદ જેકરી	૬૪૬
૯૯	સદ્‌ગુરૂ પૂર્ણાનંદસ્વામી કૃત ચર્ચરી છંદ	૬૮૦
૧૦૦	અમરચંદ કૃત હોકા વિષે કુંડળીઆ	૬૮૨
૧૦૧	શ્રીજી મહિમા કાવ્ય (રાજકવિ ભીમજીભાઇ રત્નુ કૃત) છંદ દુમીલા	૬૮૩
૧૦૨	શ્રી ગોપીનાથાજી મહારાજનો છંદ [કવિ માવદાનજી કૃત) ચર્ચરી	૬૮૪
૧૦૩	શ્રી સૂર્યનારાયણ સ્તુતિ [આશિયા નવલદાનજી કૃત] છંદરેણુકી	૬૮૭
૧૦૪	સીતા સ્વયંવર છંદરેણુકી [રણછોડદાસ રત્નું કૃત	૬૮૯
૧૦૫	શ્રી બ્રહ્મસંહિતા પ્રકાશન કાવ્ય છંદ હરિગીત	૬૬૮
૧૦૬	શ્રી બ્રહ્મમુનિ કવિ કુળ ગુરૂ કાવ્ય છંદ હરિગીત	૭૨૪

શ્રીજી કૃપા વાકયો

(૧) ‘આ બ્રહ્માનંદસ્વામીને સત્સંગની મર્યાદાનો કોઇ રીતે ભંગ ન થાય એ અંગ ” (ગ.–છે–પ્ર-૨૪)

(૨) “આ બ્રહ્માનંદસ્વામી છે. તે પણ લક્ષ્મણજી અને હનુમાનજી જેવા જ યતિ છે.”
(જેતલપુર વ—૧)

[૩] આ તમારા દશોંદી છે, તમારા કુળના જશ ગાય છે. માટે તમો બન્ને ભાઇઓ (બન્ને આચાર્ય શ્રી) આ બ્રહ્માનંદસ્વામીની સંભાળ રાખજો [આત્માનંદ સ્વામીની વાતો પ્રષ્ટ-૧૪૧]

બ્રહ્મસંહિતા

:: સુધારો ::

(૧) પેઇજ નં. ૧૦૭ નું અનુસંધાન પેઈજ નં. ૧૧૦ ઉપરથી વાંચવું.

(૨) પેઈજ નં. ૧૦૮ નું અનુસંધાન પેઈજ નં. ૧૧૧ ઉપરથી વાંચવું.

(૩) પેઈજ નં. ૧૦૯ નું અનુસંધાન પેઇજ નં. ૧૧૨ ઉપર વાંચવું.

॥ શ્રીજી ॥

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ ॥

શ્રી બ્રહ્મસંહિતા

સદ્ગુરૂ

શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીનુ જીવન ચરિત્ર

પ્રકરણ ૧ પહેલું

[જન્મ જાતિ, અભ્યાસ, પ્રકરણ]

અધ્યાય ૧ પહેલો

શ્રી હરિ જન્માદિ નિરૂપણ

મંગલાચરણ – શ્રીજી સ્તુતિ

—: સોરઠા :—

મંગલ મય મુનિ ભૂપ, મંગલ કારિ મહાપ્રભુ;
મંગલ રૂપ અનુપ, સ્મરૂં મંગલા ચરનમેં ॥ ૧

—: કવિત :—

પાવતનાં પાર વેદ શારદ ગનેશ શેષ,
વિધીરૂ દિનેશ ત્યેાં મહેશ ધ્યાન ધરતે ॥

માવલ અનંત જાકી ભ્રકુટી વિલાસ નાશ,
કોટીક બ્રહ્માંડ કાલ આજ્ઞા અનુસરતે ॥

જાકે ઇક રોમ તેજ કોટીક દિનેશ લાજે.
સચ્ચિદ પરીબ્રહ્મ, ધર્મ નાશ વપુ ધરતે ॥
ધરતે ધરાપે ધર્મ, હર તે હે ભક્ત દુઃખ,
કરતે લય દુષ્ટ, સ્હાય—સંતનકું કરતે.....(૧)

પેખી કલીકાલકો પ્રભાવ ભવ્ય ભારતમેં,
જાની નીજ દાવકે 'અધર્મ રાવ' ફરતો ॥
માવલ ભનંત ક્રૂર—કાઠી, ભીલ, કોળીહુંકી,
ધાડકી ધમાક હુંકો કષ્ટ કોન હરતો ? ॥
ધરની પે ધર્મ સ્થાપ, પૂરવકે કર્મ—કામ,
પામર જીવ ધારકે ઉધ્ધાર કોન કરતો ? ॥
આવત ના પાર કબુ, જમુદ્વાર પાપીનકો,
ધર્મ કો કુમાર ધરા જન્મ જો ન ધરતો.....(૨)

એક પલ હુ મેં થલ, હુ તેં જલ હોત બોત
એક પલ હુ મેં જલ, હુ તેં થલ ભારી હે ॥
એક પલ હુ મેં, છત્રધારી સો ભિખારી હોત,
એક પલ હુ મેં, વહ ભિખારી છત્રધારી હે ॥
એક પલ હુ મેં નાશ, કોટીક બ્રહ્માંડ હોત,
એક પલ હુ મેં રચી માયા વિસતારી હે ॥
એક પલ માંહી જો ચ્હાય સો કરંત ક્રીડા,
માવ, જગ—તાત માની વંદના હમારી હે.....(૩)

જાહી તેજ પૂંજ રોમ કોટીક પ્રકાશ ભાનું,
જાહી તેજ પૂંજસેં કૃત્યાંઓકું સંહારી હે ॥
જાહી તેજ પૂંજ કાલીદૈત્ય રૂ પિબેક મારે,
જાહી તેજ પૂંજ કો પ્રભાવ ભવ્ય ભારી હે ॥
જાહી તેજ પૂંજસેં, અપાર અવતાર ભયે,
જાહી તેજ પૂંજસેં અનેક રૂપ ધારી હે ॥

જાહી તેજ પૂંજ દેખ, હોવત સમાધી માવ,
વોહી તેજ પૂંજ શ્રીજી વંદના હમારી હે.....(૪)

દક્ષિન પદ અંગુષ્ટ, નખમેં હે તેજ ઐસો,
વોહી તેજ દેખ વેદ નિરાકાર ગાયે હે ॥

વોહી તેજ હુ કો ઘોષ, પ્રણવકો નાદ માનો,
અખંડ ઓંકાર કો, અવાજ યાદ આયે હે ॥

વોહી તેજ મૂલ જાકે, પદકો અંગુષ્ટ માત્ર,
તાહી પ્રભુ રૂપ હુ કો, પાર કોન પાયે હે ॥

ધ્યાનમેં ન આયે બડે, સિદ્ધ શિવ આદિકકું,
માવ, ગુન ગાયે, પ્રભુ ધર્મ ધરૂં આયે હે ॥.....(૫)

પ્રગટ પ્રતાપ કીન પ્રગટી પ્રગટ પ્રભુ,
દીખાયો પ્રતાપ, મુક્ત અક્ષરકે લાયે હે ॥

પર્મહંસ કીને બોત, એકાંત્તિક ધર્મ સ્થાપ,
પંચ વર્તમાન પાલે, ઓ ર કું પલાયે હૈં ॥

જીવ શિવ રૂપ કિયેં, અદ્ધમ ઉદ્ધાર લિયે,
રહી ગઢપૂર ગંગ-ઉન્મત મેં ન્હાયે હે ॥

માવલ ભનંત જાકે નામકો ન અંતઐસે,
શ્રીજી ભગવંત સંત, હમેરી સહાયે હે.....(૬)

"શ્રી બ્રહ્મમુનિ સ્તુતિ"

બ્રહ્માનંદ મુનિ કવિઅતિભલા,જે શિઘ્ર કાવ્યો કરે ॥
હેતે હાસ્ય રસે હસાવિ હરિને, ધ્યાને છબી તે ધરે ॥
જેને શ્યામ સખા સમાનગણિને, રાખે સમીપે સદા ॥
એવા 'બ્રહ્મમુનિ' મુનિંદ્રપદને, વંદુ જ વંદુ મુદા ॥
[શ્રીહરિલીલામૃત-અ-૧]

॥ સંવાદ નિમિત્ત સૂચન ॥

સનાતન ધર્મધુરંધર આચાર્ય મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ આદિ આચાર્ય **શ્રીઅયોધ્યાપ્રસાદજી** મહારાજ શ્રી અમદાવાદથી જ્યારે મુળીએ, પધાર્યા ત્યારે અક્ષર મૂર્તિ સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીનું જીવનવૃતાંત સાંભળવાની ઇચ્છા થતાં સ્વામીશ્રીના મુખ્ય શિષ્ય સદ્‌ગુરૂ **શ્રી દેવાનંદ સ્વામીને** સભામાં આજ્ઞા કરી જે "તમો સ્વામીશ્રીના મુખ્ય શિષ્ય છો અને ઘણાં વર્ષ સ્વામીની સેવા કરી છે; તો સ્વામીશ્રીનાં જન્મ અને પૂર્વાશ્રમથી આરંભી દેહોત્સર્ગ સુધીનું જીવન ચરિત્ર અમોને આ પવિત્ર શ્રાવણ માસમાં સંભળાવો." એ સાંભળી સદ્. **શ્રી દેવાનંદ** સ્વામીએ હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે, "હે મહારાજ આપશ્રીની આજ્ઞા મુજબ હું સ્વામીશ્રીનું સંપૂર્ણ વૃતાંત જે હું જાણું છું તે મારી યથામતિ આપશ્રીને સંભળાવીશ,

"સ્વામીશ્રી જ્યારે બ્રહ્માનંદની મસ્તીમાં શ્રીજી સ્વરૂપમાં નિજવૃત્તિ રાખી છંદો, કીર્તનો બોલતા તે હું બહુજ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો અને પછી મારો પીંગળ શાસ્ત્રનો પાઠ સ્વામી પાસે લેતો ત્યારે સ્વામીશ્રી મને અતિ આનંદથી છંદોના રાગ ઢાળ-અર્થ શિખવી લખાવતા; તેની હું ટીપણી બુકમાં નોંધ કરી લેતો અને સ્વામીશ્રીને રાજીપામાં જોઈ હું કોઇ કોઇ પ્રસંગે પૂર્વાશ્રમની વાત પૂછતો ત્યારે તેઓશ્રી મારા ઉપર હેત લાવી જન્મથી આરંભીને કચ્છભુજમાં વિદ્યાભ્યાસ કરી રજવાડાઓની કાવ્ય સભાઓ જીતી શીરપાવો મેળવેલા...વગેરે વાતો અને કાવ્ય ચર્ચાઓ જ્યાં જ્યાં કરી તે પણ યાદ લાવી મને લખાવતા. અમદાવાદ મંદિર પ્રસંગ, વડતાલ મંદિર પ્રસંગ, જુનાગઢ મંદિર પ્રસંગ તથા મુળી મંદિર પ્રસંગ, વગેરેની હકીકતો તો મારી હાજરીમાં જ બનેલ હોવાથી તે પ્રસંગોની અને કાવ્ય કીર્તનો રચી જ્યારે જ્યારે શ્રીજીને સંભળાવેલાં તે બધાયે પ્રસંગોની હકીકતની એક ટીપણી બુક મેં લખી રાખી છે; તે ઉપરથી હું સ્વામીશ્રીના જીવન પ્રસંગો આપશ્રીને સંભળાવું છું." એમ કહી નમસ્કાર કરી સભામાં એ કથા રૂપે શરૂ કરે છે.

આ 'બ્રહ્મસંહિતા'માં, તે ઉપરથીજ ધ. ધુ. અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ શ્રી અને સદ્‌ગુરૂશ્રી દેવાનંદ સ્વામીનો સંવાદ રચી, આચાર્ય મહારાજશ્રીના હજુરી પાર્ષદ ભકતરાજશ્રી **કેસરભકત**, ગુરૂપરંપરાના હોઇને તેઓશ્રીના નામે કથા પ્રારંભ કરેલ છે.

॥ ભરતખંડમાં પ્રભુના અવતારો ॥

[શ્રી ગીતા વાક્ય]

યદા યદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત
અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥
પરીત્રાણાય સાધુનાં, વિનાશાયચ દુષ્કૃતામ્ ॥
ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય, સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥

(ગીત્તા ૪-૭-૮)

ભાવાર્થ—અને એ રીતે જ્યારે જ્યારે મેં પ્રવર્તાવેલા ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે, અને અધર્મની ચઢતી પ્રબળતા થાય છે, ત્યારે હું મારા સ્વરૂપને સૃજું છું [૭] મારા ભકતો એવા સાધુજનોના પરિત્રાણ માટે અને તેમના દ્રોહી દુષ્કર્મી અસુરોના વિનાશ માટે તથા એકાંત્તિક ધર્મના સમ્યક્-સ્થાપન માટે હું યુગે યુગે અવતાર ધારણ કરૂં છું. [૮]

આ ભરત ખંડમાં જ્યારે અધર્મ કલિકાલ વ્યાપ્યો અને ધર્મની ગ્લાનિ થવા લાગી ત્યારે ગીતા વાકયાનુસાર, સાધુઓનું રક્ષણ કરવા અને ધર્મનું સ્થાપન કરવા પૃથ્વી ઉપર અવતરવાનું **'શ્રીહરિજી'** એ મનમાં ધાર્યું. કારણ વિના કોઇ કાર્ય બનતું નથી; તેથી શ્રી હરિએ, આ ભરતખંડના અધિપતિ શ્રી નરનારાયણ દેવ માર્ફત, એ કાર્યની સિદ્ધિ કરવાનો શુભ સંકલ્પ કરી શ્રી નરનારાયણ દેવના વિષે [બદરિકાશ્રમમાં] આવિર્ભાવ પામી, દુર્વાશામુનિના શ્રાપના નિમિત્તે, અનંત મુકતમંડળ સહિત આ પૃથ્વી ઉપર [ભરત ખંડમાં] પધાર્યા, એ વીશેનું વર્ણન સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી સ્વરચિત **'ધર્મવંશપ્રકાશ'** એ નામના ગ્રંથમાં છે, તે આ નીચે આપવામાં આવે છે.

અઢારના સૈકામાં ભરતખંડમાં ચાલતા અધર્મ અંશનું વર્ણન

ગુરૂઓ કેવા હતા ?

॥ છંદ અર્ધનારાચ ॥

ભયે ગુરુ સુ આયકે, રહે અઘોઘ છાય કે,
અહારી મદ્ય માંસ કે, 'કુટુંબ કેશિ-કંસ કે' ૧

વિચીત્ર ચિન્હ ધારીયાં, તકે પરાઇ નારિયાં,
ન ચિત્ત જોગ જાપમેં, પ્રસિદ્ધ પ્રીત પાપમેં. ૨

કરંત બોધ નારકું, ચહે વિષય બિકારકું,
અસત્ય નિત્ય બોલ હી, મહંત હોઇ ડોલહી, ૩

જપંત ભૂત ડાકિની, ત્રિયા વિકાર તાકિની,
અનંત દોશ અંગમે, જીવંત માન રંગમે. ૪

અનંત કામ અંધ હૈ, ક્રુધી અનમ્ર કંધ હૈ,
વિરૂપ શૈવ વૈષ્ણવા, કરે અઘં નવા નવા, ૫

ન જાન આન શકિત તેં, ગિરાત કૃષ્ણ ભકિત તેં,
અસત્ય બોધ દેત હૈ, લગે જુ માનું પ્રેત હૈ. ૬

કૃતંત હીંસ કાર હૈ, અનંત જંત માર હૈ,
ભજંત જાપ ભૈરવી, વિખ્યાત વેદ વૈરવી. ૭

ભરીષ્ટ માન કે ભરે, કુબુદ્ધિ કામ કિંકરે,
નરેશ શિષ્ય તાહિકે, કરંત પાપ ચાહી કે. ૮

ભુપાલ કામ કે ભરે, ધસે રહીત મંદરે*
બિના પરાધ દંડ હી, સુધર્મ દેખ ખંડહી. ૯

॥ દોહા ॥

ઐસે ગુરુ મિલ જગતમેં બરતાયો પાખંડ,
ધર્મ હટાયો વેદ જુત, બાઢયો પાપ પ્રચંડ. ૧૦

અધર્મ કરત નિશંકહો, ગુરુ શિષ્ય જગકે માંઇ,
નિંદ્ય કર્મ કે ઉદય તેં, મેઘ અલ્પ બરષાઇ. ૧૧

એહિ વિધી ભૂપર અસુરકો, અતિશેં ભયો કલેશ,
તા-પી છે સુખકર ધરમ, પ્રગટે પૂરવ દેશ. ૧૨

* રૈયતના ઘરમાં

બદરિકાશ્રમમાં સર્વ ઋષિ મુનિઓએ આવીને ભરતખંડમાં મહા કલીકાલ વ્યાપી રહેલ છે, એવું ઉપરનું વૃતાંત શ્રી નરનારાયણ પ્રભુ પાસે કહીને પૃથ્વી ઉપર ધર્મનું સ્થાપન કરવા (અવતાર ધારણ કરવા)ની સહુ પ્રાર્થના કરતાં, શ્રીહરિ (નરનારાયણ પ્રભુ) સર્વ ઋષિઓને ધીરજ આપી પોતાના અમૃત વચનોથી સર્વ સભાને શાન્તિ આપે છે. તે સમયે સર્વ મુનિઓ જેમ સમાધીમાં હોય તેમ એક ચિત્તે, શ્રી હરિમાં મન પરોવી ચકોર પક્ષીના પેઠે, શ્રી નારાયણ પ્રભુની મૂર્તિ સામું અનિમેષ દૃષ્ટિએ જોઇ રહેલ છે, તે વિષે દોહો છે કે :—

॥ દોહા ॥

ભયો સમાજ એહિ ભાંતિ જબ, જયું સમાધિ જન પાતં,
તાબિચ સોહત શ્રીહરિ, વદત વિમલ મુખબાત. ૧

ઉપર પ્રમાણે સહુ સભા એક ચિતે શ્રી હરિની વાત શાંભળે છે, તેવામાં શ્રી હરિની ઇચ્છાથી ત્યાં દુર્વાષા મુનિનું આવવું થાય છે પરંતુ તેની ખબર કોઇને નહિ હોવાથી ત્યાં દુર્વાસા શ્રાપ આપે છે.

દુર્વાસા ક્રોધાયમાન થઇ શ્રાપ આપે છે

॥ પદ્ધરી છંદ ॥

તે હિ સમય પ્રેરે પ્રભુ હૃદયમાંય, કૈલાસ હુંસે દુર્વાસ આય,
નરબ્રાત લખે ઋષી વૃંદ બીચ, મૂર્તિ રૂ ધર્મ ઉધ્ધવ ન બીચ. ૧

આશક્ત ભયે સબ બાતમાંય, દુર્વાસ ઋષી કોઉ દીઠ નાંય,
કાહૂન કિયો આદર બુલાય, રહે એક ઘરી ઠાઢે સુઆય. ૨

લખે સભા સભાસદ કીજું ઓર, કાહૂન બુલાયે નૈંન જોર,
ઈન સબહિ કીન અપમાન મોર, તબ ચઢયો ક્રોધ અતિશય કઠોર ૩

તન ઉઠયો કંપ, દંગ ભયે લાલ, કરી ઉર્ધ્વ હાથ બોલે કરાલ,
યહ કાલ ભયો પ્રતિકુલ અત્તંત, સતપંથ ચલન હારે ધિમંત ૪

સોઉ ચલે કુમારગ જાત દોર, મુનિ વૃધ્ધ હુંકી મરજાદ તોર,
યહ રૂષી બૈઠે સબ સભાપૂર, વિદ્યાહિ ગુનન કો મદ સ્વઉર. ૫

એહિકાજ મોર અપમાનકીન, પુનિ ધર્મ દેવ ભયે ધર્મ હીન,
મોયમાન જાન દીનો ન લેશ, અપમાન કયો મિલકે અશેશ. ૬

અબ આજ ઇનહિ મદ હરહું સોય, ઇહરીત કબહુ કરહે ન કોય,
"ધર્માદિ સબનકું ઉર વિચાર, દીનો જુ શ્રાપ ઉર ક્રોધધાર. ૭

ધર્માદિ ધરહુ માનસ શરીર, ધરીકેં જુ અસુર તે સહહુપીર,
કલિ પાપ જુકત આસુર અપાર, તીન તે જુ સહહુ દુઃખ વારવાર. ૮
અપમાન જુકત દુઃખ દીનમોય, તુમકું જો અસુરતેં સબહી હોય
ભયે મૌન રૂષી દેકેંજુ શ્રાપ, અતિ ઉંચ શબ્દ રહ વ્યોમ વ્યાપ ૯
નરભ્રાત સહિત સબ સુન્યેસોય, સબ ઉઠે રૂષી દુર્વાસ જોય
સબકીન સ્તવન નહિ ભયે શાંત, તબ આય ધર્મ મુનિઢીગ અભ્રાંત ૧૦
કરજોર બિનય બહુ ભાંતિકીન, રૂષિ અગ્રકહત મુખ બચન દીન
અપરાધ કરત નર કોઉઆય, તાકુંજો દંડ દેના સુ ન્યાય. ૧૧

॥ દોહા ॥

રૂષિવર યહ અપરાધ હમ, કપટ જાન નહિ કીન
નારાયનકી બાત મહીં, થે સબકે મન લીન. ૧

તુમ આયે જાનેન હમ, સુનત પ્રભુ મુખ બાત,
તુમ હિત મમપ્રાનહિ તજુ, કયૂં નહિ પુજું તાત. ૨
અન્યાશકત મન હોઈ રહ્યો, ભયો ન ત્તવ સનમાન,
શ્રાપ હમાર મિટાઇએં, દોષ સહોઉ બુધ્યિવાન. ૩
વિપ્ર હૃદય નવનીત સમ, અતિશય કોમલ હોય
ક્ષમિયેં યહ અપરાધકું, કરૂના કીંજે મોય ૪

॥ સોરઠા ॥

દોઉ બોલે કરજોર, હે મુનિ હમ ભયે બાત બસ
તેહિ કારન દ્વિજ તોર, અભિવંદન કછુનાં ભયો, ૧
મૂર્તિ ધર્મ તતકાલ, ગિરે ચરનમેં હિ દીન હોય,
તુમતો પરમ દયાલ, સહિયેં યહ અપરાધકું ૨
દીજેં શ્રાપ નિવાર, મુનિ ઉદ્ધવ, હમ, સબનકો
અધિક ક્યા ઉરધાર, તુમ સબ જગ સુખકાર હો, ૩
જાપર કરિ હો રોશ, અતિ તાકો શુભ કરનકું
સબહિ મિટાવ હુ દોશ, ક્ષણિક કોપ કોમલ હૃદય ૪
સુનિકે વિનય સહીત, બચન ધર્મ અરૂ મૂર્તિ કે,
મુનિ ઉર બાઢી પ્રીત, એહિ અચરજ સબકું ભયો. ૫
ક્ષમા દયા નહિ હોય, મુનિ કહ મેરે અંતરે,
જાનત હૈ સબ કોય, મેં રીઝયો ઇચ્છા હરિ ૬

મૈં જાન્યો નિષ્પાપ; તાતેં તુમપર રિઝિયો
સબહિ મિટાવઉં તાપ, અતિ સુંદર વરદાનતેં. ૭
ધર્મ સુનો સાક્ષાત દંપતિ ન્યારે નહિ રહો,
નહિ મિથ્યા મમ બાત, તવસુત શ્રી હરિ હોઇ હૈ ૮
મનુષદેહ કે માંય, તવત્રિય મૂર્તી હોઇ હૈ,
કરિ હો ચિંતા નાંય, નારાયન રહહી નિકટ ૯
યહ નારાયન જાન, સો તુમરે સુત હોઈ હૈ,
યહ મેરો વરદાન, નિશ્ચેકૃત મિથ્યા નહીં ૧૦
પુનિ બોલે દૂર્વાસ, હરિ તુંમરે સુત હોઈ કે,
અસુર દુષ્ટકો ત્રાસ, તાતેં તુમકુ તારિ હૈ ૧૧
રક્ષન વારહિ વાર, કરહિ કૃષ્ણ કરૂના નિધી,
કીની શાંન્તિ અપાર, વરદેં કે ઉર ધર્મકે. ૧૨
હસિ બોલે મુનિરાય, ઉધ્ધવ, અરૂ મુનિવૃંદપ્રતિ,
હોહુ સખા તુમ જાય, કુંજવિહારી કૃષ્ણકે. ૧૩
તુમરે સાથ સનેહ, કૃષ્ણ સદા અવિરત કરહિ,
અતિશય દુર્લભ એહ, ભવ, બ્રહ્મા, મઘવાનકું. ૧૪
(ધર્મવંશ પ્રકાશ)

ઉપર પ્રમાણે દુર્વાષામુનિએ શ્રી ધર્મદેવની પ્રાર્થનાથી રાજી થતાં શ્રાપનો અનુગ્રહ કર્યો, જેથી ઉદ્ધવજી વગેરે સહુ અનંત મુકતો રાજી થયા અને દુર્વાસા ઋષિ સન્માન પામી કૈલાસમાં ગયા.

શ્રી નારાયણે સહુને કહ્યું કે "આ શ્રાપ મારી ઇચ્છાથી થયો છે, માટે હવે તમો સહુ ભરતખંડમાં અવતાર ધારણ કરો; અને હું પણ થોડા સમય પછી ત્યાં આવી મળીશ." તે સાંભળી સહુ રાજી થતાં સર્વ ઋષિ-મુનિઓ તથા ઉધ્ધવજી ધર્મ, ભક્તિ વગેરે સહુ પૃથ્વી ઉપર અવતારને ધરવા લાગ્યા.

।। ઉદ્ધવાવતાર–શ્રી રામાનંદ સ્વામી ।।

અયોધ્યા નગરીમાં સરવરીયા બ્રાહ્મણ અજય પ્રસાદ પિતા અને સુમતિદેવી માતાજી થકી શ્રી ઉદ્ધવજીનો જન્મ વિ. સં. ૧૭૯૫ના શ્રાવણ વદી ૮ના દિવસે થયો. જેનું નામ શ્રી રામશર્મા પાડેલ, યોગ્ય ઉમરે ઉપવિત સંસ્કાર પછી માતા–પિતાની આજ્ઞા લઇ તેઓ બ્રહ્મચારીના વેશે તપશ્ચર્યા કરવા વનમાં વિચર્યા. ચારે ધામોની યાત્રા કરતાં સદ્‌ગુરૂ આત્માનંદસ્વામીનો સમાગમ થતાં તેઓશ્રી તેમના શિષ્ય થઇને **શ્રીરામાનંદજી** નામ ધારણ કર્યું.

શ્રી આત્માનંદજીસ્વામી પૂર્વાશ્રમમાં જામનગર રાજ્યના "ધુંવાવ" નામના ગામમાં વિશ્વંભર ભટ્ટ નામના બ્રાહ્મણ (બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરૂષ) હતા, જેઓએ ગોપનાથમાં ગોપાળ બ્રહ્મચારી પાસેથી ભાગવતી દીક્ષા લઇને આત્માનંદજી નામ ધારણ કરેલ હતું.

એ ગુરૂ આત્માનંદજી અદ્વૈતવાદી નિરાકાર બ્રહ્મની ઉપાસના કરતા હોઇ શ્રી રામાનંદ સ્વામીને તે અનુકુળ નહીં આવતાં તેઓ ત્યાંથી ચાલી શ્રીરંગક્ષેત્રમાં આવી રહ્યા. ત્યાં તેમની ભકિતભાવથી શ્રી રામાનુજાચાર્યે દર્શન આપી ભાગવતી દીક્ષા આપી ચક્રાંકિત કરતાં તેઓ પછી 'વિશિષ્ટાદ્વૈત' મતને અનુસર્યા.

શ્રી રામાનંદસ્વામીએ પછી કાઠીયાવાડ (સૌરાષ્ટ્ર)માં આવી ઉપાસના માર્ગ પ્રવર્તાવી, સાધુઓ બનાવી, માંગરોલ બંદર નજીક 'લોજ' ગામે આશ્રમ બનાવી, ત્યાં રહી સદાવ્રતો આપી સદ્‌ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી.

લોકો અદ્‌ભૂત ઐશ્વર્યથી આકર્ષાઇ ભગવાનનો અવતાર માનીને પૂજવા લાગ્યા, ત્યારે તેઓશ્રી સહુ કોઇને ચોખ્ખું કહેતા, કે અમો તો ડુગડુગી બજાવનારા છીએ; વેશ લેનારા તો હવે આવશે; અમો તો પડને છાંટનારા છીએ; રમનારા તો પાછળ છે! તે હવે આવશે." આવી રીતે મોઘમ શબ્દોથી ભગવાનનો અવતાર થવાની આગાહી કરી મુક્તાનંદજી આદિ સાઠ સીત્તેર સાધુઓ સાથે લોજ ગામે પોતાના આશ્રમમાં રહી સદ્‌ધર્મની સ્થાપના કરી રહેલ હતા અને દેશાવરમાં સદાવૃત્તો આપી મુમુક્ષુ જનોને સદ્‌બોધી રહ્યા હતા,

।। શ્રી ધર્મભકિત અવતાર ।।

સરવાર દેશમાં ગોંડા જીલ્લામાં ઇટાર ગામમાં સરવરીયા વિપ્ર પાંડે' અવટંકવાળા દેવશર્માને ત્યાં વિ. સ. ૧૭૯૬ના કાર્તિક સુદી એકાદશી (પ્રબોધની)ના દિવસે શ્રી ધર્મદેવે જન્મ ધારણ કર્યો હતો અને તેનું નામ **'શ્રી હરિપ્રસાદ શર્મા'** રાખવામાં આવેલ હતું.

ભકિતદેવી પણ એજ દેશમાં 'છપૈયા' ગામે સરવરીયા વિપ્ર ત્રવાડી શાખામાં કૃષ્ણ શર્માને ત્યાં વિ. સં. ૧૭૯૮ના કાર્તિક સુદી ૧૫ના દિવસે જન્મ ધરતાં "બાળા" નામ ધારણ કરેલું હતું. યોગ્ય ઉમરે બાળાદેવીનાં સુભ લગ્ન હરિપ્રસાદજી પાંડે સાથે થયાં પછી કૃષ્ણશર્માની માગણીથી તે દંપતી છપૈયા પુરમાં જ રહ્યાં હતાં તેમનાથી પ્રથમ પાંડે **શ્રી રામપ્રતાપજી** નામના જેષ્ટ પુત્રનો જન્મ થયો હતો, અને તે પછી સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરૂષોત્તમ નારાયણ **શ્રી** હરિનો શુભ જન્મ વિ, સંવત ૧૮૩૭ના ચૈત્ર સુદી ૯ નૌમીની રાત્રિ ૧૦ ઘડી જતાં થયો હતો. તેઓશ્રીનું બાળ નામ હરિકૃષ્ણ તેમજ ઘનશ્યામ રાખવામાં આવેલ હતું અને તે પછી નાના બંધુ શ્રી ઈચ્છારામજીભાઇનો જન્મ થયો હતો. આ ઘનશ્યામજી તેજ **શ્રી** સ્વામિનારાયણ ભગવાન કહેવાયા.

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર

(શ્રી હરિગીત છંદ)

પરીબ્રહ્મ પુરૂષોતમ પ્રભુ જો, રહત અક્ષર ધામ મેં ।।
કલિ માંહિ કોશલ દેશમેં, ધરી દેહ છપૈયા ગામમેં ।।
પિતુ ધર્મ ભક્તિ સુમાત, સરવરિયા સુબ્રાહ્મન જાતિ હૈ
પ્રભુ કીયો કત્યાકો પરાભવ, બાતસો પ્રખ્યાતિ હૈ ૧

તબ માર્કન્ડ મુની કિયો, 'હરીકૃષ્ણ' નિર્મળ નામ હી ।।
પુનિ શ્રી હરિ, શ્રી કૃષ્ણ નામરૂ, સોઈ શ્રી ઘનશ્યામ હી ।।
પ્રભુ અન્ન પ્રાસન કીનરૂ, ઉત્તરાય બાલક કેશ કું ।।
કરિબલ નિકંદનકીન 'કાલીદત્ત' બડ અસુરેસ કું ।।૨।।

પુનિ બસિ અયોધ્યામેં પ્રભુજી, બાલ ચરિત્ર બહુ કીયો ॥
ઉપવિત ધરી સતશાસ્ત્રકો, શુભ સાર ઉદ્ધારી લિયો ॥
શિર ધરિ જટા કરમેં કમંડલુ, તિલક કીનો ભાલ હી ॥
કોપિન, બહિર્વાસ હી ધર્યો, જલગરન પુનિ મૃગછાલ હી ॥૩॥

કંઠે ધરી દુહુ કંઠિકા, ઈકલિયો ભોજન પાત્ર હી ॥
કોમલ કમલસે નૈન નિર્મલ મૃદુ મનોહર ગાત્ર હી ॥
પુનિ લીયે શાલ,ગ્રામ, બાલમુકુંદ બર્ની બેસમેં ॥
કર દંડ પુનિ જપમાલ ધરિ, બિચરે સુઉત્તર દેશમેં ॥૪॥

કિય સ્તવન ગિરિ હીમાચલે, પ્રભુકો દરશ શુભ પાઈકે ॥
પ્રભુકિય પરાભવ ભૂત ભૈરવકો, મહાબન જાઇ કે ॥
પુલ્હાશ્રમેં પુનિ તપ કિયો, રવિદેવ આય સ્તુતી કરી ॥
ગોપાલ મુનિકું જઈ મિલે, અંષ્ટાંગ યોગ કલા ધરી ॥ ૫

પ્રભુ મિલે સિધવલ્લભહીકું, દુ;ખ હર્યો દાસ ગોપાલકો ॥
મદ હર્યો દુષ્ટ પિબેક' કો, વામી બડા વિકરાલ કો ॥
નવલખા પર્વત પર પ્રભૂ, નવ લક્ષ રૂપ ધરી હરી ॥
નવલાખ જોગી કું મીલે, લીલા અલૌકિક કયું કરી ૬

પ્રભુ ગયે પુરૂષોત્તમ પુરી, મદ હર્યો ખટ દર્શનહિ કો ॥
બનમેં મિલે શકતી શિવ,સકતુ જીમે પ્રભુ ઇનહિ કો ॥
સબ તીર્થ ફિરકેં ભીમનાથ, સમીપ આયે શ્રી હરી ॥
પુનિ ગોપનાથ હું સે ગયે, પ્રભુ 'લોજ' મેં કરૂ ના કરી॥ ૭ ॥

પ્રભુ મિલેમુકતાનંદકું સદ્‌ગુરૂ રામાનંદકું ॥
દીની મહા દીક્ષા અરૂ, ગુરૂપદ ધરમકુલ ચંદકું ॥
તન તજયો રામાનંદ તબતેં, પ્રભુ પરાક્રમ બહુ કિયો ॥
જનકું સમાધિ કરાઇ બહુ, નિજ ધામ દર્શાઇ દિયો ॥ ૮ ॥

નર નારિકી ન્યારી સભા કરિ, ધર્મ સમજાયે સબે ॥
કિય ધર્મ સ્થાપન, અધ ઉથાપન, દેશમેં ફિર કે તબે ॥
પુનિ કામ ક્રોધાદિક હુંસે, નિજ દાસકી રક્ષા કરી ॥
પુનિ યજ્ઞકીન બડે બડે, સામર્થ્યસેં નિજ શ્રી હરી ॥ ૯ ॥

ગુજરેશ રાવ શિયાજી આદિક, અમિત જન આશ્રિત ભયે ॥
મંદિર બનાયે બડ બડે, કિય દેવકે સ્થાપન નયે ॥
સતશાસ્ત્ર શિક્ષાપત્રિ આદિક, શુભ રચાયે શ્રી હરી ॥
આચાર્ય સ્થાપન કિય ઉભય, કરૂનાનિધી કરૂના કરી ॥ ૧૦ ॥

સર્વોપરી સર્વેસ સબ, અવતારી કે અવતારિ સો ॥
સ્વેચ્છા હુંસેં પાર્ષદ સહિત, ગયે ધામ ભવભય હારીસો
પાવન ચરિત્ર વિચિત્ર કીનો, સો શ્રવન જન જો કરે ॥
મનકામના પૂરે પ્રભૂ પુનિ સઘ ભવસાગર તરે ॥ ૧૧ ॥

શિવ, શેષ, સનકાદિક સદા, અતિ પ્રેમસે મુખ ઉચ્ચરે ॥
સો ચરિત્ર શ્રી ઘનશ્યામકે, જન અભયસિંહ અંતર ધરે ॥
કિય પરમહંસ સુ પાંચસો લિખ ચરિત્ર શ્રી પુરૂષોત્તમં ॥
કવિ માવ પીતા 'ભીમજી' દલપત્ત લીખી હે ઉત્તમં ॥ ૧૨ ॥
(પુરૂસોત્તમ ચરિત્ર)

ઇતિશ્રીકેસભકત વિરચિત્તે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે પ્રથમ પ્રકરણે ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્ગુરૂશ્રી દેવાનંદસ્વામિ સંવાદે શ્રીહરિ જન્માદિ નિરૂપણ નામ પ્રથમોડધ્યાય સમાપ્તઃ–૧

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૨ જો

ચારણ ઉત્પત્તિ દેવ જ્ઞાતિ નિરૂપણ

॥ સ્વામીશ્રી સ્વરચિત નિજપરિચય કાવ્ય

[ઝુલણાછંદ]

જ્ઞાતિ ચારણ ઓડક આશિયોંકી, આબુ છાંય ભયો ખાણ ગામમેંજી ॥
તાકે નામ શંભૂદાન તાત હુકો, માત લાલુબાઈ ધર્યો ઠામમેંજી ॥
લાડુ મેટકે શ્રીરંગ નામ ધર્યો, દોઉ લીન બ્રહ્માનંદ નામમેજી ॥
ચિત્તધાર સહજાનંદશ્યામ છબી, જગજીત ગયો નિજધામમેંજી ॥

[બ્રહ્મ વિલાસ]

અર્થ=આબુ ડુંગરની છાંયામાં ખાણ નામના ગામમાં જ્ઞાતે ચારણ, 'આશિયા' * શાખાના શંભુદાનજી પિતા અને લાલુબા માતાજીના ઉદરથી જન્મ ધારણ કર્યો, પોતાનું જન્મનામ ×'લાડુદાનજી' હતું. શ્રીજીએ જ્યારે પ્રથમ દિક્ષા આપી ત્યારે શ્રીરંગદાસજી નામ આપેલું હતું. અને પછી એ બન્ને નામો બ્રહ્માનંદજી નામ ધારણ કરતાં તેમાં લીન થયાં. [સમાઇ ગયાં] શ્રીસહજાનંદ સ્વમીનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરી આ જગતમાં દિગ્વિજય કરી નિજધામમાં [બ્રહ્મધામમાં] ગયા વગેરે વગેરે.

---

* ઋષિમુનિઓની શાખાઓ સાથે ચારણ દેવોની મળતી શાખા ત્રણ છે; તેમાં [૧] ઋષિ આશ્વાલયન–આશિયા [૨] ઋષિ દેવળ=દેવલ [૩] બ્રહસ્પતિ બ્રાહસ્પત્ય

× સ્વામીશ્રીનું શુંદ્ધ જન્મનામ 'લાધૂદાન' હતું. જેનું રાજસ્થાની ઉચ્ચારણ 'લાદૂદાન' એવું હોય છે, 'દ' ને 'ડ'માં ભેદ નહિ હોવાથી ગુજરાતીમાં તે નામ 'લાડુદાનજી તરીકે પ્રચલિત થયું હતું. હાલ રાજસ્થાનમાં ચારણોમાં લાધૂદાન, લાદૂદાન નામો પ્રચલિત છે.

ઉપર પ્રમાણે સ્વામીશ્રીનો જન્મ, ચારણ જ્ઞાતિની આશિયા શાખામાં થયો હતો તેમ સ્વામીશ્રીનું સ્વરચિત કાવ્ય ચોખું કહે છે. છતાં અત્યાર સુધીના કેટલાએક લેખકોએ સ્વામીને લાડુબારોટના નામથી સંબોધીને, બારોટ સંજ્ઞાભાટની છે, તેમ માની ભાટ જ્ઞાતિમાં જન્મ હોવાની શંકા ઉત્પન્ન કરી છે. પરંતુ ઉપરનું ઝૂલણા કાવ્ય તે વાતને તદ્દન અમાન્ય કહે છે. તેથી હવે તેવી શંકાને લેશમાત્ર પણ અવકાશ નથી. તેમજ સ્વામીશ્રીના પિત્રાઇઓ હાલ 'ખાણ' ગામમાં મોજુદ છે.

।। દેવજ્ઞાતિ ચારણો ।।

જેઓને ચારણોની પીછાન નથી તેવા કેટલાએક આધુનિક લેખકો ચારણોને બહુજ હલકી જ્ઞાત્તિમાં ઉતારી પાડી શુદ્રમાં ગણના કરે છે. તે તદ્દન અજ્ઞાનતાથી કે પછી ઇર્ષાભાવથી તેમ કહે છે, પરંતુ હિંદુધર્મનાં શાસ્ત્રો તો ચારણો માટે ઉત્તમ અભિપ્રાય આપીને ચારણો **દેવકોટીના** છે, તેવું સાબિત કરી બતાવે છે.

પ્રથમ તો આપણા ઇષ્ટદેવશ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને ચારણ જ્ઞાતિને 'દેવ' માની સત્કાર્યા છેકે,

[૧] શ્રી સત્સંગી જીવન પ્રથમ પ્રકરણ અધ્યાય–૩૪ના શ્લોક ૩૬માં કહે છે કે,

"ગાન્ધર્વાશ્ચારણાન્સિદ્ધાન્"

(૨) શ્રી ગઢપુર મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં બિરાજી ગ. મ. ૨૪ વચનામૃતમાં સંવત ૧૮૭૯ના શ્રાવણ સુદી ૮ના દિવસે શ્રીમુખે સર્વ સંત હરિભકતોની સભા મધ્યે કૃપાવાકય ઉચારે છે કે :—

"સાંખ્ય નિષ્ઠાવાળો જે ભગવાનનો ભકત તે તો મનુષ્યનાં સુખ, તથા સિદ્ધ. **ચારણ** વિદ્યાધર, ગંધર્વ, દેવતા એ સર્વેના જે સુખ તેને સમજી રાખે."

ઉપર પ્રમાણે શ્રીજી મહારાજે મનુષ્યથી અધિક 'ચારણોની જ્ઞાતિને દેવકોટીની ગણના કરી સ્વમુખે શ્રુતિ વાકય તુલ્ય વચનામૃત ઉચ્ચારેલ છે. તેમજ મહાન

વૈરાગ્યમૂર્તિ–સદ્ગુરૂ શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પણ ભકત ચિંતામણી ગ્રંથમાં હરિભકતોની નામાવળી ઉચ્ચારી છે. તેમાં પણ જ્યાં જ્યાં ચારણોના નામો ભાંખ્યાં છે ત્યાં ત્યાં દેવજાતિનું જ સંબોધન આપેલ છે, દાખલા તરીકે આપણા ચરિત્ર નાયકના પિતાશ્રીનું નામ તેઓ કાવ્યમાં કહે છે કે,

॥ ચોપાઈ ॥

" ખરા ભકત કહીએ ખાણુ ગામે," દેવજાત્તિ શંભુદાન નામે ॥
ઘેર લાલુબાઇ હરિજન, જેણે જન્મયા લાડુજી પાવન ॥
રૂડા ભકત છે ખીમોજીભાઇ, ઘેરે મોટાં જન મોજબાઇ ॥
એહાદી બીજા જન ગણીજે, ભલા ભકત ખાણુમાં ભણીજે ॥

(ભકતચિંતામણી પ્ર. ૧૨૦)

ઉપર મુજબ શ્રીજી મહારાજથી આરંભી હિન્દુ ધર્મના માન્ય પુસ્તકો, શાસ્ત્રો, પુરાણો, ઇતિહાસો વગેરેમાં જ્યાં જ્યાં ચારણોને દેવ કોટીમાં ગણના કરી પૂજ્ય ભાવથી વર્ણવેલ છે, તેના દાખલાઓ સાથે આ નીચે ચારણ ઉત્પતિથી પુરાણી હકિકત હવે રજુ કરૂં છું.

ચારણ ઉત્પત્તિ

પરમેશ્વરે સૃષ્ટિ પેદા કરવા માટે એક "બ્રહ્મા' નામના દેવ બનાવ્યા તેણે ચાર પ્રકારની સૃષ્ટિ રચી - (૧) પ્રથમ દરજ્જે દેવતાઓ (૨) બીજે મનુષ્યો, (૩) ત્રીજે પશુ પક્ષીઓ (૪) દરજ્જે વનસ્પતિ આદિ બનાવ્યાં. તેમાં ચારણોની ઉત્પત્તિ દેવતાઓની સાથે છે; જેનું પ્રમાણ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણમાં છે કે--

(શ્લોક)

દેવ સર્ગ શ્ચાષ્ટ વિધો, વિબુધા, પિતરોડ સુરાઃ ॥
સિદ્ધાઃ ચારણાંઃ વિદ્યાધરા ગંધર્વાપ્સરાદિકાઃ ॥

(શ્રીભાગવત ૩–૧૦–૨૭)

ભારત વર્ષની ઉત્તરે સર્વ પહાડોથી ઉંચો સુમેરૂ પહાડ છે તે ઉપર દેવતાઓ વસ્યા છે. જેને સ્વર્ગ કહે છે. મનુષ્ય પૃથ્વી ઉપર વસે છે તેને મૃત્યુલોક કહે છે. સુમેરૂના મધ્યમાં પિતાજી બ્રહ્માજીની પુરી છે, તેની ચારે તરફ બીજા દેવતાઓની પુરી છે, જેનું પ્રમાણ શ્રીમદ્ ભાગવતના પંચમસ્કંધના ૨૪મા અધ્યાયમાં છે.

શ્રી મહાભારતમાં ચારણો વિષે

હસ્તિનાપુરના પાંડુરાજા વનમાં મરણ પામતાં તેના માદ્રી નામનાં સ્ત્રી સતી થયાં તે પછી નાનાં પાંચે પાંડુ કુમારો અને તેના માતા કુંતાજી

કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં; તેથી ત્યાં ચારણદેવો આવ્યા અને તે સહુને હસ્તિનાપુરે પહોંચાડયા જે હકીકત મહાભારતના આદીપર્વમાં ૧૨૬ના અધ્યાયમાં છે કે

[શ્લોક]

તં ચારણસહસ્ત્રાણાં, મુનિનામાગમં તદા ॥
શ્રુત્વા નાગપુરે નૃણાં, વિસ્મયઃ સમપદ્યતે ॥

અર્થ : ત્યારે તે હજારો ચારણ મુનિઓનુ આગમન સાંભળીને હસ્તિનાપુરના લોકોને વિસ્મય થયું.

"દ્રોપણ પર્વમાં અ–૩૬ શ્લોક ૧૪માં પણ ઉલ્લેખ છે." તથા "વનપર્વમાં અ–૪૪માં તથા શાંતિપર્વના મોક્ષધર્મમાં અ–૨૭૧માં ઉલ્લેખ છે.

શ્રી વાલ્મિકી રામાયણમાં ચારણો વિષે

આ ગ્રંથ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં વેદ પછી બીજે નંબરે આવે છે. તેમાં પણ ઉલ્લેખ છે કે, "ઇમમાશ્રમમુત્સજ્ય, સિદ્ધ ચારણ સેવિતે"

, વિશ્વામિત્ર શ્રી રામચંદ્રજીને કહે છે કે. મહામુનિ ગૌતમઋષિ પોતાનો આશ્રમ છોડીને સિદ્ધ અને ચારણો જ્યાં વસે છે તે હિમાલયના સુંદર શિખર ઉપર તપ કરવા લાગ્યા. [બાલકાંડ–સર્ગ ૪૮ શ્લોક ૩૩]

સુંદરકાંડના સર્ગ–૫૫માં શ્લોક ૨૯ થી ૩૨ સુધી છે કે

[શ્લોક]

શુશ્રાવ હનુમાંનસ્તત્ર, ચારણાનાં મહાત્મનામ
જાનકી ન ચ દગ્ધેતી, વિસ્મયોઈ ભૂત એવનઃ

શ્રી હનુમાનજી લંકાને બાળી બહાર આવી ફીકર કરવાને લાગ્યા કે મેં આ કામ બુરૂં કરેલ છે, કેમ કે સીતાજી પણ બળી ગયાં હશે, એ સમયે ',ચારણ મહાત્માઓ"થી સાંભળ્યું કે સીતાંજી બળ્યાં નથી." વગેરે વગેરે.

શ્રી મત્સપુરાણમાં અધ્યાય ૨૪૯ શ્લોક ૩૫–૩૬ માં છે કે,

[શ્લોક]

તુય માન રસમાનતાચ, સિદ્ધ ચારણ કિન્નરેઃ ॥
આહના ચૈર્ય દ્વિભિશ્ચ, સ્તૂયમાનં, સમન્ત તઃ ॥

સિદ્ધ, ચારણ, કિન્નર, મૂર્તિમાન વેદ જેની સ્તુતિ કરી રહ્યા છે પરમેશ્વરની સ્તુતિ તો બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો કરે છે: પણ કવિ તરીખે તો ચારણદેવો જ છે, જેમકે સમુદ્રમંથન સમયે શ્રી વિશ્નુ ભગવાન યોગનિંદ્રા નિમીલિતનયન હતા, તે પ્રસંગે ચારણોએ સ્તુતિ કરી જાગૃત કર્યા હતા.

"શ્રી ગજેન્દ્રમોક્ષમાં શ્લોક ૩૬માં પણ ઉલ્લેખ છે.
"રાજતરંગીણીના સાતમા તરંગમાં ૧૧૨૨ના શ્લોકમાં છે.
બ્રહ્મપુરાણના અધ્યાય ૨૩માં પણ છે.

"સ્કંધપુરાણના વાસુદેવ મહાત્મ્યમાં અધ્યાય ૧૪માં શ્લોક ૧. અધ્યાય ૧૫ શ્લોક ૨૩, અધ્યાય ૨૪ શ્લોક ૪૫માં છે.

જૈન ગ્રંથોમાં ચારણો વિષે

જૈનના ૨૪મા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ માગધી ભાષામાં "પન્નવણાજી સૂત્ર રચેલું છે તેના પ્રથમ પાદમાં મનુષ્યાધિકારમાં લખેલ છે કે–"અરિહંતા ચક્રવર્ટી, બલદેવા, વાસુદેવા, ચારણા, વિજાહરા." અર્થ–અરિહંત એટલે તીર્થંકર, રાજા હોય તે બળદેવ, વાસુદેવ એટલે કૃષ્ણાવતાર જેવો ચારણ અને વિદ્યાધર તે મનુષ્યનો અધીકાર છે.

ઉપરના અનેક શાસ્ત્રપુરાણોનાં અસંખ્ય પ્રમાણો અને ઇતિહાસોમાં "ચારણો દેવ કોટીમાં છે." તેવા પુરાવા મોજુદ છે.

ચારણો ભરતખંડમાં આવી વસ્યા

પ્રથમ જ્યારે ચારણો મેરૂ પર્વત ઉપર આવી વસતા હતા ત્યારે તેઓ "ચારણદેવો" કહેવાતા. પછી જ્યારે હિમાલય પર્વત ઉપર આવી વસ્યા ત્યારે તેઓ "ચારણ મુનિઓ" કે "ચારણ ઋષિઓ" કહેવાયા

તૈલંગ દેશમાં નિવાસ

વેનરાજાને ત્યાં 'પૃથુરાજા નામે ભગવાને અવતાર ધારણ કર્યો, ત્યારે ભગવાન પૃથુએ મહાન યજ્ઞો કરીને જગત કલ્યાણ અર્થે અનેક શુભ કાર્યો કર્યાં હતાં, તેને જગતમાં અવિચળ રાખવા માટે બ્રહ્મઋષિઓએ પૃથુના યજ્ઞ પ્રસંગે હિમાલય ઉપરથી ચારણ ઋષિઓને બોલાવી પૃથુરાજાના શુભ કાર્યોનો ઇતિહાસ લખાવતાં પૃથુરાજા ભગવાનનો અવતાર છે, માટે તેનાં યશોગાન

ગાવામાં દોષ નથી તેમ જાણી તેના સ્તુતિ પાઠક થતાં પૃથુરાજાએ પોતાના રાજકવિ સ્થાપી એ ચારણ મુનિઓને 'તૈલંગ' નામનો દેશ દાનમાં આપ્યો તે હકીકત પદ્મ પુરાણમાં બીજા ખંડના ૨૮ના અધ્યાયમાં શ્લોક ૮૮નું પ્રમાણ છે કે.....

"ચારણાય તત: પ્રાદા, તૈલંગા દેશમુત્તમમ્" ત્યારથી ચારણો "નરાણાં ચ નરાધિપા;" એ વાકયોને અનુસરી રાજાઓના રાજકવિઓ થઇને મોટી મોડી જાગીરો મેળવી અને આ ભરતખંડમાં ચારણોનો વંશ મનુષ્યો સાથે ફેલાયો. હાલ તો તેઓ માત્ર રાજપુતાનામાં, ગુજરાતમાં, સૌરાષ્ટ્રમાં અને કચ્છ વગેરે પ્રદેશોમાં વિદ્યમાનછે.

મુગલરાજ્ય અને બ્રિટીશ રાજ્યોમાં ચારણોની કદર

ભગવાન પૃથુરાજાથી આરંભી હજારો વર્ષ પર્યંત રજપૂત રાજાઓએ ચારણોને પૂજનિક માની સન્માન્યા હતા. તે પછી બાદશાહી અમલમાં પણ દિલ્હીના દરબારમાં ચારણોનાં સન્માન થયાં હતાં. બાદશાહ અકબરશા પાસે ચારણ મહાત્મા શ્રી નરહરદાસજી તથા મહિકરણદાનજી મહેડુ (જાડા ચારણ તરીકે ઓળખાતા) તથા દુરશાજી આઢા વગેરે ચારણ રાજકવિઓ હતા.

બાદશાહ જહાંગીરશાહે જોધપુરના લાખાજી નામના ચારણ કવિને +લાખ પાશવઆપી હાથી અને સોનું બક્ષેલ હતું.

બ્રિટીશ સલ્તનતમાં કૈસરેહિંદ માહારાણી શ્રી વિકટોરીઆએ મોટા ઉદયપુરના કવિરાજા શ્રી શામળદાનજીને "મહામહોપાધ્યાય"નો ખિતાબ એનાયત કરેલ હતો, અને બ્રિટીશ રાજ્યોના કરારનામાઓમાં ચારણોની

+લાખ પશાવની વિગત–

પચીસ હજાર રૂપિયા નગદ રોકડા પચીસ હજારના ઘરેણાં, પચીસ હજારનાં પશુઓ (હાથી, ઉંટ, ઘોડાં, ભેસું ગાયું, વાર્ષિક પાંચ હજાર રૂપિયાની આવકવાળું ગામ વાડી, રાજનગરમાં રહેવાની હવેલી અને પગમાં સોનું બક્ષે (સોનાની બેડી) એક પાલખી અને મસાલ (રૌપ્યજડીત), હાથી, ઘોડા, ઉંટ, શણગારેલ ગાયો એટલું દાન આપે તેને લાખપશાવ કહેવામાં આવે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં જામ શ્રી રાવળજામે જામનગર વસાવી કવિશ્રી ઇશ્વરદાસજીને લાખપશાવ આપ્યા હતા.

જાગીરગીરી ઉપર ઇતબાર રાખેલો હતો. શહેનશાહ એડવર્ડ ૭ માએ પણ જોધપુરના કવિરાજા શ્રી મુરારીદાનજી આશિયાને "મહામહોપાધ્યાયનો ખિતાબ એનાયત કરેલ હતો.

સૌરાષ્ટ્રમાં જ્યારે જામ રાવળજી (જેને જામનગર વસાવ્યું તે)ની સાર્વભૌમ સત્તા હતી ત્યારે તેઓશ્રીએ કવિશ્રી ઇશરદાસજીને (કે જેઓ ઇશરા કે પરમેશ્વરા કહેવાયા) રાજકવિ સ્થાપિ કરોડ પશાવ બક્ષી મોટા જાગીરદાર બનાવ્યા હતા. કહેવત છે કે 'જહા પતશાઇતહાં દાવા કવિરાજકા" એમ જ્યાં જ્યાં બાદશાહો, શહેનશાહો, નવાબો કે રાજમહારાજાઓ હતા, ત્યાં ત્યાં ચારણ દેવોનાં પણ સન્માન થતાં હતાં કારણ કે તે ચારણો કેવા હતા તે નીચેની વિગતે જણાય છે.

પૂર્વનાં ચારણસ્મરણો

ચારણ–વાચસ્પતિઓ–ક્ષત્રિયોને સૂર અને દાનમાં યોજતા, સિંહોને સ્વ સ્વરૂપનું સંધાન કરાવતા એ ચારણો મંત્રદ્રષ્ટા હતા, મંત્રસિદ્ધિને પામેલા હતા. સૂત્રોના ભાષ્યકાર હતા, વીરરસના ઉદ્‌ગાતા હતા, મુડદાલોને પણ સીંધુડા રાગની સંજીવની છાંટી જગાડનાર હતા, ચારણો સ્વધર્મામૃત પીનારા એને પાનારા સુલેહ (સંપ)ની પુષ્ટિ કરનાર, ગર્વિષ્ટોનો ગર્વ ઉતારનાર અને દુષ્ટોનું દમન કરનાર વાકશૂરા હતા; તેમજ પ્રાચીન કાળમાં થઇ ગયેલા જતિ, સતી અને સૂરાઓના ચરિત્રોની ગાથા વર્તમાન કાળમાં તાદ્રસ્ય બતાવવા સમર્થ હતા. તેઓના જસમાં જરા પણ ઝાંખપ આવી નથી.

ચારણ તપ, વિદ્યા, બળ અને ધૈર્યની મૂર્તિઓ હતા. જેમાં અનેક સદ્‌ગુણોનો સમુચ્ચય હોય તે દેવકુળ–'ચારણ કહેવાય.

(છપય છંદ)

ચારણ ચતુર ગણાય, ચારણ ધર્મ ન ચૂકે ॥
ચારણ સિદ્ધ સુહાય, મરે પણ ટેક ન મુકે ॥
ચારણ કીરતિ શુદ્ધ, શામ ધર્મ ધારણની ॥
ચારણ સત્યાચરણ, શાખ શ્રેષ્ઠ ચારણની ॥
કારણ વિલોકી શુભ કાર્યનું, ધીર તજે નહિં ધારણા ॥
પ્રજારાજ હિત પ્યાર શુભ, ચૂકયા નહિં કદિ ચારણા ॥

(પુરોહીત ગૌરીશંકર ગોવિંદજી)

ચારણોનાં કર્તવ્ય કર્મ

ભણવું ભણાવવું, રાજા પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે આગેવાની કરવી,

રાજા રાજા, અને રાજા–પ્રજા બચ્ચેની તકરારો પતાવવામાં ધર્મ વકીલ, બહાદુર પુરૂષોના ઇતિહાસો લખવા, અન્યોકિતથી ઉપદેશ કરવો, લોક મર્યાદાને ધર્મમર્યાદાનું રક્ષણ કરવું, ન્યાય આપવો, ધર્મમંત્રીપણુ, કવિ તરીકે રાજાનું આઠમું અંગ ગણાવું, લોકપ્રિયતા મેળવવી, ધર્મ અને ઇશ્વર ભકિતપરાયણ થવું, કેળવણી આપવામાં ક્ષત્રિયોના બાગના સાચા માળી થવુ...ઇત્યાદી અનેક સદ્‌ગુણોનો સમુચ્ચય તે ચારણ ધર્મ.

ચારણ ગ્રંથકારો.

ગ્રંથનું નામ	કર્ત્તાનું નામ
(૧) અવતારચરિત્ર	મહાત્મા નરહરદાસજી
(૨) શ્રી હરિરસ તથા દેવીયાણ	મહાત્મા ઇસરદાસજી
(૩) પાંડવ યશેન્દુ ચંદ્રિકા	મહાત્મા સ્વરૂપદાસજી
(૪) મહારાણા પ્રતાપ યશ	કવિરાજા દુરશાજી આઢા
(૫) વંશભાસ્કર	કવિરાજા સુર્યમલજી
(૬) વીરવિનોદ (કર્ણપર્વ)	કવિરાજા મહાત્મા ગણેશપુરીજી
(૭) બ્રહ્મવિલાસ આદી ૧૫ ગ્રંથો	સ્વામી શ્રી બ્રહ્માનંદજી
(૮) ઉમરકાવ્ય	મહાકવિ ઉમરદાનજી
(૯) વીરકાવ્યો	કવિરાજ કત્તોહકરણજી
(૧૦) જસુરામ રાજનિતી	કવિશ્રી જસુરામજી
(૧૧) જશવંત જશો ભૂષણ	કવિરાજા મુરારીદાનજી
(૧૨) રાજપૂતાના ઇતિહાસ	કવિરાજા નવલદાનજી
(૧૩) નાગદમણ	ભકતકવિશ્રી સાંયાજી ઝૂલા
(૧૪) વિભા વિલાસ	કવિશ્રી વજમાલજી મહેડુ જામનગર (સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામિના શિષ્ય)
(૧૫) શ્રી દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ શ્રી રૂક્ષમણી હરણ	રાજકવિ ભીમજીભાઈ રત્નું
(૧૬) ભાવભૂષણ–પીંગળ કાવ્ય	ગઢવી પીંગળશી પાતાભાઈ
(૧૭) શ્રી યદુવંશ પ્રકાશ અને જામનગરનો ઇતિહાસ	રાજકવિ માવદાનજી રત્નું
(૧૮) છંદ મુકતાવલી	રાજકવિશ્રી જીવણલાલ ઝીબા
(૧૯) હિંદ સ્થિતિ હિંદોદય	કવિ હરદાન દેથા
(૨૦) કાવ્ય સંગ્રહ	રાજકવિ શંકરદાન દેથા
(૨૧) પ્રતાપ ચરિત્ર	કેસરીસિંહ બારહઠ [મેવાડ]
(૨૨) કાગવાણી	કવિશ્રી દુલા ભાયા કાગ

ઉપર પ્રમાણે અનેક ગ્રંથકારો ચારણોમાં થયા છે. અને હાલ પણ છે. કેટલાએક ગ્રંથો અપ્રસિદ્ધ છે. માત્ર જે છપાયા છે. તેમાંથી જાણવા પ્રમાણે લખેલ છે, બાકી તો "ચારણી સાહિત્ય" અપૂર્વ છે.

ચારણ – એટલે ?

" ચાર્યન્તિ કીર્તિમિતિચારણાઃ"

ચારણ–ચર ધાતુથી ચારણ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. 'ચર' ગતિ વાચક છે. ગતિ આપનાર. ગતિમાં મુકનાર, એટલે ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર, ઉત્સાહ આપનાર, કીર્તિ ફેલાવનાર, ઇત્યાદિ 'ચારણ' શબ્દના અર્થ થાય છે, 'ચા' ચાહ–અને 'રણ' રણસંગ્રામ એટલે "રણસંગ્રામની ચાહ ઉત્પન્ન કરાવનાર," ચારણો ધનુર્વેદ ભણેલા અને અન્યને ભણાવનારા, સમરાંગણમાં લડનારા, 'સિંધુડા' આદી વીરકાવ્યોને ગાઇને કાયરને પણ ચારણો શમશેર પકડાવીને બિરદાવીને રણની ચાહ ઉત્પન્ન કરાવનારા વગેરે વગેરે.

"ચારણોનાં પર્યાય નમો"

'ગઢવીર' [ગઢવી] બારહઠજી [બારોટજી] ગઢવી શબ્દ અપભ્રંશ છે, ખરો શબ્દ 'ગઢવીર' છે. વીરતાનો ગઢ ચારણ દોઢસૂરો કહેવાય છે. તેટલું જ નહીં. પણ પોતાના ગળામાં 'કટારી' અને તરવાર નાખી સામે પગલે ચાલે છે, બીજાનું ગળું કાપવું સહેલું છે, પોતાના ગળામાં તલવાર પહેરવી એ તો શૂરવીર પુરૂષથી પણ બનવું મુશ્કેલ છે. એ કાર્ય [ત્રાગું] ચારણો કરતા હોવાથી તેઓ દોઢશૂરા કહેવાય છે.

બારોટ શબ્દ અપભ્રંશ છે અને તે શબ્દ તો દરેક જ્ઞાતિઓની વંશાવળી [પેઢીનામું] લખનાર વહીવંચા ભાટોને લાગુ પડે છે. ચારણોનાં પેઢીનામાં લખનાર 'રાવળદેવ'ને પણ લોકો બારોટ કહીને બોલાવે છે. (મારવાડમાં "બારઠજી" શબ્દ બોલાતો હોઇને પારકરમાં થઇ સિંધમાં અને ત્યાંથી કચ્છમાં ને ત્યાંથી હાલાર પ્રદેશમાં હાલ પણ ચારણોને બારઠજીને બદલે 'બારોટજી" કહે છે.) એટલે 'બારોટ અને 'બારઠજી' એ બન્ને શબ્દો અપભ્રંશ છે. ખરો શબ્દ તો "બારહઠજી છે. 'બાર' એટલે 'દ્વાર' ક્ષત્રિયોના દ્વારપર પોતાનો લાગ (હિસ્સો) લેવા હઠકરનાર, તેથી "બારહઠજી" કહી બોલાવે છે. હાલ પણ રાજપુતાનામાં ચારણોને બારહઠજી કહી સંબોધે છે. તેમજ ચારણો વિષે પ્રાચીન દોહો છે કે,

ચારણ ચારે વેદ, વણપઢીઓ વાતો કરે ॥
ભાંખે આગમ ભેદ, જેની જીભે જોગણી ॥

ભાવાર્થ:—ચારણ ભણ્યા વગરનો હોય તો પણ ચારે વેદોના અગમ્ય ભેદની વાતો કરે છે, કેમકે તેની જીભાન ઉપર સાક્ષાત સરસ્વતીદેવી સદાય રહે છે,

ઉપરની હકીકત ખરી છે. કારણ કે ઘણા ચારણોને વાંચતાં લખતાં કે સહી કરતાં પણ આવડતું ન હોય, છતાં તે ચારણી ભાષાનાં કાવ્યો રચી અને બોલી જાણે છે, આવી રીતે તેઓ કાવ્યકર્તા હોવાથી ચારણપુત્રોને "કવિરાજ કહી સંબોધે છે.

ચારણોમાં પાંચ જાતિભેદ

[૧] માડ ચારણ, [૨] સોરઠીઆ ચારણ, [૩] પરજીઆ ચારણ, [૪] અગરવચા (ને સાઇ ચારણ,) [૫] તુંબેલ ચારણ, આ ભેદો પાછળથી દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગના પ્રધાનપણે થયા છે.

ઉપરની હાલ પાંચ જાતીઓમાં [૧] માડ ચારણો સર્વથી શ્રેષ્ઠ દરજ્જાના છે. જેઓના રીતરીવાજો ક્ષત્રિયોને મળતાં છે. સ્ત્રીઓ ઓઝલ પડદામાં રહે છે. તેઓમાં વિધવા વિવાહ થતા નથી. તેમાં મોટા જાગીરદારો પણ છે. મારવાડમાં મોટા જાગીરદારો ચારણોને ઠાકોર સાહેબ કુંવરસાહેબ અને પૌત્રને ભંવરજીશા કહે છે. મરૂભૂમિમાંથી [મારવાડમાંથી] ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડમાં આવી વસ્યા, એટલે તેઓ માડ ચારણના નામે ઓળખાવા લાગ્ય.

શ્રીજીમહારાજના શુભ હસ્તે અપાયેલી ચારણદેવોને ભાગવતી દિક્ષા

[૧] સદ્‌ગુરૂશ્રી **બ્રહ્માનંદસ્વામી** આ ગ્રંથોના ચરિત્ર નાયક કે જેઓ પૂર્વાશ્રમમાં માડચારણ કુળમાં 'આશિયા' શાખાના **'લાડુદાનજી'** નામે મરૂભૂમિમાં ખાણ નામના ગામે જનમ્યા હતા.

[૨] સદ્‌ગુરૂશ્રી **'દેવાનંદસ્વામી'** કે જેઓ સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામિના શિષ્ય હતા. પીંગળશાસ્ત્ર અને સંગિતશાસ્ત્ર સ્વામીશ્રી પાસે ભણેલા હતા. છેલ્લે સ્વામી પછી મુળી મંદીરના મહંત થયા હતાને કવિશ્રી દલપતરામના તેઓ વિદ્યાગુરૂ હતા. તેઓ શ્રી પૂર્વાશ્રમમાં માડચારણ કુળમાં રત્નુ+ શાખાના

+ કોઈ 'બાટી શાખાના પણ કહે છે.

'દેવીદાનજી' નામે ઝાલાવાડમાં ભાલ પ્રદેશમાં 'બળોલ' ગામમાં જનમ્યા હતા.

[૩] સદ્‌ગુરૂશ્રી 'પુર્ણાનંદસ્વામિ'પણ પિંગળ શાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્ર સ. ગુ.બ્રહ્માનંદસ્વામી પાસે ભણ્યા હતા ને સ્વામિશ્રીના શિષ્ય પણ હતા. સ. ગુ. દેવાનંદસ્વામિ પછી મૂળી મંદિરની મહંતાઇ મેળવવામાં સ્હેજ અપમાન જેવું તેઓને જણાતાં તેઓ દીક્ષાનો ત્યાગ કરી ગૃહસ્થ થયા હતા. પરંતુ શ્રીજીનાં પંચવર્તમાન, યાવત, જીવન પાળી ધોળે લુગડે ત્યાગીની રીત રાખી સાંખ્ય યોગી થઇ રહ્યા હતા. દેહ મેલવા સમયે શ્રીજી મહારાજ તેડવા પધાર્યા ત્યારે જ ધામમાં ગયા, એવા ટેકીલા, અણનમી, શૂરવીર, અને પૂર્ણ પવિત્ર ભકિત કરનાર હતા. જેને શ્રીજી માનની મૂર્તિ કહેતા. તેઓ પૂર્વાશ્રમમાં માડચારણ કુળમાં ટાપરીઆ શાખાના 'ગજાગઢવી'ના નામે વીરમગામ પાસેના 'હેણતપુર' ગાંમમાં જનમ્યા હતા.

આમ દેવકુળ ચારણ જાતિ ઉપર શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનની પણ અમી દૃષ્ટિ વરસી હતી અને સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામી પ્રત્યે તો પોતે સખાભાવ રાખી ધાર્મિક, રાજકિય, અને સામાજીક કાર્યોમાં પોતાના અંગત મિત્ર માની સાથે રાખતા અને સલાહ લેતા, તેમજ સદાય સ્વામી ઉપર પ્રસન્ન રહેતા.

સ્વામી પણ શ્રીજીને હસાવતા, ખીજવતા, ઠૂંઠારા દેતા, મશ્કરી કરતા, રંગાવતા, પજવતા, પરીક શ્રીજીની પ્રભુતા પણ લાભ મેળવતા, આમ બંન્ને બાળબ્રહ્મચારી હોવા, પોતે જતિ [મતિ] પણાની પ્રતિતિ કરાવતા આવા અનેક દૃષ્ટાંતો આ ચરિત્ર લખતાં આગળ કહેવામાં આવશે. આમ શ્રીજી મહારાજ પણ ચારણોને દેવકોટીના જાણીને તેઓના ઉપર કૃપાનો પક્ષપાત રાખતા.

ઇતિ શ્રી કેશરભકત વિરચિતે શ્રી પ્રભાસ સંહિતા ગ્રન્થે પ્રથમ પ્રકરણે પ. પૂ આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ સ્વામિ સંવાદે શ્રીહરિજાતિ નિરૂપણનામ દ્વિતિયોઽધ્યાય સમાપ્તઃ ॥ ૨ ॥

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૩ ત્રીજો

[સ્વામીશ્રીનું જન્મસ્થાન અને બાળ ચારિત્રો]

ઉત્તર ગુજરાતના છેલ્લે પગથારે અને મરૂ ભૂમિના પ્રથમ પગથારે શિરોહી રાજ્ય તાબે ગિરીરાજ 'આબુરાજ' ની છાયા (તળેટી)માં 'ખાણુ' નામના ગામમાં મારૂચારણ કુળમાં આશ્વાલયન ઋષિથી ચાલેલી 'આશિયા' શાખાના ગઢવી **શ્રી શંભુદાનજી** અને મહા પતિવ્રતા **શ્રી લાલુબાદેવીને** ત્યાં સ્વામિશ્રી **બ્રહ્માનંદજીનો** જન્મ થયો હતો.

એ ખાણુગામ શિરોહીના રાવ શ્રી સુરતાનસિંહજીએ વિ સં ૧૬૨૮ના આસામાં ચારણ **માલાજી** ઉર્ફે **દલાજી આશિયાને** શાસણ તરીકે આપેલું હતું. માલાજી સારા ડીંગળી કવિ હતા. એ માલાજીના વંશમાં જ શ્રી **શંભુદાનજી** થયા હતા; અને વડીલો પરંપરાથી મળેલી જાગીરનો ઉપભોગ કરી બંને દંપતિ ધર્મપરાયણ રહી અને પ્રભુ ભક્તિ કરતાં હતાં.

શ્રીજી મહારાજશ્રીના પિતાશ્રી ધર્મદેવ અને સ્વામિશ્રીના પિતાશ્રી શંભુદાન ગઢવીએ બંન્ને એક જ ગુરૂશ્રીના શિષ્યો હતા. એટલે ઉદ્ધવાવતાર શ્રી **'રામાનંદ સ્વામી'**ના શંભુદાન ગઢવી અશ્રિત હતા. તેથી બંન્ને દંપતિ સદ્‌ગુરૂશ્રી રામાનંદ સ્વામિશ્રી ॥ ઉપદેશથી અહિંસા આદિક ધર્મ પાળી શ્રી કૃષ્ણદેવની ઉપાસના ભક્તિ કરી સાત્ત્વિક અને શાન્ત જીવન જીવી ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવતાં હતાં. એક સમય ફરતા ફરતા સદ્‌ગુરુ શ્રી રામાનંદ સ્વામી પોતાના શિષ્યમંડળ સહિત ખાણુગામે પધાર્યા. ગઢવી શ્રી શંભુદાનજીએ યોગ્ય ઉતારો કરાવી રસોઈ કરાવી સ્વામિશ્રીને જમાડી પૂજન કર્યું. બીજે દિવસે એકાદશી હોવાથી સર્વને ફળાહાર કરાવી પોતે પણ પ્રસાદીનું ફળાહાર કરી રાત્રે એકાદશીના જાગરણ નિમિત્તે સહુ જનો શંભુદાનજીના વિશાળ આંગણામાં પ્રભુ ભજન કરવા આવી મળ્યાં. એ સમયે નીચે લખેલો એક અદ્‌ભુત ચમત્કાર જણાયો હતો.

"સદ્‌ગુરુ શ્રી રામાનંદજી સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાતા હતા. (કથા કરતા હતા તે સર્વ જનો શાન્ત ચિત્તે એકાગ્ર મને સાંભળતાં

હતાં; તેવામાં શ્રી લાલુબાદેવીની આંખમાં સહેજ ઝોલુ (નિદ્રા તંદ્રા અવસ્થા) આવતાં શર્વને શ્રવણ ગોચર થાય તેમ ઉંચા પણ મૃદુ અને મધુર સ્વરે તેઓ સ્વગર્ભા સાધ્વીના ગર્ભમાં રહેલા બાળકે સ્વામીશ્રીને કહ્યું કે, **'પ્રભો! આપશ્રી પ્રગટ પ્રભુ જે શ્રીહરિ તેમના મહિમાની વાતો કરો,** [સંભળાવો] બાળગર્ભનાં આવાં આનંદમય શબ્દો સાંભળીને આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયેલાં તે સર્વજનો સાંભળતાં જ શ્રી રામાનંદ સ્વામિએ મૃદુ સ્વરે અને હાસ્ય યુક્ત વદને કહ્યું કે,

" હે મહાત્મન ! પ્રગટ શ્રી હરિનો અનેક જીવોના કલ્યાણકારક ગુણ ચરિત્રવાળો મહિમા તો આપજ વર્ણવશો હું તો દિગ્માત્ર વર્ણન કરૂં છું. " આવાં સ્વામીનાં મર્મ વાક્યો સાંભળી શ્રોતાજનોએ સ્વામી પાસે તેનો મર્મ સમજવા વિનતી કરતાં સ્વામીએ કહ્યું કે. "આ લાલુબાદેવીના ઉદરમાં જે બાળક છે તેને વિષે તમો બાળક બુદ્ધિ ન લાવશો. કારણ કે એ તો મહા મોટા અનાદિ અક્ષરધામના મુક્તરાજ છે; તેમજ મહાન વિદ્વાન અને ચતુર હોઈ શિઘ્રકવિ થશે. વળી તેઓ ગૃહમાં નહિ રહેતાં અક્ષરાતીત જે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ પ્રગટ થતાં તેઓને તેઓ જઈ મળશે; તથા તેમની સાથે રહી અનેક મોટા મોટા કાર્યોમાં ભાગ લઇને પ્રખ્યાતિ મેળવશે." આવું પોતાના ભવિષ્યના બાળકનું શુભ ભવિષ્ય શ્રીમદ્ ઉદ્ધવ સ્વામીશ્રીના મુખમાંથી ઉચ્ચારાયેલું સાંભળીને તે દંપતિ તથા તેમના સંબંધી જનોએ અતિશય આનંદમાં આવી સ્વામીશ્રીની ષોડશોપચારથી પૂજા કરી. સવારે મહાન મહોત્સવ ઉજવીને સ્વામીશ્રીને વિદાય આપવા ગામના સીમાડા સુધી વળાવવા જઈ ફરીફરીને વારંવાર સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરી ચરણસ્પર્શ કરી વહેલા પાછા પધારીને સંભાળ લેવાની વિનતિ સહુએ કરી અને છુટા પડયા.

કેટલાએક સમય વિત્યા પછી વિ. સં. ૧૮૨૮ના * મહા સુદિ પંચમીના પ્રાતઃકાળે બા શ્રી લાલુબાદેવીને પુત્રનો જન્મ થયો, જન્મ સમયે ત્યાં શાંન્ત તેજ આસપાસમાં પ્રસરી જતાં સહુને આશ્ચર્ય થયું. પછી એ તેજ તે બાળકમાં સમાઈ જતાં સહુએ બૃહસ્પતિની કાંન્તિ સમાન પ્રતાપી તેજસ્વી પુત્રનાં દર્શન કર્યાં બાળચંદ્રના પેઠે કુમારશ્રી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. કોઈ સમય રાત્રે પોડીઆમાં સુતાં સુતાં રમતા હોય, ત્યાં

* શ્રી શંભુદાન ગઢવીના વહિવંચા રાવજીશાના ચોપડામાંથી ઉપરની જન્મતિથી મળી છે.

(સંપાદક)

પોતાના અંગમાંથી **તેજનો** સમૂહ નીકળતો તે ઓરડામાં, ઓસરીમાં, આંગણામાં અને ચોકમાં અજવાળું થતાં માતુશ્રી, કાકીમા વગેરે કુટુંબીજનો સહુ આ અલૌકિક તેજના દર્શનથી આશ્ચર્ય પામી આનંદ અનુભવતાં.

બાળકુમારશ્રીના નામ સંસ્કાર કરતાં જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ અંત્યે દાન શબ્દની યોજના થતાં "**લાડુદાનજી**" (લાદુદાનજી) નામ પાડવામાં આવેલ હતું. (આજે પણ તેવાં નામો મારવાડી ચારણોમાં પાડવામાં આવે છે). કેટલા એક માસ પછી શ્રી લાડુદાનજીના મામા કે જેનું નામ અમરદાનજી હતું. તેઓ શ્રી લાલુબાદેવીને તેડવા આવતાં બાશ્રી લાલુબાદેવી બાળકુમાર શ્રી સાથે પોતાના પિયરમાં પધાર્યાં હતાં.

ભિન્નમાળ પ્રદેશમાં આવેલા જોધપુર રાજ્ય પાસે 'કડાણા' પાસે '**ભાપડી**' ચારણોનું ગામ છે, તે લાડુદાનજીના મોસાળનું ગામ હતું. મામાની શાખા રોહડીયા હતી. (કડાણા હાલ ભિન્નમાળ સ્ટેશનેથી જવાય છે.)

મોસાળમાં બાળચરિત્ર

શ્રી લાડુદાનજીના મામાના ઓરડા પાછળના વાડામાં એક કેરડાના વૃક્ષની ડાળે માતુશ્રી કપડાંની ખોઈ બાંધીને કોઈ કોઈ વખત ત્યાં બાળકુમારને ઝુલાવતાં. એક દિવસ તે ઝાડની ડાળીએ ઝુલો બાંધી પોઢાડી માતુશ્રી કંઈ કામકાજ કરવા ઘરમાં રોકાયાં. ઝાઝીવાર પછી પોતે વાડાના બારણામાંથી જુવે છે, તો એ કેરડાંની નીચે તેજતેજનો અંબાર અને એક સુંદર મણી માણેક જડેલું દિવ્ય પારણું જોયું; ને તેમાં સ્વામી બાળસ્વરૂપે ડાંડીએ ઝુલી રહેલા દિવ્ય ઘુઘરાથી રમતા, મોરવાયા ઉપર ડાંડી અને પારણાની આસપાસ અનેક દેવોનાં નાનાં નાનાં દિવ્ય સ્વરૂપો સાથે હસીને સ્વામીશ્રી બોલતા દેખાયા. ઉપર આકાશ માર્ગે અનેક દેવદેવીઓનાં વિમાનો તે કેરડા ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, જય જય બોલી રહ્યા છે ! દુંદભી નગારાંના નાદો થઈ રહ્યા છે ! એ સઘળું પોતે જોતાંજ જાણે કોઈ દેવલોકમાં પોતે હોય, તેમ જાણી ખૂબ આશ્ચર્ય સાથે તે બધું નિરખવા લાગ્યાં ! પોતાના આવા દૈવી અને પ્રતાપી બાળક દેવો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યા છે તે જાણી હર્ષઘેલાં થતાં જેવાં ત્યાં બાળક પાસે જાય છે, તેવું જ તે દૈવી દૃશ્ય અંતર્ધાન થઈ જાય છે.

માત્ર એક મોટો દૈવી સુગંધી પુષ્પનો હાર અને બાળકના કપાળમાં કુંમકુમનો મોટો ચાંદલો અને × કેરડાના ઝાડ ઉપર તથા આસપાસ પુષ્પો તથા અબીલ ગુલાલ ચંદન આદિક-સુગંધી પદાર્થો જોવામાં આવ્યાં. ઘરના સહુ બાઈ ભાઈ આવી એ અદભૂત લીલાની વાત સાંભળી પ્રસાદીની દૈવી પુષ્પ પાંખડીઓ વીણી પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યાં. સ્વામીશ્રી જન્મ પછી એકાદ વર્ષ મોસાળમાં ઉછરી ખાણુ ગામમાં આવ્યા.

ખાણુ ગામે એક અદ્‌ભૂત ચમત્કાર

ખાણુ ગામમાં સ્વામીશ્રીના માતા પિતાને એવો એક અદ્‌ભૂત ચમત્કાર જણાયો હતો કે,—

" રસોડામાં જે કંઈ વસ્તુ રાંધવામાં આવે તે સાંજ સુધી ખુટે જ નહીં, " એવો પ્રતાપ ધીમે ધીમે ગામના લોકોને જણાયો પછી આસપાસના ગામોમાં એ વાતની જાણ થતાં કેટલા એક ગામના ઠાકોરો અને લોકો દરરોજ એ પ્રતાપની ખાતરી કરવા શંભુદાનજી ગઢવીના મિજમાન થવા લાગ્યા. શંભુદાનજીના ઘરમાં દશબાર માણસો માટે રસોઈ રંધાણી હોય તેમાંથી એકસો માણસો જમી જતાં; તો પણ રસોઈ ખુટતી જ નહી ● તેથી તેઓ કહેતા કે "અમારે ત્યાં આ **લાડુદાનજી**ના જન્મ પછી તેમના ભાગ્યનો આ પ્રતાપ છે. " લોકો જમી એ બાળકુમારના દર્શન કરી પોત પોતાને ગામે જતા. આમ એ આખું કુટુંબ સુખ શાન્તિ

× એ કેરડાનું વૃક્ષ હાલ પણ ત્યાં મોજુદ છે. ત્યાં વિપ્ર કસ્તુરોજી, ભગવાનદાસજીનાં ઘરો છે. તેમને પુત્ર નહિ હોવાથી કેરડાના ઝાડનું પૂજન કરી ઘીનો દીવો અને અગરબત્તીનો ધૂપ તેઓ ત્યાં બાર માસ કરતાં. સદ્‌ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના પ્રતાપે દેવ જેવા દીદારવાળો એક પુત્ર થવાથી તેઓ હવે તે વૃક્ષનું નિત્ય પૂજન કરી અને જમે છે. સ્વામીના મોસાળ ગામથી હાલ એક ગાઉ દૂર નવું ગામ વસાવેલું છે. તે " **પ્રભુદાન નીંધાણી** " એ નામથી ઓળખાય છે. એ પ્રભુદાન તે સ્વામીશ્રીના મામાનાવંશમાં ચોથી પાંચમી પેઢીએ છે. આ હકીકત-ભક્તરાજ કેસરભકતે નજરે જોઇ મને ૧૫ વર્ષ પહેલાં-લખાવેલી હતી. (હાલ પ્રભુદાનના પુત્ર પીરદાન વિદ્યમાન છે-)

(સંપાદક)

● સદ્‌ગુરુશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ મૂળી મંદીરમાં પોતાને આસને

અનુભવવા લાગ્યું, તેમજ ગામમાં પણ અનેક માંગલિક કામો થવા લાગ્યાં. અષ્ટસિદ્ધિ–નવનિદ્ધિ–શંભુદાનજીના ઘરમાં આવી વસી. ગામમાં કોઇને ત્યાં માંગલિક પ્રસંગ આવતો ત્યારે ત્યાંના સહુ લોકો શ્રી **લાડુદાનજીને** પોતાને ઘેર પધારવતા અને ત્યાં પણ એવો જ પ્રતાપ જણાતો કે, સાંજ સુધી રાંધેલું અનાજ ગમે તેટલા માણસો જમી જાય છતાં ખુટે જ નહીં. કોઇ કહેતું કે શ્રી લાડુદાનજીના હાથમાં **પદ્મનું** ચિન્હ છે, કોઈ કહેતું કે તેમના જમણા પગમાં **ઉર્ધ્વરેખા** ને સાથિયા (સ્વસ્તિક) નું ચિન્હ છે, કોઈ કહેતા કે એ તો દેવલોકમાંથી આવેલા મોટા અવતારી પુરુષ છે. આમ ખાણ ગામમાં અને આસપાસના પ્રદેશમાં શ્રી લાડુદાનજી બાળકુમારશ્રીનો મહિમા ગવાતો.

કુમારશ્રી લાડુદાનજી સાત વર્ષના થયા ત્યારે દેવધરના **પૂજારી શિવશંકર** પાસે વિદ્યાભ્યાસનો પ્રારંભ કર્યો હતો. જેમ જેમ મોટા થતા ગયા તેમ તેમ પોતાનો પ્રૌઢપ્રતાપ સર્વ લોકસમાજ ને જણાવા લાગ્યો.

સુવા બેસવા માટે એક મોટી ચાર પૈડાવાળી ફરતા નાના કઠોડાવાળી **લાકડાની પાટ** બનાવેલી. તેના ઉપર પોતે કાયમ બિરાજતા અને પોઢતા. સ્વામીશ્રી ધામમાં પધાર્યા પછી તે પાટ સાધુઓએ ભંડારમાં મુકી હતી; અને તેના ઉપર રાંધેલાં અનાજનાં વાસણો ભરીને મેલતાં—તે સાંજ સુધી તેમાંનું અનાજ ખુટતું જ નહીં. એક વખત કચ્છ ભુજના હરિભક્તોનો સંઘ યાત્રાએ નીકળતાં મૂળી આવ્યો. તે સમે સાંજના ચાર થયા હતા તેઓને જમવા બેસાડયાં. લગભગ એકસો માણસ જમ્યા છતાં પાટ ઉપરનાં વાસણોમાંથી અનાજ ખુટયું નહીં. આ વાત મૂળી મહંત સ્વામી પુરાણી **શ્રી હરિનારાયણદાસજી** અને શ્રી મુકિતજીવનદાસજી કહેતા પછી તે પાટ જીર્ણ થતાં સભા મંડપમાં દર્શન કરવા રાખેલ તેનો જીર્ણોદ્ધાર હાલમાં વઢવાણના પં. ભ. ડો. મણીલાલ આદેસરાયે કરાવેલ છે. (સંપાદક)

...

[ખાણુ ગામની પ્રાચીનતા તથા પ્રકૃતિશ્રી]

(નોંધઃ- આ હકીકત સંપાદકે સં. ૨૦૨૧ ના વૈશાખ માસમાં ખાણુ ગામ જઇને જાતે મેળવી છે.)

સ. ગુ. બ્રહ્મમુનિનું જન્મસ્થાન **ખાણુગામ** ગીરીરાજ આબુથી જરા પશ્ચિમે વાયવ્ય ખુણામાં આવેલું છે. આબુ પર્વતથી ખાંણુ સુધી પાંચેક કોશની પગ કેડીનો સાંકડો રસ્તો છે; પરંતુ વચ્ચે નદી, નાળાં, ખીણો અને જંગલ આવતાં હોવાથી તે ઘણો જ વિકટ છે માત્ર ડુંગરી લોકો જ તેનો ઉપયોગ કરે છે. આબુરોડથી ચોવીશેક માઇલ દૂર **'રેવદર'** તાલુકાની હદ સુધી ડામરનો પાકો માર્ગ છે, અને ત્યાં રાજસ્થાનની બસ સર્વિસ ચાલે છે. અહીંથી ખાણુ ગામ ત્રણ ચાર માઇલ થાય અને ત્યાં જવા માટે ઉંટસ્વારી તેમજ બેલગાડી મળે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ખાણુ ગામની આજુબાજુનો પ્રદેશ **'ખાણુ બ્રહ્માણી'**ના નામથી ઓળખાતો હતો. તે નામ અપભ્રંશ પામીને અત્યારે **'ખાંણુ બરમાણી'** બોલાય છે. પુરાણોની અંદર આ નામનો ઉલ્લેખ આવે છે. હાલમાં આ બ્રહ્માણી નગરીના અવશેશો તે વિભાગમાં મળી આવે છે. ખાંણથી ઉત્તરે પોણા માઇલના અંતરે સત્તરસો વર્ષની એક ખૂબ પુરાણી પગથીયાવાળી **વાવ** આવેલી છે. હાલ તેની બે જ કમાનો ભગ્નાવસ્થામાં જોવામાં આવે છે. ખાંણુ ગામનું પાણીઆરૂં રેણુકા નદિ દુર હોવાથી સં. ૨૯૨ ની સાલમાં ખાંણુ ગામના શ્રી હરિચંદ નામના ઘાંચીએ એ મીઠા પાણીની વાવ એક લાખ ને એંસી હજાર (રૂપા સિક્કા) ના ખર્ચે બંધાવીને ખાંણુગામને મીઠાપાણીની સગવડ કરી આપી હતી. એ વાવની એક કમાન ઉપર આવા અર્થવાળો શિલાલેખમાં એક દુહો કોતરેલો હતો અને તે આજ સુધી પણ ખાંણુગામના લોકોએ કર્ણોપકર્ણ કંઠસ્થ જાળવી રાખ્યો છે.

દુહો

સંવત *બગો વરસ બાણુંઓઃ ખાંણુ ગામરી વાર;
હરિચંદ ઘાંચી ખરચીયા, ઇકલખ અસી હજાર

* સં. ૨૯૨—એક લાખ એંસી હજાર.

આ વાવની ઉત્તરે બ્રાહ્મણી નગરીના અન્ય અવશેષોમાં '**બરમેશ્વર મહાદેવનું** મંદિર જોવા મળે છે અને તેના ચારણોના ગોર–બ્રાહ્મણ પુજારી છે. તે મંદિરની આગળ ગોર પંડયા ધૂળી નિશાળ ચલાવતા હતા અને ખાણના બાળકોને અક્ષરજ્ઞાન આપતા હતા. લાડુદાનજી આ નિશાળે શિવશંકર પંડયા પાસે ભણવા માટે રોજ આવતા. આથી નદીના કાંઠે આવેલું આ જીર્ણમંદિર શ્રી બ્રહ્મમુનિથી પ્રસાદિત થયેલ છે.

એ દહેરાથી થોડે દુર ૮૪ થાંભલાઓનું મૂર્તિ વગરનું **સૂર્યમંદિર** છેક જીર્ણ ખંડેરના સ્વરૂપે અત્યારે જોવા મળે છે. તેનાથી થોડેક **જૈન મંદિર** આવેલ છે, વળી નદીના કાંઠે '**વરમાણી**' નામે હજારેક વસ્તીનું ગામ વસેલું છે. આ ગામથી જરા આઘે ત્રણેક વિઘામાં વિસ્તાર પામેલ વિશાળ વડલો આવેલો છે. તે વટવૃક્ષની અનેક વડવાઈઓ જમીનમાં ઉંડી મૂળરૂપે પરિણમવાથી મૂળ થડ પારખી શકાતું નથી; તેજ તેની પ્રાચીનતા પુરવાર કરે છે. ત્યાના લોકો આ વડને '**કાનજીનો વડ**' કહે છે અને નર્મદાજીના કબીરવડના નાનાભાઈ તરીકે ઓળખાવે છે. તેની પાસેજ ખંડેર અવસ્થામાં **કૃષ્ણમંદિરની** દીવાલો જોવા મળે છે. આ વડ સ. ગુ. શ્રી રામાનંદસ્વામી તથા લાડુદાનકુમારની પ્રસાદીનો છે.

ખાણગામ નાની ટેકરી ઉપર વસેલું છે અને આશરે એંસી ઘરો મળી ૫૦૦ જેટલી વસ્તીનું ગામ છે. તેની આજુ બાજુ નાના નાના ડુંગરાઓ આવેલા છે; તથા પહોળા વિસ્તારની રેતાળ જમીન ગૌચર તરીકે વપરાય છે. આ ગામ ચારણોનું સુવાંગ માલીકીનું છે. ચારણો ઉપરાંત (આજણા) કણબી, સુતાર, લુહાર, કોળી વગેરેની પણ વસ્તી છે.

ખાંણ ગામનો ઝાંપો પશ્ચિમ કોર આવેલો છે, ગામની પાદરમાં ત્રણસોવરસનાં એક વડ, એક પીપળો અને ત્રણ આંબલીનાં **વૃક્ષો** આવેલાં છે આ વૃક્ષો દોઢસો જેટલા કાળા મોંઢાના વાંદરાઓનું નિવાસસ્થાન બની રહેલ છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, એ જગાની આસપાસ દશ દશ ગાઉના વિસ્તારમાં (આબુ પર્વત સિવાય) કયાંયે વાંદરા જોવામાં આવતાં નથી. પીપળાના થડના ઓટા ઉપર હનુમાનજીની નાની મૂર્તિ આવેલી છે ને તે શ્રી લાડુદાનજીથી પ્રાસાદિત થયેલ છે. વળી ગામના ઝાંપા પાસે જ

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનુ નવું હરિમંદિર આવેલું છે. તેમાં સેવાભાવી ભજનિક × સંતો રહે છે.

ગામના ઝાંપાને અડીને જ જુના વખતનો **ચોરો** છે; જેમાં સ. ગુ. શ્રી રામાનંદસ્વામી ઉતરતા. આથી તે પણ પ્રસાદીનો ગણાય છે. એથી ઉગમણી દિશામાં શ્રી બ્રહ્મમુનિના **જન્મસ્થાન**ના જુની મારવાડી બાંધણીના **બે ઓરડાઓ** જીર્ણ સ્થિતિમાં આવેલા છે. એના કમાડ, બારસાખ, થાંભલીઓ ઘોડીયાટ વગેરે શ્રી લાડુદાનજીની પ્રસાદીનાં છે. હાલમાં એ ઓરડા શંભુદાન ગઢવીના વારસદારો સ્વામીના નાનાભાઇ અજુનદાનજીના વંશજોના કબજામાં છે અને તેઓએ નવાં મકાનો બાંધ્યાં હોવાથી તે જીર્ણ ઓરડાઓ ગાયો બાંધવામાં વાપરે છે. આડીં દર્શને આવતા હરિભકતોને એ ચારણ વંશજો ભાવ અને મહિમાથી તે બધાના દર્શન કરાવે છે.

ગામના ઝાંપાથી અર્ધોક માઈલ દુર શંભુદાન ગઢવીની **વાડી** આવેલી છે. આ વાડીમાં લાડુદાનજીએ રવહસ્તે છ સાત આંબાઓ વાવ્યા હતા. છેલ્લો **આંબો** દશેક વર્ષ પહેલાં સુકાઈ જતાં, તેનું થડીયું લાડુદાનજીની પ્રસાદીરૂપ યાદીમાં ગામના ચોરામાં ઉંચે રાખવામાં આવેલ છે; જેથી સૌને દર્શન થઈ શકે.

વળી ગામના ઝાંપા સામે દક્ષિણમાં આશીયા ચારણોની કુળદેવી–**આવડ માતાનો નાનો વંડો છે,** અને તેમાં માતાજીનું સ્થાનક ને ઓટો છે. એ ઓટા ઉપર છ ફુટ લાંબુ લોઢાનું સીંદુર અંકિત **ત્રિશુલ** રાખેલ છે.

ખાણ ગામની આજુ બાજુના વિભાગમાં કાચા સફેદ **આરસની ખાણો** આવેલી છે અને તેમાંથી લીસા કાચા આરસના પત્થરો નીકળે છે. કદાચ આ ઉપરથી જ ગામનું નામ ખાણ પડયું લાગે છે. આ ગામની અગ્નિ દિશામાં દોઢેક માઈલ દૂર **રેણુકા નદી** વહે છે અને તે આગળ જતાં બનાસ નદીને મળી જાય છે, આ નદીમાં જમદગ્નિઋષિએ બંધાવેલ **આરસનો કુંડ** છે. વળી નદી કાંઠે જમદગ્નિ ઋષિરાજનો આશ્રમ હોય, એવી

× એ મંદિર ચણાવી સેવા કરનાર હાલ યોગી સ્વામી ચતુર્ભુજ ચરણદાસજીનું મંડળ રહે છે.

નિશાનીઓ પણ મળે છે. નદીના કાંઠે **'બુઢા કેદારેશ્વર' મહાદેવનું** દહેરૂં છે. તેની સામે નદી કાંઠે ખાણુ ગામની **સ્મશાનભૂમિ** આવેલી છે. આ સ્થાન પ્રાચીન તિર્થરૂપ ગણાતું હોવાથી ખાણુ ગામ માઈલ દુર હોવા છતાં હાલ પણ મૃતદેહની દહનક્રિયા આ સ્મશાનમાં કરવામાં આવે છે.

ખાણુ ગામથી જમીનનો ઢાળ નદી તરફ ઢળતો હોવાથી, તેમાંની ખેતી લાયક જમીનમાં અને વાડીઓમાં ઘઉં, ડાંગર, કપાસ, જાર, બાજરી પાકે છે. બીજો ભાગ જંગલ જેવો છે.

શ્રી લાડુદાનજી ૧૮ વર્ષની વયના થયા ત્યાં સુધી ખાણુ ગામની આસપાસના આ બધા પ્રદેશોમાં હર્યા, ફર્યા અને રમ્યા હતા, તેથી એ જન્મસ્થાન, ચોરો, પાદરમાં વડ આંબલીઓ, વાડી...વગેરે બધાં પ્રસાદીનાં સ્થાનોનાં દર્શન કરતાં અનેરો આનંદ તેમજ શાંતિ અનુભવાય છે.

સ.ગુ, શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીના પુર્વાશ્રમના **આશિયા** કુટુંબનું **વંશવૃક્ષ** તેમના વહિવંચા રાવજીશાના જૂના ચોપડા ઉપરથી શિરોહી રાજ્યે (વારસા કેશમાં) કોર્ટના સરકારી ચોપડામાં તે લખી લીધેલ છે, આની રાજ્યના સિક્કાવાળી ખરી નકલ શ્રી રાવજીશા પાસેથી મળી છે અને તેથી તે વંશાવળી આ સાથે સામેલ કરવામાં આવી છે.

"ગઢવી માલાજી ઉર્ફે દલાજી ચાંગિયા–ખાંણે"

"શ્રી બ્રહ્મક ઉર્ફે વંશવૃક્ષ"*

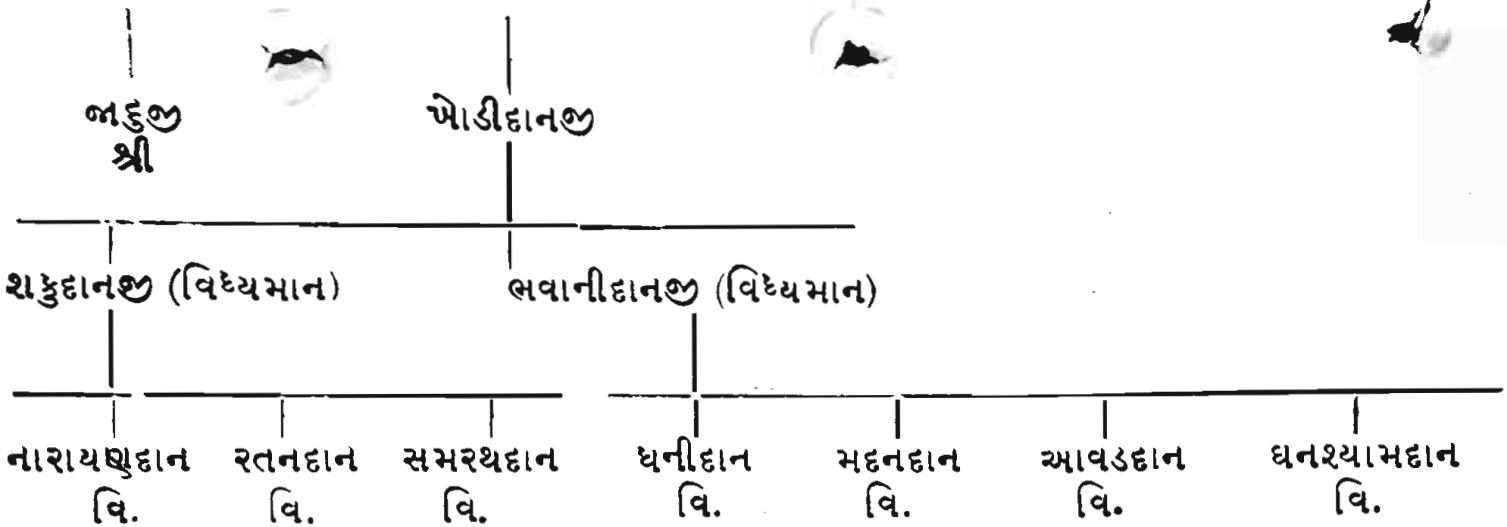

* ઉપરનું વંશવૃક્ષ રાજસ્થાન શિરોહી રેવન્યુ કમીશ્નર કચેરીએ રાવજીશા ની પ્રાચિન પેઢીનામાની વહી (ચોપડા) ઉપરથી મંજુર કરી નં. ૧૨૪૮ તા. ૧૨–૨–૪૬ થી મહારાવશ્રી સ્વરૂપસિંહજી સાહેબના સટેંપ અને રાજ્ય મોનોગ્રામ શિકાએો કરેલ છે. તે ખરી નકલ ઉપરથી આ નકલ છાપી છે.—(સંપાદક)

* તેઓ બન્ને રામાનંદ સ્વામીના શિષ્યો હતા. વાંચો ભકતચિંતામણી પ્રકરણ ૧૨૦.

*"શ્રી બ્રહ્મકુળ વંશવૃક્ષ"
"ગઢવી માલાજી ઉર્ફે દલાજી આશિયા–ખાંણુ"

- મેઘરાજજી
  - સેવાજી
    - નારાયણદાનજી
      - આયદાનજી
        - * શંભુદાનજી
          - લાડુદાનજી (બ્રહ્માનંદજી)
          - ભુતાજી
        - હરનાથજી શ્રી
          - અર્જુનદાનજી
            - સદાજી
              - વનજી
              - જાદુજી શ્રી
              - ખોડીદાનજી
                - શકુદાનજી (વિધ્યમાન)
                - નારાયણદાન વિ.
                - રતનદાન વિ.
                - સમરથદાન વિ.
                - ભવાનીદાનજી (વિધ્યમાન)
                - ધનીદાન વિ.
                - મદનદાન વિ.
                - આવડદાન વિ.
                - ઘનશ્યામદાન વિ.
  - અમરાજી
    - ભેરવદાનજી
      - સોઢાજી
        - ડોસાજી
          - પનાજી
            - ઉમાજી
              - ગલજી
                - પ્રતાપજી
                - શ્રીદાન વિ.
              - શક્તિદાનજી
                - નવલદાન
                - દોલતદાન વિ.
                - ધૂકળદાન વિ.
              - ભોમદાનજી
                - સ્વરૂપદાનજી
                - ધૂડદાનજી વિ.
                - કરણીદાન વિ.
  - માનાજી
    - સુંદરદાસજી
      - જગાજી
        - પનાજી
          - રઘુજી
            - * ખીમાજી
              - રતનદાનજી
              - શવદાનજી
              - પ્રેમજી
                - સોમલદાન
                - પ્રભુદાન વિ.
              - શાલજી
                - જુક્તિદાન વિ.
            - હરનાથજી શ્રી

* ઉપરનું વંશવૃક્ષ રાજસ્થાન શિરોહી રેવન્યુ કમીશ્નર કચેરીએ રાવજીશા ની પ્રાચિન પેઢીનામાની વહી (ચોપડા) ઉપરથી મંજુર કરી નં. ૧૨૪૮ તા. ૧૨–૨–૪૬ થી મહારાવશ્રી સ્વરૂપસિંહજી સાહેબના સટેંપ અને રાજ્ય મોનોગ્રામ શિકાઓ કરેલ છે. તે ખરી નકલ ઉપરથી આ નકલ છાપી છે.—(સંપાદક)

* તેઓ બન્ને રામાનંદ સ્વામીના શિષ્યો હતા. વાંચો ભક્તચિંતામણી પ્રકરણ ૧૨૦.

કુમાર શ્રી લાડુદાનજીની દિનચર્યા

પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી સ્નાનાદિક પ્રાત;કાળનો નિત્ય વિધિ કર્યા બાદ વિદ્યારંભ કરતાં, પછી ગામમાં તથા ગામ બહારનાં દેવમંદીરો, જેવાંકે ગામના ચોરાના ઠાકોરજી રામમંદિર, હનુમાન મંદિર, શિવાલય, માતાજીનુ સ્થાન, વગેરે સ્થળે દર્શન કરી ઘેર આવેલા મિજમાનોને અરસપરસ મળી તેમને જમાડી અને પછી પોતે પોતાના પિતાશ્રી સાથે જમતા.

યોગ્ય ઉમરે ઉપવિત સંસ્કાર થતાં મોટો મહોત્સવ કરી હજારો જનોને જમાડી સંતુષ્ટ કરેલ હતાં એજ વરસે પોતે પોતાના સખાઓ જોડે આબુરાજ પર ચઢી દરેક રમણિય સ્થળો અને ઈતિહાસિક સ્થળો તથા પ્રખ્યાત દેવમંદિરો અચળેશ્વર અંબાજી અને **જૈન** મંદિરોનાં દર્શન કરી. ગિરીરાજની નીચે ઉતરી તેની પ્રકૃમાં (પ્રદક્ષિણા) કરી ઘેર આવી રાત્રે ઉત્સવ (જાગરણઠાકરથાળી) કરાવીને આનંદ મંગળ કર્યો હતો; તેમજ બ્રહ્મભોજનો કરાવી ખૂબ દાનપુણ્ય કર્યું હતું.

કુમારશ્રી **લાડુદાનજી** વર્ષાકાળ નજીક આવતાં, સહુ લોકો વૃક્ષ વાવવા લાગ્યા ત્યારે પોતે પોતાના હાથથી પોતાની બાડીમાં સાત આંબાઓ વાવેલા હતા; જેમાંનો છેલ્લો આંબો દશ વર્ષ પહેલાં સુકાઈ જતાં તેનું થડીઊં દર્શન માટે હાલ ગામના ચોરામાં અદ્ધર બાંધેલ છે.

પોતાના બાળ મિત્રો સાથે રમતાં અનેક જોડકણાંઓ સાખિયો, હડુલાઓ અને ગુઢાર્થ પ્રશ્નો—અર્થો બોલી સહુનું મનરંજન કરતા.

તળાવોમાં ન્હાતા, ઝાડો ઉપર ચડી ઓળકોળાંભની રમતો સખા સાથે રમતા, ઘોડાઓની અને ઊંટીઆઓની સ્વારી કરી સહુ સાથે દોડાવી અને શરતમાં પોતાની સ્વારી પ્રથમ પંકિતમાં લાવતા. આમ ખાણુ ગામે અનેક બાળ ચરિત્રો કરતા હતા.

ઉપર પ્રમાણે લગભગ ચૌદેક વરસની ઉમર થતાં કેટલુંક પ્રાથમિક જ્ઞાન મળ્યા પછી પોતાના રમુજી સ્વભાવે બાળ મિત્રોમાં હાસ્ય વિનોદમાં કાવ્ય પંકિતઓ કરતા; તેમજ અણકેળવાયેલી કવિત્વ શકિતની ચતુરાઇથી અનેકજનોને આકર્ષતા.

શ્રી શિરોહી મહારાવશ્રીનો મિલાપ

એક વખત કુમારશ્રી **લાડુદાનજી** પોતાના પિતાશ્રી સાથે શિરોહી રાજ્યમાં ગયા. ખાણગામ શિરોહી મહારાવશ્રી તરફથી મળેલ ત્યારથી તેઓ તે રાજ્યના રાજ્યકવિ અને દશોંદી ચારણ હોવાથી ત્યાં રાજ્યમાં લગ્ન પ્રસંગની **આમંત્રણ** પત્રિકા આવતાં સહુને જવાનું થતાં શ્રી લાડુદાનજીને ત્યાંના રાજ્ય દરબારમાં જવા આવવાની સુંદર તક મળી હતી. એ સમયે પોતાની અશિક્ષિત પણ સ્વભાવિક તીવ્ર બુદ્ધિથી રચાયેલ કવિતાઓ, દોહાઓ છંદો વગેરે દરબારમાં ગાઇ સંભળાવતાં મહારાવશ્રી લાડુદાનજીની વાક્ય ચાતુર્યથી, તેમજ છંદો વગેરે કાવ્યો બોલવાની **ઉત્તમ** શૈલીથી બહુ જ પ્રસન્ન થયા તે વખતે પોતે વિચાર્યું કે આ બાળકવિને જો **ઉત્તમ** પ્રકારનું ધોરણસર કાવ્ય—શિક્ષણ (પિંગળ વિદ્યા)નો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે તો તેઓશ્રી એક ઉત્તમ મહાન શીઘ્ર કવિ થઇ શકે તેમ છે. આથી મહારાજાશ્રીએ શંભુદાન ગઢવીને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આપશ્રીના આ પુત્ર રત્નને **કચ્છ ●ભુજ**માં પિંગળ ભણવા માટે મારે ખર્ચે મોકલો અને તે ત્યાંથી સંપુર્ણ અભ્યાસ કરી કવિરાજ થઇને અહીં આવશે એટલે અમો તેઓને **ચાર ગામો** બક્ષિસ આપશું અને **સોનું બક્ષિ લાખપશાવ** કરશું.' પછી શ્રી શંભુદાનજી ગઢવીએ એ પુર્ણ પ્રતાપી અને દીર્ઘદર્શી વીરપુરુષ મહારાવશ્રીની આજ્ઞા શિર ચઢાવી રાજ્ય તરફથી પિતા પુત્રને મળેલો ઉત્તમ શિરપાવ લઈ તેમજ કચ્છ ભુજના મહારાવશ્રી ઉપરનો ભલામણ પત્ર સાથે વાટ ખર્ચીની રકમ લઈ સહુ ખાણ ગામે આવ્યા.

કચ્છ દેશ મારવાડ પ્રદેશથી ઘણોજ દુર હતો. તેમજ એ જમાનોમાં રેલ્વે નહીં હોવાથી પગે ચાલીને સેંકડો ગાઉની અજાણી વાટે **અજાણી** ભૂમિકામાં બાલ્યાવસ્થાવાળા પોતાના એકના એક લાડકવાયા રાજકુમાર જેવી કાન્તિવાળા લાડુકુમારને કોની સાથે ભુજ મોકલવા? એ વિચારમાં ને વિચારમાં શંભુદાન ગઢવીએ કેટલાએક માસો વિતાવ્યા.

●ભરતખંડમાં માત્ર એક જ પિંગળ ભણવાની પાઠશાળા ભુજનગરમાં છે.

એક દૈવિ સ્વપ્ન

એક શુભ રાત્રીના પ્રાતઃકાળે **શંભુદાનજીને** તથા **લાલુબાદેવી** એમ બન્ને દંપતિને એકી સાથે એક દૈવી સ્વપ્ન આવ્યું. જેમાં તેજના એક મોટા સમુદાયમાં અનેક દેવ દેવીઓનાં દર્શન થયાં દેવોના મધ્યમાં રહેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ, એ દંપતિને કહેવા લાગ્યા કે, 'તમારા સુકુમાર લાડુદાનજી મહા સમર્થ મુકતરાજ છે, તેઓના રક્ષણમાં અમો સહુ દેવતાઓ રાત્રી દિવસ છીએ. જ્યાં તેઓ પધારશે ત્યાં અમો પણ સહુ અંતરિક્ષમાં સાથે જ જઇશું. માટે તમો તેઓશ્રીને **ભુજ** મોકલો. આ સાક્ષાત સરસ્વતી દેવી તેઓને ત્યાં તેડી જવા માટે આવ્યાં છે, ચૌદ વિદ્યા ચોસઠ કળા, આદિ અનેક શાસ્ત્રો ભણાવી તેમનો દિગ્વિજય આ બ્રહ્માંડમાં કરાવશે ને તેઓ મહાશ્રીદ્ય કવીશ્વર થશે. દેશદેશના રાજા મહારાજાઓ તેમનું બહુજ સન્માન કરશે; એટલું જ નહીં પરંતુ સાક્ષાત પુર્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ આ પૃથ્વી ઉપર પધારશે, ત્યારે તમારા પુત્ર તે પ્રગટ પ્રભુને મળી તેમના પુર્ણ કૃપાપાત્ર થશે ને તમોને પણ તે પ્રભુનાં દર્શન કરાવશે તેમજ તમારા પુર્વજોનો ઉદ્ધાર કરી તમારા દેવકુળને પ્રસિદ્ધ કરી કુળદીપક થઇ કુળને દીપાવશે અમો પંચાયતન દેવો (પાર્વતી–મહાદેવ, ગણપતિ- વિષ્ણુ અને સૂર્યદેવ) અને આ મહાવીર વાયુપુત્ર હનુમાનજી એમ છ દેવો અહરનિશ તેઓશ્રીની સાથે જ અંતરિક્ષમાં રહીએ છીએ, અને જ્યાં જ્યાં તે પધારશે ત્યાં ત્યાં અમો સહુ સાથે જ જઇને તેમનું રક્ષણ કરશું આ સરસ્વતી દેવી તો તેમના ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થઇ પોતાની વિદ્યાના તેજ પુંજનો વરસાદ તેમના ઉપર વરસાવી રહ્યાં છે. એ અનાદી મહા અક્ષરના મુકતરાજ આ બ્રહ્માંડમાં પધારવાથી અમો સહુ દેવોને તેમની સેવા સમાગમનો લાભ મળ્યો છે. માટે આપ જરૂર તેમને કચ્છ ભુજ મોકલો આ સ્વપ્ન સાચું છે તેની નિશાની તારીખે આજથી પાંચમે દિવસે એક **કચ્છી બ્રાહ્મણ**, કચ્છમાં જતો હશે તે તમારે ઘેરે આવીને ઉતરશે, અને કુમાર શ્રી લાડુદાનજીને ભુજ પહોંચાડવામાં જરા પણ હરકત નહી આવે તેવી ખાત્રી તે તમને આપશે. માટે જો તેમ બને તો તમો તે વિપ્રના સથવારે તમારા પુત્રને ભુજ મોકલજો એટલું કહીને મહાતેજનાં દર્શન કરાવી તે તેજમાં સહુ લીન થઈ ગયાં.

જાગૃત થતાં બંન્ને દંપતિ, એ દૈવી સ્વપ્નની હકીકત અરસ પરસ કહેતાં મન પ્રફુલ્લિત થયું તેમજ લાડુદાનજીને પણ તે જ રાત્રે અનંત દેવોના મંડળ સાથે કચ્છ પ્રદેશ તરફ જતા હોય તેમ આભાસ થયો. અને કોઈ નવીન ક્ષેત્રમાં પોતે પ્રવેશતા હોય તેવો હર્ષ થયો તે દિવસથી ચાર દિવસ પર્યંત ખાણગામમાં આનંદ મંગળ વર્તાયો કુમારશ્રી **લાડુદાનજી** પોતાના સખાઓ સાથે માતાપિતા સાથે, અને ગામલોકો સાથે આનંદથી રહીને સર્વને સુખ આપવા લાગ્યા; તેથી તેઓ સહુ તેમને એક ઘડી પણ છુટા કે અળગા પડવા દેતા નહીં.

સ્વપ્ન થયા પછી બરાબર પાંચમે દિવસે સવારમાં લાડુદાનજીને ભુજ તેડી જવા એક સુપાત્ર આધેડવયના ધર્મિષ્ઠ બ્રહ્મદેવ શંભુદાનજી ગઢવીનું ઘર પુછતા પુછતા આવ્યા. માથે કચ્છી પાઘડી, તેજસ્વી મુખારવિન્દ, ભાલમાં કેશરની આડ જેવું ત્રિપુંડ્ર, કુમકુમનો મોટો ચાંદલો, ગળામાં રૂદ્રાક્ષની માળા, કાંડે રૂદ્રાક્ષનો એરખો, બીજા હાથમાં એક મોટી લાંબી લાકડી, ખભે ખડીઓ, ઉજળી ધોતી અને અંગરખું (કચ્છી ઝુલડી જેવું) કચ્છી મોજડીને કચ્છી પાઘમાં ખોસેલું ટીપણું એવા વિપ્રવેશમાં (સાક્ષાત શ્રીજી મહારાજ પોતેજ) 'રાજતેજ વૃદ્ધિ, નારાયણ પ્રસંન્ન !' આવી વાણી ઉચ્ચારતા શંભુદાનજી ગઢવીને આંગણે આવી ઊભા. શંભુદાનજી તુરત જ ઉઠી ઓચિંતાના આવેલા બ્રહ્મતેજ પ્રસરાવતા ભૂદેવ સન્મુખ આવી હાથ જોડીને ઊભા રહી પધારો, પધારો કહી તેમનું યથાયોગ્ય સન્માન કરી આસન આપી બેસારી, આપશ્રી ક્યાંથી પધાર્યા ! અને કઈ બાજુ હવે પધારવાના છો ? વગેરે પ્રશ્ન પુછી ભલે આપ પધાર્યાં, મારૂં આંગણુ પાવન કર્યું, વગેરે વિનય વચનો કહી ઉતારો આપ્યો.

આવેલા કચ્છી બ્રાહ્મણે કઈક કચ્છી અને કંઈક ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તર આપ્યો કે. 'પાંજા વતનમાં (કચ્છ ભુજ મારા વતનમાં) જાઉં છું.' પછી મિજમાનને રસોઈ કરાવી જમાડી સેવા કરી. બરાબર આજે પાંચમા દિવસે ભૂદેવ પધાર્યા એ સ્વપ્નની નિશાની સાચી પડતાં સ્વપ્નને સાચું માની સહુ હર્ષ પામ્યાં. પછી પોતાના કુમારશ્રી લાડુદાનજીને બોલાવી આવેલા ભૂદેવને પ્રણામ કરાવી કહ્યું કે, 'મારે આ મારા એકના એક પુત્રને પિંગળ શાસ્ત્ર ભણવાને ભુજ મોકલવા વિચાર છે; પણ ઘણું છેટું ને ઉમર

નાની તેથી કોઇ સારા સથવારાની વાટ જોતો હતો ત્યાં આપ પધાર્યા,' એ સાંભળી ભૂદેવે કુ. શ્રી લાડુદાનજી સામું જોઇને કહ્યું કે, 'આપશ્રીના કુમારશ્રી બહુ જ તેજસ્વી ને ભાગ્યશાળી છે. જો તેને તમો ભણાવશો તો તેઓ મોટા શીઘ્ર કવિ થશે. મારે પણ ભુજ જાવું છે, જો મારી સાથે મોકલશો તો હું રસ્તામાં તેમને કોઈ પણ પ્રકારની તકલીફ નહીં પડવા દઉં અને ભુજમાં ઠેઠ પાઠશાળામાં તેમના અધ્યાપકને (હું સારી રીતે ઓળખું છું તેથી તેને) સોંપી ભલામણ કરીશ; તે માટે તમો નિશ્ચિત રહેજો.' આમ વિશ્વાસ આપતાં બન્ને દંપતિ રાજી થયાં. અને કુ. શ્રી લાડુદાનજી પણ વિપ્રને નમસ્કાર કરી તેમના સાથે જવા માટેની શુભ પ્રયાણની સર્વ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

ચારણોને પીંગળ ભણવાની પાઠશાળા આખાયે ભરતખંડમાં માત્ર ભુજ [કચ્છ]માં જ એક છે. મારવાડ મેવાડ [રાજસ્થાન]માંથી એ વખતે એટલે દુર ભણવા કોઈક જ જતા. અને જે જતા તે દુઃખના માર્યા ભાગીને છાના જતા. પરંતુ કોઈ ચારણના પુત્ર રાજ્યાશ્રયથી જતા તેઓ તો [જેમ આપણા દેશમાં વિદ્યાર્થીને સ્કુલમાં ભણવા બેસાડીએ ત્યારે નવા કપડાં ઘરેણાં પહેરાવી સ્કુલમાં તેડી જઈ ત્યાં સાકર પતાસા વગેરે વહેંચીને જેમ ધામધુમ કરીએ છીએ તેમ] તે દેશના જાતિ, કુળ અને ધર્મના રિવાજ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક સરસ્વતીપુજન કરી સહુને હળી મળીને આશીર્વાદો લઇને જતા હતા.

ઉપર પ્રમાણે આપણા બાળવિદ્યાર્થી મહા મુક્તરાજ લાડુદાનજીને સ્નાન કરાવી, વસ્ત્ર અલંકારો પહેરાવી, પ્રથમ ગણપતિ, સરસ્વતી અને પંચદેવનું પુજન કરાવી. વૃદ્ધ અને વડીલોની આજ્ઞા મેળવી, પ્રણામ કરી, વરઘોડે ચડે તેમ ઘોડે બેસાડી ગામમાં દરેક દેવદેવીઓનાં મંદિરોએ શ્રીફળ મેલાવી દર્શન કરાવ્યાં સર્વ કુટુંબીજનોએ અને સ્નેહી વર્ગે 'ભાતા' નિમિત્તે કંઈ કંઈ મીઠાઇઓ અને રોકડ રકમોની ભેટ આપી અને તે દિવસે તમામ સગાં સંબંધીઓ સાથે બેસી, ભોજન આરોગી, સારા શુકનો લઇને શુભ ચોઘડીએ કુ. શ્રી લાડુદાનજી જોઈતું સાહિત્ય સાથે લઈ પોતાનાં સગાં સંબંધીઓ સ્નેહીઓ વગેરે સહુને હળીમળી, ખાણુગામને અને પોતાના નિવાસ સ્થાનને છેલ્લા પ્રણામ કરી કચ્છભુજની વાટે સિધાવવા રજા લીધી. એ સમયે શ્રી લાડુદાનજીની ઉમર આશરે અઢારેક વર્ષની હતી. સગાં સંબંધીઓ ગામની સીમ [સીમાડા] સુધી વળાવવા આવ્યાં અને પિતાશ્રી શંભુદાનજી તો બે

મજલ સુધી સાથે ગયા. પછી ભૂદેવે તેમને પાછા વળવા કહી કુમારશ્રીની કાંઈપણ ચિંતા નહીં કરવાનું કહી, ધીરજ આપી પાછા વાળ્યા. એ વખતે શંભુદાનજીએ વાટ ખર્ચીની રકમ અને શિરોહીના રાજાનો પત્ર તથા પોતાને ચડવાનો જે ઘોડો સાથે હતો તે અતિ આગ્રહથી ભૂદેવને અર્પણ કર્યો અને બહુજ સંભાળીને શ્રી લાડુદાનજીને ભુજ પહોંચાડવાની ભલામણ કરી પુત્ર લાડુદાનજીને હૃદયથી ભેટી શુભાષિશ સાથે વિદાય આપી અને પોતે ખાણગામે પાછા આવ્યા.

ભુજનગરના ભોમીઆ

તેડવા આવેલા ભૂદેવ જાણે કેમ પોતાના જુના સોબતી હોય તેમ લાડુદાનજી તેમના સાથે હળીમળી આનંદથી પ્રવાસમાં વાર્તા વિનોદ કરતા હતા અને ઘોડા ઉપર વારાફરતી બેસતા જતા હતા. એવી રીતે બન્ને ચાલતાં ચાલતાં મારવાડ પ્રદેશ છોડી બનાસ નદી ઓળંગી રોહા ગામે આવ્યા. ત્યાંથી પાલનપુર, રાંધનપુર, દસાડા થઇને ઝાલાવાડ પ્રદેશને ઉતરી મચ્છુકીનારે માળીયા [મીયાણાંના] ગામે આવ્યા. ત્યાંથી કચ્છના અખાતનું રણ શરૂ થતાં ભૂદેવ તે પ્રદેશના * **ભોમીયા** હોઈ આગળ ચાલે અને લાડુદાનજી તેમના પાછળ ચાલે એવી રીતે એ—રણનો વિકટ પંથ ઉલંઘી સામે પાર ચીરઈ થઈ અંજાર પહોંચ્યા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ચાલતાં ભુંજીઓ ડુંગર અને તેનો કિલ્લો નજરે પડયો. આમ ખાણગામથી ચાલ્યા પછી ચૌદપંદર દહાડે ભુજીઆ ડુંગરે પહોંચ્યા.

એ ભુજીઆ ડુંગર અને ભુજ શહેર વચ્ચે વહેતી નિર્મળ નદીના ઝરણામાં બન્ને મુસાફરોએ આવી સ્નાન કરી, ટીંમણ કરી, જળપાન કરી

* ભવસાગરના એ ભોમિયા ભૂદેવે (શ્રીજીમહારાજે) એજ રણમાં લાલજી સુતાર (નિષ્કુળાનંદ સ્વામી)ને મીઠું પાણી પાઈ આધોઈ જઈ સંસારથી વિરકત કરી ત્યાગી બનાવ્યા હતા (૨) એજ ભોમિયાએ બ્રાહ્મણવેસે ઇડર રાજ્યના પાડાટોડલા ગામેથી ખુશાલભકત (સ. ગુ. ગોપાળનંદ સ્વામી)ને જેતલપુર લાવીને ત્યાગી બનાવ્યા હતા. (૩) એજ ભોમિયાએ હાલારમાં ભાદરા ગામે વાડનું પાણી વાળતા વિપ્ર મુળજીભાઈ (સ. ગુ. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી)ને દર્શન દઈ સમીપે બોલાવી લઈ ત્યાગી બનાવ્યા હતા. (૪) એજ ભોમિયા બ્રાહ્મણવેસે લાડુદાનજીને ખાણગામે તેડવા પધાર્યા હતા,

થોડો આરામ લીધો, એટલામાં ભુજનગર તરફથી કોઈ શેઠ ત્યાં આવી મળ્યા. તેમણે ભૂદેવને પ્રણામ કરી પુછ્યું કે, "મારવાડ પ્રદેશના ખાણુ ગામના રહિશ શંભુદાનજી ગઢવીના કુમારશ્રી લાડુદાનજી ભુજ ભણવા આવે છે, તે આ જ કુમાર છે ને ? [તેમ લાડુદાનજી તરફ આંગળી ચીંધીને પુછ્યું]. ત્યારે ભૂદેવે હા કહી. શેઠ કહે કે " શિરોહીના મહારાજાશ્રી તરફથી તેમના ભણવા માટેના કુલ ખર્ચનો બંદોબસ્ત કરવા ભુજના મહારાવશ્રી ઉપર શુભ કંકોત્રી (પત્રી) આવી ગઇ છે. અને ઘણા દિવસોથી તેમની રાહ જોવાય છે, માટે ચાલો મારા સાથે.' આ શુભ સમાચારથી લાડુદાનજી ખુશી થયા. પછી સાથે આવેલા ભૂદેવે કહ્યું કે. 'લાડુદાનજી ! સામે દેખાતા ગામમાં મારા યજમાન હોવાથી મારે ત્યાં જવાની જરૂર છે. હવે આ 'શેઠ છે તે હું જ છું.' તેમ માની તેઆની સાથે તમો ભુજ પધારો. ત્યાં આપનો સર્વ બંદોબસ્ત થઈ ગયો છે, અને આ ઘોડો પણ સાથે લઈ જાવ તેને વેંચી નાખી ઉપજેલી રકમ તમે વાપરવા રાખજો. કોઇ વખત તમોને આવી મળીશ.' એમ કહીને બન્ને અરસપરસ બાથ લઈ ભેટી પડી જુદા પડયા. થોડે દુર ચાલતાં લાડુદાનજીએ પાછું વાળીને જોતાં એ = ભુદેવ નહીં દેખાતાં અદ્રશ્ય થયા જણાયા. પછી મનમાં એ વાતનો વિચાર કરતાં કરતાં શેઠની સાથે ભુજનગર પહોંચ્યા.

ભુજનગરમાં સેઠની સાથે લાડુદાનજી આવતાં દરબારગઢમાં મહારાવશ્રી મળ્યા, અને યોગ્ય ઉતારો આપ્યો. બે ત્રણ દિવસના સહવાસથી મહારાવશ્રીનું દિલ કુ, શ્રી લાડુદાનજી ઉપર ખૂબ આકર્ષાયું અને શુભ મૂહુર્ત જોઈ પાઠશાળામાં વિદ્યાભ્યાસનો પ્રારંભ કરાવવા શાળાના મુખ્ય અધ્યાપકને બોલાવ્યા.

એ વખતે વ્રજભાષા પાઠશાળામાં [જે મહારાવશ્રી લખપતજીએ સ્થાપી હતી તેના] મુખ્ય અધ્યાપક ચારણકુળ ભુષણ શ્રી અભયદાનજી નામના

= એ ભૂદેવ જ શ્રીજી મહારાજ સ્વયં હતાં અને ભુજ શહેરમાં લઈ જનાર શેઠ પણ શ્રીજી મહારાજ હતા. એ વરસે આયોધ્યામાં શ્રીજી મહારાજને યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર થયા હતા. અને બ્રહ્મચારીના વેશે કાશીએ ભણવા જવાના કોડની સાથે સાથે પોતાના મુકતની સહાય કરવા ભુદેવ અને શેઠ રૂપે કચ્છ પ્રદેશમાં પણ વિચરતા હતા. એ તો સહસ્ત્રરૂપ ધરવા સમર્થ છે. (સંપાદક)

રાજકવિ હતા. તેઓ દરબારમાં આવતાં મહારાવશ્રીએ ફરમાવ્યું કે, " × શિરોહી મહારાજશ્રી તરફથી આ આવેલા ચારણકુમાર લાડુદાનજીને ભણાવવાના તમામ ખર્ચનો બંદોબસ્ત થયો છે; માટે આપણા તરફથી પણ તેને જોઈતાં પુસ્તકપાનાં વગેરેનો સઘળો બંદોબસ્ત રાજ્ય તરફથી કરી તેને પિંગળ શાસ્ત્રનો તમામ સંપુર્ણ અભ્યાસ કાળજીથી કરાવજો."

બીજે જ દિવસે ગુરૂવાર હોવાથી પ્રથમના શુભ ચોઘડીયે શ્રી લખપત વ્રજભાષા પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરવા કુંકુમનો ચાંદલો કરાવી ચોખા ચોડાવી હાથમાં પુષ્પ અને શ્રીફળ આપી સારાં શુકને રાજ્યના અમીરો સાથે શ્રી લાડુદાનજીને મોકલ્યા. પાઠશાળામાં જઇ ગણપતિ અને દેવી—સરસ્વતીનું પુજન (વિદ્યાગુરુના કહેવા પ્રમાણે) કર્યું પછી વિદ્યાગુરુને કુંકુમનો ચાંદલો કરી પુષ્પનો હાર પહેરાવી. પુજન કરી, શ્રીફળ તથા સાકરના પડા સાથે કોરી ૧૦૧) એકસો એક (ઘોડા વેચાણની શેઠ મારફત મળેલી તેમાંથી લઈ) ગુરુ સમીપે મેલી પુસ્તકનું પુજન કરી ગુરૂશ્રીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી, સર્વ વિદ્યાર્થિઓને પણ નમસ્કાર કર્યા, સાથે આવેલા અમીર ઉમરાવોએ મહારાવશ્રી તરફથી શાળામાં પતાસાં અને સાકર વ્હેંચી તે પછી વિદ્યાગુરૂના શુભાશીર્વાદ મેળવી શ્રીહરીનું સ્મરણ કરીને કુમારશ્રી લાડુદાનજીએ અઢાર વર્ષની પાકી ઉમરે પિંગળ સાહિત્યનો વિદ્યાઅભ્યાસ શ્રી લખપત પાઠશાળામાં વસીને શરૂ કર્યો.

ઇતિ શ્રી **કેસરભકત** વિરચિતે **શ્રી બ્રહ્મસંહિતા** મધ્યે **પ્રથમ** પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી **આયોધ્યાપ્રસાદજી** મહારાજ સદગુરૂશ્રી **દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે શ્રી લાડુદાનજી** જન્મ વૃત્તાંત અને કચ્છ ભુજ વિદ્યાભ્યાસ નામ **તૃતિયોધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥ ૩ ॥**

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૪ ચોથો

[રાજકવિરત્ન, પિંગલાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય, પદવી પ્રદાન]

સહુ નિશાઆળીઆઓની સાથે અધ્યાપકે પિંગળશાસ્ત્રનો પાઠ લાડુદાનજીને આપ્યો. લાડુદાનજીએ એ પાઠ સહજવારમાં રમતાં રમતાં કંઠે કરી બોલી

× કચ્છ અને શિરોહી રાજ્યનો સબંધ વેવાઇ તરીકેનો તે વખતે હતો.

બતાવ્યો, બીજે દિવસે અન્ય વિદ્યાર્થીઓથી બમણો પાઠ ગુરુ પાસેથી લીધો ને તે પણ તે જ પ્રમાણે જીહ્વાગ્રે બોલી બતાવ્યો. અધ્યાપકને આશ્ચર્ય થયું કે, આ તે શું ? ઘેરથી પિંગળ ભણીને આવ્યા છે કે શું ? પણ પુછી જોતાં ખાત્રી થઈ કે તેમ નથી, પરંતુ **લાડુદાનજી**ની યાદશકિત અને સમજશકિત ઘણી તીવ્ર અને અજોડ છે, એમ જાણમાં આવતાં વિદ્યાગુરુ તેમના ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયા આથી તેમને પોતે ભણેલી તમામ વિદ્યાને આપવા યોગ્ય આ **લાડુદાનજી** સંપૂર્ણ સુપાત્ર છે, તેમ માની ઘણી જ કાળજી અને ઉત્સાહથી પિંગળ શાસ્ત્રનો ક્રમશઃ અભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો.

પિંગળશાસ્ત્ર અને ચારણી સાહિત્ય

પિંગળની પહેલી ચોપડી 'અનેકાર્થી નામમાળા'માં એક એક શબ્દના અનેક અર્થો સંગ્રાહેલ છે, અને માન મંજરી નામમાળામાં એક જ અર્થના [એક જ નામના] અનેક શબ્દો [નામો]નો 'અમરકોષ' સમો ભાષાકોષ છે. તેના સાથે 'રૂપદીપ પિંગળ' નામનું બાવન છંદોનું પિંગળ છે. તે ત્રણે ગ્રંથો મળીને **'લઘુ સંગ્રહ'** એવું નામ રાખેલ છે. એ ત્રણે પુસ્તકો વિસ્તીર્ણ ભાષા ભંડારના સહાયક હોઈ, પિંગળ વિદ્યાની અનુપમ ઇમારતના પાયા રૂપે ગણાય છે. એ લઘુસંગ્રહ જીહ્વાગ્રે થયા પછી તેની પરીક્ષામાં પાસ થયે **'રસરાજ'** 'સુંદરશ્રીગાંર, **'કવિપ્રિયા' 'રસિકપ્રિયા,'** એ આદિ નાયકાભેદના ગ્રંથો પુર્ણ કરાવ્યા. તેની પરીક્ષા આપ્યા પછી અલંકારના ગ્રંથોમાં **'ચમત્કાર ચંદ્રિકા'** કે જે સંસ્કૃતમાં 'કુવલયાનંદ કૃષ્ણ કારીકા'ના ઉપરથી ભાષામાં રચાયેલ છે, તે તથા **'ભાષા ભુષણ'** અને **'જગત વિનોદ'** આદિ અલંકારના ગ્રંથોની પરિક્ષાઓ પછી નવરસના ભેદના વર્ણનવાળો ઉત્તમ પ્રકારના લક્ષણ, ઉદાહરણવાળો, સભામાં પ્રકાશ પાડે તેવો **"સભા પ્રકાશ"** નામનો ગ્રંથ (ખંડન-મંડન યુકિત સહ) જીહ્વાગ્રે કરાવ્યો. એ 'રસ અલંકારો' અને **"શબ્દકોષ"**ના આદિ ગ્રંથો વગેરેની પરીક્ષાઓમાં પાસ થયા પછી નીચે લખ્યા ' પિંગળના ગ્રંથો ભણાવ્યા.

'લખપતપિંગળ', 'હમીરપિંગળ', **'નાગપિંગળ'**, 'છંદ શૃંગાર પિંગળ', 'રૂપદીપ પિંગળ', 'અમૃતપિંગળ' એ આદિક માત્રામેળ અને અક્ષરમેળના છંદોની **સંખ્યા, પ્રસ્તાર, સૂચિ, નષ્ટ,** ઉદ્દિષ્ટ, **મેરૂ, પતાકા, મર્કટી,** એ આદના લક્ષણ વિધિ, ગણદોષો, દગ્ધવર્ણો પિંગળના કાવ્યદોષો, **'ખટ્ વિધાની'** ને **'અષ્ટ વિધાની'** કાવ્ય ભેદો, **'ચિત્રપ્રબંધ'**

કાવ્યો, વગેરે વગેરે હસ્તલિખિત ગ્રંથોથી ઉતારી જીહ્વાગ્રે કરી, પરીક્ષાઓ આપતાં આઠેક વર્ષો વિતી ગયાં. પછી ચારણી **ડીંગળ સાહિત્ય**માં અગ્રગણ્ય ગીતોના ભેદોમાં **ત્રકટબંધ, વકટબંધ, શપાખરૂં,** ચિંતુલોળ ઝમાળ, શાણોર, આદિ અનેક ગીતોના પ્રબંધો અને તેના **ડીંગળી** કોષોની પરીક્ષા આપી, કઠિન છંદોમાં **અમૃત ધ્વની, રેંણકી, ચર્ચરી, વચનિકા, ગજગત્ત** આદિ છંદોના પ્રબંધો એવા તો જીહ્વાગ્ર કરીને જીભને સતેજ તરીકે સાંભળનારને એ ઉચ્ચાર શી રીતે કરાય છે ? તેનું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવી શૈલીથી છંદોના રાગ, ઢાળ, આલાપ, આદિ સ્વરોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પરીક્ષા આપી.

શ્રી લાડુદાનજીની બુદ્ધિ બહુ જ કુશાગ્ર અને સતેજ હોવા ઉપરાંત નિર્મળ હતી. એથી મહા વિદ્યવાન કાવ્યકુશળ **અભયદાનજી** જેવા વિદ્યાગુરુએ પ્રસન્ન થઈ 'ઇતિહાસિક' ગ્રંથો અને ઉત્તમ ભક્તિજ્ઞાનના 'કાવ્યના' ગ્રંથોનો અભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો.

અવતાર ચરિત્ર, રામાયણ, પાંડવ યશેન્દુચંદ્રિકા, રાજનીતિ અને કવિચંદ કૃત **'પૃથ્વીરાજ રાસો'**, આદિ ગ્રંથોનો ગુરૂમુખે અર્થ–અર્થાદિકની યુક્તિ–પ્રયુક્તિ સહ અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો.

કાઠીઆવાડમાં રાજકોટના **ઠાકોર શ્રી મહેરામણજી**એ " **પ્રવીણ સાગર** " નામનો હિંદી ભાષામાં એક મહાન ગ્રંથ એ સમયમાં રચેલો હતો. જેની અંદર રસ, અલંકારો, નાયકાભેદ અને પ્રેમતત્ત્વના ગહન ભેદો, ચિત્રકાવ્યો, અશ્વવિદ્યા, જ્યોતિષ વિદ્યા, સંગીત વિદ્યા, વૈદ વિદ્યા, યોગવિદ્યા, બ્રહ્મવિદ્યા, સંન્યાસી ધર્મો વગેરે અનેક રસસામગ્રી સભર હતી. આ ભાષાકાવ્ય મુગટ સમાન અતિ લોકપ્રિય થઈ પડેલા ગ્રંથની એક હસ્ત લિખિત પ્રત રાજકોટ ઠાકોરશ્રી મહેરામણજીએ ભુજની વ્રજભાષા પાઠશાળામાં **પ્રમાણ** થવા મોકલી હતી. ગુરુશ્રી અભયદાનજીએ ગ્રંથ ઘણા જ ભાવપુર્વક વાંચતા અભ્યાસી **લાડુદાનજી**ને પ્રેમથી સંભળાવતા ને **લાડુદાનજી** પણ એ ગ્રંથના સવેયાઓ લલકારી ગુરુશ્રીને રીઝવતા. આમ એ ગ્રંથનું વાંચન પુરૂં કરી પાઠશાળા તરફથી **પ્રમાણપત્ર** લખી રાજકોટ ઠાકોરશ્રીને મોકલવામાં આવ્યું હતું.

હવે **શ્રી લાડુદાનજી**નો અભ્યાસ સંપુર્ણ થઈ ગયો; પરંતુ આ નવો આવેલો **ગ્રંથ [પ્રવીણ સાગર]** શીખવાની હોંશ થતાં ગુરૂમુખે તે

ગ્રંથ વાંચી વિંચારી સમજી પુર્ણ કર્યો; એટલું જ નહીં પરંતુ જ્યારે તેમાંની લહેરોનો અમુક ભાગ તેઓશ્રી પાઠશાળામાં કોઈ સમયે જીહ્વાગ્રે બોલી. ઉપર ટીકા કરી વર્ણન કરતા ત્યારે મહા અનુભવી વિદ્યાગુરૂ અભયદાનજી પણ ઘડીક વિસ્મય પામતા અને આવા ઉત્તમ શિષ્ય પ્રાપ્ત થતાં પોતે બહુ જ હર્ષ અનુભવતા. જેમ કોઈ કોટયાધિપતિ શાહુકાર પોતાના પુત્રને પોતે મેળવેલો ખજાનો યોગ્ય પુત્ર જાણી સુપ્રત કરી હર્ષ પામે તેમ અભયદાનજીનું હૈયું લાડુદાનજીને અમૂલ્ય વિદ્યારૂપી ખજાનો સોંપી રાજી થયું.

છેલ્લે છેલ્લે યાદશકિતને ખુબ જ કેળવીને પ્રથમ અષ્ટવિધાન, ષોડષ વિધાન, ચોસઠ વિધાન, **શતવિધાન**, અષ્ટોતર શતવિધાન **સહસ્રવિધાન**, આદિ વિધાનોની રીતિ રચના સિદ્ધ કરી.
ઉપરની રીતે લગભગ દશેક વર્ષ ભુજની 'વ્રજભાષા પાઠશાળા'માં વસી, વિદ્યા સંપાદન કરી પોતે **શીઘ્રકવિ** થયા. શતાવધાન પ્રયોગ તો બાળરમત જેવો હસ્તામલ કર્યો. **અવતારચરિત્ર** અને **પ્રવીણસાગર**, એ બે કાવ્યગ્રંથો તો લગભગ કંઠાગ્ર જેવા કરી તેમાં પારંગત થયા.

જન્મ ભાષા '**મારવાડી**', અભ્યાસ ભાષા '**વ્રજભાષા**', (હિંદી) દશ વરસના વસવાટથી દેશભાષા '**કચ્છી**', અને સામાન્ય અનેક જનસમુદાયના સહવાસે '**ગુજરાતી ભાષા**' મળીએ ચાર ભાષા શીખી, તે ચારે ભાષામાં કાવ્ય રચના કરવા લાગ્યા.*

એ રીતે પિંગળશાસ્ત્રની અને સરસ્વતીની સાક્ષાત મૂર્તિ સમા શ્રી લાડુદાનજી ભુજની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતા પોશાળીઆઓમાં પહેલે નંબરે નામ લાવી પાસ થઈ, વિદ્યાગુરુની સંપુર્ણ કૃપા મેળવી, દશ વરસે પોતાના વતનમાં જવાની રજા મેળવવાની ગુરુશ્રીના આગળ પોતે વિનંતિ કરી.

ભુજનગરની દિનચર્યા

કુ. **શ્રી લાડુદાનજી** દશ વર્ષ ભુજનગરમાં રહ્યા ત્યાં સુધી દરરોજ બ્રાહ્મમૂહુર્તમાં જાગી **હમીર સાગર** તળાવમાં નાહી, નિત્યકર્મ કરી ગુરુએ આપેલા પાઠો ગોખતા યાદ કરતા; અને જ્યારે ગુરૂશ્રી શાળાના ટાઈમે

* બ્રહ્માનંદ કાવ્ય નામના છાપેલા કીર્તન સંગ્રહમાં એ ચારે ભાષામાં રચેલાં કાવ્યો [પદો] હાલ મોજુદ છે.

આવે ત્યારે જુના પાઠો આપી નવા પાઠો લેતા. પછી સ્વયં પાકીની પેઠે રસોઈ બનાવી જમી બપોરે થોડો આરામ લેતા પછી નવો પાઠ વાંચી વિચારી સાંજે શાળાના સહાધ્યાયીઓ સાથે દેવદર્શને જઈ આવી થોડો વાર્તાલાપ કરી વહેલા સુઈ જતા.

કોઈ કોઈ વખત રજાના દિવસોમાં **ભુજીઆ** ડુંગર ઉપર મિત્રવર્ગ સાથે ચડીને નીચે વસેલા **"ભુજંગનગર"** [ભુજ]ને નિરખતા; અને **ભુજંગદેવનીડેરી, ભુંડાગરોકોઠો, વિજયકોઠો,** તેના ઉપર રહેલી તોપો દારૂગોળાના સંગ્રહના ભૂગર્ભો અને દશદશ ગાઉમાં વિસ્તૃત કચ્છ પ્રદેશનાં દર્શન ચારે દિશાઓમાંથી થાય એવી ટેકરીઓ ઉપર જઈ નિરખતા.

કોઈ કોઈ વખતમિત્રમંડળી સાથે પર્યટનમાં સંત, સાધુઓ, બાવાઓ અને વેરાગીઓના મઠો, સાંઇ, ફકીરોના તકીઆઓ, નાગાબાવાની જમાતોના અખાડાઓ, સ્થાનકવાસી જૈનોનાં જૈનમંદિરો, વગેરે સ્થાનકોમાં જઇને તેમનાં આચાર–વિચારનો ઉંડો અભ્યાસ કરતા અને બીજા જનો પાસે તેની વાતો કરતા ત્યારે મૂર્તિમંત તાદ્રશ્ય આબેહુબ ચિતાર આપતા.

કચ્છી જનસમાજના મેળાઓ નાગપંચમીની (મહારાવશ્રીની) સ્વારીઓ, તેમજ ધર્માલયોમાં થતા શાસ્ત્રાર્થો, દેવાલયોમાં થતા આનંદ ઉત્સવો દેવીમંદીરોમાં નવરાત્રીના ગરબાઓ વગેરે વગેરે સ્નેહી મિત્રમંડળ સાથે લાહુદાનજી જોવા જતા તેમજ દૂર અને નજીક આવેલાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થળો જેવાં કે, **ટપકેશ્વર, રૂદ્રમાતા, 'મોટી આશાપુરા માતાનો મઢ, નારાયણેશ્વર. કોટેશ્વર ધીણોધર, ત્રેજાળ અંજાર જેશલ તોરલની સમાધિ,** વગેરે અનેક સ્થળો કચ્છ પ્રદેશનો પ્રવાસ કરી જોયાં હતાં.

આ ઉપરાંત તેઓ દશેરાના દિવસે અસ્ત્રશસ્ત્ર અશ્વ પૂજા, સમીપૂજન, બેસતા વર્ષનો દરબાર વગેરે રાજ્યના પ્રસંગોએ ગુરૂશ્રી સાથે રાજદરબારમાં જતા, વૈષ્ણવોની હવેલી, દેરાસરો સ્થાનકો ઉપાશ્રયો શ્રીપુજો (ગોરજી–જતિ) અને મસ્જીદોમાં કુરાન પઢેલા કાજી મુરશિદો, વગેરે દરેકના ધર્મગુરુઓને મળવાને તેમજ તે ધર્મોના સિદ્ધાંતો જાણી, તેનો અભ્યાસ કરવાને તે તે સ્થળોમાં પણ જતા.

પાઠશામાં કોઈ સમયે દેશી વિદેશી ચારણો, વિદ્વાનો કે કવિઓ આવે તેમને મળતા, તેઓ સાથે કાવ્ય વિનોદ પણ કરતા, કોઇ આડંબરી વિદ્વાનો ગર્વિષ્ટ કવિ આવી પોતાનું રચેલું નૂતન કાવ્ય બોલી સ્વકૃતિની આત્મશ્લાઘા કરવા મંડે ત્યારે આપણા વિચક્ષણ **લાડુદાનજી** વિનોદ ખાતર વિદ્યાગુરુશ્રીને કહેતા કે, 'ગુરુશ્રી ! એ જે કાવ્ય બોલ્યા તે તો પ્રાચીન છે. મેં ક્યાંક વાંચેલું છે.' એમ કહીને તે કવિ પાસે ફરીને બોલાવી પોતે મનમાં ધારણા કરી, તેનાં ચરણો જાણે સ્મરણ કરી બોલતા હોય, તેમ ધીમે ધીમે એક પછી એક કડી બોલી તે કાવ્ય પોતે પુરૂં બોલી બતાવતા. ત્યારે તો તે આવનાર આડંબરી કવિ શરમીંદો બની આશ્ચર્ય પામતો. પછી ગુરુશ્રી આવેલ કવિને આશ્વાસન આપી **લાડુદાનજીની** ધારણા શકિત [યાદ શકિત]ની તારીફ કરી તેનો ભેદ ખુલ્લો કરતા. આમ **લાડુદાનજી** પાઠશાળાના રત્ન સમાન બની પાઠશાળાની મહત્તા વધારતા હતા.

તેઓ શતાવધાનો કરતા ત્યારે પાઠશાળાની આજુબાજુ રહેતા લોકોનો મોટો મેળો ભરાતો અને આપેલા ટાઇમના અંદર વિધાનો પૂર્ણ કરી સૌને મંત્ર મુગ્ધ કરતા.

કોઇ મધ્યરાત્રે શરદની ચાંદની ખીલી હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી જીવનના લ્હાવાઓ લેવા, સામ સામા કવિતો છંદો, અને દુહાઓની રમઝટ બોલાવતા. તેમાં પણ જ્યારે પોતે **અમૃતધ્વનિ, રેંણુકી અને ચર્ચરી** છંદો બોલતા ત્યારે અર્ધુ શહેર જાગી જતું, એ મીઠી વાણી બોલવાની ઉત્તમ શૈલી, અને અતિ સુકોમળ કંઠના ટંકારવથી રસીક જનો નાગરિકો, મોરલી ઉપર જેમ નાગ ડોલે તેમ ડોલતા અને સાંભળનાર સહુ મંત્રમુગ્ધ બનતા, ઉપરની રીતે પાઠશાળાના ભુષણરૂપ **શ્રી લાડુદાનજી** તો **ભુજ પ્રસિદ્ધ** બની ગયા હતા.

આઠ આઠ દશ દશ કોશ ઉપર કોઇ વખત મુસાફરી કરી ઐતિહાસિક સ્થળો જોવા જતા ત્યારે ત્યાંના વાસીઓને **'ચારણદેવો'** કેવા હોય તેનો પરિચય આપતા એવી રીતે તેઓ **કચ્છ દેશ પ્રસિદ્ધ પણ થયા હતા.**

અભ્યાસ શરૂ કર્યા પછી પહેલે જ વર્ષે છ સાત માસે એક મહોટા શાહુકાર જેવા મારવાડી પોશાકમાં સજ્જ થયેલ એક 'શેઠ' પાઠશાળામાં આવ્યા, અને કહ્યું કે, હું શિરોહી રાજ્યમાં રહું છું. **'શંભુદાનજી'**

ગઢવીએ પોતાના પુત્ર **લાડુદાનજી** માટે, રૂ. ૧૦૦] એકસો મોકલાવ્યા છે; 'ખાણ ગામે' સહુ કુશળ છે.' એમ કહી **લાડુદાનજીને** રૂપિયા આપી કુશળતા પુછી અને મારવાડ તરફ જઇ પિતાશ્રીને શુભ સમાચાર પહોંચાડવાનું પણ કહ્યું. દશ વર્ષના અભ્યાસ દરમિયાન પંદરેક વખત એ **'શ્રેઠ'** (તે સ્વરૂપે શ્રીજી મહારાજ) આવી મળી કુશળતા પુછી જન્મભૂમિના શુભ ખબર આપી રૂપીઆ આપી ગયા હતા.

રાજ્ય તરફથી પણ વિદ્યાગુરુ મારફત શિરોહીના મહારાજા તરફથી મદદ આવતી અને કચ્છ રાજ્ય મારફત અભ્યાસના ખબર પણ બરોબાર શિરોહી જતા હતા અને ત્યાંથી ખાણ ગામે કુશળ ખબર શિરોહી રાજ્ય પહોંચાડતું.

કુ. શ્રી લાડુદાનજીએ વતનમાં જવાની રજા માગતાં વિદ્યાગુરુએ કહ્યું કે 'મહારાવશ્રી હજૂર હું આ વાત કહીશ અને તેમના તરફથી તમોને વિદાયગીરીનો રાજ્ય શીરપાવ તેમજ પાઠશાળાના પ્રમાણપત્ર સાથે તમોને યોગ્ય સાહિત્ય પદવીની ઉપાધિઓ [ઇલકાબો] સાથે રાજ્ય સન્માન કરાવી તમોને વિધિસરની વિદાયગીરી હું અપાવીશ અને તેનો હવે હું થોડા જ દિવસોમાં સઘળો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરીશ.

શ્રી મહારાવશ્રીનો દરબાર અને પદવીપ્રદાન સમારંભ

રાજ્યકવિ શ્રી **અભયદાનજીએ** મહારાવશ્રી હજૂર જઈ અરજ કરી કે, 'શિરોહી મહારાવશ્રી તરફથી ભણવા આવેલા ખાણગામના વતની કું. શ્રી **લાડુદાનજી** આશિયાનો પિંગળ સાહિત્યનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ થઈ ગયો છે. **'મહારાવશ્રી** લખપતજી વ્રજભાષા પાઠશાળા' ખોલી ત્યારથી આરંભીને અત્યાર સુધીના સમયમાં દફતર જોતાં અને મારા અધ્યાપકપણા નીચે કોઈ વિદ્યાર્થીએ સાહિત્યનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી પુરો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવો દાખલો આ **લાડુદાનજી** સિવાય નીકળતો નથી. **લાડુદાનજીમાં** કુદરતી કોઈ દૈવી શકિત એટલે અપૂર્વ **ઇશ્વરી શકિત** છે; કેમકે તેઓએ એકજ વખત જે કાવ્ય કે શબ્દોની ધારણા કરી કે તુરત જ અંતઃકરણમાં તે શબ્દ

જીવ સાથે જ ચોટી જાય છે. છંદ શાસ્ત્રમાં અમૃતધ્વની છંદ બનાવવો બોલવો અને તેનો અર્થ કરવો, વગેરેમાં તે કઠિન છંદ છે; ચારણી ડીંગળી ગીતોમાં ત્રકટબંધ વકટબંધ, ગીતો કઠીન છે; કવિતોમાં ખટવિધાનીને અષ્ટવિધાની કવિતો કઠિન છે, પ્રબંધોમાં **'અક્ષરેષ્ટ પ્રબંધ'** તથા ચિત્ર પ્રબંધ કાવ્યો કઠિન છે; વિધાનોમાં શતવિધાન અને સહસ્ત્ર વિધાનો કઠિન છે. પરંતુ લાડુદાનજીને મન તે સઘળાં સ્હેલાં છે. ખરૂં જ કે કવિ બનતો નથી; પણ કવિ તો જન્મે છે.

કાવ્ય શકિત, તર્કશકિત, વાદશકિત, શિઘ્રશકિત, એ ચાર ઇશ્વરી શકિતઓમાંથી કવિઓને એકાદ–બે શકિતઓની બક્ષિશ કુદરતી જ હોય છે; પરંતુ શ્રી **લાડુદાનજીને** તો ઇશ્વરી બક્ષિશથી તે **ચારે શકિતઓ** સંપુર્ણપણે હોવા ઉપરાંત **હાજર જવાબીપણું** અને સુકંઠી **વકતાપણું** પણ છે.

વિશેષ વખાણવા લાયક તો તેમાં અનેક સદગુણોનો સમુચ્ચય છે, તેઓ મહા ધર્મશીલ, નિર્માના, નિર્વ્યસની, મહા તેજસ્વી આકૃતિવાળ **બાળબ્રહ્મચારી** છે એ મહા મધુર કંઠી (સુકંઠી) ગાંધર્વ સમાન સાચા **'ચારણ દેવ'** છે. પોતે **સત્યવકતા** હોઈ તેની ઉત્તમ રીતિનીતિ અને દૈવી શકિતની છાપ મારા મન ઉપર સજ્જડ પડી છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તેના વિદ્યાગુરુ થઈ તેને ભણાવતાં હુ તેમનીં આગળથી કેટલું એક અધ્યાત્મિક દૈવી જ્ઞાન શીખ્યો છું. મને આવા શિષ્ય મળતાં હું મને ભાગ્યશાળી માનું છું. મારા પુત્ર કરતાં પણ મને તેમના તરફ તેમના અનેક શુભગુણોથી આકર્ષાઈ વધુ ચાહના રહે છે. તેમના માટે જેટલું કહું તેટલું ઓછું છે. તેમનો અભ્યાસ સંપુર્ણ થતાં તેઓ હવે પોતાના વતનમાં જવાની રજા માગે છે, માટે આપ હજૂર શ્રી તેમની મુલાકાત લેવાથી ઘણો જ સંતોષ પામશો. આવા દેવતુલ્ય રાજ્યકવિ તો કચ્છના દરબારને શોભાવી આપ યદુવંશીનાં યશોગાન ગાઈ અમર કરે તેવા છે. માટે તેને મળી પરીક્ષા લઈ તેનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી, હજુરશ્રીનું મન રંજન થાય તો આંગણે આવેલા **રત્નને,** આપણાં રાજ્યમાં સદાને માટે કાયમી રાખી લેવા મારી ભલામણ છે.

ઉપરનું તમામ સાંભળ્યા પછી મહારાવશ્રીને પ્રથમ તો, **લાડુદાનજી**

માટે કહેલું સહેજ અતિશયોકિતવાળું લાગ્યું. પરંતુ ખાસ પેઢી દર પેઢીથી ભરોસાવાળા રાજ્ય કવિશ્રી અભયદાનજી શુદ્ધ ચારિસ્ત્રવાન અને સત્યવકતા ચારણ દેવ હોવાની ખાત્રી હોવાથી, તેમના પ્રત્યે પોતાને ઘણું જ ઉંચ પ્રકારનું માન હતું: તેથી તેમની હકીકતને સત્ય માની બીજે દિવ્સે દરબારમાં લાવવાનું કહી 'નવા' કવિની પરીક્ષા લેવાનું નક્કી કર્યું'.

પ્રથમ રાજ્ય સત્કાર

વિદ્યાગુરુશ્રીની આજ્ઞાથી **લાડુદાનજી** પોતાનો સ્વદેશી [મારવાડી] પોશાક પહેરી ભુજના રાજમહેલમાં વિદ્યાગુરુ શ્રી અભયદાનજી સાથે આવ્યા.

સૂર્ય ઉદય થાય અને જેમ સર્વ સ્થળે પ્રકાશ થાય. તેમ **લાડુદાનજી** રાજદરબારમાં આવતાં જ કોઈ દૈવી ચમત્કાર બને તેવો દિવ્યશકિતનો શાન્ત પ્રકાશ ફેલાયો અને તેથી સહુ સભાસદો તેમના તરફ આકર્ષાઇ ગયા. પહેલી વીસીના યુવાન ચારણબાળ-તેજસ્વી અને મજબુત શરીરના બાંધાવાળા, મારવાડી મરોડદાર અંગવાળા, વિશાળ ભાલ, વિશાળ નેત્રો, નમણી નાસિકા, ગોરા ગુલાબી ગાલો, માન મનોહર દાઢી, દાડમ કળીસમ દાંત, કમળના પત્ર જેવી સુકોમળ જીહ્વા કંબુ કંઠ, વિશાળ ને ભારાવદાર છાતી, અજાનબાહુ, કદાવર પણ સુકોમળ કાયા અને અખંડ બાળ બ્રહ્મચારી, (પારાવાર જીતે એ તો દુસરો પરમ—એ કાવ્ય પંકિતના પ્રમાણથી બીજા ઇશ્વર તુલ્ય) **શ્રી** લાડુદાનજી, એક હસ્તમાં '**અવતાર ચરિત્ર**,' અને બીજા હસ્તમાં પુષ્પમાળા સહ **રાજહંસ**ની ચાલે ચાલતા સભામાં મહારાવશ્રી સન્મુખ આવ્યા.'

રાજાઓમાં ઇશ્વરનો સદાય અંશ છે. તેથી તે ઇશ્વરી શકિતએ લાડુદાનજીની ઇશ્વરી શકિતને પીછાની તેના નિર્મળ આત્માને ઓળખ્યો. રાજસિંહાસન પાસે આવી લાડુદાનજીએ મહારાવશ્રીના કંઠમાં કુસુમમાળા આરોપી સુભાષિશ ઉચાર્યા. રાજમહેલ ખંડ એ કાવ્ય ધ્વનિથી ગાજી ઉઠતાં મયુરો કેકારવ કરવા લાગ્યા અને દેવીસરસ્વતી સાક્ષાત લાડુદાનજી રૂપે પોતાનો પ્રભાવ બતાવવા લાગી વિદ્યાગુરુશ્રીની આજ્ઞાથી એકાદ અમૃતધ્વનિ છંદને એકાદ ત્રકટબંધ ગીતના શબ્દાર્થ કર્યા. અકેક છંદ, લલકારતી વખતે લાડુદાનજીનો કંઠ મોરલાના કંઠ જેવો પ્રફુલ્લિત થતાં, ગળાની નસો શ્વાસ ઘુંટી ઘુંટી જાડી થઇને જીહ્વાને મદદ કરતાં તો શબ્દોનું વૃદાવન ખડું થયું; નવે રસો સભા મધ્યે મુર્તિમાન દેખાવા લાગ્યા; વીરો હથિયારની મુઠો ઉપર હાથ ધરવા લાગ્યા: શૃંગારી પુરુષો મુછો અને થોભાઓને મરોડવા લાગ્યા; આવી રીતે ત્યાં રસ અલંકારની અમૃત છેળો ઉછળવા લાગી. પરીક્ષા કોણ કરે? પરીક્ષકો તો ચિત્રમાં આળેખેલાં પૂતળાં

માફક અનિમિષ દૃષ્ટિએ લાડુદાનજીના મુખ સામું જ જોઇ રહ્યા કે, આ ગંગાજીની ધારા જેવો અતુટ અને અખંડ શબ્દ પ્રવાહ એકધારો કયાંથી વહે છે એ રીતે રાજસભા આનંદસાગરમાં આનંદ અનુભવવા લાગી અને મહારાવશ્રીને પિતામહ **'શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર'**ના યશોગાન સાંભળતાં કુળાભિમાન જાગૃત થયું. એ ચારણવીરની વીરતા સભર વાણી સાંભળીને મહારાવશ્રીના અંગમાં વીરતા સાથે ઉદારતાની વેળ ચડી. ચોપદારને બોલાવી આજ્ઞા થતાં જ તુરત જ કરાભારીએ તોષાખાનામાંથી સોનાના હીરા જડીત ગંઠાઓ, ટુંપીઆઓ મોહનમાળાઓ, હમેલ કડાં વેઢ, વીંટીઓ, અને પગમાં પહેરવાનો [સોનું બક્ષવાના રાજરીવાજે] સોનાનો તોડો જડાવ મુઠની તરવાર, કટારી, જમૈયો, રત્નજડિત આશાલકડી, આદિ આભૂષણોના થાળો, તેમજ જરીયાની વસ્ત્રોના પોશાકના થાળો, સુવર્ણના સાજે શણગારેલા હીરની સરકો સહિત ઉમદી ઓલાદના બે કચ્છી ઘોડાઓ, એક ઊંટ, કચ્છી કોરીઓ અને પાંચીયાના થાળોનો શીરપાવ શ્રી લાડુદાનજીને ખુદ મહારાવશ્રીએ પોતાના હાથે બક્ષીને **'દોવળી તાજીમ સરદાર'** × બનાવી પગમાંહે સોનું બક્ષી (જમણા પગમાં તે જ વખતે સોનાનો તોડો પહેરાવી,) સભામાં આસને બેસવાનો અધિકાર બક્ષી મખમલના ગાદી તકીઆ ઉપર બેઠક આપી; અને ફરમાવ્યું કે, **'કવિરાજ લાડુદાનજી** તમો હવે જો કચ્છભુજના કાયમના વતની થઈ રાજકવિ તરીકે આંહી રહો તો હું તમોને 'ક્રોડપશાવ' કરી એક **બારગામોનું** પરગણું આપું.'

ઉપરની રીતે શ્રી લાડુદાનજીને કચ્છના રાજ્યકવિ નિમવાના આમંત્રણોનો રાજ્યયોગ પ્રાપ્ત થતાં ભાગ્યોદય થયો. પરંતુ શ્રી લાડુદાનજીનો સંપૂર્ણ ભાગ્યોદય તો **'પ્રગટ ભગવાન'** ભેટયા પછી થવાનો હતો. તેથી લાડુદાનજીએ અચકાતે મને કોઈ પરાણે બોલાવતું હોય તેમ ઘણીજ નમ્રતા અને વિનય વચનથી ને રાજનીતિને અનુસરીને હાથ જોડી બોલ્યા કે 'આપ હજૂરશ્રીની કૃપાથી અને વિદ્યાગુરૂશ્રી અભયદાનજીની શુભ આશિષને લાગણીથી હું જે જે વિદ્યા ભુજમાં રહીને ભણ્યો છું, તે તો મારૂં **'આયુષ્ય સંભારણું છે.'** આપ નામદારશ્રીને અને આપશ્રીના કચ્છ દેશને કદી હું વીસરી શકું તેમ નથી.

× **'તાજીમ'** પદવી બક્ષેલ સરદાર જ્યારે રાજસભામાં આવે ત્યારે રાજા ઉભા થાય અને જાય ત્યારે પણ ઉભા થઈ તેને વિદાયમાન આપે. આવી રીતે ડબલ તાજીમ સ્વીકારતાં તે 'દોવળા [ડબલ] તાજીમ સરદાર' કહેવાય; તેવા જ પુરુષ પગમાં સોનું પહેરી શકે, અને અન્ય રાજસ્થાનોમાં જાય ત્યારે તે રાજા પણ દોવળી તાજીમ લીએ તેવી રાજરિતિ છે.

પરંતુ મારી જન્મભૂમિથી આજ લગભગ દશ દશ વરસોથી હું વીખુટો થયો છું., અને મારાં વૃદ્ધ માતાપિતા મારી રાહ જોઈ જોઇને હિંમત હારી ગયાં હશે. હું તેનો એકનો એક જ પુત્ર છું; * તો તેમને જઇને મળવાની તથા વિદ્યાદાન અપાવનાર નામદાર **"શિરોઇ મહારાવશ્રી"**ની મુલાકાત કરવાની તેમજ કાઠીઆવાડ, ગુજરાત, મેવાડ, મારવાડ, માળવા વગેરે રાજસ્થાનોમાં વસતા વિદ્વાનોને મળવાની, તેમજ તેઓના સાથે કાવ્યશાસ્ત્રાર્થ કરવાની મને પ્રબળ ઉત્કંઠા છે; જેથી હાલમાં તો દેશમાં જવાની મારી ઇચ્છાને આપશ્રી અનુમોદન આપી આજ્ઞા ફરમાવશો, એવી હું આશા રાખું છું. આપ હજૂરશ્રીના સત્કાર કરેલાં વસ્ત્રઆભુષણોથી સજ્જ થઈ દરેક મોટા મોટા રાજસ્થાનોમાં જઇને ત્યાંના રાજ્ય કવિઓને મળી આપની, આપના દેશની, અને આપની 'પિંગળશાળાની' પ્રશંસા કરી મારા સમર્થ વિદ્યાગુરૂશ્રીની કીર્તિ કથી, રૂણમુક્ત થઈ, મેળવેલી વિદ્યાનું અમૂલ્ય ફળ મેળવવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા છે."

ઉપરનાં શ્રી **લાડુદાનજી**નાં વિનય વચનોથી પ્રસન્ન થઇ મહારાવશ્રીએ સ્વદેશમાં જવાની માગણી માન્ય રાખી, રસ્તા માટેના ખર્ચની યોગ્ય સામગ્રી આપવા અને ચાર શસ્ત્રસજ ઘોડેસ્વારો સાથે જવાની રાજ આજ્ઞા ફરમાવી, તેમજ પાછા વહેલા કચ્છમાં પધારવાની વિનંતી કરી; અને રાજકવિ અભયદાનજીને પાઠશાળાનું **પ્રમાણપત્ર** લખી આપવાની પણ રાજઆજ્ઞા ફરમાવી. રાજ્ય-કવિશ્રી **'પ્રમાણપત્ર'** લખીને સાથે જ લાવેલ હતા. તે મહારાવશ્રીના મુબારક હસ્તથી નીચે લખ્યા "પદવીદાનો" શ્રી **લાડુદાન**જીને બક્ષવા સૂચન કર્યું આથી **"રાજ્ય કવિરત્ન"**, **"પિંગળ વિદ્યાચાર્ય"**, **સહસ્ત્ર શતાવધાની**, **"મહામહોપાધ્યાય"**, **"મહાશીઘ્ર કવીશ્વર"** વગેરેઉપાધિઓ'**સુવર્ણપદક**' સાથ બક્ષીને 'પ્રમાણપત્ર'માં મુખ્ય અધ્યાપકની સહી પાસેજ મહારાવશ્રીની **'મહોરછાપ'** કરાવી. રાજ્ય મુદ્રાંકિત કરી, રાજ્ય દફતરે દાખલો રહેવા નોંધાવી, મહાકવીશ્વર શ્રી **લાડુદાનજી**ના હસ્ત કમળમાં ખુદ મહારાવશ્રીએ એ **પ્રમાણપત્ર** અર્પણ કર્યું, તેમજ વિદ્યાગુરૂશ્રીને પણ અમુલ્ય વસ્ત્ર આભુષણો, અને હજારો કોરીઓના ભરેલા થાળો મહારાવશ્રીએ **લાડુદાનજી**ના શુભહસ્તે **'ગુરૂદક્ષિણામા'** અપાવ્યા,

ભુજથી વિદાયગીરી

ઉપર પ્રમાણે અભ્યાસ સંપુર્ણ થતાં ઉત્તમ રાજ્ય સત્કાર મેળવી લાડુદાનજી વતન તરફ વિદાય થતાં વિદ્યાગુરૂ **અભયદાનજી**ને પિતા **શંભુદાનજી**

* શ્રી લાડુદાનજી કચ્છ દેશમાં આવ્યા પછી—લાલુબાદેવીને એક પુત્ર અને એક પુત્રીનો જન્મ થયો હતો.

જેવો જ શિષ્ય વિયોગ વસમો લાગ્યો. વિદાય વખતે લાડુદાનજીએ ગુરૂશ્રીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીને શુભાશિષ સાથે રાજી થઇને રજા આપવાનું કહેતાં, ગુરૂશ્રી અભયદાનજી પણ ખૂબ પ્રેમથી ભેટી પડ્યા, હૃદય સાથે ભીડીને વાંસો થાબડી; બન્ને હાથ લાડુદાનજીના શિર ઉપર મેલી, "દેશોદેશમાં દિગ્વિજય કરશો,' એવો શુદ્ધ હૃદયથી આશીર્વાદ આપી વિદાય આપી. તે પછી લાડુદાનજીએ સાથે ભણનારા સૌ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસક્રમનાં કેટલાંએક હસ્તલિખિત પુસ્તકો યથાયોગ્ય બક્ષિસ આપ્યાં.

દશ દશ વર્ષ જેટલા લાંબા વસવાટ અંતે સ્નેહી સંબંધિઓને હળી મળી ચાલતાં સહાધ્યાયીઓ અને અન્ય સજ્જનો ભુજનગરની ભાગોળ સુધી વળાવવા આવ્યા. તે સૌને વિનય વચનો કહી અરસ પરસ ક્ષમા યાચી, સ્નેહીઓના દિલોને જીતી, સહુને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

પોતે પોતાના ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને અન્ય સામગ્રીસહ પુસ્તકોનાં ગાડાં સાથે અને રાજ્ય ઘોડેસ્વારો [શીરબંધી] સાથે પોતે પણ ચાલ્યા. ભુજીઆ ડુંગરની બાજુમાં થઇને ચાલતાં નિર્મળ ઝરણું [નદી] આવ્યું. તેને નિહાળીને પોતે પ્રથમ ભણવા આવ્યા હતા ત્યારે સાથે આવેલા ભુદેવ સાથે ત્યાં નાહી ટીંમણ કરેલું, એ સઘળી વાતોનું સ્મરણ થતાં ઘડીક ત્યાં ઉભા રહી ભૂતકાળને યાદ લાવી, આજ દશ વર્ષે રાજ્ય સન્માન પામી માનપાનથી વતનની વાટે પોતે વિદાય થાય છે. તેનું અહોભાગ્ય માની, ભુજીઆ ડુંગર અને 'ભુજનગર' તરફ એક પ્રેમભર્યો દૃષ્ટિપાત કરી, રાજ્ય રસાલા સાથે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિરખતાં નિરખતાં વતનની વાટે આનંદભર મુખારવિન્દે ચાલવા લાગ્યા.

ઇતિ શ્રી કેસરભક્ત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે પ્રથમ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્ગુરુ શ્રી દેવાનંદસ્વામી સંવાદે શ્રી લાડુદાનજી વિદ્યાભ્યાસે "રાજકવિરત્ન" "પિંગલાચાર્ય" મહા મહોપાધ્યાય "મહાશીઘ્રકવિ" સહસ્રશતાવધાની આદિ પદવીદાન પ્રાપ્ત કરન નામ ચતુર્થોધ્યાય. સમાપ્તઃ ॥ ૪ ॥

o—o

॥ શ્રીજી ॥
અધ્યાય ૫ પાંચમો

[શ્રી ધમડકા નગરીમાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ]

મહાકવિશ્રી લાડુદાનજી ભુજથી ચાલતાં ચાલતાં ધમડકા ગામે આવ્યા. ત્યાંના ઠાકોર સાહેબ ભુજ મહારાવશ્રીના નજીકના જ કુટુંબી [ભાયાત] હતા. તેઓએ મહાકવિશ્રીને ત્યાં રોકી પોતાના દરબારગઢમાં ઉતારાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરાવ્યો. ત્યાં તેઓશ્રીને એક મહાપુરૂષનો મિલાપ થયો કે જેઓ પણ એ ધમડકા દરબાર સાહેબના રાજ્ય મિજમાન હતા.

શ્રી ભટ્ટાચાર્યશ્રીનો મિલાપ

કચ્છ દેશ પ્રસિદ્ધ પંડિત શ્રી કનકકુશળજી ભટાચાર્યના શિષ્ય **વિજયકુશળજી ભટ્ટાચાર્ય** મહારાજ જ્ઞાતે વિપ્ર જે કાશીક્ષેત્રમાં ઘણા વર્ષો રહી 'વિદ્યાવારિધિ'ની પદવી પ્રાપ્ત કરનાર, વિદ્યાકળા ચતુર સંગીતાચાર્ય મહા ધુરંધર પંડિત હતા, તેઓનો મહાકવિશ્રીને ધમડકામાં અચાનક મિલાપ થયો.

ભકત ભકતને ઓળખે, શુરવીર શુરવીરને ઓળખે, ચોર ચોરને ઓળખે પંડિત પંડિતને ઓળખે, એ ન્યાયે ભટ્ટાચાર્યે મહાકવિશ્રી લાડુદાનજીના મહત્ આત્માને ઓળખ્યો. થોડા વાર્તાલાપથી બન્નેનાં મનો અરસ-પરસ આકર્ષાયાં. મહાચતુર વિચક્ષણ શીઘ્રકવિ લાડુદાનજીને નિરખતાં જ આ કોઈ મહાન દૈવી (અવતારી) પુરૂષ છે, તેવો આભાસ ભટ્ટાચાર્યને થયો અને કાશીના ભણેલા ધુરંધર વિદ્વાન સાથે તેઓ કોઈ ઉત્તમ કોટીના બ્રહ્મનિષ્ટ મહાપુરૂષ છે, તેવો આભાસ ભટ્ટાચાર્ય પ્રત્યે શ્રી લાડુદાનજીને પણ થયો. આમ અન્યોન્ય મહિમા સમજતાં વધુ સહવાસે બન્ને મિત્ર જેવા થઈને સાહિત્ય સંગીત, કળા ને નવ રસ મિશ્રિત વાર્તા વિનોદ કરવા લાગ્યા. એ વાર્તા વિનોદથી ધમડકા ઠાકોરસાહેબને પણ ઘણો જ આનંદ થયો. ભટાચાર્યને તો પોતે ખાસ આમંત્રણથી તેડાવીને ત્યાં રાખ્યા હતા અને મહાકવિશ્રીને પણ અતિ આગ્રહ કરી ત્યાં રોકી રાખ્યા.

ભુજથી સાથે આવેલ શિરબંધી સ્વારોને પાછા ભુજ જવાની રજા આપી દીધી.

વિદ્વાનવર્ય ભટ્ટાચાર્યશ્રી પાંસેથી ઘણું એક નવું શીખવા જેવું છે, તેવી જીજ્ઞાસા શ્રી લાડુદાનજીને દિવસે દિવસે વધવા લાગી તેમાં ત્યાંના દરબારશ્રીનું અનુમોદન મળતાં, અને ભટ્ટાચાર્યશ્રીનો અંતરનો પ્રેમ પારખતાં આપણા મહાકવિશ્રી લાડુદાનજી તો ધમકડામાં રહી પાછા વિદ્યાર્થી બન્યા.

પંડિત શ્રી **વિજયકુશળજી** ભટ્ટાચાર્ય પોતે બ્રહ્મનિષ્ઠ ભગવત ભકિતનિષ્ઠ સાકારની ઉપાસનાવાળા પરમધર્મિષ્ઠ પુરૂષ હતા. જગદીશપુરીમાં [જગન્નાથજીમાં] તેઓ શ્રી શંકરાચાર્યજી સાથે લાંબો સમય [સ્વારીમાં] રહ્યા હતા; અને શ્રી શંકરાચાર્યની ગાદીનો વારસો તેમને મળવાનો હતો પરંતુ કોઈ સંયોગો વસાત તેમ નહીં થતાં [સન્યાસ નહીં લેતાં] પોતે પાછા કાશી ક્ષેત્રમાં આવી પ્રભુ ભજનમાં તલ્લીન રહી નિજાનંદમાં અહર્નીશ રહેતા હતા.

આવા પ્રખર વિદ્વાન કાશીક્ષેત્રના મહા પંડિતનો યોગ થતાં શ્રી લાડુદાનજીએ તેમની પાસે પ્રથમ સંસ્કૃત અભ્યાસ શરૂ કર્યો ને ઉંત્તમ પ્રકારનું વ્યાકરણ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સંસ્કૃતમાં શાલિહોત્ર મુનિકૃત અશ્વવિદ્યા, ગજવિદ્યા અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું.

મધ્યરાત્રે ભટ્ટાચાર્ય દરરોજ પોતાના આશ્રમમાં ઈશ્વર ભજનનાં પદો, કચ્છી ભાષાની કાફીઓ એવા તો સુંદર સ્વરે બોલતા કે, સાંભળનાર ત્યાંથી ખસી જ શકતા નહીં, તેમની સિતાર બજાવવાની શૈલી એવી તો સુંદર અને ચોખી હતી કે સિતારના તારના સ્વરોથી [કાફી વગેરે] ભજનના બોલ સ્પષ્ટ સ્વરે પરખાઈ જતા. જેમ સિતારના બજવૈયા અજોડ હતા. તેમ જ નરધાં પખાજ, નોબત, સ્વારીનો ડંકો [સ્વારી ચડતી વખત ઘોડા ઉપર નગારાંની જોડી બજાવે તેને ડંકો કહેવામાં આવે છે] અને ચોપદારોના બોલ વગેરેના પણ તેઓ ઉત્તમ અભ્યાસી હતા. આપણા વિદ્યાજીજ્ઞાસુ **લાડુદાનજી** તો એક પછી એક ઉપરની સઘળી વિદ્યા શીખ્યા તેમાં સિતારના સ્વરો તો એવા સુંદર કાઢતા કે ભટ્ટાચાર્ય કોઈક વખત કહેતા કે, "અમારા ઉસ્તાદજી હિંદુસ્તાની હતા, તે આવો સીતાર બજાવતા" **લાડુદાનજી** સિતાર, નરધાં અને ડંકો વગેરે વાદ્યો તથા છડીના બોલ વગેરે શીખીને **'સંગીતાચાર્ય'** થયા.

એક દિવસ શ્રી ભટ્ટાચાર્યે શ્રી લાડુદાનજીને કહ્યું કે; "આ સંસારમાં રહેનારાઓ અને આપ જેવા કુશાગ્ર બુદ્ધિના કવિઓએ '**કળાનિપુણ**' થવું જોઈએ. ૬૪ કળા, ૭૨ કળા, ૭૬ કળા એમ ત્રણ પ્રકારની કળાઓના વિભાગો છે; તેમાંથી જે જે કળાઓ પોતાને શીખવાને યોગ્ય જણાય તેટલી ગુરુમુખે

સિદ્ધ કરી કળાઓનું જ્ઞાન સંપાદન કરે તો, તે મનુષ્ય કોઈ દિવસ કોઇથી અંજાતો કે ગાંજ્યો જતો નથી. **શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા** સાંદીપનિઋષિને ત્યાં ૬૪ કળા ૬૪ દિવસમાં શિખ્યા હતા.' ઉપરની હકીકત સાંભળીને કળા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતાં ૬૪ કળામાંથી પોતે પોતાના ઉપયોગમાં આવે તેવી ૨૪ ચોવીસ કળાઓ ચુંટી કાઢી શ્રી ભટ્ટાચાર્યજી પાસે ગુરૂમુખે શિખી સિદ્ધ કરી હતી.

ચોવીસ કળા નિરૂપણ

[૧] **ગીત:**– ગાનતાનની કળા:– તેમાં ગાવાના પ્રકારો, સપ્ત સૂર, તાલ, મુર્છના વગેરેના ભેદો છે.

[૨] **વાદ્ય**—વગાડવાની કળા:–એના ચાર ભેદ છે. તપ, આનક, સુશિત અને ઘન, 'તાર' વડે વાગે તે તપ, ચામડું મઢેલું હોય ને વાગે તે આનક; પવન ભરાયાથી વાગે તે સુશિત; અને ધાતુના રણકારથી જે સુર થાય તેને 'ઘન' કહે છે.

[૩]**નૃત્ય:**– નાચવાની કળા તેમાં લાસ્ય અને તાંડવ, એવા બે ભેદ છે. તાંડવ નૃત્ય એ શિવજી કરે છે, અને લાસ્ય નૃત્ય, એ કર્ણાટકી અને ગુર્જર સ્ત્રીઓ કરે છે. આમાંથી શ્રી લાડુદાનજી તાંડવ નૃત્ય શીખ્યા હતા અને જ્યારે એક વખત ગઢડામાં શ્રીજી રીસાયા હતા ત્યારે તાંડવ નૃત્ય કરી શ્રીજીને પ્રસન્ન કર્યા હતા, તે હકીકત આગળ આવશે.

[૪[**નાટ્ય કળા:**–આ કળાથી મનુષ્ય ગમે તે પ્રસંગે ગમે તેવા હાવભાવો દર્શાવી શકે છે. એટલે શ્રીંગાર, કરૂણા, રૌદ્ર, વીરરસ, વગેરે મૂર્તિમાન તાદસ્ય બતાવી મનેચ્છા પાર પાડે છે.

[૫] **ઉદક વાદ્ય** :– પાણી ભરેલાં પાત્રો પર હાથ ફેરવી વાજીંત્ર વગાડવાની કળા, જેવા કે જળતરંગ, ક્ષીણતરંગ વગેરે.

૬ **તરવાની કળા** :– એ કળાથી અગાધ જળનો તરનારો પાણીમાં ઉભો રહીને તરે છે; તેમજ પાણીમાં પડેલી કોઈ પણ વસ્તુ ડુબકી મારીને શોધી લાવે છે, પહોરના પહોર સુધી આપતકાળમાં જળમાં ગુપ્ત રહે છે, મહાભારત વખતે **દુર્યોધન** આ કળાથી જળમાં સંતાયો હતો.

[૭] **હસ્ત લાઘવ:**— હાથથી જુદી જુદી રીતે પટ્ટો, તરવાર, ભાલાં, કટારી વગેરે ફેરવવાં. એ કળા યુદ્ધ પ્રસંગે ઘણી જ ઉપયોગી છે.

[૮] **પાકશાસ્ત્ર કળા:**– રસોઈ કરવાની એ કળા **'ભીમસેન'** અને

'નળરાજા' સારી રીતે જાણતા હતા. આ કળાનાં રચેલાં 'ભીમપાક' અને 'નળપાક' ગ્રંથો છે.

[૯] પ્રહેલીકા– બીજાને બોલતા બંધ કરવાને ગુંચવણવાળા સવાલો પુછવાની કળા ન્યાયમંદિરમાં ધારાશાસ્ત્રીઓ [વકીલો] આનો ઉપયોગ કરે છે. તેમ જ ગૂઢાર્થવાળાં કાવ્યો; ઉખાણાંઓ, પણ આ કળાનો એક ભાગ છે. ચાતુર્ય દર્શાવવા માટે આ કળા બહુ ઉપયોગી છે. સ્વામીશ્રીને આ કળા સંપુર્ણ સિદ્ધ હતી.

[૧૦] પ્રતિમાળા—જે કોઈ કંઈ પુછે તેનો તાત્કાલિક જવાબ આપવો; એટલે હાજર જવાબીપણું તેમજ વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પર અંત્યાક્ષરથી [અંતકડી] છેલ્લા શબ્દથી આરંભીને કંઈ પણ વાક્ય કે કવિતા; શ્લોક વગેરે બોલે છે; તે આ કળાનો જ વિભાગ છે. આ કળા જાણનાર મનુષ્ય બહુ જ યાદદાસ્ત શકિતવાળા થાય છે. આ કળા પણ સ્વામીશ્રીને સંપુર્ણ સિદ્ધ હતી.

[૧૧] વાચનકળા—પ્રાચીન ભાષા કેવી હતી અક્ષરો કેવા હતા, કેવી ઢબે વાંચવાથી શ્રોતાઓ રંજન થાય. એ કળા જાણવા માટે અનેક ગ્રંથો જોવા જોઈએ. લિપિની ઉત્પત્તિ પણ એજ કળાનો પ્રકાર છે.

[૧૨] નાટકાખ્યાયિકાદર્શન– આ કળા કવિતા સમજવાનો પ્રકાર છે. "દૃશ્ય અને શ્રવ્ય;" એવા કાવ્યના પ્રકાર છે. આ બન્ને પ્રકારોમાં ખૂબી, તથા ખામી; જાણવી ને જોવી, એ સર્વ આ કળાથી જણાય છે.

[૧૩] કાવ્ય શમશ્યાપુર્તિ-એ પણ કવિતાનો જ પ્રકાર છે. આ કળાથી બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તાત્કાલિક ઉ-તર દઈ પોતાની ચતુરાઈ બતાવી શકાય છે.

[૧૪] તર્કવાદ;– આ કળાથી અનેક નવીન તર્ક, વિતર્કના ભેદો, જાણી અજાણી વસ્તુની પણ પરીક્ષા કરી શકે છે, ને તેથી બહુજ લાભો મેળવાય છે, આ કળાના' ગદાધરી; શિરોમણી, મુકતાવલી, વગેરે ગ્રંથો છે.

[૧૫] રથકાર કળા – આ કળામાં સુતારનાં નકશી કોતર કામો કરવાં, દેવાલયોમાં રમ્યતા આણવી, વગેરે આ કળાનો પ્રતાપ છે.

[૧૬] શિલ્પ કળા–આ કળામાં રાજ્યમહેલો, દેવાલયો, ભૂગર્ભો, ગુપ્તદ્વારો, ગુપ્ત ધનસંચયો, ભુલ ભુલામણીવાળા માર્ગો, શીખરો, રંગ મંડપો, હવેલીઓ, કોટકિલ્લાઓ, દેવમનુષ્યોની તાદ્રશ્ય મૂર્તિઓ (નાની-મોટી) કોતરવી, કુવા, વાવો, પ્રાસાદો વગેરે બનાવવામાં બુદ્ધિ કૌશલ્યતા દેખાય તેવી આ કળા છે. તેના 'પ્રતિમામંડન' 'પ્રાસાદમંડન', 'રાજ્યવલ્લભ' વગેરે ગ્રંથો જોવા પડે છે.

[૧૭] રૂપ્યરત્ન પરીક્ષા આ કળાથી સોનારૂપા વગેરે ધાતુઓ

સાચાં ખોટાં રત્નો નવી ખાણના તથા જુની ખાણના હીરાઓ, કેવા હોય તે જાણી શકાય છે. અગસ્ત મુનિનો રચેલ 'રત્નપરીક્ષા' નામનો ગ્રંથ આ કળા વિષેનો છે.

(૧૮) **અક્ષર મુષ્ટિકા કથનઃ-** કોઇ મનુષ્ય દુર બેસીને આપણને ન વાંચવા જેવું (ખાનગી) લખતો હોય તે તેના હાથની વલણને કલમની ઢબ પરથી તેણે શું લખ્યું, તે પારખી શકાય છે.

(૧૯) **શુકન કળાઃ-** શરીરના અંગોનું ફરકવું, સ્વપ્ન વિચાર, તેતર, ભૈરવ, શિયાળ, શ્વાન, ગર્દભ, વગેરેના શબ્દ વિચાર. અષ્ટદિશામાં રહેતા રાજાઓને ત્યાં આઠેવારના આવતા મિજમાનો, વેળા, વગેરે પારખી, તેના લાભા-લાભ સમજાય છે.

(૨૦) **આ સંવાચ્ય માનસી કાવ્ય-** ગમે તે વિષય પર નવી કવિતા, પાદપૂર્તિ રચવી, તે કળા વિદ્વાનોને મનોરંજની છે.

(૨૧) **અભિધાન કોષઃ-** કોઈ પણ પદાર્થનાં કેટલાં નામ છે, તે એ કોષ જાણવાથી જણાય છે. તેથી કોઈ સાંકેતિક શબ્દ બોલતો હોય તે જલ્દી પારખી શકાય છે. કાવ્ય કરનારને આ કળાજ્ઞાન બહુ ઉપયોગી છે.

(૨૨) **છંદોજ્ઞાનઃ-** છંદોની સંખ્યા, માત્રામેળ, અક્ષરમેળ, તેના ભેદો, રાગો, વગેરે કાવ્ય કરનારને આ કળા ઉપયોગી છે.

(૨૩) **ક્રિયા વિકલ્પઃ-** ભોજનના પદાર્થો કેટલા વખત સુધી ન બગડે ચારપાંચ] વાનીઓ (વસ્તુઓ) સાથે પીરસી હોય, ને કોઇએ તેમાં ઝેર નાંખેલું હોય તો, તેને આ કળાથી ઝટ પારખી શકાય છે; રાંધેલાં પદાર્થ કઈ જાતના છે, તથા તેમાં જમવાની ચતુરાઇની કળા પણ બતાવી છે. ચંદ્રગુપ્ત રાજાને રાક્ષસનો મોકલેલો વૈદ ઝેર આપવા આવેલો, તેની પકડ (ચાણાક્યે) ઉપરની કળા જાણવાથી કરી હતી.

(૨૪) **આકર્ષક્રિડાઃ-** અંગકસરત કુસ્તી, પટ્ટાબાજી, યુદ્ધપટ્ટા, મલખમ, વગેરેનું જ્ઞાન આ કળાથી મળે છે. શ્રી કૃષ્ણ એ કળામાં હોશિયાર હતા, તેથી મલ્લ સંગે કુસ્તી ખેલીને કંસ જેવા યોદ્ધાને માર્યો હતો.

ઉપર મુજબની ૨૪ ચોવીસ કળાઓ. ૬૪ કળામાંથી તારવી શ્રી લાડુદાનજીએ સિદ્ધ કરેલી હતી. દૈત્ય દાનવગુરુ શુક્રાચાર્યજીએ શુક્રનિતીમાં ૬૪ કળા વર્ણવી છે. તેમાં સપ્તગાંધર્વકળા, ૧૦ વૈદકકળા, ૫ ધનુર્વેદ કળા, અને ૪૨ બીજી સામાન્ય કળાઓ મળી કુલ ૬૪ કળા થાય છે, તે ઉપરાંત

'શુક્રનીતિ' 'ચાણાક્યનીતિ' 'વિદુરનીતિ' 'અંગદનીતિ' 'રાજનીતિ' વગેરે નીતિશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ શ્રી ભટ્ટાચાર્ય પાસેથી શ્રી લાડુદાનજીએ કર્યો.

સ્વાત્મ બુદ્ધિની અષ્ટકળા

[દોહા]

રાગ, પાગ, ને પારખું, નાડી, અને ન્યાય ॥

તરવું, તાંતરવું. તસ્કરવું, એ આઠે આપ કળાય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:– ગાવું, અનેક ઢબની પાઘડી બાંધવી, મનુષ્યોને પારખવું. નાડી જોવી, યથાર્થ ન્યાય આપવો, જળમાં તરવું, કોઇને ભોળવી વશ કરવું ચોરી કરવી, એ આઠે કળાઓ પોતાની સ્વબુદ્ધિબળે જ શીખાય છે. કોઇની શીખવાડી શીખાતી નથી.

ઉપર પ્રમાણે સઘળી કળાઓનું જ્ઞાન આપતાં, વિદ્યાગુરુ શ્રી વિજયકુશળજી ભટ્ટાચાર્યજી કહેવા લાગ્યા કે, "હે મહાકવિશ્રી આ સઘળી કળાઓનું આવર્જના–વિસર્જન કાળે કરીને થયા જ કરે છે. એટલે વધઘટ થતાં જે કળા આપણને બહુજ ઉપયોગી મનાતી હોય તે કાલે કોડીની થઈ પડે છે. એટલે તે કળા નિપુણ થઇને જાણી તોય શું અને ન જાણી તોય શું ? પરંતુ જે કળાની વધઘટ થતી નથી સદાકાળ જેવી ને તેવી જ સ્થિર રહે છે, ને જેમાંથી સદાયે અમૃત જ ઝર્યા કરે છે, એવી જે સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ કળા જેમાં અનંત કળાઓ સમાઈ જતાં, જે 'કળાનિધિ' રૂપે ગણાય છે, તે કળા તમારે હવે માત્ર એક જ જાણવાની બાકી રહેલ છે. તે હું કહું છું તે 'કળાનિધી' કઈ ? તો 'શ્રી પરમાત્મામાં સદા કાળ એક ચિત્ત રાખતાં શીખવું-તે.' એ કળા જે કોઈ જાણે છે તેને કોઈ પણ વાતની ન્યૂનતા રહેતી નથી અને તેનો ત્રણ લોકમાં કોઇ પરાભવ કરી શકતું નથી. એ કળા જાણ્યા પછી જ માનવિ 'કળાનિપુણ' કહેવાય છે; ને તેથી તે કળાકુશળ માનવી, માનનીય, પૂજ્ય, અને ગુરુ ગણાય છે, માટે હે લાડુદાનજી, એ કળા એટલે 'પરમાત્મા સ્વરૂપ'માં પોતાનું ચિત્ત સદાકાળ રાખવું, તે કળા સહુ કળાઓની શિરોમણી જાણી શીખજો, જેનું ચિત્ત સદાકાળ ઈશ્વરમાં રહેતું હોય, તેવા કોઇ મહાપુરુષ, યોગીપુરુષ, કે કોઇ ખાસ ઈશ્વરાવતારરૂપે દૈવીપુરુષ પાસેથી એ કળા શીખાય છે. આ મહા પવિત્ર એવા આર્યાવૃત્તમાં

જરૂર એવા પુરુષો વિચરતા હોય છે, તો તેવાને શોધી કાઢી, તેમની નિર્માની પણે સેવા કરી ઉપરની મેં બતાવેલી સર્વશ્રેષ્ટ કળા પ્રાપ્ત કરજો આપના બુદ્ધિચાતુર્ય સાથે આપનું જે અખંડ બાળ બ્રહ્મચર્ય છે, તેથી હું પાત્રીથી કહું છું અને સાથોસાથ આશીર્વાદ આપું છું કે આપના અનેક સદ્ગુણોના સમુચ્ચયથી 'આપને ભવિષ્યમાં કોઈ મહાન દૈવી ઇશ્વર તુલ્ય મહા સદ્ગુરુશ્રી મળશે જ.' એ મળે ત્યારે તેને ઓળખજો, ને નિર્માનીપણે સાથે રહીને તેમને રાજી કરજો. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે 'ઇશ્વર ભક્તિ કરવી, એજ ગુણવાનપણાનું પરમ ફળ છે.' હું બહુજ આપના ઉપર પ્રસન્ન છું. કારણ કે શાસ્ત્રકારોએ કહેલા 'દેવચારણ' સમાન આપ શુદ્ધ 'ચારણબાળ' છો 'દેવી પુત્ર છો. સાક્ષાત દેવ સમાન અદ્ભુત પરાક્રમ અને પ્રભાવશાળી મૃત્યુલોકના દેવ છો. કોઈ યોગભ્રષ્ટ આત્મા છો, આપના સમાગમથી મને પણ ઘણીજ શાન્તિ થઈ છે.' વગેરે વગેરે ખુબ પ્રસન્ન ચિત્તે ભટ્ટાચાર્યે ઉપદેશ સાથે શુભાશીર્વાદ આપ્યો અને પછી ધમડકા ઠાકોર સાહેબની રજા મેળવી ભટ્ટાચાર્ય ભુજ પધાર્યા.

એ ધમડકા ગામે હાલ જ્યાં મંદિર છે, ત્યાં પાસે બે માળનો વિશાળ બંગલો હતો. જ્યાં શ્રી ભટ્ટાચાર્યજી રહેતા ત્યાં મહાકવિશ્રી લાડુદાનજીને સંગીત, સાહિત્ય, કળાનું જ્ઞાન આપેલું હતું. પાછળથી લોકો તે બંગલાને 'પિંગળ શાળા' કહેતા હતા.×

ઉપર મુજબ લાડુદાનજી સંગીત, સાહિત્ય કળા, વગેરેનો સંપુર્ણ અભ્યાસ કરી ત્યાંથી ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પણ દરબારશ્રી લધુભા ઉર્ફે લાધાજી અને તેમના કુમારશ્રી રાયધણજીએ અતિ આગ્રહથી રોકી રાખ્યા.

કુમારશ્રી રાયધણજી અને શ્રી લાડુદાનજી વહેલી સવારે ઉઠી નિત્યકર્મ કરી, બન્ને ઘોડેસ્વાર થઈ ફરવા જતાને ત્યાં નજીકના જંગલ પાછળના વિશાળ મેદાનમાં અશ્વો ખેલવતા, અને તલવારની પટ્ટાબાજી વગેરે હથીઆરો વાપરવાની તાલીમ લેતા. આમ કસરત કરી આવીને બન્ને જણા ૧૦ શેર દુધ ઉભા ઉભા પી જતા હતા. શ્રી લાડુદાનજી જ્યારે પોતાને ઘેર હતા ત્યાંથી જ દુધનો મહાવરો હતો. તેઓ પાંચ વરસના થયા ત્યાં સુધી અનાજ નહીં લેતાં કેવળ દુધ જ પીતા. ભુજની પાઠશાળામાં પણ દરરોજ મહારાવશ્રીના દરબારમાંથી ભેંશનું દુધ આવતું. આમ નાનપણથીજ દુધનો ખોરાક ખૂબ હોવાથી ધમડકામાં પણ એ દુધનો પ્રયોગ ચાલુ

× તા. ૨૨–૮–૫૬ છેલ્લા ગયા ધરતીકંપમાં તેમાંના ઘણા ભાગનો નાશ થયો છે.

રાખાને દરરોજ ૧૦ દશ શેર દુધ પી જતા હતા. તેમજ સત્સંગમાં આવ્યા પછી પણ શ્રીજી મહારાજ પોતે પત્તર ભરી ભરીને પાતા ને ધરાઈ રહ્યા પછી પણ આગ્રહ કરતાં ન પીતા ત્યારે માથા ઉપર રેડતા હતા; એટલું જ નહીં. પણ શ્રીજીમહારાજે બન્ને આચાર્ય મહારાજશ્રીને ભલામણ કરી કહેલું હતું કે, આ તમારા કુળના દશોંદી છે. માટે તેને ખૂબ દુધ પાજો.

એક ઇશ્વરી ચમત્કાર

ધમડકા નગરીના ઠાકોર શ્રી લધુભા ઉર્ફે લાધાજીના દરબારમાં બે અનાદિ મુકતો હતાં. એક તો તેના કુમારશ્રી રાયધણજી અને બીજા બાશ્રી કરણીબા કે તેઓશ્રી રાયધણજીનાં ભોજાઈ [ભાભી] થતાં હતાં. એ બન્ને મુકતો શ્રી લાડુદાનજી ઉપર અસાધારણ હેત રાખતા. બાશ્રી કરણીબા તો શ્રીજી મહારાજ વનમાં વિચરતા તે સઘળી લીલા હસ્તામળ જેમ દેખતાં અને કોઈ કોઈ વખતે કહેતાં પણ ખરાં કે, "પૂર્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ-આ પૃથ્વી ઉપર પધાર્યાં છે, ને મહાવનમાં તપ કરતાં કરતાં કાઠીઆવાડ તરફ પધારે છે. ત્યાંથી કચ્છમાં પધારીને મને દર્શન દેશે." આવી વાતો દરબારમાં સહુને કરતાં. આખું યે ઘર-આસ્તિક અને ઊંચ કોટિના આત્માઓનું હતું; તેથી તેમને સત્ય માની સહુ પ્રભુ મિલનની રાહ જોતાં હતાં.

મહાકવિશ્રી લાડુદાનજીને તો જાણે પોતાના નજદીકના કુટુંબી કેમ ન હોય, તેમ માની અતિ આદરથી ત્યાં રોકી રાખ્યા હતા.

એ સમયમાં ઉદ્ધવાવતાર શ્રી રામાનંદસ્વામી ફરતા ફરતા ધમડકા ગામમાં પધારતાં દરબારશ્રી લાધાજીએ પોતાના એ ગુરુને પોતાના દરબારમાં જ ઉતારો આપ્યો. એ વખતે શ્રી મહાકવિ લાડુદાનજીએ સ્વામીશ્રીનો અદ્‌ભૂત ચમત્કાર સાંભળી 'બ્રહ્મધામ' જોવાની માગણી કરી. ત્યારે શ્રી રામાનંદસ્વામી બોલ્યા કે, "કવિરાજ એ ધામમાંથી તો આપણે સૌ સાથે આવ્યા છીએ. તમારા પિતા શંભુદાનજી ગઢવીને ત્યાં (ખાણગામે) અમે આવેલ ત્યારે તમો તમારી માતાજીના ગર્ભમાં હોવા છતાં અમારા સાથે થોડીક વાત કરેલી તમો મહા અક્ષર મુકત છો. તમોને તો વિદ્યા, સમૃધિ; ઐશ્વર્ય એ બધુ શ્રી પુરૂષોત્તમ નારાયણે આપેલું છે, અને પ્રગટ ભગવાન સાથે તમો દેહપર્યંત રહેશો."

÷ જુવો પાછળ ભાઈ આત્માનંદ સ્વામીની વાતોમાં-

સ્વામીશ્રીનું આવું ભવિષ્ય વચન સાંભળી **લાડુદાનજી** બોલ્યા કે, આપ કહો છો તે પ્રગટ નારાયણ અમને ક્યારે મળશે? અમને જલદી ભગવાનના દર્શન કરાવો! ત્યારે સ્વામી કહે કે, તમો તથા તમારા સખા કુ. રાયધણજી **આ સારણગંગા**'માં દરરોજ પ્રાતઃસ્નાન-કરવા જજો. તેથી ત્યાં એક માસ પછી તમોને તે સારણગંગાના નારાયણ ઘરાના કીનારે એક **સિદ્ધપુરુષ** (યોગી) મળશે, તે તમોને ભગવાનના મેળાપની વાત કરશે ને તે પ્રમાણે તમને શ્રી પ્રગટ ભગવાન **બ્રહ્મચારીને** વેશે મળશે એ મારૂં વચન છે.' તમે તો અમારા શિષ્ય (શંભુદાનજી)ના પુત્ર હોવાથી પણ શિષ્ય છો.

સ્વામીશ્રી કચ્છદેશમાં ફરવા ગયા પછી, બન્નેએ એ વચનોમાં વિશ્વાસ રાખી સારણગંગામાં પ્રાતઃસ્નાન કરવા લાગ્યા.

સિદ્ધ પુરૂષનું મિલન

એક દિવસ કુ. શ્રી રાયધણજી અને **શ્રી લાડુદાનજી** બન્ને વ્હેલા બ્રહ્મમુહૂર્તમાં ગામના નજીક વહેતી સારણગંગામાં (નારાયણ ઘરમાં) ન્હાવા ગયેલ, ત્યાં તેઓએ એક શ્વેતભુરી જટાવાળા, મોટી પાંપણોવાળા, વૃદ્ધ યોગી પુરુષને નદી કીનારે યોગ કિયા કરતા જોયા. એ સિદ્ધપુરુષે નોળી-ક્રિયા, કુંજર ક્રિયા, બરતિ, ધૌતી, વગેરે યોગની અનેક કળાઓ કરી, છેવટે સ્નાન કરી કીનારા પાસે સૂર્યને અર્ઘો દેવા ઉભા રહ્યા ત્યારે તે બંનેએ ત્યાં દોડી જઈને તેમના બન્ને ચરણો પકડી, 'તમેજ ઇશ્વર રૂપ છો,' તેમ કહેવા લાગ્યા. યોગીએ પ્રસન્ન થઈ સમજાવ્યા કે 'હું ઇશ્વર નથી. ઇશ્વર તો મનુષ્યાવતાર ધારણ કરીને આ ભરતખંડની તીર્થ ભૂમિમાં દર્શન દઇને કાઠીઆવાડમાં પધાર્યા છે. હાલ તેઓશ્રી **ગીરનાર** પર્વત ઉપર ગુરૂદત્તના ચરણ ઉપર પોતાના ચરણારવિંદ મેલી ઉત્તર મુખે ઉભા છે, તેમ હું તેની કૃપાથી જોઈ શકું છું. સાડાત્રણસો વરસથી હું પ્રભુને મળવા સામે દેખાતા એ રત્તાડીઆ ડુંગરાની ગુફામાં ગુપ્ત રહી યોગ સાધું છું. માત્ર અહીં દરરોજ સ્નાન કરવા વહેલો આવું છું. સાડાત્રણસો વર્ષની તપશ્ચર્યાના ફળરૂપે આકાશવાણી થઇ છે કે, 'તમને આ નદીના કીનારે સાક્ષાત પુર્ણ પુરૂષોતમ નારાયણ ભગવાન આવી મળશે.' તે અવધિ હવે નજીકમાં આવી છે. દરરોજ હું દહાડા ગણું છું. 'એ સાંભળી બન્ને કુમારોએ એ 'ઇશ્વરના અમને પણ સાક્ષાત દર્શન કરાવો,' તેની હઠ લેતાં યોગીએ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, 'આવતા શુકલ પક્ષમાં એકાદશીના દિવસે તમારા ગામથી પશ્ચિમે

દૂર એક ત્રણપંખો ખીજડો છે ત્યાં મધ્યાહ્નને યોગી વેષે [બાળબ્રહ્મચારીવેષે] તમો બન્નેને પ્રભુ મળશે. એ મારું વચન છે, તે ખાલી નહીં જાય. શ્રદ્ધા રાખજો. મને પણ તેજ દિવસે અહીં આવીમળશે. તેના દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈ હું આ મારો દેહ તેજ દિવસે ત્યાગીશ માટે આ આપણું છેલ્લું મિલન છે. એ મહાપ્રભુજી તમો બન્નેને ભવિષ્યમાં બહુ બહુ સુખ આપશે અને હું પણ બીજો નવો અવતાર ધરી સત્સંગમાં જન્મ લઈ પ્રકટ પ્રભુના સમાગમમાં જલદી આવી મળીશ. આ વાત તમો બીજા કોઈને કહેશો નહીં પછી **'જય સચ્ચિદાનંદ'** કહીને કમાનમાંથી તીર જેમ જાય તેમ વાયુ વેગે બતાવેલા રતાડીઆ ડુંગર તરફ જતાં જતાં જોતજોતામાં તે યોગી અદૃશ્ય થઈ ગયા. એ વયોવૃદ્ધ અને તપોવૃદ્ધ, સિદ્ધપુરૂષના વચનથી રાજી થઇ બન્ને જણા દરરોજ ત્યાં સ્નાન કરવાને જતા પણ ફરી એ યોગીરાજ મળ્યા જ નહીં.

શુકલપક્ષની એકાદશી આવતાં વહેલા ઉઠી સ્નાનાદિક નિત્યકર્મ કરી અશ્વ ખેલાવી, દરબારમાં આવી, ફળાહાર કરી, મધ્યાન થતાં યોગીના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ગામ બહાર આથમણી દિશામાં ત્રપંખા (ત્રણ પાંખડાંવાળા) ખીજડા' તરફ કુ **શ્રી રાયધણજી** અને **શ્રી લાડુદાનજી** ચાલ્યા. દૂર દૂરથી તે ખીજડા * નીચે તેજનું પ્રતિબિંબ જોવામાં આવતાં બન્ને દોડયા. નજીક જતાં તેજના પ્રતિબિંબમાંથી પૃથ્વીથી સવા હાથ ઉંચી તેજની ગાદી ઉપર માત્ર એકજ કોપીન પહેરેલા, માથે ભૂરાને કોમળ કેશની જટાવાળા, પાસે જલપાત્ર ગણ્યું, ગળામાં બટવો, ખંભામાં ગુટકો ને હસ્તમાં માળા ફેરવતા બાળબ્રહ્મચારી સ્વરૂપે સાક્ષાત શ્રી નારાયણનાં દર્શન થયાં. શરીર ઘણું કૃશ, પણ મહા ચપળ અણીયાળાં નેત્ર ને શીતળ શાંત તેજના સમૂહમાં નીલકંઠ બ્રાહ્મચારી' ને જોતાંજ બન્ને જણાઓ હર્ષાવેશમાં આવી જઈ પ્રભુચરણમાં દંડની પેઠે ઢળી પડયા. શ્રી નીલકંઠ બ્રહ્મચારીજીએ તે બન્નેના માથે હાથ મેલી, બેઠા કરીને કહ્યું કે, 'તમો બન્ને મારા પરમ અકાંતિક મુકત છો, આપણે ભવિષ્યમાં ઘણો કાળ સાથે રહેશુ, એટલું યાદ રાખજો. બસ જાવ. તમોને મારા રૂડા આશીર્વાદ છે. ઘેર જાવ.' આમ કહેતામાં તો તેમને પૃથ્વીથી સવા ગજ ઉંચા અગ્નિખુણામાં જતા જોયા ને થોડી જ પળોમાં તદન તેઓ અદૃશ્ય થયા.

બન્ને મુક્તરાજો પ્રગટ પ્રભુ મળ્યા તેના સુખમાં અને પ્રભુવિયોગના દુઃખમાં પરસ્પર વાતો કરતા દરબારમાં આવ્યા ત્યાં બાઈશ્રી કરણીબાએ એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું 'તમો બન્નેને પ્રગટ ભગવાન બ્રહ્મચારી વેશે

* હાલ તે ખીજડો નીચે પ્રસાદીનો ઓટો છે. તેને ત્રણ ડાળો છે તેથી ત્રપંખો કહેવાય છે.

તરપંખા ખીજડા નીચે મળ્યા હતા. તેની પ્રથમ યોગીરાજને નદી કાંનારે દર્શન દઇ તેના મનના મનોરથ પૂર્ણ કરી આપણા દરબારમાં આવીને આ 'ગોંખ' માંx બિરાજ્યા અને મારી પાસે બેસી દુધપાન કરી તમાંને ખીજડા નીચે દર્શન દઈને અંતર્ધ્યાન થયા હું પણ ઘણા વખતથી કહેતી હતી તે મહાપ્રભુજી આજે આપણને ઘેરબેઠાં મળ્યા. ને ભવિષ્યમાં સાથે રહેવાનું વચન આપી કાઠીઆવાડ દેશમાં પધાર્યા.

ઉપરની વાત જાણી ત્રણે અનાદિ મુકતરાજો અરસ પરસ ખૂબ જ રાજી થયાં અને આ વાત કોઈને પણ નહીં કહેવાનું નક્કી કરી દર્શન થયેલ સ્વરૂપનું મનમાં ધ્યાન સ્મરણ કરવા લાગ્યાં.

મહાકવિ શ્રી **લાડુદાનજી** ધમડકા ગામમાં લગભગ બેક વર્ષ રહી પોતાના વતનમાં જવા તૈયાર થતાં ઠાકોર શ્રી લાધાજી (લધુભા) તથા કુમાર શ્રી રાયધણજી અને બાશ્રી કરણીબાએ શ્રી લાડુદાનજીની ઇચ્છાને માન આપી એક ઉમદા કચ્છી ઘોડો સોનેરી સાજ સહિત, સાથે એક હજારને એક કચ્છી કોરી રોકડીના શિરપાવથી યોગ્ય સત્કાર કરી કવિશ્રીનાં ઘોડાં સાંચવવા માણસો અને એક ઊંટસ્વાર, તથા ભારખાનાનું ગાડું, શિરબંધી હથીઆર ધારી માણસો, વગેરે સામગ્રી આપી રાજીખુશીથી વિદાય આપતાં, એક કુટુંબી માણસ જેમ પોતાથી જુદો પડે ને જેટલું દુઃખ થાય તેટલું દુઃખ સૌને થયું ફરી વહેલા પધારવાની વિનંતિ કરી, ગામની ભાગોળ સુધી વળાવી કવિશ્રીને નિજ દેશપ્રતિ વળાવી સૌ પાછાં વળ્યાં.

અનેક વિદ્યા, કળા, ચાતુરી, તથા કીમતી વસ્ત્રાઅલંકારો, જાતવંતાં કચ્છી ઘોડાંઓ વગેરે હજારો રૂપીઆ (કોરીઓ)ની ઉમદા ભેટ લઈ, મહાકવિ શ્રી **લાડુદાનજી** મારવાડ તરફ નિજદેશમાં નહીં જતાં. કાઠીઆવાડમાંના દરેક મોટાં મોટાં રાજસ્થાનો જોઇ, ત્યાંથી **વડોદરા** ગાયકવાડ સરકારને મળી, સીધા **શિરોહી** મહારાવશ્રીને મળી. તેમને અભ્યાસ કરાવ્યો તેનો આભાર માની પછી પોતાના વતનમાં (**ખાખુગામે**) જવાનું મનમાં વિચારીતે કચ્છનું રણ ઓળંગી **હળવદ થઈ** પ્રથમ ક્રાંગધ્રા રાજ્યમાં જવા વિચાર્યું.

---

x એ ગોખ હાલ પ્રસાદીનો છે. ધરતીકંપ પછીની માહીતી નથી.
(સંપાદક)

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે પ્રથમ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદગુરુ શ્રી દેવાનંદસ્વામી સંવાદે ધમડકાનગરીમાં વિશેષ વિદ્યા પ્રાપ્તકરણ, શ્રી રામાનંદસ્વામી તથા નીલકંઠવર્ણી મિલન નામ પંચમોધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।।૫।।

પ્રકરણ ૧ પહેલું સમાપ્ત

॥ શ્રીજી ॥

પ્રકરણ ૨ બીજું

[રાજસ્થાન સન્માન પ્રકરણ]

અધ્યાય ૧ પહેલો

શ્રી ધ્રાંગધ્રા રાજ્ય સન્માન

શ્રી હળવદ ઉંટ સ્વારને ધ્રાંગધ્રા રાજસાહેબ ઉપર એક પત્ર લખી પોતાના આવવાના ખબર અગાઉથી આપવાને મોકલ્યો.

આગમન પત્ર

" સ્વસ્થાન શ્રી ધ્રાંગધ્રા મહા શુભ સ્થાને શ્રી અખંડ પ્રૌઢપ્રતાપ ગૌબ્રાહ્મણ, ચારણ, પ્રતિપાલ (મખવાણ) કુળ મુગટમણી, મહારાજાધિરાજ રાજસાહેબ રણમલજી સાહેબ બહાદુરની દીર્ઘાયુ.,

હું નામદાર શિરોહી મહારાવશ્રી તરફથી કચ્છ ભુજ કાવ્યશાસ્ત્ર ભણવા ગયેલ ત્યાં કાવ્ય, સંગીત, સાહિત્યકળા, વગેરેનો સંપુર્ણ અભ્યાસ કરી, મહારાવશ્રીની મહોરછાપ (રાજ્ય મુદ્રા) અને સહીવાળું પ્રમાણપત્ર મેળવી ભુજ રાજ્યના 'તાજમી સરદાર'ની દોવળી-તાજીમ સહ યોગ્ય શીરપાવ મેળવી, કાઠીઆવાડના રાજસ્થાનોમાં કેવા વિદ્વાન કવિઓ છે તથા રાજા મહારાજાઓ સંગીત, સાહિત્ય કળા, વગેરેના કેવાક રસજ્ઞ અને પરીક્ષક છે, વગેરે બાબતની ખાત્રી કરવા કચ્છ દેશમાં થઈ પ્રથમ જ આપશ્રીના રાજ્યમા આવું છું.

આપ શ્રીમાનના રાજ્યમાં જે કોઈ વિદ્વાન પંડિત કે રાજ્યકવિઓ હોય તે મારા સામે "સહસ્રાવધાન કે શતાવધાન" કરી બતાવે, તેમજ કોઇ કવિને કાવ્ય સાહિત્યનો શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઇચ્છા હોય તો, તેવાઓને દરબાર ભરી તેમાં હાજર રહેવા તથા મધ્યસ્થ સ્થાને પરીક્ષા કરી ન્યાય આપવા પંડિત સભાસદો ગોઠવી, મારી યોગ્ય અવસરે મુલાકાત લેવા અને ત્યાં સુધીની રોકાણ માટે મારાં વાહનો, માણસો, વગેરેની યોગ્ય સરભરા

કરાવવાનો યોગ્ય પ્રબંધ થવા માટેના ખબર આપવા અગાઉથી આ ઉંટ-સ્વારને આપશ્રી હજૂર મોકલેલ છે. એજ.'

મુ. હળવદ. વતન શિરોહી રાજસ્થાન ખાંણગામ	લી. દર્શનાભિલાષી રાજકવિ લાડુદાનજી આશિયા રાજ્યકવિરત્ન, પિંગલાચાર્ય વિદ્યાવારિધિ મહામહોપાધ્યાય (કચ્છ ભુજ)

ઉંટસ્વારે ધ્રાંગધ્રા રાજસાહેબશ્રીને પત્ર પહોંચાડતાં, મહારાજાશ્રીએ તે પત્ર કારભારીથી વંચાવી, સાથે કેટલા વાહનો અને માણસો છે વગેરે તે સ્વારથી જાણી લઈ ઉતારા વગેરેનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવા કારભારીને આજ્ઞા કરી.

બીજે દિવસે મહાકવિ શ્રી લાડુદાનજી પોતાના રસાલા સાથે પધાર્યા ત્યારે દરબારી ઉતારે ઉતરી રાજ્યની ઉત્તમ પ્રકારની સરભરા જોઇ પ્રસન્ન થયા.

રાજસાહેબે પોતાના રાજ્યમાં વસતા કવિઓ, ચારણ, બ્રાહ્મણો, વિદ્વાનોને બોલાવી, આવેલા મહા કવિશ્રી સાથે કાવ્યશાસ્ત્રની ચર્ચા તથા શતાવધાનો વગેરે કરી બતાવવાની યોગ્ય સલાહ લીધી, પરંતુ કોઈ કવિએ કે પંડિતે તુરત જ તેમ કરવાની હા, પાડી નહીં પણ એક વખત મુલાકાત લીધા પછી તેમાંનું કંઈ કરવાનું કહેવાથી રાજસાહેબે એક દિવસે મોટો દરબાર ભરવાનું નક્કી કર્યું.

દરબાર ભરાતાં મહા કવિશ્રીને ત્યાં બોલાવી લાવવા રાજ્યના બે અમીરો અને ચોપદારને તથા કેટલાક શિરબંધી સીપાઈઓ સાથે સુંદર પાલખી મોકલી.

મહાકવિ શ્રી લાડુદાનજી સાહિત્યકળાના રસજ્ઞ અને પુજક હતા, રાજ્યનીતિઓ ભણ્યા હતા, તેથી રાજદરબારમાં કેવો પોશાક ધારણ કરીને, કેવા દિમાકથી (આડંબરથી જવું, બોલવું, વગેરે સભા તેમજ રાજા પ્રત્યે પ્રભાવ પાડવાની સર્વકળા જાણતા હતા. મુળવતની મારવાડી હોઈ એ દેશની આબોહવા પ્રમાણે વર્તન હોવાથી સમયાનુકુળના રાજ્યરંગ જાણતા હોવાથી આમંત્રણ આવતાં જ દરબારમાં જવાની સઘળી તૈયારીઓ થોડા વખતમાં કરી લીધી.

રાજ્યકવિશ્રીનો રાજ્ય પોશાક

"સ્નાન કરી અત્તર, સુગંધી તેલો વાળમાં લગાવી, શુશોભિત પોશાકમાં સજ્જ થયા. માથે સોનેરી મારવાડી બત્તી પાઘ, પાઘમાં ત્રણ કલંગી, શીરપેચ અને મોતીનો તોરો ધારણ કર્યો, સોનેરી કીનખાબનો મોટો ઘેરવાળો ગુલાબી રંગનો પગના કાંડા સુધીનો લાંબો જામો પહેર્યો. લીલી અતલસનો, પગના કાંડે કડચલીઓ પાડતો તસતસતો હીરની નાડીવાળો સાચો પાયજામો પહેર્યો; તેના ઉપર બુરાનપુરી સોનેરી કસુંબલ રેંટાની મારવાડી ઢબથી બાંધેલી ભેઠ, ભેઠમાં કચ્છી કારીગરી વાળો સોનાની મુઠવાળો મોટો 'કટાર', લીલા મખમલની ઝીંક સતારા ભરેલ કચ્છી કારીગરીની ઉત્તમ 'હમેલ', હમેલના કમરપટ્ટામાં સોનેરી મૂઠવાળી, મખમલના મ્યાન-વાળી દેશળશાઈ કચ્છી 'તરવાર', કંઠમાં સોનાનો ટુંપીઓ, મોહનમાળા અને મહારાવશ્રીએ બક્ષેલો 'નવગ્રહનો કંઠો', કાનમાં મારવાડી હીરાજડિત મુરકીઓં [મુંટીઆં] નંગ જડિત્ર 'ઠોળીઆં', સાચા મોતીવાળી છેલકડી, બંને ભુજાઓ ઉપર બાજુ બંધો, અને સિંહમોરાંવાળાં હેમનાં 'કડાંઓ', પગમાં સોનાનો તોડો બેડી, જમણા પગમાં ધારણ કર્યો; હાથમાં રાજ્યની રત્નજડિત 'આશા લકડી' લીધી, વિશાળ ભાળમાં કુંકુમ ચંદ્રક. વિશાળ લાલનેત્રો, નમણી નાસિકા, કાળી ભમર જેવી વાંકડી મૂછો. લાંબો કોમળ કંડ, ભરાવદાર વિશાળ વીરરસથી ભરપૂર તેજસ્વી મુખારવિન્દ, અજાનબાહુ, દેદીપ્યમાન, મહાકાય, પડછંદા પાડતો બુલંદ અવાજ, અતિ ચંચળ આકૃતિ, દેવગુરુ, બ્રહસ્પતિ સમાન રૂપાળા રાજ્ય કવિશ્રી 'ઈન્દ્રરાજા' જેવો ઉત્તમ રાજવંશી પોષાક ધારણ કરી, પગમાં રાઠોડી મોજડી પહેરીને 'પાલખી'માં બીરાજ્યા."

કાવ્ય સાહિત્યનાં કેટલાંએક પુસ્તકો તથા રાજસાહેબને નજર ન્યોછાવર કરવાના રોકડા રૂપીઆઓના અને મેવા સાકરના થાળો, રેશમી રૂમાલો ઢાંકી, પોતાના માણસોથી ઉપડાવીને પાલખી સાથે લીધા, પાલખીની આગળ રાજ્યના અમીરો ચોપદાર, બે મુસદ્દીઓ અને રાજ્યના ચપરાશી હજૂરીઆઓ, તેની પાછળ ભોઇએ ઉપાડેલી સોનાના દાંડાવાળી મખમલ મઢેલી પોત બેસેલ પાલખી, તેની પાછળ રાજ્ય રક્ષણના સીપાઇઓ; એમ છડી સવારીથી મહાકવિશ્રી રાજદરબારમાં પધાર્યા.

બજારના ચોકમાં માનવમેદની દેવસમાન કાન્તિવાળા મહા કવિશ્રીનાં દર્શન કરી લોકો કહેવા લાગ્યા કે, " જુવો તો કોઈ બ્રહસ્પતિ દેવના જેવા તેજસ્વી, મહાવિદ્વાન; ચારણદેવ, આજ ધ્રાંગધ્રાની ધરતીને

પાવન કરવા પધાર્યા છે. ધન્ય ભાગ્ય આપણાં કે આપણ સૌને તેઓશ્રીનાં મોંઘામૂલાં દર્શન થયાં.'' આમ લોક વાયકા સાંભળતા સાંભળતા અને લોકોના પ્રણામો ઝીલતા ઝીલતાં, રાજમાર્ગની શોભા નિરખતાં નિરખતાં કવિરાજ દરબારગઢમાં દાખલ થયા.

રાજ્ય મહેલના વિશાળ દરબારહોલના બારણામાં દાખલ થતાં જ સાથેના ચોપદારે આગળ કદમ કરી નેકી પુકારી કે, "યદુવંશ મુગટમણી કચ્છ ભુજ, મીરઝાં મહારાવશ્રી બક્ષી તાજીમ સરદારશ્રી, રાજ્યકવિ રત્ન શ્રી લાડુદાનજીકી શુભાષિશ પ્રણામ [સલામ]પેં નિઘા રખીએ મહેરબાન સલામ, દૌલત જ્યાદા ઉમર બઢો, મહારાજા રાજસાહેબને ઘણી ખમ્મા–ઘણી ખમ્મા !"

ઉપર પ્રમાણે ચોપદારની હાકલ પડતાં, મહારાજા શ્રી ઉભા થતાં સઘળી કચેરી પણ ઉભી થઇ. રાજસાહેબ પોતાના તખતથી સાત કદમ સામા ચાલી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને બાથમાં ભીડી રાજરિતે મળીને મહારાજાશ્રી તખતે બિરાજમાન થયા મહા કવિશ્રીએ નજર, નોંછાવર [ઘોળ] વગેરે કરી, ભેટ સોગાદના થાળો નજર કરી પોતે શુભાશિષ ઉચ્ચારી સભાને કાવ્ય પરિચય કરાવ્યો.

દરબારીઓ કવિશ્રીની મરોડદાર મુખાકૃતિ, ઉત્તમ રાજરિતનો પોશાક, સાથે લાવેલા સાહિત્ય ગ્રંથોનો સંગ્રહ, ગંગાના પ્રવાહ જેવી અસ્ખલિત કાવ્યવાણી, રાજનીતિજ્ઞતા, [વિનય, વિવેક, વર્તન,] વગેરે નિરખીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અન્ય કવિઓ પંડિતો જેમ સૂર્ય ઉદયથી તારાઓ ઝાંખા થાય તેમ, તેઓશ્રીના તેજમાં ઝાંખા થઈ ગયા, રાજ રણમલજી પણ દેવ સમાન કાન્તિવાળા મહા કવિશ્રીને નિરખી મુગ્ધ થયા.

રાજસાહેબના તખતની જમણી બાજુની બેઠકમાં પહેલું, ગાદીતકીઆના આસને બીરાજી પરસ્પર કુશળ સમાચારો પૂછ્યા બાદ કાવ્ય સાહિત્યની ચર્ચા ચાલી. એકાદ કલાક દેવવાણી સાંભળી, સૌ દરબારીઓ તૃપ્ત થયા. સૌ એક જ અવાજે બોલી ઉઠયા કે, "ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં તો શું ? પણ કચ્છ, કાઠીઆવાડ કે ગુજરાતમાં આપશ્રીના સમાન કોઈ ઉંત્તમ શીઘ્રકવિ નથી. આપ તો કોઇ ઇશ્વરી અંશ છો. અમારાં અહોભાગ્ય કે આપશ્રીનાં અનાયાસે દર્શન થયાં !"

તે પછી મહા કવિશ્રીએ 'શતાવધાન' કરવાની કુશળતાનો અનુભવ થવા ખાસ એક દિવસ મુકરર કરી દરબાર ભરી સૌ પ્રજાજનોને કાવ્યકળાનો લાભ

આપવા ઇચ્છા જણાવી, એ ઇચ્છાને માન આપી રાજસાહેબે 'શતાવાધાન પ્રયોગ' જોવાનો એક દિવસ નક્કી કરી પ્રજામાં તેની જાહેરાત કરવાની કારભારીને રાજ્યાજ્ઞા ફરમાવી પછી અત્તર. ગુલાબજળ, ફુલહાર, ગજરા સાકરના પડાઓ, સોનેરી વરખનાં પાનબીડાંઓ વહેંચાયાં. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને તો ખુદ મહારાજા રાજસાહેબે પોતાના સ્વહસ્તે અત્તર લગાવી ગુલાબજળ છાંટી, મોટો ફુલહાર પહેરાવી, હસ્તમાં ફુલગજરો અને પાનબીડાં આપી, 'હું આપના મળવાથી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો છું, એવા વિનય વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં. ત્યારબાદ તુરત ચોપદારે કચેરી બરખાસ્તની છડી પુકારી એટલે મહા કવિશ્રી સાથે રાજસાહેબશ્રી પણ રાજદ્વાર સુધી સાથે ચાલી દોવળી તાજીમ લઇ રાજમહેલમાં પધાર્યા. અને મહા કવિશ્રી પાલખીમાં બિરાજી પોતાના માણસો સાથે પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

ફુલ વિકસે અને ફોરમ ફેલાય એ ન્યાયે રાજદરબારમાં રાણીવાસમાં, શહેરમાં, અને આસપાસ દશ દશ કોશમાં કવિની કીર્તિ રૂપી સુગંધ ફેલાવાથી કર્ણોપકર્ણ વાતો સાંભળી લોકોનાં ટોળેટોળાં મહા કવિશ્રીના દર્શને આવવા લાગ્યા.

ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં અને શહેરમાં વસતા ચારણદેવો પણ પોતાની જ્ઞાતિમાં આવા દૈવી પુરુષ જન્મ્યાનું જ્ઞાતિ અભિમાન લાવી, એકી સાથે મળી ફુલના હારો લઇ ઉતારે આવી મળવા આવ્યા.

શ્રી લાડુદાનજીને એ ખબર થતાં આંગણાં સુધી સામા ચાલી સૌને લેવા આવ્યા. આવનાર ચારણ સરદારોએ ફુલના હારતોરાથી શ્રી લાડુદાનજીને ઢાંકી દીધા. મહા કવિશ્રીએ પણ બધાને ખુબ નમ્રતાથી ને પ્રેમથી મળીને યોગ્ય આસને બેસારી સત્કાર કરી, સૌના નામ ઠામ, શાખાઓ, ગામ ગરાસો,દેશના રિવાજો, વગેરેની હકીકત પુછી, અને પછી પોતે પોતાના દેશ [મારવાડ]ના રિતરિવાજો, પોતાનું વતન, શાખા અને અભ્યાસ વગેરેની, તેમજ કચ્છ દેશ વગેરેની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. આવેલા ચારણમંડળમાંના કેટલાએક કવિઓ પિંગળાશાસ્ત્ર જાણતા હોવાથી, મહા કવિશ્રીએ થોડી કાવ્ય ચર્ચા પણ કરી કહ્યું કે, 'આપણે ચારણો દેવછીએ.' એ વિષેનાં કેટલાંએક પ્રાચીન શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણોના આધારોથી શ્લોક બોલી સમજાવી ચારણોનું મહાત્મ્ય કહી, ચારણધર્મ સમજાવી, કેટલાએક કુરિવાજો જૂનાં આચરણો, વ્હેમો, વગેરેનો ત્યાગ કરવાનું કહી, ભુતકાળના ભકત ચારણોનાં દ્રષ્ટાંતો આપી, પ્રાચીન કાવ્યો તેમજ સ્વરચિત કેટલાએક કાવ્યો પણ સંભળાવ્યાં, એ અમૃત વાણી સાંભળી, આવેલા સૌ ચારણો મહા કવિશ્રીને કોઇ ઇશ્વરી અંશ જાણીને તેમના ચરણોમાં ઢળી પડયા.

કેટલાએક દિવસો પછી રાજઆજ્ઞાથી રા'આંગણમાં 'શતાવધાન' જોવા સૌ એકઠા થયા. સમીયાણામાં રાજસિંહાસનો ગોઠવાયાં મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજી માટે મધ્ય મંડપે મોટો મંચ ગોઠવી તે ઉપર ગાદી તકીઆ નાખી જોઈતાં સાધનો ગોઠવી દીધાં. એક બાજુ ચકો બંધાવી જનાનો જોઈ શકે તેવી પણ ગોઠવણ કરી. એ વિશાળ રા'આંગણમાં આજે ધ્રાંગધ્રા રાજ્યની માનવમેદની કીડીઆરૂ ઉભરાય તેમ ઉભરાતાં. ઊભા રહેવાની પણ જગ્યા ન રહી કારણ કે સૌ બાઈ ભાઇને નવું નવું જોવાનું સાંભળવાનું આજે મળવાનું હતું. સમય થતાં મહા કવિશ્રી પોશાક પહેરી, જોઈતાં સાહિત્યો સાથે પધારતાં સભાસદોએ ઊભા થઈ નમન કર્યું, રાજસાહેબે પણ ઊભા થઇને તાજમ રિવકારી, અને આજ્ઞા મળતાં સૌને દર્શન થાય તેમ ઉચ્ચાસને મહા કવિશ્રી બિરાજ્યા.

શતાવધાન પ્રયોગ

શતાવધાનનું અદ્‌ભૂત કાર્ય શરૂ કર્યું. એ વિધાનમાં જુદી જુદી કામગીરી કરવા એક સો માણસોને તેઓનાં સાધનો સહિત, આસપાસ હાજર રાખેલા હતા. તે સૌ પોતપોતાનું સોંપેલું કાર્ય કરવા લાગ્યા. ગણિતના હિસાબો, ગ્રહો, નક્ષત્રો, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરેની ગતિઓના હિસાબો, અણઉકેલ કોયડાઓ, ઉખાણાઓ, ગૂઢાર્થવાળાં કાવ્યો, ભજનો, પાદપૂર્તિઓ, ઘડીઆલના ડંકાઓ, ઘોડાના કાવાઓ, [ઘોડાને કુંડાળે નાખે તેની ગણના] કાવ્યોનાં ભાષાંતરો, પ્રસ્તારો, અનેક બાબતની ચર્ચાઓના સવાલો જવાબો, જુદી જુદી ગુજરાતી, કચ્છી, મહારાષ્ટ્રીય, મારવાડી, વ્રજભાષા, ઉર્દુ, સંસ્કૃત એ સાત ભાષાનાં કાવ્યો નવીન સ્વરચિત શીઘ્ર કાવ્યો, સૌના ચિત્તને એકજ દિશામાં ખેંચી લેવું, તેવા આકર્ષણ પ્રયોગો, વગેરે વગેરે એવાં એકસો કાર્યો, એક પણ ભૂલ વિના માત્ર એક જ કલાકના અંદર એવી તો કુશળતાથી અને ચાલાકીથી કવિરાજે કરી બતાવ્યાં કે જોનારાઓ સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને નવીન કાવ્યકૃતિઓ તો એવી સુંદર રસાલંકારોના ભાવ ભરેલ મધુર કંઠે સંભળાવી કે ઘડીક આકાશમાં સૂર્ય પણ એ મહોત્સવ જોવા સાંભળવા થંભી જાય ! આમ હજારો માણસોના ચિત્ત આકર્ષી, 'બીરાંણમંત્ર' નો કાવ્ય જાદુ કર્યો કે, સૌ લોકોએ સાક્ષાત, ઈશ્વરાવતાર માની 'લાડુદાનજીની જય હો ! જય હો !' તેવા હર્ષનાદોથી તેમને ચારે દિશાઓમાંથી વધાવી લીધા. પંડિતો કવિઓ વીરપુરુષો, મુત્સદ્દીઓ, વ્હેવારકુશળ વેપારીઓ કારીગરો ખેડુતો, વૈદ્યો, સંગીતકારો. તપસ્વિઓ, સન્યાસીઓ ફકીરો, બાવાઓ

મંત્રશાસ્ત્રીઓ, મલ્લો, હાથી, ઘોડા, ઉંટના મહાવતો, ધારકો ઝોકીઓ ગાયો, ભેંસોના ગોવાળો, અને દરેક જાતની સ્ત્રીઓ, વગેરે સૌ પોતપોતાના ધંધાની હકીકતો મહા કવિશ્રીના કાવ્યોમાં અને ભાષણમાંથી જાણવામાં આવતાં, હર્ષઘેલી પ્રજાએ અને રાજ્યકુટુંબ સરસ્વતી સ્વરૂપ રાજ્યરત્ન મહા કવિશ્રીને મંડપથી નીચે પધારતાં તેમને સોના રૂપાંનાં ફુલો અને હજારો પુષ્પના હારતોરાથી ગરકાવ કરી દીધા. તેમજ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી ગગનભેદી જયઘોષ કર્યા.

રાજસાહેબ ઘણા જ ખુશ થતાં રૂ. ૫૦૦૦ પાંચ હજારના પાંચ થાળો કવિશ્રીને શિરપાવમાં બક્ષી, છએક માસ સુધી રોકાવાનો હૃદયથી આગ્રહ કરી, રાજરિતિથી મળ્યા. રાજ્યજનાનામાંથી પણ કવિશ્રીને શિરપાવ મળ્યો અને કહેવરાવ્યું કે 'રાજસાહેબના આગ્રહને માન આપી છએક માસ ધ્રાંગધ્રામાં રહી સાહિત્ય સમાગમનો લાભ આપવા અતિ આગ્રહભરી બિનંતિ કરી.' તેથી મહા કવિશ્રીએ રોકાવાની કબુલત આપી અને પછી કચેરી બરખાસ્ત થતાં. સૌ સૌને સ્થાનકે ગયા.

મહા કવિશ્રીએ પાલખીમાં બિરાજતી વખતે રૂપીઆના જે થાળો આવેલા હતા તેમાંથી રૂ. ૧૦૦૦ એક હજારનો એક થાળ રા. આગણામાં જ મહારાજશ્રીના અને મહારાણીશ્રીના દાસદાસીઓ, પાલખી ઉપાડનાર ભોઇ લોકો, ચપરાશીઓ શિરબંધીઓ વગેરેને બક્ષિસ આપવામાં ત્યાં જ ખાલી કર્યો. બાકીના બબે થાળો પોતાની પાલખીની બન્ને બાજુએ માણસોના માથા ઉપર ખુલ્લા રખાવીને સાથે ચલાવ્યા દરબારગઢના દરવાજાથી તે ઠેઠ પોતાના ઉતારા સુધી રસ્તાની બન્ને બાજુઓએ મહા કવિશ્રીનાં દર્શન કરવાને માનવ મેદની ઊભી રહી હતી. શતાવધાનો જોયા પછી લોકો તેમને દેવતુલ્ય માની તેમનાં દર્શન કરવા હર્ષઘેલાં થતા હતા. બજાર, ચૌટા, ચોક, શેરી, ગલી, મેડી, મંદિર ઝરૂખા, અગાસી, અટારી અને છાપરાંઓ માથે જનસમાજ થંભી ગયો હતો. મહા કવિશ્રીને યાચવા અનેક યાચકો પણ આવ્યા હતા, તેમને આપણા ઉદાર મહાકવિશ્રીએ રૂપીઆ ભરેલા ખુમચાઓમાંથી અગણિત દ્રવ્ય આપી તૃપ્ત કર્યા. વળી રૂપીયાઓના ભરેલા 'ખુમચા'ઓમાં હાથ નાખી રાજમાર્ગમાં રૂપોઆઓની મુઠીઓ બન્ને બાજુએ ફેંકવાથી લોકો લાડુદાનજીનો જય હો, જય હો, બોલતા હતા. આમ ઠેઠ ઉતારા સુધી પહોંચતાં ચાર-હજારના ચાર ખુમચાઓ ધ્રાંગધ્રાની બજારમાં રાજાદિલથી ખાલી કરી દીધા હતા.

ફરી એક દિવસે રાજસાહેબના આમંત્રણથી રાજસભામાં પધારતાં રાજસાહેબ કહે કે, 'કવિરાજ! અમો ઝાલા રાજપુત ચંદ્રવંશી કે સૂર્યવંશી

છીએ ? કવિઓ અમોને મકવાણા.' બિરદથી કેમ બિરદાવે છે ? છત્રીશ શાખાના ક્ષત્રિઓની નામાવલીમાં અમારી કઈ શાખા કહી છે ? વગેરે હકીકતનો ઇતિહાસ આપશ્રી જાણતા હશો. માટે અમારો એ સંશય દૂર કરવા આપશ્રી અમોને એ પુરાનો ઇતિહાસ કહી સંભળાવો.'

સહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ એ સર્વ હકીકત સાંભળી વિચારી રાજસાહેબે પુછેલા પ્રશ્નોનો નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો.

રજપુતો (ક્ષત્રિયો)ની છત્રીસ શાખાઓનાં નામો અને પ્રમાણો

॥ છપય છંદ ॥

રવિ શશી જાદવ વંશ, કુકુત્સ્થ પરમાર રૂ તોંવર
ચાહુબાણ ચાલુકય, છિંદ સિલાર આભીવર ॥
દોયમત્ત 'મખવાણ' ગુરુ અ ગોહિલ ગહીભુત
આપોત્કટ પરિહાર, રાવ, રાઠોડ રોસ જુત ॥
દેવરાં ટાંક, સિંધવ અનિગ, ચોતિગ, પ્રતિહાર, દધિખટ ॥
કારટપાલ, કોટપાલ, હુન, હરિતટ, ગોરકમાડ જટ, ॥૧॥

॥ દોહા ॥

ધ્યાનપાલક, નિકુંભવર, રાજપાળ અવનીશ ॥
કાળચ્છર કે આદિ દે; બરને બંશ છત્તીસ ॥૧॥

॥ દોહા ॥

દશ રવિકે દશ ચંદ્રકે, દ્વાદશ મુનિકે જાન
ચાર અગ્નિ પાહચાનીએ, છત્તિસ બંસ બખાન. ॥૨॥

[પ્રાચીન]

ઉપરના પ્રાચીન કાવ્યોનો પુરાવો જોતાં આપ શ્રીમાન 'મખવાન' કુળના છો, એ મખવાનનું અપભ્રંશ થયું 'મકવાણ' જેથી કવિઓ આપ શ્રીને 'મકવાણા' કહી સંબોધે છે, આપશ્રીનું ઉત્તમ કુળ ચંદ્ર કે સુર્યકુળમાં નથી, પરંતુ આપશ્રીના કુળની મુનિકુળમાંથી ઉત્પત્તિ છે.

'મખવાણ કુળની ઉત્પત્તિ

અસુરો યજ્ઞભંગ કરતા હોવાથી 'માર્કન્ડ' ઋષીએ યજ્ઞના રક્ષણ માટે

અગ્નિકુંડમાંથી મંત્રબળ વડે આપના પૂર્વજોને ઉત્પન્ન કરેલ હતા. અને તેથી આપના મુળ પુરૂષનું નામ 'કુંડમાલ' હતું. એ કુંડમાલે નિર્વિઘ્ને યજ્ઞ પુર્ણ કરાવતાં માર્કન્ડ ઋષિએ પ્રસન્ન થઇ. 'ચમત્કારપુર'ની ગાદી આપી હતી. તે પછી કેટલીએક પેઢીઓ જતાં રાજર્ષિ 'કલ્યાણમલ' પોતાના યુવરાજ 'કુન્ત'ને ચમત્કારપુરની ગાદીએ બેસાડી પોતે વાનપ્રસ્થાશ્રમ લીધો હતો, એ કુન્તરાજાના અમલમાં પાછો અસુરોનો ઉપદ્રવ વધતાં પાછા યજ્ઞ-ભંગ થવા લાગ્યા; તેથી તમામ ઋષિઓએ મળી 'કુંડમાલ'ના વંશજોની શોધ કરી મહારાજા 'કુન્ત'ને યજ્ઞ રક્ષામાં સૈન્ય સહિત તેડી ગયા, પછી કુન્તે ત્યાં 'વક્રદંત' નામના અસુર સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કર્યું, અને 'વક્રદંત'નો પરાજ્ય કર્યો એ વિજયભૂમિ ઉપર ઋષિમુનિઓના કહેવાથી ત્યાં શહેર-વાસીને તેનું નામ 'કુંતલપુર' પાડી રાજા કુન્તનો ત્યાં ઋષિઓએ રાજ્યા-ભિષેક કરીને ત્યાં ગાદી સ્થાપી તે પછી મહારાજા કુન્તને એક મહાન યજ્ઞ કરવા ઇચ્છા થતાં ઋષિઓને તેડાવી વાત કહી. સર્વ ઋષિગણે વિચારી જવાબ આપ્યો કે, " હે રાજન મહાત્મા કુંડલ રાજાથી આરંભી અત્યાર સુધી 'યજ્ઞો'ની રક્ષા આપ કરતા આવ્યા છો. અને હજી પણ ભવિષ્યમાં આપથી અને આપના વંશોથી જ એ યજ્ઞોના રક્ષણનું ઉત્તમ કાર્ય થશે એવી અમોને ખાત્રી છે. આપને આવો યજ્ઞ કરાવવાનો મહા પરિશ્રમ ઉઠાવવાની જરૂર નથી. અમો સર્વ ઋષિમુનિઓ અમારા યજ્ઞ યાગાદિકના ફળ આપને અર્પણ કરીએ છીએ. તેમજ આજથી તેની નિશાની તરીકે આપને અને આપના વંશજોને 'મખવાન' પદવી પ્રેમપૂર્વક આપીએ છીએ. બીજા ક્ષત્રિયો ભલે ગમે તેવા મોટા યજ્ઞો કરશે, પણ તેઓ કોઇ 'મખવાન' કહેવાશે નહિ. અને આપશ્રીના વંશજો ' યાવતચંદ્ર દિવા કરો ' ' મખવાન ' નામે ઓળખાશે. આ પ્રમાણે ઋષિઓના શુભાશીર્વાદથી હે, મહારાજા, આપશ્રી અત્યાર સુધી ઘણાં વરસો વિત્યા છતાં 'મખવાન' (મકવાન) કહેવાઓ છો, 'મખ' એવું 'યજ્ઞ'નું નામ છે; એટલે 'યજ્ઞવાન' એવો અર્થ થાય છે, એનું અપભ્રંશ 'મકવાન' (મકવાણા) થયું છે.

ઉપરની રીતે ઐતિહાસિક ખુલાસો મળતાં મહારાજા રાજસાહેબ શ્રી રણમલજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. એ રીતે મહાકવિ શ્રી લાડુદાનજીના કાવ્ય સાહિત્ય અને ઐતિહાસિક અભ્યાસનો અનુભવ ધ્રાંગધ્રામાં હજારો જનસમાજની મેદનીમાં થતાં દેશાંતરમાં 'કર્ણોપકર્ણ' વાતો ચાલી કે, ભુજ-કચ્છની પાઠશાળામાં પિંગળ ડીંગળનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી એક મારવાડી ચારણ કવિરાજ શતાવધાન સહસ્ત્રાવધાન, કરતા કરતા

કાઠીઆવાડમાંના તમામ રાજસ્થાનોમાં કાવ્યશાસ્ત્રાર્થ કરવા નીકળ્યા છે. ત્રીશ વર્ષની ભર જુવાનીમાં અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી રહ્યા છે, રૂપમાં તો દેવ જેવા છે, સાક્ષાત સરસ્વતીદેવીને વશ કરી છે. છંદો બોલે છે ત્યારે મહેલાતોમાં પડછંદાઓ ગાજી ઉઠતાં મોરલાઓ બોલે છે. સાથે ઘોડાં, ઉંટોને માણસોનો મોટો રસાલો લઇ એક નાના રજવાડાને શોભે તેવા દમામથી તેઓ કાયમ રહે છે. વગેરે.'

ઉપરની વાતો કાઠીઆવાડના નાના મોટા રજવાડામાં કર્ણોપકર્ણ ફેલાઈ જતાં તેઓશ્રી હાલમાં ક્યા રાજસ્થાનમાં છે, અને તે પછી તેઓ ક્યા રાજ્યમાં જશે વગેરેની તપાસ દરેક રજવાડાઓમાં થવા લાગી.

ક્રાંગધ્રા રાજસાહેબે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને સાહિત્ય ચર્ચાઓ અને કાવ્ય વિનોદમાં આગ્રહ કરી કરીને લગભગ પાંચ છ માસ રોકયા હતા. અને તેને કાયમ અહીંના રાજકવિ તરીકે રહે તો સારી જાગીર બક્ષીસ તેમ્રું પ્રલોભન પણ આપેલ હતું. પરંતુ મહા કવિશ્રીએ ત્યાં કાયમ રહેવાની નાખુશી બતાવી વિદાય લેવા ઇચ્છા કરી.

એક દિવસ રાજસાહેબે મહા કવિશ્રીની ઇચ્છાને માન આપી વિદાય ગીરીના શિરપાવ આપવા એક મોટો દરબાર ભર્યો. તેમાં રાજ્યના અમીર ઉમરાવો, જાગીરો, શેઠ શાહુકારો, વિગેરેને બોલાવી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી બાંધવા આગ્રહને માન આપી આપણા રાજ્યમાં રહી, સાહિત્ય સંગીત-કળાનો લાભ આપ્યો, તેનો આભાર માની નીચે પ્રમાણે શિરપાવ આપ્યા હતા.

'ઝાંઝરી ઘાટની કાપુઆળેલા બે કાઠીઆવાડી ઘોડાઓ, એક ચીકાનેરી ઊંટ, બીકાનેરની જરાઇ બે પોશાકો, એક જડાઉ શિરપેચ, કાનના બે ફૂલ, એક હેમનો ડૂંગળો, કડી, નેક, નીકી, તથા પગમાં પહેરવાની ચાંદીની ઝીણી ઝાંઝરીઓ કીધા રોકડા, વગેરેનો શિરપાવ કરી સરકારમાં કાંઇ ન્યૂનતા આવી હોય તો ક્ષમા કરવાની પ્રાર્થના સાથે; ફરી બહુમાન પધારવાની વિનંતિ સાથે માનભરી વિદાયગીરી આપી.

શિરપાવ સ્વીકારી અહીંની હવામાની લગભગ છએક માસે કાંગડાબાબાની ગદ્દીએ શ્રી લાડુદાનજીએ પોતાના રવાના સાથે 'જાગનગર' તરફ જવાની તૈયારી કરી. એ સમયે રાજસાહેબે પોતાની બહેનનો 'ઝાલુબાઇ' કે જેઓ જામનગરમાં ગાદીપતિ હતાં તેમના ઉપર અને મહારાણા જામસાહેબ ઉપર એમ બે વાહણનું પત્ર લખાવી આપ્યા, તેમાં મહાકવિશ્રીની સાથેનાં લાવી લખી ખૂબ પ્રશંસા કરી હતી.

ઉપરના પત્રો સાથે લઈ મહા કવિશ્રી પોતાના રસાલા સાથે અને રાજ્યની શિરબંધીના (ચોકીદારો) આરબો સાથે ઉંટ, ઘોડા, શીગરામ, ગાડાં, વગેરે સહિત જામનગર તરફ રવાના થયા.

ઇતિ શ્રી કેસરભક્ત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, દ્વિતીય પ્રકરણે ધ. ધું. આદિ આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદસ્વામી સંવાદે, મહા કવિશ્રી લાડૂદાનજી ધ્રાંગાધ્રા રાજ્ય સત્કાર સમારંભ નામ પ્રથમો અધ્યાય : સમાપ્ત ॥ ૧ ॥

...

શ્રીજી

અધ્યાય ૨ જો

રાજસ્થાન-જામનગર

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી જામનગર પધારે છે તેવા સમાચાર માળીઆના ઠાકોર શ્રી ડોસાજી અને મોરબીના ઠાકોર શ્રીજીયાજીના જાણવામાં આવતાં, બંને રાજાએ પોતપોતાના કારભારીઓ સાથે વિનતિ પત્રો લખી મોકલ્યા કે, "આપશ્રી તો રાજરત્ન મહા કવિશ્રી છો. તેથી મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ આપશ્રીની બરદાસ અને સન્માન કરી યોગ્ય સત્કાર કરી શકે. અમો તો નાના રાજવી (ઘર ધણી) છીએ; પરંતુ આપની અમૃત નજર તો સર્વ નાના મોટા રાજવી ઉપર સરખી જ હોય; માટે કૃપા કરી અમારૂં આંગણું પાવન કરવા પધારો તો અમો આપશ્રીના દર્શનથી અને અમૃતવાણીથી અમે અમારાં અહોભાગ્ય માનીશું. ઝાઝું નહીં રોકીએ તો; કૃપા કરી પધારશો.

બન્ને રાજાઓના કારભારીઓ રસ્તો રોકીને રાહ જોતા ઊભા રહ્યા હતા; તેથી જેવી મહા કવિશ્રીની સ્વારી આવી કે તરત જ પ્રણામ કરી ઉપરના પત્રો આપી ઘણા જ વિવેક અને આગ્રહથી વિનતિ કરતાં, મહા કવિશ્રીએ જામનગર તરફ અગાઉથી ખબર આપવા ઉંટ રવારને પોતાના પત્ર અને રાજસાહેબના પણ બન્ને પત્રો મોકલ્યા, પોતે કારભારીઓની સાથે મોરબી-માળીઆ તરફ પધાર્યા.

માળીએ એક રાત્રી રહી ઠાકોરશ્રી ડોસાજીનો શિરપાવ લઈ મોરબી પધાર્યા મોરબીમાં પણ બે ત્રણ રાત્રી રહી ઠાકોરશ્રી જીયાજીની ઉત્તમ સરભરા પામી પ્રેમનો મહામૂલો શિરપાવ મેળવી વિદાય લીધી.

અગાઉથી આવેલા ઊંટસ્વારે મહારાજા જામસાહેબને અને બાશ્રી આછુબાશ્રીને પત્રો આપ્યા, બાશ્રી આછુબા તો પોતાના પીયરનો પત્ર વાંચી તેમાં લખેલ મહા કવિશ્રીની તારીફ જાણી બહુ જ ખુશી થયાં. આવા દેવ જેવા ચારણ કવિશ્વર પોતાને આંગણે પોતાના પીયરીઆં તરફથી ઉત્તમ શિરપાવ મેળવી પધારે છે, તેમાં પોતાનું અને પોતાના કુળનુ જ ગૌરવ હતું.

પોતે અતિ ખંત બને ઉત્સાહથી આવતા કવીશ્વરનું ઉ-તમ સ્વાગત કરવા જામશ્રી જશાજી સાથે મળી વિચારી કારભારીને તેડાવી ઘણીજ ઉ-તમ પ્રકારની રાજસરભરા કરવાની તમામ વરદીઓ આપી શહેર દરવાજે સ્વાગત કરવાની ગોઠવણ કરી.

મજલ દર મજલ કરતાં મહા કવીશ્વર પોતાના રસાલા સાથે જામ-નગર શહેરના દરવાજામાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં સામા આવેલા રાજ્યના અમીરોએ સ્વાગત કરી કુશળના પૂછી, ઉતારા તરફ લઈ જઈ સર્વપ્રકારની ઉત્તમ રાજસરભરા શરૂ કરી દીધી.

જામશ્રીના દરબારમાંથી ખબર આવ્યા કે; 'આપશ્રી બહુજ લાંબો પ્રવાસ ખેડી પધારો છો, માટે એક અઠવાડીઉં આરામ લઈ સ્વસ્થ થયા પછી દરબારમાં પધારજો. અહીં પોતાનું ઘર જાણી કાંઈ પણ વસ્તુ જોઇએ તો ફરમાવશો.' વગેરે પ્રકારનો ખૂબજ રાજ્યવિવેક જામસાહેબે કારભારીઓ મારફત કર્યો.

જામશ્રી જશાજીને વજીર મેરૂખવાસના પાસમાંથી મુકત થઇ સ્વતંત્ર રાજા થયે હજુ માત્ર બે ત્રણ વર્ષો જ થયાં હતાં. મેરૂખવાસના મરણ પછી દુશ્મનોની લડાઇઓ પણ ઓછી થઈ હતી. હવે પોતે શાન્તિથી પોતાનું રાજ્ય સ્વતંત્રથકા ચલાવતા હતા. તેમજ મહા વિચક્ષણ શુદ્ધ ક્ષાત્રાણી મહારાણીશ્રી આછુબાશ્રીએ પણ રાજકાજમાં સામેલ રહી જામ જશાજીને મદદ કરીને ખૂબ પ્રજાપ્રેમ મેળવ્યો હતો.

જામનગરની જાહોજલાલી

જામનગર એટલે સારાએ 'સૌરાષ્ટ્રનું સૌભાગ્યનગર' કેમકે ત્યાં બનતી બાંધણીની ચુંદડીઓ (ઘરચોળાંઓ) અને અતિ ઉ-તમ કુંકુમ

વિદેશોમાં પણ પ્રસિદ્ધ હતું. એ બે વસ્તુઓ મેળવ્યા પછી જ વરઘોડીઆંની છેડાછેડી બંધાતી હતી. શહેરની રંગીલી મોજીલી પ્રજા અહર્નિશા સંગીતના રંગરાગો, દેવદર્શનો, રાજ જલસાઓ વગેરેમાં નિમગ્ન રહેતી હતી. રંગમતિ–નાગમતિના સંગમ કિનારે 'જામનું પાટનગર'*એ 'છોટી કાશી' ની ઉપમા ધરાવતું હતું. એ રાજ્યમાં ત્યારે સઘળું હતું માત્ર એક સારા વિદ્વાન રાજ્યકવિની એ વખતે ખામી હતી, ચારણો રાજ્યમાં ઘણા હતા, પરંતુ કોઈ વિદ્વાન કવિ નહોતા. તેથી વખતો વખત દેશી વિદેશી કવિઓ આવી જામશ્રીના દરબારમાં કાવ્ય કૃતિઓ રજુ કરી પોતાનો વિજય કરી જતા, તેથી જામશ્રીને પોતાના રાજ્યમાં એ ખામી ખૂબ સાલતી હતી.

નગરમાં પંદરેક દિવસથી એક 'ઈડરીઓ કવિ' આવેલો હતો. તે સાધારણ ભણેલો હતો, પરંતુ પોતાની બુદ્ધિની બડાઇ મારીને કહેતો હતો કે, "મારા કાવ્યનો અર્થ કોઇ ન કરી શકે." જામશ્રીના દરબારના અમીર, ઉમરાવો, ભાયાતો, સરદારો વગેરે કચેરી મંડળને કોઇ સારો વિદ્વાન રાજ્યકવિ નહી હોવાથી એ બાબતમાં બહુ જ મુંઝવણ થતી હતી. એ અરસામાં જ આપણા પ્રખર વિદ્વાન મહા કવિશ્વર શ્રી લાડુદાનજીનું આગમન થતાં સહુ કચેરી મંડળ કહેવા લાગ્યું કે; "હવે એ ઇડરીઆ કવિના કાવ્યનો અર્થ જરૂર આ મહા કવિશ્રી કરી દેશે."

---

* "મહા કવિશ્રી ન્હાનાલાલની કલમે લખાયેલું જામનગરનું વર્ણન." 'જામનગરમાં રાજ્ય વૈદ્યો હતા, શાસ્ત્રીય રત્નો હતા, છ આઠ અગ્નિહોત્રીઓ હતા. પુર શોભે લક્ષ્મીપુત્રોથી અને પમરે સરસ્વતી પુત્રોથી, વિદ્યાને અને ધને જામનગર ઉજળું શહેર હતું, વ્યાપારે, હુન્નર કળાએ કસબ કારીગીરીએ જામનગર કોડીલું નગર હતું; એની નાગરિક વિશિષ્ટતાથી લોકો જામનગરને 'નગર' કહેતા. વાંકડી પાઘડીનો ટેડો મરોડ, બાલાબંધી અંગરખું, આંખમાં સુરમો, કાનમાં અત્તર, જામનગરી વ્હેપારી રસિકડો નર હતો. માણેકબ્રેરો કુંકુમનો ચંદ્રક, સૌભાગ્યનો શણગાર, વસંતરંગી કસબો ફરતી ઝુલતી ઘેરનો ચણીઓ (ઘાઘરો) ઉપર ફુલવાડીની બાંધણીનો ચોરસો (ચુંદડી), ફુલડે ફુલેલી ફુલવાડી સમી નગરની નાર સૌન્દર્ય સોહામણી હતી. જાણે ચિત્રામણ વર્ણી, ઝુલઝુલાવન્તી હાથણી ચાલી ! વેદ વિદ્યાના, વ્યાપાર, લક્ષ્મીના અને રસિકતાના જામનગરે ત્યારે ફુવારાઓ હતા."

(કવિ દલપતરામ ભાગ ૧ પાને ૩૮)

ધ્રાંગધ્રામાં થયેલા 'શતાવધાનો' અને કાવ્યનો ઉજાશ સો-સો ગાઉ પ્રસરી ગયો હતો, એ મહા કવિના દર્શન માટે રાજા પ્રજા કાગડોળે વાટ જોઈ રહી હતી. "આજે ઘેર બેઠાં ગંગા આવી છે", તેમ જાણી સૌ કોઈ દરબાર ભરવાની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં.

જામશ્રીનો દરબાર અને કાવ્યચર્ચા

મહારાજા જામસાહેબે મહા કવિશ્રીને મળવાનો એક દિવસ નક્કી કરી શહેરમાં ખબર આપતાં સૌએ મોટી કચેરીમાં સૌ સૌની મિસલ મુજબ ગોઠવાઈ જતાં મહા કવિશ્રીને તેડવા રાજ્યના અમીર ઉમરાવો પાલખી સાથે દરબારી ઉતારે (ગેસ્ટ હાઉસ) ગયા. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી પણ અગાઉથી વરદી મળતાં ધ્રાંગધ્રાની જેમ રાજદ્વારી વસ્ત્રાભુષણો યુક્ત પોષાક પહેરી, પાલખીમાં બિરાજી રાજદ્વારમાં પધાર્યા ચોપદારે મહા કવિશ્રીની તાજીમ સરદારની છડી પુકારતાં જામશ્રી જશાજી રાજસિંહાસનેથી સાત કદમ આગળ ચાલી પ્રેમથી (રાજ રિતીથી) મળ્યા, મહા કવિશ્રીએ નજર ન્યોછાવર ઘોળ વગેરે કરી શુભાશિષ ઉચ્ચારી, પરસ્પર ક્ષેમ કુશળતા પુછી, ધ્રાંગધ્રાના શુભ સમાચારો આપ્યા, અને આસને બેઠા.

મુખ્ય મંત્રી રણછોડજી દીવાને નમ્રતા અને વિવેકભરી વાણીથી મહા કવિશ્રીને 'ઇડરીઆકવિ'ની પીછાન પાડી, તેના કાવ્યની હકીકત કહી સંભળાવી. તે પછી મહા કવિશ્રીએ એ આવેલા કવિને તે કાવ્ય સભા સમક્ષ સંભળાવવા ફરમાવ્યું. ઈડરીયા કવિએ ધડકતી છાતીએ અને ધ્રૂજતે સ્વરે એક કાવ્ય "કોઈ અજબ તમાશા દેખા"નું ગાઈ સંભળાવી કાવ્યનો ખરડો મુખ્ય મંત્રીના હાથમાં આપ્યો; અને મંત્રીશ્વરે એ મહા કવિશ્રીના હાથમાં મુકયો, આ વખતે સર્વ સભાજનો હવે એ કાવ્યનો મહા કવિશ્રી શું અર્થ કરે છે ? એ સાંભળવા એટલા બધા ઉત્સુક થઈ શાન્ત થયા કે એક સોઇ નીચે પડે તો પણ અવાજ સંભળાય.

મહા કવિશ્રીએ તો એ કાવ્યની પહેલી કડી સાંભળી હતી ત્યારથી જ એ કાવ્ય કોનું રચેલું છે ? કયા ગ્રંથનું છે ? વગેરે પારખી ગયા હતા, પરંતુ મહા કવિશ્રીમાં બીજાને મોટો બનાવવાનો એક મહાન ગુણ હતો; તેથી તેમણે પ્રથમ તો એ કાવ્યને ખુબ જ વખાણ્યું, તેમજ કવિતા બોલવાની શૈલી અને અને કવિના કંઠનાં વખાણ કર્યા. તે પછી મહા કવિશ્રીએ મહારાજા સાહેબને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, " મહારાજા સાહેબ !

આ કાવ્ય તો આપ નામદારશ્રીનાજ ઘરનું છે, કેમ કે આપશ્રીના કુળમાં જ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે જન્મ લીધો હતો તેથી કહેવાય છે કે,

દોહા

જે ઘર કૃષ્ણ જનમીયા કાટણ સબે કળંક ॥
બંશ છત્રીશાં, ઉપરે. કુળ 'યાદવ' ન કળંક ॥ ૧ ॥

આવા મહાન પવિત્ર યદુકુળમાં આપના પિતામહ શ્રીરાવળજામ જનમ્યા હતા; એ રાવળજામની ચોથી પેઢીએ વિભાજી થયા; તેઓએ [સરધાર] રાજકોટનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું; એમના જ વંશમાં રાજકોટની રાજ્યગાદી ઉપર 'ઠાકોરશ્રી મહેરામણજી' થયા. તેઓશ્રીએ એક મહાન સાહિત્યનો ઉત્તમ ગ્રંથ "પ્રવીણ સાગર" નામનો કાવ્યમાં રચી, તેની સેંકડો પ્રતો લખાવી દરેક રાજસ્થાનમાં મોકલાવી હતી. આપશ્રીના રાજ્યમાં પણ આવી હશે, કચ્છભુજ રાજ્યમાં એ પ્રત આવી ત્યારે મહારાવશ્રીએ શ્રી લખપત વ્રજભાષા પાઠશાળામાં મોકલી હતી. એ વખતે મારો ત્યાં અભ્યાસ ચાલુ હોવાથી મેં શ્રીગુરુમુખે એ ગ્રંથનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો છે, જેમાંનાં ઘણાં કાવ્યો તો મારે જ્ઞાનવાગ્રે છે. અતિ ઉત્તમ સાહિત્યનો એ મહાન ગ્રંથ 'રાધા કૃષ્ણ' ઉપર રચાએલ છે. રાધા તે પ્રવીણ, અને સાગર તે કૃષ્ણ, એમ નાયક નાયકાનાં ઉપનામો રાખી એ ગ્રંથનું નામ 'પ્રવીણ સાગર' રાખેલું છે. અત્યારે સભામાં બોલાયેલું કાવ્ય એજ ગ્રંથનું છે. કાવ્ય દ્વિઅર્થી છે. વેદાંતશાસ્ત્રતા સારવાળું, રૂપકાતિશય અલંકારનું ઉદાહરણ છંદથી સાગરે કહેલું છે. એ ગ્રંથનું ગ્રંથકારે ભાષાંતર કરેલ નહીં હોવાથી ગુરુમુખ વિના એ કાવ્ય અન્ય કવિથી સમજાય તેવું નથી. બોલનારા ઇડરના કવિશ્રી પણ કદાચ પુરો અર્થ નહીં જાણતા હોય. એ વાકય સાંભળતાં જ ઇડરીયો કવી કહે છે કે "હા બાપજી! એ કાવ્ય મારૂં રચેલું નથી, તેમ મને પણ તેનો પૂરેપૂરો અર્થ આવડતો નથી. મને તે એક ખરડામાંથી મળેલું છે. હું જ્યાં જ્યાં ગયો અને એ કાવ્ય બોલ્યો ત્યાં કોઇ કવિ તેનાં અર્થો કરી શકયા નથી, તેમ બીજા કોઇ કવિ પાસે તે કાવ્ય નહીં હોવાથી, હું મારી વિદ્વતા બતાવવા બોલું છું. માફ કરજો, આપ તો સાક્ષાત" સરસ્વતીસ્વરૂપ છો, એટલે આપથી શું અજાણ્યું હોય ? આમ કહીને તેણે માફી માગી. રાજસભા તેની મૂર્ખાઈ ઉપર હસવા લાગી. મહા કવિશ્રીએ મોટા દિલથી તેને માફી બક્ષી.

સભારંજનાર્થે પછી એ કાવ્ય શ્રી મહા કવિશ્રીએ પોતાના સુકોમળ

કંઠે લલકાર્યું. મેઘ ગર્જના જેવા પડછંદા પાડતા અવાજથી મોરલાઓ ટહુકી ઉઠયા, કવિઓ ગવૈયાઓ મુગ્ધ થયા; (કર્ણોપકર્ણ સાંભળેલ કે મહા કવિશ્રી કાવ્યો બોલે છે ત્યારે મોરલાઓ ટહુકી ઉઠે છે. એ વાત મોરલાઓએ બોલી ઉઠી સાક્ષી પુરી) શ્રોતાજનો કાવ્ય રસમાં તરબોળ થયા. કાવ્ય બોલવું પુરૂં થયે તેની અકેક કડી બોલી મહા કવિશ્રી તે કાવ્યનો અર્થ કરવા લાગ્યા.

એક અજબ તમાસાનું દ્વિઅર્થી કાવ્ય, રૂપકાતિશયોકિત અલંકાર

[ઉદાહરન છંદ]

કોઈ અજબ તમાસા દેખા, જહાં રૂપ રંગકી રેખા ॥ટેક॥
અજબ ગેબિ એક મહેલ બના હૈ સબ દુનિયા સેં ન્યારા ॥
ચાંદ, સૂરકી કિરન ન પહુંચે, અખંડ જોત ઉજીયારા ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા : [૧]

બિના મૂલકા બાગ બન્યા હૈ, ચહુંદિશ લગે ફુહારે ॥
બિના પંખકા ભંવરા બેઠા, મગન પ્રેમ મતવારે ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા : [૨]

અધર સરોવર અમૃત ભરિઆ, વાપર બૈઠે હંસા ॥
મુક્તા ફલકો ચુગ ચુગ ખાવે, વાકો લોહુ ન મંસા ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા : [૩]

બાનન વાલા બાન ચલાવે, અધર નિશાન ઉડાવે ॥
પાડે સો તો જુગ જુગ જીવે, ચૂકેસો મરજાવે ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા : [૪]

બિના બાદલે મેહ મંડાના, ધરતિ પરે ન પાની ॥
જાનન હારે લેહ બિચારે, એહ પ્રબીન નિશાની ॥
કોઈ અજબ તમાસા દેખા ; [૫]

[પ્રવીણસાગર]

[૧] અર્થ બ્રહ્માંડ વિષે– મેં કોઈ અજબ જેવો ખેલ જોયો કે જ્યાં રૂપરંગની રેખા રાજે છે, તે ઠેકાણે નવાઇથી ભરેલો એક ગેબી મહેલ બનેલો છે, જે સકળ દુનિયાથી કંઇ ઓર તરેહનો છે; વળી જેની અખંડ જ્યોતિ એવી તો ઉજીયાળી છે કે ત્યાં ચંદ્ર સૂર્યનાં કિરણો પણ પહોંચી સકતાં નથી. એવો મેં કોઈ અજબ તમાસો જોયો.

તાત્પર્ય કે–રૂપરંગની રેખારૂપ, પંચભુતાત્મક માયા છે; તે માયામાં કંઈ અજબ તમાસારૂપ માયાથી ન્યારો અને ઓર તરહનો એક ચિદ્બ્રહ્મરૂપી ગેબી મહેલ બનેલો છે, ત્યાં ચંદ્ર કે સૂર્યના કિરણો જઈ શકતાં નથી, એવું અખંડ જ્યોતનું અજવાળું છે. તેવો કોઈ અજબ જેવો તમાસો જોયો.

[૨] શ્રી રાધીકાજી વિષે–મેં કોઈ અજબ તમાસો જોયો, જ્યાં રૂપ રંગની રેખાની અંબાર રાધીકાજી શોભે છે એવો આશ્ચર્યકારક ગેબી મહેલ બનેલો છે; જે બધી દુનિયાથી ઓર જ પ્રકારનો છે. ત્યાં સૂર્યચંદ્રના કિરણો પહોંચી શકતાં નથી, તો પછી અન્ય તો જઇ જ શકે કોણ !' એવું રાધીકાજીના મુખની જ્યોતિનું અખંડ અજવાળું છે, એવો મેં એ અજબ તમાસો જોયો. (કડી ૧)

૧ બ્રહ્માંડ વિષે–મુળ વિનાનો–એક બાગ બનેલો છે; તેમાં ચારે બાજુએ ફરતાં ફુવારોઓ છે. ત્યાં પાંખો વિનાનો ભમરો પ્રેમમગ્ન થઈ મતવાલો બની બેઠો છે, તાત્પર્ય કે=આ સૃષ્ટિરુપી બાગ એવો તો અગમ્ય બનેલો છે કે, તેનું મૂળ ક્યાં ? અને કઈ દિશાએ છે? તે જણાતું નથી. તેવા જગતરૂપી બાગની ચો તરફ પંચ વિષયાત્મક જળતંત્રો લાગી રહ્યાં છે. ત્યાં પાંખ વગરનો જીવાત્મારૂપી ભમરો પ્રેમમાં માતેલો થઇને વસે છે. એવો મેં અજબ તમાસો જોયો.

[૨] શ્રી રાધીકાજી વિષે–રાધીકાજીની દેહરૂપ એક વગર મૂળનો બગીચો બની રહેલો છે; તેમાં ચહુ દિશે તેની આંખ્યોમાંના આંસુના ફૂવારા ઉછળી રહ્યા છે, જે બગીચાની અંદર કૃષ્ણના મનરૂપી વગર પાંખ ભમરો પ્રેમમગ્ન થઈ મસ્ત બની બેઠો છે. એવો મેં કોઈ અજબ તમાસો જોયો. (કડી૨)

[૨] બ્રહ્માંડ વિષે–અંતરીક્ષ એક અમૃત સરોવર ભરેલું છે; તેના ઉપર હંસ બેઠેલો છે. તેના તનમાં નથી લોહી કે નથી માંસ, છતાં મોતી વીણીને ખાય છે તાત્પર્ય કે ચેતનરૂપી અમૃતનું સરોવર અધર ભરેલું છે. જેની ઉપર જીવરૂપી હંસ બિરાજે છે, તેના શરીરમાં લોહી કે માંસ કાંઈ નથી. અને તે મુક્તિરૂપી ફળને વીણી ખાય છે. એવો મેં અજબ તમાસો જોયો

૨ રાધીકાજી વિષે – અધર રૂપી અમ્રત રસથી સરોવર ભરેલું છે, તે ઉપર શ્રીકૃષ્ણનો જીવ મમતાથી વળગી રહ્યો છે, તે રાધીકાજીના વાળીની (નથના) મોતીને વીણી વીણીને પોતાની વૃત્તિમાં

ઉતારે છે. તેનામાં નથી લોહી કે નથી માંસ, એવો મેં કોઇ અજબ તમાસો જોયો. (કડી ૩.)

(૧) **ગુરૂના બોધ વિષે**– બાણાવળી બાણ ચલાવે છે, તે અંતરિક્ષ ધારેલુ નિશાન તોડી દે છે. તે જેને વીંધી નાખે છે તેજુગો જુગ જીવતું રહે છે અને જેને ચુકી જાય છે, તે મરી જાય છે. એવો મેં અજબ તમાસો જોયો. **તાત્પર્ય કે**–ઉપદેશ કરવાની વાણીવાળા ગુરૂઓ પોતાની વાણીનું બાણ ચલાવે છે અને ભ્રમિત મનવાળા સેવકોરૂપી નિશાનને આ સંસારમાંથી ઉડાવી મુકે છે, અર્થાત તારે છે, તેઓ બાણથી જેનું હૃદય ભેદી નાખે છે તે જુગો જુગ અજરામર રહે છે, અને તેની વાણીના સપાટામાં જે આવતા નથી તે વારંવાર આ દુસ્તર સૃષ્ટિમાં જન્મમરણને પામે છે. એવો મેં અજબ તમાસો જોયો.

[૨] **શ્રી રાધીકાજી વિષે**–તીક્ષણ નજરરૂપી બાણવાળી રાધીકાજીની આંખો કટાક્ષરૂપી બાણ ચલાવે છે તે આધાર વગરનાં અંતરિક્ષે રહેલા મિત્રના મનરૂપી નિશાનને ઉડાવે છે. વળી તે પદ્મિનિની દૃષ્ટિ જેની દૃષ્ટિ સાથે મળે છે, તે તો, અમર થાય; પણ તેના વિયોગી જનનું મન મરણ તુલ્ય થાય છે. એવો મેં કોઇ અજબ તમાસો જોયો. (કડી ૪.)

(૧) **બ્રહ્મ વિષે**–વાદળાં વગર વરસાદ ઝરમર ઝરમર કરતો વરસે છે, પણ તેનાં જળ બિંદુઓ પૃથ્વી ઉપર પડતાં નથી. જે જાણકાર પુરૂષ હોય તેજ તેના મર્મને લહે તે જ ચતુરની નિશાની છે. **તાત્પર્ય**–કે ચૈતન્ય રૂપી પાણીના રજકણની વૃષ્ટિ થાય છે; પણ તે કયા વાદળામાંથી વરસે છે ? તે જ જણાતું નથી, તેમ તે પૃથ્વી ઉપર પડેલું પણ જણાતું નથી. તેને અનુભવી પુરૂષો જાણે છે એજ જ્ઞાનની નિસાની છે. એવો મેં અજબ તમાસો જોયો

(૨) **શ્રી રાધીકાજી વિષે**–વાદળાં વિનાજ રાધીકાજીના નેત્રોમાં આંસુ રૂપી વરસાદ મંડાણો; તેનું પાણી પૃથ્વી ઉપર પડતું નથી. પણ તેથી તેના શરીરે સજેલાં વસ્ત્રો ભીંજાઇ જાય છે, એ વાતને જે જાણનારા હોય તે તેનો મર્મ વિચારે પ્રવીણને [ચતુરને] ઓળખવાની એજ નિશાની છે. એવો મેં કોઈ અજબ જેવો તમાસો દીઠો (કડી ૫)

ઉપરની અજબ કાવ્ય ચમત્કૃતિની, સહુ સમજી શકે તેમ ખુલ્લા અર્થો કરી સમજાવતાં આખી કચેરી મુગ્ધ બની અને એકી અવાજે કહેવા લાગ્યાં કે જેવી મહાકવિશ્રીની કીર્તિ સાંભળી હતી તેવા જ તેઓ સાક્ષાત કોઈ ઇશ્વરી અંશ છે. તેમના શરીરની કાન્તિ, તેમનું વિશાળ ભાલ અને તિક્ષણ પણ

વિશાળ તેજસ્વી ચક્ષુઓ, ને શરીરનો સુંદર ઘાટીલો મજબુત બાંધો; એ બધું તેઓશ્રીના અખંડ **બાળબ્રહ્મચર્ય**ની સાક્ષી પુરે છે. વિદ્યાના તો તેઓ વારિધિજ છે. આવા કવિશ્રી તો **'કાં જામના કે રામના દરબારમાં જ શોભે'** * **જામશ્રી જશાજીને** અને **મહારાણીશ્રી આછુબાઈશ્રી** (કે જેઓ ચક નંખાવી જનાનાના મહેલના બારણામાં બિરાજેલાં હતાં તે) ને પણ તેમજ થયું. અને જામનગર રાજ્યના રાજકવિ બનાવીને કાયમ જામનગરમાંજ રાખવાનો બન્ને રાજદંપતિના મનમાં એકી સાથે જ સંકલ્પ થયો.

ઇડરીઓ કવિ તો 'અધુરો ઘડો જેમ છલકાય' એ કહેવત મુજબ બહુ જ આડંબર બતાવતો હતો તે તદન શરમિંદો થતાં મહા કવિશ્રીના ચરણમાં મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યો કે, આપ શ્રીમાન, મારા ગુરુશ્રી થઈ મને અભ્યાસ કરાવો, મારા ગુન્હા માફ કરો. વગેરે દીનતાનાં વાકયો ઉચ્ચારતાં કવિરાજે તેને અભય વચન આપ્યું.

સમય પ્રમાણે રાજઆજ્ઞાથી કચેરી બરખાસ્ત થતાં સૌ સૌને મુકામે ગયા, શેરીએ, ગલીએ, ચૌટે, ચકલે, મહેલે, મંદિરે સારાએ શહેરમાં તે દિવસે તો મહા કવિશ્રી વિષેની જ ચર્ચાઓ ચાલી રહી.

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, દ્વિતીય પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય **શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી** મહારાજ **સદ્ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ** સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી **લાડુદાનજી જામનગર** રાજ્ય સભા કાવ્ય વિનોદનામ દ્વિતીયોઽધ્યાય; સમાપ્ત; ॥ ૨ ॥

...

શ્રીજી

અધ્યાય ૩ ત્રીજો

[શ્રી દ્વારિકા બેટ આદિ યાત્રા પ્રસંગ]

જામગરથી દ્વારિકા નજીક હોવાથી ત્યાં દર્શને જવાની મહા કવિશ્રીને ઇચ્છા થતાં જામસાહેબને એ હકીકત જણાવી તેથી શ્રી દ્વારિકાપુરીની યાત્રાએ જવાનો સઘળો બંદોબસ્ત મુખ્ય કારભારીને બોલાવીને કરાવી આપ્યો.

* આ મહા કવિશ્રી જામના દરબારમાં ન રહ્યા. પણ રામના (સ્વામિનારાયણના) દરબારમાં રહ્યા.

મહા કવિશ્રીએ પોતાનો સઘળો રસાલો ત્યાંજ રાખી, જોખમી સામાન જામસાહેબના જામદારખાનામાં રખાવી. રાજ્ય તરફથી આવેલા સુંદર રથમાં બિરાજ્યા. એક સીગરામ અને ભારખાનાનાં બે ગાડાંઓ, દશ ઘોડેસ્વારો એક ઊંટ સ્વાર અને એક રાજ્યના મહેતાજી, આમ છડી સ્વારીથી શ્રી દ્વારિકાપુરીને રસ્તે મહા કવિશ્રી સિધાવ્યા.

રથમાં મહાકવિશ્રી અને સીગરામમાં પુસ્તકો તથા સંગીત વાદ્યો વગેરેને સંભાળનાર બે મુખ્ય સેવકો તથા રાજ્ય તરફથી આવેલા મહેતાજી હતા, ભારખાનાના ગાડામાં મોદીખાનું અને સર્વ માણસોનો સામાન, વાસણો, રસોયા, વગેરે હતું. પાંચ ઘોડેસ્વારો આગળ ચાલે અને પાંચ ઘોડેસ્વારો સ્વારીની પાછળ ચાલે આમ શ્રી રાજકવિરત્નની સ્વારી રાજરિતે ચાલતી હતી. ઊંટસ્વાર તો જ્યાં મુકામ કરવાનો હોય ત્યાં અગાઉથી વરદિ લઇ યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવા આગળ ચાલતો હતો. આવી રીતે મજલદર મજલ કરતાં રસ્તામાં આવતા ગામોને દેવકવિ દર્શન દેતા હાલાર પ્રદેશ છોડી ઓખા પ્રદેશ જોતા જોતા એક સાંજે 'શ્રી કૃષ્ણની દ્વારિકા નગરી'માં આવી પહોંચ્યા.

જામપરાના સુંદર વિશાળ મકાનમાં ઉતારો કરી, પ્રભાતે સાગર ગોમતી સંગમમાં સ્નાન કરી, 'શ્રી દ્વારિકાધીશ' નાં દર્શન કર્યા, દેવને રાજભોગના થાળો ધરાવ્યા, કેટલાંક વસ્ત્રાભુષણો દેવને ધરવા અર્પણ કરી, સુકા લીલા મેવાના થાળો સાથે રોકડા રૂપીઆના થાળો ઉંબરે ધર્યા, દ્વારિકાના ભવ્ય દેવાલય (જે સાત મજલાવાળું ઘણું જ ઊંચું છે. તે) ને શિખર પર બાવન ગજની સફેદ ધજા ચડાવી, ગુગળી બ્રાહ્મણો વગેરેની ચોરાસી (બ્રહ્મભોજ) કરાવી. યોગ્ય દક્ષિણાઓ આપી, દેવાલયમાં આવેલા કેટલાએક યાચકોને અન્ન, વસ્ત્ર, ધન વગેરે આપી, સર્વને સંતુષ્ટ કર્યા. દ્વારિકાનાં દાર્શનિક સ્થળો અને ઐતિહાસિક સ્થળો વગેરે જોઈ ત્યાં દશેક દિવસ રોકાઈ ચાલવાની તૈયારી કરતાં, પુરજનોએ મહા કવિશ્રીને તેમની અમૃત વાણી સંભળાવાનો, લાભ આપવા વિનંતિ કરતાં, બીજે જ દહાડે જગદીશના મંદિરના વિશાળ ચોકમાં દ્વારિકાના પુરજનો અને આસપાસના નજીકના ગામોના લોકોની મોટી મેદની ત્યાં એકઠી થઈ. શ્રી શારદાપીઠના શ્રી શંકરાચાર્યજી, બેટ મંદિરના અધિકારીઓ, શ્રીપતિના સર્વ પુજારીઓ; ગાયકવાડી સર્વ અધિકારીઓ, સૂબાસાહેબ, શાસ્ત્રીઓ, પંડિતો, વગેરે હજારો માણસોની મેદની ત્યાં આવી મળી હતી.

મહા કવિશ્રી પણ પોતાના રજવાડી લેબાસમાં પોતાના મંડળ સાથે

સભામાં પધાર્યા, સૌએ નમન કરી મોટા આસન ઉપર બેસારી પુષ્પોના હારો પહેરાવી સ્વાગત કર્યું, તે પછી મહા કવિશ્રીએ પ્રથમ તો થોડુંક ધાર્મિક પ્રવચન કરીને પછી સિતારના સૂરો મિલાવી કલ્યાણ, આશાવરી, સોરઠ વગેરે રાગોમાં પ્રભુકીર્તનો ગાઇ, સર્વ સભાને મુગ્ધ કરી, પછી કેટલાએક ધમંડી (આડંબરી) શાસ્ત્રી પંડિતો સાથે કાવ્ય ચર્ચા કરી, જગદીશની સ્તુતિનો છંદ અંતરમાં પ્રભુ મૂર્તિ ધારીને લલકાર્યો. તેથી ત્યાં સભામાં તેજ છવાઈ ગયું. ભાવિક ભક્તોને એ તેજમાં શ્રી જગદીશ [દ્વારિકાધીશ]ની મૂર્તિમાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના સાક્ષાત દર્શન થયાં.

આમ ચાર ઘડી ભક્તિરસનું વાતાવરણ જામી જતાં લોકોનાં અંતરમાં અજબ શાંતિ છવાઇ રહી,

શ્રી દ્વારિકાધીશ સ્તુતિ કાવ્ય

[ત્રોટક છંદ]

જબ ભાવન દેવકી ગર્ભ ભયે, નિજરૂપ અનુપ દિખાય નયે,
કમ તાતહી માત પ્રબોધ કર્યો, વરસિદ્ધ ભયો તુમ હોજ વર્યો. ૧
ગતિ ગૂઢસુ નંદ કે ગેહ ગયે, ભગવંત અનંતજુ વૃદ્ધિ ભયે;
જશુદા પય પાન જથા જનની, અરુ વૃદ્ધિ ભઈ સુ ઇચ્છા અપની, ૨
કમ સંજુત બાલ વિહાર કરે, હઠિ માખન દૂધ દહીં જુ હરે;
કર અગ્ર ધરાધર÷ ધાઈ ધર્યો, હઠિ કે મઘવાન ગુમાન હર્યો. ૩
જવાલાનલ મુંજ અરન્ય જરે, કૃતિયા સુ દવાનલ પાન કરે;
મદમત્ત મહા અહિમાન મલ્યો, ચલચિત ભયો, દ્રહતે સું ચલ્યો. ૪
શિશુપાલદ આદિ નરેશ સબે, જુરિ આય સ્વયંવર હેત જબે;
ગુરૂતા તિયકી ગતિ પતિ ગઇ, અવનીસ સુતા તેહિ છીની લઈ. ૫
જુઈ આનિ સુરાસુર જુદ્ધ જુરે, હત પ્રાન ભયે કેઉ ભાન હરે;
જવના સુર જે ભવલોક જર્યો, ભગવંત ચરિત્ર તેં ભસ્મ ભયો. ૬
ઇછિયા કછૂ ચિત્ત યહે ઉપજી, ભુવપાર, સમુદ્રકી જાય ભજી;
કમ જૂત તહાં રાજધાની કરી, પ્રભુ દ્વારિકા નામ વિચિત્ર પુરી. ૭
ભુવ ભાર જુ કારક દુષ્ટ ભયે, જગદીશ તહાં વશિ સર્વ જયે;
કનિયા ઇહિકત્ર જુ આનિ કરી, વનિતા હતિ ભોમ સબે જુ વરી. ૮
ભગવંત અનંત સું 'મીન' ભયે, હત શંખ મહાસુર વેદ લયે;
જબ આદિ 'વરાહ' સ્વરૂપ કર્યો, હિરણાક્ષ હણ્યો ભવ કોલ ધર્યો. ૯

÷ ગોવર્ધન પર્વત

કરૂણાનિધિ 'કચ્છપ' રૂપ કરે, હિત સિંધુ મથ્યો તહાં રત્ન હરે,
કૃત કારન રૂપ 'નૃસિંહ' કિયો, હિરણ્યાકંસ મારિ વિદારી દીયો,
ભગવાન જુ 'વામન' રૂપ ભયે, બલિ બાંધિ પતાલ તહાં પઠયે,
પ્રભુ વંશ બલિ 'દ્વિજરામ' ભયો, દ્વિજ દીનનકો ભુવ ચક્ર દિયો.
ભુવ 'રામ' કે આશ્રય આનિ ભજ્યો, તેહિ હેત વિભિક્ષન સર્વતજ્યો,
ભગવંત કૃપાતેહિસિદ્ધ ભયો દશકંધ હન્યો ગઢ લંક દિયો. ૧૨
ભગવંત અબે તેહિ 'કૃષ્ણ' ભયે, જગ દુષ્ટ તિતે સબ મારિ જયે;
અવતાર જુ વ્હે હૈ 'બુદ્ધ' અબે, તેહિ ધર્મ અહિંસા પાલતબે ૧૩
'કલ્કી', અબ કારન રૂપ કરે, હઠિ મારિ મલેછ અશેશ હરે,
કરુનામય કૃષ્ણ ચરિત્ત કહ્યે, હિતકો ન સમર્થ સુરાસુર હૈ. ૧૪

ઉપરના છંદના પ્રભાવે દ્વારિકાવાસીઓને શાન્તિ થતાં સભાના અધ્યક્ષસ્થાને [પ્રમુખસ્થાને] બિરાજેલા ગાયકવાડી સુબાસાહેબ, ઘણા જ વિનયથી બોલ્યા કે, "મહા કવિશ્રી ! આ પવિત્ર સ્થાનમાં અમો દરરોજ દર્શન કરવા આવીએ છીએ, કોઇ વખત નાઇ પવિત્ર થઈ પુજારી સાથે મૂર્તિને સ્નાનવિધિ કરાવી વિધિપુર્વક પુજાવિધિ પણ કરીએ છીએ, છતાં અમારા અંતરમાં શાન્તિ થતી નથી, આજે આપશ્રીની અમૃતવાણી સાંભળતાં શિતળ શાન્ત તેજમાં દ્વારિકાધિષનાં સાક્ષાત દર્શન થતાં અમારા સૌના અંતરમાં આજ પરમ શાન્તિ થઇ છે. આપ તો કોઈ દૈવી શકિત ધરાવનાર રાજકીય પોષાક ધારણ કરતાં છતાં મહાન દૈવી પુરુષ છો, માટે કૃપા કરી અમારી એક શંકા છે તેનું સમાધાન આપ જરૂર કરી શકશો." એ સાંભળી મહા કવિશ્રી કહે "શું શંકા છે સુંબા સાહેબ ?" ત્યારે સુબાશ્રી કહે છે કે, "આવા પવિત્ર સ્થાનમાં અમોને આ મૂર્તિનું સુખ કેમ આવતું નથી ? તથા શાન્તિ કેમ થતી નથી ! એ શંકા છે. તેનું આપશ્રી સમાધાન કરો."

મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજીએ ખુલાસો કર્યો કે, "મારી જન્મભૂમિ (મારવાડ)માં દ્વારિકાનો અપુર્વ મહિમા છે, એથી જ હું આહીં યાત્રાએ આવ્યો છું. પણ કહેવત છે કે, ડુંગરાદુરથી રળિયામણાં પાસે જોતાં પથ્થરા! એ કહેવત મુજબ મને પણ જણાયું છે. આઠ દશ દિવસ હું આંહી રહ્યો, સઘળાં સ્થળો જોયાં: પણ કયાંયે શાંતિ અનુભવી નહિ. ગોમતીજીના ઘાટના પગથીએથી માંડી જગદીશના ઉંબરા સુધી અને નિજ મંદિરમાં પણ 'લાવો, લાવો ને લાવોજ', એ જ શબ્દો સાંભળ્યાં, લોકોકિત છે કે 'દેવનાં દેવાતન પૂજારીના

હાથમાં છે. પૂજારીઓ શાસ્ત્ર, શ્રુતિ સ્મૃતિએ પ્રતિપાદન કરેલા સદાચારો પાળી પવિત્ર રહી પુજનવિધિ કરતા હોય, તો આ જગદીશની રમણ ભૂમિમાં કેમ શાન્તિ ન થાય ? જરૂર થાય, જ દેવ ખોટાં નથી; આપણું મન ખોટું છે મનુષ્ય દેવ જેવો પવિત્ર થાય તો જ દેવ સેવા અંગીકાર કરે છે; નહીં તો અપવિત્રપણે રહેનારની સેવા દેવો અંગીકાર કરતા નથી. એમ કહીને **દેવ કોની સેવા અંગીકાર કરતા નથી ?** તે વિષેનો એક છંદ સંભળાવતાં સભા મંત્રમુગ્ધ બની એક ચિત્તે સાભળવા લાગી.

[છંદ સારસી]

જો રાજમંડે, નીતિખંડે, લાયદંડે દીનસેં ॥
જો ગ્રંથ રચ્યે મન્ત કચ્ચે, જાય જચ્ચે હીનસેં ॥
જો આપ ધ્રમં, છોડ કમં, ઓર ભ્રમં ધાવતં, ॥
ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા. નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૧ ॥

જો ધામ તજ્જે, ધ્યાન સજ્જે, દીઠ ભજ્જે ભામસે ॥
ટીકા સમારે, છાપ ધારે, દામ પ્યારે રામસેં ॥
જો દયોસ જોગં, સિદ્ધ લોગં, રેન ભોગં સાજીતં ॥
ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૨ ॥

માયાહિ રખ્યે, સર્વ ભખ્ખે, નાં પરખ્યે બ્રહ્મકો, ॥
દેહ મલીનં અહાર છીનં, દેખ કીનં, ધ્રમકો ॥
ભાખંત વેદં, મંત્ર ભેદં ચૌ નિખેદં હે વૃતં, ॥
ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૩ ॥

જો બાસદ્ધગે, તાજ લગ્ગે, લોક ઠગ્ગે આસસેં; ॥
જે બ્રહ્મચારી દંડધારી, ક્રોધકારી, હાસસેં, ॥
જો આપમન્તં સત્ય ધ્રતં. ના બદતં સમૃતં, ॥
ત્રૈલોક દેવા, તાસ સેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૪ ॥

જો જંત્ર થપ્પે, મંત્ર જપ્પે, તેજ તપ્પે તંતરં ॥
જો જાત્ર જાવે, ભીન્ન ભાવે, ચિંત લાવે અંતરં ॥
એસી અનેકં, લાયટેકં, પ્રેમએકં; નાથિતં, ॥
ત્રૈલોકદેવા, તાસસેવા, નાં કરે અંગીકૃતં ॥ ૫ ॥
(પ્રવીણ સાગર)

[૫]

અર્થ;- જે રાજા તખ્તનશીન થઇને રાજનીતિનું ખંડન (છેદન) કરે, તેમજ વિના વાંકે ગરીબોને લાવી દંડે; જે ગ્રંથને રચવાવાળો કવિ કાચી બુદ્ધિથી કાવ્ય રચે, તેમજ હીણજનો પાસે જઇને જે બ્રાહ્મણ પોતાનો બ્રહ્મધર્મ અને નિત્યકર્મને છોડીને ભ્રમિત બનીને બીજા ધર્મને ધાય. તો સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રિલોકીના ઇશ્વર તેવાઓની સેવાઓને અંગીકાર (માન્ય) કરે નહીં. (૧)

જે સાધુ સંસાર છોડીને ધ્યાનમાં આરૂઢ થાય, છતાં સ્ત્રીઓને જોઇને તેમની તરફ દૃષ્ટિ દોડાવે; વળી ટાપટીપથી તિલક સુધારી સુધારીને કરે, તથા હાથે છાતીએ એમ છાપો ધારણ કરે; તેમજ રામના નામની ઓથ લઇ દામ (પૈસા)ને ચહાય; જે જોગી દિવસે જોગ સાધી લોકોમાં સિદ્ધાઈ દેખાડે અને રાત્રે નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવે તો ત્રિલોકના દેવ જે ઇશ્વર તે તેની સેવાનો અંગીકાર કરે નહીં. (૨)

જે સન્યાસી થઈ માયા રાખે; સર્વ વસ્તુનું (અભક્ષનું) ભક્ષ કરે, બ્રહ્મને ઓળખે નહીં, મલીન રહે, ખોરાક થોડો જમે છે તેમ દેખાડવા ઢોંગી થઇ ધર્મથી વર્તે, વળી જે બ્રાહ્મણ વેદને બોલે, મંત્રના ભેદને જાણે પણ તેની નઠારી ચાલ હોય તો ત્રિલોક દેવ જે ઈશ્વર તે તેની સેવા અંગીકાર કરે નહીં. (૩)

જેમ તપસ્વી વસ્ત્ર બાળી ખાખી જેવા જણાયા છતાં, આશાએ કરી લોકોને ઠગે, જે સંન્યાસી દંડ ધારે ખરા, પણ મહા ક્રોધી હોય, તથા હાંસી કરાવે, જે આચાર્ય પોતાનો મત સત્ય પ્રમાણે ગ્રહણ કરી સ્મૃતિઓના પ્રમાણો આપી બોલે, પણ તે પ્રમાણે પોતે વર્તે નહીં તો ત્રિલોકના દેવ જે ઈશ્વર તે તેની સેવા ગ્રહણ ન કરે. (૪)

જે ઉપાસના કરવાવાળો યંત્રની સ્થાપના કરી મંત્ર જપે, તેજસ્વી જણાય છતાં તંત્ર વિદ્યા અર્થાત ચોરી કરે. જે માણસ જાત્રાયે જાય, પણ મનમાં ભિન્નભાવ રાખી જુદાઇ લાવે, એવી અનેક ટેક રાખે, પણ જેનો પ્રેમ એક ઠેકાણે સ્થિર ન હોય તો ત્રીલોકના દેવ જે ઇશ્વર તે તેની સેવા અંગીકાર કરે નહીં. (૫)

ઉપર પ્રમાણે છંદો બોલી વિવેચન કરતાં સહુ લોકોને સત્ય જણાયું કે, "દેવની સેવા તો સંપૂર્ણ પવિત્રપણે થાય તો જ દેવ અંગીકાર કરે." સુબાસાહેબ

વગેરે સહુ સભાજનો ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા. પછી સભા વિસર્જન થતાં સુબાસાહેબે એક મોટો ફુલનો હાર અને ગજરો મહા કવિશ્રીને આપી નમન કર્યું. પછી સહુ સભાજનોએ મહા કવિશ્રીને પુષ્પોના હારો પહેરાવતાં મંદિરનો વિશાળ ચોક પુષ્પ પાંખડીઓથી ભરાઇ ગયો. આવી રીતે દ્વારિકાધીશની જય બોલાવી, મહા કવિશ્રી આરાંભડેથી વહાણમાં બેસીને શંખોદ્ધાર બેટ'માં ગયા. દ્વારિકાથી ઘણા જનો કવિશ્રીની અમૃતવાણી સાંભળવા બેટમાં આવ્યા હતા. ત્યાં પણ દેવનાં દર્શન કરી ચોકમાં હરિકીર્તન સંભળાવ્યું, ઠાકોરજીને થાળ જમાડયા અષ્ટ પટરાણીજીના મ્હોલ અને અન્ય તીર્થસ્થળોનાં દર્શન કરી, ઠાકોરજીના મહાપ્રસાદ જમી, તેજ દહાડે બેટની યાત્રા પુરી કરી દ્વારિકામાં પાછા પધાર્યા.

બીજે દિવસે દ્વારીકાના નાગરિકોએ વિદાયગીરીનો કવિ સત્કાર કર્યો. આંગણે દેવ પધાર્યા હોય ને તે પાછા અદૃશ્ય થાય ત્યારે જેવું હૃદયમાં દુ;ખ થાય, તેવું સૌને જણાવ્યું. ગામના દરવાજા સુધી સહુ વળાવા આવ્યાં, આમ ભરતખંડના પશ્ચિમ છેડે કૃષ્ણ નગરી'માં દિગ્વિજય કરીને જામશ્રીના રસાલા સાથે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી લગભગ પોણોક માસે જામનગર પધાર્યા.

દ્વારિકાની યાત્રા કરી આવ્યા પછી જામનગરમાં કંઈ દાનધર્માદો કરવાની પોતાની ઇચ્છા થતાં, ત્યાંના 'આણદા બાવાના અન્ન ક્ષેત્રમાં' (અણદા બાવાના ચકલામાં) ભિક્ષુકોનો ભંડારો કરાવ્યો (અન્નદાન આપ્યું) એ આણદા બાવાના અન્નક્ષેત્રમાં શેખપાટ ગામે રહેતા પરમ ભકતરાજ લાલજી સુતાર દર વરસે એક ગાડું દાણાનું ભરી ત્યાં ધર્માદો આપવા આવતા, તેથી તેઓ પણ ત્યાં તે દિવસે આવેલા હોઇને મહા કવિશ્રીની પીછાન થતાં તેઓ બહુજ સ્નેહની આવી મળ્યા. ભવિષ્યના જીવનસંગાથી સદ્‌ગુરુશ્રી નિષ્કુળાનંદ મુનિનો પ્રથમ મિલાપ આવી રીતે જામનગરમાં થતાં મુકતે મુકત હૃદય પારખ્યાં, બીજે દિવસે લાલજી ભકતના કહેવાથી જામનગરની નજીક આવેલા મોડા ગામના બે ક્ષત્રિય પુત્રો મહા કવિશ્રીના દર્શન માટે ઉતારે આવીને મળ્યા, ચારણ રાજપુતોના અનાદિ કાળના સંબંધના આકર્ષણે એ બન્ને ક્ષત્રી પુત્રો મહા કવિશ્રીને મળી સંતોષ પામીને બન્નેએ મુકત હૃદયો પીછાની ભવિશ્યના જીવનસંગાથી અનાયાસે જામનગરમાં પ્રથમ મળ્યા, એ બન્ને ક્ષત્રીય પુત્રો મામા ભાણે જ હતા. તેમાંના મોડાના રહીશ જાડેજા રણમલજી તે જ સદ્‌ગુરૂ 'અક્ષરાનંદ સ્વામી' (વડતાલ મંદિરના મહંત) થયા અને બીજા વાઘેલા શ્રી મોટાભાઈ નામે રણમલજીના ભાણેજ

તે સદ્ગુરુ સચ્ચિદાનંદજી સ્વામી થયા. આવી રીતે એ ચારે મહાન અક્ષર મુકતો જામનગરમાં મળીને આનંદને પામ્યા.

જામનગર શહેરમાં આવેલી. વૈશ્નવોની મોટી હવેલી, પ્રખ્યાત જૈન દેરાસરો, તથા પ્રણામી પંથનું કહેવાતું ખીજડા મંદિર અને દાઉદી વ્હોરા કોમના ધર્મગુરુ મોટા મુલ્લાજીની 'મુલ્લાં મેડી', જામનું ડેરું, એ આદિક ઘણાંક દેવમંદિરો અને ઐતિહાસિક સ્થળો મહા કવિશ્રીએ જોયાં.

એક દિવસ રાજમહેલના વિશાળ ચોકમાં ધ્રાંગધ્રાની માફક 'શતાવધાન'નો કાર્યક્રમ નક્કી થતાં, હજારોની માનવમેદનીમાં એ કાર્યક્રમનો સમારંભ પૂર્ણ કર્યો, જામનગરના રાજવી જામશ્રીએ અને મહારાણી શ્રી આઝુ બાએ મહા કવિશ્રીની બુદ્ધિ ચાતુર્યતા, હાજરજવાબીપણું, અને શીઘ્રકાવ્યશક્તિ વગેરે જોઇને, શ્રી લાડુદાનજીને પોતાના રાજકવિ તરીકે સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો. એણે શતાવધાન પ્રયોગ જોયાની ખુશાલી નિમિત્તે મહારાણીશ્રીએ જનાનામાંથી રૂપીઆના થાળો ભરી ભેટ મોકલ્યા. મહા કવિશ્રીએ તો તે ભરેલા થાળો ધ્રાંગધ્રાની જેમ જામનગરમાં જ ઉદાર હાથે દાનમાં વાપર્યા, જેથી શહેર આખામાં તેમનો જયકાર થયો. મહા કવિશ્રી વખતો વખત વિદાય આપવાની અરજ કરે; પરંતુ જામશ્રી જશાજી કંઇ ને કંઈ બહાનું બતાવી વધુ રોકે.

હરિરસ ગ્રંથની પિછાન

એક વખત ચારણ મહાત્મા 'ઈશરદાસજી'નો રચેલો 'હરિરસ' નામનો ગ્રંથ જામશ્રીએ જામદારખાનામાંથી કઢાવી, તે મહા કવિશ્રીના મુખે સાંભળવાની ઈચ્છા બતાવી, તેથી મહા કવિશ્રીએ એ ગ્રંથનાં કાવ્યો પોતાના સુકંઠે ગાઇને અર્થ સહિત, જામશ્રીને સંભળાવ્યો. ગીતા અને શ્રીમદ્ ભાગવતના સારરૂપનું, સાકાર ઉપાસનાનું એ અમુલ્ય 'ચારણી ઉપનિષદ્' મહા કવિશ્રીને બહુજ પસંદ પડતાં, એ ગ્રંથ જામસાહેબે લહિયા પાસે લખાવી મહા કવિશ્રીને ભેટ આપ્યો.

એ હરિરસ ગ્રંથના કર્તા બારહઠ શ્રી ઈશરદાસજી (જામરાવળજીના રાજકવિ) તે જામનગર નજીક સચાણા ગામે રહેતા અને ત્યાં ગામ મધ્યે એક હરિમંદિર ચોરો ચણાવી તેમાં શ્રી કૃષ્ણની પ્રતિમા તથા પ્રભુ ચરણારવિન્દ પધરાવી પોતે સદેહે ઘોડેસ્વાર થઈ સમુદ્ર ગમન કર્યું હતું. એ હકીકત જાણવામાં આવતાં તે સ્થાન જોવા અને તેઓના વંશજોને મળવા કવીશ્વરે ઈચ્છા જણાવતાં જામસાહેબે રથવેલ અને માણસોનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો.

સચાણા બંદરે અગાઉથી ખબર મોકલતાં ત્યાંના ચારણ દેવો ઇસરાણી ભાઇઓએ મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનું અપુર્વ સ્વાગત કર્યું. મહાત્મા ઇશરદાસજીના પ્રસાદી સ્થાન હરિમંદિર [ચોરા]માં ઉતારો આપી બહુજ મનુવાર કરાવીને સાગર કીનારે ઈશરદાનજીના સમુદ્ર ગમનના સ્થળનું દર્શન કર્યું. ત્યાં નિશાની તરીકે શ્રી માફતિની પ્રાચીન મૂર્તિ સાક્ષી આપે છે, તે ઓટા ઉપર બે મીનીટ બેસી ઈશરા કે પરમેશ્વરા'ની મનમાં યાદી લાવી ગામને ઉગમણે ઝાંપે 'સૂર્યકુંડમાં' [ધામેલી વાવમાં] સ્નાન કર્યું. આમ અનાયાસે સ્વજ્ઞાતિમાં હળીમળી ત્યાં રાત્રી રહી, કાવ્ય સાહિત્યનો સૌને લાભ આપ્યો; એટલું જ નહિ પણ ઈશરદાસજીનાં કાવ્યો વાંચતા તેમાંથી પોતે બે દોહાઓ એ ભકત કવિશ્રીના કંઠે કરેલા હતા, તેથી તેનો ઉપદેશ તેના વંશજોને આપ્યો કે;-

॥ દોહા ॥

તલભર માટી જે ભખે, સુરાપાનસેં હેત ॥
સો નર નરકેં જાત હે, બાપ્રા કુટુંબ સમેત ॥ ૧ ॥

ભાવર્થ;- એક તલ જેટલું માંસ ખાય, અને મદિરાપાન કરવામાં જેને પ્રીતિ છે. તે પુરુષ પોતે પોતાના તમામ કુટુંબ સાથે નરકના કુંડમાં પડે છે. (૧)

અવધ નીર તન અંજલી, ટપકત શ્વાસ ઉસાસ ॥
હરિ ભજન બિન જાતે હે, અવસર ઈશરદાસ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ; આયુષરૂપી નીર, શરીર રૂપી અંજલિમાં ભરેલ છે, તે શ્વાસો શ્વાસે ટપકતું જાય છે. [ઓછું થતું જાય છે] ઈશરદાસજી કહે છે કે આવો મનુષ્ય રૂપી દેહ મળ્યાનો શુભ અવસર પ્રભુ ભજ્યા વિનાનો ફોગટ જાય છે. (૨)

ઇસરાણીઓ ! વ્હાલા ભાઇઓ ! આ તમારા દાદાનાં દીલનાં અનુભવ વાકયો છે. સોના કરતાં એ અમુલ્ય છે, તે તમને વારસામાં તમારા પિતામહ, આપી ગયા છે, તે વિચારીને તે પ્રમાણે વર્તશો તો તમારા પિતામહ તમારા ઉપર સંપુર્ણ પ્રસન્ન થાશે નહીં તો તેનાથી હજારો ગાઉનું છેટું થાશે વગેરે કેટલોએક ઉપદેશ આપી, ઉપદેશી છંદો સંભળાવી ઘણાઓને દારૂ માંસ ન ખાવાનાં નિયમો આપી, ચારણ ધર્મ સમજાવ્યો. કાવ્યામૃતના સાગર સમાન દિવ્યમુર્તિ દેવદીદારૂનાં દર્શનથી સૌ ચારણ સરદારોને સાક્ષાત ઈશરદાસજીનાં જાણે દર્શન થયાં હોય, તેવું સૌને સુખ આપ્યું. * ઈસરા કાં પરમેશ્વરા'ના પ્રસાદી સ્થાનમાં ત્યાંના વાસીઓને દર્શનનો લાભ આપી, સંતોષી, જ્ઞાતિયાત્રા કરી જામનગર પાછા પધાર્યા.

* શ્રી લાડુદાનજીનું મોશાળ ઈસરાણી (રોહડીઆ) કુળમાં હતું.

જામ શ્રી જશાજીએ મહા કવિશ્રીને વાર્ષિક બાર હજાર રૂપીઆની ઉપજવાળી જાગીર બક્ષવા અને રાજ્યના ખર્ચે ગૃહસ્થાશ્રમ (લગ્ન) કરવા બહુ જ વિવેકથી કહી, રાજ્યકવિ તરીકે જામનગરમાં રાખવા અનેક પ્રલોભનો આપ્યાં. પરંતુ મહાકવિશ્રીએ વતન છોડયે લગભગ ચૌદ પંદર વર્ષો થતાં વડીલો રાહ જોઈ રહ્યાં છે, તેથી નહીં રોકવાનું જણાવી વિદાય આપવા વિનયથી કહ્યું.

જામશ્રી તરફથી વિદાયગીરીનો શિરપાવ

કેટલાકએક દિવસો પછી જામશ્રીએ મહા કવિશ્રીને વિદાય આપવા અને તેઓશ્રીનો શુભ સત્કાર કરવાનો મહાન દરબાર ભર્યો.

"રાજ્યમાં નીપજતા સાચા મોતીઓનો એક 'નવસરો હાર' મોતીની પ્રોચીઉં, બાજુબંધ, મારવાડી બત્તીપાઘમાં લટકાવવાનો સાચા મોતીનો તોરો, વગેરે સાચા મોતીનાં આભૂશણો બક્ષી જામ મોતીઉંવાળા નું" કહેવાતું બીરદ સત્ય કરી બતાવ્યું. તે સિવાય સોનાનો ત્રોડો, હીરાનો કંઠો, સોનાનાં બે વાઘ મોરાનાં કડાંઓ, દશે આંગળીઓની વેઢલીંટીઓ, ગંગા જમનાની ઉત્તમ કારીગરીવાળું કવિ મુસદ્દીઓના ઉપયોગમાં આવે તેવું એક અમૂલ્ય દોતીઉં * સોનાની મૂઠવાળો કટાર, શાલ દુશાલાઓ, જરીઆની પોશાકો, કામદાનીના તાકાઓ, ચાર કાઠીઆવાડી ઉમદા ઘોડાઓ (સોનેરી સાજ સાથે) તેમજ બે ઊંટો, ચાંદીના પલાણ સાથે બક્ષ્યા. જામસાહી કોરી—૨૫૦૦૦) પચીસ હજાર, અને મહારાણીશ્રી તરફથી સોનાની—૧૦૧) એકસોએક જામસાહી કોરીઓ * વગેરે શિરપાવ આપવાની વસ્તુઓના થાળો ભરેલા કચેરીમાં મંગાવી ખુદ જામસાહેબે કવીશ્વરને પોતાના હાથે બક્ષી, ઘણોજ વિવેક દાખવ્યો. મહા કવિશ્રીએ પણ જામશ્રીની ઉદારતા તેમ જ ચારણો પ્રત્યેનો અપૂર્વ

* દોતીઉં એટલે કલમું રાખવાનું એક ઘરૂં રૂપાનાઇ [શાહી] ભરવાનો એક ઢાંકણાવાળો ખડીઓ, ગુંદીઉં, પાણી રાખવાની નાની બતકું, અને આંકવાની (ફુટપટી જેવી) એક આંકણી પટી, વગેરે તમામ વસ્તુઓ સોના ચાદીની મીનાકારી કારીગીરી વાળી, સોનાની ડબલ સાંકળીએ સાંકળેલી, એ બધું કમર ઉપર બાંધેલી ભેઠમાં મુસદ્દીઓ (કારભારીઓ) ખાસે, રાજપુતો, ભેઠમાં કટાર રાખે, ચારણ કવિઓ કટાર અને દોતીઉં બન્ને ભેઠમાં રાખે, મુસદ્દીઓ એકલું દોતીઉં રાખે અને મુસ્લીમો ભેઠમાં જમૈયા રાખે) એવું દોતીઉં બક્ષેલું હતું

× જામનગરમાં જામશ્રીની ટંકશાળમાં એ વખતે સોના ચાંદીની કોરીઓ પડતી હતી ને તે સૌરાષ્ટ્રમાં ચાલતી.

પ્રેમ પારખી, ધન્યવાદ ઉચ્ચારી, આભાર સાથે સ્વીકારી, ખૂબ આશીર્વચનો ઉચ્ચાર્યા; અને દરબાર બરખાસ્ત થતાં ઉતારે પધાર્યાં.

નવાનગર [જામનગર]ની બાંધણીની પાઘડીઓ, રૂમાલો, નગરી મુઠીઆં તાળાંઓ (સાંચવણાંઓ) અત્તરો, સુગંધી તેલો, કુમકુમ, અતલસો, સાચા મોતીના સુરમાઓ, અગરબત્તીઓ, ગુલકંદ, માવાની મીઠાઇઓ, વગેરે શહેરમાં બનતી પ્રખ્યાત વસ્તુઓની ભેટો રાજ્ય તરફથી અને ઉમરાવો, સરદારો, શ્રીમંતો તરફથી ઉતારે આવી. એ પ્રમાણે જામનગરમાં સાત આઠ માસ રહીને જુનાગઢ રાજ્યમાં જવાનું મહા કવિશ્રીએ પ્રયાણ કર્યું.

જામનગરની સરહદથી છેક જુનાગઢ સુધીના ગામો ગામે મુકામો કરવાના સ્થળોએ જામસાહેબે રાજ્ય તરફથી અગાઉ સાંઢડી સ્વારો અને મુત્સદીઓ મારફતે કવિશ્રીના ઉતારા વગેરેનો સઘળો બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો.

જુનાગઢને રસ્તે જતાં, ગોંડળ–ધોરાજીના ઠાકોર શ્રી દેવાજી ઉર્ફે દેવાભાઈ સ્વાગત કરવા માર્ગ રોકીને ઊભા હતા; તેથી તેઓશ્રીના આગ્રહને માન આપી ગોંડલ–ધોરાજીમાં બે દિવસ રહી તેમના તરફથી પણ યોગ્ય શિરપાવનો સત્કાર મેળવી જુનાગઢ તરફ પધાર્યા. ધોરણ મુજબ અગાઉથી ઉંટસ્વાર મહા કવિશ્રીના આગમનના ખબર લઇને જુનાગઢ નવાબ સરકાર હજૂર ગયો અને મહા કવિશ્રીના આગમનના શુભ સમાચારનો પત્ર રાજમહેલમાં જઇને આપ્યો,

ઇતિ શ્રી 'કેસરભક્ત' વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે દ્વિતીય પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાન'દસ્વામી સંવાદે, મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી શ્રી દ્વારિકાયાત્રા પ્રસંગ અને જામ સત્કાર સમારંભ નામ તૃતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્ત ॥૩॥

...

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૪ ચોથો

શ્રી જુનાગઢ રાજ્ય સન્માન

જુનાગઢના એક નાગર ગૃહસ્થ કે જેઓશ્રી નવાબસાહેબની કચેરીના

એક મહાન મુસદ્દી હતા. તેઓ જામનગરના રણછોડજી દીવાનના સગા હોવાથી તે જામનગર આવેલા, ત્યાં તેમણે જામશ્રીના દરબારમાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનાં શતાવધાનો જોયેલ, કાવ્યો સાંભળેલ, અને જામસાહેબ તરફથી રાજકવિરત્નનો બહુજ ઉત્તમ પ્રકારનો સત્કાર થયેલો એ સ્વનજરે જોયેલું. તેથી તે તમામ હકીકત પોતે જુનાગઢ આવીને 'નવાબ સરકાર'ની કચેરીમાં દીવાન રૂગનાથજી કે જેઓ નાગર હતા. [જામનગર દીવાનજીના સગાભાઈ હતા] તેમની પાસે ખુદ નવાબ સરકારની હજૂરમાં વર્ણન કરી બતાવી, મહા કવિશ્રીની બહુજ તારીફ કરી એ સાંભળી સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. અને એવા ઓલિયા [દૈવી] પુરૂષનાં દર્શન કરવા ખુદ નવાબ સાહેબ પણ આતુર જણાયા, તેટલામાં સાંઢડી સ્વારે ત્યાં આવી મહા કવિશ્રીના આગમનનો પત્ર આપ્યો, તે કાજીસાહેબે વાંચી સંભળાવ્યો. એથી નવાબ સાહેબ અને સૌ સભાજનો બહુ જ હર્ષ પામ્યા.

એ સમય જુનાગઢની ગાદી ઉપર 'નવાબશ્રી' **હામીદખાનજી** (પહેલા) બીરાજતા હતા. તેમના પાસે વજીર તરીકે એક 'મકબુલમીયાં' નામના કાજી સાહેબ હતા, નવાબ તેને પુછીને જ પાણી પીતા. તેટલો વિશ્વાસ અને કાબુ નવાબ સાહેબ ઉપર તે કાજી સાહેબનો હતો. કાજી ' કુરાને શરીફ ' પઢેલા હતા. સંગીત સાહિત્યના પણ શોખીન હતા. રાજ્યમાં કોઈ દેશી પરદેશી વિદ્વાન કવિઓ કે ગવૈયાઓ આવતા તેઓને નવાબની સલામ ન થતી; પરંતુ કાજી સાહેબ તેની મુલાકાત લઇને તેને યોગ્ય શિરપાવ આપી રવાના કરી દેતા. દરબારમાં કોઈ રાજકવિ પણ હતો નહીં. કાવ્ય સાહિત્ય સંગીત કળા, એમાંનું એકે વસ્તુનું જ્ઞાન નવાબને નહોતું, કેમકે કોઈ ગુણી પુરુષના સમાગમમાં તેમને કાજી સાહેબ આવવા દેતા નહીં; જેથી નવાબ તો એમ જ સમજતા કે આપણા કાજીસાહેબથી કોઈ વિદ્વાન કે હોંશિયાર આદમી જ નથી.

જામનગરમાં મહા કવિશ્રીનું બહુજ સનમાન થયાનું સાંભળીને તથા કવિશ્રીની તારીફ સાંભળીને નવાબના દિલમાં એવા પુરુષને મળવાની ઇચ્છા હતી તેમજ મહા કવિશ્રી 'ખાસ જુનાગઢમાં ખુદ નવાબશ્રીની મુલાકાત લેવા આવે છે.' એમ પત્રથી જાણી, નવાબે કાજીસાહેબને ભલામણ કરી કે, "એ મહા કવિશ્રીનું સન્માન જામનગર રાજ્યથી સવાયું કરજો આ મુસ્લીમ રાજ્ય છે તેથી મારૂં સન્માન બરાબર ન થયું, તેવુ મહા કવિશ્રીના મનમાં ન લાગી આવે તેની સંભાળ રાખી, મારી મુલાકાતનો અનૂકુળ ટાઇમ તમે ગોઠવજો." આમ ખુદ નવાબે મહા કવિશ્રીની ઉત્તમ સરભરા કરવા ભરકચેરીમાં કાજીસાહેબને ખાસ સૂચના કરી.

મહા કવિશ્રી પીરાણાથી આગળ ચાલતાં જેમ જેમ જુનાગઢ નજીક ગયા તેમ તેમ તેઓશ્રીને 'રૈવતાચળપર્વત' (ગીરનાર ડુંગર) નજીક દેખાવા લાગ્યો. ગીરનારની તળેટીમાંના નાનાં નાનાં ગામડાઓની ઝાંખી થતાં 'આબુરાજ'ની તળેટી નીચેના 'ખાણગામ'ની (જન્મભૂમિની) યાદી આવી. પરંતુ જન્મસ્થાન તો ઉત્તર દિશામાં પાછળ રહી ગયું, અને પોતે તો દક્ષિણ દિશા તરફ આગળ વધતા જાય છે, એમ મનમાં જણાતાં જેમ બને તેમ વહેલી તકે હવે 'મરૂભુમિ' તરફ પ્રયાણ કરવું. પણ જુનાગઢથી 'સોમનાથજી' (પ્રભાસ પાટણ) નજદીક હોવાથી ત્યાંની તીર્થ ભૂમિનાં દર્શન કરી, જેમ પશ્ચિમનો સમુદ્ર કીનારો જોયો, તેમ દક્ષિણનો સમુદ્ર કીનારો જોઇ, પછી દેશમાં રીધું જવું. આમ વિચારતા વિચારતા જુનાગઢના મજેવડી દરવાજે આવી પહોંચ્યા. મજેવડી દરવાજે મહા કવિશ્રીનો રાજસત્કાર કરવા માટે રાજાના અમીરો હાજર હતા. તેઓએ બહુજ વિનયપૂર્વક સ્વાગત કરી 'સરદાર બાગ'માં ઉતારો આપી, કવિશ્રીનાં ઘોડાંઓ, ઊંટો, માણસો વગેરે રસાલાનો પણ યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી, સારી સરભરા કરવા લાગ્યા. પ્રવાસનો થાક ઉતારવા નવાબ સાહેબની મુલાકાતની તારીખ એક અઠવાડીએ મુકરર થઈ.

મહા કવિશ્રીએ એક અઠવાડીયામાં તો નવાબશાહીનો સંપુર્ણ અનુભવ મેળવી લીધો. કાજીસાહેબના મનમાં 'હું સર્વ જાણું છું,' તેવું મિથ્યા અભિમાન છે, એ પણ મહા કવિશ્રીથી અજાણ્યું ન રહ્યું. કાજી સાહેબ પણ બેઘડી–કાન પકડી જાય તેવા રસ અલંકારવાળું કાવ્ય સંભળાવવાની મહા કવિશ્રીએ તૈયારી કરી રાખી હતી.

નવાબ સાહેબનો દરબાર

રાજ્ય તરફથી અમીરો સરદારો ચોપદાર સાથે તેડવા આવતાં મહા કવિશ્રી આગળના (ઝાંગધ્રા) પ્રકરણમાં કરેલા વર્ણન મુજબ રજવાડી ઉત્તમ પોશાક ધારણ કરી, પાલખીમાં બીરાજી સૌ સાથે રાજ્ય મહેલમાં પધાર્યા. ત્યાં (હાલના માણેક ચોકમાં આવેલા જુના રાજ્ય મહેલમાં) નવાબ સાહેબની મુલાકાત થઇ, આગળના પ્રકરણના વર્ણન પ્રમાણે રાજરિતીથી નવાબ સાહેબે ઉભા થઈ 'તાજીમ' લઈ બેઠક આપી. નજર ન્યોછાવર કરી રાજ્ય કુટુંબની કુશળતા પ્રછી આશીર્વચનો ઉચ્ચાર્યા. પછી કાજીસાહેબનો પરિચય થતાં તેઓની કુશળતા પુછી તેને ઉદેશી એક ઉપદેશી 'કવિત' પોતાની છટાદાર ચારણ શૈલીથી સંભળાવ્યું.

ઉપદેશી કવિત

દિયા હૈ ખૂદાને ખૂબ ખુશી કર ગ્વાલ કવિ,
ખાના પીના લેના દેના ઓહી રહ જાના હૈ– ॥
કેતેક અમીર ઉમરાવ બાદશાહ ગયે,
કર ગયે કૂચ તાકા લગા નાં ઠિકાના હૈ– ॥
હિલો મિલો પ્યારે જાન બંદગીકી રાહ ચલો,
જીંદગી જરાસી તામે દિલ બહલાના હૈ– ॥
આવ પરવાના બને એક હુન બાના,
યાતેં નેકી કર જાના ફિર આના હે ન જાના હૈ– ॥૧૧

ભાવાર્થ:– કવિ કહે છે કે હે ઇન્સાન ? જો તને ખુદાયે [ઇશ્વરે] કંઈ પણ આપેલ હોય તો, તું સર્વને ખુશી કર; કારણ કે આ જગતમાં તો ખાવું, પીવું, લેવું, દેવું, એજ રહી જવાનું છે. કેટલાએક અમીર ઉમરાવો બાદશાહો, આ દુનિયા ઉપરથી કુચ કરી (મરી) ગયા છે. તેઓને કઇ જગ્યાએ દફન કર્યા હતા તે ઠેકાણું પણ આજે ગોતતાં મળવું મુશ્કેલ છે. માટે હે પ્યારા દોસ્તો, સૌ સાથે હળીમળીને રહો, તેમજ બંદગીના રસ્તે [ધર્મને રસ્તે] ચાલો, આ ટુંકી જીંદગીમાં દિલને બ્હેકાવવું નહીં જ્યારે ખુદાના ઘરથી 'રૂ' [જીવ] કબજે કરવાનો પરવાનો લઈ ફિરસ્તાઓ આવશે ત્યારે એક પણ બહાનું તે વખતે નહીં બતાવાય; તરત જ જવું પડશે. માટે હે બંદા નેકી કરી જાવું (કીર્તિ કરી જવું) કારણ કે આ અમૂલ્ય મનુષ્ય દેહમાં ફરીને અવાય જવાય તેવું નથી.

કાજી સાહેબ તો આ એક જ કવિતમાં સારાએ 'કુરાનેશરીફ' ની મતલબ [સાર] સાંભળી દિગ્મુઢ થઇ ગયા અને હાથ જોડી બોલ્યા કે, 'કવિરાજજી, આપ જો પઢતે હો સો સબ સચ્ચ [સત્ય હે] હૈ, કુરાનકા સાર નિકાલ એક છોટા સા કાવ્યમેં આપ સબ સુના દીઆ 'સુભાન અલ્લાહ' સુભાન અલ્લાહ ! એમ બોલી મનમાં કલમો પઢી પોતાના હાથ ચુંબી, આંખે અડાડી મહા કવિશ્રીને કોઈ મહાન 'એલિયા' પુરુષ જાણી પગે લાગ્યા.

કાજી સાહેબ નમ્યા, એટલે નવાબે તો મહા કવિશ્રીને મોટા પેગંબર કે ખુદાઈ ફિરસ્તા માની ગળગળે અવાજે તખત ઉપરથી નીચે ઉતરી ઊભા *.

* નવાબ સાહેબ ઊભા થતાં સઘળી કચેરી ઊભી થઈ મુસ્લીમો કલમો પઢી તોબાં પુકારવા લાગ્યા !

તોબાં પુકારી કહેવા લાગ્યા કે 'હે ખુદા, મૈ તો આદમ હું, રાજ કે મામલેમેં કુછ બદી [ખરાબી] બન જાવે તો તું મેરે કું તેરા બંદા સમજ માફી કર મૈં જાહેરમેં તોબા પુકારતા હું.'

માત્ર એ એક જ કાવ્યે કરૂણારસ ઉત્પન કર્યો પોતાના અખંડ બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવે મુસ્લીમ રાજ્યમાં ખુદાના (પરમેશ્વરના) એક પેગંબર (ભકત) રૂપે મહા કવિશ્રીએ પોતાનો પ્રભાવ જણાવ્યો; તેથી નવાબ કાજી, અમીર ઉમરાવો. સરદારો, મોલવીઓ, પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ, વગેરે સહુ સભાજનોને મહા કવિશ્રીમાં કોઇ અદ્‌ભૂત દૈવત જણાયું. પ્રથમથી સાંભળેલી તારીફ સત્ય જણાતાં, સૌએ એવા મહાપુરુષના દર્શન થતાં કૃતાર્થ થયાનું જાણી, હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી નમસ્કાર કર્યા. ત્યારે શ્રી લાડુદાનજીએ સૌને બન્ને હાથો ઉંચા કરી આશિષ આપી. તે પછી એકાદ છંદ સંભળાવી પોતાની અદ્‌ભુત શકિતનો વધુ પ્રકાશ કર્યો, એ પ્રકાશના અંતે સુર્યાસ્ત થતાં સોનારૂપાની મશાલો પ્રગટાઇ આવતાં 'નીમારોશની સલામ' ની નેકી (છડી) ચોપદારે પુકારતાં, સૌ પોત પોતાને આસનેથી ઉઠી સૌ સોના ઇષ્ટદેવનું મનમાં સ્મરણ કરી પોત પોતાનો જમણો હસ્ત જોઈ નરાણાંચ 'નરાધિપ' એ સુત્રને અનુસરી સહુએ નવાબ સાહેબની કુરનસ (ઝુકીને સલામ) કરી. કાજી મુલ્લા મોલવી, ફકીર, સૈયદ; એ સૌ કલમો પઢયા. એટલે નવાબે સૌની સલામ સ્વીકારી અને મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને તો તખ્ત ઉપરથી બે હાથ જોડી 'નવાબે નમન કર્યું.' તે પછી થોડો વખત રાજ ગાયકોનું સંગીત સાંભળી રાત્રી પડતાં, ફરીને મહા કવિશ્રીનાં કાવ્યો અને શતવિધાનો વગેરે સાંભળવાનો એક દિવસ મુકરર કરવાનું જણાવી કચેરી બરખાસ્ત કરી,

કાજી સાહેબનું કપટ અને ગુઢોકિત કાવ્ય

કાજી સાહેબ પોતાના મકાન ઉપર બીજે દિવસે મોલવીઓ, શાયરી (કવિઓ) નો મુસાયરો (મેળાવડો) ભર્યો. જુનાગઢમાં પણ પઢેલા આદમી છે; તેમ જ (હું કાજી સાહેબ તે) પણ તેમાં કંઇક સમજુ છું, તેવા અભિમાનથી હવે પછીની બીજી કચેરીમાં મહા કવિજી મુંઝાઈ જાય એવા પ્રશ્નોત્તરો કરવા વિષેની ચર્ચા કરી, સર્વ તૈયારી કરવા અગાઉથી સૌને સુચના કરી હતી.

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી મહાન વિદ્વાન હોવા છતાં સ્વભાવ ઘણો જ મળતાવડો અને રમુજી હોવાથી, તેઓ મોટા માણસની સાથે મોટા અને નાના માણસો સાથે નાના બની સાદાઇથી રહેતા. એક વહેલી સવારે કવિશ્રીની હજામત કરવાને રાજનો હજામ આવ્યો, તેને પોતે વાતો કરી જરા હુલાવ્યો

કુલાવ્યો. તેથી તે ઘણો રાજી થતાં હજામત બનાવતાં બનવતાં બોલી ગયો કે 'ગઇરાત્રે હું કાજી સાહેબની તહેનાતમાં હતો ત્યા ઘણાએક મોલવીઓ અને શાયરી એકઠા થયા હતા. અને નવા આવેલા રાજકવિ (આપ)ને મુંઝવણ ઉત્પન્ન થાય તેવા અનેક પ્રશ્નો પૂછવાનું નક્કી કર્યાં પછી સૌ મોડી રાત્રે જુદા પડયા હતા. આપશ્રી કોઈ ઓલિયા પુરૂષ છો તેમ પણ તેમાંના કેટલાએક કહેતા હતા; પણ કાજી સાહેબના બહુજ આગ્રહથી હવે ફરી જ્યારે દરબાર ભરાય ત્યારે સૌ એકમત થઈ આપને મુંઝવે તેવા પ્રશ્નો પુછવાનું નક્કી કર્યું છે હવે કચેરી ભરાય ત્યારે ખુદા કરે તે ખરૂં.' ઉપર પ્રમાણે તેને વાત કરી હજામત બનાવી એટલે મહા કવિશ્રીએ તેને પાંચ કોરી બક્ષિસ આપી. તેથી તે બહુ જ ખુશી થઈ ઝુકી ઝૂકી સલામો ભરીને ચાલતો થયો. તે પછી મહાકવિશ્રીએ મનમાં વિચાર્યું કે જરૂર કંઇક યોજના ઘડાઇ લાગે છે.

મહાકવિશ્રીને તો ઇષ્ટ સાધ્ય હતું. વિદ્યાગુરુશ્રીની ઘણી જ પ્રસન્નતા મેળવી હતી. લગભગ એક હજાર ઉપરાંત પ્રાચીન કાવ્યો (સામાજીક, ધાર્મીક, અને રાજકીય વિષયના) કંઠસ્થ હતાં. તે ઉપરાંત તર્કશકિત શીઘ્ર શકિત, યાદશકિત, કાવ્યશકિત સાથે હાજર જવાબી અને સર્વ કળાનિપુણ સમર્થ પંડિત હતા. તેથી તેઓશ્રીએ થોડા વિચારના અંતે સર્વ પરિસ્થિતિ પારખીને એક 'પ્રશ્નોત્તરી કાવ્ય' તે સભામાં બોલવાનું નકકી કરી રાખ્યું.

નવાબના પ્રથમ મિલાપ પછી લગભગ એક માસ ગયા પછી 'રમજાન ઇદ' નો મોટો દરબાર થતાં, કાજી સાહેબના ફરમાનથી જુનાગઢ રાજ્યના તમામ મોલવીઓ, શાયરો, કાજીઓ, શાસ્ત્રીઓ, પુરાણીઓ, કવિઓ, પંડિતો, વગેરે સાહિત્ય વિદ્યાના જાણનારાઓ તથા રાજ મુસદ્દીઓ, અમીર, ઉમરાવો, સરદારો, વગેરે સૌ સૌની મિસલે (બેઠકે) ગોઠવાઇ ગયા. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને આમંત્રણ મળતાં તેઓ પણ પુરતા દમામથી સજ્જ થઇને પાલખીમાં બેસી દરબારગઢમાં પધાર્યા. રાજરિત પ્રમાણે ઈદ મુબારકની નજર ન્યોછાવર ઘોળ, ગાનતાન અને ખેરના દુવા, પોગ્રામો પુર્ણ થતાં, વજીર [કાજી] સાહેબ તરફથી મહાકવિશ્રીને કાવ્યો સંભળાવવા વિનંતિ થઈ. મહાકવિશ્રીએ વિચાર્યું કે 'વહેલો તે પહેલો' એમ માની પ્રભુ સ્મરણ કરીને પોતાનું વકતવ્ય શરૂ કર્યું.

'ખુદાવિંદ સોરઠ સરકાર શ્રી નવાબ સાહેબ અને સર્વ મહાશયો; હું અત્યારે અમારા ચારણી સાહિત્યના અલંકારોમાં 'ગુઢોકિત સહ અસંગતિ

સંકર અલંકાર'નું એક કાવ્ય સંભળાવીશ. ગૂઢોકિત એટલે ગૂઢ આશયથી યુકિતમાં એકને કહીને બીજાને સંભળાવવું, તેને ગૂઢોકિત કહે છે. તેમજ કારણ વિના વિરૂદ્ધ કારણ ઉપજે તેનું નામ 'અસંગતિ અલંકાર' છે. જ્યાં એકથી વધારે અલંકારો કાવ્યમાં એકઠા થાય તે નિરાળા નહિ દેખાતાં દુધ પાણીના પેઠે મળી જાય તે 'સંકર અલંકાર' કહેવાય. આ કાવ્ય પણ તેવું જ છે. સારાએ સૌરાષ્ટ્રના આપ નામદાર શ્રી 'સોરઠ સરકાર' છો. આપશ્રીના રાજ્યમાં વિદ્વાનો, મોલવીઓ અને કાજીસાહેબ જેવા સમર્થ બુદ્ધિશાળી પુરૂષો સૌ મારા બોલેલા કાવ્યનો સમજી વિચારી સ્પષ્ટ અર્થ સભા સમક્ષ કરી આપશે એવી હું આશા રાખું છું." તે પછી ઈષ્ટ સ્મરણ કરી નીચેનું કાવ્ય સુકંઠ અવાજે લલકાર્યું:–

છંદજાતિ ચિંતામણિ

(રાગ ફકીરી જકડી–ગઝલ)

જગા હૈ જોગકી ધૂની, બરસત બુંદસે દૂની ॥
બીના લકરે સુનાં બૂઝે, નયનસેં જોત નાં સૂઝે, ॥
નિકટસે તાપ નાં લાગે, સન્યાસી દુરસે દાગે; ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોને માયના લીયા ॥ ૧ ॥

સરોવર અંતરિછ નીરા, ચલે ચહુ ઔર જલ શીરા,॥
બસત હૈ તીરપર હંસા, નલોહૂ હાડ અરૂ મંસા; ॥
ભરે પરીપુર બિન મેહા, તહાં હૈં જોગી કા નેહા, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોનેં માયના લીયા. ॥ ૨ ॥

ગિરબ્બર શ્રંગ નવરંગી, શિખર શરકંજ મેં ભ્રંગી, ॥
ન પહોંચે પાવ પરવારા, અપંગીકા સુ અબ્બખારા; ॥
બિના શિર બાસ કે ભોગી, લગે હે સાધના જોગી, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોનેં માયના લીયા. ॥ ૩ ॥

સુચીકા સૌલકી અસ્મા, ચહુ દિશ ચાર હૈ નગ્રા, ॥
ઉનો મધ દેવકા ડેરા, ત્રિબેની તાસકે ફેરા; ॥
કરે તન ખંડ સો જાવે, સુરત જોગી તહાં લાવે, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોનેં માયના લીયા. ॥ ૪ ॥

મહલ અજ ગેબકી માયા, ઝરોંખા વ્યોમસેં લાયા, ॥
ન પહોંચે ચંદ અરૂ સૂરા, ઉનોસે સહસ ગુન નૂરા; ॥
મની માનક જહં થાપે, તહાં સન્યાસ તન તાપે, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા, ઉનોનેં માયના લીયા. ॥ ૫ ॥

જમીમેં બીજ લગવાયા, બિરખ બ્રહ્મંડ મેં છાયા, ॥
પરંદા પંખ બિન આયે, મધૂ વિસરામ ઠહરાયે; ॥
વહી ફલ ફૂલ કી આશા, કિયા હૈ જોગીને બાસા, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા; ઉંનોનેં માયના લીયા. ॥ ૬ ॥

હલાહલ સિંધુ કે પારા, અગિન કા દ્વીપ હૈ સારા, ॥
બ્રખા ખગ ધારસેં પાતે, કટે ઉસ રાહકોં જાતે, ॥
મુનિ તહાં ડાર મૃગછાલા, જપેનિજ નૈનકી માલા, ॥
પિયાલા પ્રેમકા પીયા ઉનોનેં માયાના લીયા. ॥ ૭ ॥

(પ્રવીણ સાગર)

ગંભીર સાગરસમ ઘૂઘવતો પડછંદા પાડતો પહાડી અવાજ, સુકંઠી હલકભરી કાવ્ય બોલવાની ચારણી શૈલી, એ કાવ્યના ગૂઢ મર્મને સાંભળતાં જ સભા દિગ્મૂંઢ બની ગઇ. મોલવીઓ, કાજીઓ મુગ્ધ થયા. નવાબે તો જાણ્યું કે, આસમાનમાંથી ઉતરતો કોઈ ખુદાઇ ફિરસ્તો ખુદાઈ ફરમાન પડી, મારફતી જ્ઞાનનું બ્યાન કરતો હોય તેમ માની આફરીન થઈ ગયો. મુસ્લીમો તો ત્રીસ રોજાઓના ફળરૂપી 'હકીકત', 'તરીકત' 'સરીયત' અને 'મારફત' વગેરે ચારે જ્ઞાનને ઉપરના કાવ્યમાં સમજી ખુદાના સુકર માનવા લાગ્યા. સૈયદ, ફકીરો, તો જકડી રાગની છાંયામાંજ અંઝાઇ ગયા, કાવ્ય, સંગીત અને સાહિત્ય રસજ્ઞ મુત્સદ્દીઓ, ગૂઢાર્થના મર્મને ઉકેલવાને, તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા. 'કાજીસાહેબ', એંસી વર્ષની ઉમરભરમાં આવું ઉમદા અને માર્મિક કાવ્ય પ્રથમ જ સાંભળતાં ખુદાના સુકર માગી, કલમો પઢી, સફેદ દાઢી ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. આવી રીતે સૌ 'સભાજનો' આપણા મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીના મુખારવિન્દમાંથા નીકળતી કાવ્યગંગાની અમૃતધારાનું પાન કરી, કાવ્યકુસુમના અર્થ પરાગની સૌરભમાં ગરકાવ બની રહ્યા.

મહા કવિશ્રીએ કાવ્યનું છેલ્લું ચરણ પૂરૂં કરી શાન્તિને માપી, તો એ હજારો માનવ મેદનીમાં એ વખતે એક સોય નીચે પડે તો પણ અવાજ

સંભળાય એવી શાન્તિ અનુભવી, કવિશ્રીએ તે સૌ કોઇને કાવ્યમંત્રથી મુગ્ધ કર્યા પછી ખુદ નવાબ સાહેબ સામું જોઈ વીરતાભરી વાણીથી સિંહગર્જના કરી કે, 'છે કોઈ આપની સભામાં આ કાવ્યનો મર્મ ઉકેલનાર? કવિ, પંડિત, સાયર, મોલવી હોય તો, આવી બેસે મારા સામો. એ સાંભળી નવાબે સભા સામી નજર નાખી તો કાજી સાહેબ નીચે મુખે દાઢીના સફેદ બાલ ઉપર હાથ ફેરવતા હતા. અન્ય મોલવીઓ, કવિ પંડિતો, નીચે મોઢે ગલીચા પરના ગુચ્છો પર હાથ ફેરવી રહ્યા હતા. પાંચ મીનીટ સુધી સભામાંથી કોઈ પુરુષ એ માર્મિક કાવ્યના અર્થો કરવા તૈયાર નહીં થતાં, નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે, 'કવિરાજશ્રી! આપ કલામ આપહી જ ખોલો, યે તો ખુદાઇ બાની હૈ; કીસી આદમીકી તાકાત નહીં હે કી, યે શેરકા ધ્યાન કર શકે. આપ કોઈ ઓલિયા આદમ બન આયે હો, આપહી જ પઢો.' ઉપરનું નવાબી ફરમાન સૌએ ઝીલ્યું; અને રાજકવિ પણ પોતાની જીત થઈ માની એ માર્મિક કાવ્યોના અર્થ કરવા લાગ્યા.

અર્થો જોગીની ધૂણી વિષેઃ– જોગીની ધૂણી સળગે છે. તે (વર્ષા) વરસાદના બુંદથી બમણી પ્રગટે છે, તે ધૂણીમાં નથી લાકડાં કે નથી અગ્નિ તે છતાં તે ઓલવાતી નથી. આંખ્યોથી તેની જ્યોતિ સુઝતી નથી. પાસે જતાં તાપ લાગતો નથી, છતાં સન્યાસી દૂરથી બળે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણેજ તેનો મર્મ (ગુઢાર્થ) સમજી લીધો છે. (અર્થાત) ચિદાનંદરૂપી ધૂણી નિરંતર જાગતી છે, અને તે યોગેજ સૃષ્ટિની વૃષ્ટિ થાય છે, તેમાં વગર લાકડાં નાખ્યે તે જ્યોત ઓલવાતી નથી; તેમ તે પરમતેજ આ ચર્મ ચક્ષુથી જોવામાં આવતું નથી. તે સર્વવ્યાપી છતાં, તેનો તાપ લાગતો નથી. તેને સાધનારા સંન્યાસીઓ, તેના વિયોગથી મનમાં બળ્યા કરે છે. જેને એ પરિબ્રહ્મના પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેને જ તેનો મર્મ સમજી લાધો છે. (૧)

એ જમાનામાં રાજાઓ ઘણી રાણીઓ પરણતા હતા, રખાતો રાખતા હતા. પછી તેમાં માનીતી અને અણમાનીતી રાણીઓ થતી. કોઈ પુર્વના કર્મ યોગે જીંદગી ભરની એ અણમાનીતીઓ રહી, પતિ વિયોગના વિરહ દુઃખો ભોગવતી. નવાબ સાહેબના જનાનખાનામાં પણ તેમજ હતું. બા કચેરી વખતે ત્યાં ઉપરની ગેલેરીમાં 'ચક' (પડદા) નખાવી 'હુરસો'ની (પણ (ઉપરના ભાગમાં) સ્ત્રી સભા ભરાયેલી હતી. × એ હયાત

× જામનગરના જામશ્રી 'વિભાજી' કે જેઓ વિ. સં. ૧૯૫૧ માં

પતિવિયોગી અબળાઓના દિલ દર્દોનો આર્તનાદ મહા કવિશ્રીએ આ કાવ્યમાં વર્ણવી નવાબને તેનો ખ્યાલ આપી તેની ફરજનું તેને ભાન કરાવે છે; જેથી એ માર્મિક કાવ્ય ગૂઢોક્તિ અલંકાર (યુક્તિથી એકને કહી બીજાને સંભળાવવું તે)થી નીચે પ્રમાણે તે પતિવિયોગી વિરહણી સ્ત્રીઓ ઉપર અર્થ ઘટાવી રાજકવિ અર્થ કરવા લાગ્યા.

પતિવિયોગી વિરહણી સ્ત્રી વિષે–પતિવિયોગી સ્ત્રીરૂપી જોગીની ધૂણી વિરહથી જાગતી (સળગતી) છે; તેમાં આંસુનાં બીંદુ વરસવાથી બમણી સળગે છે. એ અંતરની વિરહની સળગતી ધૂણીમાં બળતણ નહિ નાખતાં છતાં, બુઝાઈ જતી નથી. તેનો ભભૂકો કંઇ દૃષ્ટિએ દેખાતો નથી. તેમ તેની પાસે રહેવા છતાં તેથી દાઝતા નથી. પરંતુ પ્રીતિના વિયોગથી તેનો જીવરૂપી સન્યાસી દાઝે છે. પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ એ મર્મ સમજી લીધો છે. (૧)

જોગી વિષે સરોવર–અંતરિક્ષમાં એક પાણીનું છલકાતું સરોવર છે, જેમાંથી ચારે દિશે જળ ધારા ચાલે છે; તેના તીરે હંસ વસે છે, જેના તનમાં લોહી, હાડકાં કે માંસ નથી. વરસાદ વગર તે સરોવર પાણીથી ભરપૂર છે. તે ઠેકાણે જોગીનો સ્નેહ છે; જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે, તેણે તેનો મર્મ સમજી લીધો છે, અર્થાત્ જે પાણી વડે આ જગત ઉત્પન્ન થયું છે, તે જળથી પૂર્ણ સરોવરરૂપ 'બ્રહ્મ' આકાશમાં સર્વ વ્યાપી છે (બ્રહ્મ સભર ભર્યો છે), જેમાંથી ચોગરદમ પાણીની સેરો ચાલે છે, (પ્રસરે છે.) 'હંસ' 'આત્મા' તેની સમીપમાં જ રહે છે. તેમાં લોહી હાડકાં કે માંસ નથી. વરસાદ વિના એટલે કે કંઇએ પૂરવણી મળ્યા સિવાય, તે બ્રહ્મ સરોવર ભરપૂર (પૂર્ણ) રહે છે. જોગી લોકો ત્યાં પ્રેમ લગાડે છે જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે.

વિયોગીની સ્ત્રી વિષે–એ વિરહણીના ચક્ષુ રૂપી સરોવર અંતરિક્ષ છે, અને પાણીથી ભરપૂર છે, એ આંખ્યોરૂપી સરોવરમાંથી ચોતરફ જળ ધારાઓ ચાલે છે. તેના તીરે તેનો 'હંસ' (પ્રાણ) વસે છે કે, (ક્યારે

સ્વર્ગવાસી થયા તેના જનાનખાનામાં ૧૪ રાજપુત રાણીઓ, અને ૬ મુસ્લીમ રખાયત રાણીઓ, તથા ૪ તવાયફ રાણીઓ મળીને કુલ ૨૪ પડદેનશીન રાણીઓ હતી. તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વાત છે. (જુઓ શ્રી યદુવંશ પ્રકાશ અને જામનગરનો ઇતિહાસ) ઉપરનો કાવ્ય પ્રસંગ તો તેનાથી એક રૌકા પહેલાંનો એટલે એ વખતે તે સોરઠ સરકારને સાંભળવા પ્રમાણે કુલ ૩૬ બીબીઓ હતી.

(સંપાદક)

પતિને આ નજુણા નિરખું ? એ આશાએ જ તેનો જીવ આંખમાં જ રહ્યો છે.) તેમાં લોહી, હાડ, કે માંસ, નથી. વળી તે સરોવર વરસાદના જળ વગર પાણીથી ભરપૂર છે. તેમાં એના જીવરૂપી સન્યાસીનો નેહ લાગ્યો છે. જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે. (૨)

જોગી વિષે પર્વતનું શિખર–નૂતન રંગબેરંગી પર્વતનું શિખર છે. તે શિખરના માથા ઉપરના કમળમાં ભમરો વસે છે, ત્યાં પગવાળાં મનુષ્યો કે પાંખોવાળાં પક્ષીઓ જઈ શકતાં નથી, તેવી વિકટ જગ્યાએ પગ વગરના પાંગળાઓનો ત્યાં અખાડો છે. વળી શીશ (મસ્તક) વિનાનો એ (ભ્રમર) છતાં કમળની પરિમલ લેવાનો તે ભોગી છે. જોગીની ત્યાં સાધના લાગી છે. જેણે તે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તે મર્મ સમજી લીધો છે. અર્થાત આ સ્થૂળ કલેવરરૂપી ગિરિરાજની તુંગ 'ટોચ બ્રહ્મરંધ્ર' ઉપર સહસ્ત્ર પાંખડીનું કમળ છે, તેમાં આત્મારૂપી ભમરો વસે છે. તે ઠેકાણે પગેથી ચાલનાર મનુષ્યાદિકપ્રાણીઓ તથા પાંખોવાળાં પક્ષીઓ જઈ શકતા નથી, પરંતુ પગ વિનાનાં પાંગળા 'અનુભવીઓ'નો ત્યાં અખાડો છે. વળી શીશ વિનાના વિદેશી જીવો જેની પરિમલ અર્થાત 'વાસના' લેવાના ઉત્સુક છે. જોગીઓ તેની સાધના કરવા લાગ્યા છે જેણે એ પ્રેમ રૂપી પ્યાલો પીધો છે. તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે.

(વિયોગીની સ્ત્રી વિષે)-સ્તનરૂપી નુતન રંગનું ઉભું અને કઠીન શીખર શીખરની ટોચ ઉપર 'ડીંટડી' રૂપી કમળમાં કળાશરૂપી ભમરો રહ્યો છે. ત્યાં પગની કે પાંખોની ગતિવાળા જીવો પહોંચી શકે નહિં: પરંતુ પતિનો અપંગ 'મન'નો ત્યાં અખાડો (સદૈવનું રહેઠાણ) છે. તેનો 'જીવ' માથા વિનાનો છકેલો થઈને તેની પરિમલ વાસના લેવાનો ભોગી થયો છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે. (૩)

(જોગી વિષે–સોયની અણીની ટોચ ઉપર ફરતાં ચોગરદમ ચાર 'નગર' વસેલાં છે, જે મધ્યે ઇશ્વરનું ધામ અર્થાત દેવાલય છે. તેને વીંટાળીને ફરતી ગંગા, જમના, અને સરસ્વતી, એમ ત્રણ નદીઓ વહે છે, જે સ્થુળ દેહનો નાશ કરે તેઓ ત્યાં જઇ શકે, તપસ્વીઓ ત્યાં ધ્યાન લગાવે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેના મર્મને સમજી લીધો છે. 'અર્થાત' સોયની અણીથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ 'ચિદ્બ્રહ્મ' છે.'

હવે તે બ્રહ્મમાં ચારેબાજુએ 'સ્વેદજ' 'ઉદભિજ' 'અંડજ' અને જરાયુ જ, એવી ચાર ખાણ રૂપી ચાર પુર વસેલાં છે; જેની અંદર બ્રહ્મનું રહેઠાણ છે. તેના ફરતી 'જીવ, ઇશ્વર અને માયા' રૂપી ત્રિપુટી વિંટાયલી છે. જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો.

વિયોગીની સ્ત્રી વિષે–સોયની અણીથી પણ ઝીણી વિરહણીની દૃષ્ટિ છે; તે ઉપર તેના પતિનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, ને અહંકાર, એમ ચારે અંતઃકરણ રૂપી ચાર નગર છે. તે વચ્ચે પ્રેમરૂપી ઇશ્વરનું દેવળ છે, તેની દૃષ્ટિની ચારે બાજુએ શ્વેતતારૂપી 'ગંગા' રતાશરૂપી 'સરસ્વતી' અને શ્યામતારૂપી 'યમુના' નદીઓની ત્રિવેણી વહે છે. જે પોતાની દેહના કટકે કટકા કરે તે ત્યાં સુધી જઇ શકે. એનો જીવરૂપ જોગી ત્યાં જ સુરત લગાવી રહે છે. જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે, તેણે જ મર્મ સમજી લીધો છે. (૪)

જોગી વિષે–મહેલના દૃષ્ટાંતે–ચકિત તરેહવાર જેવો ગુપ્ત મહેલની માયા છે, કે જે મહેલના જરૂખા ગગન મંડળ સાથે વાતો કરે છે. વળી તે અગમ્ય જગો ઉપર સૂર્ય કે ચંદ્ર સરીખા પણ જઈ શકતા નથી. કારણ કે તેમનાથી પણ જેનું સહસ્ત્ર ગણું તેજ ઝળકે છે, એવા મણી માણેકાદિ મહા તેજસ્વી રત્નો ત્યાં સ્થાપેલાં છે. જોગીઓ ત્યાં રહી દેહને દમન કરી તપ આદરે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે તેનો મર્મ સમજી લીધો છે. અર્થાત ગેબી તનરૂપી મહેલ છે, જેની માયા ઘણી અજાયબ જેવી છે. દસ દરવાજા રૂપી ઝરૂખાં ગગનમંડળ ભણી લાગી રહ્યા છે; તેમજ તે બ્રહ્મરંધ્રમાં સુર્યનો કે ચંદ્રનો પ્રકાશ પહોંચી શકતો નથી, કારણ કે તેનાથી પણ મહાન તેજવાળા જીવ, ઇશ્વરરૂપી રત્નો ઝળકયાં કરે છે. તે બ્રહ્મરંધ્રમાં મનની સ્થિરતા દ્રઢાવીને સન્યાસીઓ તનથી તપ આદરે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે. તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે.

વિયોગીની સ્ત્રી વિષે–તેઓના ગુપ્ત મહેલની અજાયબ જેવી રચના છે, જેના ઝરૂખાની પ્રભા આકાશે જઈ અડે છે. ત્યાં પોતાથી હજાર ગણાં તેજવાળાં નેત્રરૂપી મણી માણેક ઝળહળે છે. તેની આગળ ચંદ્ર કે સૂર્ય પહોંચી (ગ્રહી) શકતા નથી. આ દિવ્ય સ્થળે તે જીવનરૂપી સન્યાસીઓ પોતાનું મન દ્રઢ કરી દેહને દમી તનથી તપ કરે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે. (૫)

જોગી વિષે વૃક્ષનાં દૃષ્ટાંતે:- ભૂમિ [ધરતી]માં બીજ વાવ્યું તેમાંથી નીપજેલું ઝાડ સકળ વિશ્વમાં છવરાયું. ત્યાં જેને પાંખ નથી તેવા પક્ષી ભમરાઓએ આવીને વીસામો કર્યો, તે તરુવરના ફળ ફૂલની લાલચે આ જોગીએ ત્યાં મુકામ જમાવ્યો છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ તેનો મર્મ સમજી લીધો છે. અર્થાત માયારૂપી ભૂમિ તરને વિષે ચૈતન્યરૂપી બીજ બોયું (રોપ્યું) જેમાંથી ઉગીને વૈરાટરૂપી ઝાડ આખા વિશ્વમાં છવરાયું ત્યાં પરમ જ્યોતિરૂપ પાંખ વિનાના ભમરાએ નિવાસ કર્યો. તે કલ્પતરૂ રૂપી મોક્ષરૂપી ફળફૂલની આશાથી જોગીઓ ત્યાં વાસો કરી રહે છે. જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ એ મર્મ સમજી લીધો છે.

વિયોગી સ્ત્રી વિષે:- તેના ઉરરૂપી પૃથ્વીમાં પ્રેમરૂપી બીજ રોપ્યું જેના યોગે એક વૃક્ષ સકળ બ્રહ્માંડરૂપી આખા તને [શરીરે] લહેલુટ પથરાઈ ગયું. તેની જગ્યાએ પાંખ વિનાના મનરૂપી ભમરાએ આવી વાસ કર્યો. એ વૃક્ષના ફળફુલ [પુત્ર પુત્રીઓ]ની આશાથી તેના જીવરૂપી જોગીએ ત્યાં રહેઠાણ કરેલ છે. જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે. તેણે તેનો મર્મ જાણી લીધો છે (૬)

જોગી વિષે-અગ્નિનો બેટ:- વિષના સમુદ્રને પાર (સામે કાંઠે) અગ્નિનો બેટ છે. તે તલવારની ધાર જેવાં મૃગચર્મ બિછાવીને પોતાના નેત્રની માળા જપે છે. જેણે પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે તેનો મર્મ જાણી લીધો છે. અર્થાત્ સંસારરૂપી વિષમય સાગરને પામ્યા તો ત્યાં વળી તે સંસારના નાનાં પ્રકારનાં સુખરૂપ તજવાનાં પરિતાપ રૂપી અગ્નિનો બેટ આવે છે. એટલું છતાંએ તે ઉપર ઘણાં ઘણાં સંકટો રૂપી તરવારની ધાર જેવાં પાંદડાંનાં ઝાડ છે. તેને છેદી [વટાવી] શકે તો જ મોક્ષને માર્ગે જાય, એટલે તે મોક્ષ પદને પામે, તે રસ્તામાં મૃગચર્મ પાથરીને મુનિઓ પોતાની અંતરદ્રષ્ટિ રૂપી માળા જપે છે, જેણે એ પ્રેમનો પ્યાલો પીધો છે તેણે જ એનો મર્મ સમજી લીધો છે.

વિયોગીની સ્ત્રી વિષે:- લોકોની અમર્યાદા અદેખાઈ રૂપી ઝેરના સમુદ્રને પાર પહોંચીએ ત્યાં વળી ગુરુ, વૃદ્ધ, જનોના ક્રોધ રૂપી અગ્નિનો બેટ આવે છે. ઉપરાંત તલવારની તીક્ષ્ણ ધાર માફક ઘણીક નાનાવિધ આડચણો રૂપી મ્હોટાં ઝાડનાં ઝાડો નડે છે, તે વિટંબણાને દૂર કરે તે મિત્રના મેળાપને માર્ગે જઇ શકે. ત્યાં તેનું મન મૃગચર્મ બિછાવીને નેત્ર રૂપી માળા જપે છે. મતલબ કે એમની આંખો એમના પતિની આંખો સાથે મળવાની દૃષ્ટિથી એકીટસે

કીટાદિક કેતે, પ્રાનિ જેતે, પોષત તે તે, મુદધારી, ॥
વાહન વૃષધારી, કરૂનાકારી, જટા અપારી શિરધારી. ॥ ૩ ॥

રતિનાથપ્રજારે, દ્રગકી ઝારે, ક્રોધ અપારે મનધારી, ॥
હરનોટાઉ ચાહક, ત્રિપુરદાહક, નેહ નિવાઈકે નરનારી; ॥
લક્ષ્મીદિક સિદ્ધિ, પુનિ નવનિધિ, આદિક રૂદ્ધિ અભિકારી ॥
હઠયોગ પ્રકાશી, વિઘન વિનાસી, જન અભિલાસી, સુખકારી ॥૪॥

રજતાચલ૪વાસી, તંત્ર પ્રકાશી હૃદયહુલાસી, અઘહારી, ॥
વરદાન દિવૈયા, ગંગ ધરૈયા, 'હૂક' હરૈયા, અતિ ભારી ॥
નાથન કે નાથં, જોરી હાથં, સાતો સાથં રતિલારી, ॥
યહ અરજ ઉંચારી, દિલસોં ધારી, લહો ઉધારી, કરધારી, ॥૫॥
[પ્રવીણસાગર]

સ્તુતિ કરતાં ભૂગર્ભનું દેવળ પડછંદાથી ગાજી ઉઠયું; મહા કવિશ્રી 'રૂદ્રનાગણ' જેવુ સાક્ષાત રૂપ ધારણ કરી મહાદેવને બિરદાવતાં. મહાદેવ પણ જાણે 'તાંડવ નાચ કરતા' હોય નહિ શું ? તેવો આભાસ ત્યાં હાજર રહેલા પુજારીઓ આદિ સર્વને થયો. ત્યાંથી પુજારીઓના આશીર્વાદો, [બીલીપત્રો પુષ્પો ચડાવી] લઈ અને પ્રભાસના પાદરમાં 'શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના' 'દેહોત્સર્ગ'ના તીર્થ સ્થાને ત્રિવેણી સંગમ, સમુદ્ર સ્નાન; વગેરે સૌ તીર્થ સ્થળોએ દેવ દર્શન કરી, ત્યાં બ્રહ્મભોજન કરાવ્યું. ત્યાંથી 'પ્રાચીને પીપળે' 'માધવરાય'ને મળી, ત્યાં યથાવિધિ દાન પુણ્ય કરી, વળતાં 'ગોરખમઢી'એ આવી; 'ગોરખનાથ'ના ભુગર્ભ આસન ધૂણી વગેરેનાં દર્શન કરી, ત્યાંના મહંતને મળી, સૌરાષ્ટ્રના દક્ષિણ કિનારે સમુદ્રની સીમા જોઈ, એવી રીતે રાજા સરભરાથી "સોમનાથજી"ની શુભ યાત્રા કરી 'જુનાગઢ' પધાર્યાં.

વખતો વખત મહા કવિશ્રી રજા માગે પણ નવાબ તો કહે કે 'નહિ આપ ઈધર ઠેર જાવ, મૈં આપકું બહી બજજત બક્ષી, રાજકવિ બડે સરદાર બનાકે સાથમેં રખના ચાહતા હું.' તે સાંભળી તેમના પ્રેમને વશ થઈ છએક માસ જુનાગઢમાં રહ્યા. દરમિયાન ગામના અંદર 'નરસી મહેતાનો ચોરો', 'હાટકેશ્વરમહાદેવ' ઉપરકોટ, વગેરે

૩ હરણના બચ્ચાંને ચાહવાવાળા
૪ કૈલાસમાં [હિમાલયમાં] રહેવાવાળા 'હુક' દુઃખને હરવાવાળા

મારવાડી ભાષા, વ્રજ ભાષા ઉપરાંત 'રાજનીતિ' પણ પોતે ભણ્યા હતા. પોતે 'મુસ્લીમ' હોવા છતાંયે પૂર્વના સંસ્કારે ઘણા જ હિંદુ ધર્મની ભાવનાવાળા ધર્મિષ્ઠ ને ઉદાર હતા. પોશાક પણ લગભગ હિંદુ રાજવી જેવો જ પહેરતા. તેમની છબી ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓ દાઢી રાખતા નહીં. એ બધા ઉત્તમ સંસ્કારો રાજકવિશ્રી લાડુદાનજીના સહવાસને જ આભારી હતા. એ શાહજાદા સાહેબ અને નવાબ સાહેબ મહા કવિશ્રીને ત્યાંજ રાજ્યાશ્રિત રાજકવિ તેરીકે રાખી લેવા ધારતા હતા.

શ્રી સોમનાથજીની યાત્રા

કેટલાએક દિવસો પછી એક વખત સોમનાથ મહાદેવના દર્શન કરવાની ઇચ્છા જણાવતાં રાજ્ય તરફથી સઘળો બંદોબસ્ત થયો. મહા કવિશ્રી 'વેરાવળ બંદર' થઈ 'પ્રભાસપાટણ' ગયા. ત્યાં 'જ્યોતિર્લિંગ' સોમનાથજીનાં દર્શન કરી ત્યાંના સોમપરા વિપ્રોને જમાડી, મહાદેવની રૂદ્રીઓ કરાવી, 'ચતુર્મુખી' દીપમાળાઓ પુરી, મહા કવિશ્રી મહાદેવજીની સ્તુતિને છંદ બોલ્યા.

શ્રીશંકર સ્તુતિ–ત્રિભંગી છંદ

ગિરજાકે સ્વામી, અંતરજામી, નિર્મલનામી, સુખકારી, ॥
લાઈ રતિ અંગા, નાચતચંગા; ધરી ઉમંગા, અતિ ભારી; ॥
સુખ સંપત્તિદાયક, પૂજનલાયક. ભુતહિનાયક, ભયહારી, ॥
તનુંપે ગજખાલા ઓઢ વિશાલા, મુંડન માલા, ગલધારી. ॥ ૧ ॥

ગોરે તનભારી, વિભુતિધારી, હર્ષ અપારી, હિયધારી, ॥
વિગ્રહ કરિભારી; ત્રિપુરજારી, કીર્તિભારી, વિસ્તારી; ॥
ભળકે શશિભાળા વપુ વિકરાળા, વિલસત વ્યાલા ભયહારી, ॥
નેહે નિત અંગા. રહતહિ નંગા, પીવત ભંગા, અતિ ભારી. ॥ ૨ ॥

અંધક કે નાશન, ૧ ઉમાવિલાસન, મરઘટ ૨ આસન નિતધારી, ॥
તપસીતન ધારન, અધમઉદ્ધારન, પ્રેમ પ્રસારન, સબકારી; ॥

૧ અંધકાસુરના નાશકરવાવાળા,
૨ નિત્ય સ્મશાનમાં આસન કરવાવાળા,

મટકા રહિત જોઈ રહે છે. એ પ્રેમનો પ્યાલો જેણે પીધો છે, તેણે જ આનો મર્મ સમજી લીધો છે. (૭)

ઉપર મુજબ એ ગૂઢાર્થ કાવ્યના અર્થો સ્પષ્ટ રીતે સમજાવતાં નવાબી દરબાર આશ્ચર્ય મુગ્ધ બની એકી જીભે મહા કવિશ્વરની કાવ્યશકિતની તારીફ કરવા લાગ્યો. જનાના ઝેલેરી ઉપરથી 'સોનારૂપા' નાં ફુલો, પુષ્પ-માળાઓ અને ગુલાબની પાંખડીઓથી 'જનાની બેગમો' એ મહા કવિ-શ્રીને અંતરિક્ષમાં રહી (જાણે અપ્સરાઓ વધાવે તેમ) વધાવ્યા. એ વખતે સોરઠ સરકારે તો શ્રી લાડુદાનજીને પોતાની પાસે બોલાવી પોતાના હાથની આંગળીમાંથી રત્નજડિત અમુલ્ય લીલમની વીંટી કાઢીને મહા કવિશ્રીના હાથમાં પોતે પહેરાવીને કહ્યું કે 'આજસે આપશ્રી હમારા જીગર દોસ્ત હો,) યેહી મેરા જીગરકી પ્રેમકી નિશાની હૈ. આપ 'મ' કી માફક જીવની પેઠે) ઉસકું સંભાલના કીસી ટાઈમપર દિન ઔર રાતમેં યે વીંટીકી નિશાંની સે આપકું મેરી મુલાકાત તુરત હોગી. આજસે આપ હમેરા જાની દોસ્ત હો,' એમ કહીને પગમાં સોનાની બેડી પહેરાવીને 'તાજીમ બક્ષી' એ મુજબ નવાબનું દિલ જીતતાં જુનાગઢ જીતાયું બલ્કે સારો સૌરાષ્ટ્ર જીત્યો. *

એ પ્રમાણે રાજ્યકવિરત્ને 'રમજાન ઇદ'ની ઇદ મુબારકના નાવાબી દરબારમાં મંગળ કરી પોતાને ઉતારે પધાર્યા, ત્યાર પછી તો અવાર નવાર વાહન તેડવા આવતાં નવાબ સાહેબની મુલાકાત લઈ કાવ્ય વિનોદમાં દિવસો વિતાવવા લાગ્યા.

નવાબ સાહેબને 'બહાદુરખાનજી' નામના શાહજાદા હતા, તેઓ બહુજ ચાલાક અને ઉમર લાયક હોવાથી રાજકાજમાં પણ સાથે જ રહેતા, તેમને કાવ્યનો અને સંગીતનો ઘણોજ શોખ હતો, તેથી મહાકવિશ્રી લાડુદાનજી પાસે તેઓને કાવ્ય સાહિત્ય અને સંગીત સાહિત્ય ભણાવવા નવાબ સાહેબે સોંપણી કરી. શાહજાદા બહુજ તીવ્ર બુદ્ધિવાન હોવાથી તેમણે થોડી મુદતમાં જ સંગીત વિદ્યા સિદ્ધ કરી લીધી. તેમજ મહા કવિ-શ્રીએ તેમને નરમાં બજાવવાના ઉત્તમ બજવૈયા બનાવ્યા. તે સાથે કાવ્ય સાહિત્યનું જ્ઞાન પણ સંપાદન કર્યું હતું. શ્રી લાડુદાનજીને પોતે પોતાના વિદ્યાગુરુ તરીકે માની તેમનું બહુ માન જાળવતા. મહા કવિશ્રી પાસેથી

* તમામ કાઠીઆવાડના (સૌરાષ્ટ્રના) નાના મોટા રાજાઓ પાસેથી દર વરસે નવાબ પોતાનો 'જેરતલબી' નામનો કર વસુલ કરતા. એટલે સૌરાષ્ટ્રનાં દરેક રાજાઓ તેઓના ખંડીઆ રાજાઓ હતા, તેથી તે સૌરા-ષ્ટ્ર સરકાર (સોરઠ સરકાર) કહેવાતા હતા.

દર્શનીય સ્થાનો અને ઐતિહાસિક સ્થળો જોઈ આવ્યા. ગામ બહાર 'દામોકુંડ' રેવતિકુંડ,' ભવેશ્વર, મરઘીકુંડ, વગેરે તીર્થો કરી, રૈવતાચળ (ગીરનાર પર્વત) ઉપર ચડવાની ઇચ્છા કરતાં, રાજ્ય તરફથી સઘળો બંદોબસ્ત થયો અને પોતાની સાથેના તમામ માણસો સાથે ગિરનાર ચડયા.

અનેક ગુફાઓ જોતા જોતા ગૌમુખીગંગા, સેવાદાસની જગ્યા, ભૈરવનાથનો ભૈરવ ઝંપ, (પથ્થર) પથ્થરચટી, ભરતવન, શેષાવન, કમંડલ કુંડ, ગોરખમઢી, ગુરુદત્તાત્રેયનુ શિખર, આદિ સર્વ સ્થાન ફરી દર્શન કરી 'અંબાજી'ના મંદીરમાં આવ્યા. ત્યાં અંબાજીની સ્તુતિ કરી,

છંદ ભુજંગ પ્રયાત

મહાકાલકા, માલિકા મુંડધારી, શબ્બ શ્રૌન શીશં કરં મુકત બારા,
પરં નિર્ભયં, ગાહિની નગખગ્ગા. જવલંતી ચિત્તામેં સબારૂઢ નગ્ગા
મહાકાલ વિપ્રીત રત્તી રમસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ।૧।

મહાવિઘયા રાજીતં રકતબંબા, સધે જોગ જોતી અલૌકિક અંબા;
ત્રિનૈનં સરોજં, કરં નીલ સજ્જે, કુચં ગૌર મુખ્ખં કલાચંદ્ર લજ્જે,
મહારૂદ્રચિત્તં, કટાક્ષં ભ્રમસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે ।૨।

ભુવનેશ્વરી ચંદ્રરૂપા રસાલા, ધરે કુંડલં હેમ મુકતી સુમાલા,
બધે બાર જૂરા સુ સિંગાર સજ્જે, કટી કીંકની જેહરી પાય બજ્જે,
રસં રંજીતં નૈન શંભુ સમસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે ।૩।

બગલ્લા કનંકા સનં હેમ અંગા, કિરીટંશશી અંબરે પીતઅંગા,
કુલીશં, ગદા, પાસ, જીહા ધરંતી, ગરે ચંપકં જૂહિકી વૈજયંતી,
મહાદેવ સંગા ઉછંગા બિસસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે, ।૪।

મહંમાય ધુંમાવતી ધુમ દેહા, કરાલં કલા ચંચલા જવાલ મેહા.
ભયંકાર, દઢ્ઢા, જયંકાર, પ્રેતા, ઉરંપીન, છીનંકટી દીન હેતા,
ભવા, ભીમ જોગાના ભોગાત્રપસ્તે, નમસ્તે–નમસ્તે–નમસ્તે–નમસ્તે, ।૫।

જ યો જોગિનીઅ્રભોગીનેજા સુસંગે, જ યો જોગીય ભોગીય જાસુરંગે,
જ યો દંપતી જોગહાસં બિલાસં, જ યોકોરના રૂપપ્રેમં પ્રકાસં ॥
રખે લાજ 'મા' રાજજોગં સધસ્તે-નમસ્તે-નમસ્તે-નમસ્તે-નમસ્તે ।૬।
[પ્રવીણ સાગર]

એ છંદ બોલીઅંબાજીનું દેવળ ગજાવી શકિતને પોતાની "બ્રહ્મશકિત' બતાવી, શ્રાવકોનાં દેરાસરો જોઇ, રેવતાચળના મનોરંજક અન્ય સ્થાનો, દેવાલયો, નાગડા બાવાઓની જમાતો, વેરાગીનાં ઝુંડો, સાંઈનાં તકીઆઓ, દાતારની દરગાઓ, વગેરે તમામ જોઈ જુનાગઢમાં પાછા પધાર્યા. અને શુભ યાત્રા નિમિ-તે નરસી મહેતાના ચોરામાં બ્રહ્મભોજન, તથા ગરીબોને અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, આપી અનેક યાચકોને સંતુષ્ટ કર્યા.

નવાબ સાહેબની ઇચ્છાથી એક દિવસ ખાસ 'શતાવધાન' માટે નક્કી થતાં, માણેક ચોકમાં રાજમહેલના રાઆંગણાના વિશાળ ચોકમાં મંડપ રોપાવી ત્યાં તમામ પ્રજાજનો, ખુદ નવાબસાહેબ, જનાના બેગમો (ચકના પડદામાં) અમીર ઉમરાવો સરદારો વગેરે મળતાં, મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ સૌ વિસ્મય પામે તેવાં શતાવધાનો કરી બતાવ્યાં.

ગીરના સિંહોની ગર્જના જેમ ગીર પ્રદેશમાં ગાજી રહે તેમ, મહા-કવિશ્રીની કાવ્ય ગર્જના ગિરનારના પહાડને ભેદી સૌરાષ્ટ્રમાં વ્યાપી રહી, આમ દસ અગ્યારેક માસ ત્યાં રોકાયા, પછી નવાબશ્રીને એક વખત આનંદમાં જોઇને મહા કવિશ્રીએ પોતાના વતનમાં જવા માટેની રજા માગી· નવાબે કારણ પૂછતાં સર્વ હકીકત સમજાવી કહ્યું કે, 'જન્મભૂમિમાં જઈ માતા-પિતા કુટુંબીઓ, સગાં સ્નેહીઓ, વગેરેને મળવું, ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો અને સૌરાષ્ટ્ર ને કચ્છ પ્રદેશ જેમ જોયો તેમ હવે ગુજરાત, રાજપુતાના વગેરેનાં રાજસ્થાનો જોઈ, ચારે ધામની યાત્રા પુર્ણ કરવાની ઇચ્છા છે, માટે જવાની ખાસ જરૂર છે.'

× ચારણો શિવશકિતના ઉપાસકો હોવાથી નાની ઉમરમાંથી જ તે સંસ્કારો પડતાં તેમનાં સ્તુતિ, છંદો કાવ્યો વગેરે ખુબ જીવ્હાગ્રે કરે છે. આમાં પણ તેમજ જણાયા વિના રહેતું નથી. ઉપરના છંદોમાં જે વર્ણન શકિતનું છે તે વાંચતાં 'વામપંથ'માં 'મદ્ય, માંસ, મૈથુન, મંત્ર, મુદ્રા, આદિ પાંચ મકારો સ્પષ્ટ જણાય છે. અને તેથી જ શ્રીજીમહારાજે, વામ પંથનોસંગ વર્તમાનભ્રષ્ટ થાય તેથી ન કરવાનું વચનામૃતમાં કહેલ છે.

નવાબ સરકાર કહે કે, આપશ્રીના તમામ કુટુંબને અહીં બોલાવીને રહો તો, હું સારી મોટી જાગીર (ગામો) આપું. અહીંના વતની થઈ ગ્રહસ્થાશ્રમ કરી (લગ્ન કરી) પછી રાજ્ય ખર્ચે આપ સર્વ તીર્થની યાત્રા કરી આવો' એથી રાજકવિરત્ને નવાબ સરકારનો પોતાના પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ પારખી આભાર માની અરજ કરી કે, 'એક વખત તો મને મારી 'જન્મભુમિ' માં પહોંચ્યા સિવાય મારી મન શાન્તિ થશે નહીં. કેમ કે,

॥ દોહા ॥

લોહપુંજ ઈતસે ધર્યો, ઉત પારસમણિ દીન, ॥
સો કંચન કેસે બને, પરસેબિના પ્રબીન ॥૧॥

અર્થ-અહીં લોઢું ધરીએ અને સામે દૂર પારસમણી રાખીએ, તો તેનો સ્પર્શ થયા વિના તે લોઢું કંચન કેમ બને ?

ભોજન લાયે થાલભર, કર પકવાન નવીન ॥
તબ ક્ષુધા ભાજત નહીં પરસે બિના પ્રબીન ॥૨॥

અર્થ-અનેક જાતના નવીન પકવાનોના થાળ ભરી પાસે રાખીએ પણ તેના સ્પર્શ વિના ભુખ જતી નથી.

ગંગા, યમુનાં, સરસ્વતી, લહર ત્રિબેની લીન, ॥
નિકટ ગયે પાતક રહે, પરસે બિના પ્રબીન ॥૩॥

અર્થ-ગંગા યમુના અને સરસ્વતીના સંગમ કીનારે-ત્રિવેણી તટે જઇએ પણ તેમાં સ્નાન કર્યા વિના પાપ જાય નહીં.

(પ્રવીણ સાગર)

પુનઃ- જુનાગઢમાં આવવાનું વચન લઇ નવાબે આપેલી વિદાયગીરી

ઉપરના દૃષ્ટાંતોના પેઠે વતનમાં ગયા વિના મન શાંત નહીં થાય ત્યારે ઘણીક રાજરીતે સમજાવી વતનમાં જવાની રજા મેળવી. પરંતુ નવાબના શાહજાદા શ્રી 'બહાદુરખાનજી'એ એક જબરજસ્ત શરત કરાવી કે, 'આપ ફિર હમકું જુનાગઢમેં આકે જરૂર મિલના, ઐસા કોલ (બોલ) દે કર આપ ખુશીસેં વતન જાને કી બીદાઇ લે શકતે હો !' મહાકવિશ્રીએ પણ અંતરના પ્રેમથી શાહજાદાના જમણા હાથમાં પોતાના જમણા હાથથી 'કોલ' આપતાં કહ્યું કે 'હું જરૂર જુનાગઢ આવીશ' એમ કોલ મળતાં નવાબે

શાહજાદા બહાદુરખાનજીએ બીજે જ દિવસે વિદાયનો શિરપાવ આપવાનો દરબાર ભરી મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજીને શિરપાવ આપી સન્માની સોરઠ સરકારને શોભે તેવી યોગ્ય કદર કરી.

શિરપાવની વિગત

ચાર ઉત્તમ ઓલાદની ઘોડીઓ શંખલાદી સામાન ચાંદી સોનાના મોવડ, ડુમચી, આગમદોરો, હાલર હુલર કાઠું કાંધાઉં. ઝાંઝર, મોરવાળાં પેગડાં, મખમલની ગાદલી, હીરની સરકુ, હીરનો બાલાતંગ, ખડીઓ પોટલીઓ, વગેરે સંપૂર્ણ સામાનથી તથા શણગારેલ ચાર ખીજમતદારો [ખાસદારો] બે સિંધી ઊંટ શણગારેલા (બે માણસો સાથે) બાજુબંધ પોંચી કડાં, સાંકળાં, ત્રેઢ વીંટીઓ અને હીરા જડિત કંઠો, સોનાનો ત્રોડો, બાદશાહી આશા, લકડી' (હીરા જડીત સોનાની નાની લાકડી છડી) કે જેઓ રાજ્યના બહુ જ માનીતા મોટા ઉમરાવને જ બક્ષિશ મળે, તે સાથે નવાબની ટંકશાળામાં પડતી (દીવાનશાહી) પચીશ હજાર કોરીઓના થાળ, શાલ, દુશાલા, મંદીલ રેંટા, કામદાનીના તાકાઓ;વગેરે સોનેરી રેશમી કપડાંઓ,એ બધી મન આકર્ષક બક્ષિશો આપવામાં આવી તે સર્વમાં ખુદ નવાબ સાહેબની મનપસંદગીની નીલમની વીંટી (કે જે નવાબ કાયમ પહેરતા હતા તે વીંટી કે જે ગુઢાર્થ કાવ્ય સાંભળી પોતે જ પહેલી બક્ષી પોતાના દોસ્ત બનાવ્યા હતા.) તે મહા અમૂલ્યને ઉમદા શ્રેષ્ઠતમ વસ્તુ હતી.

સોરઠ સરકારના આવા અતિ ભાવભીના ઉમદા સત્કાર સાથે શહેરના અમીર ઉમરાવો અને નગરશેઠે સત્કારેલા રાજકવિશ્રી રાજ્યના શિરબંધી આરબોની બેરખના રક્ષણ સાથે પોતાના ખાનગી તમામ રસાલા સહિત જુનાગઢમાંથી એક વ્હેલી સવારે રવાના થયા.

જુનાગઢ રાજ્યના અમાત્યોએ ગોઠવેલી મજલે મજલે ઉતારાઓ કરતા કરતા રાજ્ય શિરબંધીથી રક્ષાયેલા રાજ્યકવિ શ્રી લાડુદાનજી પાલીતાણા રાજ્યની સરહદે પહોંચ્યા. ત્યાંના રાજવીએ ઘણા દિવસથી મહા કવિશ્રીના આગમનની રાહ જોવા રસ્તા ઉપર કવિશ્રીના સન્માન સત્કાર માટે માણસો ગોઠવેલાં હતાં તેમના આગ્રહને માન આપી ભાવનગર બે દિવસ મોડું જવાનું રાખી પાલીતાણા પધાર્યા. ત્યાંના રાજની રાજમીજમાની લઈ શેત્રુંજયગીરી ઉપર જઇ જૈનોનાં દેરાસરો જોઈ (મનમાં પોતાના જન્મસ્થાનના આબુગિરિરાજની યાદી લાવી) પાલીતાણા રાજવીનો યથાશક્તિ શિરપાવ લઈ ભાવનગર તરફ વિદાય લીધી.

કાયમના ઘોરણે ઊંટ સવારને પત્ર સાથે અગાઉથી ભાવનગર મોકલવામાં

આવેલ હતો, તેમજ પાલીતાણા રાજ્યે ઠેઠ ભાવનગર સુધી ઉતારા વગેરેનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરાવેલો હોવાથી મહાકવિશ્રી આનંદ મંગળથી સોરઠ ભૂમિ ઉલંઘી ગોહીલવાડ પ્રદેશને જોતા જોતા પોતાના મહાન મોટા રસાલા સાથે ભાવનગર આવી પહોંચ્યા.

પોતાની જન્મભૂમિમાં હવે જેમ બને તેમ વહેલું જવું છે, તેવું પોતાના મનમાં દ્રઢ ધારીને ભાવનગરમાં પંદર દિવસથી વધુ નહીં રોકાવાનું વિચારી પુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

ઇતિ શ્રી કેશરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, દ્વિતીય પ્રકરણે, ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી જીણદુર્ગ રાજ્ય સન્માને શ્રી સોમનાથ, પ્રભાસ, રૈવતાચળ, શેત્રુજયગિરી આદિ તીર્થયાત્રા કરણ નામ ચતુર્થોઽધ્યાય સમાપ્તઃ ॥ ૪ ॥

...

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય પાંચમો

ભાવનગર રાજસ્થાન

ભાવનગર મહારાજાશ્રી વજેસિંહજીએ મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી માટે ખાસ ઉત્તમ પ્રકારનો રજવાડી ઉતારો આપી પ્રવાસનો થાક ઉતર્યા પછી સાત આઠ દિવસ પછી મળવાનું કહેવરાવ્યું હતું, પરંતુ મહા કવિશ્રીને પોતાની જન્મભુમિમાં જલદી પહોંચવાનું હોવાથી તુરતમાં જ મુલાકાત લઈ વહેલી વિદાય મળે, તેવી મહારાજાશ્રીની હજૂરે વિનંતિ કરાવી. બીજે જ દિવસે પાલીતાણા મહારાજા સાહેબ રાજકવિશ્રીની અમૃતવાણી સાંભળવાને ખાસ પધાર્યા હતા. ઘણા માસથી મહા કવિશ્રીની પ્રખ્યાતિ સાંભળતા ભાવનગર મહારાજા સાહેબે પાલીતાણા નરેશ પાસેથી મહા કવિશ્રીની વિશેષ હકીકત જાણતાં, બહુજ પ્રસન્ન થઈ જલદી મળવાનો કાર્યક્રમ મહા કવિશ્રીની માગણી ધ્યાનમાં લઈને ગોઠવ્યો અને ચોપદાર તથા રાજ્યના અમીરો સાથે રાજ્યકવિને બોલાવા પાલખી મોકલી પોતે રાજમહેલના વિશાળ સભાસ્થાનમાં ભાવાણાના ગોહેલ કુળદીપક મહારાજાશ્રી વજેસિંહજી મહારાજ કચેરીભરી મખમલના મોટા ગાદી તકીયા ઉપર બિરાજ્યા.

ત્યાં ચોપદારની નેકીનો અવાજ સાંભળતાં મહા કવિશ્રીની તાજીમ સ્વિકારવા પોતે જાતે ઊભા થઈ સામા ચાલ્યા અને ઘણા જ હેતથી રાજપુત ચારણના મિલનની પુરાતન પ્રથાએ ભેટી પડયા, મહા કવિશ્રીએ પણ ઘોળ નજર ન્યોછાવર કરી કુશળતા પૂછી, મહારાજશ્રીએ પોતાની જમણી બાજુમાં નાજુક મખમલના ગાદી-તકીયા ઉપર ઘણા જ પ્રેમથી બેસાર્યા, એ વખતે મહા કવિશ્રી 'રાજબીરદાવળી' બોલતાં 'ગહલોત' શબ્દનો કાવ્યમાં શબ્દ પ્રયોગ કરી 'સૂર્યવંશી' કહીને બિરદાવ્યા.

મહારાજા વજેસિંહજી બહુ જ વિચક્ષણ અને કાવ્યરસજ્ઞ રાજવી હતા; તેથી બિરદાવળી સાંભળીને તેઓ બોલ્યા કે 'મહા કવિશ્રી કાઠીઆવાડમાં તો અમો ગોહિલ રાજપૂતોને સહુ કોઇ 'ચંદ્રવંશી' જાણે છે અને તમામ કવિઓ પણ ચંદ્રવંશી કહે છે, અને આપશ્રી સૂર્યવંશી શા આધારે કહો છો ? 'ત્યારે મહા કવિશ્રીએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે, 'ક્ષત્રિય મુગટમણી હિંદુ શાલિગ્રામ, પ્રાતઃ સ્મરણીય, મહાવીર, મહારાણા શ્રી પ્રતાપસિંહજીની બિરદાવલીમાં 'ગહલોત--ગેહલોત' વગેરે શબ્દ પ્રયોગો ઘણાજ પ્રાચીન કાળથી કાવ્યમાં છે.' એમ કહીને કેટલાંએક કાવ્યો બોલી બતાવી કહ્યું કે, 'મહારાણા પ્રતાપના સમ કાલીન દિલ્હીશ્વર બાદશાહ અકબરશાહના મુખ્ય રાજકવિ દરશાજી આઢા કે જે મહારાણાશ્રીના પરમ મિત્ર હતા! તેણે મહારાણા પ્રતાપસિંહ સ્વર્ગે ગયાના સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તેનાં શોકોદ્ગારનાં કાવ્યો બાદશાહ અકબર પાસે દિલ્હી દરબારમાં સંભળાવ્યાં. તે સાંભળી અકબરશાહને પણ ખેદ થયેલો. એ સમયના કાવ્યના એક છપયછંદના પાંચમાં ચરણમાં કવિએ 'ગહલોતરાણ' કહી સંબોધેલ છે. તે આપશ્રી હજૂર સાંભળો.

દુરશાજી આઢાકૃત છપ્પય

(મારવાડી ડીંગળી કાવ્ય)

અસ લેગો અણ દાગ, પાગ લેગા અણનામી, ॥
ગો આડા ગવડાય, જિકો બહતો ધુર બામી ॥
નવરોજે નવગયો, નગો આતશા નવલ્લી; ॥
નગો ઝરોંખા હેઠ, જેથ દુનિયાણ દહલ્લી, ॥
'ગહલોત રાણ' જીતે ગયો, દશણ મૂદ રશણા ડશી ॥
નીશાશ મૂક ભરિયા નયણ, તો મૃત શાહપ્રતાપશી ॥

[પ્રાચીન-પ્રતાપ ચરિત્ર]

બીજુ પ્રમાણ-દોહો

ગોહિલકુળ તન ગાઢ, લેવણ અકબર લાલચી
કોડી દે નહીં કાઢ, પણ, દ્રઢ રાણ પ્રતાપસી

અર્થ-રાણાપ્રતાપનું ગોહિલ રજપૂતનું મજબુત કુળરૂપી ધન અકબર લુટી લેવાને લાલચુ થઈ રહ્યો છે; પરંતુ રાણા પ્રતાપનું 'પણ [ટેક] એવું તો દ્રઢ છે કે તે ધનમાંથી એક કોડી પણ કાઢીને આપતો નથી. અર્થાત પોતાના 'ગોહિલ' [ક્ષત્રિય] કુળને એબ લગાડ તો નથી.

[બિરદ છંદ્ર તરી]

ઉપર પ્રમાણે પ્રાચીન કાવ્યોનાં પ્રમાણથી જ 'ગોહિલ' શાખામાં જ 'મહારાણા પ્રતાપ' નો જન્મ હતો, એમ સાબીત કરી બતાવી, તેજ શાખામાંથી છુટા પડીને સેજકજી ગોહિલ' સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા; અને તે પછી 'મોખડાજી' ગોહિલે 'પેરમબેટ' કબજે કરી 'પેરમના પાદશાહ' નું બીરદ મેળવેલ હતું. એ મહાવીર મોખડાજીના જ વંશમાં આપ એ બીરદ સાંચવી રહ્યા છો.

મહારાણા પ્રતાપના ઉજવળ વંશમાં જ ભાવનગર રાજ્યના રાજવીઓ છે, એમ દાખલા દલીલથી સિદ્ધ થતાં, મહારાજાના અંગમાં એકદમ હર્ષ પ્રગટ થયો અને પોતાના પવિત્ર પૂજ્ય પિતામહ-મહારાણા પ્રતાપનાં કાવ્યો સાંભળવા જીજ્ઞાસા થતાં મહા કવિશ્રીને વિનંતી કરી.

મહા કવિશ્રીએ પોતાની વીરવાણીમાં અને ચારણી શૈલીથી થોડાંક કાવ્યો સંભળાવ્યાં.

સોરઠા દોહા

અકબર ઘોર અંધાર, ઊંઘાંણા હિંદુ અવર ॥
જાગે જગદાધાર. પહોરે રાંણ પ્રતાપશી ॥૧॥

અર્થ-અકબરશાહ રૂપી રાત્રી પડતાં બીજા તમામ હિંદુઓને ઊંઘ આવી ગઇ; પણ જગતના આધાર રૂપી મહારાણા પ્રતાપ તે રાત્રીમાં નહીં ઊંઘતાં પહોરે પહોરે જાગતા હતા.

'અકબર પથર અનેક, કઈ ભૂપત ભેળા કીયા'
હાથ ન લાગે હેક. પારસ રાણ પ્રતાપશી ॥૨॥

અર્થ-હે અકબર શાહ તેં ઘણા ઘણા ભૂપોને નમાવી કબજે કર્યા; પણ એ બધા પથ્થરો નિવડયા અને પારસમણી રૂપ મહારાણા પ્રતાપસિંહ તારા હાથમાં ન આવ્યા.

કુંપે અકબરકાય. ગુણપુંગીધર ગોડીઆ; ॥
મણિધર ભાળઇમાંય, પડે ન રાણ પ્રતાપશી ॥૩॥

અર્થ—અકબર રૂપી ગોડીએ [વાદીએ] ઘણા ઘણા રાજારૂપી સર્પોને કરંડીઆમાં કેદ કર્યા. પણ મહારાણા પ્રતાપ રૂપી મણીધર નાગને પકડવા જતાં અકબરની કાયા કંપવા લાગી, જેથીએ મણીધર કરંડીઆમાં આવી કબજે ન થયો.

વાર્તા પ્રસંગ

મહારાણા પ્રતાપ જ્યારે અરવલ્લીના પહાડોમાં રાજ્યકુટુંબ સાથે હતા, ત્યારે રાજકુમારીના હાથમાંથી સુકા રોટલાનો ટુકડો એક જંગલી બીલાડો આવી ઝુંટવી ગયો તે સમયનો કુંવરીશ્રીનો આર્તનાદ મહારાણાને કાને પડ્યો. બીજો રોટલાનો ટુકડો ન હતો અને કુંવરીને કકડીને ભુખ લાગી હોવાથી રૂદન આદરતાં વાત્સલ્ય પ્રેમ ઉભરાતાં મહારાણાશ્રીએ એ સમયે અદુજ દિલગીર થઇ બાદશાહ સાથે સમાધાન કરવાના અંતિમ વિચારો આવતાં, એકાંત સ્થળમાં બેસી અંતર વિચારનો ઉભરો કાઢવા લાગ્યા.

મહારાણા પ્રતાપના અંતરના વિચારો-મેવાડી ભાષામાં

'કેરે ખાતર હું ઇંતો કરી હું ? આજ સઘળા રાજા રહીસ મહોલગૈ બેઠાં મોજાં માણે. અરહું ભાખર ભાખર ભિટકતો ફીરૂં હું. મ્હારા કૂલ-જસા ટાબરૂ આજ એક ટૂક રોટીને તરસેડે. દેશ દેશ સ્વતંત્રતા. સ્વતંત્રતા, જાતી જતી સગળાંરો ભાર કાંઈ મૈં અકેલોલી લઈ રાખ્યો હૈ ? સહો ઘણોહી સહ્યો. પણ આ નિર્દય બાળ ગોપાળાંરી જવાળા કિયાં ન સહિજે નહિ આજે ઓર સંવણરી કોઇ જરૂરત નહીં હૈ, ક્ષમાકર મેવાડરી ભુમી, આજ ટાબરાં રે સનેહ માંને કાયર બણા દીયો હૈ, જીદ્દૂટ્યો, આજસું હુંહી કપુતાંરી ઓળીમાં નાંવ, લીખાઉં હું.'

ઉપરના વિચારે મહારાણાએ બાદશાહને 'સમાધાન' નો પત્ર લખ્યો, એ પત્રથી ફુલાઇને બાદશાહે પોતાની પાસે રહેતા 'બિકાનેરના મહારાજ પૃથ્વીસિંહજી'ને એ પત્ર ભર કચેરીમાં બતાવીને વંચાવ્યો. પૃથ્વીસિંહજીએ એ પત્ર જુઠ્ઠો છે એમ કહી પત્રના અક્ષરો જોઇને ફેંકી દીધો અને કહ્યું કે હું આ પત્રનો જવાબ મગાવું છું, એમ કહી ઉતારે આવી મહારાણા પ્રતાપને એ પત્ર વિષે નીચેના બે દોહાઓ રચી મહારાણાને લખી મોકલ્યા.

પાતલ જો પતશાહ, બોલે મુખ હુતાં વયણ, ॥
મિહિર પછિમ દિશામાંહ, ઉગે કાશપરા ઉત ॥

અર્થ–પાતાલ' [પ્રતાપસિંહ] જો પોતાના મોઢાથી અકબરશાહને 'પાતશાહ' કહેશે, તો તો હે કશ્યપ ગોત્રમાંથી ઉત્પન થનાર મહારાણા! સૂર્ય હવે પશ્ચિમ દિશામાં ઉગશે.

પટકું મુછાં પાણ, કે તન પટકું નિજ કરદ ॥
દીજે લિખ દીવાણ, ઇણદો મહિલી બાત ઇક. ॥ ૨

અર્થ– હે દીવાન! (રાજ એકલીંગજી મહાદેવનું છે અને રાણા (દીવાન છે તેથી દીવાન શબ્દ સંબોધેલ છે) મને આ બે વાતમાંથી એક વાત નકકી કરી મોકલો કે, 'હું મારા હાથને મુછો ઉપર નાખું! કે પૃથ્વી ઉપર પછાડું! (એટલે હાય હાય હિન્દુ ધર્મ ગયો એમ કહી હાથ પૃથ્વી ઉપર પછાડું)ઉપરના બન્ને દોહાઓનો જવાબ મહારાણા પ્રતાપસિંહજી બિકાનેરના મહારાજ પૃથ્વીસિંહજીને લખી મોકલે છે કે,

દોહા

'તુરક' કહાસી મુખ પતો, ઇણ તન સુ ઇકલંગ ॥
ઉગે જ્યાં હી ઉગસી, પ્રાચિ દીશ પતંગ ॥ ૧ ॥

અર્થ–હે પૃથ્વીરાજ! જ્યાં સુધી મારા (પ્રતાપ રાણાના) શરીરમાં 'એકલંગજી'નો વાસ અને પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી તો હું તમારા અકબરશાહને 'તુરકો' જ કહીશ, અને તેથી સૂર્ય પણ જ્યાં પૂર્વ દિશામાં ઉગે છે ત્યાં જ ઉગશે.

ખુશ હું ત પીથલ કમધ, પટકો મુછાં પાંણ ॥
પછટણ હૈ જે તે પત્તો, કલમાં શિર કેવાણ ॥ ૨ ॥

અર્થ–હે કમધ! (રાઠોડ) વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ પીથલ [પૃથ્વીરાજ) ખુશીથી તમારો હાથ તમો તમારી મૂછો ઉપર નાખો; કારણ કે કલમા પઢવાવાળાઓના શિર ઉપર તરવારના ઘા કરનાર હજી પતો [પ્રતાપરાણો] હૈયાત છે.

ઉપરની હકીકત મુજબ મહારાણા પ્રતાપે પાદશાહ સાથેની સમાધોની માંડી વાળી લડવા તૈયાર થઇ દેહાંત સુધી પાદશાહને નમ્યા નહીં.

એ પ્રમાણે મહારાણા પ્રતાપનો ઇતિહાસ પોતે વીરવાણીથી ભાવનગરની રાજ્ય કચેરીમાં સંભળાવતાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ વીરરસ મુર્તિમાન ખડો કર્યો.

બીજે દિવસે ફરી મીલનમાં પણ મહારાજા વજેસિંહજીએ અને પાલીતાણા નરેશે પોતાનાં વડીલોનાં (મેવાડના મહારાણાઓનાં) યશોગાન સંભળાવવા વિનંતી કરી.

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ મેવાડના મહારાણાશ્રી રાજસી'ની વાત કહી કે, 'મહારાણા રાજસીએ મુત્સદ્દીઓની જાળમાં ફસાઈ દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાથે સમાધાની કરી તેને નમવા તૈયાર થયો. એ વખતે પટાવતો, ઉમરાવો, સરદારો ભાયાતો વગેરે બહુ જ દિલગીર થયા પરંતુ મહારાણાને કોણ મના કરે? પછી ઉદયપુર રાજ્યના વયોવૃદ્ધ ચારણ રાજકવિને સરદારોએ એ સઘળી હકીકત જણાવીને બાદશાહને 'રાણો' ન નમે તેમ વિનવવા વિનંતિ કરી, આથી એ રાજકવિએ મહારાણા રાજસીને એ વિષેનું એક કાવ્ય સંભળાવ્યું કેઃ–

॥ છપય છંદ ॥

અજોં સૂર ઝળહળે, અજોં પ્રજળે હુતાસણ, ॥
અજોં ગંગ ખળહળે, અજોં સાબૂત ઇન્દ્રાસણ, ॥
અજોં ધરણી બ્રહ્માંડ, અજોં ફળફૂલ ધરતી, ॥
અજોં નાથ ગોરખ, અજોં હે માત શકતી; ॥
ધ્રુવ અચળ મેર ચાલે પવન; વેદ ધરમ વારાણસી, ॥
પતશાહ હું તે ચીતોડપત, રાણ મિલે કિમ રાજસી ।૧।

[પ્રાચીન]

અર્થ–હે મહારાણા રાજસી! તારા પિતામહ મહારાણા પ્રતાપે હાથમાં ગંગાજળ લઇ દિલ્હીના બાદશાહને નહીં નમવાની પ્રતિજ્ઞા સૂર્યની સાક્ષીએ લીધેલ છે, તેજ સૂર્ય હજી જળહળે છે; તેમજ અગ્નિહોત્રીઓના અગ્નિઓ હજુ એના એજ પ્રજળે છે, ગંગાજીનો પ્રવાહ હજુ જેમનો તેમજ (ખળહળે) ચાલુ, છે. હજુ એનોએ ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રાસન ઉપર બેઠો છે.' એજ ધરણી અને એજ આકાશનું આ બ્રહ્માંડ છે, જેમાં ફળફુલ વગેરે રસકસો તેવા જ પાકે છે, શ્રી ગોરખનાથ, શ્રી મહામાયા શકિત આદિ ચિરંજીવી દેવો જેમના તેમજ અમર છે, હજુ એજ 'ધ્રુવ' અને મેરૂ પર્વત અચળ છે. તેમજ કાશીપુરીમાં હજી વેદધર્મ પણ પ્રચલિત છે, માટે ત્યાં સુધી હે રાણા રાજસી, દિલ્હીના બાદશાહને ચિત્તોડનો રાણો કેમ નમે? ન જ નમે.

ઉપરનું કાવ્ય સાંભળી રાણો રાજસી દિલ્હી નમવા ન ગયો અને

પોતાની આ મહાન ભુલ થતી હતી તેમાંથી રાજકવિએ બચાવ્યાનો ઉપકાર માની પોતે કવિ હોવાથી કાવ્યનો બદલો કાવ્યથી વાળવા વિચારી એક કાવ્ય રચ્યું:

છપય છંદ મરૂભાષા

કહાં રામ કહાં લખણ, નામ રહિયા રામાયણ ॥
કહાં કૃષ્ણ બલદેવ, પ્રગટ ભાગોત પુરાયણ, ॥
વાલમીક, શુક વ્યાસ, કથા કવતા ન કરંતા, ॥
કુણ રૂપ સેવતા, ધ્યાન મન કવણ ધરંતા; ॥
જગ અમર નામ ચાહો જિકો, સુણો સજીવન આખરાં ॥
રાજસી કહે જગરાણુરો (તમો) પૂજો પાવ કવેશરાં ॥

અર્થ—રામ અને લક્ષમણ હાલ કયાં છે? પણ રામાયણ ગ્રંથ થતાં તેઓ અમર છે; કૃષ્ણ, બલભદ્રજી કયાં છે? પણ શ્રી ભાગવત ગ્રંથ થતાં તેમાં અમર છે; વાલ્મીક, શુકજી અને વ્યાસજીએ તેઓની કવિતા કે કથાઓ ન કરી હોત તો આજ તે પરમાત્મા કેવા હતા? તેનું રૂપ કેવું હતું? તે કલ્પીને મનમાં તેઓનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરાત? રાણો રાજસી કહે છે કે હે રાજનો [રાજપુતરાજાઓ] તમો સહુ કવિશ્વરોના પગ પૂજો. કે જેણે આપણા વડીલોને કાવ્યો રચી અમર રાખ્યા. અને આપણને (મને) પણ સદબોધી આપણા કર્તવ્ય કર્મનું ભાન વર્તમાન કવિશ્વરો હજી પણ કરાવી રહ્યા છે.

એ પ્રમાણે ઉદયપુરના દરબારમાં મહારાણા રાજસીએ પોતાના રાજકવિને કોડ પશાવનો અમૂલ્ય શિરપાવ આપી, ઉપરનું છપય કાવ્ય લખી કવિચરણમાં ભેટ મેલ્યું અને પોતાનો કુળધર્મ કવિએ બતાવ્યો તેનો મહાન ઉપકાર માની, તે કવિશ્રીના ચરણારવિંદની શોડષોપચારે પૂજા કરી. વળી આ હકીકત યાવદચંદ્ર દિવાકરો રહે તેટલા માટે, પોતે એક 'રાજસમુદ્ર' (રાજસાગર) નામનું એક મોટું તળાવ ગળાવી, ફરતી પાકા પથ્થરોની નકસીદાર પાળો બંધાવી, મુખ્ય પ્રવેશદ્વારમાં મ્હોટા આરસ પહાણમાં ઉપરનું કાવ્ય [છપયછંદ] કોતરાવીને તેમાં પોતાના હસ્તાક્ષરની સહી કોતરાવીને સૌ વાંચી શકે તેમ ચોડાવ્યો હતો કે જે અદ્યાપિ પર્યંત મોજુદ છે.

ઉપર પ્રમાણે 'રાણા રાજસી'ની વાત એવી તો રસભરી વીરવાણીમાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ કહી કે તે શાંભળી સઘળી સભા દિગ્મુંઢ થઈ રહી, અને મહારાજા વજેસિંહજી પણાજ પ્રસન્ન થયા. આવા રાજનીતિજ્ઞ દેવ જેવા

ચારણ કવિ મારા દરબારમાં પધાર્યા તે મારૂં પણ અહોભાગ્ય છે, તેમ માની શોડષોપચારથી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનું તે કચેરીમાં પોતે પૂજન કર્યું.

પોતાના ખાસ ઝવેરી સોની કે જેઓ "રાજુલાવાળા"ના નામથી પ્રસિદ્ધ કારીગર હતા, તેઓ ત્યાં કચેરીમાં હાજર હોવાથી, તેઓને રૂબરૂમાં બોલાવી મહા કવિશ્રીના માટે કડાં, ટુંપીઆ, કંઠાઓ, વેઢ વીંટીઓ; બાજુબંધો, પોંચીઓ વગેરે દાગીનાઓ કવિશ્રીના અંગના માપ પ્રમાણે માપીને તુરતમાં બનાવી આપવાની વરદી આપી. તે સોની મહાજને મહા કવિશ્રીના અંગોનું માપ કરવા મહા કવિશ્રીના આસન સન્મુખ આવી મહા કવિશ્રીને નમસ્કાર કર્યા.

સોની હરિભક્તનો મિલાપ

આ પરજીઆ સોની 'શ્રી સ્વામિનારાયણ' સંપ્રદાયના હોવાથી તેના કપાળમાં ઉર્ધ્વપુન્દ્ર તિલક કુમકુમના મોટા ચાંદલા સહિત કરેલું હતું. તેઓ પણ દેદિપ્યમાનકાયના ગૌરવર્ણના અને જોતાં જ મહાન ધર્મવાળા રાજસી કારીગર જેવા જણાતા હતા. તેણે પાસે બેસી મહા કવિશ્રીનાં અંગો માપ્યાં અને મહા કવિશ્રીએ એ સોની મહાજનનું 'હૃદય' માપ્યું. તે એવી રીતે કે, મહા કવિશ્રીએ તેની મુખમુદ્રા સામું જોતાં જ કટાક્ષથી પૂછ્યું કે, "શકિતપંથીની આડ હોય, શિવપંથીને ત્રિપુંદ્ર હોય, વૈષ્ણવો અને રામાનુજીઓને એકલું ઉર્ધ્વપુંદ્ર તિલક હોય; પણ આ બે પાંખડાવાળું અને વચ્ચે કચ્છ પ્રદેશની "કોરી" જેવડા કુમકુમના ચાંદલાવાળું આ નવીન ટીલું કયા પંથીનું ?" એમ કહી મહારાજ વજેસિંહજી સામું જોઇને તે સોનીની જરાક મહા કવિશ્રીએ મજાક (મસ્કરી) કરી. મહારાજશ્રીને તો એટલુંજ જોઇતું હતું. તેથી તેઓશ્રી સોની મહાજન તેનો જવાબ આપે તે પહેલાં જ તુરત જ બોલ્યા કે, "કવિરાજ આપ ધ્યાન દઈ સાંભળો. મારા રાજ્યમાં હમણાં હમણાં એક નવું ધતીંગ ચાલેલ છે અહીંથી થોડાજ ગાઉ દૂર ભાવનગર તાબાના 'ગઢડા' ગામમાં (કે જેમાં કાઠી દરબારોનો ગરાસ છે તેમાં) ભગવાનનો અવતાર થયો છે. કાઠીઓ તેઓની પાછળ ઘેલાતુર થઈ લુંટફાટનો ધંધો છોડી ભગત બની બેઠા છે તે ભગવાન પણ કાઠીઓના જેવોજ વેશ પહેરી ઘોડા ઉપર બેસી તેમના સાથે જ ફરે છે. ગામોગામ લોકો પૂજા કરી આરતી ઉતારે છે ને તેને વશ થઈ જાય છે. કોઈક તો કહે છે કે તેણે 'બાબરો ભૂત' વશ કરેલ છે; કોઇ કહે છે કે તેના પાસે જંત્રમંત્રનો જાદુઈ કામરૂદેશની વિદ્યાનો નાનો ગુટકો છે; કોઇ કહે છે કે તેની નજર જ બહુ કરડી છે, તેથી તેના સામો

કોઇ વિવાદ કરવા આવે કે તુરત જ ચાર આંખો મળતાં જ આવનારને મૂર્છા આવતાં બેશુદ્ધ બની જાય છે અને મૂર્છા વળ્યા પછી તે તો તેનો જ ભક્ત થઈ જાય છે. તેને કોઈ 'જીવન મુક્તા' પણ કહે છે; કોઇ સ્વામિનારાયણ ભગવાન કહે છે, એટલું જ નહીં પણ એ સ્વામિનારાયણના હાથ અડેલી પ્રસાદીની ખાવાની વસ્તુને કોઈ 'ભેંસ' ખાય, તો તે ભેંસ પણ તેના વાંસેજ ફરે છે. તેનો જે ભક્ત થાય તેની નિશાની તરીકે આ સોનીના જેવું 'ટીલું' કરે છે. પોતે ભગવાન કઈ જાતિના ? કયા મુલકના ? કયા ગામના છે ? તે કોઈને જણાવતા નથી. પોતે હજી તો માંડ ૨૨ કે ૨૩ વર્ષની ઉંમરના છે, હજારો લોકો તેમના દર્શન માટે 'ગઢડા' જાય આવે છે. મને પણ ત્યાંના કાઠી દરબારોએ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી જવાનું આમંત્રણ મોકલેલ છે, પણ આપણે રાજાઓથી તેની સંપુર્ણ ખાત્રી કર્યા વિના એકદમ કેમ જવાય ?'

ભાવનગરના ચારણ રાજકવિએ મહારાજશ્રીની વાતને ટેકો આપી કહ્યું કે, મહાકવિશ્રી લાડુદાનજી મહારાજ સાહેબ સત્ય કહે છે. આપણાથી કાંઈ લોકની પેઠે કતૂહલ ભાળીને તે જોવાને કંઈ હડી કઢાય છે ? વળી આ કળીયુગમાં ભગવાનના અવતાર કેવા ? શું કંઈ ભગવાન કોઇનો દીકરો થાય ! અને ભગવાનને કંઈ જન્મ મરણ હોય ? કળયુગમાં કેટલાંએ પાંખડો હાલશે, એમ આગમની વાણીમાં છે, તે કયાં તમો નથી જાણતા ? વળી 'પૃથ્વીરાજરાસામાં ચંદકવિ' એ તો માતાજીની સ્તુતિ રચી હાથ ધોઇ નાખ્યા છે. એ છંદમાં તો ચંદબારોટે અવધિ કરી છે. કહેવાય છે ને 'ચંદ છંદ પદ સુરકે' એ કહેવત પ્રમાણે મેં તો મારી જીંદગીમાં ચંદની કાવ્યથી બીજી કોઈ કાવ્યમાં એવા છંદો જોયા નથી. આપણે 'ચારણો' અને ક્ષત્રિયો' ને માતાજી' જ ઇષ્ટ હોય 'મા' એ મા, અને બીજા તો જગતના 'વા' માજીના આગળ દેવ દેવતાઓ ઇશ્વરો હાથ જોડી હાજરાહજુર રહે છે. કચેરીમાં તો પછી 'હા; બા, નો ડાયરો, તેથી સૌએ બાપુની હાએ હા કહેવા લાગ્યા. સોની એકલો અને નવા પંથનો ઉપાસક અને રાજાની કચેરીમાં રાજાકૃપાસે તે શું બોલી શકે ?

એ બધુંએ સાંભળયા પછી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી ભાવનગરના રાજકવિ, કે જેઓ પણ જાતે ચારણ હતા, તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે 'કવિરાજ ! ઇશ્વર અને માતાજીનો સંવાદ પછી કરશું; પણ તમો કહો છો કે ચંદના છંદોથી કોઈ કવિનો છંદ ચડે નહીં, તો કવિશ્રી ચંદ કોઇ નવું પિંગળ ભણ્યા ન હતા ? એના એજ પિંગળ શાસ્ત્રો છે. ભણનારામાં જેવી

શકિત તેવું તે ગ્રહણ કરે. આપે કેટલાંક પિંગળો જોયાં છે! નાગપિંગળ કે છંદશૃંગાર' પિંગળ ભણ્યા છો? છંદોમાં 'અમૃતધ્વનિ' 'રેણુકી,' 'ચર્ચરી, ગીતો ત્રકટબંધ, વકટબંધ વગેરે પૃથ્વીરાજ રાસામાં કેટલાંક છે? એક તો રાસામાંથી મને ગાતી આપી ગાઈ બતાવો કે તે કેવી ઢબથી બોલાય? એ તો દુરબીનના કાચની કીંમત છે. ઉમદા કાચ હોય તો માઈલના માઇલો સુધી દૂર નજર પડે, પણ જો આંખે નિરોગી ન હોય તો લાખનું દુરબીન તેને મન 'રાખ'ની કીમતનું! એમજ આપણી બુદ્ધિ ઉપર બધો આધાર છે. ચંદબારોટનો કંઈ ઇજારો નહોતો. એ જમાનામાં બીજા સાહિત્યના ગ્રંથો પિંગળ, ડીંગળ ભાષામાં ઓછા; અને કદી હોય તોય પદે વાંચે એવા કવિઓ ઓછા. એથી કહેવત છે ને કે 'નહીં ઝાડ–ત્યાં એરંડો. રૂખ થઈ પડે.' એમ કહીને એક અમૃતધ્વનિ છંદ સ્વકૃતિનો શ્રી લાડુદાનજીએ સભામાં બોલી બતાવ્યો. વાતાવરણ ઘણુઘણી ઉઠયું; શબ્દોનું વૃંદાવન ખડું થયું; રાજમહેલની દીવાલોમાં પડછંદાઓ પડતાં મોરલાઓ ટહુકી ઉઠયા, કેવી શબ્દબંકી રચના કેવા શુદ્ધ ઉચ્ચાર! કેવી બોલવાની શૈલી! વગેરે એ અદ્ભુત કળા કોઇ દિવ્યકૃતિ સરખી ત્યાં શોભી રહી.

ભાવનગરી રાજકવિ ઝંખવાયા અને કહેવા લાગ્યા કે, 'મહાકવિશ્રી આપ તો સમર્થ વિદ્વાન પુરુષ છો. આપશ્રી જેટલાં શાસ્ત્રો ભણ્યાં છો, તેટલાનાં નામો પણ અમોને ન આવડે. પૃથ્વીરાજ રાસાના કોઇ કોઈ 'સમા'માંથી એકાદ બે કાવ્યો અમે માંડ જાણ્યાં હોય. સૌ કહે કે 'ચંદથી કોઈ ન ચડે.' એટલે અમો પણ તેમજ માની લઇએ. આપશ્રી જે છંદ હમણાં બોલ્યા તે બનાવવો (નવો રચવો) તો દૂર રહ્યો, પણ બીજાને તે છંદ બોલવો પણ કઠણ પડે. આપશ્રી તો 'ચારણજ્ઞાતિ'માં જેમ ઇશરા કે પરમેશ્વરા' કહેવાયા, તેમજ તમે કોઇ અવતારી પુરુષ છો.' ધન્ય ભાગ્ય અમારાં કે આજે અમારે આંગણે 'ઘેર બેઠાં ગંગાજી આવ્યાં.' સાક્ષાત આપશ્રી 'સરસ્વતી' સ્વરૂપ છો.

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ તે પછી મહારાજાશ્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, 'મહારાજા સાહેબ! આ પૃથ્વી ઉપર જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે સદ્ધર્મની સ્થાપના માટે અને સંતોની રક્ષા માટે યુગે યુગે ઇશ્વર અવતારો ધારણ કરે છે. 'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય,' એ શ્રી ગીતાવાકય કોઇથી ખોટુ કહેવાય તેમ નથી. મેં કાવ્યશાસ્ત્રો ઉપરાંત અન્ય શાસ્ત્રો, પુરાણો અને ઇતિહાસોનો પણ મારી યથાબુદ્ધિ અભ્યાસ કરેલ છે. તેમજ મહાત્મા 'નરહરદાસજી' રચિત "અવતાર ચરિત્ર' કે જેમાં ચોવીસે અવતારોની સંપૂર્ણ હકીકત શાસ્ત્રાધારે વર્ણવેલી છે તે, લગભગ મને જીહ્વાગ્ર જેવો જ છે.

તથા શ્રી ઇસરદાસજી કૃત 'હરિરસ' ગ્રંથ હમણાં જ જામનગરથી મળતાં વાંચ્યો છે. વગેરે ગ્રંથોથી સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ, ચાર પ્રકારના પ્રલય, દેવતાઓના સ્થાનકો અને વૈભવો, તેમની શકિત, વૈરાટ નારાયણ પ્રકૃતિ-પુરુષ, (પ્રધાન પુરૂષ) મહામાયા અને મહાપુરુષ, અક્ષર બ્રહ્મ, અને પુરુષોત્તમ નારાયણ વગેરેનું તત્વજ્ઞાન શાસ્ત્રો દ્વારા મે જાણેલું છે. આપણા ગઢવીજી (રાજ-કવિશ્રી) કહે છે કે 'માતાજીના પાસે સૌ દેવો ઇશ્વરો હાથ જોડીને હાજર છે' એ ખરૂં છે; કારણ કે દેવકોટી, ઈશ્વરકોટી, વગેરે દેવો કોઇ એ મહા માયાથી પર નથી, ચંદ્રકવિની દૃષ્ટિ મહા માયા સુધી પહોંચી, તેથી તેઓ તેમ લખી ગયા; તે તેમને મન ખરૂં માન્યું. પણ મહા માયાથી પર 'અક્ષરબ્રહ્મ,' અને પછી પુરુષોતમ નારાયણ; કે જેનો મહિમા વેદ, ઉપનિષદો શ્રુતિ, સ્મૃતિઓ, શાસ્ત્રો, પુરાણો, રામાયણ અને મહાભારત, જેવા ઈતિહાસો વગેરેમાં ઋષિ મુનિઓ, જે તત્વજ્ઞાન લખી ગયા છે, તેમનો મર્મ તો અધ્યાત્મજ્ઞાન વાળાઓજ જાણી શકે, આ પૃથ્વી ઉપર ભગવાન અવતારો ધરે છે એ ખરૂ છે. હવે તો એ, હિસાબે છેલ્લો ચોવી-સમો અવતાર 'કલ્કી' ભગવાનનો થવાનો છે અને એ શાસ્ત્રોમાં લખ્યા મુજબ હળાહળ કળીયુગ વ્યાપશે ત્યારે થશે. હજી તો કળીના માત્ર ચાર હજાર વર્ષો ગયાં છે, ત્યાં ભગવાન કેવા? કદી એ કોઈ ચમત્કારી પુરૂષ હોય તો તેઓને 'મહાપુરૂષ' કહેવાય; સાધુ સ્વરૂપે હોય તો મોટા મહાત્મા કહેવાય; પણ ભગવાન તો ન જ કહેવાય આ તો ભગવાનની ગાદી ખાલી ભાળીને સહુ કોઇને એ ગાદીએ બેસવાનું મન થાય. તેમજ કોઇ વાચાળ કે વિદ્યા કે મંત્ર જંત્રવાળો થયો એટલે એ પુજાણો અને ભગવાન બન્યો, હમણાં કોઇ કહે કે 'હું ભાવનગરનો રાજા છું', તો તેને ખબર પડે કે, શું હાલ થાય? પણ ભગવાનની ગાદી ખાલી એટલે સૌ કોઇ ચડી બેસે એવાં આ કળીકાળમાં કઇક પાખંડો થશે.'

મહા કવિશ્રીએ પછી સોનીમહાજન સામું જોઇને પુછ્યું કે, 'તમારા એ ગુરુને તમે 'ભગવાન' કહે છો, તો એ 'બુદ્ધ ભગવાન' થયા કે 'કલ્કી' [નકળંક] ભગવાન થયા છે? તે તો કહો. તેનું નામ શુ છે! પછી સોની મહાજન કહે, 'મહા કવિશ્રી! એ મારા ગુરુશ્રીનું નામ તો 'સ્વામિનારાયણ ભગવાન છે.' અને શ્રી 'સહજાનંદજી' એવું એક બીજું નામ પણ છે, સાંભળી મહા કવિશ્રી કહે કે 'વાહ એ પણ નવું નામ અને નવો અવતાર! આજ પહેલ વહેલું જ મારે કાને એ 'સ્વામિનારાયણ' નામ સાંભળું છું. આવું નવીન નામ ક્યાંથી ગોત્યું!' સોની મહાજન કહે 'કવિરાજશ્રી આપતો સમર્થ વિદ્વાન છો, તેથી હું આપને કશું કહેવા

યોગ્ય લાયક પણ નથી, પરંતુ મારા ગુરુશ્રીના મુખથી એ સાંભળેલ છે કે, એ સ્વામિનારાયણ નામ નવું નથી, કેમકે સ્વામિ એટલે 'ધણી' (જેમકે મીરાંબાઈનો સ્વામી નરશીંના સ્વામી, મીરાંના સ્વામી) એટલે આ બ્રહ્માંડનો ધણી કોણ ? કે નારાયણ. નારાયણ તો અનાદિનું નામ છે, વેદમાં પણ છે. માટે 'ધણી કોણ ? કે નારાયણ.' એ બે શબ્દો મળીને થયું 'સ્વામિ-નારાયણ.' પછી તો આપ વિદ્વાન પુરુષો જાણો! એમાં અમારી નજર ન પહોંચે. અમે તો સોની તે સોનાનાં ઘાટ ઘડી જાણીએ. મહા કવિશ્રી કહે મહાજન : આમાં તો હવે 'કઇક ઘાટ ઘડાશે! તે જગત જોશે. બધાં લોકો માથાંઓ ઝુકાવે, પણ અમો 'ચારણ' એમ ન નમી દઈએ, અને માણસ જેવાને ભગવાન કહી સૌ સાથે લોલે લોલ ન કરીએ.'

મહારાજશ્રી કહે કે, 'કવિરાજ, આપશ્રી ખરૂં કહો છો. આપ સિવાય એની ખાત્રી કોઈ નહીં કરે. જો આપ ત્યાં જઈ તેની ખાત્રી કરી આવીને આપ એમ કહો કે, એ સઘળું ધતિંગ પાખંડ છે. તો હું તેને મારા રાજ્યમાંથી બેહાલ કરીને તુરત જ કાઢી મેલું. હું એ વિચારમાં જ હતો કે આ પરીક્ષા કોણ કરે ? બરાબર આપશ્રી તેની પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય પુરુષ છે, આપ ત્યાં જરૂર પધારીને તેની બરાબર ખાત્રી કરીને મને કહો, બસ એટલું સાંભળતામાં તો જેમ ચમક લોઢાને ખેંચે તેમ સ્વામિ-નારાયણ' નામ સાંભળતાં જ અને મોઢેથી બોલતાં જ આકર્ષણ થયું. તેથી તેઓ બોલ્યા કે, 'એ સ્વામિનારાયણને હું ત્યાં જઇને જરા ચકાશી આવું, લ્યો રામ રામ છે.' એમ કહી મહારાજની રજા માગી ઘોડાંઓ તૈયાર કરવાની વરદી આપી.

મહારાજાશ્રી કહે કે, 'અરે મહા કવિશ્રી ! આમ હાલ હાલમાં જ નથી જવાનું. પાંચ પંદર દિવસ સાથે રહી કાવ્ય વિનોદ કરી આનંદ કરીએ. પછી જરૂર આપ ગઢડે પધારજો. એવી શી ઉતાવળ છે ? એ ક્યાં ભાગી જવાના છે ?'

મહા કવિશ્રી કહે, ના મહારાજાશ્રી, એમ નહીં બને. મારે તો આજેજ જવું છે. ત્રણ દિવસમાં તો તેનો પરાજય કરી, જીત, મેળવી આપ પાસે તે ભગવાનને રજુ કરીશ. પછી થોડા દિવસો આપ સાથે રહીને મારા વતનમાં (મારવાડ) જઇશ, એમ કહીને ઉઠયા.

સોની મહાજન કચેરીનાં દ્વાર સુધી સાથે આવી પગે લાગીને બોલ્યા કે,

'મહા કવિરાજશ્રી કહેવત છે કે, 'મીઠાની ભરેલી કોથળી કદી ખારા સમુદ્રનો તાગ લેવા જાય તો તે પાછી આવે ખરી ? એ પ્રમાણે સમજવાનું છે. વધુ શું કહું આપશ્રી પધારો. એ તો સાક્ષાત પ્રભુનો અવતાર છે. માટે ઓળખજો, રામાગમ કરજો ને પછી મને યાદ કરજો કે, આ બુઢો સોની, શું કહેતો હતો.' તે સાંભળીને મહા કવિશ્રી કહે કે, 'મહાજન ! એ તો તેનો મિલાપ થયે પરખાશે. કે, 'તે સોનું સોળવલું છે કે કથીર છે ?'

સોની મહાજન પછી ભાવનગરના રાજકવિ તરફ જોઇને તેને કહેવા લાગ્યા કે, 'કવિરાજ ! દીકરો નાનકડો હોય ત્યાં સુધી તો માતાની સોડમાં જઇ ભરાઈ બેસે ! પણ જુવાન થાય અને તે પછી જો તે માતાનો થઇને રહેવા માંડે તો તે દીકરો 'માવડીઓ' કહેવાય; માટે આપ હવે જુવાન છો, 'પ્રભુને ઓળખવા મહા કવિશ્રીની સાથો સાથ આપ પણ પધારો,' એમ કહી તે ભકત સોનીએ પ્રભુ મહિમા ગાયો.

મહારાજાશ્રી કહે, 'મહાજન એ તો 'ખળે ખબરૂં' ખોટું હશે તો તમારાય ભુક્કા સમજજો, વધુ લવાન ન કરો. જાવ, મહા કવિશ્રી માટે દાગીના બનાવવા માંડો.' એમ કહી મહારાજાશ્રી જમવા પધાર્યા.

મહા કવિશ્રીએ ઉતારે જઈ ઘોડાંઓ માથે પલાંણ નાખવાની વરદી આપી, સૌને જલદી તૈયાર થવાનું કહી, પોતે તૈયાર થઇને ઢોલણી ઉપર બેઠા. એટલામાં મારવાડી પોશાકના બે ચારણ ઘોડેસ્વારો, રાજકવિનો ઉતારો પુછતા પુછતા ત્યાં આવીને જે માતાજીરી, જે માતાજીરી, એમ કહીને ઘોડેથી ઊતર્યા તેમાં મુખી તરીકે જણાતા ચારણ તો મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીના સગા મામા થતા હતા. અને બીજા તેમના નજીકના સગા હતા. ઓળખાણ પડતાં અરસપરસ મળ્યા અને પછી સૌ જમ્યા, જમ્યા પછી મહા કવિશ્રીની સાથે તેઓ પણ 'ગઢડા' જવા તૈયાર થયા, એમ જોતજોતામાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ, ભાવનગરની સીમ ઓળંગી ગઢડાની * વાટ પોતાના રસાલા સાથે લીધી, એ રાજાના જેવા રાજકવિ

* ગઢપુર આવ્યા ત્યારે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને શિરપાવમાં મળેલ મિલ્કતની યાદી-રૂ. અગિયાર હજાર નગદ રોકડા; રૂ. ૨૨૦૦૦ બાવીસ હજારની જામશાહી તથા દીવાનશાહી કોરીઉં નેવું હજાર રોકડી, સોના મહોર નંગ ૧૦૧ (એકસો એક સોનાની કોરીઉં જામશાહી) સોનાના જડાવ દાગીના હીરા મોતી માણેક વગેરેના કંઠાઓ, ટુંપીઆઓ, હાર, સોનાના ત્રોડા, બેડીઓ, કડાં વેઢ--વીંટીઓ, શીરપેચો, હમેલ આશા લાકડી, વગેરે. તેમજ ઘોડાં

લાડુદાનજી હવે 'બ્રહ્માનંદજી' થવા ભગવાન સન્મુખ ગઢડાની વાટે સંપૂર્ણ ઉત્સાહથી ચાલી નીકળ્યા.

ઇતિ શ્રી કેસરભકત, વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, દ્વિતીય પ્રકરણે, ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અધ્યોયાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી ભાવનગર આગમન અને શ્રી ગઢપુર ગમન નામ પંચમોઽધ્યાય સમાપ્તઃ ॥ ૫ ॥

પ્રકરણ ૨ બીજું સમાપ્ત

ઊંટના સોના રૂપાના દાગીનાઓ, પોશાક પહેરામણીનાં કીંમતી સોનેરી વસ્ત્રો--પાઘ શાલ--દુશાલાઓ, વાહનોમાં ૧૬ ઘોડાંઓ, ૭ ઊંટ, ૪ બળદો (એક શીગરામ ગાડી, એક બેલ ગાડી) માણસો કુલ સાથે ૫૦ પચાસ તેમાં ૨૫ શીરબંધી અંગરક્ષકો, ૨૫ વાહનવાળા વગેરે અમૂલ્ય કીંમતી વસ્તુઓ હતી.

શ્રી દલપતરામ કવિશ્રીની ટીપણી બુકમાં છે કે, મહા કવિશ્રી દરદાગીના, રોકડ રકમ. વગેરે જોખમી સામાન વાહનો. આરબોની મેરખ, અને કેટલાએક સ્વારો ભાવનગરમાં ઉતારે રાખી, માત્ર આઠ દશ ઘોડેસ્વારો સાથે મામો ભાણેજ ગઢડે ગયા હતા. અમુક રોકડ રકમ અને પોતે પહેરેલાં વસ્ત્ર આભુષણો જ માત્ર સાથે હતાં.

સા લ વા રી

સંવત ૧૮૨૮માં જન્મ (દેશ મારવાડ–ખાંણુ ગામમાં)
સંવત ૧૮૪૬માં કચ્છ ભુજ આવ્યા ત્યારે ઉંમર વર્ષ ૧૮.
સંવત ૧૮૫૬ સુધી ભુજ વિદ્યાભ્યાસ કર્યો ઉંમર વર્ષ ૨૮.
સંવત ૧૮૫૮ કચ્છ ધમડકામાં રહ્યા ત્યારે ઉંમર વર્ષ ૩૦.
સંવત ૧૮૬૦ બે વર્ષ કાઠીઆવાડનાં રાજસ્થાનોમાં ફર્યાં.
સંવત ૧૮૬૧માં ગઢપુર પધાર્યા. ત્યારે ઉંમર વર્ષ ૩૨,
ની આસપાસની હતી,

॥ શ્રીજી ॥

પ્રકરણ ૩ ત્રીજું

(દીક્ષા પ્રકરણ)

અધ્યાય ૧ પહેલો

દુર્ગપુર આગમન શ્રીજી દર્શન

માર્ગમાં મામા ભાણેજની ચર્ચા-મામા ભાણેજ ઘણા વર્ષો પછી મળતાં એક બીજા ઓળખી પણ શકયા નહીં. ભાવનગરથી 'ગઢડા' જતાં મામા ભાણેજનાં ઘોડાઓ રસ્તામાં જોડા જોડ રાખી ચાલતાં મામાશ્રી વાતો કરવા લાગ્યા કે, "ભાણુભા લાડુદાનજી ! લગભગ બે ત્રણ વરસથી સૌ સગાં વ્હાલાંઓ, જેમ વરસાદની વાટ લોકો જોઈ રહે છે તેમ, તમારી વાટ સૌ જોઈ રહ્યા છે. તમે કચ્છમાં સત્કાર પામી જે જે રાજ્યોમાં ગયા, અને ત્યાં ત્યાં પિંગળ શાસ્ત્રના શાસ્ત્રાર્થો કરી 'શતાવધાનો' વગેરે કર્યાં અને ઇનામો મેળવી ઈજ્જત વધારી, એ તમામ સમાચારો ઠેઠ મારવાડ, મેવાડ, વગેરે રજપૂતાનામાં પહોંચ્યા હતા. તે સાંભળી અમો સૌને હર્ષ થયો હતો તમારા 'ખાણુ' ગામનો ગઢવી ડાયરો [તમારા ભાયાતો] ઘણાજ રાજી થઈ મગરૂર થયા કે અમારા 'આશિયા' કુળમાં 'લાડુદાનજી' મહા કવિ થતાં કુળદીપક થયા છે અને સૌ તમારા બાપુ 'શંભુદાનજી'ને કહે છે કે, હવે તમો જલદી સામા જાવ અને તેડી લાવો. નહીં તો તેઓ કોઈક મોટા રાજસ્થાનમાં રહીને કાઠીયાવાડમાં જ લગ્ન કરીને ત્યાંજ રોકાઇ જશે. વળી તમારા સાસરા પક્ષ માંથી પણ સમાચારો આવ્યા કરે છે કે, 'હવે તમો જલદી લાડુદાનજીને તેડી લાવો, કારણ કન્યા ઉંમર લાયક થયાં છે. ઉપરના કારણે શંભુદાનજીએ મને બોલાવવા ઉંટીઓ મોકલતાં હું મારા ગામથી 'ખાણા' ગયો. ત્યાં બે ત્રણ દિવસો રહીને, તમારા બાપુ અને હું-તેમજ તમારા પિત્રાઇ ભાઈ, જે આપણે સાથે છે, તે ત્રણે જણાઓ ખાણથી નીકળી આપણા સગાંઓનું ગામ શ્રી દેવરાસણ નામે રસ્તામાં આવે છે, ત્યાં 'રત્નુ'ને ઘરે રાત્રી રોકાયા. બીજે દિવસે મહેસાણાથી ગાયકવાડી સુબા સાહેબનો

સવાર, અમને તેડવા ખાણુ જાતો હતો તે, ત્યાં મળતાં અમો તે કાગળ વાંચી સૌ મહેસાણા ગયા. ત્યાં સુબાસાહેબે અમારું બહુ સન્માન કરી કહ્યું કે, "વડોદરાથી શ્રીમંત સરકાર સેના ખાસ ખેલ શમશેર બહાદુર ગાયકવાડ શ્રી સયાજીરાવ મહારાજશ્રીનો જરૂરી ખરીતો લઈ આ રાજપૂત 'પુંવાર' સુબેદાર સાહેબ અહીંઆ આવેલા છે; તેમાં અમારા ઉપર નામદાર શ્રીમંત સરકારનું ફરમાન છે કે, "શિરોહી રાજ્યના 'ખાણુ' નામના ગામે [illegible] કવીશ્વર શ્રી લાડુદાનજી શંભુદાનજી આશિયા (ગઢવી) રહે છે, એ મહા કવિશ્રીને તમો ઘણા જ રાજ્ય સન્માન સાથે અમારા પાસે મોકલાવવા માટે તેઓશ્રીને 'વડોદરા' સુધી પહોંચાડવાનો સઘળો બંદોબસ્ત કરી આપજો." ઉપરનું ફરમાન મળતાં મેં પોતે ખાણુ ગામે આવવા તૈયારી કરી. ત્યાં ખબર થયા કે, શંભુદાનજી ગઢવી અહીં તાબાનાં ગામ 'દેવરાસણુ'માં પધાર્યા છે. તેથી મેં આપશ્રીને અહીં બોલાવ્યા છે, તો આપશ્રીના એ પુત્રરત્ન કવિ-રાજશ્રીને શ્રીમંત સરકારશ્રી તેડાવે છે. માટે આપ કહો તે સગવડતા કરી આપું. આપશ્રી તેઓને સાથે લઈ જલદી વડોદરા પધારો." સુબા સાહેબની આ વાત સાંભળી અમે તેમને તમારી વાત કહી. તે હકીકત સાંભળીને તમારા બાપુશ્રીને (શંભુદાનજીને) ગાયકવાડ સરકાર પાસે વડોદરા મોકલ્યા અને મને તમારી તપાસ કરવા જ્યાં હોય ત્યાં જઈ તપાસ કરી [illegible] તુરત પહોંચાડવાની ભલામણ તમારા બાપુજીએ અને સુબા સાહેબે કરતાં હું તમારી પાસે પૂછતાં પૂછતાં ભાવનગર આવ્યો. ત્યાં વળી તમો તો ગઢડે જવા નીકળ્યા. ગઢડાવાળો બાવો 'જીવનમુકતા'ના નામે દેશ દેશાવરમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ બાવો કામણગારો છે. ઠેઠ મારવાડ સુધી તેના ચમત્કારોની વાતો પહોંચી છે. તે જરૂર તમને કાંઇક કરી મેલશે. માટે મારૂં માની અહીંથી પાછા વળો. ને આપણે સૌ વડોદરા જઇએ. તમારા બાપુ પણ ત્યાં પહોંચી ગયા હશે. તેથી તે અને ગાયકવાડ સરકાર તમારા અવવાની રાહ જોતા હશે, મને જેમ બને તેમ જલ્દી વડોદરા પહોંચાડવાની ખૂબ ભલામણ કરી છે. ગાયકવાડ સરકાર તો કચ્છ કાઠીઆવાડ અને ગુજરાત દેશનો બાદશાહ છે; મોટા રાજાઓનો પણ રાજા છે. તે જરૂર તમારી વિદ્યાની કદર કરી લાખો કરોડોનો માલ આપી, ગામ-ગીરાસ, જાગીર આપી રાજકવિ બનાવશે. અમો સગાં સંબંધીઓ અને તમારું કુટુંબ, એટલું જ નહીં પણ સમગ્ર 'ચારણ દેવજાતિ'નો ગાયકવાડના હાથે તમારા મારફત ઉદ્ધાર થશે. માટે એ ગઢડાવાળા જાદુગર સ્વામી સાથે બાઝવાથી કાંઇ લાભ નહીં મળે; ઉલટાનું કાંઇક કરી મેલશે તો પછી અમારૂં સૌનું શું થશે ?" એટલું કહી મામા મૌન રહ્યા.

લાડુદાનજી કહે-મામાશ્રી ! આપ તેમાં ન જાણો. હું તમારી દૃષ્ટિએ છોકરૂં છું. પરન્તુ મારા મનમાં એટલી હિંમત છે કે એક વખત દેવલોકમાંથી કોઈ દેવતાઈ પુરૂષ આ લોકમાં આવી મારી સાથે વિદ્યાઓની ચર્ચા કરી શાસ્ત્રાર્થ કરે તો તેનો પણ હું જરૂર એક વખત તો પરાજય કરૂંજ, એવી મને મારાં આત્મબળની સંપુર્ણ ખાત્રી આપી શકું એવું મજબુત મનોબળ મેં કેળવેલ છે, તો બિચારા આવા સાધુ, વેરાગી બાવાઓ મને તે શું કરવાના હતા ? મેં તો ચૌદ વિદ્યા અને ચોસઠ કળાઓનો અભ્યાસ કરેલો છે. બે ત્રણ વર્ષોથી આ કાઠીઆવાડી ધમંડી લોકોમાંના કંઇકના ધમંડ મેં ઉતારેલ છે. સૈયદ, ફકીરો, મુલ્લાઓ, બાવાઓ, વૈરાગીઓ, સાધુ સંન્યાસીઓ, જંગમના જોગીઓ, નાગાબાવાઓનાં દંભી પાખંડો, જંત્ર, મંત્ર અને તંત્રના ઇન્દ્રજાળના અનેક પ્રયોગો મેં ખૂબજ જોયા જાણ્યા છે. એ સઘળું પાખંડ છે. શુદ્ધ ચારિત્રવાન બ્રહ્મચર્ય પાળનારને તથા શુદ્ધ દેવજ્ઞાતિ ચારણ મુનિઓને એમાંનું કાંઇએ નડી શકતું નથી. ભૂત, પ્રેત, જીનાત, મુઠ, ચોટ, કામણ ટુમણ, વશીકરણ વગેરે, ભોળા માણસોને ભરમાવી જાળમાં ફસાવે છે.

દોહા

મંત્ર, તંત્ર, અને મેલડી, તે તો તૂતમ તૂત ॥
વિશ્વ વિષે વળગે વળી, ભોળાજનને ભૂત ॥

કેટલાએક કવિઓ, પંડિતો, પુરાણીઓ, શાસ્ત્રીઓ વગેરે મહા ગર્વિષ્ટ વિદ્વાનોના ગર્વો આ તમારા 'ભાણા'એ (ભાણેજ લાડુદાનજીએ) ઉતાર્યા છે. ભાલાં, બરછી, કટારી, તરવાર, પટ્ટાલકડી (લાઠી) વગેરેના દાવપેચ તેમજ મલ્લકુસ્તી, હયસવારી, ઊંટસ્વારી, વગેરે શારીરિક બળથી પણ આ શરીરને ખૂબ કસીને એક અચ્છા ખેલાડી તરીકે કચ્છ કાઠીઆવાડમાં મેં સૌ કોઇને તેની ખાતરી કરાવી આપી છે.

ઉપર મુજબ કાવ્ય શાસ્ત્ર શસ્ત્ર પ્રયોગ, તેમજ 'શતાવધાન' પ્રયોગ સિદ્ધ કરી, એકી અવાજે સૌને કબુલ કરાવી, તેમાં પહેલો નંબર મેળવી, રાજા મહારાજાઓ જેમ પ્રભુને પુજે તેમ પુજનિક ભાવથી ચારણોદેવ છે. રાજપુતોના પુજ્ય ગુરૂ છે તેવું મનાવી, ઘણી રાજસભાઓ જીતી છે. તેમજ ઇશ્વરના સાકાર-નિરાકારના ઝઘડાઓ, દરેક પ્રકારોના બ્રહ્મજ્ઞાન, વેદાંતવાદો, તેમજ દેવ દેવીઓથી આરંભી વૈરાટ નારાયણ, અવતારો પ્રકૃતિ પુરૂષ, મહા માયા, મહા પુરૂષ, અક્ષરબ્રહ્મ પરબ્રહ્મ પુરૂષોતમ નારાયણ, વગેરેની સામર્થિ, મહિમા, વગેરેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને અનેક બ્રહ્મજ્ઞાનના અધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વાંચી ભણીને

મેં તે, તમામ સિદ્ધ કરેલ છે. આવો જે હું, તેને આ કાઠીઆવાડનો "કાઠીઓ ભગવાન" થઈ બેઠેલો એ સહજાનંદ બાવો (સ્વામિનારાયણ) શું કરવાનો હતો ?" આપણે ચારણો તે વળી કોઈના શિષ્ય હોઇએ ખરા ? એકજ દિવસમાં તેની રમત તમને બતાવી તેનું ભગવાનપણું કેવું ભગાડી મેલું છું, તે આપ નજરોનજર જોજો. ત્યાર પછી આપણે પાછા ભાવનગર જઇને આપણો જોખમી સામાન અને મહારાજાશ્રીનો સિરપાવ લઇને વડોદરા જઇશું અને ત્યાં બાપુશ્રી (શંભુદાનજી)ને મળી ગાયકવાડ સરકારના દરબારમાં મોટા પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી, પંડિતોને કાવ્ય શાસ્ત્ર, શતાવધાન, સહસ્રાવધાન વગેરેથી મહાંત કરી ગુજરાતમાં મારવાડી ચારણ કવિનો વિજયડંકો વગાડી, મોટું ઈનામ અને ઈલ્કાબો મેળવી ઘેરે જઈશું. અને ત્યાં સગાં વ્હાલાંઓને મળી આનંદ કરશું.

મામા સાહેબ ! ખાણગામમાં મેં બાલ્યાવસ્થામાં ૭ સાત આંબાઓ વાવેલા હતા તે હાલ કેવાક છે ? મામા કહે, ભાણભા એ આંબાઓ તો અત્યારે બહુજ મોટા ઘેઘુર થયા છે. વરસોવરસ તે ખાણના તમામ જનોને કેરીઓ જમાડે છે. અને તે કેરીઓ જમનારા તમામ તમોને ખૂબજ સંભારે છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મામા ભાણેજ સાથોસાથ ઘોડાંઓ ચલાવતા અને વાર્તાલાપ કરતા જાય છે. મામા ભાણેજનો સબંધ આ સંસારમાં બહુજ હેતાળ અને અંતરની કુદરતી લાગણીવાળો હોય છે; એથી પોતાના આવા મહાન ભાગ્યશાળી અને પરાક્રમી લાડુદાનજી જેવા મહા કવીશ્વર અદ્ભૂત શકિતવાળા ભાણેજ મળતાં, મામાની છાતી તો ગજગજ ઉછળવા લાગી. એકજ દહાડામાં 'ગઢડાનો સ્વામીપંથ' ભાણેજ વીંખી–પીંખી ઉડાડી દેશે અને પછી તેને વડોદરે સાથે તેડી જઈ શંભુદાન ગંઢવી વગેરે સૌ ગાયકવાડ સરકારની રાજમિજબાની માણીશું. એમ અંતરમાં ધારી, મામા તો બહુજ આનંદમાં આવી પોતાના ભાણેજની બાજુમાં જ પોતાનો ઘોડો ખેલાવતા જાય છે અને મારવાડ પ્રદેશની નવી જુની વાતો ભાણેજને સંભળાવતા જાય છે. થોડે આગળ ચાલતાં દૂરથી ગઢડા શહેર દેખાયું, ત્યારે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ મામા સાથેનો વાર્તાલાપ છોડી પોતે જે કાર્ય માટે ગઢડા જાય છે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા, કે એ ઇશ્વરનો અવતાર કહેવાય છે, તો તેને મારે કઈ રીતિએ પારખવા ?

ગઢડાના સીમાડે ધારેલા ૪ ચાર સંકલ્પો

થોડો વિચાર કર્યા પછી મનમાં તેઓએ ૪ ચાર સંકલ્પો ધારી વિચારી નક્કી કર્યા.

(૧) ભગવાન હોય તો તેનામાં **અંતર્યામી શક્તિ** હોય, તેથી મારા જન્મથી આરંભી અત્યાર સુધીની તમામ હકીકત મને કહી સંભળાવે તો તેમનું અંતર્યામીપણું સાચું.

(૨) સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે ભગવાનના બંન્ને **ચરણારવિન્દોમાં** મળી ૧૬ સોળ **ચિન્હો** હોય તે મને વગર પૂછે બતાવે.

(૩) આ મોસમમાં **ગુલાબના** ફુલ મોટા શહેર પાટણ વિના નાનાં ગામડામાં મળે નહીં; તેથી હું ત્યાં જાઉં ત્યારે તેમની ડોકમાં ગુલાબના પુષ્પોનો **હાર** હોય. અને તે મને પ્રથમના જ મિલાપે મારા નામે બોલાવી તે હાર પહેરાવી મારૂ સ્વાગત કરે.

(૪) હું ત્યાં જાઉં તે વખતે પોતે કાળા કામળા ઉપર **શ્રીમદ્ ભાગવતનું** પુસ્તક પૂર્વમુખે બેસીને વાંચતા હોય.

ઉપર મુજબ ચારે સંકલ્પો પોતે પોતાના મનમાં ઈશ્વિરાવતારની ખાત્રી કરવા માટે તેમજ અંતર્યામીપણું જાણવા માટે ગુપ્તપણે ધાર્યા. એ પછી મારી સાથે ગમે તે પ્રકારની તે ચર્ચા કરશે કે જંત્ર, મંત્રના પ્રયોગો કરશે, તે સર્વે જોયું જશે. આવી રીતના તર્ક-વિર્તક કરતા કરતા, કાવ્ય શાસ્ત્રોના વાદ વિવાદના પ્રશ્નોત્તરોની મનમાં શેતરંજ ખેલતા ખેલતા ઘોડાઓને નચાવતા કુદાવતા ગઢડાની પવિત્ર ભૂમિના સીમાડામાં પ્રવેશ કર્યો.

એક અદ્ભુત ચમત્કાર

'ગઢડાની પવિત્ર ભૂમિમાં પ્રવેશ થતાં જ, પોતાનું અતિ ચંચળ મન એટલું બધું **શાંત** અને નિર્વિકાર થયું કે પોતાને આ શું થાય છે ? તે પોતે સમજી શકયા નહીં. પોતાની બત્રીશ–ત્રેંત્રીશ વર્ષની ઉંમરમાં કોઇ વખત આવી શાંતિ પોતે અનુભવી નહોતી. વાદવિવાદ કરી સામા પક્ષને **ઉડંત શેહ** દઇ ખંડન મંડન કરવાનું તર્ક-વિતર્કપણું વગેરે એવા કેટલાએક મનના વેગો શાન્ત થવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે મામા બોલાવતાં કે કંઈ પૂછતા, તો પણ તેનો જવાબ તેઓ બહુ જ થોડા શબ્દોમાં આપતા. સર્વનું પારખું કરનાર પોતાનું મન આમ એકાએક કેમ શાન્ત થઈ ગયું ! તે, **'પારખી'** શકયા નહીં. તેટલામાં **'ગઢડા'** ગામ આવી જતાં પૂરમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં ગામની ભાગોળે ઊભેલા લોકોને જોઈને પૂછયું કે આ ગામમાં **ભગવાન** છે **એવું** સાંભળેલ છે તો તે ભગવાન અત્યારે ક્યાં હશે ?" લોકોએ કહ્યું કે ગામમાં **એભલ** ખાચરના દરબારમાં આપ પધારો; ત્યાં ભગવાન તમોને મળશે. એમ જવાબ મળતાં એભલ ખાચરના દરબાર તરફ ઘોડાંઓ ચલાવ્યાં.

ગઢડા શહેરનું વર્ણન

આ ગઢડા ગામ કાઠી દરબારોનું હોવાથી રસ્તામાં કાઠીઆવાડી ઢબની કાઠી દરબારોની 'ડેલી'ઓમાં ઠેકઠેકાણે કાઠી દરબારોના ડાયરાઓ હકડાઠઠ જામ્યા હતા; કાવા-કસુંબાઓ અને 'ઠુંગા' (નાસ્તાઓ) થઇ રહ્યા હતા; કોઈ ડેલીએ વીરરસની તો કોઈ ડેલીએ શૃંગાર રસની વાતો સાથે કાવ્યો અને દુહાઓની રમઝટ લાગી રહી હતી; હોકાઓના ગડગડાટો ને વીર પુરુષોના ખોંખારાઓ વચ્ચે હાકલા પડકારાઓ થતા જાય છે; વાંકડી મૂછો, થોભાઓ અને કાતરાવાળા કરડા જુવાનો* ભેઠો બાંધી, કમરમાં કટારો અને ખંભે તરવારો, હાથમાં ભાલું કે બરછી, કડીઆળી લાકડીઓ, પીઠ ઉપર ઢાલ, વગેરે અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી સજ્જ થયેલા ડેલીઓના બહારના પડથાર પાસે આમતેમ ઘૂમતા હતા. તેઓ રસ્તે જતા કોઇ નવીન (અજાણ્યા) માણસોને 'કયાં રેવાં ?' એમ પૂછી જવાબ મળ્યા પછી જ આગળ જવા દેતા. ડેલીઓના આંગણાઓમાં હાથણી જેવી કાઠીઆવાડી **કુંઢીભેંશો**, લાંબા કાનોવાળી **દેશાણ ગાયો**, તેમજ કાઠીઆવાડી ઉંચી **ઓલાદની જાતીલી દેવંગી ઘોડીઓ+** ઘોડાંઓ, વછેરાંઓ વાછડાં-પાડાઓ, ઊંટો, બળદો વગેરે ઉત્તમ ઓલાદનું **પશુધન** ઉભરાઈ રહ્યું હતું. કાઠીઆવાડી કામીનીઓ માથા ઉપર ત્રાંબા પીત્તળની હેલો (બેડાંઓ) લઇ 'ઘેલા' નદીમાં જળ ભરવા જતી આવતી હતી. દુકાનોમાં વેપારીઓ ગ્રાહકોને સમજાવી રહ્યા હતા.

---

*દાઢીના વાળને ઓળીને માથા ઉપર ઊંચા ચોટલી તરફ બંને બાજુથી લઈને બાંધે છે, તેને કાતરાઓ કહેવામાં આવે છે. તેને માથે કપડાંની પહોળી અને લાંબી પટ્ટી બાંધે છે તેને 'ઓકાનું' કે 'ઓકાની' કહે છે. એ રીવાજ અઢારના સૈકામાં રાજપૂત, કાઠી, ચારણ, મેર, આયર વગેરેની જ્ઞાતીઓમાં (કાટીઆ વર્ણોમાં) બહુ જ પ્રચલિત હતો તેથી મોઢું કંઠું ભરાવદાર લાગતું.

+**દેવંગી, જાતીલી, કાઠીઆવાડી ઓલાદની ઘોડીઓ, ને ઘોડાની શાખાઓનાં નામો-માણકી,** તાજણ, કેશર, ખેરી, ખોદલી, ફુલમાળ, વાંગળી, વીંછણ, ચમરઢાળ, લખી, હરણી, હંસલી, ગંધીલી, વીજળી, જવાધ્ય, રંગીલી, છબીલી, છોગાળી, કપી; કયાડી લાડકી, લાલ મલ્લી, માછલી, રેડી, પંખાળી, પટ્ટી, માણકવણી, સીંગાળી લક્ષ્મી વગેરે.

ઘોડાઓની ઓલાદ-મેલા, મજીઠા, નીલા, રાતા, હરડા, હંસલા, રોઝા, આકળા, ઉતાવળા, બાવળા, અમલખ, વીંછીઓ, પાણીપંથો વગેરે.

કાઠી દરબારોનાં દાસ દાસીઓ દરબારગઢ તરફ ઉતાવળે પગલે આવજાવ કરી રહ્યાં હતાં. બ્રહ્મતેજનાં જાણે ઓજસ ઓઢી ભગવાનને ભેટયાની જાહેરાત આપતા ભગવાં વસ્ત્રોવાળા જીવન મુકતાના ભેખધારી સંતવૃંદો હાથમાં માળાઓ અને નાસિકાગ્ર દ્રષ્ટિ દાખી, કપાળમાં તિલક ચાંદલાથી સ્વામિનારાયણના મુંડીઆ [સાધુ]થી ઓળખાતા-કંચન કાન્તાના ત્યાગીઓ, ઉતાવળે ઉતાવળે ભગવાનના દર્શનાર્થે સંકોચાતા સંકોચાતા (કોઈનો સ્પર્શ ન થાય તેમ) એભલ ખાચરના દરબારગઢ તરફ જઇ રહ્યા હતા. ડેલીઓના મોખરે ઊભેલા કરડા જુવાનોએ આપણા મહા કવિશ્રીને રજવાડી પોષાકમાં અને રાજયના ઘોડેસ્વારો સાથે જોઈને સામે ચાલી આગળ આવીને રામ રામ રામ રામ, કહી હાથ ઉંચા કરી સ્વાગત કરવાને લગ્યા. મહા કવિશ્રીનો રસાલો ગઢડાની બજારમાં આમ નાની સ્વારી જેવો શોભવા લાગ્યો. લોકો અરસપરસ કહેવા લાગ્યા કે ' કોઈક ગામના રાજા શ્રીજી મહારાજના દર્શને જતા લાગે છે. સામા મળતા ભૂદેવો મહા કવિશ્રીને કોઈ દેવજેવા દીદાર રાજવી જાણી આસીર્વાદો ઉચ્ચારતા. સામે મળતા કોઈ ક્ષત્રીઓ (કાઠી દરબારો વગેરે) મહા કવિશ્રીનો મારવાડી પોશાક પારખી મારવાડી રાજા જાણી બહુજ આદર માન અને વિનયથી રામ રામ કહી પધારો પધારોના શબ્દો ઉચ્ચારી રહ્યા વૈશ્યો હાટની બહાર આવી વિદેશી રાજવી જાણી બે હાથ જોડી નમન કરતા તેમજ શુદ્રો આદિ સામાન્ય લોકો મહા કવિશ્રીનો દમામ જોઇને નમીને કાઠીઆવાડની રૂઢી પ્રમાણે. "ખમ્મા ધણી" કહી નીચા નમીને મુજરો કરીને સલામો ભરતા તેવામાં કોઈ સ્વારે પૂછયું કે, "અલ્યા ! એભલ ખાચરનો દરબાર કયાં છે ?" એવો શબ્દ સાંભળતાં જ એક આદમી આગળ દોડતો ચાલ્યો ને તેની પાછળ રાજકવિશ્રી અને તેમનો રસાલો ચાલતાં ચાલતાં મધ્ય બજારમાં પશ્ચિમ તરફ પૂર્વ દ્વારની એક મોટી 'ડેલી' આવી ત્યાં તે માણસ ઊભો રહીને કહે કે આ એભલ ખાચરનો દરબાર. આપ અંદર પધારો.

દરબારગઢની ડેલીની અંદર જતાં એક વિશાળ ચોક આવ્યો તેમાં ઉત્તર બાજુ વિશાળ ધર્મશાળામાં સંત સન્યાસીઓનાં ભગવાં વસ્ત્રો સુકાઈ રહ્યાં હતાં. ત્યાંથી દક્ષિણ બાજુ જતાં બીજો દરવાજો આવ્યો. તેમાં પણ વિશાળ ચોક વચ્ચે એક કલ્પતરૂં જેવું નિમ્બ (લીંબડાનું) તરૂ શોભી રહેલું હતું. ઉત્તર દ્વારના, દક્ષિણ દ્વારના પૂર્વ દ્વારના, અને પશ્ચિમ દ્વારના, એમ ચારે બાજુના મોતીઆ મેળવેલ ઉંચી ઓશરીની કોર વાળા ઓરડાઓ શોભી રહ્યા હતા, એની ઉપર ફરતી થાંભલીઓ, ઓસરીની

ભીંતોની ઉજ્જવળ આરસના જેવી ગાર્યો, વિશાળ રા આંગણમાં હજારો દેશી વિદેશીજનોની સામુદાયિક સભા ભરાતી એક બાજુ સેંકડો પરમહંસો વગેરે તમામ જનસમુદાય, જેમ ચંદ્રના સામે ચકોર પક્ષી જોઇ રહે તેમ, એકી નજરે નિંબ વૃક્ષ તળે વિશાળ પાટ ઉપર ગાદીતકીએ બિરાજી રહેલા 'શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનને નિરખી રહેતા.

પ્રથમ શ્રીજી દર્શન

તે દિવસે ભગવાન સ્વામિનારાયણ શ્રી સહજાનંદ સ્વામીએ એસમયે શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરી. કંઠમાં ગુલાબના પુષ્પનો મોટો હાર, ગુલાબના પુષ્પના બાજુબંધ, કાન ઉપર ગુલાબના પુષ્પના ગુચ્છો, અને પાઘમાં ગુલાબના પુષ્પના તોરાઓ, હાથમાં ગુલાબના પુષ્પના ગજરાઓ ધારણ કરીને પૂર્વ મુખારવિન્દે બિરાજી, પોતા સામે બાજોઠ ઉપર કાળા કામળા ઉપર 'શ્રીમદ્ ભાગવત' નું પુસ્તક પધરાવી, સર્વ ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરી વચનામૃતો સંભળાવી રહ્યા હતા. પાટ નજીક એક બાજુ સંતોમાં અગ્રગણ્ય સદ્ગુરુ શ્રીમુક્તાનંદજી સ્વામી. આદિ સંતો અને બીજી બાજુએ ગૃહસ્થોમા અગ્રગણ્ય દરબાર શ્રી એભલ ખાચર સગીર કુમારશ્રી દાદાખાચરને પોતાના ખોળામાં બેસારી, બીજા અનેક કાઠી દરબારો અને અન્ય ગૃહસ્થો બેઠા હતા પાટની પાછળ પાર્ષદ ભગુજી, રતનજી, જાલમસિંહ, બેચરજી ચાવડા એ આદિક પાર્ષદ મંડળ ઊભું હતું. ઉત્તર દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ બાઈઓ (સ્ત્રીઓ) ના વૃંદો શોભી રહેલ હતાં. આમ હજારોની ત્યાગી, ગૃહી–માનવ મેદની એક ચિત્તે ભગવાનને નિરખી રહી હતી સહુના મનમાં તે વખતે એમજ જણાતુ હતું કે "શ્રીજીમહારાજ મારા સામું જોઈ રહ્યા છે!"

આવા શાંન્ત વાતાવરણમાં આપણા મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ પોતાના રસાલા સાથે અપૂર્વ 'શાંન્તિ નિકેતનસમા (એભલ ખાચરના દરબારમાં) બીજી દોઢીના દ્વાર આગળ પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો, ઘોડાઓના પગરવ તથા આંગતુક માનવીઓનો કોલાહલ સાંભળી સભામાં શાંતિ ભેદાતાં, એભલ ખાચરે ડેલી તરફ જોયું. તો કોઈ રાજવી પુરુષ પોતાના રસાલા સાથે મહાજશ્રીના દર્શને પધાર્યા હોય તેમ જાણીને પોતાને આંગણે આવેલા રાજવી મિજમાનોનું સ્વાગત કરવાને ઉતાવળે ઊભા થઇને પોતાના માણસોને બોલાવી, આવેલ મિજમાનોનાં ઘોડાઓને યોગ્ય સ્થળે બંધાવી, ઉતારા આપવાની વરદી દેવા લાગ્યા. દરબારશ્રી એભલ ખાચરને માણસોથી વીંટાયેલા સામા લેવા આવતાં ભાળી, મહાકવિશ્રી પણ રાજનીતિજ્ઞ હોઇ ઘોડેથી નીચે ઉતર્યા, તમામ સાથેના સ્વારો પણ

"এই সময় একদিন সন্ধ্যাবেলা, ছোট্ট বাগানে বসে আছি, হঠাৎ দেখি, একটি বিড়াল, আমার দিকে তাকিয়ে, ধীরে ধীরে এগিয়ে আসছে।"

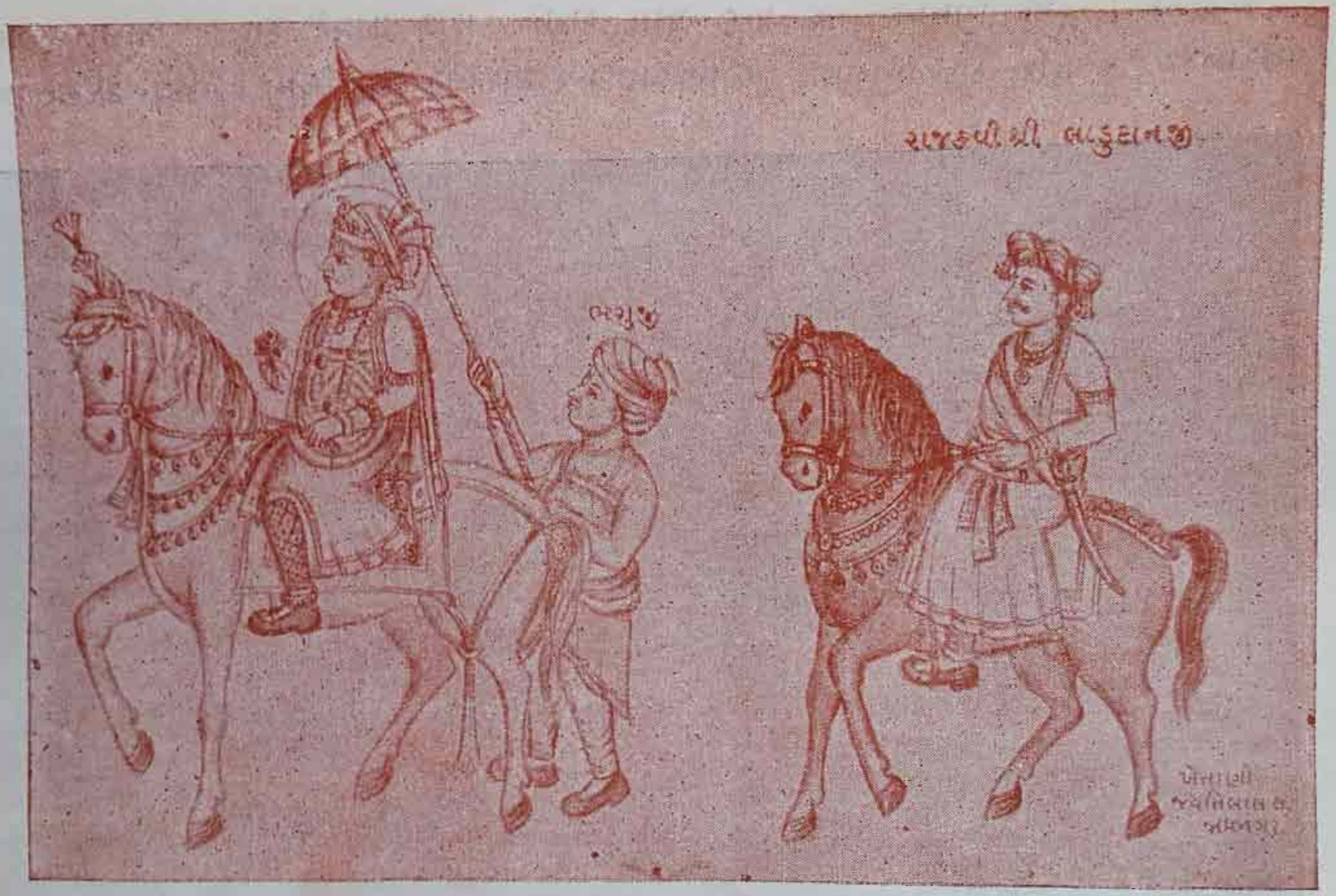

શ્રીજી મહારાજ રોઝા ઘોડા ઉપર છે, અને રાજ્ય-કવિ-રત્ન શ્રી લાડુદાનજી લખીઆ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ શ્રીજી સાથે કારીયાણીપુર જાય છે. [પૃષ્ઠ ૧૭૭)

પોતપોતાના ઘોડાથી નીચે ઉતરી ઊભા રહ્યા અને મહા કવિશ્રીનો ઘોડો પણ તે માણસોએ હાથમાંથી લઈ લીધો.

એભલ ખાચર સામા ચાલી જાણે પૂર્વ જન્મના કેમ પીછાનવાળા હોય તેમ ઓળખાણ પાડયા વિનાજ હેતથી મળી, હાથે હાથ ઝાલી બંન્ને શ્રીજી મહારાજની સભામાં પધાર્યા, શ્રીજીમહારાજનાં અને મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનાં ચારે ચક્ષુઓ સામા સામે મળ્યાં ત્યાં તો આનંદ સાગર ઉલટયો અને ઘણા લાંબા લાંબા કાળે કોઈ ઓળખાણવાળા સ્નેહીને મળતા હોઇએ એવું મહા કવિશ્રીએ પોતાના મનમાં અનુભવ્યું.

॥ દોહા ॥

ચાર મિલે ચોસઠ ખિલે, વીશ રહે કર જોર ॥
જેહિ મિલન છાતી ઠરે, હરખે સાત કરોર ॥ ૧॥

આવી રીતનું પ્રથમ મિલન થતાં ચાર ચક્ષુઓ મળતાં જ મહા કવિશ્રીએ બન્ને હાથ જોડયા, ત્યાં શ્રીજી મહારાજ પણ સામા બંને હાથ જોડી મરક મરક (મંદ મંદ) હસ્યા ! એ જોઈ શ્રી લાડુદાનજી પણ હસ્યા. આમ બંનેના મળી ચોસઠ દાંતો ખીલ્યા, બંનેના મળી વીશ આંગળાઓવાળા કરો સામસામા જોડી ઊભા, ને તે જોતાં જ હૃદય ઠર્યું; એટલે બંનેના મળી સાત કરોડ રોમાંચ (રોમાવળી) ખીલી નીકળી. (હરખને પામી). કવિરાજ સભા નજદીક આવતાં શ્રીજી મહારાજ કરુણા દૃષ્ટિ કરી બોલ્યા જે, "એભલ ખાચર, આ મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજી (લાડુ ગઢવીશ્રી) ભાવનગરથી પધારે છે; તો તેઓની અને સાથે આવેલાં માણસો, ઘોડાંઓ વગેરેની બરદાસ (સરભરા) બરાબર કરો. મુકતાનંદ સ્વામી ! કવિરાજ માટે એક મોટો ચાકળો (ગાદી) મગાવીને મારા નજીક પાટ પાસે નખાવો. એટલું કહીને શ્રીજી મહારાજ પધારો કવિરાજ, પધારો કવિરાજ, એમ કહેતાંકને પાટથી નીચે ઉતરી મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજીને અંકભરી ભેટી પડયા. અને સામેના મોટા ચાકળા ઉપર કવિશ્રીને અતિ આગ્રહથી બેસાડી પોતે ધારણ કરેલો ગુલાબના પુષ્પનો નાભી સુધી ઝીંડાળતો મોટો હાર મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજીના કંઠમાં શ્રીજી મહારાજે સ્વહસ્તે પહેરાવીને પોતે પોતાને આસને બિરાજ્યા. તેટલામાં મહા કવિશ્રીના 'મામા'

પણ મારવાડી અનામી પુરુષ હાથ જોડયા વગર ને પગે લાગ્યા વિનાજ શ્રી લાડુદાનજીની બાજુમાં જ આવીને બેસી ગયા.

ઇતિ શ્રી કેશરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, તૃતીય પ્રકરણે, ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંપાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી, દુર્ગપુર આગમન અને શ્રીજી પ્રથમ મિલન નામ પ્રથમોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧ ॥

...

શ્રીજી

અધ્યાય ૨ બીજો

અંતર્યામિપણું અને સમાધી ઐશ્વર્ય

શ્રીજી મહારાજ આવું અતિ રાજીપાનું મોંઘેરું માન વિદેશી મહેમાનને આપતા જોઈ સૌ સભા વિસ્મય પામી રહી. સંતો, ગૃહસ્થો, બાઈ, ભાઇ વગેરે સૌ સભાજનો પાછાં શાન્ત થયાં. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી તો પોતાની વિદ્વતાનો અખતરો ક્યારે અને કેવી રીતે કરવો ? તે ભુલી જઇ શ્રીજી સન્મુખ એકી નજરે જોઈ રહ્યા. રાજા મહારાજા, નવાબો વગેરે રજોગુણીતમોગુણી માનવીઓને ભેટી ભેટી સંસર્ગ દોષથી જે કવિહૃદય પણ રાજમદ, ધનમદ, વિદ્યામદ ને યુવામદમાં મસ્ત બનતાં ભારેખમ આડંબરી, અણનમ, અને માનની ખુમારી ભરેલું હતું, તે સત્વગુણી, શ્રી સહજાનંદ સ્વામીના પ્રેમમિલનના સ્પર્શથી એકાએક શાન્ત થતાંશ્રીજીની મુર્તિ સામું ચકોરની પેઠે જોઈ રહ્યું, તેમના મામાશ્રી તો આ સ્વામી કહેવાતા ભગવાન મારા, એકના એક લાડીલા ભાણેજને કંઇ જંત્ર મંત્ર કે મૂઠ નાખી અડદના દાણા છાંટી કે કંઇક નજર ચોટ નાખી કેવી રીતે ભમાવશે ? તે જોવા જાણવા ચારે બાજુ પોતાની દૃષ્ટિ ચકર-વકર ફેરવતા જાય છે અને મનમાં મનમાં 'હે માતાજી, હે ચંડી, હે વીશભુજાવાળી, હે જોગમાયા, હે નવલાખ લોબડીઆળી, હે મારી મા, હવે તો તું અત્યારે અમારી ભેળે રહેજે.' તારા બાળકની તું લાજ રાખજે.' અવી રીતે જગદંબાનું સ્મરણ કરતા જાય,

અને ઘડીક પોતાના ભાણેજ લાડુદાનજી સામું તો ઘડીક શ્રીજી મહારાજ સામું જોતા જાય છે. આવી તેના મુખની વિહવળતા ભરી આકૃતિ જોઇને સભાના કેટલાએક લોકો આ શું ? આમ કેમ કરતા હશે ? તેવું અરસપરસ કહી આશ્ચર્ય પામ્યા.

શ્રીજી મહારાજ કૃપા દૃષ્ટિ કરી અમૃતવાણીથી ફરી બોલ્યા કે, 'મુકતાનંદ સ્વામી ! આ શ્રીમદ્‌ભાગવતના પુસ્તકને તમો લઈ જાવ; હવે અમો કવિરાજ સાથે કાંઈક વાતચીત કરીશું.' એ સાંભળીને મુકતાનંદ સ્વામીએ તે પુસ્તકને પાથરેલી કાળી કામળીમાં વીંટી બાંધી લીધું.

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીના આવી રીતે ત્રીજા અને ચોથા સંકલ્પો સિદ્ધ થતાં ૫૦ ટકા તો મનમાં ખાત્રી થતાં હવે અંતર્યામીપણાની પૂર્ણ ખાત્રી અનુભવવા લાગ્યા.

[૩ જો સંકલ્પ–ગુલાબના ફુલનો હાર આપે તે તથા ૪ થો સંકલ્પ શ્રીમદભાગવત કાળાકામળા ઉપર રાખીને પૂર્વ મુખે બિરાજતા હોય તે બન્ને સિદ્ધ થયા.]

શ્રીજી મહારાજ સાથે વાર્તાલાપ

શ્રીજી મહારાજ કહે– કવિરાજ લાડુદાનજી ! તમો તમારા વતન (ખાણગામમાં)થી કચ્છભુજ એક બ્રાહ્મણ સાથે ગયા હતા, તે બ્રાહ્મણ ફરીને પાછો તમો ભુજમાં રહ્યા ત્યાં સુધીમાં કોઇ દિવસ મળ્યો જ નહીં ને ? લાડુદાનજી કહે–હા મહારાજ. શ્રીજી કહે, કચ્છ ભુજમાં રહ્યા તેટલાં વર્ષ એક વૃદ્ધ મારવાડી વાણીક તમોને પાઠશાળામાં આવી તમારા બાપુએ તમારા સારૂ રૂપીઆ મોકલ્યા છે તે લ્યો, એમ કહી કોઇ વખત પચાસ રૂપીઆ તો કોઇ વખત એકસો રૂપીઆ, એમ દર વરસે આવી તમારા કુટુંબની કુશળતાના ખબર આપી જતો ? લાડુદાનજી કહે હા મહારાજ.

શ્રીજી મહારાજ કહે ભુજ પાઠશાળામાં ચાલતા પિંગળ ડીંગળ આદિના તમામ ગ્રંથો ઉપરાંત રામાયણ અવતારચરિત્ર, પૃથ્વીરાજરાસો, પ્રવીણ સાગર, આદિ ધાર્મિક ગ્રંથો, અને ઐતિહાસિક બીજા અનેક ગ્રંથો ગુરૂમુખથી શીખી પહેલે નંબર પાસ થઇ, ભુજના મહારાજશ્રીની કચેરીમાં ભારે અદ્‌ભુત પ્રભાવ પડતાં કચ્છ મહારાવશ્રીએ પોતાના રાજ્યકવિ તરીકે રહેવા તમોને બહુજ આગ્રહ કર્યો. છતાં તમો ત્યાં કેમ ન રહ્યા ?

લાડુદાનજી કહે–મહારાજ મારે મારા વતનમાં જવાનો તીવ્ર સંકલ્પ હતો તેથી ત્યાં ન રહ્યો.

શ્રીજીમહારાજ કહે–પછી તમો ભુજનો શિરપાવ લઈને ચાલ્યા તે વતનમાં નહીં જતાં 'ધમડકા' માં જ બે વરસો વિતાવ્યાં, ત્યાં સંગીત સાહિત્ય, ચૌદ વિદ્યા, ચોસઠ કળા, અષ્ટાંગયોગ અને બ્રહ્મજ્ઞાન વગેરે મહાપંડિત પાસેથી શીખી, ભગવાનને મળવા ત્યાંના કુમારશ્રી સાથે નક્કી કરી, નદી કિનારે એક વયોવૃદ્ધ સિદ્ધ પુરુષનો મિલાપ થતાં, તેના વચન થકી એકાદશીના પવિત્ર શુભ દિવસે ગામ બહાર એક ખીજડાના વૃક્ષ તળે વનવિચરતા **શ્રીનીલકંઠ** બ્રહ્મચારીનો મિલાપ થતાં, તેને સાક્ષાત્ પ્રભુ સમજી તમારી મનેચ્છાપૂર્ણ કરી, તે વખતે તે નીલકંઠવર્ણીએ કહેલ કે, "**આપણે હવે કાઠીયાવાડમાં ફરી મળશું**" એમ કહી તેઓ આકાશ માર્ગે જતા અંતર્ધાન થયા. એ સઘળી હકીકત તમોને યાદ આવે છે?

લાડુદાનજી કહે–મહારાજ એ તમામ જુની વાતોનું આપશ્રી સ્મરણ કરાવતાં હવે મને બરાબર યાદ આવે છે.

શ્રીજીમહારાજ કહે–એ **નીલકંઠ** વર્ણી, એ ભુજમાં પાઠશાળામાં મળતો મારવાડી વૃદ્ધ વણીક, અને ખાણુ ગામેથી તેડી જનાર ભુજના રસ્તાનો ભોમીઓ કચ્છી વિપ્ર, એ તમામ વ્યકિત બીજી કોઇ નહોતી પણ '**અમે પોતે જ તમોને ખાસ અમારા જાણી તમારી સ્હાયતા કરવાને આવતા.**'

લાડુદાનજી કહે–મહારાજશ્રી! એ નીલકંઠવર્ણી કે વૃદ્ધ મારવાડી વણીક અને એ કચ્છી ભોમીયો બ્રાહ્મણ વગેરેની મુખાકૃતિ અને આપશ્રીની મુખાકૃતિમાં મારી દૃષ્ટિએ કેમ મળતાપણું નથી લાગતું? અને એ કેમ નથી ઓળખાતું? વળી આપશ્રીએ કહ્યું કે, "તમોને અમારા જાણી અમો સ્હાયતા કરતા હતા" તો એવો આપ સાથે મારો કીયો સંબંધ છે? વગેરે હું કંઈ એ વિષે સમજી શકતો નથી, તો કૃપાકરી સમજાવો.

શ્રીજીમહારાજ કહે–કવિરાજ! એ એની મેળે હવે પછી સઘળું આપોઆપ સમજાઈ જશે, સાંભળો તમો પછી કચ્છમાંથી **ધ્રાંગધ્રા** રાજ્યમાં પ્રથમ આવ્યા, ત્યાંથી **માળીઆ, મોરબી,** થઇને **જામનગર** રાજ્યમાં ખુબ રહ્યા. ત્યાંથી **દ્વારિકાનું** તીર્થ કરી **ગોંડલ** થઇને જુનાગઢ રાજ્યમાં ગયા ત્યાં **સોમનાથ** મહાદેવ અને **રૈવતગિરીનું** તીર્થ કરી **નવાબ** સાથે બહુજ ઘાટો સંબંધ બાંધી ત્યાં ઘણા માસ રોકાણા. આમ

દરેક રજવાડાઓમાં ખૂબ સન્માન મેળવી લાખોના 'શિરપાવો' લઈ જુનાગઢથી પાલીતાણા થઇને તમો ભાવનગર આવ્યા. ત્યાં રાજાની કચેરીમાં જ અમારો પરમ ભકત રાજુલાનો સોની મળ્યો, તેને અમારો મહિમા ગાયો. તે સાંભળી અમોને મળવાની તમારી તીવ્ર ઇચ્છા થઇ, મહારાજ વજેસિંહે ત્યાં રોકવા આગ્રહ કર્યો છતાં તમો અહીં આવ્યા ? ઠીક ભલે આવ્યા. 'તમે તો અનાદિથી અમારા જ છો, અને અમારાજ થઇને રહેશો. લ્યો ઓળખો, અંતર અજવાળો, અગમ્ય, અગોચર, અવિનાશી અક્ષરવાણી ઉચ્ચારો. એમ કહી તકીઆને ઓઠીગણ દઇ, શ્રીજી મહારાજે કવિરાજ લાડુદાનજી સામા પોતાના બન્ને ચરણારવિન્દો લાંબા કર્યા. તે એવી રીતે કે પોતાના ડાબા પગના અંગોઠા આંગળી ઉપર જમણો પગ (ઉંચો) કવિશ્રીની દૃષ્ટિ સન્મુખ રહે. શ્રીજીકૃપાથીએ અરૂણવર્ણ ચરણારવિન્દમાં રહેલા નવ ચિન્હોનો પ્રકાશ કવિ ચક્ષુમાં પડતાં જ કવિશ્રાએ તે ચિન્હો, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર જાણતા હોવાથી પારખી લઇ દોહા બોલ્યા કે–

દોહા

કમળ, ધ્વજા, અંકૂશ, જવ, વજ્ર જંબુ ઉરધરેખ,
અષ્ટકોણ સ્વસ્તિક નવ, દચ્છિ ન પદ ચિન્હ દેખ. ॥૧॥

ઉપર જણાવ્યા નવે ચિન્હોનાં શાન્ત કીરણો કવિ હૃદયમાં પેઠાં; ખૂબ પ્રેમથી નિરખી નિરખીને મનમાં ગણ્યાં. ત્યાં શ્રીજીમહારાજે જમણા પગના અંગોઠા આંગળીઓ ઉપર ડાબો પગ (ઉંચો) રાખતાં તે ચરણ કમળમાં સાત ચિન્હો ગણી લીધાં કે–

દોહો

ગોપદ, ધનુષ, ત્રિકોણ, મછ; ચંદ્ર, કળશ, નભ, સાત;
ચિન્હ વામ પદ ચિંતવો, પુરૂષોત્તમ સાક્ષાત ॥૨॥

એ બંન્ને ચરણારવિન્દમાં મળી સોળે ચિન્હો, સોળે કળાના ચંદ્ર સમા શીતળ બનાને કવિ હૃદયને સ્પર્શતાં અને અંતરમાં અજવાળુ થતાં પોતાનું મુળ

સ્વરૂપ જે (બ્રહ્મસ્વરૂપ) તે ઓળખાતાં, ગદગદ કંઠે થઇને ત્યાંને ત્યાંજ તે જ વખતે શીઘ્રકવિ હોવાથી ઉપરની શ્રીજીઆજ્ઞા અનુસાર, અગમ્ય અગોચર અવિનાશી અક્ષરવાણીને ઉચ્ચારી એટલું જ નહીં પણ એ અક્ષર સભા સન્મુખ પોતે અતિ નિર્માની થઇ સત્યવકતા બની, બ્રહ્મની મસ્તિમાં આવી જઈ (ચારણી સાહિત્યમાં જેને ગુજરાતી ભાષાના લાંબા ઢાળાના કવ્યને 'ભાવગાયો' એમ કહેવામાં આવે છે. તેવો) 'ખમાચ' રાગનો પરજના ઢાળાનો ચારણીભાવ ચારણી શૈલીથી (શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિ સામું જોતા જાય અને એ અજાનબાહુનાં લટકાં કરી અભિનય સાથે) બોલવા લાગ્યા.

પ્રથમ રચિ ગાયેલું પદ
(ચારણી ભાવ–રાગ ખમાચ)

આજની ઘડી રે ધન્ય આજની ઘડી:
નેણે નિરખ્યા સહજાનંદ ધન્ય આજની ઘડી. ॥ ટેક ॥
કામ, ક્રોધ, ને લોભ, વિષય રસ ન શકે નડી,
માવજીની મુર્તિ મારા રૂદીયામાં ખડી રે–
ધન્ય આજની ઘડી. ॥ ૧ ॥
જીવની બુદ્ધિ જાણી ન શકે, એ મોટી અડી,
સદ્‌ગુરુની દૃષ્ટિ જોતાં, વસ્તુ એ જડી રે–
ધન્ય આજની ઘડી. ॥ ૨ ॥
ચોરાસી ચહુ ખાણમાં હું તો, થાકયો આખડી,
અંતર હરિસું એકતા ત્યારે, દુઃખા દુર પડી રે–
ધન્ય આજની ઘડી. ॥ ૩ ॥
જ્ઞાનકુંચી, ગુરુગમસેં ગયાં, તાળાં ઉઘડી.
લાડુ–સહજાનંદ નિરખતાં, ઠરી આંખડી રે–
ધન્ય આજની ઘડી. ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ–આજની અત્યારની ઘડીને ધન્ય છે, કારણ કે મેં મારા નેત્રથી સહજાનંદ સ્વામિને નિરખ્યા, માટે આજની ઘડીને ધન્ય છે. (ટેક)

માવજી (સહજાનંદ સ્વામી) ની મૂર્તિ મારા હૃદયમાં ખડી થતાં હવે મને કામ, ક્રોધ, લોભ, કે પંચ વિષયના (ખટરસ કે નવરસ આદિ) રસ નહીં નડી શકે; માટે ધન્ય છે આજની ઘડીને. (૧)

જીવની બુદ્ધિ, એ મૂળ સ્વરૂપને (બ્રહ્મને અને પરબ્રહ્મને) ઓળખી શકતી નથી એજ મોટી "આંટી" (ઘાંટી) છે; પણ સદ્ગુરુની કૃપાદૃષ્ટિ થતાં મને એ અમુલ્ય વસ્તુ આજ મળી ગઈ: (પોતાનું મુળ સ્વરૂપ અને શ્રીજીનું સ્વરૂપ ઓળખાઇ ગયું) તેથી આજની ઘડીને ધન્ય છે. (૨)

આ જીવ ચોરાસી લાખ જાતના દેહ ધરી ચારે ખાણો (સ્વેદજ, જરાયુ, ઉદ્ભીજ ને ઇંડજ) માં આથડી (ભટકી)ને થાકી ગયો છે; પણ જ્યારે અતઃકરણમાં 'શ્રીહરિ' (પ્રભુ)ના સ્વરૂપની એકતા થતાં (જીવમાં સાક્ષીરૂપે ઇશ્વર અંતર્યામી પણે સદાય રહ્યા છે, તેવી દ્રઢતા થતાં) એ જીવની 'દુગ્ધા' (પીડા) દૂર થઈ તેથી આજની ઘડીને ધન્ય છે. (૩)

જ્ઞાનરૂપી કુંચી મળે તો! પણ તેને કેમ લાગુ કરવી? (જેમ તીજોરીની કુંચીઓનો ઝુડો મળે પણ તે કુંચીઓ કેમ લાગુ થાય છે તે તો તેનો કોઇક માહિતગાર બતાવે તોજ તે તીજોરીની કળ ખુલ્લે) તેમજ જીવ, ઇશ્વર માયા બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ વગેરેનાં રવરૂપોને કમ ઓળખતાં ? એ રીતિતો 'ગુરૂગમ'થીજ સમજાય તેવી છે. આજે સદ્ગુરૂની કૃપાદૃષ્ટિથી એવી સત્ય સમજણ પડતાં મારા અંતરના અજ્ઞાનતા રૂપી તાળાં ઉઘડી ગયાં. લાડુદાનજી કહે કે આજે સહજાનંદજી સ્વામીજીનાં દર્શન થતાં મારાં ચક્ષુઓ ઠર્યાં માટે આજની ઘડીને ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! (૪)

રાજા મહારાજા જેવા અનમી રાજપુરૂષ સારાએ સૌરાષ્ટ્રમાં કાવ્યની વિજય ધ્વજા ફરકાવનાર શીઘ્ર ચારણ કવિ આવા નિર્માની બની બે હાથ જોડી; દીન આધીન થઈ, પોતાના અંતરની અજ્ઞાનતારૂપી તાળાં ઉઘડી ઉઘડી ગયાંનું (અનેક વિદ્યા સંગીત સાહિત્યનું જ્ઞાન હોવા છતાં અજ્ઞાનતાનું આમ ખુલ્લી રીતે) સભા સમક્ષ કબુલ કરી, તે ઘડીને ધન્ય માનતાં, સહુ સભાજનો અતિ આશ્ચર્ય પામતા દિગ્મૂઢ થઈ ગયા.

શ્રીજીમહારાજ કવિરાજ સામું જોતા જાય છે. અને મંદ મંદ હસતા જાય છે. સાથે આવેલા અને પાસે જ બેઠેલા કવિશ્રીના 'મામા' તો મનમાં વિચાર કરે છે કે, "મારો ભાણો કહેતો હતો કે એ કાઠીઓનો ભગવાન થઈ બેઠલો બાવો મને શું કરવાનો હતો. ? પણ આ તો એથી ઉલટું થયું- પોતે આવો મહાપંડિત કવિ થઇને પોતાની અજ્ઞાનતા કબુલ કરીને ધન્ય ઘડી, ધન્ય ઘડી, કહેતો કહેતો બે હાથ જોડી એ જીવનમુકતા સામું (જેમ ચંદ્રમાં સામું ચકોર પક્ષી એકજ નજરે જોઇ રહે છે તેમ) મટકું માર્યા વિનાં એકી નજરે જોઇ રહેતાં તાણ (વાઈ-ખેંચ)આવે તેમ શરીર ખેંચાતાં

કે થતો જાય છે! અ રે રે, હાય હાય, હું આ શું જોઉ છું! કાળોકેર થયો! જાદુગરા જીવન મુકતાએ જરૂર ભુરકી નાખી મારા ભાણાને ભરમાવ્યો, પણ એને એ કેમ કરી ભૂરકી (મુઠ) નાખી? એ હું ખુબજ કાળજીથી જોતો હતો. પણ મારી ચપળ આંખને આંજી આ બાવે એના કરતુક કર્યા. હું કાઠીઆવાડમાં આવ્યો ત્યારથી જ સાંભળતો આવતો હતો કે, એ જીવન-મુકતા પાસે ઇન્દ્રજાળનો ગુટકો છે; તેમ જ એને બાબરો ભુત વશ કરેલો છે; બહુજ કામણગારો છે એ વાત ખોટી નહીં, પણ ખરેખરી છે. એમ મનમાં સંકલ્પો કરતાં શ્રીજી મહારાજ ઉપર ક્રોધ ચડયો; મૂછો ભમરે ભટકવા લાગી, હોઠ ફરકવા લાગ્યા, નેત્રો લાલ અંગારા જેવા થયાં, દાઢીના કાતરાઓ (મોવાળાઓ) જાડા સૂયા જેવા થઈ ઠરડાવા લાગ્યા. આમ વિરૂપ થતાં પોતે ઊભા થઇને કંઇક કહેવા જાય છે, તે પહેલાં તો શ્રીજીએ તેનાં ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં તેઓ બેઠા હતા ત્યાં જ સમાધીવાન થઇ ગયા.

રાજકવિની સમાધિ

મહા કવિશ્રી તો એ કીર્તનની છેલ્લી કડી 'લાડુ, સહજાનંદ નિહાળતાં ઠરી આંખડી રે, ધન્ય આજની ઘડી.' એમ બોલતાં બોલતાં જ તેજ ઘડીએ સમાધિમાં ચાલ્યા ગયા.

ઉપર પ્રમાણે આમ જોતજોતામાં બંન્ને દેવીપુત્રો (મામાભાણેજ)ને સમાધિ લક્ષ થઈ ગયો. તે સૌ સભાજનો, સંતો વગેરે એ બધી અલૌકીક ઘટનાને જોઇ રહ્યા. એભલખાચર કવિશ્રીનાં ઘોડાંઓ માણસો વગેરેના ઉતારાનો બંદોબસ્ત કરી જ્યારે સભામાં આવ્યા, ત્યારે અનેક રાજસભાઓ જીતનાર, કાઠીઆવાડમાં ને કચ્છમાં જેની કવિત્વ શકિતની હાક વાગતી હતી તેવા દેશ પ્રસિદ્ધ રાજકવિ રત્ન મહા કવિશ્રીને શ્રીજી સન્મુખ સમાધિસ્થ થયેલા જોઈ શ્રીજી મહારાજને વિનંતિ કરી પૂછ્યું કે, મહારાજશ્રી! આવા મહાન રાજનીતિજ્ઞ મહા કવિશ્રી ઉપર આપે ઘણીજ વહેલી કૃપાદૃષ્ટિ કરીને આપશ્રીના મુળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા સમાધિ લક્ષ કરાવ્યો, એ તો આપની અપાર દયા કહેવાય.

શ્રીજી મહારાજ કહે એભલખાચર! એ મહાકવિ લાડુદાનજી તો અમારા મહા અનાદિ અક્ષર મુર્તિ છે. તેઓ માતાના ગર્ભમાં હતા ત્યારથીજ તે પ્રગટ ભગવાનના ગુણ ગાવા સાંભળવા ઉત્સુક હતા, અને અમો પણ તેના હૃદયકમળમાં સદાય રહીએ છીએ; પણ આ પંચ ભૂતના દેહધારી લાડુદાનજી આજે અમોને પ્રત્યક્ષ મળતાં જ તેને પૂર્વનું જ્ઞાન થયું, તેથી તેઓ આ સ્થિતિને

પામ્યા, તમો તેમના તમામ માણસો ઘોડાઓ વગેરેની બરોબર બરદાસ કરજો. મોટા રાજા મહારાજાઓ તેમની પધરાણી પોતાના રાજ્યમાં કરવા માટે આડાં માણસો ઊભાં રાખી વિનતી કરાવતા, ત્યારે તેઓ તેના રાજ્યમાં જતા. તેઓ મહા પ્રતાપી અદ્‌ભુત પ્રભાવ વાળા શુદ્ધ બાળબ્રહ્મચારી ચારણ મહાત્મા તમારા દરબારમાં વગર તેડયા, ઘેર બેઠા ગંગાના જેમ, આવ્યા છે, તો તમારી રાજરીતિએ તેમની આગતા સ્વાગતા બરાબર કરજો; અને અમો અમારી પ્રભુ રીતે, તેની આગતા સ્વાગતા કરીને (પરચોઆપીને) જગપ્રસિદ્ધ કરશું'

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી ભુજની પાઠશાળામાં ગુરુ મુખે 'અવતાર ચરિત્ર' નામનો ગ્રંથ ભણેલા હતા; તેથી તેઓને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સાથે પ્રગટ પ્રભુના અવતારોની લીલાઓથી 'પરમાત્મા'ના * ચોવીસે અવતારોનું જ્ઞાન હતું. તે અવતારો શા માટે થયા ? તેને શું શું કાર્યો કર્યા ? વગેરે તમામ પ્રક્રિયા પોતે જાણતા હતા. પણ ચોવીસે અવતારોનાં સ્વરૂપો કેવાં હશે ? તેના દર્શનની પોતાને બહુજ અભિલાષા રહેતી હતી. તેથી જ્યારે પોતાને લક્ષ થયો ત્યારે, સમાધિમાં પણ એ દર્શનની અભિલાષા થતાં પ્રભુએ તેમની તે ઈચ્છા પૂર્ણ કરી. સમાધિમાં તેઓને અક્ષરધામમાં દિવ્યતેજના દર્શન થયાં. તે તેજ 'શીતળ શાન્ત છે રે કે તેજની ઉપમા નવ દેવાય' એવા મહા તેજસાગરમાં 'પુર્ણ પૂરૂષોત્તમનારાયણ'ના સાક્ષાત દર્શન થયાં. એ અલૌકિક દિવ્ય બ્રહ્મતેજમાં શ્રી ગઢડાના 'એભલખાચર'ના દરબારમાં નિંબવૃક્ષ નીચે બિરાજેલા એવા 'શ્રી સહજાનંદસ્વામી'ના સ્વરૂપનું ત્યાં દર્શન થયું. એ સ્વરૂપમાંથી શ્રી ધમડકા ગામે ખીજડા નીચે મળેલા નીલકંઠવર્ણીનું, અને ભુજની શાળામાં મળતા વૃદ્ધ વણીક ગ્રહસ્થનું તથા 'ખાણ' ગામે તેડવા આવનાર ભુજની વાટના ભોમીઆ વિપ્રનું પણ દર્શન થયું, અને તે ત્રણે સ્વરૂપો શ્રી સહજાનંદસ્વામીના સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયાં. શ્રી લાડુદાનજીએ ચારે સ્વરૂપોની મુખાકૃતિ એક જ છે તેમ ઓળખી આનંદ મગ્ન થયા. ત્યાં શ્રીજીની મુર્તિમાંથી એક તેજનું મોટું ચક્ર દેખાયું ને તે ચક્રમાંથી મહા તેજસ્વી ૧૦ દશ કીરણો નીકળ્યાં તેમાં

* સનાતન વેદ ધર્મમાં ૨૪ ચોવીસ અવતારો, શ્રી જૈન ધર્મમાં ૫–૫ ચોવીસ તીર્થંકરો. શ્રી ઇસ્લામી ધર્મમાં ૨૪ ચોવીસ પેગંબરો, પરમાત્મા ૨–૨ સ્વરૂપે થયા છે. પરમાત્મા શબ્દનો સરવાળો બાજુમાં લખ્યા પ્રમાણે ૨૪ ચોવીસ સંખ્યાનો થાય છે, એટલે ૨૪ નો આંક તેજ 'પરમાત્મા' ૪॥–૪॥ ૮–૮

'ભગવાન.' 'પ્રભુ' ખુદા જે કહો તે સર્વ ધર્મમાં 'ઇશ્વરના' નામનો છે. ૪॥–૪॥

૨૪
(સંપાદક)

પ્રથમના કીરણોમાંથી શ્રી 'મચ્છ' અવતારનાં દર્શન થયાં; તેણે તે સ્વરૂપે શું શું કર્યો કર્યા તે બતાવીને પાછા શ્રીજી સ્વરૂપના તે કીરણમાં લીન થઈ ગયા. પછી બીજા કીરણમાંથી 'કચ્છ' પ્રભુ, ત્રીજામાંથી 'વરાહ' ચોથામાંથી 'નૃસિંહજી,' પાંચમામાંથી 'વામનજી,' છઠ્ઠામાંથી 'પરશુરામજી' સાતમામાંથી શ્રી રામચંદ્રજી; આઠમામાંથી શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી, નવમાંથી 'બુદ્ધભગવાન' અને દસમા કીરણમાંથી કલ્કી ભગવાન, એમ એ મહા દશ અવતારોએ પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપોનાં અને આવતાર ધરી જે કાર્યો કર્યા, એ સઘળાનાં દિવ્ય દર્શન આપી શ્રીજીની મુતિમાં એ દશે સ્વરૂપો પાછાં લીન થઇ ગયાં. તે પછી એક સાથે ચોવીસ કીરણો નીકળતાં ચોવીસે અવતારો મુર્તિમાન થઇ શ્રીજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, જોત જોતામાં એ દિવ્ય તેજમાં, લાખો અવતારો, લાખો મુકતો, દિવ્ય સ્વરૂપે શ્રીજી મહારાજના દિવ્ય સિંહાસન સન્મુખ હાથ જોડી સ્તુતિ કરતા જણાયા; તેમ જ અનંત અવતારો, અનંત મુકતો, અનંત ઇશ્વરો, અનંત દેવો, અનંત શકિતઓ અને અનંત પાર્ષદોતે અનેક પ્રકારની સ્તુતિ કરતા શ્રી લાડુદાનજી એ સમાધિમાં જોયાં. એ મહા તેજોમય 'બ્રહ્મધામ [અક્ષરધામ]નાં સુખનો ખૂબજ અનુભવ લઈ પૂર્ણ પુરુષો-તમ શ્રી સહજાનંદ સ્વામીની મુર્તિને ખૂબ ખૂબ નિરખી. તેટલામાંતો એ અનંત અવતારો, વગેરે શ્રી સહજાનંદ સ્વામીના દિવ્ય સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયાં; માત્ર એક જ શ્રીજી મહારાજની દિવ્ય મૂર્તિ રહી. તેને પોતે નખ શીખા પર્યંત વારંવાર નિરખી. 'ધન્ય આજની ઘડી. ધન્ય આજની ઘડી,' એ મંગળ વાક્ય સમાધિ અવસ્થા ઉતરવાની તૈયારી થતાં કવિશ્વરના મુખારવિન્દમાંથી ધીમે સ્વરે કંઠ સ્થાનમાંથી ઝીણે સ્વરે સહુ સભા સાંભળવા લાગી.

મહા કવિશ્રીના મામાની સમાધિ

શ્રી લાડુદાનજીના મામા તો હરેક દેવી ઉપાસક (શકિત પંથી) હતા તેથી શ્રીજીએ કૃપા કરીને તેઓને તેનાં ઇષ્ટદેવ મહામાયા વગેરે અનંત શકિતઓના સમુહોનાં દર્શન થતાં, તે મારવાડી કવિરાજ તો, શકિતનાં અનંત સ્વરુપો જોઈ, પોતાને જે જે નામો યાદ આવે તે તે નામો બોલી કહેવા લાગ્યા કે 'હે મા હિંગોળ, હે મા અંબાજી, હે મહા માયા, હે આદ્યશકિત, હે જોગમાયા, હે મહાકાળી હે મહા સરસ્વતી, હે મહાલક્ષ્મી, હે ભવાની, હે ચંડી, હે નવલાખ લોબડીવાળી, મારી મા, મને આજ આપના સાક્ષાત દર્શન થયાં. માજી આપ તો આદિ અનાદિ જોગમાયા સર્વ કર્તાહર્તા છો.' એમ કહી

પ્રથમના કીરણોમાંથી શ્રી 'મચ્છ' અવતારનાં દર્શન થયાં; તેણે તે સ્વરૂપે શું શું કર્યો કર્યા તે બતાવીને પાછા શ્રીજી સ્વરૂપના તે કીરણમાં લીન થઈ ગયા. પછી બીજા કીરણમાંથી 'કચ્છ' પ્રભુ, ત્રીજામાંથી 'વરાહ' ચોથામાંથી 'નૃસિંહજી,' પાંચમામાથી 'વામનજી,' છઠ્ઠામાંથી 'પરશુરામજી' સાતમામાંથી શ્રી રામચંદ્રજી; આઠમામાંથી શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી, નવમાંથી 'બુધ્ધભગવાન' અને દસમા કીરણમાંથી કલ્કી ભગવાન, એમ એ મહા દશ અવતારોએ પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપોનાં અને આવતાર ધરી જે કાર્યો કર્યા, એ સઘળાનાં દિવ્ય દર્શન આપી શ્રીજીની મુતિમાં એ દશે સ્વરૂપો પાછાં લીન થઇ ગયાં. તે પછી એક સાથે ચોવીસ કીરણો નીકળતાં ચોવીસે અવતારો મુર્તિમાન થઇ શ્રીજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, જોત જોતામાં એ દિવ્ય તેજમાં, લાખો અવતારો, લાખો મુકતો, દિવ્ય સ્વરૂપે શ્રીજી મહારાજના દિવ્ય સિંહાસન સન્મુખ હાથ જોડી સ્તુતિ કરતા જણાયા; તેમ જ અનંત અવતારો, અનંત મુકતો, અનંત ઇશ્વરો, અનંત દેવો, અનંત શકિતઓ અને અનંત પાર્ષદોતે અનેક પ્રકારની સ્તુતિ કરતા શ્રી લાડુદાનજી એ સમાધિમાં જોયાં. એ મહા તેજોમય 'બ્રહ્મધામ [અક્ષરધામ]ના સુખનો ખૂબજ અનુભવ લઈ પૂર્ણ પુરુષો-તમ શ્રી સહજાનંદ સ્વામીની મુર્તિને ખૂબ ખૂબ નિરખી. તેટલામાંતો એ અનંત અવતારો, વગેરે શ્રી સહજાનંદ સ્વામીના દિવ્ય સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયાં; માત્ર એક જ શ્રીજી મહારાજની દિવ્ય મૂર્તિ રહી. તેને પોતે નખ શીખા પર્યંત વારંવાર નિરખી. 'ધન્ય આજની ઘડી. ધન્ય આજની ઘડી,' એ મંગળ વાક્ય સમાધિ અવસ્થા ઉતરવાની તૈયારી થતાં કવિશ્વરના મુખારવિન્દમાંથી ધીમે સ્વરે કંઠ સ્થાનમાંથી ઝીણે સ્વરે સહુ સભા સાંભળવા લાગી.

મહા કવિશ્રીના મામાની સમાધિ

શ્રી લાડુદાનજીના મામા તો હરેક દેવી ઉપાસક (શકિત પંથી) હતા તેથી શ્રીજીએ કૃપા કરીને તેઓને તેનાં ઇષ્ટદેવ મહામાયા વગેરે અનંત શકિતઓના સમુહોનાં દર્શન થતાં, તે મારવાડી કવિરાજ તો, શકિતનાં અનંત સ્વરુપો જોઈ, પોતાને જે જે નામો યાદ આવે તે તે નામો બોલી કહેવા લાગ્યા કે 'હે મા હિંગોળ, હે મા અંબાજી, હે મહા માયા, હે આદ્યશકિત. હે જોગમાયા, હે મહાકાળી હે મહા સરસ્વતી, હે મહાલક્ષ્મી, હે ભવાની, હે ચંડી, હે નવલાખ લોબડીવાળી, મારી મા, મને આજ આપના સાક્ષાત દર્શન થયાં. માજી આપ તો આદિ અનાદિ જોગમાયા સર્વ કર્તાહર્તા છો.' એમ કહી

સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ત્યાં તો તેઓને પણ મહા દિવ્ય અને તેજોમય બ્રહ્મહોલના દર્શન થયાં. ત્યાં દિવ્ય સિંહાસન ઉપર 'ગઢડા'માં નિંબ વૃક્ષ નિચે બિરાજેલા **શ્રી સહજાનંદસ્વામીને** જોયા. થોડી વારે પ્રથમ દર્શન કરેલી અનંત શકિતઓ (દેવીઓ) ત્યાં સેવામાં હાજર થઈ. તેમાં કોઈ દેવીઓ બ્રહ્મહોલના મુકતો માટે કંચન કળશોમાં સુધા જળો ભરી લાવે છે, કોઈ દેવી તો પ્રભુનાં કંચન પાત્રોને માંજે છે, કોઈ શકિત પારિજાતક આદિ દિવ્ય પુષ્પોના હારો ને ગજરાઓ ગુંથી રહેલ છે; કોઈ શકિત હિંડોળા ઉપર બિરાજી રહેલા શ્રીહરિજીને ઝૂલાવે છે: કોઇ શ્રીહરિજીના ચરણ ચાંપે છે, કોઈ દેવીઓ એ બ્રહ્મહોલની શેરીઓ બજરો વાળે છે; તેમજ બીજી અનંત દેવીઓ હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને સ્તુતિ કરી રહેલ છે. આવું દિવ્ય દર્શન થતાં એ શકિત ઉપાસક મારવાડી ચારણને (દેવીપુત્રને) ક્રોધ ચડયો. ક્રોધ ચડતાં સમાધિ ઉતરવા લાગી ગઢવી મનમાં કહેવા લાગ્યા કે. આ સિંહાસન ઉપર ચડી બેઠેલો ગઢડાવાળો કાઠીઓ ભગવાન મારી 'મા' પાસે આવાં હલકાં કામો (વાસીદા) વગેરે કરાવે છે ! આ બધું જાદુ છે એવો સમાધિમાં સંકલ્પ (ક્રોધ) થતાં તેઓશ્રી લાડુદાનજીથી પ્રથમ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા.

જાગૃત થતાં બાજુમાં જોતાં પોતાના ભાણેજ શ્રી લાડુદાનજીની **'શબાકાર'** કાયા જોતાંજ ગઢવી બોલવા લાગ્યા કે, 'સ્વામિનારાયણ ? તમે મારા ભાણેજને આ શું કરી નાખ્યું ? અંતે જાદુગરાએ જાદુ કર્યું ખરૂં ? મને પણ ભૂરકી નાખી ભરમાવવા મૂર્છા ખવરાવી. મારી દેવીઓ (માતાઓ)ને સ્વર્ગના વાસીદાં વાળતાં મને દેખાડી ? બોલો ? હવે મારા ભાણાને જલદી બોલતો કરો. આવી રીતે તેઓ પોતાની મારવાડી ભાષામાં થોડું ગુજરાતી સાથે બોલવા લાગ્યા,

શ્રીજી મહારાજ કહે "ગઢવી અમે તમારા ભાણેજને કાંઈ કરેલું નથી; તેમને એવું કોઈ વાર થઈ જતું હશે. તેમ જ તમોને જે દેવીઓનાં દર્શન થયાં તે ઠીક થયું તે તો જેવું હતું તેવું જણાયું હશે."

ગઢવી કહે, મહારાજ કાપ્યા ઉપર લુણ લગાડો માં. અમારી મશ્કરી ઝાઝી નહીં સારી. એમ કહી તે એક પ્રાચીન દુહો બોલ્યા :

ચારણને ચકમક તણી, ઉઝી ન ગણે આગ,
ટાઢી તો યે ત્યાગ, લાગે લાખણ શીયા ઉત્ત.

ભાવાર્થ=ચારણમાં અને 'ચકમક' (નામના પથ્થર)માં અગ્નિ નજરે દેખાતી નથી તેથી તેને ઓલાઈ ગયેલી ન માનવી, કારણ કે તેને

જરાક ટપોરો મારતાં તેમાંથી તુરત જ અગ્નિના તણખા ઝરવા માંડે છે. ભલે એ ઠંડી લાગે છે છતાંએ તેનો ત્યાગ કરવો; તેને ટકોર મારવી નહીં. માટે હવે તમો અમારી મશ્કરી નહીં કરતાં મારા ભાણેજને બેઠા કરીને બોલવો કરો; નહીં તો હું ચારણ છું, તે મારી ભેઠમાંથી 'કટાર' કાઢી 'ત્રાગુ' કરીને તમો સહુને મારૂં ચારણનું લોહી છાંટીશ. એમ કહેતાંકને પોતાની ભેઠમાંથી રૂપે મઢેલો મારવાડી મોટો 'કટાર' મ્યાનમાંથી કાઢી, જેવો પોતાના ગળામાં ઘા કરી સોંસરો કાઢવા જાય છે તેટલામાં શ્રીજી મહારાજે તેનાં નાડી પ્રાણ ખેંચતાં હાથ જેમનો તેમ મૂઠીમાં કટાર ઝોતો અધર સજડ રહી ગયો. ગઢવીએ બીજો હાથ બદલાવી કટાર ઝાલ્યો; ત્યાં તે પણ જેમનો તેમજ રહ્યો. તેથી ખીજાઇને ગઢવી કહે છે કે, સ્વામિનારાયણ ! તમારો વશ કરેલો આ બાળરો ભુત મારાં બન્ને કાંડાઓ ઝાલી રાખે છે; પણ હવે તો હું જીભ કરડીને મરીને તમને 'ચારણહત્યા' ચડાવીશ,

શ્રીજી મહારાજ કહે, "ગઢવી ! તમને ઠીક લાગે તેમ કરો મરવું, જીવવું એ તમારા હાથમાં નથી. તે તો ભગવાનના જ હાથમાં છે." તે સાંભળી ગઢવી વધુ ખીજાયા; તેથી પોતાનું મોઢું ઉઘાડી જીભને બે દાંતો વચ્ચે હાથથી ખેંચીને કચરી ખાઈ મરવાનો ઈરાદો કર્યો. વળી શ્રીજીએ તેના નાડી પ્રાણ ખેંચ્યાં, એટલે ગઢવીના હાથ ઠેકાણે હાથ રહ્યા. એક હાથમાં કટાર રહ્યો અને મોઢું તો ગોંખલાના જેમ પહોળું રહ્યું, (ઉઘાડુંજ રહ્યું ભેળું ન થયું), તેથી બોલી પણ શકાય નહિં. એટલે ચારે બાજુ રૂદ્રરૂપ ધારણ કરી આંખોના લાલ ડોળાઓથી ચકરવકર જોયા કરે. એટલામાં શ્રીજી મહારાજની ઈચ્છાથી મહા કવિ શ્રી લાડુદાનજી પણ સમાધિ અવસ્થામાંથી જાગૃત થયા.

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિત, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે તૃતીય પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને અંતર્યામીપણું બતાવી બન્ને મામા ભાણેજને સમાધિનું ઐશ્વર્ય બતાવ્યું તે નામે દ્વિતીયોઽધ્યાય સમાપ્તઃ ॥૨॥

...

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૩ ત્રીજો

શ્રીજીનો સર્વોપરીપણાનો નિશ્ચય

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ સમાધિમાં બ્રહ્મહોલમાં જે મૂર્તિ દિવ્ય સિંહાસન ઉપર ભાળી હતી અને જેમાંથી અનંત અવતરો નીકળીને પાછા તે મુર્તિમાં જ લીન થયા હતા, એજ આ શ્રી **સહજાનંદ સ્વામી** સર્વ આવતારના અવતારી, સર્વ કારણના કારણ, પરબ્રહ્મ પુરુષો-તમ નારાયણ સાક્ષાત નરદેહ ધરી, આ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયા છે, ને પોતે જ તે પ્રગટ પ્રભુ મને આજે મળ્યા, છે તેવો દઢ નિશ્ચય થતાં, ત્યાં જ તે વખતે સ્વસ્થ થઈ પોતે ચારણી કાવ્યનો એક છપય છંદ રચી શ્રીજી મહારાજને સંભળાવે છે કે–

છપય છંદ

એહિ મચ્છ, એહિ કચ્છ, એહિ સૂકર તનું ધાર્યો
એહિ બને નરસિંહ, દુષ્ટ હરનાકંસ માર્યો,
એહિ વામન વપુ કીન, લીન પદ તીન ભુવ ત્રય,
એહિ ફરશીધર રામ એહીં રઘુપત કિય જગજય,
એહિ કૃષ્ણ, બુદ્ધ, નિકળંક એહિ, તેહી ભેટત ભવભ્રમ ટલે,
કિતનેક રૂપ 'લાડૂ' કહે, 'સો યહ સહજાનંદ મિલે.

ભાવાર્થ–આ મૂર્તિમાંથી જ મચ્છાવતાર, કચ્છવતાર, નૃસિંહાવતાર, (હિરણ્યકસ્યુપુને મારનાર) વામનાવતાર, અને પરશુરામ અવતાર, થયેલા છે, આમાંથી જ રઘુપતિ (રામાવતાર) અવતાર; કૃષ્ણાવતાર, તથા બુદ્ધાવતાર થયા છે; અને આમાંથી જ હવે કલ્કી (નકળંક) અવતાર થશે. કવિ લાડુદાનજી કહે છે કે તેમનાં હું કેટલાંક રૂપો કહુ? જેમના મિલાપથી આ ભવાટવીની ભ્રમણા (જન્મ મરણ) ટળે છે, એવા આ પ્રગટ પ્રભુશ્રી **સહજાનંદસ્વામી** મને આજે મળ્યા!

ઉપર મુજબ સ્તુતિ છપય બોલી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા, અને શ્રીજી મહારાજના સ્વરૂપને વારંવાર નમી નમી તે ઘડીને ધન્ય માનવા લાગ્યા

મામા તરફ જોતાં જ હાથમાં ખુલ્લો કટાર ભાળીને કહેવા લાગ્યા કે, 'મામા, મામા, આ શું કરો છો? કોના સામા તમે આટલો ક્રોધ કરો છો? એમ કહી શ્રીજી મહારાજ સામા હાથ જોડીને કવિ લાડુદાનજી કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ! જીવના સ્વભાવ સામું નહીં જોતાં આપ આપના બીરદ સામું જો જો! એમ સ્તુતિ કરી મામાના હાથમાંથી કટાર છીનવી લઇ, શ્રીજીનો મહિમા સમજાવી શાન્ત કર્યા. પછી શ્રીજી મહારાજે ભોજનનો સમય થતાં મહા કવિશ્રીને ભોજન વિધિ કરવાને ઉતારે જવાની આજ્ઞા કરી. મહા કવિ શ્રીજી મહારાજના ચરણ સ્પર્શ કરી, પગે લાગી અને સર્વ સભાને પણ પગે લાગી **'જય સચ્ચિદાનંદ'** કહી દરબાર શ્રી એભલ ખાચર સાથે પોતે તથા મામા ઉતારે ગયા.

દરબાર શ્રી એભલ ખાચરની મનુવાર,

દરબાર શ્રી એભલ ખાચરે બાજુના એક નાના દરબારગઢના વિશાળ ઓરડાઓમાં કવિશ્રીનો ઉતારો ગોઠવી રાખેલ હતો, જ્યાં દરેક પ્રકારની સગવડતા કરી હતી. ગામમાં રહેતા જીવા ખાચર આદિ કુટુંબીજનો, અન્ય કાઠી દરબારો, મહા કવિશ્રીની પ્રખ્યાતિ સાંભળી, સૌ ત્યાં આવી મળ્યા. પરસ્પર ક્ષેમ કુશળતા પુછી રાજરીતિએ બેઠા. જમવાનો સમય થયો હોવાથી દરબાર શ્રી એભલ ખાચરે મહા કવિશ્રીની સાથે જમવા બેસવાને જીવા ખાચર આદિ સહુને આગ્રહ કરી જમવા રોકયા.

જમવાનો વિશાળ ઓરડો, તોરણ, ચાકળા, કાંધીઆં, ક્રાણીઆ, સાખીઆં, સુરજમુખી વગેરે હીરનાં ભરત ભરેલાં, મોતી ભરેલાં, નાના કાચના આભલાં ભરેલા ભરત ચિત્રોથી તથા ગાદલાં, ગોદડાંની મળીઓ, ત્રાંબા પીત્તળનાં કામ વાસણો, પેટી, પટારાઓ, ઢોલીઆઓ, હાંડોળાઓ, સાંગા માચીઓ, વગેરેથી શણગારેલો હતો. એ ઓરડામાં કાઠી દરબારોની રાજરીતે તેમાં પાંતીઆં, પાથરી માથે ગાદલીઓ, સફરા ચાકળાઓ, નાખી તેની આગળ ઘુઘરીઓ અને ટાચકા જડેલા બાજોઠની રંગીત મોટા અને લાંબા બાજોઠો ઢાળ્યા. તેના ઉપર સફેદ પાથરણાં (ચાદરો) પાથરી બાજુમાં ત્રાંબા પીત્તળની પાંદડીવાળી 'પડઘીઓ' ઉપર જળથી ભરેલી ઝારીઓ, શીરાઇઓ, કળશીઆઓ, પ્યાલાઓ, આબખોરાઓ વગેરે મેલ્યા અને હાથ ધોવા માટે સુંદર પાળાંઓ રૂમાલો સાથે રાખ્યાં. ઓર-

ડાની જાળીએ બારીએ અગરના ધુપોનાં પી-તળનાં દીવેલીઆંઓ સુગંધી બ્હેકાવતાં મેલ્યાં. ભોજન તૈયાર થતાં અનેક જાતના પકવાનોથી ભરેલા મોટા મોટા થાળો અને ખુમચાઓમાં મોટી મોટી 'તાંસળીઓ,' અધોલીઓ, આળખોરાઓ, ગંજીઆ વાટકાઓ, ગરમલીઓ, વગેરેમાં અનેક વ્યંજનો, શાક, પાન,ચટણી, મશાલાઓ, અથાણાંઓ. પાપડ, ફરફર, વગેરે ફરસાણો આદિ ભોજન સામગ્રીની અનેક વાનીઓ પીરસેલી હતી તેના ઉપર સફેદ ધોયેલા મોટા રૂમાલો ઢાંકી અનેક દાસદાસીઓ હાજર થયાં. દુધનાં દેગડાંઓ, દહીનાં ડાબરીઆંઓ 'ઘી'ની વાઢીઓ વગેરે ભોજન સામગ્રી ઓરડામાં હાજર થતાં. 'છાશું પીવા પધારો' (એટલે જમવા પધારો) એમ હજુરીઆઓએ આવીને કહ્યું એટલે સૌ કાઠી દરબારો સાથે મહા કવિશ્રી, તેમના મામા સાહેબ સાથે જમવા ઉઠયા.

પહેરેલા પોશાંગથી સજ્જ થયેલા સૌની યોગ્યતા પ્રમાણે સામાસામી પંકિત કરી જમવા બેઠા. માણસોએ હાથનાં પાળાંઓ ઝાલી જળથી હાથ ધોવરાવી, હાથ લુવા રૂમાલો આપ્યા. બાજોઠ ઉપર આગળ ધરેલા મોટા મોટા ખુમચાઓમાં ચાર ચાર જણાઓ અકેક થાળમાં સામસામા જમવા બેઠા. માંગલિક કાર્યમાં મોટા જમણ તરીકે ગણાતા 'કંસાર'ને ખોબે ને ધોબે પીરસી, ઉપર ધારે ખૂબ 'ઘી' પીરસવામાં આવ્યાં. હજુરીઆ માણસોએ 'કહણાઓ' કર્યા (હાથેથી બધું મીલાવીને ચોળવું તે) પછી 'જે સુરજદાદા' કહી જમવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં, મિજમાનોને કોળીઆઓ દેવાયા મિજમાનોએ દરબારોને કોળીઆઓ આપ્યા. એવી રીતે આમા સામા કાઠી દરબારોના રીવાજ પ્રમાણે જમવાની સાથો સાથ અનેક પ્રકારની વાતો અને હાસ્ય વિનોદ કરતા કરતા સૌ દાયરો જમવા લાગ્યો. તાણ્યું કરી કરી (આગ્રહ કરી કરી) ફરી ફરીને અનેક પ્રકારની વાનીઓ પીરસાણી, અને છેવટ અન્ય વર્ણમાં જેમ ભાતદાળ પીરસાય છે તેમ કાઠી, ચારણ, રાજપુતોમાં છેલ્લે દુધ ભાત અને સાકર દળેલી પીરસાવાનો ચાલ હોવાથી, કાઠીઆવાડી (ભગરી; સાકરડી, કુંઢી, ધ્રાખડી, નવચાંદરી, નાગલી, કાળુડી, ભુરી વગેરે જાતની) ભેંસનાં દૂધ કે જે જમતાં (પીતાં) જીભ તાળવે ચોટતી જાય એવાં) ઘાટાં સ્નિગ્ધ, અને સ્વાદિષ્ટ દુધોનાં ગોગરણાં, ત્રાંબડી અને દેગડીઉંની ધારે મોટી મોટી તાંસળીઓમાં રેડાયાં (પીરસ્યાં) તેમાં દળેલી સાકર સાથે ઉમદા ચોખા (ભાત) ચોળી સૌ જમવા લાગ્યા. જેણે પોતાની મુછોને વળ દઈ ત્રણ ત્રણ આંટાઓ વાળી ઊંચી ચડાવેલી હતી તેઓ તો

બહુ જ સુંદર રીતે દુધ સાકર ચોખા પી શકતા હતા. પણ હાથની આળસે મૂછો મોઢામાં આવે,' એ કહેવત પ્રમાણે મૂછોવાળાઓમાંના કેટલાકની મૂછો તાંસળીઓમાં દુધમાં બોળાઈ જતાં (વરસાદથી મકાનનાં નેવાં સુધે તેમ) દુધથી ત્રબકતી જોઇને બીજા હસવા લાગ્યા. કેટલાક જમનારાઓ તો પોતાની મુછો એક હાથે ઉંચી ઝાલી પછી દુધનો ઘુંટડો ભરતા. છેવટે સૌ ઇચ્છા મુજબ 'દહીં,' છાશ વગેરે પીને * જમણ અંતે ચળુ કરી, મુખવાસ લઈ, હોકા પાણી પીને કાઠી દરબારો 'રામરામ' કરી, સૌ સૌની ડેલીએ ગયા, અને મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી પણ પોતાનો પોશાક ઉતારી પલંગ ઉપર આરામ કરવા પધાર્યા. મામાશ્રીને તો કાઠી દરબારોએ જમણ જમ્યા પહેલાં ખુબ અફીણની મનવાર કરતાં (કસુંબો પાતાં) અનાજના અને અફીણના નીશાથી બીજા પલંગ ઉપર સુતા વેંતજ ઉંઘ આવી ગઇ. કવિશ્રીના સાથેના માણસોએ પણ જમી ઘોડાઓ વગેરેને 'ચંદી' ઘાસ આપી પોતપોતાને આસને આરામ કર્યો.

મહા કવિશ્રી તો પલંગ ઉપર આરામ કરતા શ્રીજી મહારાજનું અંતર્યામીપણું સામર્થિ તેમજ સમાધિમાં થયેલાં દિવ્ય દર્શનનું મનન, ધ્યાન કરવા લાગ્યા. સમાધિમાં થયેલા મુખ્ય દશ અવતારોએ શું શું કાર્યો કર્યાં ? અને એ સર્વ અવતારોનું મુળ સ્વરૂપ મને પ્રગટ મળ્યા તે જ આ સહજાનંદસ્વામી પોતે જ સાક્ષાત છે, તે સર્વ હકીકતને કાવ્યમાં ગુંથવા લાગ્યા. એ દશ અવતારોની સ્તુતિના રૂપમુકુંદ છંદ'નું કાવ્ય પુરૂં થયે, સ્વચ્છ લખી ખરડો તૈયાર કરી, પછી થોડો આરામ કરી, બપોર પછી જાગ્યા. જળપાન કરી નૂતન કાવ્ય વિચારી વાંચવા લાગ્યા.

સાંજની સભા

સાંજે નિંબવૃક્ષ તળે શ્રીજીમહારાજે સભા ભરી હતી ત્યાં.

---

* દાયરાઓમાં બેસી, આ જમણ જોયું હોય તેને જ આ વાતનો ખ્યાલ આવે તેમજ ચાલુ યુગના કલીનશેવ કરનારા અત્યારના નવયુવકને પાશેર દુધ પણ ન પચાવી શકે, તેને ઉપરની વાત પણ નવાઈ જેવી લાગશે. આ તો અઢારના રૌકાની મરદ મૂછાળાઓની વાત છે. (સંપાદક)

ગામ પરગામનાં ઘણાંયે લોકો મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી આવ્યાની વાત સાંભળીને તેમને જોવા સારૂ ત્યાં આવ્યાં હતાં. શ્રીજીમહારાજ અને સંતો સભામાં આવી બીરાજ્યા પછી એક હજુરી પાર્ષદ (બેચરજી ચાવડા) મહા કવિશ્રીને ઉતારે તેડવા આવ્યા; તેથી મહા કવિશ્રી પણ રજવાડી પોષાક સજી ભેઢમાં સોનેરી મૂઢનો કટાર, ખંભે સોનેરી મૂઢની તલવાર (રૂપીઆ જડેલી લાંછ (પટા) સાથે) અને હાથમાં 'શ્રી અવતાર ચરિત્રનો ગ્રંથ લઈ સભામાં આવ્યા એભલખાચર તથા જીવાખાચર આદિ દરબારો સામા લેવા ગયા. શ્રીજીમહારાજના પલંગ પાસે જ કવિરાજ માટે મોટો ગાદી તકીઓં નખાવેલ હતો. કવિશ્રીએ આવી સૌ સભાને બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા અને શ્રીજીમહારાજના ચરણનો સ્પર્શ કરી, સૌને પગે લાગી, શ્રીજીના સન્મુખ પોતાને આસને બિરાજ્યા.

શ્રીજીમહારાજે શ્રી 'લાડુદાનજી' સામુ જોઈ ને કહ્યું જે, "કેમ કવિરાજજી ! રાજસ્થાનોમાં રાજ્યોના ઇતિહાસો શોધી જેમ રાજાઓનાં યશોગાન કરો છો તેમ તમે પ્રભુના અવતારોનાં ચરિત્રોનો ઇતિહાસ શોધી આજે જે નવીન કાવ્ય રચેલ છે; તે સંભળાવો જોઈએ ?" લાડુદાનજી તો શ્રીજીની આવી અંતર્યામી શકિતથી વિસ્મિત થયા, અને નવા રચાએલાં છંદનો ખરડો [કાગળ] અવતાર ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી કાઢી શ્રીજી મહારાજ સન્મુખ ચારણી હલકથી બોલવા લાગ્યા. મેઘપડછંદા સમો પહાડી અવાજ, ગંગાની ધારા જેવી અસ્ખલિત વાણી પ્રવાહ, સુકોમળ અને ચિત્તાકર્ષક મધુર કંઢ, ચારણી ભાષામાં રચેલા "રૂપમુકુંદ છંદ" માં યથા નામા તથા ગુણાની પેઠે, મુકુંદોનાં રૂપો (ઇશ્વિર સ્વરૂપો)નું વર્ણન કરવા લાગ્યા, એ સમયે મોરલાઓ બોલવા લાગ્યા, સૌ સભાજનો, છંદ સાંભળતાં મંત્ર મુગ્ધ થયા કેમકે અત્યાર સુધીમાં મહા કવિશ્રીએ માત્ર એક ગુજરાતી ભાષાનું કીર્તન અને એક છપય જ સંભળાવેલ હતા. તેમની એ અમૃત વાણી સાંભળવા આખું ગઢડું ગામ ત્યાં આવેલ હતું.

કવિરાજ એ છંદની એકેક કડી બોલી તેનું વિવરણ કરી બતાવે ને ફરી તે જ છંદ બોલે, ત્યાં તો એ સર્વ સભાને શ્રીજીની મૂર્તિમાંથી તે તે અવતારનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય અને પાછો તે છંદ પુરો થાય ત્યારે એ સ્વરૂપ શ્રીજી મહારાજમાં સમાઇ જાય. આવી રીતે છંદ બોલતાં દશે અવતારો અનુક્રમે પ્રગટ થઇ ને શ્રીજીની મૂર્તિમાં લીન થતા દેખાયા.

શ્રી દશ અવતારો રૂપે શ્રીજી મહારાજની સ્તુતિ

॥ દોહા ॥

મચ્છ, કચ્છ વારાહમણ, નરસિંઘ, વામન, નામ
કર ફરશી, રઘુપતિ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, નિકળંક પ્રણામ. ॥ ૧ ॥

અર્થ:–મચ્છ, કચ્છ અને વારાહ કહીએ, તથા નરસિંહજી અને વામનજી જેનાં નામ છે, તથા હાથમાં ફરશી ધારી એવા ફરશુરામ, રઘુનાથજી, શ્રીકૃષ્ણ, બુદ્ધ, તથા નિકલંકને પ્રણામ કરું છું.

વેદ શંખાસુર લે ઘટે, વાણી ઘટે સો બ્રહ્મ,
તોય ઉદધિ ચાડણ તઠે, પ્રગટે મચ્છ પ્રથમ, ॥ ૨ ॥

અર્થ:–શંખાસુર નામનો ત્ય વેદ લઇ ને વટી ગયો તેથી બ્રહ્માની વાણી ઘટી ગઇ, ત્યારે સમુદ્રને ચાળવવા વાસ્તે તેને કાંઠે પ્રથમ મચ્છરૂપે ભગવાન પ્રગટ્યા.

રૂપ મુકુંદ છંદ

પ્રથમં ધર રૂપ અનૂપ પ્રથી પર, કાયમ મચ્છ સ્વયં છકલા.
જલ લોધ કરે મહા જોધ પતિ જગ, કારણ શોધ લઈ કમલા,
શિરછેદ શંખાસુર વેદ લિયે સબ, મેટણ ખેદ વિરંચિ મહી,
અતિ આનંદ કંદ મુનિંદ,આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી ॥ ૧ ॥

કચ્છ ધાર વપુ અવતાર રમાકજ, સાર લહિ મથયા સગરં,
કરતાર ચક્રંધર રાહ કપેશર, અમ્ર અમી વિષદે અસુંરં.
વડવાન ઘટં બ ધિવાન કિયોબળ, ત્રિસધિ રૂપ અનૂપ તહિ.
અતિ આનંદ કંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી.॥ ૨ ॥

હરિ હોય વરાહ હણ્યો હરણાયક, નાયક લાયક નુરનલં,
ધરવાળ લઈ પ્રતિપાળ દેઢાંધર, ખ્યાત વિશાળહ કાળખલં.
જગનાથ નમો સમરાથ જગોજગ, આથ જનં ગુન ગાથ અહી.
અતિ આનંદ કંદ મુનંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી.॥ ૩ ॥

પ્રગટે નરસિંઘ અબીહ પ્રથિપર, ત્રાસ નિવારણ દાસતણું,
પ્રલ્હાદ હિતં અસુરાંણ પ્રહારણ, વેશ કરાળ ભયાળ બણું;
હરણાકંસ માર ઓધાર જનં, હરિ કે જશ વાર ઉચાર કહી,
અતિ આનંદ કંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી ॥૪॥

સુરરાજ કજં અવતાર સુ-ધારણ, વામણ અંગ સુચંગ બણું,
દ્વિજ દીન ચલં બલ, આગલ દાખત, તીન ક્રમં ધરદે ત્રિપણું;
વર લે વધ વ્યોમ, સુભોમ ભરે બલ, દાબ રસાતળ રાજદહી,
અતિ આનંદ કંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૫॥

ધન ધામ દ્વિજં ફરસરામ તનંધર, હેત પિતા નિજ માત હણું,
કરપાણ ફરસી, નક્ષત્રાણ કરે, ધર ત્રોડભુજા સહસ્રાણ તણું;
કરતાર અપાર પ્રકાર બહૂકર, વારકેહી અવતાર લહી,
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૬॥

હોય નાથ નરં રઘુનાથ સુરાંહિત, ઇશજગં દશશીશ અરં,
શુધ સીતલઇ જુધ જીત નિશાચર, કીત જગં સપ્રણિત કરં;
ધનુષંધર ભાર ઉતાર સબેધર, નાર રૂષી અવિધાર લહી,
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૭॥

કૃષ્ણું અવતાર ઓધારજનં, હરિ કંસ સંહાર વિહાર કિયં,
વછબાલ વયાલ નથે વિસવેસર, રીઝત બાલ ગોપાલરિયં;
વસુકોપ અનોપ કિયો વ્રજપેં, તબગોપ રખે ગિરિરાજગ્રહી,
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૮॥

પ્રગટે બુધ સો શુધ બોધ પ્રકાશણ, જોધ મનં અવરોધ જગં,
સબ મતસરં ઉપંરત વ્રતંશન ભૂર ઉમંત અસંત ભગં;
નિસપ્રેહ, નકામ, નસ્વાદ, નલોભિય, માનવિના વૃતમાન મહીં,
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૯॥

જબહોસિય રોળ કરોળ મહાજગ, હોય કળુ ધ્રમ લોપ હાસી,
અસુરાણ જુરાણ ભયાણ વધે, અળ દ્વેષ શુભેષ દિખે ધરસી;
ધજરાજ ચઢે નિકળંક ચક્રંધર, ભે હરસી જયકાર ભહી;
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૧૦॥

અવતાર અનેક લિયા અવિનાસિય, લાખ અલેખ અબે લયસી,
સહજાનંદ રૂપ અનૂપ સબેહિય વ્યાપક રૂપ રયો વિલસી;
નિતનીમિત્ત રૂપ અનૂપ નિરંજન લાડુય તાહિકી ઓટલહી
અતિ આનંદકંદ મુનિંદ આરાધત, સો સહજાનંદ રૂપ સહી. ॥૧૧॥

છપય

એહી મછ એહી કછ, એહી શુકર તનુ ધાર્યો,
એહી બને નરસિંઘ, દુષ્ટ હરનાકંસ માર્યો;
એહી વામન વપુધીન, લીન પદ તીન ભુવનત્રય;
એહી ફરશી ધર રામ, એહી રઘુપતિ કિય જગ જય.

એહી કૃષ્ણ બુદ્ધ નકળંક એહી, તેહી ભેટત ભવભ્રમ ટળે,
કીતનેક રૂપ લાડુ કહે, સો યહ સહજાનંદ મળે ॥૧॥

અર્થ–પૃથ્વી ઉપર (સમુદ્ર પૃથ્વી ઉપર છે માટે પૃથ્વી ઉપર) પ્રથમ મચ્છની કાયાનું રૂપ, ઉપમા ન આપી શકાય તેવું ધર્યું; તે પોતાની ઈચ્છાથી કળાનો અવતાર કહેવાય. મોટા યોદ્ધાઓના સ્વામી એવા મચ્છદેવે સમુદ્રના જળનું આલોડન એટલે મંથન કર્યું; અને જગતના વાસ્તે પૃથ્વી રૂપી દોલત્ત શોધી લીધી, અને શંખાસુર દૈત્યનું માથું કાપીને તેની પાસેથી બધા વેદ પાછા લાવીને બ્રહ્માનો તથા પૃથ્વીનો ખેદ મટાડયો, એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ અને મુનિના ઇન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે, તે આજ સહજાનંદ સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૧)

દુર્વાસા ઋષિના શ્રાપથી લક્ષ્મી સમુદ્રમાં પડી હતી, તે લક્ષ્મીને વાસ્તે કાચબાના દેહનો અવતાર ધર્યો; અને સાગર મંથન કરીને લક્ષ્મીની શુધ લીધી, તે જગતકર્તાએ હાથમાં ચક્ર ધરીને રાહુનું માથું કાપ્યું, અને દેવોને અમૃત પાયું; અને અસુરોને ઝેર જેવી મદીરા પાઈ; વળી તે સમે બળે કરીને વડવાનળ અગ્નિને ઘડામાં બંધીવાન કર્યો, એવા ત્રણ પ્રકારનાં અનુપમ રૂપ ધરીને ત્યાં કામ સાધ્યાં એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ, અને

મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે તે આજ સહજાનંદસ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૨)

ભગવાને વારાહ રૂપ થઇને હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને માર્યો, તે ભગવાન સર્વના લાયક ઉપરી અને તેજના નાથ રૂપ બન્યા; તેમણે પૃથ્વીને વાળી લઈને પ્રતિપાલન કરનારા ભગવાને દાઢ ઉપર ધેરી તે વાત પ્રખ્યાત છે તે મોટા દુષ્ટના કાળરૂપ છે. એવા હે જગતના નાથ, તમોને નમસ્કાર કરૂં છું. તમો જુગે જુગમાં સમર્થ છો; તમે હરિભકિતની આથ (પુંજી) રૂપ છો, અને શેષનાગ તમારા ગુણની ગાથા ગાય છે, એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે તે આજ સહજાનંદસ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે (૩)

પોતાના દાસ પ્રહલાદના ત્રાસ નિવારણ કરવાને, જેના જેવો બીજો કોઈ નથી એવા, નૃસિંહ રૂપે પૃથ્વી ઉપર પ્રગટયા. પ્રહલાદના હિતને વાસ્તે મદમાં અંધ થયેલા અસુરને મારવા સારૂ મહા વિકરાળ ભયંકર વેષે બની હિરણ્યકશ્યપને મારીને જનનો (ભકતનો) ઉદ્ધાર કર્યો, એવા ભગવાનનો જશ વારે વારે ઉચ્ચારીને કહું છું કે, એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે, તે આજ સહજાનંદ સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૪)

ઈન્દ્રમહારાજનું કાજ સુધારવાને વાસ્તે પવિત્ર વામન અંગે બન્યા અને ગરીબ બ્રાહ્મણ થઇને ચાલ્યા, બળી રાજા આગળ જઇને કહ્યું કે ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપવાની પ્રતિજ્ઞા કર, પછી એવું વરદાન લઇને આકાશમાં વધીને પૃથ્વી ભરી લીધી, અને બળી રાજાને રસાતળમાં દાબ્યો. તે ત્યાંનું રાજ્ય આપ્યું. આવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે તે આજ સહજાનંદસ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૫)

જે બ્રાહ્મણને ઘેર ફરશુરામ રૂપે દેહ ધર્યો તે બ્રાહ્મણના ઘરને ધન્ય છે. તે પરશુરામે પિતા ઉપર હેત રાખીને પોતાની 'મા'ને મારી નાખી, અને હાથમાં કિરપાણ (તરવાર) જેવી ફરશી ધરીને નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી: અને સહસ્રાર્જુનના હજાર હાથ ત્રોડી નાખ્યા. તે જગતકર્તાએ બીજા પણ કેટલાએક અવતાર લઇને અનેક પ્રકારથી ઘણીવાર, એટલે બહુ પ્રકારે, સહાયતા કરી છે. એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ અને મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે, તે આજ સહજાનંદસ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૬)

દેવતાઓના હિતના વાસ્તે તે નાથ નરરૂપે રામચંદ્રજી થયા; તે જગતના ઈશ્વર દશ માથાવાળા રાવણના શત્રુ થયા, તેમણે સીતાજીની શુદ્ધ લીધી; અને રાક્ષસ સાથે યુદ્ધ જીત્યા; અને જગતમાં કીર્તિ વિસ્તારવાળી કરી, ધનુષને ધરીને પૃથ્વીનો બધો ભાર ઉતાર્યો; ગૌતમઋષિની સ્ત્રી અહલ્યાનો ઉદ્ધાર કર્યો; એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે તે આજ **સહજાનંદસ્વામી** રૂપે નક્કી થયા છે (૭)

વળી કૃષ્ણાવતાર ધરીને સ્વજનોનો (ભકતોનો) ઉદ્ધાર કર્યો; અને તે હરિયે કંસનો સંહાર કર્યો; અને વ્રજમાં વિહાર કર્યો; તે વિશ્વેશ્વરે વાછડાં અને બાળકો સાથે જઈને વ્યાલ (સર્પ)ને નાથ્યો; તેથી ત્યાં રહેલા ગોવાળના બાળકો રીઝયાં, વળી ઈન્દ્રે વ્રજ ઉપર અતિશે કોપ કર્યો, ત્યારે ગોવર્ધન પર્વતનું ધારણ કરીને ગોવાળીઆઓનું રક્ષણ કર્યું; એવા અતિશય આનંદમાં મુળરૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે તે આજ **સહજાનંદ** સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૮)

શુદ્ધ જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવા સારૂ બુદ્ધ રૂપે પ્રગટ થયા અને જગતમાં 'માન' રૂપી જોદ્ધાનો અવરોધ કર્યો; મતલબ કે મનને વશકર્યું. બીજા સર્વ મતને માથે સર્વોપરી વ્રત ધારણ કર્યાં; અને સાચા સાધુઓને ખૂબ ઉન્નત કર્યા, અને અસંતને ભગાડી મૂક્યા, ને તે સાધુઓ એવા કર્યા કે 'નિસ્પ્રેહી', નિષ્કામી', 'નિસ્વાદી', અને 'નિર્લોભી' થઈને, અભિમાન તજીને, વર્તમાન પાળવામાં ખબરદાર રહ્યા, એવા અતિશય **આનંદ**ના મુળ રૂપ મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે, તે આજ **સહજાનંદ** સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. (૯)

હવે જ્યારે આ જગમાં મહા ક્રૂર 'રોળ' વર્તશે અને કળીયુગ હોવાથી ધર્મનો લોપ થશે, અને (અળ) પૃથ્વીમાં ભયાનક જોરાવર અસુરો વધશે, અને તેઓ સારા ભેખ ધારીને દેખીને દ્વેષ ધરશે ત્યારે નિકળંક રૂપે ચક્ર ધરીને. વાવટો લઈને, મહારાજ ચડશે, અને ભય હરિને પૃથ્વીમાં જય જયકાર કરશે, એવા અતિશય આનંદના મુળરૂપ અને મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરાધન કરે છે, તે આજ **સહજાનંદ** સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે. [૧૦]

તે અવિનાશી ભગવાને અનેક અવતાર લીધા અને હવે વળી ગણી ન શકાય એટલા લાખ અવતારો લેશે, તે સર્વેમાં ઉપમા ન આપી શકાય એવા **શ્રી સહજાનંદ સ્વામી**નું રૂપ વ્યાપક રૂપે શોભી રહ્યું છે; અર્થાત્ **"શ્રીજી મહારાજ સર્વ અવતારના અવતારી છે."** અને તે અંજન જે માયા તેણે રહિત એવા, જે ઉપમા આપી શકાય નહીં એવા

વળી નિત્યરૂપ અને નૈમિત્તિકરૂપ ધરનારા એવા શ્રીજી મહારાજનું (કવિરાજશ્રી) લાડુદાનજીએ શરણ લીધું" એવા અતિશય આનંદના થડ રૂપ અને મુનિના ઈન્દ્ર જેનું આરધન કરે છે તે આજ સહજાનંદ સ્વામી રૂપે નક્કી થયા છે (૧૧)

ઉપરના છંદો અર્થ સહિત બોલી સભાને છેલ્લે છેલ્લે તો, જેમ 'લેખાવટીઓ નવડી ભાંગી, લાખનાં લેખાં ગણી, એક પાઈથી પાછો લાખનો સરવાળો માંડે તેમ, મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ એ છંદનો સરવાળો ગણી છેલ્લા ૧૧મા છંદમાં તાળો મેળવ્યો. એ તાળો એટલો જ કે, ' સર્વ અવતારના અવતારી આ શ્રી સહજાનંદ સ્વામી પ્રગટ બિરાજે છે,

ઇતિશ્રી ' કેસરભકત ' વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે તૃતીય પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યા પ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી એ શ્રીજીમહારાજને સર્વ અવતારના અવતારી સ્વરૂપે વર્ણવ્યા એ નામે તૃતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્ત ॥ ૩ ॥

*

॥ શ્રીજી ॥

અધ્યાય ૪ ચોથો

શ્રીજીએ આપેલો પ્રથમનો 'વર' અને હૃદયપલટા

'સર્વ અવતારના અવતારી સર્વોપરી મહારાજ, શ્રી સહજાનંદ સ્વામી સાક્ષાત્ અહીં પ્રગટ બિરાજે છે તે, પોતે જ છે' આવું અપૂર્વ જ્ઞાન જે ઘણા વરસો સુધી તેમની સાથે રહે છે તેમને પણ થતું નથી, એવું જ્ઞાન એક જ દિવસ ॥ અને એક જ વખતના દર્શનથી, થયું હતું.*

* કેટલાક અધુરા ઘડાઓ જેવા કહે છે કે, 'બ્રહ્માનંદ સ્વામીને સર્વોપરીપણાનો સંપૂર્ણ નિશ્ચય નહોતો, અને શ્રીજીને કૃષ્ણાવતાર જેવા જાણી કાવ્યો-કિર્તનોમાં તે રૂપે વર્ણવ્યા છે.' આવું કહેનારાઓને શું કહેવું.?

શ્રી લાડુદાનજીએ તો પ્રથમ દર્શનેજ જેમ મહાન ઝવેરી હીરાને જોતાંવેંતજ પારખે છે તેમ, સર્વોપરી પ્રભુને પારખી ઉપરનો દશ અવતાર છંદ રચી, જેઓ શ્રીજીને નહોતા ઓળખતા તેઓને આ છંદથી, સર્વોપરી ઓળખાવ્યા. એ રૂપમુકુંદ છંદમાં શ્રીજીનું સર્વોપરી પણું બતાવ્યુ છે, તેવું જ એ કાવ્યને પણ પિંગળશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર ઝડ ઝમક વાપરી સર્વોપરી બનાવેલ છે. એ કાવ્યમાં આવેલા અંતરની ઉર્મિના શબ્દો પિંગળ, ડીંગળ, ચારણીભાષા, તથા વ્રજભાષા મિશ્રિત મરૂભાષાના શબ્દો પણ ગુંથેલા છે. છંદે છંદે અવતારોના લીલા ચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે. કોઇ કથાકાર ધારે તો અકેક અવતારના અકેક છંદ ઉપર વ્યાખ્યાન આપી ઉત્તમ રસની જમાવટ કરી ગંભીર વિવેચન કરવા યોગ્ય ઉમદા ચારણી સાહિત્યનો આ છંદ છે, પૂર્વાશ્રમના શ્રી લાડુદાનજીના નામાચરણવાળો આ એકજ છંદ અને ગુર્જર ભાષાનું "ધન્ય આજની ઘડી"નું એક જ પદ (કીર્તન), તેમજ હિંદી ભાષામાં "મેં ભુવન મેં કયા રહું" એ એક પદ છે. * એવી રીતે પૂર્વાશ્રમની નામાવળીવાળા ઉપર લખ્યાં ત્રણ કાવ્યોનો સત્સંગને વારસો મળેલ છે.

એ દશ અવતારનો શ્રીજી સ્વરૂપના વર્ણનવાળો છંદ અર્થ સહિત સભા સમક્ષ સંભળાવતાં શ્રીજી એ પ્રસન્ન થઇ ને પોતાની નાભી સુધી હીંડળતો ગુલાબના પુષ્પનો હાર મહાકવિ શ્રી લાડુદાનજીના ગળામાં ઊભા થઈ સ્વહસ્તે પહેરાવી, પોતાના બંને હસ્તકમળથી વાંસો થાબડી કહ્યું કે, "ધન્ય છે કવિરાજ ! ધન્ય છે કવિરાજ ! ધન્ય છે કવિરાજ ? તમે તો અમો જેવા છીએ તેવા આવતાં વેંત જ ઓળખ્યા. અને વર્ણવ્યા" એમ કહી બહુ જ પ્રસન્નતાથી વર આપ્યો કે આ દશ અવતારનો છંદ અર્થાનુસંધાન જે કોઈ દરરોજ બોલશે તેને "અમારો સર્વોપરી નિશ્ચય થશે" બીજે દિવસે તે છંદોની સેંકડો હસ્તલિખિત નકલો સૌ લખી ગયા ને સર્વ સભાજનો શ્રીજીના સર્વ અવતારના અવતારીપણાનો નિશ્ચય સમજી કૃતાર્થ થયા. અને કવિરાજની જેવી પ્રખ્યાતિ સાંભળી હતી તેવી સૌને એ છંદ સાંભળતાં જ ખાત્રી થઇ. આવા મહાશીંગ્ર કવિને પ્રગટ ભગવાન ઓળખાણા એ સત્સંગની ઉન્નતિ સમજી સૌ એકી અવાજે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. શ્રીજી તો મહાકવિશ્રી સામું જોતા જાય અને મંદ મંદ હસતા જાય. કવિશ્રી પણ ચંદ્ર ચકોરની પેઠે શ્રીજી સ્વરૂપને નિરખી નિરખી તૃપ્ત થવા લાગ્યા.

સાયં આરતીનો સમય થતાં સૌ ઊભા થઈને આરતી, ધુન, સ્તુતિ વગેરે

* આ પદ આજ અધ્યાયમાં આગળ આવે છે.

ઓલી શ્રીજી મહારાજના ચરણ સ્પર્શ કરી પોતપોતાને આસને સૌ સંતોને વંદન કરી બેઠા. શ્રીજી સન્મુખ બે મશાલો બળતી હતી. અને વાજીંત્ર બજાવીને કીર્તનકારો કીર્તનનો ઉત્સવ કરી રહ્યા હતા. તે પછી કથા વંચાણી અને ઉપદેશની વાતો થઈ. આમ નિત્ય વિધિ પૂર્ણ થતાં સભા વિસર્જન થઈ. અરસપરસ પગે લાગી, સૌ સૌને સ્થાનકે ગયા. મહા કવિશ્રી પણ પોતાને ઉતારે ગયા; અને સૌ કાઠી દરબારો સાથે વાળુ કરી સૌએ આરામ કર્યો.

હૃદય પલટો

મહા કવિશ્રીને આખી રાત દિવ્ય તેજોમય ધામના અને શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિનાં (ભાવજીની મૂર્તિ મારા રૂદીયામાં ખડી, એમ પોતે ગાયા પ્રમાણે) અલૌકિક દર્શન થતાં, કોઇ નવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશતા હોય તથા પોતાનું મુળ સ્વરૂપ ઓળખાયું હોય, ઘણા કાળથી પોતાના પ્રાણ સ્નેહીથી વિખુટા પડયા હોઇએ; અને પછી જેમ તેનો ઓચીંતો મિલાપ થાય તેમ, આખી રાત્રી હર્ષમાં અને શાંતિમાં ગુજારી પ્રાતઃકાળે પોતાના શુદ્ધાત્માએ નિશ્ચિય કરતાં હૃદય પલ્ટો થયો.

કવિશ્રીના મામાશ્રી જાગૃત થઈ કમુંબા પાણી પી સ્વસ્થ થતાં તેમની પાસે લાડુદાનજીએ જઇને કહ્યું કે, 'મામા ! ગઇ કાલનાં શ્રીહરિનાં સમાધિમાં દર્શન થયા પછી આ અસાર સંસાર ઉપરથી મારું મન તદ્દન ઉદાસ થઇ ગયું છે; તેથી હું તો હવે અહીંજ રહીને પ્રભુ ભજન કરવાનો છું. સાક્ષાત્ ભગવાન પ્રગટ પુરુષોત્તમ નારાયણ મળ્યા પછી હવે હું શા માટે જ્યાં ત્યાં ભટકું ? મારી વિદ્યા અને ગુણવાનપણાનું ફળ મને આ દેહે અહીં જ મળતાં હવે શા માટે હું બીજી જગતની ઉપાધી કરૂં ? તમો ભાવનગર પધારો; મારો પત્ર મહારાજા વજેસિંહજીને આપજો; અને ત્યાં રાખેલો આપણો તમામ જોખમી સામાન, તેમજ ઘોડાઓ વગેરેનો રસાલો સંભાળી લઈ, મારા બાપુશ્રીને આપી, મારા કુશળ ખબર દેજો; અને પ્રગટ પ્રભુના દર્શન કરવા તેઓ સહકુટુંબ એક વખત અહીં પધારે, તેમ મારાવતી અરજ કરજો મામા ! તમારાં પણ ધન ભાગ્ય કે સાક્ષાત્ નારાયણનાં દર્શન થયાં.'

મામાનું અંતર પણ શ્રીજી મહારાજની કૃપા દૃષ્ટિથી કંઇક નિર્મળ થયું હતું. તેમજ આવા મહા અનાદિ મુકતરાજ પોતાના ભાણેજના પુણ્યબળે તેમનું

અંતર પણ અજવાળ્યું હતું. તેથી ભાણેજના વચન ઉપર વિશ્વાસ લાવી તેઓએ વડોદરા તરફ જવાની તૈયારી કરી. મહા કવિશ્રીએ ભાવનગરના મહારાજાશ્રી ઉપર એક પત્ર લખી આપ્યો કે, 'આવા હળાહળ કળીયુગમાં પુરુષોતમ નારાયણ પ્રગટ થતાં ગઢડામાં તે પ્રત્યક્ષ બિરાજે છે. એ મારૂં વચન શ્રુતિવાક્ય માનજો હું તો તે સોની મહાજનના કહેવા પ્રમાણે જ મીઠાની કોથળી થઈ, ખારા સમુદ્રનો તાગ લેવા જતાં તેમાંજ ઓગળી ગયો છું. મારો તમામ જોખમી દરદાગીના, રોકડ રકમ વગેરે કીમતી સામાન તથા ઘોડાઓ ઊંટો, સીગરામ ગાડીઓ, માણસો વગેરેનો રસાલો મારા મામાશ્રીને સોંપી આપજો. તેઓ દેશમાં મારા પિતાશ્રી પાસે લઈ જશે. જોખમી સામાન છે તો તેના રક્ષણ માટે હથીયારબંધ શિરબંધી સીપાઇઓ સાથે આપજો.

બીજો પત્ર પોતાના પિતાશ્રી ઉપર નીચેની મતલબનો લખી આપ્યો કે, 'પૂ. બાપુશ્રી, આપશ્રીની કૃષ્ણભક્તિના પ્રતાપે અને સદ્‌ગુરૂ શ્રી રામાનંદજી સ્વામીને આપે શુદ્ધ મનથી સેવ્યા, તેના પુણ્ય પ્રતાપે મને સાક્ષાત્ ઇશ્વર મળ્યા છે. ગુરુશ્રી પૂજ્ય રામાનંદ સ્વામીશ્રીએ પોતાની ગાદીએ શ્રી નીલકંઠ વર્ણીને સ્થાપી 'શ્રી સહજાનંદ સ્વામી" નામ પાડી પોતે અક્ષર નિવાસી થયા છે. આપશ્રી અને 'શ્રીજી' મહારાજ એક જ ગુરુશ્રીના શિષ્યો છો, તેથી હું ભુલો પડી ને ય ઘરે જ આવ્યો છું તેમ માનજો. એટલે હું હવે અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી અહીં પ્રભુશ્રીના શરણમાં જ રહી મારૂં જીવન વિતાવીશ, આપશ્રી પણ ફુરસદ મેળવી મારા પૂજ્ય માતુશ્રી સાથે તેમજ આપણા સહકુટુંબીઓ આવે તો તેઓને પણ સાથે લઈને પ્રગટ ભગવાનના દર્શન કરવા જરૂર જરૂર ગઢડા પધારજો. મારા મામાશ્રી સાથે રજવાડાઓમાંથી મળેલા પોશાકો, શિરપાવના સોના જડીત દાગીનાઓ, રોકડ રકમો, ઘોડા, ઊંટ વગેરે મોકલેલ છે, તે સંભાળી લેશો અને યોગ્ય લાગે તેમ તેનો સદુપયોગ કરજો. મારી જરાપણ ચિંતા કરશો નહીં. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારશ્રીને મારા તરફથી કહેશો કે, મેં જે મોટે ઈશ્વરના ગુણાનુંવાદરૂપી નાગરવેલનાં પાન ચાવ્યાં છે, તે મોટે હવે જગત જીવોના-મનુષ્યના ગુણ ગાવારૂપી કોલસા નહીં ચાવું. (મતલબ કે લાલ મોઢું મટાડી હવે કાળું મોઢું નહીં કરૂં)

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ તે પછી શ્રીજી મહારાજ પાસે જઈ વિનય પૂર્વક બે હાથ જોડી કહ્યું કે, "મહારાજ શ્રી ! મને કાયમ આપશ્રીના ચરણમાં રાખો. મારે હવે અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી

આપશ્રીની આજ્ઞામાં જ રહી આપને રાજી કરવા ઇચ્છા છે." તેમ કહીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી, બન્ને હાથેથી શ્રીજીનાં ચરણારવિન્દો પકડી પોતાને મસ્તકે, ચક્ષુએ અને છાતીએ અડાડી, શ્રીજીની આજ્ઞા મેળવી. આજ્ઞા મળતાં જ કવિશ્રીએ પોતાના મામાને તથા સાથે આવેલ અન્ય ઘોડેસ્વારોને વિદાયગીરી આપી. તેથી તેઓ સૌ ભાવનગર ગયા. ને ત્યાં જઈ મહારાજા સાહેબને કવિશ્રીનો પત્ર આપતાં તેમણે શ્રી લાડુદાનજીનો તમામ સરસમાન ઘોડાં, ઊંટો વગેરે તેમના વતનમાં સહી સલામત પહોંચી જાય તેવો સઘળો રાજ્ય તરફથી બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. તેમ જ મહા કવિશ્રીના મામાશ્રીને પણ યથાયોગ્ય રાજ શિરપાવ આપી વિદાય કર્યા.

થોડાએક દિવસો પછી ભાવનગર રાજ્ય તરફથી મહા કવિશ્રીનો શિરપાવ લઈ ત્યાંના અમીરો, સરદારો, મુત્સદ્દીઓ વગેરે સૌ ગઢડે આવ્યા. સોનાનાં દાગીનાઓ, જરીયાની સાચા રેશમી વસ્ત્રો, સાલ દુશાલાઓ, વગેરે સાથે પાંચહજાર રોકડા નગદ રૂપીઆ અને સોના રૂપાના સાજથી શણગારેલો એક લખીયો ઘોડો+ વગેરે ભેટ મહારાજાના પત્ર સાથે સભા સમક્ષ રજુ કરી. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ તે બધું નહી લેતાં પાછું લઈ જવાનું કહ્યું. પરંતુ તે અમીરોના અતિ આગ્રહથી અને મહારાજાશ્રીના પત્રના વિનમ્ર વચનોથી એ બધું સ્વિકારી લીધું; અને કહેવરાવ્યું કે "આપશ્રી હવે એક વખત પ્રગટ પ્રભુના દર્શન માટે જરૂર પધારો." આવેલા મિજમાનોનું દરબારશ્રી એભલ ખાચરે તથા જીવા ખાચરે ઘણુંજ સન્માન કર્યું.

તે દિવસે સાંજની સભામાં દરબારશ્રી એભલ ખાચરે તથા જીવા ખાચરે શ્રીજી મહારાજ પાસે પ્રાર્થના કરી કે, "મહારાજ શ્રી ! મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી તો શતાવધાની અને સહસ્રાવધાની છે, તેવું અમે સાંભળેલ છે. એ વખતે ભાવનગરથી આવેલા અમીરોમાંના રાજખર્ચ ખાતાના ઉપરી દક્ષિણી વિપ્ર શ્રી લક્ષ્મણરાવ પણ કહેવા લાગ્યા કે, મહા કવિશ્રીએ ધ્રાંગધ્રા, જામનગર, જુનાગઢ, વગેરે રાજસ્થાનોમાં એ કળાનો ચમત્કાર બતાવીને ભાવનગર પધાર્યા; પરંતુ ત્યાંથી તેઓને આપશ્રીએ, લોહને ચુંબક ખેંચે, તેમ ખેંચ્યા; તેથી ભાવનગરની જનતા પણ એ કળાનો લાભ લઈ ન શકી. હવે જો આપશ્રી આજ્ઞા આપો તો એ

+દીક્ષા લીધી તે વખતે ભાવનગરથી આવેલાં વસ્ત્ર, આભૂષણો તેમજ પોતા પાસે જે ધરેણાં, રૂપીઆ હતા તે શ્રીજી ચરણમાં ધર્યા હતા અને લખીઓ ઘોડો એભલ ખાચરની ઘોડારમાં બંધાવ્યો હતો.

અદ્‌ભુત કળાનો લાભ અમો સૌ લઇ શકીએ અને ભાવનગર પણ ખબર મોકલીએ કે જેને જોવા આવવું હોય તે ભલે ખુશીથી આવે."

ગઢપુર-લક્ષ્મીબાગમાં કાવ્ય રસામૃતની લ્હાણ અને છેલ્લો શતાવધાન પ્રયોગ.

શ્રીજી આજ્ઞા મળતાં ભાવનગર પણ ઘોડેસ્વારથી સમાચાર મોકલ્યા, અને ગઢડામાં શતાવધાન પ્રયોગની સઘળી તૈયારીઓ થવા લાગી. દરબાર-ગઢમાં સાંકડ પડે તેમ ધારીને દરબારશ્રી એભલ ખાચરની ફુલવાડી (હાલના લક્ષ્મીબાગ)માં એક વિશાળ અને ઊંચો ઓટો બનાવી, તે ઉપર શમિયાણો ઊભો કરીને, બિછાત બિછાવી, ગાદીતકીઆઓ ગોઠવાવ્યા. વચોવચ શ્રીજી મહારાજશ્રીના માટે રંગત ઢોલીઓ ઢાળીને ગાદલું પાથરી તે ઉપર સફેદ ઓછાડ બિછાવી તકીઓ રાખ્યો. તેની બાજુમાં જ એક પાટ ઢાળી તેના ઉપર ગાદી તકીઆવાળું આસન મહા કવિશ્રી માટે ગોઠવ્યું. આજુબાજુ ચારે તરફ નાના નાના શમિયાણાઓ નાખી, જાજમો પાથરી, સૌ બરાબર જોઈ શકે તેવી ગોઠવણ કરી હતી. જેમાં એક શમિયાણો ખાસ સ્ત્રીઓના માટે જ ઈલાયદો રાખવામાં આવેલો હતો.

કેટલાએક કાઠી દરબારોએ મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને કહ્યું કે, કવિરાજ ! અમે તો કાઠી કોમ છીએ, ચકોરમાં ચકોર જાતી છીએ, તેથી અમો પણ અમારી કાઠીકળા અનેક પ્રકારની જાણીએ છીએ. માટે અમારા આગળ જે વિધાનો કરવાં, તે જરાક તમોને આકરાં પડશે." તે સાંભળી મહા કવિશ્રી કહે કે 'આપાઓ ! આપે કહેવત તો સાંભળી હશે કે 'રીત રાજપૂતાં ને ચતુરાઈ ચારણાં" એટલે અમારી ચતુરાઈનું પારખું આપ જેવાજ પુરુષો કરી શકે, 'ભેંશ આગળ ભાગવત ન વંચાય.' કળા જાણે તેજ કળા પારખે. માટે જેવી આપની ઇચ્છા હોય તેવી રીતે શતાવધાન પ્રયોગ વખતે આપશ્રી જેવા જેવા સવાલો મને પૂછશો, તેના તેવા તેવા જવાબો હું મારી યથામતિ આપીશ. આટલા દિવસો તો હું મારા મનોબળના જોરથી કામ કરતો હતો; પણ હવે તો મને સાક્ષાત્ પ્રભુ મળ્યા છે તેથી તેઓશ્રીના આશીર્વાદના બળથીહવે તો મને કદી ભવ બ્રહ્મા કે બ્રહસ્પતિ આદિ દેવોનો પણ ભય નથી, તો મૃત્યુલોકના માનવીઓનો શો ભાર છે ? માટે આપ સૌ કોઇ બાઈભાઇ, સંતો, ગૃહસ્થો, સૌ મારી આકરામાં આકરી કસોટી કરીને પરીક્ષા લેજો."

ખબર મળતાં ભાવનગરથી પણ ઘણા લોકો આવ્યા. તેમજ ગઢડાની આસપાસ રહેતા દશ દશ ગાઉ સુધીના ગામોના પણ સેંકડો માણસો એ ખબર સાંભળી આવ્યા. આવો અદ્‌ભુત પ્રયોગ ગામડાની પ્રજા ક્યારે જુવે ? તેથી

છે કે, 'મહી વેચતાં હરિ મીલે–એક પંથ–દો કાજ," એ રીતે અનેક સ્ત્રી પુરુષો મહા કવિશ્રીની કળા જોવા અને **શ્રીજી મહારાજ**નાં દર્શન કરવા ત્યાં હજારો માણસો એકઠાં થયાં. એ હજારોની માનવમેદની માનવ ફુલવાડી થઈ ખીલી રહી હતી.

દરબારગઢમાંથી **શ્રીજી મહારાજ** ઘોડેસ્વારીથી પધાર્યા તે સાથે મહા કવિશ્રી પણ ભાવનગરવાળા લખીયા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ પધારતાં સૌએ ઉભા થઇ પ્રણામ કરી સત્કાર કર્યો. મોટા ઓટલા ઉપર શ્રીજી મહારાજ ઢોલણી ઉપર બિરાજ્યા અને મહા કવિશ્રી પાટ ઉપર બાજુમાં જ બીરાજ્યા આસપાસ કાઠી દરબારો અને ભાવનગરથી આવેલા **રાવસાહેબ લક્ષ્મણરાવ** વગેરે અમીર ઉમરાવો અને સંતો ઓટલા ઉપર બેઠા, ચારે બાજુ શમિઆણામાં જનસમાજ, કીડીઆરૂં ઉભરાય તેમ, આવી મળ્યો. તે પછી **શ્રીજી મહારાજ**ના અધ્યક્ષ સ્થાનેથી **શતાવધાન** પ્રયોગ ચાલુ કરવાની આજ્ઞા મળી. તેથી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ શ્રીજી મહારાજને નમસ્કાર કરીને સહુ કાઠી દરબારો પંડિત પુરાણીઓ તમામ બાઇ ભાઇને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, "જેને જે જે વિષય ઉપર પ્રશ્નો પૂછવા હોય તેઓ મને ખુશીથી પૂછી શકે છે, માટે દરેકને મારી સાથે સંવાદ (ચર્ચા) કરવાની છુટ છે" એમ જણાવી શતાવધાન પ્રયોગના સાધનો સાથે તે કાર્યકર્તાઓને સૂચનાઓ આપી શ્રીજી સન્મુખ એ પ્રયોગ શરૂ કર્યો.

કાઠીદરબારોએ (બાઈ ભાઇ મળી સૌએ એકમત કરી) કાઠીકળા રચી. મહા કવિશ્રીની આજે આકરી કસોટીથી પરીક્ષા લેવાનું નક્કી કરેલું હતું, તેથી પ્રથમ તે સૌએ અનેક પ્રકારોના જાતજાતના હથિઆરો ગોઠવ્યા હતાં, તેનાં નામો, જાતી, બનાવટ, અને કેમ, કયારે કેવી રીતે તે વપરાય, તેનું વર્ણન કરાવી, દાવપેચ કરી બતાવવાની પરીક્ષા લીધી. તે સિવાય ઘોડાઓની જાતી, નામાવળી, તેની એબ, બિમારી અને મંત્ર વિદ્યા વગેરેની પરિક્ષાના પ્રશ્નો પુછ્યા. તે ઉપરાંત એક તોફાનીમાં તોફાની **મસ્ત ઘોડાની સ્વારી** કરી તેની ચાલની બાજી, લંગુરી, વારકુ, (રેવાળ), ઠેંક (ઝંપ), વગેરે કરી બતાવવા કહેતાં, મહા કવિશ્રીએ તે વિશાળ ફુલવાડીમાં તોફાની ઘોડે સ્વારી કરી તેના તમામ પ્રકારોની કળાઓ બતાવી ઘોડાને ખુબ ખેલવી પસીને રેબઝેબ કર્યો. તે પછી ભેંશું, ગાયું વગેરેની ઓલાદનાં નામો. પાડા, આખલાઓ, શીંગલા ઘેટાઓ, અને કુર્કટો (કુકડાઓ), વગેરેની કુસ્તીની કળાઓના ભેદો, તેમજ હાથીની સાઠમારીના, ભેદો, વગેરે અનુભવ કળાઓ ઓળખાવિ **કાઠીઆણી** બાઇઓ તરફથી પુછાયેલાં

પ્રશ્નોમાં ભરત સીંવણ, ગુંથણ કળા, ગૃહલીંપણ, ભીંતભૂષણ, અને લગ્ન ગીતોની માર્મિકતાઓના ભેદો પૂછી, કંઠસ્થ અને લોકસાહિત્યના અણ ઉકેલ કોયડાઓ ઉકેલ્યા. કાઠી દરબારોની શીખવણીથી તેઓના કોળી લોકોએ ચોરી કરવાની કળા વિષે પૂછ્યું, તેથી મહા કવિશ્રીએ એ પ્રશ્નને ઓળખી લઈ એક દુહાથી જવાબ આપ્યો કે :-

ત્રિઅર્થી દોહો

ચરન ધરન ચિંતા કરત, ચાહત સોર ન ભોર
સુવરનકું ઢુંઢત ફિરત, કવિ, કામી અરૂ ચોર ॥ ૧

[૧] ચોર પ્રત્યે- ચરન (પગલાં) ભરતાં ચિંતા કરે છે કે કદી કોઈ અવાજ સાંભળાશે તો ? સોર (અવાજ) અને ભોર [સવાર]ને ચાહતો નથી એટલે બધાં શાન્ત (ઊંઘમાં)હોયને સવાર મોડું થાય તો મન માન્યું ધનમાલ લેવાય સુવર્ણ (સોના)ને ગોતે છે.

[૨] કામી પુરુષ પ્રત્યે અર્થ:- કોઇ અવાજ ન સાંભળે તેવી ચિંતાથી ધીમેથી પોતાનાં પગલાં ભરે છે. અવાજ તથા પ્રભાતને ચાહતો નથી. અને સુવરણ (સારા વર્ણ વાળી સ્વરૂપવાન સ્ત્રી)ને ચાહે છે.

(૩) કવિ પ્રત્યે અર્થ :-કાવ્યનાં ચરણો રચતાં ચિંતાતુર (વિચારવાન) જણાય છે. અવાજને તેમ પ્રભાતને ચાહતો નથી. કેમકે વહેલી સવારે કાવ્ય લખવા બેસે છે જો સૂર્યોદય થઇ જાય તો નિત્યકર્મ વગેરે કરવા ઉઠવું જોઇ એ એટલે લખવા માંડેલું કાવ્ય અધૂરું રહી જાય, તેથી મોડો સુર્યોદય ચાહે છે. અને સુ વરન (સારા શબ્દો કાવ્ય પંકિતમાં ગોઠવવા) ને શોધતો રહે છે.

કાઠીદરબારો તો ચોરીના કામનો ત્રણ અર્થ વાળો એકજ દોહો સાંભળી મહાકવિશ્રીને કોઇ દૈવી પુરુષ જાણી નિર્માની થઇને પગે લાગ્યા. સંતો તરફથી પૂછાયેલા પ્રશ્નોમાં, રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, ગીતા, વગેરેના અધ્યાત્મિક જ્ઞાન,ના તેમજ યોગ ધારણા(અષ્ટાંગ યોગના, તથા અષ્ટ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય વગેરેના અગમ્ય કોરડાઓ ઉકેલ્યા. શાસ્ત્રી- પુરાણીઓ, ને પંડિતો તરફથી પૌરાણિક કથાઓ ઈતિહાસો, વેદાંતવાદ, અને સંગીત, સાહિત્યના રસ સાગરો ઉલેચાવાયા. હરજી ઠકર અને લાવા ઠકર જેવા અનુભવી લેખાંવટીઆઓએ લાખથી કોડીના અને કોડીથી લાખનાં લેખાંઓ

પૂછી વગર લખ્યે મોઢેથી ગણિતો ગણાવી નવડી ભંગાવી, એ ગણિત શાસ્ત્રીઓનો ગર્વ ગાળવા પોતે એક ગણિતની બુદ્ધિકળાનું કાવ્ય સંભળાવી કાવ્યમાં વર્ણવેલી રીતિથી ચૌદહબશીઓને વીણી લીધા. વાંચો આ નીચેનું એ કાવ્ય.

ફૂટ કોયડો

દોહા

અઠાવીસ એક નાવમેં, બિલદાન હબસાન, ॥
ભાર ગુરાબ બુડન લગે, તબ કિન બુદ્ધ સુજાન. ॥ ૧ ॥
ફિરત બિઠાવત નાવમેં, કરતહિ બાત બિચાર; ॥
નવ ગીનીકે ઇક નાવસેં, દીજે સમુદ્રમેં ડાર. ॥ ૨ ॥

સવૈયો

૧ ૨ ૩
એક શામ સદા દોઉ લાલ મુદા, તિન કાળ સ્વરૂપ સદા ચિત્તઆનો
૧ ૨ ૨
ઉજ્વલ એક, ઉભૌ પુનિ શામરૂ, દ્વેતહિ શ્વેતહિ, હાત ભુલાનો.
૧ ૪ ૪ ૧
એકહિ શામ રૂ. ચારહિ ઉજ્વલ. ચાર વિકાલહિ, એક ધુલાનો,
૨ ૩ ૧ ૧
દોનુહી શામ રૂ લાલ ત્રીહુ ગિન, એકહિ શામરૂ એક ઉજાનો.
(૧ + ૨ + ૩ + ૧ + ૨ + ૨ + ૧ + ૪ + ૪ + ૧ + ૨ + ૩ + ૧ + ૧-૨૮)

કાવ્ય હકીકત સહ અર્થ– મહા કવિશ્રી કહે લેખાંવટીઆઓ, બરાબર ધ્યાન દઈ સાંભળજો, આ દૃષ્ટાંતિક ગણિત ફૂટ કાવ્ય છે.

દરિઆમાં ચાલ્યું જતું વ્હાણ ડુબવા લાગ્યું, નાવિકો કહે કે, આમાં બેસારેલા ૨૮ માણસોમાંથી અરધા માણસો એટલે ચૌદ માણસો ઓછાં થાય તો બાકીના ચૌદ સામે કીનારે પહોંચશો; નહીં તો સૌ ડુબી મરવાના છીએ. એ સાંભળી ૧૪ હબસી લોકોએ બાથ ભરી ભરી ૧૪ શ્વેત માણસોને દરિઆમાં નાખવા હિંમત કરી, તે વખતે ગૌરવર્ણવાળા એક આદમીએ પોતાની બુદ્ધિથી હબસીઓને સમજાવી કહ્યું કે, હું તમો સૌને એક ગોળ કુંડાળું કરી બેસારૂં પછી ગણતાં ગણતાં ૯ મો નંબર જેનો આવે તેને દરીઆમાં નાખવો. એમ ચૌદ વખત ગણતાં દરેક વખતે ૯ મો નંબર જેનો આવે તેને દરીઆમાં પડવું સૌએ કબુલ કર્યું.

પોતે પ્રથમ એક (હબસી) કાળા માનવીને બેસાડી પછી ૨ શ્વેત આદમી બેસાડયા, પછી ૩ કાળા, ૧ ધોળો ૨ કાળા ૨ શ્વેત, ૧ કાળો, ૪ ધોળા, ૪ કાળા, ૧ ધોળો, ૨ કાળા, ૩ ધોળા, ૧ કાળો ૧ ધોળો,

એમ ગોળચક્કર કુંડાળું સવૈયામાં કહ્યા પ્રમાણે બેસાડયા. પછી પ્રથમ બેસાડેલ કાળા માનવી ઉપરથી ગણત્રી કરતાં ૯ મા નંબરે એક કાળો આદમી આવ્યો તેને દરીઆમાં નાખ્યો. પછી ૧૦ માં નંબરથી ગણતાં ૯ નંબરે એક કાળો માણસ આવ્યો તેને દરીઆમાં નાખ્યો. આવી રીતે ૧૪ વખત ગણતાં ચૌદે કાળા માનવીઓને દરીઆમાં નાખ્યા. એમ તેના બુદ્ધિબળથી પોતાના ચૌદ જાતી [દેશ] બંધુઓ જીવતા રહ્યા. એવી એ અદ્ભુત ગણિત કળાનો આ દુર્ઘટ કોરડો છે. * ન સમઝાય તેને લાવો ૧૪ ધોળા કાંકરાઓ અને ૧૪ કાળા કાંકરાઓ, પછી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે તે કાંકરાઓને ગોળકારમાં ગોઠવ્યા ને ૯ મો નંબર આવતાં પાટ ઉપરથી નીચે ફેંકવા લાગ્યા. તેમ ૧૪ કાળા કાંકરાઓ વીણાઈ ગયા. આ ચતુરાઇથી સહુ આશ્ચર્ય પામ્યા; અને લાધાઠકર તથા હરજીઠકર તેમજ અન્ય વેપારી વર્ગ એ બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યા.

દરબાર શ્રી એભલ ખાચરના દરબારમાં રહેતા ચાર મિત્રો છએક માસથી પોતપોતાના ઉદ્યમના અનુભવોની વિચારમાળા ગોઠવતા હતા. તેમાંના (૧) કાઠી નાગમાલો જેટલી જાતના હથીઆરો છે તેની નામાવલી ગોઠવતા હતા (૨) જોધો ભરવાડ કેટલી જાતીનાં જાનવરો છે તેની નામાવલી ગોઠવતા હતા. (૩) ઉકો ખાચર કેટલા પ્રકારનાં ધાન્યો (અનાજ) છે તેની નામાવલી ગોઠવતા હતા. (૪) નાગજણ રાવળ કેટલી જાતીનાં વાજીંત્રો છે તેની નામાવલી ગોઠવતા હતા અને એ નામાવલી દરરોજ રાત્રે એ ચારે જણા મળતા ત્યારે વારા ફરતી બોલી બતાવતા, એ કંઠસ્થ સાહિત્યની પરીક્ષા આવતી દીવાળીના પડવાદિને મોટા દાયરામાં થવાની હતી, આ શતાવધાન પ્રયોગ વખતે તે ચારે હાજર હતા. તે ચારેને ઉભાં આવતાં મહા કવિશ્રીને એ ચારેએ મળી ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પ્રશ્ન (૧) નાગમાલો કહે તમામ હથીઆરોનાં નામો અને પ્રકારો કહો–
(૨) જોધોભરવાડ કહે તમામ જાનવરોનાં નામો અને પ્રકારો કહો.
(૩) ઉકો ખાચર કહે તમામ ધાન્ય (અનાજ)નાં નામો અને પ્રકારો કહો.
(૪) નાગાજણ રાવળ કહે તમામ વાજીંત્રનાં નામો અને પ્રકારો કહો.

* આ કાવ્ય સદ્ગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામી પાસેથી સદ્ગુરુ શ્રી ગુણાતિતાનંદ સ્વામીએ લખેલું. તેમની પાસેથી સદ્ગુરુ શ્રી બાળમુકુંદદાસજી સ્વામીએ ને તેમની પાસેથી શ્રી નારણદાસજી સ્વામીએ લખેલું. તેઓશ્રીએ મને લખાવી ગણિત સમજાવેલ.

ઉપરના ચારે પ્રશ્નો સાંભળીને મહા કવિશ્રીએ તે લોકોએ છ, છ, માસથી તૈયાર કરેલી નામાવલીને માત્ર એક જ ઉખાણાના રૂપમાં વર્ણવતાં ઉત્તર આપ્યાં કે,

(૧) ધાર, અણી, અને ધુબાકો; તેમાં તમામ હથિઆરોની જાતિ અને નામોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી બહાર કોઈ હથિઆરનું નામ નથી. તેમાં ન આવતું હથિઆર બતાવો ? પણ જવાબ ન મળ્યો.

(૧) નોર, ખરી અને ડાબલો; તેમા તમામ જનાવરોની જાતિ અને નામોનો સમાવેશ થાય છે.

(૩) શિંગ, સરાડી અને પોપટો; તેમાં તમામ ધાન્ય (અનાજ)ની જાતિનો સમાવેશ થાય છે.

(૪) વા, ઘા, અને ઘસરકો; તેમાં તમામ વાદ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

તમો ચારે જણાઓ આ ચારે ઉત્તરો વિચારી, તેનાથી બહારૂં કોઈ નામ હોય તો કહો, એ સાંભળી વિચારી જોતાં એ ચારે જણાને, (જેમ કોઇ એક વરકસ સુધી ગઢ (કોલ્લો) ચણે અને પછી તેને કોઇ મંત્રશાસ્ત્રી એકજ કાંકરીના ઘાથી પાડી નાખે ને આશ્ચર્ય થાય તેમ) તે ચારેને થયું હતું. આ પ્રસંગથી ચારેને જીંદગી પર્યંત સ્વામી શ્રી ઉપર ગુરૂભાવ રહ્યો હતો.

તે પછી એ સભામાં ભાવનગરથી એ મહા કવિશ્રી માટે દરબારશ્રીએ આપેલો શિરપાવ લઇને આવેલા શ્રી રાજ્ય ખર્ચ ખાતાના અધિકારી રાવસાહેબ લક્ષ્મણરાવ સંગીત સાહિત્યના અભ્યાસી હોવાથી મહા કવિશ્રી હિંદી સિવાય કોઇ બીજી ભાષાઓના કાવ્યો જાણે છે કે નહીં ? તેની પરીક્ષા માટે કહ્યું કે, "મહા કવિશ્રી હિંદી સિવાય અન્ય ભાષામાં કાવ્યો સંભળાવો."

એ સાંભળી મહા કવિશ્રીએ વિચાર કરી તુરતજ કહ્યું કે, એક મોટા રાજાનાં કુંવરી બીમાર થતાં તેમની પાસે દેશાવરોમાંથી છ સખીઓ આવી રહેલી હતી. તેઓએ પોતપોતાના દેશની ભાષામાં કુંવરીની બીમારી વિષેની વાત પૂછી, તે સાંભળો. એમ કહીને તે કાવ્યો બોલ્યા:—

શ્રી ખટ ભાષા કાવ્ય-કવિત

(૧) ગુર્જર દેશની સખી પૂછે છે.

કહે ગુજરાતિ તારી પીડાતો કળાતી નથી, મનમાં મુંઝાતી ડીલે દુબળી દેખાતી છે,
નાતીનથી ખાતીનથી ગીતમુખે ગાતીનથી,બોલતી લજાતી બાધા જેવી તું જણાતી છે;
રાતીરાંણ જેવી હતી દિસેછે સુકાતિજાતિ,આંખો રાતીરાતીતારી છાતી તાતીતાતી છે,
પ્રવિણપંકાતિ તુંતો ગુણીમાં ગણાતી પણ, ભાંસેએવિભાંતિ જણેભ્રાંતિમાં ભમાતી છે.

(૨) કચ્છી સાહેલી પૂછે છે.

સબર કરેને સુંણ ગાલ ભલી ભેંણુ મુંજી, મનમ મુંઝાય મુંજો ચોંણુનાઈ ખિલજો,
દુઃખ તોજો ડીસી જીવ જેડલેજો દુઃખડીસે, મુલાજો મકર દર્દ ચઈવિઝ દિલજો;
ખેણુપીણુ મીંડે છંડી રાતડીં રુવેતિ વિઠી, નતોતી જણાજે મતલબ તોજે મિલજો,
ચેત આડી અવરી પુછોંસ ભુઝકે કુઠાઈ, બર્તરાથીધી હુવે તો ખણાં પંખો ફૂલજો.

ભાવાર્થ:-હે બેન, સબુર કર, મારી વાત સાંભળ. તું મનમાં મુંઝામાં હું તારી મશ્કરી કરતી નથી. (મારી વાત હસી કાઢવા જેવી નથી.) તારૂં દુઃખ જોઈને બેનપણીઓને દુઃખ થાય, માટે મર્યાદા ન રાખતાં તારા દિલના દર્દની વાત કરી દે. ખાવું પીવું છોડી, રાત દિવસ રોયા કરે છે; તેથી તારા દીલની મતલબ (ઇચ્છા) અમો જાણી શકતાં નથી. કોઇ આડી અવળી મૂઢ ચોટ લાગી હોય તો કોઈ ભુવા ભરાડીને બોલાવીને પૂછીએ અને આતસ થતી હોય તો ફુલના પંખાથી પવન નાખીએ.

(૩) મહારાષ્ટ્રીય સાહેલી પૂછે છે.

પ્રવીણે મી તુઝે તોંડ પાહુનાં સાંગતી આતાં, કુઠે ગેલી ફારબરી કાન્તિ તુઝી કાયાચી,
ચંગલી મુલીલા આતા કાંઈ અસા રોગ ઝાલા, આહે ગતિ હે વિચિત્રઈશ્વરાંચી માયાચી
યેન ઉદ્યા વૈદ્યા લાઉં પાહુનદ્યા નાડી તુઝી, તે તુલા દેઇલ ફારબરી ગોલી ખાયાચી,
ત્યાંપાસુન તુઝા રોગ જાહુન હોઇલ સુખ, સાંગીતલાં તુલા ગોષ્ટ હિમી બરી ન્યાયાચી.

ભાવાર્થ:-હે પ્રવીણ, તારૂં મુખ જોઈ કહું છું કે, તારો ચહેરો ખુશનુમા નથી. તારા શરીરની ઉત્તમ કાન્તિ હતી તે ક્યાં ગઈ ? હે વહાલી રાજકુમારી તને આવો શું રોગ થયો છે ? આ તો કોઈ ઈશ્વરની માયાની વિચિત્ર ગતિ જણાય છે. તો અમને તેના ઉપાયો કરવા દે, વૈદ્યને બોલાવા દે,

તે તારી નાડી જોઇ તને સારી ખાવાની ગોળીઓ આપશે. જ્યાં સુધી તું તારા રોગનું નિદાન કરવા નહીં દે, ત્યાં સુધી તુને સુખ નહીં થાય, એ વાત હું તને સારી ન્યાયની કહું છું.

(૪) મરૂ (મારવાડ) દેશની સખી પૂછે છે.

માંકો થેં કેણો ન માને થાકો હૈયો થરૂવેનાં, બોલ જકો કાંઇ થાને હુવો એડો દુઃખડો
હાથાંજોડી કાછાં થાનેં કાંઇથેં ચિંતા કરાછાં,જકો માહુજોડો આજવેનાં થારો મુખડો,
પ્રવીણ રાયાંરી બેટી મતિ કરો એડી બાતાં, ઇશો કીયે થાનેં અડે ઉપજે નાં સુખડો
મોકળો વે ધનથારે લોબડી લાખાંરી થારી, સોનાજીસો અંગો થારો વડો હે ઝરૂંખડો,

ભાવાર્થઃ– તું મારૂં કહ્યું માનતી નથી. પણ તારૂં હૈયું આજ ઠેકાણે નથી. બોલ જોઈએ, તને આવું દુઃખ કેમ થાય છે? હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે, તું શેની ચિંતા કરે છે? આજ તારૂં આનંદી માણસના જેવું મોઢું નથી. હે પ્રવીણબેન, તમો તો રાજકુમારી છો. આવી એલફેલ વાતો કરો માં એવું કરવાથી શું અહીં સુખ થવાનું છે? તમારે પુષ્કળ પૈસા છે. લાખ રૂપિયાની કીંમતી ઓઢવાની (લોબડી) સાડી છે અને સોનાના જેવો રૂપાળો તારો રાજમહેલનો ઝરૂખો છે.

(૫) અરબસ્તાની સાહેલી ઉર્દુમાં પૂછે છે.

નુરે આફતાબ મહાતાબ હો ચહેરાતેરા, સિતારા સી ચશ્મ બુલબુલ સી જબાન હૈ,
હુવા હૈ જીગર તેરા દર્દહી મેં ગીર્ફતાર; સબહી સુનાવરાસ્ત જાનુ મેરી જહાન હૈ,
ખાવિંદે ખલ્કરખે તૈસેં રહો ખુશ હાલ, જીસકી ઓલાદ જાનમંદ વે જહાન હૈ,
ફના કર ફિકર ઝીકર કયા પ્રવીણ ભેંણુ, ખલક મેં બાવા તેરા ખુદ ખાનદાન હૈ,

ભાવાર્થ–તારો ચ્હેરો સુર્ય, ચંદ્ર ના જેવો તેજસ્વી, અને તારી આંખો સીતારા (તારાઓ) જેવી ચમકતી, ને બુલબુલ પક્ષીના જેવી તારી જીભાન હતી, તે આજ તારૂં જીગર (દિલ) કોઈ દર્દમાં ઘેરાઇ ગયું લાગે છે. તું મારી, આ દુનીઆમાં દીલોજાને પ્યારી સખી છે; તેથી તમામ હકીકત તું મને કહે, આ જહાન (દુનિયા) જેની ઓલાદ છે. તેવા ખાવિંદ (માલીક ખુદા) જે સ્થિતિમાં દુનિયામાં રાખે તેમાં ખુશ રહેવું. માટે હે પ્રવીણ બેન, તમામ ફીકર છોડી દે. ખાલી ઝીકર. કર માં, તારા પિતા તો દુનીઆનો ખાનદાન માલીક (બાદશાહ) છે.

(૬) બનારસી બ્રહ્મકન્યા સંસ્કૃતમાં પૂછે છે.

વચનં વદામી તે હિતાય ત્વત સુખાય ચાહં, ભુત્વા સાવધાના તતૂ શૃણુ ભાગ્યશાલિ કે
કેયં કૃતાભિતા ભુત્વા ત્વયા ત્યંચાક્રંદતા, માં વદસ્ય કારણું તન મૃદુલમૃણાલિ કે;
ત્વમસિ વિદ્યાવતિ પ્રભાવતિ ક્ષમાવતિંચકિવદામિત્વામહં સદ્ગુણ મણીમાલી કે,
ધૈર્યં ધૃત્વા ભુત્વા સ્થિરા કષ્ટં તુ વિનષ્ટં કુરૂ, બુદ્ધિ મતિં ભવત્વં પ્રવીણે ભૂપબાલિ કે;

[૬]

ભાવાર્થ– હું તને હિતનાં અને સુખ થાય તેવાં વચન કહું છું; માટે હે મોટા ભાગ્યવાળી ! તે તું સાવધાન થઇને સાંભળ, હે કમળના જેવાં નેત્રવાળી, તું શા માટે ભીતિવાળી થઈ અતિશે આક્રંદ કરે છે, તેનું કારણ તું મને કહે ? તું વિદ્યાવાળી છો, પ્રભાવશાળી છો, ક્ષમાવાળી છો, અનેક સદ્ગુણો રૂપી મણીની માળા જેવી છો, તેથી તને હું બીજું શું કહું ? તું સ્થિર થઇને ધીરજ ધર; તારૂં કષ્ટ જરૂર નાશ થશે. હે પ્રવીણ રાજ્ય-કુમારી ! તું તો બુદ્ધિશાળી છો આવું કરવું તને ન ઘટે (પ્રવીણસાગર)

ઉપરનાં ખટભાષાનાં કાવ્યો સાંભળી રાવસાહેબ તો પોતાની મહા-રાષ્ટ્રીય ભાષાનું કાવ્ય પારખી બહુ જ રાજી થયા. તે સિવાય જનસમાજની માનવમેદનીમાંથી પણ સૌ સૌના દેશની ભાષા સાંભળતાં હર્ષના પોકારો થવા લાગ્યા.

પછી આજુબાજુના ગામડામાંથી આવેલા કોઈ 'ગઢવી'એ મનમાં ઉર્મી આવતાં, મહા કવિશ્રીને પૂછયું કે, 'મહા કવિશ્રી ! અમારા કચ્છ કાઠીઆવાડમાં ચારણોના લગ્ન પ્રસંગે જાન જમવા બેસે ત્યારે, ચારણ કન્યાઓ પડદામાં બેસી જાનમાં આવેલા કવિરાજોને 'હરિયાળી કાવ્યો' સંભળાવે છે. એ કાવ્યનો અર્થ જ્યાં સુધી જાનવાળા ન આપે ત્યાં સુધી જમણ જમવાની 'રામદુહાઈ' આપે છે. આમ કવિરાજોની પરીક્ષા અમારા દેશમાં ચારણકન્યાઓ લીએ છે. આપના દેશમાં તેવો રીવાજ હશે કે નહીં ? તે હું જાણતો નથી. પણ અમારા દેશના રીવાજ પ્રમાણે આપ એ હરિયાળી કાવ્યોનો અર્થ (ઉત્તર) આપો તો સંભળાવું'. એ સાંભળી મહા કવિશ્રી એ તેને હરિયાળી કાવ્યો બોલવા કહેતાં તે બોલે છે કેઃ–

હરિયાળી કાવ્ય દોહા

હું સમાણી હું જેવડી, મૂહીમાં સમાય;
સુતા વખતે સાંભરે, મને મોકલ જો માય. ॥ ૧ ॥

રાજકવિ અર્થ કહે છે કે–'ચુંદડી' નારી જાતી છે, સ્ત્રીના જેવ-ડીજ લંબાઇ છે, ઝીણા મલમલની હોય, તે મૂહીમાં સમાઇ જાય છે. સુવા વખતે ઓઢવા માટે તે સ્ત્રી તેની માતા પાસેથી માગે છે. (૧)

જળમાં બેઠી ઘર કરે, જળમાં બેઠી નાય,
માથું કાંપે નવ મરે, આંખ ફોડે જીવ જાય ॥ ૨ ॥

અર્થ– શેરડી'. શેરડીને ખેડૂતો જળભરેલા ક્યારડાઓમાં દાટે છે, તેથી તે જળમાં ઘર કરી રહે છે ને નિત્ય જળથી નાયક છે. તેનું માથું (થડીઉં) કાપો તો તે મરતી નથી. પણ તેની આંખો (કાતળી ઉપર આંખ જેવી ફુટ હોય તે) કાપો તો તે ઉગતી નથી; મતલબ કે મરી જાય છે. તેમાંથી કોંટો ફુટે નહિં. (૨)

પિત્તળ પેરે પદ્દમણી, હાલે ઝાક ઝમાળ,
વસવાયાં ઘેર નીપજે, સોહે રાજદરબાર ॥ ૩ ॥

અર્થ–**રથવહેલ.** રથવહેલ પૈડામાં પિત્તળની ઝાંઝો જડી હોય છે, તેથી તે વહેલ ચાલતી વખતે ખોલતાંની સાથે ઝગમગાટ ઝગારા કરે છે. સુતાર પોતાને ઘરે ઘડી તૈયાર કરે છે અને તેને રાજમાં (દરબારશ્રીને) આપે છે. (૩)

પડી પડી પણ ભાંગી નહીં, કટકા થયા છે ચાર,
વગર પાંખે ઉડી ગઇ, પંડિત કરે વિચાર ॥ ૪ ॥

અર્થ–'રાત્રી' રાત્રી પડી પણ ભાંગી નહિ. ચાર પ્રહરરૂપી ચાર કટકાઓ થયા. પ્રભાત થતાં વગર પાંખે ઉડી ગઈ એ. જોઈ ડાહ્યાજનો વિચારવા લાગ્યા. (૪)

ઘણ પંખો ઘણ ઉડણો, ગીરમાં જેનાં ગામ,
વર પહેલાં તોરણ ચડે, તે કારીગરનાં કામ ॥ ૫ ॥

અર્થ–'મયૂર'. મોરલાને મોટી પાંખો અને ઘણાં પીછાં હોય છે, બહુજ ઉડી ઉંચે બેસે છે, જ્યાં ઝાઝાં ઝાડો [ગીર જેવાં] હોય ત્યાં તે રહે છે, ઘણી જ્ઞાતિમાં રીવાજ છે કે, પ્રવેશ દ્વાર માથે લાકડાનો મોરલો ઘડીને તોરણ બાંધવાની જગ્યા ઉપર રાખે છે, તેથી વરના પહેલો તે તોરણે ચડે છે. તેને કારીગર (સુતાર) બનાવે છે. (૫)

અઢી માસની ઇસ્ત્રી, જેની કડમાં નાનં બાળ.
માને માથે મોડીઓ, બાળક હોય મૂછાળ. ॥ ૬ ॥

અર્થ–'મકાઇનો છોડ' મકાઇનો છોડ અઢી માસે પાકી જાય છે. તે નારી જાતી છે. છોડના મધ્યમાં મકાઇનો ડોડો ફુટે છે તે તેનું બાળક મૂછુંવાળું છે અને છોડને માથે ઝોગાં મોંડીઆરૂપ હોય છે. (૬)

વેંત જેવડી વરખડી જેનાં ઢાલ જેવડાં ફુલ,
કાચાં કમળ ઉતરે, એનાં પાકે થાયે મુલ. ॥ ૭ ॥

અર્થ–'કુંભારનો ચાકડો' ચાકડાનો મધ્યભાગ વેંત જેવડો જ હોય છે. અને ફરતું ચકર ઢાલ જેવડુ હોય છે. તેના માથે કમળ જેવાં કાચાં વાસણો (ઘડો–ગોળો વગેરે) ઉતરે છે. પણ તેની કીંમત તો નીંભાડામાં પાકયા પછી જ થાય છે. (૭)

સુક સરોવર બોતજળ, ન બુડે ટાંક કે રાઈ,
ઘોડાં પીવે હસ્તિ પીવે, પીવે સબ લોકાઈ,
એક ન પીવે પંખજાત, જેને ચાંચ તણી ચતુરાઈ ॥૮॥

અર્થ–'**સ્તન**' સ્ત્રીઓના સ્તનરૂપી સરોવરમાં જળ ઘણું છે, પણ તે જોવામાં આવતું નથી. સુકું દેખાય છે, પણ તે જળમાં ટાંક કે રાઈનો દાણો પણ બુડી શકતો નથી. છતાં એટલુ બધું છે કે તે જળ ઘોડાઓ, હાથીઓ અને તમામ મનુષ્યવર્ગ પીયે છે, પણ ખુટતું નથી. માત્ર જેને ચાંચ છે તેવા પક્ષીઓ એ જળ પી શકતા નથી (એટલે પંખી ધાવી શકતાં નથી; ઘોડાં હાથી મનુષ્યો તેની માતાને ધાવી શકે છે). કહેવત છે કે, "ઈંડાંને મીંડાં અને કાનને થાન" ઈંડાં મેલે તે પક્ષીને કાનની જગ્યાએ મીંડા જેવું ગોળ ચિન્હ હોય છે અને જે પ્રાણીઓને કાન છે તે તેની માતાના થાન (સ્તન)થી ધાવે છે. (૮)

ઉપરના હરિયાળી કાવ્યાષ્ટકના ઉત્તર કરી, મહા કવિશ્રી ગઢવીજીને સંબોધીને કહે છે કે, અમારા દેશમાં (મારવાડમાં) પણ એવોજ રીવાજ છે. અમો તે કાવ્યોને "ગૂઢોકિત" કાવ્યો કહીએ છીએ. સાંભળો એક ગૂઢોકિત કાવ્ય. **છપય છંદ**

અંબર બિન ત્રિય એક, ચડી પુરૂષ પર ચાલે,
નૈન અને ભુજ ન્હોય, શ્રવણ એકાકતવાલે,
સદા કુંવારી સોય, હોય સંગમ હાથીસેં,
રહે અધ પલ ઘરવાસ, તહાં રહત ગ્રભ તાસેં,
જણ વખત નાર છોરૂ જણે, મુખ ચડે સોઈ મરે,
કવ રૂપક ગુણ યું કહે, કવણ અરથ અણુરો કરે, ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ--કપડાં પહેરેલ વિનાની એક સ્ત્રી પુરૂષના ખંભા ઉપર ચડી બેઠી હતી. તેને આંખો કે હાથ પગ ન હોતા, માત્ર એક કાનજ હતો. તે સદાને માટે કુંવારીજ રહે છે. પણ સંગમકાળે તે હાથીથી સંગમ માત્ર અરધી પળ કરે છે. ત્યાં તેને ગર્ભ રહી જાય છે. જ્યારે તેને પ્રશવ

થાય છે, ત્યારે તેના મોઢા સામે જે આવી ચડે છે તે મરણ પામે છે. આ કવિના રૂપકનો હવે કોણ-અર્થ કરે છે ?

ઉપરનું કાવ્ય અને ભાવાર્થ સાંભળીને તે ગઢવીજી કે બીજા કોઈ અર્થ કરી શકયા નહીં; તેથી મહા કવિશ્રી તેનો અર્થ કરીને વર્ણન કરે છે કે, એ સ્ત્રીનું નામ 'બ'ધુક' છે. તે પુરૂષના ખંભે ચડી બેસે છે હાથ, પગ, આંખો નથી; પણ એક 'કાન' છે. (જે માથે કેપ ચડાવે છે.) તે કુંવારી છે; પણ જ્યારે તેમાં દારૂગોળી ભરવામાં આવે છે ત્યારે લોઢાના ગજથી તેને દ્રબવામાં આવે છે. તે માત્ર અરધી પળ દ્રબાતાં ભરાઈ જાય છે. જ્યારે તે ભરેલી બંધુક ફોડવામાં આવે છે ત્યારે તે બંધુકની નળી સામે જે આવી ચડે છે તેનો જીવ જાય છે. આવું બંધુકનું રૂપક ગૂઢાર્થ કાવ્યનું થતાં અર્થ કરવો મુશ્કેલ લાગે છે આંવા ગૂઢોક્તિ કાવ્યો અમારા દેશમાં બોલાય છે.

એવી રીતે અનેક પ્રકારનાં એક સો વિધાનો નકકી કરેલા સમયમાં કવિરાજે સિદ્ધ કરી બતાવ્યાં. છેલ્લે છેલ્લે પ્રમુખપદે જે હોય તે જેમ ઉપસંહાર કરે છે તેમ, પ્રમુખસ્થાને બિરાજેલા શ્રીજી મહારાજે પણ અમૃત વાણી ઉચ્ચારી. મહા કવિશ્રીના કીર્તિમંદીર ઉપર ત્રણ સુવર્ણ કળશો ચડાવવા રૂપી ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા કે, 'તમો કોણ છો ?' 'કયાંથી આવ્યા ?' અને હવે તમો 'કયાં જવાના છો ?'

એ સાંભળી સૌ સભાજનો શ્રીજીના વચનામૃતોનો જવાબ સાંભળવા શાન્ત થઇ એક સોઈ નીચે પડે તો પણ અવાજ સંભળાય તેવી શાન્તિ થતાં મહા કવિશ્રીએ સહુ સાંભળે તેમ ઉંચે અને ગંભીર મધુર સ્વરે શ્રીજીને નમસ્કાર કરી ઉત્તર આપ્યો કે, "હું બ્રહ્મ છું, બ્રહ્મધામમાંથી આવ્યો છું, અને બ્રહ્મધામમાં જવું છે." એમ કહી ચાર 'રેખતા' કાવ્યની નવીન સિદ્ધકૃતિ ગાઈ સંભળાવી;-

રેખતા

મેંબુબન મેં કયા રહું, મેરા દિલ ઘુભાનાવે,
અંતર દીદું દેખતાં, જાહીર જનાના વે (ટેક)
મોજ કરી મુજ ઉપરે, અઢળક ઢળ્યા હે વે,
આસ લગીઆં ઉનસેં, મહાશુક (ખ) મીલાહેવે,
મેં બુબન મેં કયા રહું...(૨)
ગુંગેકું જબ ગુડ મિલ્યા, તબ કયા બખાને વે,
અંતર જામી અંતરે, સબ બાત જાને વે.
મેં બુબન મેં કયા રહું...(૩)

ગુલતાન ચઢયા રંગ ગેબકા, અલમસ્ત અલ્લાહિવે,
'લાડુ' કહે હરદમ મેં, અબ 'લે' લગાડી વે;
મૈં બુબન મેં કયા રહું, મેરા દિલ લુભાના વે...(૪)

ભાવાર્થ:-અંતરમાં આત્મપ્રકાશનું અજવાળું થતાં મેં જાહેરમાં તે સ્વરૂપ જોઇને ઓળખ્યું; તેથી મારૂં દિલ તેમાં લોભાયું. હવે હું શા માટે ભુવનમાં (સંસારી ઘરમાં) રહું ? [૧] મને જેની આશા લાગેલી હતી, તે માશુક મારા ઉપર મોજ કરીને, ખુશી થઇને અઢળક ઢળ્યા છે. મતલબ કે તે મને મળ્યા છે. [૨] ગુંગા (મુંગા)ને જેમ ગોળ મળતાં તે ખાઇને તેના સ્વાદને (ગળપણને) તે કેમ વર્ણવી શકે ? તેમ, હે મહારાજ ! આપશ્રી અંતર્યામી છો અમારા અંતરની સઘળી વાત આપ જાણો છો કે હું કોણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો છું ? ક્યાં જવાનો છું ? તે તો મુંગા માણસની પેઠે હું શું કહી શકું ? [૩] લાડુદાનજી કહે છે કે, મને તો ખુદાઇનો (અલ્લાહનો) 'ઇશ્વરનો' કોઈ ગૈબી રંગ ચડી જવાથી હું તેમાં ગુલતાન થતાં અલમસ્ત થયો છું. હવે તો મેં હરદમ (કાયમ) માટે તેનીજ લ્હે (ધૂન) લગાડી છે. [૪]

લાડુદાનજીનો મનમાનો જવાબ અને પ્રભુ મહિમાની મસ્તીનું ઉપરનું કાવ્ય સાંભળી શ્રીજી મહારાજે માથે બાંધેલી સોનેરી પાઘ સહિત સર્વ પોશાક, ઘરેણાં વગેરે ઉતારી પ્રસાદીના વસ્ત્ર આભુષણો મહા કવિને બક્ષિસ કરી, મોટો મોગારાના પુષ્પનો હાર લાડુદાનજીની ડોકમાં પોતે પહેરાવી, 'બોલો બ્રહ્મપુરુષકી જય', એમ શબ્દ ધ્વનિ કરી, લાડુદાનજીના જ્ઞાન મંદિર ઉપર ત્રણ કીર્તિ કળશો ચડાવી, તેના માથે બ્રહ્મપુરુષકી જયના નાદ રૂપી વિજય ધ્વજ ફરકાવ્યો ત્યાં તો અનંત લોક સમુદાયે પણ 'જય હો ! જય હો !'ના નાદો કર્યા, આમ એભલ ખાચરની ફુલવાડી (લક્ષ્મી બાગ)માં મારવાડી ચારણ કવિએ અનેક રાજ્ય સભાઓ જીતી બ્રહ્મસભામાં બ્રહ્મરૂપ બની, તેમાં ભળી જતાં છેલ્લો શતાવધાન પ્રયોગ ગૃહસ્થ વેશે ભજવ્યો. જ્યાં જુવો ત્યાં એજ વાત, એજ આશ્ચર્યતા, અને એજ મહા કવિશ્રીનાં યશોગાન ગઢપુરની શેરીએ અને ગલીએ સ્ત્રી-પુરુષો ગાવા લાગ્યાં.

દરબારશ્રી એભલ ખાચરે શ્રીજીની આજ્ઞા મેળવી એક 'મલ્લી' જાતીની ઘોડી, સોનેરી સાજ સહિત તથા સોનેરી મૂઠની તલવાર, એક સોનાનો ટુંપીઓ અને રૂ. ૫૦૧) પાંચસો એક રોકડા સાથે સોનેરી છોડાનું 'મદીલ' મહા કવિશ્રીને ભેટ આપ્યાં. તેમજ દરબારશ્રી જીવા ખાચરે પણ એક રોઝો ઘોડો સોનેરી સાજ સહીત, સોનાની મૂઠવાળો જમૈયો અને કટારી, સોનાની ઉતરી, કડાંની

જોડી ૧. સોનેરી છેડાનું 'મદીલ' સાથે રૂ. ૫૦૧) પાંચસો એક રોકડા ભેટ ધર્યા; મહા અનાદિ મુક્ત બાશ્રી જીવુબાબા તથા લાડુબાએ સોનાની કંઠી એક, તુલસીના પારાની શ્રીજીની પ્રસાદીની ભેટ મોકલાવી શુભાશિષો કહેવરાવીને ખુશાલી જણાવી. આ સમારંભના અંતે સૌ પોતપોતાને સ્થાને ગયા, અને ભાવનગરના મિજમાનો બીજે જ દિવસે ભાવનગર રવાના થયા.

ઇતિ શ્રી 'કેસરભકત' વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે તૃતીય પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીએ ગઢપુરમાં કાવ્ય ચર્ચા અને છેલ્લો શતાવધાન પ્રયોગ કરણ નામ ચતુર્થોઽધ્યાય; સમાપ્તઃ ॥ ૪ ॥

શ્રીજી

અધ્યાય ૫ પાંચમો

બાશ્રી જીવુબાનો ઉપદેશ અને દીક્ષા ગ્રહણ

કારીયાણી દરબારશ્રી વસ્તા ખાચરના અતિ આગ્રહથી શ્રીજી મહારાજ મહા કવિશ્રીને સાથે લઈ સંત મંડળ સહિત કારીયાણીએ પધાર્યા.

સદ્‌ગુરૂ પ્રેમાનંદ સ્વામીએ ગાયું છે કે "સદાશ્વેતાંબર શ્રીજી ધારતારે" એ કીર્તન મુજબ શ્રીજી તો શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરી શ્વેત રોઝા ઘોડા ઉપર બિરાજ્યા. અને પોતાની બાજુમાં જ સાથો સાથ ભાવનગરવાળા 'લખીઆ' ઘોડા ઉપર રાજદ્વારી પોશાકમાં વસ્ત્ર ધરેણાંથી વિભૂષિત અસ્ત્ર શસ્ત્રથી સજ્જ થયેલા માથે મારવાડી બન્ની પાઘ, ખંભામાં હમેલ, તેમાં સોનેરી મૂઠની તરવાર; કમરબંધ (ભેઠ)માં કટાર, વાંકડી મૂછોવાળો, ભવ્ય ચહેરો, કદાવર કાયધારી, અજાન બાહુવાળા, નવયુવાન શ્રી લાડુદાનજી અશ્વ નચાવતા કાઠી સ્વારોથી ઘેરાયેલા, શ્રીજી સાથે ચાલતા હતા,

ગામોગામના પાદરમાં શ્રીજીના દર્શનાર્થે સૌ ભકતો અને અન્ય જનો આવી મળતાં, તેઓ શ્રીજી મહારાજનાં દર્શન કરી, મહા કવિશ્રીને પણ

રાજા જાણી, કોઇ ભગવાનના ભાઇ જાણી, કોઇક મહાન ઓજસ્વી દૈવી પુરૂષ જાણીને નમસ્કાર કરતા હતા.

કારીયાણીમાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી શ્રીજી મહારાજને કચ્છ, કાઠીઆવાડ, ગારવાડ, મેવાડ વગેરે દેશો ની ભાષાઓ બોલી, અનેક અનુભવોની વાતો કહીને બહુજ હસાવતા તેમજ કોઇ સમયે વેરાગીઓ, સન્યાસીઓ, બાબીબાવાઓ, માગીબાવાઓ, જૈનોના જતીઓ, મુસ્લીમ ફકીરો વગેરે અનેકના મતપંથો પોતે જોઈ અનુભવ કરેલો, તેની વાતો અભિનય સાથે એવા હાસ્યરસ વાળી કહેતા કે, શ્રીજી તો એ વાતો સાંભળી આ સંસારમાં રહેતા સંત-અસંતના ભેદ સૌ સંતોને સંભળાવવા કવિશ્રી પાસે દરરોજ એની એ વાતો કહેવરાવતા; દરરોજ પોતાના થાળની પ્રસાદી પોતાની સન્મુખ બેસાડી જમાડતા. અને આસન પણ પોતાની પાસેજ રખાવતા. આમ સખાભાવથી શ્રીજીમહારાજ શ્રી લાડુદાનજી ઉપર સંપૂર્ણ પ્રસન્ન રહેતા

એકાદ અઠવાડીઉ વીત્યે, શ્રીજીમહારાજને આ 'રાજઋષિ' ને બ્રહ્મઋષિ બનાવાની ઇચ્છા આવતાં મહા કવિશ્રીને નીચે મુજબ શ્રીજીએ આજ્ઞા કરી, "કવિરાજ લાડુદાનજી ! તમો એક અમારૂં ખાસ કામ કરો. એ કામ તમારા જેવા વિદ્વાન ચારણ કવિ વિના કોઇથી થઇ શકે તેવું નથી, એમાં ખાચરનાં દીકરીઓ જીવુબા, લાડુબા, વગેરે ઉમર લાયક થયાં છે, છતાં ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની (પરણવાની) ના પાડે છે. આવી સ્ત્રીહઠ પકડી, કોઇનું તો શું પણ, અમારૂં પોતાનું કહ્યું પણ માનતાં નથી, કોઇ પુરૂષનું મોઢું પણ જોતાં નથી. તેમ પુરૂષના મુખની વાત પણ સાંભળતાં નથી. તમો મહા વિદ્વાન, મહા શીઘ્ર રાજ્ય કવિ છો, રાજનીતિજ્ઞ હોવાથી મહાન રાજાઓના મનને હરી લ્યો તેવા મહા ચતુર તેમજ બુદ્ધિશાળી ચારણ મહાત્મા પુરૂષ છો; જેથી અનેક પ્રકારની યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેઓને સમજાવી, જેમ બને તેમ હવે તેઓ જલદી ગૃહસ્થાશ્રમ કરે તેવી 'હા' પડાવી અહીં પાછા વહેલા પધારો. અગાઉ ત્યાં સુધી અહીંજ રોકાશું. તમારા વિના આ કામ બીજાથી થશે નહીં, માટે આજેજ પધારો." મહા કવિશ્રી કહે, બહુ સારૂં મહારાજ એમાં શું ? એ તો અમારૂંજ કામ છે. સ્ત્રીહઠ, બાળહઠ, રાજહઠ, જોગીહઠ વગેરે અનેક પ્રકારની હઠના હું સર્વ ભેદોનાજ્ઞ છું, તેથી મોટા રાજા મહારાજાઓની હઠને પણ મેં હટાવેલ છે; તેમજ દુરાગ્રહી વિદ્વાનોની હઠને પણ મેં હટાવી છે; તો આ સ્ત્રીહઠ, અને તેઓ તો હજી બાળકાઓ કહેવાય, તેવા ભોળાં અને અબળા કાંઈ બાઈઓને સમજાવવાં, તેમાં શું મોટી વાત છે ? આપશ્રી શુભાશીર્વાદ આપો કે, જેથી હું આપે સોંપેલું મારૂં કાર્ય, પૂર્ણ કરી જલ્દી વહેલો

રાજકવિશ્રી લાડુદાનજી બાશ્રી લાડુબા તથા જીવુબાશ્રીને
ગ્રહસ્થાશ્રમ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે.
(પૃષ્ટ-૧૭૯)

સદ્ગુરુ શ્રીગંગાદાસ સ્વામી સીતાર બજાવે છે.
(૦૨૬-૧૬૬)

શ્રીરંગદાસમાંથી બ્રહ્માનંદ સ્વામી થયા

આપશ્રી હજૂર હાજર થાઉં. પછી શ્રીજીમહારાજે મંદ હાસ્ય કરી સામું જોઇને કહ્યું કે, 'જાવ તમારૂં કાર્ય ફત્તેહ થશે' એમ કહી પ્રસન્ન થઇ હાર આપી થાળની પ્રસાદી જમાડી બે પાર્ષદ સ્વારો સાથે આપી મહા કવિશ્રીને ગઢપુર જવાને વિદાય કર્યા.

મહા કવિશ્રી ગઢડા આવી એભલ ખાચરને મળ્યા. અને પોતે તથા પાર્ષદોએ શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા સંભળાવી. એભલ ખાચરે અતિ હર્ષથી એ શ્રીજી આજ્ઞા માથે ચડાવી બાશ્રી જીવુબા તથા લાડુબા વગેરેને તે ખબર દરબારમાં મોકલ્યા. આજ્ઞા મળે બોલાવજો એમ કહી કવિશ્રી જમીને આરામગ્રહમાં ગયા. પછી એભલ ખાચર દરબારમાં ઓરડે જઈ કુંવરીઓને કહ્યું કે, તમે (જીવુબા [મોટીબા] લાડુબા) કુટુંબી સિવાય કોઇ પુરૂષ વર્ગ સાથે વાતચીત કરતાં નથી, પરંતુ આ મહા કવિશ્રી મહા સમર્થ યોગીરાજ જેવા બાળબ્રહ્મચારી છે, તેમજ ચારણદેવ છે, તે આપણા પૂજનિક છે. અને શ્રીજીમહારાજનો આદેશ સંભળાવવા ખાસ અહીં આવ્યા છે. માટે તેઓ સાથે વાતચીત કરવામાં કંઈ દોષ ન ગણાય. તેમ સમજાવવાથી સાંજના પાંચ વાગ્યે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને ઓરડે તેડી લાવવા (બાપુશ્રી) સાથે સંમત થયાં.

અનાદિ મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબા લાડુબા સાથે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનો વાર્તાલાપ.

ઉતરાદાબારના ઓરડાના બારશાખ પાસે ઓસરીમાં મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી માટે આસન નખાવ્યું. અને તમામ બાઇયું ઓરડાની અંદર આડો ચક બંધાવી બેઠાં; અને બારણાની સાખ પાસે બાપુશ્રી અને દાદાખાચર માટે આસનો નખાવ્યાં, તેવામાં બાપુશ્રી એભલ ખાચર સાથે મહા કવિશ્રી દરબારમાં પધાર્યા, ઓરડાની ઓસરી ઉપર આવી ઓરડાની સામે ઉભા રહી "બા જય સ્વામિનારાયણ" શ્રીજી મહારાજે સૌ બાઇઓને જય 'સ્વામિનારાયણ' કહ્યા છે. તેમ કહી નમસ્કાર કરી પોતાને આસને બેઠા. એભલ ખાચર પણ દાદાને ખોળામાં તેડી પોતાને આસને બેઠા. બાશ્રી જીવુબાબા આદિ સૌ બાઇઓએ મહા કવિશ્રીને જય સ્વામિનારાયણ કહિ આશિષ ફરમાવી, નમસ્કાર કરી શ્રીજી મહારાજની કુશળતા પૂછી પોતે પધાર્યા તેમાં ખૂબ રાજી જણાવી, શ્રીજીનો આદેશ સાંભળવા ઇચ્છા જણાવી, વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

લાડુદાનજી બોલ્યા:- શ્રીજી મહારાજે મને સર્વ હકીકતની વાકેફ કરી આપ

સૌને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો સમજાવવા આજ્ઞા કરતાં, હું **શ્રીજી**ના **આદેશથી**જ આપશ્રી પાસે વિનતિ કરવા આવેલ છું આપશ્રી સ્ત્રી જાતિ હોવાથી કેટલાક પ્રકારની સમજણમાં ખામી હોય તો, અમારો **ચારણ** કવિઓનો ધર્મ છે કે તમોને તમારા સ્ત્રી ધર્મ સમજાવી વાકેફ કરી અમારી ફરજ બજાવવી જોઇએ. જુઓ, સાંભળો :–

"આ સંસારમાં ઇશ્વરે આપણને ઉતમ કુળમાં અવતાર આપ્યો છે, રૂપ ગુણ, ચાતુરી આપી છે, યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે. નીરોગી શરીર છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી ગૃહસ્થ ધર્મ પાળી, આપણું જીવન સુખમય બનાવી. સાથો સાથ પ્રભુ ભજન પણ કરી, ધર્મપાળી, બન્ને પક્ષને (પિતાપક્ષ અને શ્વસુર પક્ષને) ઉજવળ કરી શોભાવવો જોઇએ. આપ તો સાક્ષાત્ જગદંબા જેવાં શકિત અવતાર છો; માટે ગૃહસ્થાશ્રમ કરીને પતિવ્રત ધર્મપાળી આ સંસારમાં અક્ષયકીર્તિ પ્રાપ્ત કરી, કાઠી કુળને દીપાવો. માતા પિતા, કુટુંબ, જ્ઞાતિ આપશ્રીને વારંવાર એ બાબતમાં વિનવે છે. અરે છેવટે ખુદ શ્રીજી મહારાજે પણ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાની આપને આજ્ઞા આપી છે. છતાં પણ તેમ નહીં કરતાં અને કોઇનું વચન નહીં માનતાં, રાજહઠ અને સ્ત્રીહઠ એમ બંને હઠ રાખી બેઠાં છો, એ અતિ કેવળ દુરાગ્રહ જ કહેવાય, મને શ્રીજી મહારાજે ખાસ એટલા માટે જ આજ્ઞા કરી અહીં આપને સમજાવવાને મોકલેલ છે. માટે ચારણોનાં વાકયો પ્રભુવાકય માની, આપણા ભગવાનની આજ્ઞાને શીરે ચડાવી, આપ આપનો સ્ત્રી--હઠ છોડીને ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની કૃપા કરીને 'હા' કહો, એજ મારી આપ પાસે નમ્ર વિનંતિ સાથે શુભાશિષ છે. એટલું કહી થોડો વખત મૌન રહ્યા.

પછી બાઈશ્રી જીવુબા કહે કે,–કવિરાજ ! આપ શ્રી સત્ય કહો છો; પણ આ નાશવંત અને અનેક દરદોની વખાર જેવો ક્ષણભંગુર દેહ છે. તેમાં પણ અનેક અનર્થો રહ્યા છે તેમાં અમારો નારીના દેહને તો નિંદવા લાયક હલકો, મલીન, બીકણ નમાલો, બાયલો, બુદ્ધિહીણો એવો ગણ્યો છે. તે શું કામનો છે ? કેટલું જીવવું છે ? માટે, તે તો જેમ વહેલો પડે તેમજ ઠીક છે; પણ તે દરમ્યાન ભગવાનનું ભજન કરી લેવું તેજ તેનું ઉતમ સાર્થક છે.

લાડુદાનજીએ એ સઘળું સાંભળી પોતાની કવિત્વ ચાતુરીથી કવિભાષામાં મોહ ઉત્પન્ન થાય તેવા દાખલા દૃષ્ટાંતો આપી, પોતાની જીત કરવાને નીચેનાં કાવ્યો પોતાની છટાદાર વાણીથી મધુર કંઠે

વાણીથી મધુર કંઠે આકર્ષક ભાવથી બોલી, એ મુક્ત સભાને ઘડીક કાવ્ય રસસાગરમાં તરબોળ કરી દીધી. પોતે મહા કવિશ્વર હોવાથી નવે પ્રકારના રસને મૂર્તિમાન ખડા કરવાનું પોતામાં સંપૂર્ણ જોર હતું; પરન્તુ જનાનામાં બોલવું તે તો મર્યાદામાં જ શૃંગાર રસનું વર્ણન થાય, અને તે પણ બહુજ ઉંચકોટીનાં વૈરાગ્ય મૂર્તિ બાઈઓની સભામાં બોલવામાં બધી વાતોનો ખ્યાલ રાખીને તથા રાજનીતિને અનુસરીને કેટલાક પ્રકારના દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રના આધારવાળાં આપી કાવ્યમાં પોતાની વિદ્વતા બતાવવા પ્રયાસ કર્યો.

લાડુદાનજી કહે-માજી ! આપશ્રી નારીદેહની નિંદા કરો છો, પણ તેમાં થોડી સમજ ફેર છે, નારી તો મહા રત્નની ખાણ છે, એમ શાસ્ત્રો અને વિદ્વાનો પણ કહે છે.

દોહા

નારી નૌતમ રત્ન હૈ, નારી તે સબ હોય,
નાર વિના યહ વિશ્વમેં, સુખદાયક નહિં કોય;

ચોપાઈ

સોહત હૈ યહ આલમ માંઈ, સાર રૂપ ઇક નારી સદાઇ.
નારી વિના નવ હોવત યાગા, નારી વિના નવ પાયે રાગા.
નારી વિના નવ સોહે ઓક, નારી વિના નહિ રાજે લોક,
નારી વિના નવ કરે વિસાસા, નારી વિના નવ રાખે પાસા. ॥૧॥

નારી વિના નહિં પિતૃ પ્રસન્ન, નારી વિના કો રાંધે અંન્ન
નારી વિના નહી સંતતિ હોત, સંતતિ બિન નહિં બાઢે ગોત.
ગોત વિના નહીં સ્વર્ગે જાય વિબુધ વદત યું શાસ્ત્ર બતાય,
ઐસિ અપૂરવ નારી કહાય, કલ્પલતા સમ ભવમેં ભાય;

(પ્રવીણ સાગર)

ભાવાર્થ- આ સંસારમાં નીરંતર એક સ્ત્રી જ સાર રૂપ શોભે છે; કેમકે સ્ત્રી વિના એકલા પુરૂષથી યજ્ઞ થાય નહીં. સ્ત્રી વિના રાગ એટલે પ્રેમ (ગાયન) પામીએ નહીં. જેમ સ્ત્રી વિના ઘર શોભે નહીં, તેમ સ્ત્રી વિના જગત પણ શોભા પામતું નથી. સ્ત્રી વિનાનાનો કોઈ વિશ્વાસ કરે નહીં, તેમજ સ્ત્રી વિનાનાને (વાંઢાને) કોઇ પાડોશમાં રાખે નહીં. સ્ત્રી વિના પિતૃઓ પ્રસન્ન રહે નહીં. સ્ત્રી વિના ભોજન કોણ રાંધી આપે ? સ્ત્રી વિના સંતતિ, અને સંતતિ વિના વંશ વધે નહીં. તેમ વંશ

વિના સ્વર્ગે જવાય નહિં. એવી રીતે શાસ્ત્રોના આધારોથી પંડિતો કહે છે, માટે એવી સ્ત્રી સાર રૂપે જ કહેવાય છે, અને તે જગતમાં કલ્પલત્તા જેવી શોભે છે. નારી નૌતમ પ્રકારનું રત્ન છે; નારીથી જ બધું થાય છે. એથી નારિ વિના આ જગતમાં કોઈ શુખી નથી. વળી સાંભળો;–

કવિત

ગિરિજા કાં ગોદધરી, રાખત હે રુદ્ર પુનિ,
રમાકોં રમેશ નિત્ય, સેવે છોહ ધારકે;
સાવિત્રી કોં ચાહ ધરી, સેવત સ્વયંભૂ પુનિ,
શચી કોં ચહત શક્ર, નેહતેં નિહારકે.
યાતેં ઉર જાને હમ, મનમેં વિચાર કરી,
સેવન કે યોગ્ય યહ, સબહી સંસારકે.
નારી હોય નિંદ્ય તો, યા વ્રજમેં વિહારી બના,
કહ્યાન કયોં કરત સંગ, સોરહ હજારકે.

પાદાકુલછંદ

આદિ શકિત ઇક નાર કહાવે, શકિત બિના નહીં કોઉ રહાવે,
શકિત ઘટત હે જીનકે ગાતે, કર્મ કછુ નહિં હોવત તાતે;
બોલત ચાલત જે તુમ નીકે, સોઇ પ્રતાપ માનો ઇનહીકે,
યાકે રૂપ અનેક કહાવે, યથા યોગ્ય સબ ઠૌર રહાવે ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મ સંગાથેં માયા રાજે, શંકર સેં પુનિ શકિત બિરાજે,
પૂર્ણ પ્રકૃતિ પુરુષહિસંગે, દેખહ 'ચંડી' દાનવ દંગે,
અન્નપૂરણા વ્હે નિજ અંગે, પોષત સબહી જીવ ઉમંગે,
ધરા રૂપ બનિ સબ ધારે, જનની વ્હેકેં જને અપારે. ॥ ૨ ॥

બનિતા બનીકેં કરત વિહારા, પ્રેમ પસારી સર્વ સંસાર,
સોઈ સનાતન શકિત કહાવે, સચરાચર મેં સોઈ સુહાવે,
સેવત હરિ, હર, બ્રહ્મા જાકો, તદપિ પાર ન પાવત વાકો,
એસી અપૂરવ નારી કહાવે, જાતેં સર્વ સંસાર સુહાવે ॥ ૩ ॥

[પ્રવીણ સાગર]

કવિત ભાવાર્થ- પાર્વતીને શંકર ખોળામાં ધરી રાખે છે, લક્ષ્મીને વિષ્ણુ હમેશાં પ્રેમ ધરી સેવે છે; સાવિત્રીને ચાહના ધરીને બ્રહ્માજી ઇચ્છે છે; ઇન્દ્રાણીને ઇન્દ્ર પ્રેમથી જોઈ મોહાય છે. એથી મેં મનમાં વિચાર કરીને જાણ્યું કે સર્વ સંસાર ને એ (સ્ત્રી) સેવવા યોગ્ય છે. જો સ્ત્રી નિંદવા યોગ્ય હોત તો આ વ્રજમાં વિહારી થઇને શ્રીકૃષ્ણ સોળ હજાર સ્ત્રીઓનો સંગ કેમ કરત ?

છંદ–ભાવાર્થ પ્રથમ સર્વથી આદિ શકિત એક 'સ્ત્રી' કહેવાય છે. અને શકિત વિના કોઈ રહી શકે જ નહીં. જેના શરીરમાંથી શકિત ઘટે છે તેના થકી કાંઇ કામ થતું નતું નથી. સહુ કોઇ બોલે છે, ચાલે છે, તે તેનોજ પ્રતાપ છે, એમ જાણો. વળી તે શકિતના અનેક રૂપ કહેવાય છે. જ્યાં જેવું ઘટે ત્યાં તેવા રૂપે, એમ સર્વત્ર વ્યાપક છે. જુવો—બ્રહ્માની પાસે માયા રૂપે તે શોભે છે, શંકરની પાસે ઉમીયારૂપે તે શોભે છે, આદિ પુરૂષની સાથે પૂર્ણ પ્રકૃતિ રૂપે રહે છે, દૈત્યો સાથે યુદ્ધ કરવામાં 'ચંડિકા' રૂપે શોભે છે, અને પોતાને અંગે અન્નપૂર્ણા થઇને સર્વજીવને ઉમંગધરી પોષે છે. પૃથ્વીરૂપે થઇને સર્વને ધારણ કર્યા છે, માતા રૂપે થઇને અનેકને ઉત્પન્ન કર્યા છે, વળી સ્ત્રી રૂપે થઇને સર્વ સંસારમાં પ્રેમ ફેલાવીને વિહાર કરે છે. તેજ સનાતન શકિત કહેવાય છે, અને તે સ્થાવર જંગમમાં શોભે છે, જેને વિષ્ણુ, મહાદેવ, અને બ્રહ્મા સેવે છે, તો પણ તેનો પાર પામતા નથી, એવી અપૂર્વ સ્ત્રી શકિત કહેવાય છે, જેનાથકી સર્વ સંસાર શોભે છે. વગેરે [૧ થી ૩]

ઉપર પ્રમાણે અનેક દૃષ્ટાંતિક કાવ્યો વગેરે બોલી સ્ત્રી શકિતનાં મૂળ વખાણ કરી, ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાને અનેક વિધિઓ શ્રી લાડુદાનજીએ સમજાવી એ મુકતકોટીની સ્ત્રી સભામાં પોતાનો કવિ તરીકેનો પ્રભાવ બતાવી આપ્યો. પછી શાંત થઈ શો જવાબ મળે છે. તે સાંભળવા ઉત્સુક થયા.

મહા એકાંતિક મહા મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબાબાએ એ સર્વ સાંભળી મહા કવિશ્રીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યાં કે, કવિરાજ ! આપ તો મહા શીઘ્ર કવિરાજ છો, રાજ્ય નીતિજ્ઞ છો, એથી આપશ્રીને અમે વધુ શું કહી શકીએ ? પરંતુ જેમ દહીં જમાવવા માટે એકઠા કરેલા દુધમાં જેમ મેળવણ નાખતાં ઉત્તમ પ્રકારનું દહીં જમી જાતાં, તેમાંથી માખણ, ઘૃત, વગેરે થાય છે,તેમજ આપશ્રીની બુદ્ધિ, ચાતુરી, વિદ્વતા, વીરતા, ઉંચ કુળાભિમાન, અને દેવાભિમાન, વગેરે સદ્ગુણો રૂપી 'દુધ'માં માત્ર એક 'નિજાત્માનં બ્રહ્મરૂપં' એ બ્રહ્મજ્ઞાન રૂપી મેળવણની જરૂર છે. આપે શ્રીજી મહારાજને સર્વ અવતારના અવતારી

જાણ્યા, છતાં અર્જુનની પેઠે 'વ્યામોહ' કેમ થાય છે ? શું સ્ત્રીઓનો દેહ ? કે શું પુરૂષનો દેહ ? તેનો જરા મનની વૃત્તિ પાછી વાળી વિચાર કરશો તો જણાશે કે, માંસ, મજ્જા, મેદ લોહી, હાડકાં, ગુંગા, થુંક, લાળ, ચીપડા અને ઉદરમાં આંતરડાંઓ. મળમુત્રના કોઠારડાઓ. અસંખ્યાત કૃમિ. પસીનો. વગેરે અનેક દુર્ગંધી ભરેલી વસ્તુઓની અને અનેક રોગોની તે મોટી વખાર છે. આ ક્ષણભંગુર અને નાશવંત દેહ માથે માત્ર રૂપાળું આળું ચામડું મઢેલું છે. મોઢામાં હાડકાંઓ (દાંત)ની હાર છે; જીહ્વા તે ચામડું છે: કે જે અનેક ગળ્યાં ચીકણાં મિષ્ટાન્ન ખાધાં છતાં કોરીને કોરી જ રહે છે ને રસાશકિત વધારનાર સર્વ ઇંદ્રિઓની સખી જેવી છે. એમ ઇંદ્રિઓ અને અંતઃકરણો, માયિક પંચવિષયમાં ડુબી રહ્યાં છે. શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધમાં જેમ એક એક વિષયમાં, હરણ, હાથી, પતંગીઆં, માછલાં અને ભમરાઓ અનુક્રમે આસકત થઈ, પોતાનાં જ પ્રાણ ગુમાવે, છે, પરંતુ મનુષ્યને તો એ પાંચે વિષય દેહમાં સાથે જ રહેલાં છે. તેની વાસનાજ જીવને ચોરાશી યોનીમાં ભટકાવે છે. આ જીવ સમુદ્રના પાણી જેટલું માતાનું દુધ ધાવ્યો છે. અને દરેક સ્ત્રીના પેટે અવતર્યો છે, તેમજ દરેક સ્ત્રીને પોતાની પત્નિ કરી છે, એવાં શ્રીજી મહારાજના વચનામૃતો જો વિચારીએ, અંતરમાં ધારીએ, તો ત્રણ કાળે પણ આ નાશવંત દેહમાં કે ત્રણ અવસ્થામાં કયારેય મોહ થાય જ નહીં. સારાં વ્યંજનો ખાઈ, સારાં સારાં વસ્ત્ર આભુષણો પહેરી આ દેહને તાજીઆ (ડોલા)જેવો શણગારી ફેરવવામાં શું શોભા છે ? હું આવો છું, હું તેવો છું, એ દેહાભિમાન, અને વિદ્યાના તથા કુળનાં અભિમાનો છોડયા વિના બ્રહ્મરૂપ થવાતું નથી, અને બ્રહ્મરૂપ થયા વિના પરબ્રહ્મનો સબંધ થતો નથી. ઈંતરડી સો વર્ષ ગાયાના આંચળ પાસે રહે તો પણ તેને દુધનું સુખ જરાએ આવતું નથી. તેમજ આપણને આવા શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ-નારાયણ પ્રગટ ભગવાન સાક્ષાત મળ્યા અને હજી દેહાભિમાન રાખીશું તો, તે પોપટીઉં જ્ઞાન જ કહેવાય. પણ જ્યારે જાગ્રત સ્વપ્ન સુશુપ્તિ, એ ત્રણે અવસ્થામાં, સ્થુળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણે દેહથી પોતાના આત્મા ને જુદો જાણી, શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મરૂપ માની, પરબ્રહ્મ પુરુષોતમ નારણની શુદ્ધ ઉપવાસના ભકિત કરે, ત્યારે જ આ જીવ અક્ષરધામનો અધિકારી થાય છે, અને પોતે બ્રહ્મસ્થિતિને પામે છે. એવી બ્રહ્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા પછી કોણ સ્ત્રી ? ને કોણ પુરુષ ? કોણ નાત ? ને કોણ જાત ? એ વાત તો માયા પરની છે. તમે તો માયામાં રહેલા સ્ત્રી જીવનનું વર્ણન કર્યું. આવા મહાન વિદ્વાન મહા કવિ થઈ, સર્વ શાસ્ત્રોના જાણકાર શ્રીજીને

સર્વોપરી જાણ્યા છતાં હવે ક્યાં સુધી આ 'રાજસી ઠઠારો' રાખશો ? ક્યાં પુરુષોત્તમ નારાયણ અને ક્યાં આ પામર જીવ ! મોટા દેવો અને અવતારોને પણ પુરુષોત્તમ નારાયણ પાસે બેસવાની જગ્યા મળતી નથી, * ક્યાં કીડી કુંજરનો મેળાપ ? આવી રીતે અંતરમાં વિચારી આવા પ્રગટ ભગવાન આપણને ઘેર બેઠાં મળ્યા, તે આપણા જેવાં બીજાં કોનાં ભાગ્ય કહેવાય ? શું પુરૂષોત્તમનો સંબંધ મેલી માયાના જીવડા સાથે, સંબંધ બાંધી હથેવાળો જોડવો ? આપ આવા સમજુ રાજનીતિજ્ઞ મહા કવિશ્વર થઇને શું અમને નરક ચોરાશીના ફેરા ફરવાનો ઉપદેશ આપો છો ? કવિરાજ હવે 'તો ! અર્થં સાધયામિ કે દેહં પાતયામિ' એ પ્રમાણે છેલ્લો જન્મ કરી શ્રીજી મહારાજને રાજી કરી લેવા. માટે આ દેહને તુચ્છ અને નાશવંત જાણી અમારી પેઠે આપશ્રી પણ હવે રાજયવંશી વ્યામોહ (ઠઠારો) છોડી સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદ સ્વામી જેવા મહારાજશ્રીને સર્વોપરી જાણીને બીજા જીવોને સમજાવો અને શ્રીજી મહારાજ સાથે આપનું નામ પણ આ દેવભૂમિ પાંચાળમાં અને જગત બધામાં અમર કરી, બ્રહ્મરૂપે આપ બ્રહ્માનંદની મસ્તીમાં બાકીનું આયુષ્ય પુરૂં કરો. સદ્‌ગુરુશ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામી કહે છે તેમ 'ઘરની ગોલીનો ગોલો × થવા હવે પાછા ઘરે (ખાણગામે) ન જતાં, શ્રીજી ચરણ સમીપ દેહાભિમાન અને વિદ્યાના મદનો ત્યાગ કરીને રહો. અમો અભણ કાઠીઆણી બાઈઓ, ગામડામાં રહેનારાં આપ જેવા સમર્થ ધુરંધર રાજકવિશ્રીને શું કહી શકીએ ? પણ અમોને શ્રીજી મહારાજ પ્રગટ ભગવાન મળતાં 'કીટભમરી' ન્યાયે જે કંઇ જણાયું છે અને અનુભવ્યું છે તે તમોને કહીએ છીએ. અને આપશ્રી પણ અમારી સિદ્ધ દશાને પારખી શકો છો. હીરાઓને તો ઝવેરીઓ જ પારખે.' આપ પણ અમારી જ પંકિતના, મુકતકોટીના, મોટા મુકતરાજ છો; પણ માયાના આવરણથી આપ આપનું મુળ સ્વરૂપ નથી ઓળખી શકતા. શ્રીજીના પ્રથમ દર્શને જ આ દરબારગઢના આંગણામાં આ નિંબવૃક્ષ તળે તમોને સમાધિલક્ષ થતાં, તમે તમારૂં મુળ સ્વરૂપ જાણ્યું હતું. તેમજ શ્રીજીને પણ સર્વોપરી ભગવાન જાણી દશ

* 'ભવબ્રહ્માદિકને નિશ્ચેમળતી નથી, પુરૂષોત્તમ પાસે બેઠાની જાગ્ય જો.' (શ્રી મુકતાનંદસ્વામી)

× 'ઘરની ગોલીનો ગોલો થયો; રહ્યો હાથ જોડીને હજુર.
રાત દિવસ રાજી રાખવા, અતિઆખેપ રાખે છે. ઉર.'
(શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામી વચન વિધિ ૪૨)

અવતારનો છંદ-અને કીર્તનમાં હૃદયની વાત કરી હતી; પણ પાછું દેહમાં આવ્યા પછી અનેક વિદ્વાનોના અને વિદ્વાના અભિમાનમાં તમારૂં મુળસ્વરૂપ પાછું ભુલી ગયા જણાવ છો. માટે હવે શ્રીજીનો મહિમા જાણી વિચારી, આપ આપના અંતરમાં આપના સ્વરૂપને જોશો, તો જરૂર આપ આપના મુળ સ્વરૂપને ઓળખશો, એવી અમો શ્રીજીને સંભારીને તમોને આશિષ આપીએ છીએ. લ્યો જય સ્વામિનારાયણ, કંઈ અઘટિત બોલાયું હોય તો ક્ષમા કરજો; અને જેમ બને તેમ હવે વહેલા શ્રીજી મહારાજને તેડીને પાછા જલદી ગઢપુરમાં પધારજો. એમ કહેતાંકને બાશ્રી જીવુબાએ ચકનો પડદો ઊંચો કરાવી મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી સામી યોગદૃષ્ટિ સાંધી તેથી વીજળીનો કરંટ લાગે તેમ દેહાભિમાન રૂપી મહા કવિશ્રીનો વ્યામોહનો પડદો ભેદાઇ ગયો. મહા કવિશ્રીને પણ એ મહા મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબાનાં સાક્ષાત 'મહા લક્ષ્મીજી' રૂપે દિવ્ય દર્શન થતાં, તુરત જ ત્યાં શીર ઝુકાવી નિર્માની થઇ અનંત નમસ્કારો કર્યા, અને પોતાનું અહો ભાગ્યમાની જ્ઞાનરંગમાં રંગાઈ વિદાયની રજા લીધી.

ચારણોનાં તો માતાજી જ રક્ષણ કરે છે. ને? કારણ કે નિજ સંતાનનાં જનની જતન ન કરે, તો બીજું કોણ સહાય કરે? એ ન્યાયે જગત જનની માતાજી શ્રી જીવુબાબાએ શ્રી લાડુદાનજીને સત્ય વચનો કહી માર્ગ ભુલેલા બાળને માર્ગે ચડાવી, ઉધ્ધવજીને જેમ ગોપીઓ એ જ્ઞાનનું ભાતું બંધાવી મથુરાની વાટે વિદાય આપી હતી, તેમજ, લાડુદાનજીને એ જ્ઞાન ભાતું બંધાવ્યું. અંતરમાં તે જ્ઞાનને પચાવતા પચાવતા કવિરાજ મટી મુકતરાજની દશામાં તેઓ કારીઆણી ગામે શ્રીજી મહારાજ પાસે આવ્યા.

રાજકવિ મટી દેવકવિ થતાં દીક્ષાગ્રહણ

આંબો અનંત કેરીઓના ભારથી જેમ ઝુકી પડે છે, તેમ ભરસભામાં શ્રીજી સન્મુખ લાડુદાનજી આવી શીર ઝુકાવી, અતિ ગદ્‌ગદ કંઠે થઈ પ્રાર્થના કરી કે, હે કૃપાનાથ! આપશ્રીનાં પ્રથમ દર્શને જ મે મારૂં બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણી, આપશ્રીને પણ સર્વ સ્વાવતારના અવતારી જાણી ઘરે (દેશમાં વતનમાં) નહીં જતાં આપશ્રીની ચરણ સેવામાં રહ્યો, પણ માયાના ગાઢ અંધકારમાં પાછો રસ્તો ભૂલી જતાં, શ્રી કૃષ્ણભગવાને જેમ ઉધ્ધવજીને ગોપીઓ પાસે સંદેશો લઈ (જ્ઞાનદેવાને) ગોકુળ મોકલ્યા હતા પણ તે જ્ઞાન લઈને પાછા મથુરામાં આવ્યા. તેજ પ્રમાણે આપશ્રીએ મારા ઉપર અનહદ કૃપા કરીને મને

ગઢપુર સંદેશો પહોંચાડવા મોકલી મારામાં જે કંઇક અપૂર્ણતા હતી તે દુર કરાવી મહા મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબાબા મારાં જ્ઞાનગુરુ થતાં, હવે આજ દિવસથી મારો નવો જન્મ થયો છે. હવે હું કવિરાજ લાડુદાનજી ગઢવી નથી રહ્યો; હું તો આપશ્રીના રંગમાં સંપૂર્ણ રંગાયો છું. માતાજી શ્રી જીવુબાબાના મને મહાલક્ષ્મી સ્વરૂપે અલૌકિક દિવ્ય દર્શન તેમની કૃપા દૃષ્ટિથી થતાં, મને હવે સાચો અને પાકો જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો રંગ ચડતાં, આ દેહ અને આ અસાર સંસાર ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં, હું મારા દેહ પર્યંત આપશ્રીના ચરણારવિન્દની સેવામાં દાસનો દાસ બની હજુરમાં રહીશ." એમ કહીને માત્ર એક શ્વેત ધોતી પહેરી, તમામ વસ્ત્ર અલંકારો ઉતારી શ્રીજીના ચરણમાં ઢગલો કરી, સાષ્ટાંગ દંડવતપ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી, શ્રીજી સન્મુખ મૌન ઉભા રહ્યા. શ્રીજી મહારાજ મંદમંદ હસતા થકા પોતાના દેહના પડછાયા રૂપ એ પરમ સખા સ્વરૂપ, મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીનો જીવન પલટો થયેલો જોઇને, પોતે આસનેથી ઉઠી શ્રી લાડુદાનજીને પોતાની બન્ને ભુજાઓમાં ભીડી ભેટી પડયા. બસ; ત્યારથીજ જેમ "જ્યોતિથી જ્યોતિ પ્રગટાય" એ ન્યાયે, "ચારણદેવ-બ્રહ્મદેવ" બન્યા, "રાજર્ષિ બ્રહ્મર્ષિ બન્યાં" "કવિરાજ મુક્તરાજ બન્યા" શ્રીજી મહારાજે તેજ શુભ પળે દીક્ષા દેવાનું વિચારી, મહા કવિશ્રીના માથે મુંડન કરાવી, વાંકડી મુછોના મારવાડી થોભા, માથા ઉપરના વાંકડીઆ વાળનાં ઓડીઆં (જુલ્ફાં) કઢાવી, સ્નાન કરાવી, વસ્તા ખાચરને આંગણે અક્ષર ઓરડીની પૂર્વ દિશાની ઓસરીમાં નાની વેદિ રચાવી, પોતાને સ્વહસ્તે વિપ્રોથી વેદ વિધિ કરાવી, ભાગવતિ દીક્ષા આપી, શીખા સૂત્ર ધરાવી, ભગવાં વસ્ત્રો પહેરાવી, કર્ણમાં ગુરૂમંત્ર આપ્યો અને 'શ્રી' (લક્ષ્મીજી)ના ઉપદેશથી રંગાયા, તેથી તમારૂં નામ આજથી 'શ્રીરંગદાસજી' છે, એમ કહીને સર્વ સભાને વંદન કરાવી, સદ્‌ગુરુ શ્રી મુકતાનંદજી સ્વામીની જોડમાં બેસાડી, પોતે પોતાના આસને બિરાજીને તેમના સામું એકી નજરે જોઈ રહ્યા. તે સમયે શ્રીજી મહારાજના શરીરમાંથી બ્રહ્મતેજ છૂટી. શ્રીરંગદાસજીમાં સમાઇ જતાં એ વખતે એ સભાસ્થાન મહા તેજોમય બની ગયું. આમ શ્રીજીની કૃપા દૃષ્ટિ તે દિવસથી શ્રીરંગદાસજી સ્વામી ઉપર અઢળક ઢળી ગઇ હતી

ભગવાં વસ્ત્રોમાં પણ એ દેવાંશી ભવ્ય ચહેરો ચંદ્ર અધિકો શોભી રહ્યો હતો. દેવ સમાન કાન્તિવાળા દેવજ્ઞાતિ શ્રી લાડુદાનજીને દેવોના દેવ શ્રીજી મહારાજે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં દિવ્ય દીક્ષા આપી સૌને મિષ્ટાન્ન જમાડીને, પોતે જમી પ્રસાદીનો થાળ નવા પરમહંસ

શ્રીરંગદાસજી સ્વામીને સ્વહસ્તે આપ્યો; એટલું જ નહીં પણ તે થાળમાંથી એક કોળીયો સ્વામીશ્રીના મોઢામાં પોતે મેલી, હાથ ધોઇ આસને બિરાજ્યા. આવી રીતે આપણા મારવાડી ગઢવી શ્રી લાડુદાનજી, રાજ્ય કવિ મટીને દેવકવિ થઈ શ્રીજી મહારાજના ચરણ સમીપે રહ્યા.

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી કાયમના માટે દરરોજ રજવાડી પોશાકમાં જ બણગઢણી રહેતા; તેથી તે પોશાકનાં જે આભૂષણો સુવર્ણનાં હીરા જડિત હતાં તે તમામ તથા દરબારશ્રી એભલ ખાચર અને જીવા ખાચરે ગઢપુરમાં કરેલા શતાવધાન વખતે આપેલી ભેટો તથા ભાવનગર રાજ્યથી આવેલ શિરપાવની પેટીઓમાંના હીરામોતીથી જડિત સુવર્ણના દાગીનાઓ સાથે કુલ રોકડ રકમમાં પાંચથી છ હજાર રોકડા નગદ રૂપીયા, ચાર જાતવંત ઘોડાંઓ, રેશમી જરીઆંની વસ્ત્રો, ઢાલ, તરવાર, કટાર, જમૈયો આદિ અસ્ત્ર, શસ્ત્રો એ સર્વે મળી લગભગ અર્ધાક લાખની મિલકત શ્રીજી ચરણમાં ધરી, પોતે તદ્દન નિષ્કંચન થયા. (વિ. સં. ૧૮૬૧)

ઇતિ શ્રી કેસરભક્ત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે તૃતીય પ્રકરણે, બ. ધૂ, આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મહા મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબાબા કૃત ઉપદેશાંતે મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી દીક્ષાગ્રહણ નામ પંચમોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥૫॥

પ્રકરણ ૩ ત્રીજું સમાપ્ત

પ્રકરણ ૪ ચોથું

(કાવ્ય–સાહિત્ય પ્રકરણ)

અધ્યાય ૧ પહેલો

શ્રી રંગદાસજીનું કીર્તન–કાવ્ય સાહિત્ય

શ્રી રંગદાસજી તો જેમ કોઈ પૂર્વના યોગી હોય તેમ દીક્ષા પછી મહાન યોગી સમાન દીપવા લાગ્યા. પોતાના હૃદયમાં આનંદ આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો. રાત્રી આખી વૈરાગ્યની મસ્તીમાં વીતાવી, પોતાના દિલમાં થયું કે, 'હું સંસારી સુખનો ત્યાગ કરી એક સાચો સંત થયો છું, તો હવે દુનીઆદારીઓને ધન, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર સાચો ત્યાગી (સંત) કેવો હોય? તે મારે આ જગતને બતાવવું જોઈએ 'વેશ લેવો તો ભજાવવો' એ જુની કહેવતને સત્ય કરવા પોતે વહેલી પ્રભાતે ઉઠી, શ્રીજીના મહિમાની પ્રભાતી તથા યોગીનાં અતિતનાં, ફકીરનાં અને વૈરાગ્યનાં મહિમાનાં પદો રચી હવે શ્રી રંગદાસજીની નામાવાળી દાખવી પછી નિત્યકર્મથી પરવારીને શ્રીજીની સભામાં સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદજી સ્વામીના જોડે બેસી શ્રીજીને પ્રસન્ન કરવા પ્રથમ પહેલી સ્વામિનારાયણના મહિમાની પ્રભાતી સંભળાવી:

રાગ પ્રભાતી

સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ સત્યરે,
રટરે મન રેન દિન, ઔર સબ અસત્યરે ટેક.
નારદ શુક આદિ ગાય. નિગમ ધ્યાય નિત્યરે,
શિવ, વિરંચી, ઔર શેષ, ધ્યાન સોઉ ધરતરે ॥સ્વામિ. ॥૧॥
ધરત ધ્યાન મહા મુનીંદ્ર, સુરેંદ્ર સમસ્તરે,
સહજાનંદ જગતવંદ આનંદ ઘન અતરે ॥સ્વામિ. ॥૨॥
એક આપ વિશ્વવ્યાપ, પાપકું હરતરે,
જાકો જીવ જપત જાપ, ટલત પાપ તરતરે ॥સ્વામિ. ॥૩॥
જગતપાસ હોત નાસ, જોગધ્યાસ જતરે,
સમરત શ્રીરંગદાસ ત્રાસ ઉર વસતરે ॥સ્વામિ. ॥૪॥

સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદસ્વામી સારંગી (સરોદો) અને શ્રીરંગદાસજી પોતાનો સીતાર બજાવવા લાગ્યા. અને શ્રીજીની મરજી પારખી નીચેનાં પદો અનુક્રમે સંપૂર્ણ આલાપ સહ ગાવા લાગ્યા, ત્યાં તો કારીઆણીની અક્ષર ઓરડીના આંગણામાં ગામ આખું એ દિવ્ય ગાવણું સાંભળવાને ભેળું થયું. એટલે પહેલી પ્રભાતી પુરી કરીને કચ્છ દેશની રૂઢીએ જે કીર્તનો રચેલ હતાં તે ગાવા લાગ્યા.

કચ્છી કાફી

સાંવરી સુરત લાગે મોય પ્યારી, રે નવ મેલું આલી ॥ ટેક ॥
ભાલ વિશાલ લલિત છબી લોચન, વદન કમલ પર વારી ॥ નવ મેલું (૧)
અંગ અંગ છબી નિરખી પિયા મોય, લોચન લોભ લગારી ॥ નવ મેલું (૨)
અબ તો રહ્યો ન જાય યાંહી બીનું, કીધા કોટ વિચારી ॥ નવ મેલું (૩)
શ્રીરંગ લાગો રંગ પીયા સંગ, અંગ દીયા અરપારી ॥ નવ મેલું (૪)

શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિ નિરખ્યા પછી તેને એક પળ દુર મેલવાનું મન થતું નથી, તેવું થોડીએક મૂર્તિનું વર્ણન કરી પોતાને પોતાના ઇષ્ટદેવનો રંગ આરપાર લાગી ગયો છે. તેમ આ પદમાં કહી નામાચરણ વાળે છે.

પોતાનું અહંપદ હવે ટળી ગયું છે. અને નિરવાણ પદને પોતે પામ્યા છે, તેવું નીચેની કાફીમાં જણાય છે કે:-

કાફી

પીયુડા સંગે પ્રીત બંધાણી રે, નવ છૂટે આલી ॥ (ટેક)
કીધા કોટી ઉપાય ન છુટે, પુરવને લેખે હું અરપાણી રે નવ છૂટે (૧)
આ સુખ કયાંયે ન કહેવાય એવું, જેવું છે તેવું મન જાણી રે નવ છૂટે (૨)
નવલ પીયાસે નેહ કીયા રે, પંથ લીયા હે નિરવાણી રે નવ છૂટે (૩)
શ્રીરંગ લગન કીન શામસેં, હો ગઈ 'હું પદહાણી' રે નવ છૂટે (૩)

આવી ઘણી કાફીઓ છે પણ તે લખવાથી ગ્રંથવિસ્તાર થાય. માટે તેમાંથી કેટલાએક પદોની નામાવલીની છેલ્લી પંકતિઓજ નીચે આપવામાં આવી છે, તે ઉપરથી સ્વામીશ્રીના મનના ભાવો; જાણકાર પારખી શકાશે.

(૧) શ્રીરંગ-કાજ સુધાર લીયા હે પાર કીયા ભવ બેડાવે,
(૨) શ્રીરંગ-ચરન કમલ ચિત લાય કે, જન્મ સુફલ કર લીતાવે.
(૩) શ્રીરંગ-અંતરકી જાનન, પ્રીતમ પ્રાન પીયારાવે.
(૪) શ્રીરંગકી અરજી સુન લીજે, નૈનુ સે દૂર-ન હુના વે.

આવાં અનેક પદો ગાતા જાય અને **શ્રીજી** મહારાજની મૂર્તિને હૃદયમાં ધારતા જાય, શ્રીજી મહારાજ પણ મંદ મંદ હસતા જાય અને **શ્રી રંગદાસજી** સામું અમૃત દૃષ્ટિથી જોતા જાય છે આવી રીતે સવા પહોર દિવસ ચડતાં સુધી શ્રીરંગદાસજીએ પોતાની સંગીત કાવ્ય કળા એ અક્ષર સભામાં રજુ કરી

શ્રી રંગદાસજીએ તે દિવસમાં સાંજ સુધી જે જે ક્રિયા કરી તેમાં શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિ પોતાની માગણી મુજબ (**નૈનુંસેં દુર ન હુ નાવે**) સન્મુખ ને સન્મુખ મુર્તિ દેખાવા લાગી. જેમ કોઇને કોઇએ **જાદુ** કરેલ હોય તેવી સ્થિતિ થતાં રાત્રે ચાંદનીમાં **શ્રીજી** સન્મુખ એક **જાદુ** કર્યા વિષેની નવીન કાફી રચીને ગાઈ બતાવી.

કાફી

જાદુડા તેરા જોરવે જાદુડા તેરા જોરવે, નેન સંભાર ભલા મોહીવારે ટેક૦
જાદુવે કીના વારી પ્રાન હરલીના, શામલીયા ચિત ચોરવે–જાદુડા તેરા–૧
સુંદર બદન કમન દલ લોચન, નાગર નવલ કીશોરવે–જાદુડા તેરા–૨
તેરે નૈનું મન ઘાયલ કીના, ચિતવની ચલની મરોરવે જાદુડા તેરા–૩
શ્રીરંગ **કું જાદુ કીયા** મારે, જગસેંડારી તોરવે–જાદુડા તેરા–૪

એ કાફી સાંભળી શ્રીજી મહારાજે બહુ જ પ્રસન્ન થઇને ખંભે રાખેલો 'ગુઢો રેંટો' પ્રથમ પ્રસાદીમાં આપ્યો સ્વામીશ્રીએ તે પૂજવાને રાખ્યો. પોતે હવે ગૃહસ્થ મટી સાધુ થયા છે, તો સાધુતાનાં શું લક્ષણ છે? તે ધર્મશાસ્ત્રના આધારે **જોગીને** સંબોધીને, જોગીની રહેણીકહેણી વિષે તેમજ **અતીતને** સંબોધીને, ત્રીગુણાતીત થઈ–બ્રહ્મરૂપ બનીને ભકિત કરવા વિષે, તથા ફકીર બની ફીકરની ફાકી કરી, ફકડ બની (**નિષ્કામી** રહી) દેશપરદેશમાં ફરવા વિષે તેમજ વૈરાગી બની જગતના અનુરાગોને ત્યાગી વૈરાગ્યનો ખરો વેશ ભજવવા વિષે, ચાર પદો એવાં તો ઉપદેશી અને સાધુતાના ધર્મ વિષેનાં રચી સંભળાવ્યાં કે, દરેક સાધુઓ પોતપોતાના ધર્મમાં સાવધાન રહેવા તત્પર થયા; અને તે પદોના ખરડાઓ ઉતારી લીધા તેમાનું પ્રથમ પદ અહીં આપેલ છે. બીજા ત્રણે પદોની માત્ર ટેકજ લખી છે એ ચારે પદોને મહાત્મા શ્રી **રંગદાસજીએ** વૈરાગ્યના રંગથી ભરપુર રંગેલાં છે, એમ જણાય છે.

જોગી વિષે રાગ જંગલો પદ ૧

હાંજી ભલા **જોગી** હરિસે જોગ, જગવે ભોગ તજ કે જોગી ટેક.
જોગી વાંકું જાનીએ. જાકા હરિસે જોગ;
રહે નિરંતર રામ મેં અંતર સદા આરોગ જગ (૧)

પકડ કરે વસ પંચકું, ચલેન મનકે સંગ,
નેજાં રોપે નામકા અનભે અચલ અભંગ જગ: (૨)

પ્રેમ રતા સમતા પ્રબલ, જ્ઞાન રતા ગંભીર,
ચિત નિર્મલ વિરાગતા, ધરતા, ધ્યાન સુધીર જગ: (૩)

લાગી સુરતી લાલસેં, મતિ જોગી મજબૂત,
શ્રીરંગ-બડભાગી સોઈ, ધન ત્યાગી અબધૂત જગ: (૪)

(પદ બીજું)–હાંજીભલા સુનના સંત સુજાન, રીત અતિતનકી ॥ટેકા॥
(પદ ત્રીજું)–હાંજીભલા ફીરનાં ફકડ ફકીર દેશ પ્રદેશમાંઈ સો ફિરનાં ॥ટેકા॥
(પદ ચોથું)–હાંજી વૈરાગી સોઇરે સુજાન, જગ અનુરાગ તજે સૌ વૈરાગી ॥ટેકા॥

ઉપરનાં ચારે પદો, ઉત્તમકોટીના જોગીની, અતીતની, ફકીરની અને વૈરાગીની રીતિનાં બનાવી બોલતાં શ્રીજીમહારાજ બહુજ રાજી થયા હતા. કારીઆણીમાં ઘણા એ દિવસો રહી શ્રીજી સંતમંડળ સહિત ગઢપુર પધાર્યા,

મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી ગૃહસ્થ મટી ત્યાગી થયાના સમાચાર વાયુ વેગે ચારે દિશાઓમાં જતાં લોકો તેઓના દર્શન માટે બહુજ આતુર હતા. અનાદિ મુકતરાજ બાશ્રી જીવુબાબાને જાણ થતાં, એ જુગજુગના જુના જોગંધરનું સામૈયું શ્રીજી સન્મુખ મોકલ્યું દરબારમાં પધારતાં તમામ ગઢપુર ગામ દર્શને આવ્યું. એકાદ માસ પહેલાં શતાવધાન પ્રયોગ કરી પાંચાળ પ્રદેશને ઘેલો કરનાર, આજ ઘેલાકાંઠે સાધુરૂપે આવી વરયા. યોગી વેશે ઓપતા એ મહા પુરુષના દર્શન કરી બાઈ ભાઈ શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજવા લાગ્યાં કે, રાજાઓ જેને સન્માને અને લાખોના શિરપાવા આપે એવા મહાન પુરુષ વિદ્યાના વરિધિ આજ સહજાનંદ સ્વામીના છેક નિર્માની શિષ્ય થઈ સ્વામિનારાયણના મુંડીઆ થઈ રહ્યા. આજે સાધુવેષે ગઢપુરમાં સ્વામીશ્રી પ્રથમ પધારતાં બાશ્રી જીવુબાએ બહુજ રાજીપો જણાવી શ્રીજી તથા સંતોને દુધપાકની રસોઈ આપી.

કેટલાએક દિવસો પછી સર્વ સંતોને ધર્મ પ્રચારાર્થે મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ આપવા બહાર ગામોમાં ફરવાની આજ્ઞા શ્રીજી મહારાજે કરી. સ્વામીશ્રી શ્રીરંગદાસજી અમુક સંતો સાથે બોટાદ તરફ ફરવા ગયા ત્યાં બોટાદની આજુબાજુના ગામડાંઓમાં ખૂબ ફરી ધર્મોપદેશ આપી અનેક જીવોને સત્સંગમાં લાવી વર્તમાન નિયમો ધરાવ્યાં.

ઘણાએક દિવસોથી શ્રીજીમહારાજના પ્રત્યક્ષ દર્શન નહિં થતાં સ્વામી શ્રીરંગદાસજી ગઢડા આવ્યા, ત્યાં સાંભળવામાં આવ્યું કે શ્રીજી મહારાજ હમણાં ગઢપુરમાં [છાના] ગુપ્ત રહે છે કોઇને દર્શન આપતા નથી. ઘણા ઘણા સંતો દર્શન કરવા આવે છે, પણ દર્શન નહીં થતાં નિરાશ થઇ પાછા જાય છે. કોઇ કોઈ ઘેલા કીનારે કે વાડીઓમાં [જંગલમાં] દર્શન આજકાલ થશે એવું ધારીને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી શ્રીજીનું ભજન કરે છે. સ્વામી શ્રી શ્રીરંગદાસજી પધાર્યા છે તો હવે શ્રીજી દર્શન આપશે, તેવી ધારણાથી કેટલાએક સંતો રાહ જોઇ રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ એ હકીકત જાણી. ગામની નજદીક દરબાર શ્રી એભલખાચરની એક વાડી હતી. ત્યાં પધાર્યા ત્યાં જઇ તે ખેડુતને કહ્યું કે "તું દરબારમાં જઇને સ્વામિનારાયણ ભગવાનને કહે કે, તમારી રજા હોય તો એક સાધુ બોટાદથી મારી વાડીએ આવ્યા છે તે દર્શન કરવા આવે" તે સાંભળી તે ખેડુત કહે કે, મારો કોશ તમે હાંકો તો હું તમારા સમાચાર પહોંચાડું. સ્વામીએ કોશ હાંકવાની હા પાડતાં તે ખેડૂત ગામમાં ગયો, પછી સ્વામીજીએ શ્રીજીની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી સંકલ્પ બળે શ્રી વરૂણદેવનું આરાધન કરી વાડી પાવાનું કહેતાં, વરૂણદેવે જેમ દુધ ચુલે ઉભરાય ને છલકાય તેમ કુવામાંથી પાણી ઉભરાવી દઈ થાળામાં પાડતાં દરેક ધોરીયાઓમાં થઇને તમામ વાડી ચારેખૂણે પાઈ દીધી. ખેડૂતે દરબારમાં જઇ સંદેશો પહોંચાડતાં શ્રીજી મહારાજે કહેવડાવ્યું કે, તારી વાડીમાં આવેલા સાધુના લુગડાં ખેંચી ઉતારી લઇ ધકકા મારી તારી વાડીની બહાર કાઢી મેલજે." ખેડુત પાછો આવતાં આખી વાડી પાણીથી ભરપુર જેમ બરસાદ આવે ને પાણી ભરાય તેમ નજરે જોઈ.

સ્વામી શ્રી ધ્યાનમાં બેઠા હતા ત્યાં આવી તેઓને ભગવાન જાણી પગમાં પડયો, સ્વામીશ્રીએ ધ્યાનમાંથી જાગૃત થઈ શું જવાબ મળ્યો ? તેમ પૂછતાં તે ખેડુત કહેવા લાગ્યો કે, ભગવાન તો તમે છો, તેને તો જરાય દયા નથી તમને તો લુગડાં ઉતારી માર મારી ધક્કા દઈ મારી વાડીમાંથી બહાર કાઢી મેલવાનું મને કીધું છે, પણ આવા સાધુને મારાથી કેમ મરાય ? તેને જરાયે દયા નથી. અમારા દરબાર તેને ભગવાન કહે છે. તમે મારી વાડી કે જે હું ચાર પાંચ દીએ માંડ માંડ પાઇ શકું છું, તે ઘડીકમાં પાઇ પાણી પાણી કરી દીધી, માટે તમે જ ભગવાન છો. અહીં મારી વાડીમાં હું ઝુંપડી કરી દઉં તમે અહીં જ રહો તે સાંભળીને સ્વામીજી કહે કે ભગવાન તો એજ છે હું તો તેનો

પરણવાળાં હિંદી અને ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલાં પદો (કીર્તનો) કુલ ૧૮ અઢાર છે. તેમાં પહેલી કારીઆણીમાં રચી ગાયેલાં પ્રભાતી અને આ છેલ્લું ગઢપુરમાં ગાયેલું સોરઠ રાગનું પદ. એ બે કીર્તનો એકલીઆં છે. બાકી બીજા મળી ચાર ચોસાર, એટલે સોળ છે. તે મળી કુલ પદ હિંદી ગુજરાતી ભાષાનાં શ્રીરંગદાસજી સ્વામીના રચેલાં અઢાર છે. શ્રી બ્રહ્માનંદ કાવ્યમાં આ પદો છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધૂ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે સ્વામી શ્રીરંગદાસજીનાં ગુર્જર હિંદી કીર્તન સંગ્રહે–પ્રથમોઽધ્યાઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧ ॥

*

શ્રીજી

અધ્યાય ૨ બીજો

ચારણી સાહિત્ય [ભાષાકાવ્ય]માં શ્રીરંગદાસજીનો ફાળો

સ્વામીશ્રી શ્રીરંગદાસજીએ ચારણી સાહિત્યની (હિંદી, વ્રજ, મરૂ, ગુર્જર, વગેરે મિશ્રિત ભાષાની રચનાને ચારણ કવિઓ ભાષાકાવ્ય ચારણી-કાવ્ય કહે છે) ભાષા કાવ્યમાં સ્વામીશ્રીએ ૨૦૪ (ચંદ્રાયણા) છંદો રચેલા છે. આજથી લગભગ પોણોસો વર્ષ પહેલાં લોધીકા ઠાકોરસાહેબ ધ્યાની મુકતરાજ શ્રી અભયસિંહજી બાપુએ કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ અને (મારા પિતાશ્રી) જામનગરના રાજ્ય કવિ ભીમજીભાઈ ખનાભાઈ રત્નુને લોધીકા તેડાવી 'શ્રી પુરુષોત્તમ ચરિત્ર' એ નામનો ગ્રંથ રચાવ્યા પછી સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામીના અપ્રસિદ્ધ છંદો મેળવી શોધાવી, તેનો સંગ્રહ 'છંદરત્નાવલી' નામના પુસ્તક રૂપે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ હતો

જેમાં શ્રીરંગદાસજી સ્વામીના નામાચરણવાળા, ૨૦૪ છંદો સાત વિભાગમાં વહેંચેલા છે. તેમાંથી ગ્રંથ વિસ્તારના ભયથી માત્ર ૧૨૬ છંદો નીચેની વિગતે લેવામાં આવેલ છે. તે એટલા જ કારણે કે જો આમાં શ્રીજી પ્રસાદીનાં તે કાવ્યો હું પ્રસિદ્ધ ન કરૂં તો આજથી ૫૦ વર્ષ પછી તે કાવ્યની એકે પંકિત કોઈ કવિ કે સાહિત્ય પ્રિય સજ્જનના મોઢે સંભળાશે કે નહીં ? તે એક વિચારવા જેવી વાત છે. તેથી જેમ મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર થાય છે, તેમજ એ કાવ્યોનો આજે રચના પછી દોઢસોક વર્ષે જીર્ણોદ્ધાર થાય છે.

નંબર	વિભાગ	છંદ સંખ્યા	અત્રે લીધેલ સંખ્યા
૧	સાર અસારકો અંગ	૯	૯
૨	અસંતકો અંગ	૯૭	૫૧
૩	ફકીરકો અંગ	૧૦	૧૦
૪	સાધુકો અંગ	૧૧	૧૧
૫	સુરમાકો અંગ [શુરવીરનું અંગ]	૧૦	૧૦
૬	ગુરુદેવકો અંગ	૨૦	૧૦
૭	ઉપદેશ ચિંતામણી	૪૭	૨૫
	[સરવાળો]	૨૦૪	૧૨૬

(૧) સાર અસારકો અંગ

છંદ ચંદ્રાયણા

શ્રીર'ગ કહે શ્રીરંગ કહે, એ, અદલ બાત હૈ એક વિવેક વિચારકી,
જવ, તલ, ભર નહિં જુઠ હોન ભવપારકી,
સત્યકું નિંદા સમજ ક્રોધ મત કીજીએ,
હરહાં શ્રીરંગ-તોલ અદલ તહેકીક ધાર ઉર લીજીએ ॥ ૧ ॥
દધિ મથ ઘૃતકું લેઇ, છાશ તજી દિજીયેં,
છિલકા * દૂર બિહાયકે, ચાવલ લીજીયે;
ઐસે સાર અસાર જગતમેં જાનિયેં,
હરહાં શ્રીરંગ--અસતસો ચિત વિસરાય, સત્યકું માનીયે ॥ ૨ ॥

* કમોદનાં ફોતરાં-

કામી હોવે સંત કૃષ્ણ જ્યોં જાનિયે, લોભી ક્રોધી વામન નૃસિંહ પ્રમાનિયે,
ઐસા દે ઉપદેશ ત્રિયા ધન ઇચ્છ હે, હરહાં શ્રીરંગ કામી ક્રોધી રૂ લોભી
હોવે સો નીચ હૈ. ॥ ૧૦ ॥

સાધૂ પરમ દયાલ, દયા દિલ ધરત હૈ, તેરી ભકિત જાન કે સપરસ કરત હૈ.
સબે દાનમે ઉત્તમ તનકા દાન હૈ, હરહાં શ્રીરંગ–ઐસી કહવે બાત
સંત નહિ શ્વાન હૈ. ॥ ૧૧ ॥

ધન હૈ ઐસી નાર જિનું કે જીવકું, સંતન સેવાકાજ તજ્યા નિજ પીવકું,
સજ્યા ખૂબ બિછાય સંતસંગ સૂતિયાં, હરહાં શ્રીરંગ–ઐસા દેવે જ્ઞાન સો
માગે જૂતિયાં ॥ ૧૨ ॥

સંત સંગાથે કામ સો કામ ન જાનના. સીત પ્રસાદી અન્નઓ અન્ન ન માનના;
સંત પ્રસાદી દેહ સો દેહ ન દેખના, હરહાં શ્રીરંગ–ઐસા દેવે જ્ઞાન સો પાજી.
લેખના ॥ ૧૩ ॥

કયા નારીમેં પાપ કાહેકું ત્યાગિએ, હમ તો સંતન કાજ દ્રવ્ય બી માગિએ.
ચહિયેં મન સાબૂત, દેહકું કયા લગે, હરહાં શ્રીરંગ ઐસી કહિ કહિ બાત
લોકનકું ઠગે ॥ ૧૪ ॥

ભકતમાલ મેં બાત ભૂપ હરિદાસકી, વાકી કુંવરી કીન સંતસે આસકી;
દોનું સુતે સેજ દિલભર દેખકે, હરહાં શ્રીરંગ–દીની શાલ ઉઢાય ભાગ
બડ લેખકે. ॥ ૧૫ ॥

એક સાધુ રહે દ્વાર કોઉ શાહુકારકે, લે ગયો ભૂષણ ચોરિ પુત્રકું મારકે.
સો વેશ્યાકું દીન, સંત કત જાનિયો, હરહાં શ્રીરંગ–તબ લાગ્યો પીછતાન
સો મનમેં બાનિયો. ॥ ૧૬ ॥

અપનિ ત્રિયકું કહત અપન ભુલે સહી, વિષય ભોગકી ખબર સંતકિ નાં લહી.
સેવામેં ભઇ ચૂક અબે કહા કિજીયે, હરહાં શ્રીરંગ–પુત્રિ એહી પરણાય સંતકુ
દીજીયે ॥ ૧૭ ॥

પુત્રિકું પરણાય રાખ્યો ઘર સાધકું, માન્યો નહિ મન માંય સંત અપરાધકું,
ઐસી ભકિત હોત સુનો સબ બાઇયાં, હરહાં શ્રીરંગ–ભકત માલકી રહસ્ય,
સો બાંચ સુનાઇયાં ॥ ૧૮ ॥

તબ કોઈ બોલી એક ચેલિ મોય કિજીયે, તુમ હો પરમ દયાલ હાથ શિર દિજીયે;
જાતે હોય કલ્યાન સો મેરે જીવકા, હરહાં શ્રીરંગ–સબસેંટલે સનેહ, પુત્ર ઓર
પીવકા ॥ ૧૯ ॥

ધન્ય માઈકું ચોટ લગી વૈરાગકી, તેરી સૂરત ખુબ સંતકે લગકી,
તેરે સપરસ સંત બોત સુખ પાયગા, હરહાં શ્રીરંગ-ઐસા દે ઉપદેશ
સો જમપુર જાયગા. ॥ ૨૦ ॥

ગુરૂ ધનિમેં ભેદ કબુ નહિં રખના, સાધુ જનકે સંગ પ્રેમ રસ ચખના;
જુકિતસેં જીમાય પ્રસાદિ લિજીયે, હરહાં શ્રીરંગ-અર્ધરાત એકાંત સેવ
નિત્ય કિજીયેં, ॥ ૨૧ ॥

ચહિયેં એક નાલિયેર રૂપૈયા રોકડા, પૂજા પત્રી કાજ પાંચ દશ દોકડા;
દશ હાથન કે દોય પનાલે પોતિયે, હરહાં શ્રીરંગ-એક પીછોરી અવલ
અવલ દોઉ ધોતિયે ॥ ૨૨ ॥

ઇતના ચહિયે અવશ લ્યાયે બિન નાં ચલે, પિછે તેરી પહુંચ અધિક હોય તો ભલે,
રામ સુ તારક મંત્ર કહેંગે કાનમેં, હરહાં શ્રીરંગ-ઔર રહસ્યકી બાત સમઝનાં
સાનમેં ॥ ૨૩ ॥

માઈ યાં બેસે પાસ ગાત તબ તાનમેં, બાબુ આવત દેખકે બેસે ધ્યાનમેં
પુરિ શીરા ખાય બને રહે પકીયે, હરહાં શ્રીરંગ-લોક હોય નહિં કોય,
તો આવે લકીયે. ॥ ૨૪ ॥

વિરકતઓંકી રીત કહી વિસ્તાર કે, બગલા જયું રહે બેસ ધ્યાન દઢ ધારકે,
વાકા ભુલેઇ સંગ કબુ નહીં કીજીયે, હરહાં શ્રીરંગ-અબ ખાખીકી રીત કહું
સુન લીજીયેં ॥ ૨૫ ॥

ખાખી બાવાઓ વિષે

રૂંડ મુંડ અતિરિસકે શીશ જટૂરિયાં, નિત પ્રત ખાખ લગાયકે કીનીભૂરિયાં.
અબે તબેકી બાત કછુ મુખ આવડી, હરહાં શ્રીરંગ-ચાલ્યા ચેતાવન લોક
હાથલે પાવડી. ॥ ૨૬ ॥

એક બને મહિં સિદ્ધ સો અન્ન ન ખાવહી, દુજે સાધક હોય કે મહિમા ગાવહી,
ભેલે હોય દશ વિશ કે ચાલે રમણુકું, હરહાં શ્રીરંગ-જુકિત કરકે માલ,
પરાયે જમણુકું. ॥ ૨૭ ॥

અબે કહાં ગયા છોરા ઈધિર આઉ બે, ગાંજેકી એક ચલમ તુંરત બનાઉ બે,
જલદી કર કયા? ઇધર ઉધર જોત હૈ, હરહાં શ્રીરંગ-તલબ લગી હૈ બોત
ભજન નહિ હોત હૈ ॥ ૨૮ ॥

કયું બે ભડવે કામ ન ધરકા કરત હૈ, છાંણુ પડયા ઘરમાંહિરૂ ખેલત ફિરતહૈ,
મેરિ આગ્યા લોપકે ઇત ઉત જાત હૈ, હરહાં શ્રીરંગ-ઘિરા રહે અબ
તેરિ રાત્રીમેં બાત હૈ, ॥ ૪૮ ॥

ઉઠ છોરિકું ધોઈ, જગાકું સાફ કર, છોરિ છાનિ રાખ હુકેમેં બજર ભર.
કહત હું ચોખિ બાત સમજલે મરમમેં, હરહાં શ્રીરંગ ફેલ કિયા તો ડામ
દેઉંગી કરમમેં * ॥ ૪૯ ॥

આયાતા બેવકુબ લુચ્ચા કયા જાનકે, મેરે રોયે ખ્વાર કરિ મોય આનકે,
અબ તો તેરા કાટ કલેજા ખાઉંગી, હરહાં શ્રીરંગ-ઘર તેરા જલ જાય મેં તો
ઉઠ જાઉંગી ॥ ૫૦ ॥

નહીં માઈ કિ જાત, તુમારા દાસ હું, હાજર ખડા હજુર તુમારે પાસ હું,
તેરે પગ પેજાર કરું મોયં ચામકી, હરહાં શ્રીરંગ-મો પાપીકી દેહ
કહો કુંણુ કામકી. ॥ ૫૧ ॥

તુંમ બૈઠો મેં કપડાં લાઉં ધોયકે. સબેં તુમારિ ટેલ કરૂં ખુશિ હોય કે.
ઐસે ત્રિય આધિન જનમ સબ હારિયાં, હરહાં શ્રીરંગ-દેખ ભેખકી રીત
કે સંત પુકારિયાં ॥ ૫૨ ॥

(૩) ફકીર કો અંગ

શિરપેં જટા બણાયકે તાપર સેલિયાં, હોકા લિના હાથ બજરકિ થેલિયાં,
જોરૂ સાથ જરૂર મચાવે ગંદગી, હરહાં શ્રીરંગ-કહે હમ ફકીર કરત હેં બંદગી ।૧।

કાલા કપડા અંગકે માલા શંખિયાં, તસબિ હાથ તૈયાર કે સુરમા આંખયાં
દેત બાંગ તદબીર ફકીર કહાત હૈ, હરહાં શ્રીરંગ-મરઘીઅંડ પચાય હમેશાં
ખાતહૈ. ॥ ૨ ॥

હોકા ધોકા હાથ સીંગ એક કાખમેં, દિશંતા બિકરાલ ભરકુંડે રાખમેં.
બોલે કંઠ બગાડ ગલે બિચ ધરકતા, હરહાં શ્રીરંગ-ડોલે પૈસા કાજ બજારે
બરકતા ॥ ૩ ॥

મુખસેં કહે ફકીર, ફકીરી કરતેહૈ, દમડિ, ચમડિ, કાજ બેહાલાં ફિરતહૈ,
ભુંડા લાગત ભેખ લેશ નહીં મેરકા, હરહાં શ્રીરંગ-પઢિયા મુરસદ પાસ કે
કલમા કેરકા ॥ ૪ ॥

* કપાળમાં ડામ દઈશ.

મહેરી, ધન ઘર માંય કે બેટા બેટીયાં, ઘોડી ભેંસા ગાય કે બકરી ઘેટીયાં,
ચહે બેલ દોય ચાર કહે સબ પીરકા, હરહાં શ્રીરંગ કરે હરામી કામકે નામ
ફકીરકા. ॥ ૫ ॥

પઢેજુ પંચ નમાજ, મસ્તવેં જાયકે, તતપર રોજા ત્રીસ રહે ચિત લાયકે,
મુરઘી, બકરી મારકરે દિન ઇદકા, હરહાં શ્રીરંગ-કહે હમ મુરિદ હકીમ ફલાને
સૈદકા. ॥ ૬ ॥

નામ ધરાવે શાહ, કર્મ સબ ચોરકે. કાટત ગલા કરર મૃગી આરૂ મોરકે,
ભુંડાં કત ભરપુર લજાવે ભેખકે, હરહાં શ્રીરંગ=હમ ફરજન તેહકિક ફલાને
(કવિવચન)
શેખકે ॥ ૭ ॥

કહો કબ કહ્યો ખુદાય કે રખિયો રંડીયાં, ખાનાં ખુબ પચાય મૃગીકે યંડીયાં,
કરતે જીવ હલાલ, ન મનમેં ડરત હોં, હરહાં શ્રીરંગ–ઘર સાહેબકા ભેખ ગુના
કયું કરત હો. ? ॥ ૮ ॥

નેકીમેં મહજૂદ બદીસેં દૂરહે, મુરસદ સુકન મકાનકો હુકમ હજુરહે,
ચઉદ તબક હે શોખ હું સે દીલગીરહે, હરહાં શ્રીરંગ–ફીકરકા ફાકા કરત
ફૂલ ફકીર હે. ॥ ૯ ॥

પેસા થુંક સમાન કે મેહરી માત હે, મહેર સદા દિલ મૂંમ ખુદા રીઝાત હે;
ફના સમજ બે ફકરકે જકર હમેશ હે, હરહાં શ્રીરંગ–દલ ચાહે દીદાર સોઈ
દર વેસ હે. ॥ ૧૦ ॥

(૪) શ્રી સાધુકો અંગ

તન વિષયા સુખ તજન, ભજન ભરપુર હે, સુબધા સાંઈયા સાથ કે દ્વબધા દૂર હે,
કનક કામિની ત્યાગ લાગ મનબસ્તહે, હરહાં શ્રીરંગ–સચ્ચા એ અબધૂત,
સદા અલમસ્ત હે ॥ ૧ ॥

દામ વામ દિલ નાંહિ જનુંકા પારખા, કુન રાજા કુન રંક, સબે ઈક સારખા;
અનભે જ્ઞાન અખંડ સુમતા અકામકા, હરહાં શ્રીરંગ-અંતર એહિ રીત સનેહી
રામકા ॥ ૨ ॥

(૬) ગુરૂ દેવકો અંગ કેવા ગુરૂ કરવા, તે વિષે.

ગુરૂ દેવનકે, દેવ અભેવ અખંડ હે. કનહિકે આધાર પિંડ બ્રહ્માંડ હે,
તારણ જંત અનેક જીનુંકી ટેક હે, હરહાં શ્રીરંગ–એસે પરમ દયાલ
જકતમેં એક હે. ॥ ૧ ॥

શ્રીરંગ કહે, શ્રીરંગ કહે ગુરૂ પુરન અદ્વિત, દ્વિત નહિં દેખીએ.
વિશ્વાધાર અપાર ઉદાર વિશેંષિએ, અનભે બચન સુનાય બતાવત આપકું,
હરહાં શ્રીરંગ–અવિચલ સો ગુરૂ કરત હરત ત્રય તાપકું. ॥ ૨ ॥

ગુરૂ ગોવિંદ દોઉ નામ વસ્તુ તો એક હે, જાને સંત મહંત વિશાલ વિવેક હે,
ભય ટાલન મન શોક મીટાવત કર્મકું, હરહાં શ્રીરંગ--સો ગુરૂ સત્ય સ્વરૂપ
મીલાવત પર્મકું. ॥ ૩ ॥

કરૂણા સિંધુ કૃપાલ સોઈ ગુરૂ દેવ હે, સુર નર મુનિવર શરણ ચરણ નિત સેવ હે,
નરતનું ધરિ નિત નેમ, જગતમેં બીચરે, હરહાં શ્રીરંગ-અપના તન કુરબાન
એસે ગુરૂ ઉપરે ॥ ૪ ॥

સદ્ગુરૂ શબ્દાતીત અદ્વિત અભેદ હે, ત્રિવભૂન તારન તરન હરન ઉર ખેદ હે,
અનભે જ્ઞાન અખંડ વિજ્ઞાન વિશેકતા, હરહાં શ્રીરંગ-વા ગુરૂકી બલહાર
કરે બ્રહ્મ એકતા. ॥ ૫ ॥

જગત ગુરૂ જગદીશ મીલે જબ જંતુકું, તન સબ તાપ નશાય આય ભવ અંતકું.
જાકે વચન પ્રતાપ તિમિર અઘ ત્રાસ હી, હરહાં શ્રીરંગ--અંતર આત્મ
અકલ અખંડ પ્રકાશહી ॥ ૬ ॥

ગુરૂ સમ દાતા નાંહી જગતમેં ઔર જુ; દીયા પરમ પદ દાન અખંડિત ઠોર જુ,
જન્મ મરન જંજાલ મીટે સબ જીવકા, હરહાં શ્રીરંગ-સદગુરૂ સરજણહાર
સો કારણ શીવકા. ॥ ૭ ॥

બાવન બહાર બુઝ, ગૂઝકું ગ્રહિ સકે, અનહદ અકલ અભેદ વેદ ભી તહાં થકે;
મનવાણી કે પાર ધાર તનું ફિરત હે, હરહાં શ્રીરંગ-હરિ ગુરૂ રૂપે હોય કર્મકું
હરત હે, ॥ ૮ ॥

સદ્ગુરૂ જગમે એક તાહિ પહેચાનસી, મહા મુકત પદ મોજ સોઇ જન માનસી;
ઔર બાતનકે પકવાન કિયે કહા હોત હે, હરહાં શ્રીરંગ-ડાંભ કુંક દેનાર
ગુરૂ જગ મેં ખોત હે ॥ ૯ ॥

સર સર હંસ ન હોય ન તરૂ તરૂ ચંદના, પારસ સમ પાષાન હોત નહિ કુંદના,
ઘરઘર ગુરૂ ન હોય સમઝકે લીજીયેં, હરહાં શ્રીરંગ – સહજાનંદ સુજન
ચરન રસ પીજીયેં ॥૧૦॥

સદ્ગુરૂ શ્રીરંગદાસજી સ્વામીએ સંત અસંતોના લક્ષણો વર્ણવી જે પ્રકાશ પાડયો છે, તેવીજ રીતે મુમુક્ષુઓને જ્ઞાન થવા સદ્બોધ આપેલ છે. જેનું નામ 'ઉપદેશ ચિંતામણી' છે; જેના છંદો લગભગ ૪૭ ચિંતામણી જેવા છે. તેમાંથી એકે છોડવો ગમતો નથી. પરંતુ ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી પચીસ છંદો આ નીચે આપવામાં આવેલ છે.

(૭) શ્રી ઉપદેશ ચિંતામણી

સુંદર પાઈ દેહ નેહ કર રામસે, કયા લબ્ધાવે કામ ધરા ધન ધામસે ।
આતન રંગ પતંગ, સંગ નહિ આવસી, હરહાં શ્રીરંગ – જમહું કે દરબાર
માર બહુ ખાવસી ॥૧॥

ગાફલ મુઢ ગમાર અચેતન ચેતરે, સમજુ સંત સુજાન શિખામન દેત રે. ॥
વિષયા માંહિ બેહાલ, લગા દિન રેન રે, હરહાં શ્રીરંગ–શિરચૌરી જમરાજ ન સુજે
નૈન રે ॥૨॥

દિલહિ યુંકર દેખ કે તેરા કોન હૈ, ચલે ન ભેલા સાથ અકેલા ગોન હૈ ॥
દેહ ગેહ ધન દાર ઈનુંસે ચિત દિયા, હરહાં શ્રીરંગ–રટયા ન નિશદિન રામ
કામ તેં કયા કિયા. ॥૩॥

કેતિ તેરી જાન, કેતા તેરા જીવના, જૈસા સ્વપ્ન વિલાસ મૃષાજલ પીવના ॥
એસે સુખકે કાજઅકાજ કમાવનાં, હરહાં શ્રીરંગ–વારવાર જમદ્વાર માર બહુ
ખાવનાં. ॥૪॥

નહિં હૈ તેરા કોય, નહિં તે કોયકા, સ્વારથકા સંસાર બન્યા દિન દોયકા, ॥
મેરિમેરિ માન ફિરત અભિમાનમેં, હરહાં શ્રી રંગ–અવરાને નરમૂઢ એહિ
અજ્ઞાન મેં ॥૫॥

વાર વાર નર દેહ કહો કિત પાઇએં, ગોવિંદ કે ગુન ગાન કહો કબ ગાઇએં ॥
મત ચુકે અવસાન અબે તનમાં ધરે, હરહાં શ્રીરંગ–પાની પેલી પાલ
અજ્ઞાનિ બાંધ રે. ॥૬॥

મુખ ઉંધે ઉર્ધ પાઉં, રહ્યો દશ માસ રે, જઠર અગ્ની કી ઝાલ મહા તન ત્રાસ રે ॥
કિના કોલ કરાર રટણ નિત રામકા, હરહાં શ્રીરંગ– ભુલ ગયા ગર્ભવાસ
દાસ ત્રિય દામકા ॥૭॥

ઈન્દ્રપુરી સમાન બસંતિ નગરિયાં, ભરતિ જલ પનીહારિ કનક શિર ગગરિયાં ॥
હિરા, લાલ, ઝવેર બિકાતા તાં સહિ, હરહાં શ્રીરંગ–ઐસી પુરી ઉજાડ ભયંકર હો રહી. ॥૧૮॥

હોતિ જાકે શીશ કે છત્રે છાંઇયાં, અદલ ફિરંતી આણ દિશો દિશ માંઇયાં ॥
ઉદે, અસ્તલું રાજ જીનુંકા કાવતા, હરહાં શ્રીરંગ હો ગયે ઢેરી ધૂર નજર નહિ આવતા. ॥૧૯॥

નિત જાકે દરબાર ઝંડતિ નોબતાં, મંત્રિ પાસ પ્રબીન કરંતા મોમતાં ॥
ચતુરા ઝીના ચોજ તરક અતિ સુજતા, હરહાં શ્રીરંગ–તિનહુકા જગમાંહિ નામ નહિં બુજતા ॥૨૦॥

જાકે આગે મલ્લ અખાડા મંડતે ખગ–બલ ખાતે ખંડ ઉડંડાં –ડંડતે * ॥
થટા કચેરી થાટ છટા રંગ છાંયકે, હરહાં શ્રીરંગ–સુતા તાણી સોડ મસાણું જાય કે ॥૨૧॥

બંકે કિલા બનાય કે તોપાં સાજીયાં, મતે મેંગળ દ્વાર કે તતા તાજીયાં ॥
નિત પ્રતિ આગે આય નચંતિ નાયકા, હરહાં શ્રીરંગ યાકુ ગયે ઉપાડ દૂત જમરાયકા ॥૨૨॥

માણેક, હીરા લાલ ખજાના મોંતિયાં સજે રાણી સણગાર કે સનમુખ જોતિયાં ॥
દિન દિન અધિક સુગંધ લગાતે દેહ મેં, હરહાં શ્રીરંગ–ઐસે ભોગી ભુપ મિલે સબ બેહમેં. ॥૨૩॥

જોગી કરતે જોગ કે આસન સાધતે, અખંડ ભભૂત લગાય જટા શિર બાંધતે ॥
સાધે કલપ કેદારકે તતપર હોય રે, હરહાં શ્રીરંગ–કાલ વ્યાલકી ઝપટ બચ્યાં નહિં કોયરે. ॥૨૪॥

આ તન રંગ પતંગ કલ ઉડ જાયગા, જમ કે દ્વાર જરૂર ખત્તા બહુ ખાયગા ॥
મનકિ તજ દે ઘાત બાત સત માન લે હરહાં શ્રીરંગ-મનુષાકાર મોરાર તાહિકૂં જાનલે ॥૨૫॥

ઉપર પ્રમાણે છેલ્લા છંદમાં સ્વામીશ્રી કહે છે કે "મનુષાકાર મોરાર તાહિ કું જાન લે", એટલે આ મનુષ્ય રૂપે થયેલા પ્રગટ ભગવાન શ્રી સહજાનંદ સ્વામીને તું ઓળખી લે, એમ છેલ્લા છંદની છેલ્લી કડીમાં સર્વ છંદોનો સાર ખેંચી પોતે સત્ય લખી ગયા છે એવી રીત ચંદ્રાયણા છંદો, ગીતનો, વગેરે શ્રીરંગદાસજી સ્વામીનું જે સાહિત્ય

* દંડાય તેવાંને તલવારના બળથી દંડતા

મેળવીને ઉપર આપવામાં આવેલ છે. હવે પછી શ્રી બ્રહ્માનંદજી નાન ધારણ કરી જે જે સાહિત્ય સર્જેલું છે, તેની હકીકત કહેવામાં આવશે.

ઇતિ શ્રી કેસરભક્ત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી આયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે સ્વામી શ્રી રંગદાસજીનું ચારણી સાહિત્ય (ભાષા કાવ્ય) સંગ્રહે દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥ ૨ ॥

*

શ્રીજી

અધ્યાય ૩ ત્રીજો

પિતા પુત્ર મિલન પ્રસંગ

શ્રીજી મહારાજે દીક્ષા * આપ્યા પછી સ્વામી સદાયે બ્રહ્મસ્વરૂપનાં જ મસ્ત રહેતા હતા. બ્રહ્મસ્વરૂપે પોતે રહી પરબ્રહ્મ ભગવાન સ્વામિનારાયણને સદા પોતાના અંતરમાં અને બહાર નેત્ર સન્મુખ પણ તે મૂર્તિને રાખતા હતા. અનેક કાવ્યોમાં અને કીર્તનોમાં સ્વમુખે એજ માગ્યું છે કે, 'હે મહારાજ મારા નેણામાં રહેજો, અંતરમાંઃ રહેજો.' એથી શ્રીજીની મૂર્તિ તેઓશ્રીને અખંડ દેખાતી હતી અને એ સ્વરૂપની મસ્તીમાંજ ચોવીસે કલાક પોતે 'બ્રહ્મનંદે' માંજ રહેતા.

એક સમય વહેલી પ્રભાતે અક્ષર ઓરડીની ઓસરીમાં સીતાર લઈ સ્વામીજી પ્રભાતિઆ બોલવા લાગ્યા. સ્વામી તો આંખો મીંચી મૂર્તમાં ચિત્ત પરોવી કીર્તનો ગાતા જાય અને ડોલતા જાય. સદ્‌ગુરુ મુકતાનંદસ્વામી

---

* પ્રસિદ્ધ થયેલ 'બ્રહ્મનંદ કાવ્ય'ની પ્રસ્તાવનામાં સ્વામીને શ્રીજીનો મિલાપ પ્રથમ ભુજમાં થયાનું લખેલ છે. તેમજ સિદ્ધપુર પાસે જેરીતા ગામમાં દીક્ષા આપ્યાનું લખેલું છે. પરંતુ એ હકીકત સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદ સ્વામીએ કવિ શ્રી દલપતરામને લખાવેલી નોંધપોથીમાં મળતી નથી.

ત્યાં આવીને પાસે બેઠા. તેની પણ સ્વામીને ખબર નહીં. એ તો કીર્તન ભક્તિમાં અને **બ્રહ્મસ્વરૂપની મસ્તી**માં જ આલાપ કરી રહ્યા હતા. **એ** દૃશ્ય **શ્રીજી મહારાજ જોઇને** પોતે પણ સાથે ગાવા લાગ્યા અને ડોલવા લાગ્યા; એટલું જ નહીં, પણ સ્વામીશ્રીના મસ્તકે હાથ મેલી '**વાહ બ્રહ્માનંદ, વાહ બ્રહ્માનંદ**' તમે તો ખૂબ જ **બ્રહ્મનો આનંદ** માણો છો! એમ કહ્યું. એથી સ્વામી કહે, '**હા મહારાજ** મને પણ **શ્રીરંગદાસજી** * નામ કાવ્યોમાં ગોઠવતાં બરાબર અનુકુળ આવતું નથી. આજે આપશ્રીએ મારૂં નામ બરાબર આપને જેવું જણાયું તેમુંજ બોલ્યા આ સાંભળીને શ્રીજી મહારાજે એજ વખતે સ્વામીશ્રીનું નામ '**બ્રહ્માનંદજી**' + પાડી દીધું. એ સાંભળી **સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદ સ્વામી** પણ રાજી થયા હતા.

પિતા પુત્રનો પહેલો અને છેલ્લો મીલાપ

મહાકવિ શ્રી લાડુદાનજીનો પત્ર લઇને તેમના મામા ભાવનગરથી સર્વ માલ મિલકત સંભાળી લઇને, રાજયના શિરબંધીના (આરબની ટુકડીના) માણસો સાથે ચાલતાં ચાલતાં ચારેક માસે વડોદરા પહોંચ્યા. કાઠીઆવાડમાં **જીવનમુકતાનો** નવો પંથ ચાલે છે તે માણસોને ભરમાવી મુંડીઆ (સન્યાસી) બનાવે છે, તેવી વાતો ગુજરાતમાં ઘેર ઘેર થતી હતી. ગાયકવાડ સરકારની કચેરીમાં જે વખતે એજ વાત ચાલતી હતી તેજ વખતે બરાબર લાડુદાનજીના મામા આવી પહોંચ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, કવિ

---

* શ્રી **રંગદાસજી**ના નામનાં માત્ર **અઢાર** કીર્તનો અને **બસો** છંદો રચાયેલ મળેલ છે; તે ઉપરથી જણાય છે કે **એજ વર્ષમાં જ બ્રહ્માનંદજી** નામ ધારણ કરતાં તે પછી એ નામનાં જ કાવ્યો રચાયેલાં હતાં.

+ શ્રીજીએ નંદ પંકતિના પાંચસો પરમહંસ કાળવાણીમાં કર્યા, એ તો તે પછી ઘણો સમય વિત્યે કર્યા છે. કેમકે. સદ્‌ગુરુ ગોપાળનંદસ્વામી સ ગુ. **ગુણાતીતાનંદ** સ્વામી સ. ગુ. નિત્યાનંદસ્વામી સ. ગુ. પ્રેમાનંદસ્વામી વગેરે સંતોએ બહુજ મોટી દીક્ષાઓ લીધી છે. એમ જો કાળવાણીમાં જ બ્રહ્માનંદ નામ આપ્યું હોત તો, શ્રી રંગદાસજીનાં નામનાં ઘણાં કાવ્યકીર્તનો હોત; પણ તેમ જોવામાં આવતું નથી. માટે કવિ શ્રી **દલપતરામની** નોંધપોથીની આ હકીકત સત્ય હોય શકે.

'લાડુદાનજી તો કાઠીઆવાડમાં આવેલા ગઢડા ગામે સ્વામીએ ભરમાવતાં તેના શિષ્ય થઈ રહી ગયા છે; અને આ હીરા, મોતી, માણેક જડિત સોનાચાંદીના દાગીનાઓ તથા હજારો રૂપીઆઓ, કોરીઓ; અસરફીઓ, સોનામહોરો, ઉંટ ઘોડાંઓ, સીગરામ ગાડી વગેરે સરંજામ પોતાના લખેલા કાગળ સાથે મોકલાવેલ છે, તેમ કહી ગઢવી શંભુદાનજીના હાથમાં તે પત્ર આપ્યો. તેમજ કચ્છ ભુજ, ધ્રાંગધ્રા, જામનગર, જુનાગઢ અને ભાવનગર વગેરે રાજસ્થાનોના રાજ ખરીતાઓ (રૂકાઓ) અને ભુજની પાઠશાળાનાં મળેલા પ્રમાણ પત્રો, તેમજ રાજ્યોમાંથી મળેલા શિરપાવોનું લિસ્ટ, તથા કેટલાંએક કાગળોના ખરડાઓ વગેરે સભા સમક્ષ રજુ કરતી વખતે સભાજનો તથા શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર વગેરે દિગ્મૂંઢ થઈ ગયા. કવિ-શ્રીના પિતાશ્રીના પિતાશ્રી શંભુદાનજી તો આવી લાખોની મિલકત મેળ-વનાર પોતાના એકના એક મહા વિદ્વાન પુત્ર આવી નહીં મળતાં, સર્વ હકીકત સાંભળતાં પુત્ર વિયોગે મૂર્છિત થઈ ગયાં રાજ્ય વૈદ્યોના ઔષધોપ-ચારથી શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તથા તેના મુખ્ય મંત્રીએ લાડુદાનજીને ગઢડાથી પાછા લાવવા માટેની એક નીચે લખી એ યુકિત અજમાવવાનું વિચારી નકકી કરી લીધું ને શંભુદાનજી પણ તેમાં સંમત થયા.

(૧) મહાકવિશ્રી લાડુદાનજી જો વડોદરા સરકારના રાજયકવિ થવા અહીં આવે તો, તેને પચીસ ગામનું એક પરગણું બક્ષી, વડોદરા શહેરની હવેલી, વાડી, એક હાથી, પાલખી, ને મશાલ, બક્ષી કોડ પશાવ કરી, રાજ્યના મોટા અમીરના દરજ્જાથી ડબલ તાજમી સરદારની બેઠક આપવામાં આવશે. એવો રાજ્યની મોર છાપ વાળો ખરીતો લઇને એક બે અમીર-સરદાર વગેરે આમંત્રણ પત્રિકા લઈ ગઢવી શંભુદાનજી સાથે ગઢડા જાય.

(૨) લાડુદાનજીના માતા પિતા તથા તેઓનું સગપણ કરેલ કન્યા તેનાં માતા-પિતાઓ અને અન્ય સગાં-સંબંધીઓ વગેરે સહકુટુંબ ગઢડા જાય. એ સૌના મળવાથી ઘણા વરસોથી, વીખુટા પડેલા પુત્રને માતા-પિતા સગાં સંબંધીઓ વગેરે મળવાથી તેના હૃદયમાં પ્રેમ ઉભરાશે; વળી તેમના શ્વસુર પક્ષનાં અને લાયક ઉંમરની કન્યા વગેરેને જોઇને લગ્ન કરવાને તેના મનનું આકર્ષણ થશે; તેમજ લાખો રૂપીઆની આમદાની વાળું ગુજરાતી ભૂમિનું એક (પચીસ ગામોનું પરગણું) બક્ષીસ આપવાનો મોરછાપવાળો ખરીતો (લેખ) જોતાં જ એક નાના રજવાડા જેવો ગૃહસ્થાશ્રમ માણવા જરૂર લલચાશે.

ઉપર મુજબની વિચારણા પછી તેવો રાજ્ય તરફથી પત્ર લખાવી એક અમીરને આપી ગાયકવાડે કવિશ્રી લાડુદાનજીને અનેક રીતે સમજાવી વડોદરા તેડી લાવવા ભલામણ કરી, અને વાટખર્ચી વાહન વગેરેનો સઘળો બંદોબસ્ત રાજ્યથી કરાવી, શંભુદાનજી ગઢવીને ખાંણ ગામથી સહકુટુંબ જવાનું સૂચવી સૌને વિદાય આપી ભાવનગરથી જેખમી સામાન પહોંચાડવા આવેલા માણસોને યોગ્ય શિરપાવ આપીને પણ વિદાય કર્યા કચ્છ કાઠીઆવાડમાંથી મળેલાં ઉંચ જાતીના કેટલાએક ઘોડાઓ તથા ઊંટો પાલખી વગેરે સરંજામ ખાંણ ગામે સાથે નહીં લઈ જતાં, શંભુદાનજી ગઢવીએ એ સઘળું ગાયકવાડ સરકારને નજર કરતાં, તેના બદલાની યોગ્ય કીંમતી નવાજે સાથે લઈ લાખોની મિલ્કત સાથે સરકારી માણસોના બંધોબસ્તથી વડોદરાના વાહનમાં શંભુદાનજી ખાણ ગામે આવ્યા. ત્યાં સૌ સગાં વ્હાલાંઓને તેડાવી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. લાખોની મીલ્કત મેળવનાર કુળદીપક લાડુદાનજી કુમાર ઘરે નહીં આવતાં, કાઠીઆવાડમાં એક બાવાના શિષ્ય થઈ રહી ગયાના સમાચાર સાંભળી, માતુશ્રી લાલુબાદેવી બહુજ ઉદાસ થતાં મૂર્છિત થઇ ગયાં. સગાં સ્નેહીઓ પણ આ હકીકત જાણતાં હર્ષશોક અનુભવી રહ્યાં.

ખાંણથી રપ કોશ દુર પેશ્વા ગામે દરશાજી આઢાના ઉત્તમ કુળમાં મહાકવિશ્રી લાડુદાનજીનું સગપણ ગઢવી સ્વરૂપદાનજી (રૂપદાનજી)નાં પુત્રી, એલડાંનાં ખીમબાઈ તથા મોજબાઇ, તેમાંથી મોટાં પુત્રી, ખીમબાઇ વેરે કરેલું હતું. કન્યા ઉમર લાયક હતાં તેથી તેઓ તેમનાં માતા–પિતા સાથે ખાંણગામ આવી બહુજ કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. મહા કવિશ્રી લાડુદાનજીને મળેલાં પ્રમાણ પત્રો, રાજ્યના ખરીતાઓ, પોશક, પહેરામણીના દાગીનાઓ, અને હજારો રૂપીઆ સાથે કાવ્યના કેટલાએક ખરડાઓ, તેમજ તેમના મામાના મોઢાથી મહા કવિશ્રીની ખુબ પ્રશંસા સાંભળીને, સ્વરૂપદાનજી ગઢવીનાં નાના પુત્રી મોજબા × ભણેલાં અને બહુજ બુદ્ધિશાળી હોવાથી શ્રી લાડુદાનજી તરફ તેના મનનું આકર્ષણ થતાં, એ ઉંચકુળના ચારણ દેવકન્યાએ પોતાના મનથી દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો કે, 'વરવું તો લાડુદાનજીને જ વરવું નહિ તો કુંવારૂં રહેવું મરવું.' તેવી પ્રતિજ્ઞા લઈ પોતાના માતા–પિતાને તથા સૌને તે હકીકત કહી સંભળાવી.

× જન્મ પહેલાં ગઢવી સ્વરૂપદાનજીનાં પત્નિએ લાડુદાનજીનાં માતુશ્રી લાલુબાદેવી સાથે વાકદાન કરેલું હતું કે મારે પુત્રી થશે તો હું તમારા પુત્ર લાડુદાનજીને આપીશ એ વચન પ્રમાણે બેલડું જન્મતાં તે બન્ને કન્યાઓ લાડુદાનજીને વરવાને તૈયાર થયાં હતાં એવી પણ વાત કર્ણોપકર્ણ મળી છે.

આવી રીતે શ્રી લાડુદાનજી કવિના સાથે લગ્ન કરવા બંન્ને બેલડાંની બહેનો ઉમર લાયક હોવાથી ગઢડા જવા તૈયાર થયાં.

થોડા દિવસો રહીને વડોદરાથી આવેલ અમીરો સાથે રાજ્યના વાહનમાં ગઢવી શંભુદાસજી તથા મહાસતી લાલુબાદેવી (માતાજી) નાનાપુત્ર અર્જુનદાનજી * તથા પુત્રી આછુબા તથા શંભુદાનજીના નાનાભાઈ હરનાથજી, તથા પીતરાભાઇ ખીમાજી અને તેમનાં સ્ત્રી મોજબાઈ તથા લાડુદાનજીના સસરા સાસુ બન્ને દેવકન્યાઓ તેમજ અન્ય સગાં વ્હાલાઓ પોત પોતાના વાહનમાં બેસી સાથે ચાલ્યા. રસ્તાના જાણીતા અનુભવી શ્રી લાડુદાનજીના મામા સાહેબ પણ એ મારવાડી સંઘમાં સાથે જ હતા. ચાલતાં ચાલતાં કેટલાએક દિવસે એ મારવાડી ચારણદેવો ગઢડા ગામે આવ્યા. એ હકીકતની જાણ થતાં દરબારશ્રી એભલ ખાચરે તેઓના ઉતારા વગેરેનો ખૂબ સરસ બંદોબસ્ત કરાવ્યો. પરંતુ તેઓ સૌ તો લાડુદાનજીને મળવા આતુર થઇ રહેલાં હતાં.

સ્વામીશ્રીએ પરમહંસની દીક્ષા ગ્રહણ કરી બ્રહ્માનંદજી નામ ધારણ કર્યા પછીથી ત્યાગીઓના ધર્મપ્રમાણે પૂર્વાશ્રમના સગાં સબંધીઓને, તેમ જ પોતાના માતા પિતા અને સ્ત્રી સમાજને મળી શકાય નહીં. એ વિષે શ્રી સ્વામીજીનું વર્તન 'મર્યાદાચુસ્ત' હોવાથી મારવાડમાંથી મિજમાનો આવ્યાનું જાણ થતાં સાધુની જગ્યામાંજ પોતાને આસને જ (ઓરડીમાંજ) પુરા બંદોબસ્તથી રહ્યા.

પ્રવાસનો થાક ઉતર્યા પછી બીજે દહાડે સવારે શ્રીજીમહારાજની સભામાં મારવાડી મિજમાનો (ચારણ કવિરાજો) કંઈક બીતાને ઝબકતા સ્વામીજીને દેશમાં પાછા લઈ જવા તે સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી, સ્વામીના મામાને આગળ રાખી, દરબાર શ્રી એભલ ખાચર સંગાથે સૌએ આવીને નિંબવૃક્ષ નીચે બિરાજી રહેલા શ્રીજી મહારાજના ચરણમાં મસ્તકો ઝુકાવી, મારવાડી ઢબથી સલામ મુજરો કરી, આજ્ઞા મળતાં, સૌ સભામાં આવી બેઠા. પછી શ્રી એભલ ખાચરે શ્રીજી મહારાજને ગઢવી શંભુદાનજી વગેરેની ઓળખાણ કરાવીને સદ્‌ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને મળવાની અરજ કરી.

આજે પોતાના સગાં સંબંધીઓ શ્રીજી મહારાજની સભામાં આવવાના છે, એ હકીકત બ્રહ્માનંદસ્વામીના જાણવામાં આવતાં. પોતે તેદિઈરાદાપૂર્વક સભામાં આવ્યા નહોતા, તેથી શ્રીજી મહારાજે પરમહંસો તરફ જોતાં સ્વામીને જોયા નહીં. તેથી સદ્‌ગુરુ મુકતાનંદ સ્વામીને આજ્ઞા કરી કે તમે જઇ બ્રહ્મમુનિને સભામાં તેડી લાવો. તેથી મુકતાનંદ સ્વામી સ્વામીને આસને

* લાડુદાનજી ભુજ ગયા પછીથી એ પુત્રને પુત્રીનો જન્મ થયો હતો.

ગયા અને મહારાજની આજ્ઞા સંભળાવી. તેથી સ્વામી, આઠ દશ બીજા સાધુઓ જે અભ્યાસ કરતા હતા તેને સાથે લઇ સભામાં આવ્યા અને શ્રીજીમહારાજને દંડવત પ્રણામ કરી સહુ સંતોને નમસ્કાર કરીને પોતાને આસને બેસી ગયા

આજે એભલ ખાચરના આંગણામાં સુર્ય અને ચંદ્ર પોત પોતાનાં કિરણો વેરતા હોય તેમ મારવાડી મહેમાનોને લાગ્યું. તે સહુ શ્રીજી અને બ્રહ્મમુનિના મુખારવિન્દ સામુ એકિ નજરે જોઇ રહ્યા હતા. શંભુદાનજી ગઢવી તો આ બ્રહસ્પતિ સમાન કાંતિવાળા મહા તેજસ્વી કાશાંબરી વેશમાં પ્રચંડકાય અને અજાન બાહુવાળા યોગીરાજના મુખારવિન્દમાંથી ચંદ્ર કિરણ જેવું શિતળ શાંત બ્રહ્મતેજ ભાળી ભેચકાઈ ગયા. તેમજ આવા પ્રભાવશાળી પુરૂષને 'લાડુદાનજી નામના મારા પુત્ર છે તેમ કેમ કહેવાય? સભા સહુ શાંત હતી. ઉતરાદા બારના ઓરડાની ઓસરીએ બાશ્રી જીવુબા લાડુબાની સ્ત્રી સભામાં માંતુશ્રી લાલુબાદેવી પણ અતિ ઉત્કંઠાથી પોતાના વ્હાલા પુત્રના દર્શન કરવાં અધિરાં થઈ રહ્યાં હતાં સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામી સભામાં પધારતાં બાઇઓએ ઓળખાણ આપી. છતાં તેઓ પણ પંદર વરસ પહેલાંના કિશોર અવસ્થાના લાડુદાનજીને આજ ભર યુવાન અવસ્થામાં, વળી કાશાંબરી યોગીવેશમાં બ્રહ્મ તેજસ્વી ભાળીને ઓળખી શક્યાં નહીં.

શ્રીજીમહારાજે પરિસ્થિતિ પારખી કૃપા દૃષ્ટિ કરીને ખાસ આજ્ઞા કરી કે 'બ્રહ્મમુનિ' ! પૂર્વાશ્રમના જનક પિતાશ્રી શંભુદાનજી ગઢવી કે જેઓ અમારા ગુરૂભાઇ છે (રામાનંદ સ્વામીના શંભુદાનજી શિષ્ય હોવાથી) તો તેમની પાસે ત્યાં જઈ દંડવત પ્રણામ કરીને મળો; તેમજ દૂર દેશથી આવેલા અન્ય વિદેશી મહેમાનોને પણ મળી; કુશળ ખબર પૂછો; એ અમારી આજ્ઞા છે, ગુરૂવાક્ય શ્રુતિ તુલ્ય માની સ્વામી પોતાના આસનેથી ઉઠી પિતાશ્રી શંભુદાનજીના પાસે જઈ દંડવત પ્રણામ કર્યા. શંભુદાનજીએ ઉભા થઇ પોતાના યોગી પુત્રના બન્ને હાથ ઝાલીને ઉભા કરી બાથ ભરી મળ્યા, છાતી સાથે ભીડીને મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવતાં, વાત્સલ્ય પ્રેમમાં પ્રેમાશ્રુ સાથે ગદગદ કંઠે બોલ્યા 'કે, બેટા લાડુદાનજી ઘણાં વર્ષે દર્શન થયાં. અમો વૃદ્ધ માતપિતાને ભુલી જઇ ઘેર પણ ન આવ્યા ? પણ આજ તમને યોગી સ્વરૂપે નીરખતાં મને મારા ગુરૂશ્રી 'રામાનંદ સ્વામી'ની યાદી આવે છે' 'ગુરૂ તો મેલી ગયા અને તમો પણ અમને મેલી ગયા ને ભુલી ગયા? પણ આજ પ્રભુકૃપાથી તમને મળતાં મારી છાતી ઠરે છે. હૃદયમાં શાન્તિ થઈ છે. બાપ! સુખી રહો! એમ કહેતાં હૃદય ભરાઈ જતાં નીચે બેસી ગયા.

બ્રહ્મમુનિ બોલ્યા 'આપ તો મહા મુકતાત્મા છો. સદ્‌ગુરૂશ્રી રામાનંદ સ્વામી જેવા સમર્થ ગુરુને સેવ્યા છે તેના આશિર્વાદે આપણું આશિયાકુળ અને દેવકુળ ઉજળું થયું છે. કોણ છે, લાડુદાનજી ? કોણ છે શંભુદાનજી ? સહુ બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ અને સામે આ પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ પ્રગટ નારાયણ બિરાજે છે તેમની અપાર દયાથી આજ આપને એમના દર્શનનો અમુલ્ય લાભ થયો છે, માટે તેને ઓળખી અંતર અજવાળો.'

સભામાં બેઠેલા અન્ય મારવાડી ચારણદેવોને (સગાં સંબંધીઓને) દુરથી પોતાને નમસ્કાર કરતા જોઇ પોતે સહુને હાથજોડી પગે લાગ્યા અને કહ્યું કે. "આજથી પ્રગટ નારાયણ પ્રભુનાં દર્શન થયાં છે, માટે તમો સહુ પુર્ણ ભાગ્યશાળી છો. આ અલૌકીક લ્હાવનું તમો સહુને જીવન સંભારણું છે. આ લીંબડો નથી પણ કલ્પવૃક્ષ છે ! અને આ સભા એ અક્ષરધામ (બ્રહ્મધામ)ની દીવ્ય સભા છે; અને આ શ્રીજી મહારાજ સાક્ષાત પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ નારાયણ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયા છે. માટે તે પ્રગટ ભગવાનનો આશરો કરી એકોતેર પેઢી ઉજાળો"! એટલું કહી સહુને નમસ્કાર કરી પોતાને આસને આવી બેસી ગયા.

શ્રીજી આજ્ઞા થતાં સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદસ્વામીએ અને સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ સારંગી અને અન્ય સંતોએ સીતાર, દુકડ સરોદા લઇને કીર્તનો ગાવાં શરૂ કર્યાં. તે અંતરીક્ષમાંથી જેમ સિદ્ધ ચારણ, વિદ્યાધર ગંધર્વદેવો દિવ્ય વાજીંત્રોથી ગગનગીરા કરી રહેલ હોય તેમ, સર્વ સભાજનો અને આવેલા મિજમાનો વગેરેને જણાયું અને અતિ શાન્તિ બ્રહ્મરસ છવાઈ રહ્યો. એ સમયે સહુના કર્ણમાં સહજાનંદ સ્વામિરે પ્રગટત ન આ સમેરે, પ્રાણી કોઈ પાવત નહિં ભવ પારરે," એ મુકતાનંદ-સ્વામિના કીર્તનની પહેલી કડી ગુંજી રહી. દિવ્ય સભા, દિવ્ય સંગિત દિવ્ય સંતો, દિવ્ય પાર્ષદો, સ્ત્રી-પુરૂષની અલગ અલગ દિવ્ય સભાઓ, વિગેરેના દિવ્ય દર્શન થતાં સહુ મારવાડી મહેમાનોનાં અંતર શાંત થયાં. કીર્તન ભકિત બંધ થતાં શ્રીજીમહારાજ કહે "શંભુદાન ગઢવી" તમો સહુ આવ્યા તે સારૂં થયું. હમણાં આહી રોકાઈ સંત સમાગમ કરી આપણા ગુરૂશ્રી રામાનંદસ્વામિના આ 'ગુરૂકુળ'નો અનુભવ લ્યો હવે જય સચ્ચિદાનંદ એમ કહીને ત્યાંથી ઉઠી પોતાની અક્ષર ઓરડીમાં પધાર્યા, એટલે બીજા સહુ પોત પોતાને સ્થાને ગયા.

મારવાડી મહેમાનો બન્નરમાં ફરી ઉતારે આવી અરસ પરસ શ્રીજી પ્રતાપની અને લાડુદાનના બ્રહ્મતેજની તેમજ દિવ્ય સભાની તારીફ કરવા લાગ્યા, અને આમાંથી લાડુદાનજીને આપણી સાથે ઘેર શી રીતે લઇ જવા

તેનો સહુ મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા. સાથે આવેલાં બન્ને દેવકન્યાઓ પણ સાક્ષાત દેવ સમાન લાડુદાનજીનાં દર્શન કરતાં તેની વાક્ય ચાતુરી, સંગીતકળા અને મહા તેજસ્વી શરીરકાન્તિ ભાળી, મન કર્મ, વચને તેનેજ વરવાની મનમાં પ્રતિજ્ઞા લઇ સ્નીહઠને ગ્રહણ કરી બેઠી. સાંજે પાછી દિવ્ય સભા થઇ સહુ દર્શને આવ્યાં. તે વખતે શ્રીજીએ બ્રહ્મમુનિને આજ્ઞા કરી કે 'તમારી જન્મભુમીની મારવાડી ભાષાનાં કીર્તનો સંભળાવો, કે, આવેલા મિજમાનો તે સાંભળી સમજી અને રાજી થાય.

શ્રીજી આજ્ઞા શીર ચડાવી ચાર પદોમાંથીને બે પદો પોતે સીતારમાં બોલ્યા.

રાગ સોરઠા [મારવાડી ભાષા]

પદ ૧

માંકે મહોલે આજોજી હો સુંદર શામ. ટેક.
હાથજોડ રહું હાજર ઉભી, તન ધન વારૂં થાકે નામ ॥ માંકે.
પ્રાણજીવન રંગરેલ પધારો, મારે છે થાસું ઢોલાકામ ॥ માંકે. ૨.
થાકો મુખ દેખ્યાંસુ માંકે, અંતર હોવે આરામ ॥ માંકે. ૩,
બ્રહ્માનંદરા પ્રીતમ પ્યારા, પુરો માંકા મનડારી હામ ॥ માંકે. ૪.

પદ ૨

થારા માંને લાગે છેજી ગાઢામારૂ નેણ, ટેક.
કામ કાજ દુજે કાંઈ ન સુજે, રટના લાગી, દિનરેણ ॥ થારા. ૧
સુભગ સલુણી રાવરી મુરલી, સુણકે મન મારો હોઈ ગ્યો, મેણ ॥ થારા. ૨
હાસ વિલાસ સહિત નહિ વિસરે, વાલાજી રંગીલા વાંકા નેણ ॥ થારા. ૩
આયે એકાંત મીલો અવિનાશી, બ્રહ્માનંદરા જો સેણ ॥ થારા. ૪

ઉપરનાં બે પદો સીતારમાં આલાપી, શ્રીજી મહારાજની સન્મુખ બેસી, પૂર્ણ સખી ભાવથી ગાતાં, જળથળ થંભી ગયા, મોરલાઓ બોલવા લાગ્યા, અને મારવાડી મિજમાનોમાંના ઘણાખરાને શ્રીજી મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ-રૂપે અને બ્રહ્મમુનિ ગોપીના રૂપે દેખાયા, કેમ જાણે ગોલોકમાં બેસી ગાવણું સાંભળતા હોય તેવો આનંદ અનુભવવા લાગ્યા શંભુદાન ગઢવી પણ ભાષાના ઉત્તમ કવિ હતા, વાતે ડાહ્યા હતા, સદ્ગુરુશ્રી રામાનંદસ્વામીના કૃપાપાત્ર શિષ્ય હતા, પોતાના પુત્રને યોગી વેશે બ્રહ્મરસની ભક્તિમાં તરબોળ થયેલા જોઈ પોતે આ સઘળો પ્રતાપ સદ્ગુરુશ્રી રામાનંદજીસ્વામીની પુર્ણકૃપાનો અને શુભ આશીર્વાદનો છે, તેમ જાણી પોતે પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યા. ખાણ ગામે એકાદશીની રાત્રીના

જાગરણમાં માતાના ગર્ભમાં રહેલા બાળકે ગુરુશ્રી સાથે વાર્તા વિનોદ જે કરેલો હતો તે, અને ગુરુએ પછી એ ગર્ભમાં રહેલા બાળકનો જે મહિમા કહેલ હતો તે, તથા 'પ્રગટ ભગવાનના ગુણ તો તમે જ ગાશો,' એમ રામાનંદસ્વામીએ તે રાત્રે કહેલું હતું, એ સઘળું પોતાને યાદ આવતાં ગુરુશ્રીની ભવિષ્ય વાણી આજે સત્ય પડી અને શ્રીજી મહારાજની બાજુમાં ગુરૂ રામાનંદસ્વામીનાં દિવ્ય દર્શન શંભુદાનજીને થયાં. ગુરુશ્રી જાણે બંને હાથ લંબાવી એક હાથ શ્રીજી ઉપર અને બીજો હાથ બ્રહ્મમુનિ ઉપર અભય વરદાનથી ધરી રહ્યા થકા, શંભુદાનજી સામું જોતા હોય તેવાં સાક્ષાત્ દર્શન શંભુદાનજી, બ્રહ્મમુનિ, અને મુકતાનંદસ્વામીને, તે સભામાં થયાં.

સાયંકાળ થતાં આરતી ધુન્ય, કથા, વાર્તા સાંભળી સહુ સહુને ઉતારે જઈ વાળુ કરીને આરામ કર્યો. શંભુદાનજીને તો પોતાના હૃદયમાં પૂર્ણ શાન્તિ થઇ ગઇ, પણ સાથે આવેલા સગાં સબંધીઓના આગ્રહને વશ થઇ બીજે દિવસે શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞા મેળવી પોતાને ઉતારે બ્રહ્મમુનિને આવી મળવાનું નકકી કર્યું.

બીજે દિવસે શ્રીજીની આજ્ઞા થતાં મુકતાનંદસ્વામી, અને દરબાર શ્રી એભલ ખાચર સાથે બ્રહ્માનંદસ્વામી, પોતાના પિતાશ્રીને ઉતારે જઈ મળ્યા. એ વખતે સહુ પુરૂષ વર્ગ સ્વામીને વીંટાઈ વળ્યો. સામી બાજુની ઓસરીના ગેર ઉપરથી માતાજીશ્રી લાલુબાદેવી વિગેરે સહુ બાઇઓએ સ્વામીશ્રીને નમસ્કાર કર્યા. સ્વામીશ્રીએ પણ પોતાના માતુશ્રીને બે હાથ જોડી વંદન કરી જય સ્વામિનારાયણ કર્યા. પછી શંભુદાનજી સ્વામીને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા, 'આપ અમારા (વૃદ્ધ માતાપિતા) ઉપર દયા લાવી અમારી સેવા કરવાને હવે ઘરે પધારો. ત્યાં રહીને પ્રભુ ભજન કરજો. વળી તમારૂં સગપણ કરેલું હોવાથી કન્યા ઉમર લાયક હોઈ ને તે અમારા સાથે અહીં આવ્યાં છે તેમના સાથે લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમ આરંભો. અમો શ્રીજી મહારાજ પાસે વિનંતિ કરી તમોને ઘરે તેડી જવાની આજ્ઞા મેળવી દેશું. વેવાઇના બીજાં નાનાં પુત્રી પણ તમારા યશોગાન સાંભળી 'તમને જ વરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇને બેઠાં છે. એટલે સગપણ થયેલ કન્યા અને તેનાં નાનાં બેનની ઇચ્છા પૂરી કરવા તેમજ અમારી વૃદ્ધાવસ્થા ધ્યાનમાં લઇને તમો 'ઘેર' [ખાણ ગામે] આવવાની 'હા' કહો. એ સાંભળી સહુ સગાં–વ્હાલાઓએ પણ શંભુદાનજીની વાતને પૂર્ણ ટેકો આપ્યો.

સ્વામીશ્રીને ધર્મસંકટ આવ્યું. શું જવાબ દેવો? એક બાજુ પૂર્વાશ્રમનો કુટુંબી પ્રેમ, વૃદ્ધ માતા પિતાની સેવા કરવાનો પુત્રધર્મ, પોતા પ્રત્યે પિતાનો અનહદ વાત્સલ્ય પ્રેમ, સગપણ થયેલા દેવકન્યાની પરિસ્થિતિ, વગેરે; બીજી બાજુ, સાક્ષાત પ્રગટ ભગવાન મળ્યા, તેનો ત્યાગ કેમ થાય? સહુથી શ્રેષ્ઠ એવી પરમહંસની દીક્ષા તજી શ્વેતાંબરી થવું, અભય નૃપના અક્ષર તુલ્ય આંગણાની દિવ્ય સભાનો ત્યાગ કરીને એક નાનકડા ખાણ ગામના ચોરામાં ચારણ દાયરા સાથે બેસી, યાચક વૃત્તિની જીંદગી ગુજારવી; આવા અનેક તર્ક વિતર્ક થતાં પોતાના અંતર આત્માની પ્રેરણા મળતાં, એ પ્રશ્નનો જવાબ પોતે નીચે લખ્યાં કીર્તનથી પિતાશ્રી આદિ સહુ સંબંધીઓને સંભળાવ્યો.

બ્રહ્મમુનિ કહે છે કે 'પિતાશ્રી! સાંભળો, સગપણ કયું સાચું? આ? કે તે? આ એક જ કાવ્ય સાંભળી લીયો તેમાં મારા અંતરની ઉર્મિઓ હું વ્યકત કરી દઉં છું. આપ સહુ વિચાર વંત અને કવિ છો તેથી એ સમજજો.' એમ કહીને નીચેનું કીર્તન ગાયું.

ગરબી પદ ૧

રે સગપણ હરિવરનું સાચું, બીજું સરવે ક્ષણભંગુર કાચું. ટેક
રે સહુ સાથે પ્રીતી ટાળી, ભાગ્યું મન મિથ્યા ભાળી.
છે વરવા જેવા એક વનમાળી. રે સગપણ હરિવરનું સાચું ૧
રે થીર નહિ આવરદા થોડી, રે તુછ જાણી આશા ત્રોડી,
મેં જગના જીવન સાથે જોડી. રે સગપણ હરિવર'નું સાચું. ૨
રે ફોગટ ફેરા નવ ફરીએ, રે પર ઘેર પાણી શું ભરીએ?
જો વરીએ તો નટવરને વરીએ. રે સગપણ હરિવરનું સાચું. ૩
રે ભૂધર ભેટયા ભય ભાગ્યો, મેં સહુ સાથે ત્રોડો ત્રાગો. *
એ રસીક રંગીલાથી રંગ લાગ્યો. રે સગપગ હરિવર'નું સાચું. ૪
રે એવું જાણી સગપણ કીધું, રે મ્હેણું તો શિર ઉપર લીધું.
બ્રહ્માનંદનું કારજ સીધ્યું. રે સગપણ હરિવર'નું સાચું. ૫

* જેમ મનુષ્યના મરણ પછી તેના બારમાને દિવસે લોકો 'ગડહો-માળ' ભરે છે. એટલે પાણીના ચાર ઘડાઓ ભરી તેને કાચા સુતરના દોરની માળા વીંટી, કોડીઆમાં દીવો સળગાવી તે દોરાને દીવાથી બાળી તોડી નાખી કહે છે કે, 'તુટયો તાંતો ને છુટયો નાતો, એ લોકોકિતને સ્વામી એ કીર્તનમાં કહે છે.

પિતાજી ? મેં તો શ્રી હરિના સગપણને સાચું જાણી બધાંથી પ્રીતિ તોડી, સંસાર મિથ્યા ભાળી, અને ભગવાન સત્ય જાણી, (જગત મિથ્યા બ્રહ્મ સત્ય જાણી)ને હું તો વનમાળીને વરી ચુકેલ છું. આ શરીરની અલ્પ આયુષ્ય, હોવાથી બધી આશા તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી, જગતના જીવન-રૂપ શ્રીજી મહારાજને જાણી, તેમના સાથે મેં મારૂં મન જોડી દીધું છે, જેથી શ્રી હરિનું જ સગપણ સાચું છે. ફોગટીઆ ફેરાફરી પારકા ઘરનાં પાણી ભરવા કરતાં એક નટવરને જ વરવું તે સારૂં છે. હવે તો ભગવાન મળતાં જન્મ મરણનો ભય ભાંગી ગયો છે, અને મેં તો સહુ સાથે એટલે આ દેહના સગાં સબંધીઓનો સબંધરૂપી 'ધાગો' [દોરો] તોડી નાખ્યો છે. માટે શ્રી હરિનું જ સગપણ સાચું છે અને શ્રીહરિ એકજ સત્ય છે! એમ જાણી મેં તેનાથી જ સગપણ કરેલ છે. લોકો કહેશે કે બાવો થઇ ગયો, એ મ્હેણું જાણવા છતાં મેં માથે લીધું છે; મારૂં તો સંપૂર્ણ કારજ સિદ્ધ થયું છે, એટલે હું તો 'પૂર્ણકામ થયો છું', એથી શ્રીહરિનું સગપણ સાચું છે, બીજું જુઠું છે. એમ કહીને બીજા પદની ત્રીજી ને ચોથી કડીઓમાં સ્વામી કહે છે કે–

રે શીરપર જો બીજો ધારૂં, રેતો બગડે જીવીત મારૂં.
હું જીતી બાજી હવે કેમ હારૂં, રે લગની તો હરિવરથી લાગી.

રે હરિ વિના બીજાને વરવું, તે ગજ તજી ખર ચડીને ફરવું.
એ જીવ્યાથી રૂડું મરવું. રે લગની તો હરિવરથી લાગી.

પછી ત્રીજા પદમાં સ્વામી વીરરસમાં આવી જઇને કહે છે કે,

રે પહેલું જ મનમાં ત્રેવડીએ, હોરે હોરે જુદ્ધે નવ ચડીએ,
જો ચડીએ તો કટકાજ થઈ પડીએ. રે શીર સાટે નટવરને વરીએ.

રે રંગ સહિત હરિને રટીએ, હાક વાગે પાછા નવ હટીએ,
બ્રહ્માનંદ કહે ત્યાં મરી મટીએ. રે શીર સાટે નટવરને વરીએ.

પિતાશ્રી શંભુદાનજી એ બધું સાંભળીને કહે છે કે, 'હે પુત્ર આપણી ચારણ જ્ઞાતિ બહુ જ ચતુર અને વિચિત્ર છે, તે તમો ક્યાં નથી જાણતા ? તેથી જ્ઞાતિજનો તેમજ અન્ય લોકો આપણા ઘરને વગોવશે, મેણાં દેશે, ન બોલવાનું બોલી અમો વૃદ્ધને પજવશે, વળી તમારૂં સગપણ કરેલી કન્યા ઉંમરલાયક હોવાથી કદી આપણા જ ગામમાં આપણી ડેલી સામેની

ડેલીમાં પરણાવી દેશે ને કહેશે કે દીકરો બાવો થઇ જતાં કન્યા બીજે દેવી પડી,' તેમ કહી અમારી જીંદગીને ધુળમાં નાખશે. એ મેણાં, એ લોકલાજ અમો વૃદ્ધ કેમ સહન કરી શકીશું ? એમ બોલતાં બોલતાં તેઓ ગળગળા થઈ ગયા.

એ જોઇને સ્વામી તેનો ઉત્તર હવે ચોથા પદની કડી બીજીમાં આપે છે કે.

'જેમ ગજ જાય બજારે ખુશી, શ્વાન મરે બહુ ભસીરે ભસી,
તેની હાથીને નહીં શંકા રે કશી રે, ધરીઆ અંતર ગિરિધારી.

વળી સતી સ્ત્રીનો દાખલો આપીને કહે છે કે પતિ સાથે સતી બળવા જાય અને ચીતામાં (પડમાંથી) બળી જવાની બીકથી પાછી ઘરે આવે, તો તે સ્ત્રી પછી 'સતી મટીને કુતી વહાવે' માટે હે પિતાજી ! હું તો ભગવાનને વરવા માથું હાથમાં લઇને ચાલેલ છું; મને નાત જાત લોક લાજ કોઈની લેશ માત્ર શંકા નથી; ભલે જેમ જેને કહેવું હોય તેમ તે કહે; મેં તો બધી બીકને બહાર કાઢી મેલી છે. તેમ કહીને છેલ્લા પદની છેલ્લી કડીમાં કહ્યું જે,

રે બ્રહ્માનંદ એમ વિચારી, રે બીક સરવે કાઢી બારી,
મને મળીઆ મોહનવર સુખકારી રે. ધરીઆ અંતર ગિરિધારી,

એ રીતે મેં તો, સંપૂર્ણ વિચાર કરીને, સર્વે સુખના ભાજનરૂપ એવા મનમોહન સુંદરવરને હું વરેલ ચુકેલ છું. ભગવાન સહુને સન્મતિ આપશે. માટે લ્યો, 'જય સ્વામિનારાયણ ! એમ કહીને સ્વામી ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા.

શુકજી અને વ્યાસજીના સંવાદ જેવા ઉપરનાં ચારે કીર્તનો સાંભળી સહુના મનમાં નકકી થાય છે કે કોઇ પણ ઉપાયે હવે લાડુદાનજી ખાણુ ગામમાં ઘરે નહીં આવે.

માતાનો જીવ છે તે બાઈ લાડુબા તથા જીવુબાબાને કહી તેમના બાપુશ્રી એભલ ખાચરને પોતાના ઉતારે તેડાવી, માતાજી લાલુબાદેવી તથા સ્વામીજીના સાસુજી; બન્ને દેવકન્યાઓ, સસરાજી અને અન્ય કુટુંબી વર્ગ દરરોજ એભલ ખાચર મારફત સ્વામીજીને વિનંતિ કરાવીને "સગપણ થઇ ગયું છે, તેથી ઉત્તમ વર્ણમાં અરધો વિવાહ થઇ ગયો ગણાય, તેથી તમે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડો," આવી રીતે લગભગ એક અઠવાડીઉં વિનંતિના સંદેશાઓ ચલાવે છે. સ્વામી તો એ સઘળું સાંભળીને દરરોજ તેના પ્રતિ ઉત્તરમાં પોતાના અંતરનો નાદ તેઓના અંતરમાં ઉતારવા દરરોજ નવા નવા ચોસર પદો રચી મોકલે છે. પહેલે

દિવસ રૂબરૂ ઉતારામાં જઇને ચાર પદો સંભળાવી આવ્યા હતા. હવે બીજે દિવસે 'લાગ્યો મારે નટવરથી નેડો' એ કીર્તનના પદથી પ્રત્યુત્તર વાળે છે કે,

કે જીવ જીવને શું પરણું ? કે જેના શીર ઉપર મરણું,
તેથી મેં સમરથનું લીધું શરણું, મોહી હું તો નટવરને વાને.
કે અસલ વાત મુને ઓળખાણી, કે થઈ મારે સર્વે દુઃખની હાણી,
કે પ્રીતમ મુખ રાખ્યું પાણી, મોહી હું તો નટવરને વાને.

ત્રીજે દિવસે બન્ને દેવકન્યાઓએ સ્ત્રી હઠ લીધો, અને સંદેશો કહાવ્યો કે 'અમોને તમો નહીં વરો, તો અમો ચારણ કન્યાઓ છીએ તે મરવાથી નહીં ડરતાં, અમારા બંનેનાં માથાં અહીં તરવારથી ઉતારી અને મરશું.' સ્વામીશ્રી તો એ ડારાથી કંઈ ડરે તેમ નહોતા, કારણ કે તેઓશ્રી દ્રઢ નિશ્ચયી હતા, પ્રગટનો મહિમા ભરપૂર હતો. તેથી ત્રીજે દિવસે ત્રીજું ચોસરપદ,

॥ મેં તો સગપણ કીધું રે કે શામળીઆ સાથે ॥

એ કીર્તન રચીને મોકલ્યું. તેમાં બીજા પદની ચોથી કડીમાં સ્વામી માથાં ઉતારવાનો પ્રત્યુત્તર વાળે છે કેઃ-

મારે મનડે ભાવ્યારે કે-મોહન મરમાળા
સો માથાં જાતાં રે કે, સોંઘા છોગાળા.

સ્વામીજી કહે છે કે તમારાં બે માથાં તો શું ? પણ એ છોગાળા મરમાળા મોહનવરના માટે કદી એક સો માથાં ઉતારી આપવાં પડે તો પણ તેઓ સોંઘા છે. આ દેહે ભગવાનને વરી લેવા એમ મેં નિશ્ચય કરેલ છે, અને તમો પણ આ અવતાર છેલ્લો કરવા તેવો ઠરાવ કરી નાંખો.

અવતાર ધર્યો છે રે કે, હરિને વરવાને
કુળની મરજાદા રે કે, ખોટી કરવાને.

તે પછી ચોથે દિવસે એ શ્રીહરિનું સગપણ સાચું, બીજું સર્વે જુઠું-એ પ્રથમના દિવસનાં કીર્તનને વિશેષ દ્રઢ કરવા બે ચોસરો રચે છે

સગપણ કીધું રે સાચું, હવે હું રંગ બીજે નવ રાચું
અખંડ એ વાતન રે મારૂં, હરિ વિના ધણી નવ બીજો ધારૂં

એના બીજા પદમાં પણ કહે છે કે-

એ સુખ ન શકું રે વરણી, પુરણ પુરૂષોત્તમને પરણી,
બ્રહ્માનંદ ઉપર રે હરિ રાજી, દુરજન છોને મરતાં દાઝી.

પાંચમે દિવસે સ્વામીએ ગાઈ સંભળાવ્યું કે:

હું તો ચાલી રે હું તો ચાલી, શીર લઇ કરમાંય
વરવા તે નંદકુમારને
મેં તો નાખ્યો રે મેં તો નાખ્યો. હવે છેડો શીશ,
મનડું લોભાણું કાનમાં.
નવ કરશો રે તવ કરશો રે, દેખી કોઈ રીશ,
તનડું વિંધાણું તાનમાં.
મુને લાગોરે મુને લાગો, રસીયા તારો રંગ,
ન વરૂં હું બીજા કોઇ ને
હું તો આવીશરે હું તો આવીશ, છેલા તારે સંગ,
કુળ મરજાદા ખોઇ ને.

છઠે દિવસે શ્રીજી મહારાજ પાસે આ સર્વ હકીકત આવતાં શ્રીજી મહારાજ આજ્ઞા કરે છે કે બ્રહ્મમુનિ પૂર્વાશ્રમનાં સંબંધીઓ, અને 'દેવ-કન્યા રૂપી રિદ્ધિ, સિદ્ધિઓ, માર્ગમાં રોકી રાખતી હોય તો તમો તે સહુને રાજી કરો અમો તેમાં રાજી છીએ.'

સ્વામી **શ્રીજી** મહારાજનાં એ કટાક્ષ વાકયો સમજીને નવા ચોસર નીચેનું પદ બોલ્યા–

વ્હાલા લાગો છો વિશ્વ આધાર રે–સગપણ તમ સાથે.
મેં તો સર્વે મેલ્યો સંસાર રે–સગપણ તમ સાથે. (ટેક)
મારા મનમાં વસ્યા છો આવી શામરે–સગપણ તમ સાથે.
તમ સારૂ તજયું ધન ધામરે-સગપણ તમ સાથે. (૧)
મારૂં મનડું લોભાણું તમ પાસરે–સગપણ તમ સાથે
મુને નથી બીજાની આશરે–સગપણ તમ સાથે.
મારે માથે ધણી છો તમે એકરે-સગપણ તમ સાથે.
મારી અખંડ નિભાવજો ટેકરે-સગપણ તમ સાથે. (૩)
મેં તો દેહ ધર્યો તમકાજરે–સગપણ તમ સાથે.
તમને જોઈ મોઇ વ્રજ રાજરે-સગપણ તમ સાથે. (૪)
હું તો હેતે વેચાણી તમ હાથરે–સગપણ તમ સાથે.
છો બ્રહ્માનંદના નાથરે-સગપણ તમ સાથે. (૫)

હે મહારાજ મારૂં સગપણ તો આપથીજ છે, બ્રહ્માનંદ કહે છે કે આપ મારા નાથ છો. ધણી એકજ છો, મારી ટેક નિભાવજો, આ દેહ તમારા માટે જ ધારણ કર્યો છે વગેરે વગેરે.

સાતમે દહાડે સહુ સબંધીઓને નીચેનાં (ચોસર) પદો વાંચીને હવે શ્રી લાડુદાનજી ઘરે નહીં જ આવે; એમ દીલમાં ખાત્રી થતાં વિષ્ટિને સમેટી લીધી.

વર્યા મેં તો વનમાળીરે, શીરને સાટે વર્યા મેં તો વન માળી.
પરણી પ્રીતમ પ્યારો, અંખડ સોહાગ મારો,
રંડાપાની બીક ટાળીરે. શીરને સાટે વર્યા મેં તો વનમાળીરે.
જેનું છે એવાતન કાચું, પરણી રંડાવું પાછું;
તેને ઘેર શું પાણી ભરીએ રે, વરીએ તો શામળીયો વરીએ રે.

ઉપર મુજબ સાતે દિવસનાં સાત ચોચર પદો સ્વામીનાં રચેલાં સાંભળીને સહુના દીલમાં વૈરાગ્ય ઉપજ્યો અને પ્રભુ પદનું શરણ સત્ય છે, અન્ય મિથ્યા છે, એવી સહુ સબંધીજનોની મનોવૃત્તિ થતાં, સહુને નક્કી જણાયું કે આ લાડુદાનજી હવે કોઇ પણ રીતે પાછા ઘરે નહીં જ આવે. માટે રાજીખુશીથી તેમને ત્યાંજ રહેવા દઇએ. એમ નિશ્ચય કરી છેવટે આઠમેં દિવસે શ્રીજી મહારાજ પાસેથી દેશમાં પાછા જવાની રજા મેળવવાનું ધારી, સહુ મારવાડી મિજમાનો સભામાં આવ્યા. ગઢવી શંભુદાનજીએ મહારાજ પાસે દેશમાં જવાની હાથ જોડી વિનતી કરી; એ વખતે શ્રીજી મહારાજ બ્રહ્માનંદ સ્વામીની કસોટી કરવા અને ધીરજ જોવા, તેમજ સ્વામીની ટેકની ખાત્રી સભાજનોને થાય તે માટે આજ્ઞા કરે છે, કે, 'બ્રહ્મમુનિ ? તમો તમારા પિતાશ્રી સાથે દેશમાં જાવ અને ગ્રહસ્થાશ્રમ કરી ત્યાં રહી અમારૂં ભજન કરજો.' એ આજ્ઞા સ્વામી સાંભળતાં જ બહુજ દીલગીર થાય જ અને પોતાની માથે કોઈ મોટી આફતનો પહાડ તુટી પડતો હોય તેમ થોડીવારે મૂર્છાવસ્થામાંથી શુદ્ધિમાં આવતાં શ્રીજી મહારાજ સન્મુખ ઉભા થઇ નીચેનાં પદો બોલવા લાગ્યા: *

હૈડાનો હાર હરિ રે, મારે રંગભીનો હૈડાનો હાર હરિ;
બ્રહ્માનંદના નાથને સજની, મન કર્મ વચને વરી રે મારે.
વર નંદલાલ વરૂં રે, સખી અલબેલો, વર નંદલાલ વરૂં.
મૂરખ લોક દાઝે છોને મરતાં, કોઈની શંકા ન ધરૂં રે. સખી.

* એ આઠે દિવસોએ સ્વામીએ ચોસર કીર્તનો રચ્યાં હતાં તેમાંથી માત્ર અત્રે તો છૂટક કડીઓજ આપી છે.

કહાન કુંવર સંગ નેહ. કરીને, જગથી તે શીદ ડરૂં રે, સખી.
પરણું તો વર પુરૂષોતમ પરણું, નહિ તો કુંવારી મરૂં રે, સખી,
બ્રહ્માનંદના નાથ ને માથે, તન કુરબાન કરૂં રે; સખી.

સ્વામી ખરા આવેશમાં આવી જઇને કહે છે કે-હું હવે બીજા જીવને વરવા સંસારમાં નહીં જાઉં. વરીશ તો તમને જ વરીશ, પરણીશ તો પુરુષોત્તમ નારાયણને જ પરણીશ. કદી જો તમો ફરજ પાડશો તો કોઇને નહીં પરણતાં કુંવારીજ મરીશ. તમારા માથે મારૂં જીવતર કુરબાન કરીશ. એમ કહી સખીભાવના રૂપમાં આવી શ્રીજી મહારાજનાં બન્ને ચરણારવિંદ પકડી ઘેર પાછું જવાની ફરજ નહીં પાડવા વારંવાર વિનવવા લાગ્યા તેથી શ્રીજી મહારાજ સ્વામી ઉપર બહુજ રાજી થઇને પોતાના ચરણમાં રાખવાનો અભયવર આપ્યો.

શ્રીજી બ્રહ્મમુનિનાં 'મા' થયા

ઓરડાની ઓસરીએથી બા શ્રી **જીવુબા** તથા બા **શ્રી લાડુબા** કહેવરાવે છે કે, 'મહારાજ ? **લાલુબાદેવી** બહુજ ઉદાસ થઇને કહેવરાવે છે કે, હું પુત્ર વિયોગમાં ઝુરીઝુરીને મારો દેહ છોડીશ; તેથી તમારા **બ્રહ્મમુનિ** 'મા' વગરના થઈ જશે; તો પછી મા વિના તેને કોણ લાડ લડાવશે ?" એ સાંભળી શ્રીજી મહારાજ કરૂણામય દયાળુ માયાળુ હૃદય ભાવથી સહુએ વાત સાંભળતાં બ્રહ્મમુનિના શિર ઉપર હાથ મેલી મોટે સાદે કહે છે કે, 'આ **બ્રહ્માનંદ સ્વામીની** 'મા' હું પોતે થાઉં છું.' માટે હે **લાલુબાદેવી**, તમે તેની જરાપણ ચિંતા ન કરશો. તેમને તમામ **પ્રકારનાં લાડ** અમે લડાવશું અને તમો નિશ્ચિત પણે ઘેર જઇ આપણા ગુરુશ્રી **રામાનંદ સ્વામીને** સંભારી અમારૂં (સ્વામિનારાયણ નામનું) **ભજન કરજો**, એટલે તમો પણ **અક્ષર ધામમાં બ્રહ્માનંદ સ્વામી સાથે** જ રહેશો. એમ કહી પોતે ધારણ કરેલો મોગરાનો હાર બ્રહ્માનંદસ્વામીને પહેરાવી, બાથ ભરી મળી, માથે હાથ ફેરવી, વાત્સલ્ય પ્રેમથી. જેમ ગાય વાછડાંને ભાળીને હીંહોરે તેમ, સ્વામી ઉપર માતાના જેવું હેત જણાવવા લાગ્યા. જગતના માતાપિતા સાક્ષાત પ્રગટ નારાયણ એ સગયે બાશ્રી **લાલુબાદેવીને** અને મારવાડી મિજમાનો સહુને શ્રીજી મહારાજ 'મા' જગદંબા સ્વરૂપે જણાયા. **શ્રીજીની** અમૃત દૃષ્ટિથી મારવાડી સ્ત્રી પુરૂષોનો હૃદય પલટો થતાં સહુએ પોતપોતાને કૃતાર્થ માન્યાં. શ્રીજી મહારાજે ખંભે રાખેલો 'ગુઢો રેંટો' **લાલુબાદેવીને** પ્રસાદીનો પૂજવા મોકલી આપી, ઉંચે સાદે

ફરીને કહેવા લાગ્યા કે, "તમોએ સદ્‌ગુરુશ્રી રામાનંદસ્વામીનો શુભાશીર્વાદ મેળવેલ છે. તમારા લાડુદાનજી તમારા ઉદરમાં હતા ત્યારે ગુરુશ્રી રામાનંદ સ્વામીએ તેમના વિશે જે ભવિષ્ય વાણી ભાંખી હતી, તે યાદ કરો. કેમ ભુલી જાવ છો? અમે પણ રામાનંદ સ્વામીના જ છીએ. આ સંપ્રદાય પણ રામાનંદ સ્વામીનો (ઉદ્ધવી સંપ્રદાય) છે. તેથી તમારા આ લાડુદાનજી બીજે ઘેર નથી ગયા. ઘરમાં જ છે માટે તમે ચિંતા કરશોમાં. તેની 'મા' હું પોતે જ છું. *

ઉપર પ્રમાણે લગભગ દસ બાર દિવસની વિષ્ટિ વિનવણીની બધી ધમાલને ગાયકવાડ સરકારના સાથે આવેલા અમીરો જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે આજ છેલ્લે દિવસે શ્રીજી મહારાજ સામે ઊભા થઇ અરજ કરી કે, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે કહેવરાવ્યું છે કે 'મહા કવિશ્રી લાડુદાનજી જો અમારા રાજ્યના રાજ્યકવિ તરીકે વડોદરા આવી અમારા પાસે રહે, તો પચીસ ગામનું એક પરગણું, વડોદરા શહેરમાંની એક મોટી હવેલી, વાડી (બાગ), એક હાથી, એક પાલખી સાથે 'કરોડપશાવ'ના વચનનો રાજ્યની મોર છાપવાળો ખરીતો આમંત્રણ પત્રિકા અમારી સાથે મોકલેલ છે. તે વાંચીને શ્રીજી ચરણમાં મેલ્યો.

શ્રીજીએ એ આમંત્રણ પત્રિકા અને રાજ્ય નવાજેશનો ખરીતો સ્વામીને બોલાવી તેમના હાથમાં આપ્યાં.

ગાયકવાડી પચીસ ગામનું પરગણું અને રાજ્યકવિની પદવી ત્યાગી શ્રીજીના યાચક થવું.

કંચન કામીનીના સાચા ત્યાગી જેમ કામીની (દેવકન્યાઓ)માં ન લલચાયા, તેમ જ કંચનને ક્રોડરૂપીઆની આમદાની, ગામ ગરાશ, ઇજ્જત વગેરે ગાયકવાડી રાજસનમાનને) ઠોકર મારી, ભરસભામાં અતિ, નિરમાની થઈ, યાચકમાં છેલ્લામાં છેલ્લી પંકિત ઢાઢીઓની ગણાય છે. તે ઢાઢીનું પદ

* વાંચો પ્રકરણ પાંચમું શ્રી વડતાલ મંદિર પ્રસંગમાં સ્વામીએ પ્રભાતીમાં શ્રીજીને આ સભાની યાદી આપીને 'અધમોધારણ અવિનાશી તારા બિરદની બલહારી રે,' એ પ્રભાતિ બનાવી છે.

સ્વામીએ સ્વીકારી, જાગીરદાર બનવા કરતાં શ્રી હરિના ઢાઢી બનવામાં નીચેના દોહાઓ બોલ્યા:

મેં ઢાઢી મહારાજકો, હાજર હુકમ હજૂર,
ગાયો જશ ગોવિંદકો, પાયો ધન ભરપૂર. ૧.
મેં બંદીજન રાવરો એક આશ વિશ્વાસ.
ઇન્દ્રાદિક બ્રહ્માદિ ભવ, તાતેં નિપટ નિરાશ. ૨.
શ્રી હરિ કો જાચક અહું, શામ નાથ સમરથ,
નર સુર આગળ જાય કેં, [મેં] કબુ ન ઓડૂં હથ્થ. ૩,
દાસનકો મૈં દાસ હું, હરિ કે સદા હજૂર.
બ્રહ્માનંદકી વિનંતી, નિમખ ન રખીઓ દૂર. ૪.
શ્રી ગુરૂ સહજાનંદ પ્રભુ, મમ ઉર ઇષ્ટ અનૂપ.
નિશ દિન બ્રહ્માનંદ કહે રહો દ્રગન મેં રૂપ. ૫.

ભાવાર્થ– હું પુરુષોત્તમ નારાયણનો જ યાચક છું; તેમના ગુણગાન ગાતા હું ભરપુર ધન પામ્યો છું, જેને પામવા ભવ, બ્રહ્માદિક ઇન્દ્રાદિક દેવો નિરાશ થયા છે, તે પ્રગટ ભગવાનને હું પામતાં મને તેમનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે 'હું તેનો છું તે મારા છે.' તેથી હવે હું તેવા મહાન સમર્થ ધણીનો ત્યાગ કરી જગતના (જીવો) પુરૂષો આગળ કે દેવતાઓ આગળ મારો હાથ કોઇ દિવસ લાંબો કરીશ નહીં. મહા સમર્થ સદગુરૂ શ્રી **સહજાનંદ સ્વામી** મારા ઇષ્ટ દેવ રૂપે મેં મારા હૃદયમાં ધારણ કર્યા છે. હું તેમને વિનંતિ કરીને કહું છું કે, આપનું સ્વરૂપ રાત્રી દિવસ મારા નેત્રમાં રહો.

ઉપરનું કાવ્ય બોલી **શ્રીજી** મહારાજને દંડવત પ્રણામ કરી રાજ્યખરીતાનો પત્ર રાજ્યના અમીરોને પાછો સોંપ્યો અને કહ્યું કે 'આપશ્રી ગાયકવાડ સરકારને કહેજો કે, હવે તે રાજકવિ મટી દેવકવિ થયા છે, માટે માફ કરજો; ને આપે મારી કદર કરી તે ખાતે આભારી છે; ને સરકારને મારા જય સ્વામિનારાયણ કહેજો.'

ઉપરની રીતે "કંચન અને કામીની"ના પ્રલોભનમાં નહીં લોભાતાં, તેનો ત્યાગ કરી સત્સંગની મર્યાદા સાંચવતાં **શ્રીજી** મહારાજે બહુજ પ્રસન્ન થઇને પોતે ઓઢેલો બુરાનપુરી રેંટો સદ્ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ઓઢાડી, બહુજ પ્રશંસા કરી. સ્વામીએ તે રેંટો આંખે–માથે અડાડી પોતાની પૂજામાં રાખ્યો.

શંભુદાનજી આદિ સહુ મારવાડી મિજમાનોને આ દિવ્ય સભાના દર્શન થતાં, શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજીને સર્વે જનોએ મહારાજના હાથથી વર્તમાન ધરાવવાનાં નિયમો લેવાની અરજ કરતાં શ્રીજીએ સહુ નાનામોટાં ભાઈઓને વર્તમાન ધરાવી માળા ફેરવવાનાં નિયમો આપ્યાં; તથા ગુરુબંધુ શ્રી શંભુદાનજી ગઢવીને પોતે જે માળા ફેરવતા તે પ્રસાદીની માળા આપી તેમજ ભાવનગર વાળો લખીએ ઘોડો રૂપેરી સાજથી શણગારી, શંભુદાનજી ગઢવીને અપાવ્યો. દરબારશ્રી એભલ ખાચરે એક રૂપેરી કટારી સાથે રૂ. પાંચસો એક અને દરબારશ્રી જીવા ખાચરે ચાંદીની મુઠવાળી તરવાર સાથે રૂ. પાંચસો એક કવિ શ્રી શંભુદાનજીને આપ્યા. અનાદિ મુક્તરાજ જીવુબાએ સોનાની એક ઉતરી શ્રી લાલુબાદેવીના ડોકમાં પહેરાવી. તેમજ બન્ને દેવકન્યાઓને હેમનાં બલોયાં પહેરાવી ભગવાન ભજવાની ભલામણ કરી વિદાય આપી.

ગઢવી શંભુદાનજી છેવટે શ્રીજી આજ્ઞા મેળવી સદ્‌ગુરુશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ઘણા હર્ષથી ભેટી, "બાપ ! તમે તો આપણી આશિયા કુળની એકોતેર પેઢી ઉજાળી છે.' સદા સુખી રહેજો અને ભગવાનને રાજી કરજો." એવો અંતરથી આશિર્વાદ આપ્યો, અન્ય સગાંવહાલાંઓએ પણ બ્રહ્મમુનિને ભેટી પોતાને કૃતાર્થ પૂર્ણકામ માની દેશમાં જવાની વિદાય લીધી.

બા શ્રી જીવુબા-લાડુબાના સ્વહસ્તથી લાલુબાદેવી, પુત્રી આછુબા દેરાણી મોજબાઇ તથા બંન્ને દેવકન્યાઓ, તેમનાં માતુશ્રી વગેરે બાઇઓએ વર્તમાન ધરાવ્યાં. શ્રીજીનો મહિમા સમજ્યાં અને શ્રી લાડુદાનજી જેવા મહાન અક્ષર સ્વરૂપના સબંધથી પોતાનું કુળ કૃતાર્થ થયું માની સહુને હળી મળી છેટેથી શ્રીજીની દેવ સભા (બ્રહ્મમુનિ વગેરે)નાં દર્શન કરી દેશમાં જવાને પ્રસ્થાન કર્યું.

ગાયકવાડી અમીરોને પણ શ્રીજીએ હારતોરા વગેરેની પ્રસાદી આપીને ગાયકવાડ સરકારને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કરવા ભલામણ કરી. શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ શ્રીજી પાસે જે પાંચ દોહાઓની બંદીજન બીરદાવળી ગાઇ હતી તે લખી આપી અને પ્રગટ ભગવાનનાં દર્શન કરવા ભલામણ કરી આશીર્વાદ આપ્યા.

મારવાડી દેવ ડાયરો પણ શ્રીજી તથા એભલ ખાચર અને જીવા ખાચરના શિરપાવનો સત્કાર મેળવી કાઠીઆવાડની, ગઢપુરની શ્રીજી મહારાજની; દિવ્ય સભાની, અને બ્રહ્મમુનિની વાતો કરતા કરતા, ગઢપુરની લીલા સંભારતા

સંભારતા, અંતરમાં ટાઢું થતાં, આનંદ અને શાંતિ અનુભવતાં, [જેમ સ્નાન કરવાથી શરીર હળવું થાય છે. તેમજ પ્રભુ મળતાં અનંત જન્મોનાં પાતક ટળી જતાં ત્રિવિધ તાપના ભારથી મુકત થતાં). શ્રીસ્વામિનારાયણની મૂર્તિનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતાં પોતાના વતનમાં પહોંચ્યા. ઘેર જઇને સહુ ચારણદેવોએ શ્રીજીએ ધરાવેલાં વર્તમાન નિયમોનું જીંદગી પર્યંત પાલન કરી એ મારવાડ જેવા શુષ્ક દેશમાં પ્રસિદ્ધપણે સત્સંગ રાખ્યો હતો. જેની ખાત્રી સદગુરૂ શ્રી **નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ** જ્યારે ભકત ચિંતામણી ગ્રંથ લખ્યો ત્યારે તે ગ્રંથના પ્રકરણ ૧૨૦માં તેઓશ્રીની નામાવળી નીચે પ્રમાણે લખી પ્રસિદ્ધ કરી હતી.

ચોપાઇ

ખરા ભકત કહિયે ખાણુ ગામે, દેવ જાતિ **શંભુદાન** નામે:*
ઘેર લાલુબાઇ હરિજન, જેને જનમ્યા લાડુજી પાવન.
રૂડા ભકત છે **ખીમોજીભાઇ**, ઘેર મોટાં જન **મોજબાઇ**:
એહાદિ બીજાં જન ગણી જે, ભલાં ભકત ખાણુમાં ગણી જે.

ગઢવી શ્રી **શંભુદાનજી**ના મોટા પુત્ર શ્રી લાડુદાનજી (**બ્રહ્માનંદજી**) ત્યાગી થયા, પરંતુ શંભુદાનજીના નાના પુત્રશ્રી **અર્જુનદાનજી**નો વંશ ચાલ્યો હતો જે હાલ **ખાંણગામમાં**

---

* શ્રીજીના લાડીલા પાંચસો પરમહંશમાં, કોઇ પરમહંસના માતાપિતાના નામો ભકતચિંતામણીમાં હોય તો માત્ર એકજ સદ્‌ગુરૂશ્રી **બ્રહ્માનંદજી** સ્વામીનાં જ માતાપિતાનાં જ નામો છે.

હું (માવદાનજી રત્નુ) જ્યારે **જામનગરના** વિદ્યમાન **જામસાહેબ** શ્રી **દિગ્વિજયસિંહજી**ના શુભ લગ્નમાં શિરોહી જાનમાં ગયેલો ત્યારે મને **શિરોહી** મુકામે **રામઝરૂખામાં** સ્વામિશ્રીના કુળના કવિ શ્રી **નવલદાનજી આશિયા** મળેલા હતા. તેઓ મહાન અનુભવી જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ સમર્થ કવિ હતા. તેઓ હાલ થોડા વરસો પહેલાં જ અક્ષરનિવાસી થયા છે. જેના સુપુત્રશ્રી **દોલતદાનજી આશિયા** પણ સત્સંગના ગુણગ્રાહી સજ્જન કવિ છે. અને તે દીર્ઘાયુ પૂજ્ય લાલજીમહારાજ શ્રી**તેજેન્દ્રપ્રસાદજી**ના યજ્ઞોપવિત સમારંભમાં **અમદાવાદ** મને મળ્યા હતા.

બંન્ને **દેવકન્યાઓએ** પણ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી સાંખ્ય યોગ પાળ્યો હતો અને સ્વામીના રચેલાં બે ચોસાર બોલીને દરરોજ સુતાં. તે (૧) રે સગપણ હરિવરનું સાચું: (૨) હૈડાનો હાર હરિ એ આઠ **કીર્તનો** બોલવાનું તેઓને નિયમ હતું.

મોજુદ છે. જાણવામાં આવ્યું છે કે સ્વામીશ્રીના જન્મસ્થાનમાં હાલ મંદિર ચણાવવાનું કામ ચાલું થયું છે, અને તે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ શ્રી (અમદાવાદ ગાદી)ની શુભેચ્છાનું પરિણામ છે.

ઇતિ શ્રીકેસરભક્ત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ–સદ્ગુરુશ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે ગઢપુરમાં પિતાપુત્ર મિલન, ગાયકવાડ સરકાર સત્કાર સમારંભ નામ તૃતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥ ૩ ॥

*

શ્રીજી

અધ્યાય ૪ ચોથો

શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીનું ચારણી સાહિત્ય
(શ્રી ગઢપુર મધ્યે વાસુદેવ નારાયણની સ્થાપના)

શ્રીજી મહારાજે સંવત ૧૮૬૨ના ફાગણ વદી ૩ ત્રીજના દિવસે શ્રીગઢપુર મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉતરાદા બારાના (પૂર્વ તરફના) ઓરડામાં પહેલ વહેલી પ્રથમવાર સ્વહસ્તે 'શ્રી વાસુદેવ નારાયણ'ની મૂર્તિ પધરાવી. તે વખતે વેદવિધિથી પ્રતિષ્ઠા-યજ્ઞ કરીને સ્વહસ્તે શ્રીજી. મહારાજે આરતી ઉતારી અને શ્રી વાસુદેવ નારાયણનો ખુબ મહિમા વર્ણવી કહ્યું. કે આ મુર્તિમાં હું અખંડ વાસ કરીને રહી પુજા અંગીકાર કરીશ.' એવું ગઢપુર વાસીઓને વચન આપ્યા પછી સદ્ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને આજ્ઞા કરી કે 'દેવની પ્રતિષ્ઠા થતાં તે દેવનું સ્તુતિ કાવ્ય રચવું જોઇએ.' એ ઉપરથી સ્વામીએ શ્રી વાસુદેવ નારાયણનો સ્તુતિ છંદ રચીને સાયંકાળની આરતી પછી શ્રીજી સાનિધ્યમાં એ છંદ ચારણી ઢબથી બોલી દેવની સ્તુતિ કરી. તેથી શ્રીજી મહારાજ તથા ગઢપુર વાસીઓ બહુજ રાજી થયાં હતાં અને તે જ વખતે તે છંદોના કેટલાએક ખરડાઓ ઉતારી, સહુ એ પ્રાસાદિક કાવ્ય શીખવા લઈ ગયા હતા.

શ્રી વાસુદેવ નારાયણ સ્તુતિ કાવ્ય

॥ દોહા ॥

શરદ પુનમ શશિ મુખ કમલ વિવિધ પુષ્પ કે હાર.
કેસર ચંદન અર્ચતનું, દિવ્ય વસ્ત્ર અલંકાર. ૧

એહિ કરિ શોભા નવલ અતિ, નિરખત રહી સમીપ,
મંત્ર કહિ મુખ કહત હે, અર્પ હું આરતિ દીપ. ૨

'શ્રી કૃષ્ણાય નમઃ' કહી, પ્રીત આધિક ઉર ધાર.
દેત હું નાથ પ્રદિછના, કીજ હું અંગીકાર. ૩

હરિગીત છંદ

ગોવિંદ માધવ દયાલય પ્રભુ, દીન હિત નર તનુ ધરી,
શ્રીમંત મનદ્રગ હરખદાયક, દિવ્ય મૂર્તિ શ્રી હરિ.
મણી નીલ ઇન્દ્રસુ અંગ મનહર, વીનતી અબ ધારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણી વર, મોય નાથ ઉગારીએ ॥ ૧ ॥

કંસાદિ દુષ્ટન દમન કારક, પ્રણત્ત બંધુ એક જું,
કૌમોદકી કર કમલ સુંદર, શંખ ચક્ર પ્રવેદ જું.
શ્રી દ્વારીકાપુર ઇન્દ્ર પૂરન, કામ કુબુદ્ધિ નિવારીએ.
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥ ૨ ॥

સુખ હરખ કંદ સ્વછંદ સુંદર, દ્વંદ ફંદ વિનાસ હે,
રૂતુ શરદ ચંદ સુબીંબ, મુખમે મંદમંદ સુહાસ હે;
ભુવભાર નૃપ બલ નાશકારક, બંધુ અહિ દુઃખ ટારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥ ૩ ॥

ભામાનુ રંજન ઇન્દ્ર મદહર, લાય પારીજાત જું,
જેહી પુત્ર પ્રદ્યુમ્ય યજ્ઞ બહુકૃત, સભા સુગટ સુહાત જું;
ત્રિય બોલ સહસ્ત્ર કે કાન્ત સુંદર, કામ મમ અરિ મારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥ ૪ ॥

વસહેત પારથ સારથી ભયે લીન પાંડવ પક્ષ જું,
કૃષ્ણા + મનોરથ ઇષ્ટ સુખપ્રદ. બને હો સુર વ્રક્ષ જું;
દેવેન્દ્ર વંધ્ય સુ ગુરૂડ ધ્વજ, કર ધનુષ ક્રોધ પ્રહારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ ॥૫॥

શુભ ધર્મ પંથ અજાદ રચના, કરન તતપર હો સદા,
નિત દાન દ્વિજકું કરન-પૂરન, હરન સંકટ આપદા,
ગુણ કોષ તોષ અદોષ ગિરીધર, રોષ દોષ બિસારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥૬॥

કરૂના મહોદધિ ઉદધી ભવકે, પાર કરન અપાર હો,
સુકલ્યાન જનકૃત પતિત પાવન, નામ પરમ ઉદાર હો,
તતખેવ મમ અહંમેવ હર, દ્વિજદેવ દરદ વિદારીએ,
શ્રી વાસુદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥૭॥

સંસાર કરિ કે ખીન નર, ચલિ ચરન આયો રાવરી,
તેહી કરન રક્ષન સદા તતપર, ઉધ્ધવ પ્રતિનિજ બુદ્ધિ ધરી;
પ્રતિપાલ * બ્રહ્માનંદકું હરિ કીપા નજર નિહારીએ,
શ્રી વાસુંદેવ શ્રી રૂકમણીવર, મોય નાથ ઉગારીએ. ॥૮॥

ઉપરના છેલ્લા છંદમાં સ્વામી વિનતી કરે છે કે હે મહારાજ સંસારના સુખો ક્ષણિક જાણી આપના શરણમાં હું આવ્યો છું, માટે હે મહારાજ ! મારા ઉપર આપ કૃપા નજર કરજો.

+ દ્રૌપદી

* શ્રી વાસુદેવ નારાયણની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૬૨ના ફાગણ માસમાં કરી, તે વખતે આ સ્તુતિકાવ્ય નવું રચી સ્વામીએ 'બ્રહ્માનંદ' નામાચરણ વાળેલ છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીરંગદાસજી નામ થોડોક સમય રહેલું હશે અને સં, ૧૮૬૧માં સ્વામીએ દીક્ષા લીધી તે પણ સિદ્ધ થાય છે.

સિદ્ધપુરનો દિગ્વિજય
(ખટવિધાન–અષ્ટવિધાન કાવ્યો)

શ્રીજીમહારાજ ગઢપુરથી પરહંસો, પાર્ષદો અને કેટલાએક હરિભકતો સાથે સિદ્ધપુર પાટણ પધાર્યા. એ સમૈયાની અગાઉથી જાહેરાત થતાં કચ્છ, કાઠીઆવાડ ને ગુજરાત આદિ અનેક દેશદેશાન્તરનાં હજારો મનુષ્યો દર્શને આવ્યાં. સિદ્ધપુર શહેરમાં ઘણાક વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પણ રહેતા હતા. તેથી ત્યાંના બ્રહ્મસમાજનું એક **'બ્રહ્મપુરી'** નામના મોટા મકાનમાં કાવ્ય શાસ્ત્રના અચ્છા અભ્યાસી કાશીના ભણેલા એક મહાન વિદ્વાન વિપ્ર **ચંદીલાલ** ઉર્ફે **ચંદ્રમણી શર્મા** નામના **શાસ્ત્રીજી** આવેલા હતા. વિદ્વતાનો થોડોક ઘમંડ પણ હતો, તેઓ સાંજે દરરોજ ત્યાં થોડાએક દિવસોથી (બ્રહ્મપુરીમાં) કથા પ્રવચન કરતા હોવાથી ગામમાંથી લોકોનાં ટોળેટોળાં વ્યાખ્યાન સાંભળવાને દરરોજ આવતાં. પણ જ્યારથી **સ્વામિનારાયણ** ભગવાન શહેરમાં પધારતાં ત્યાં દેશાવરનાં હજારો સત્સંગીઓનો સમૈયો ભરાયો અને શ્રીજીની છાવણીમાં **કથા વાર્તા સંગીત સમારંભ સાહિત્ય પ્રવચનો રાસ મંડળ** વગેરે વિવિધ કળા મહોત્સવ થતાં, શહેરની માનવ મેદની ત્યાં જોવા સાંભળવા જવાથી શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનમાં માત્ર ગણ્યા ગાઠયાં માણસો જતા હતા, શહેરના વિદ્વાન જનો પાસેથી શાસ્ત્રી ચંદીલાલે તારીફ સાંભળતાં એક દિવસ એ બ્રહ્મ સભાનાં દર્શન કરવા કેટલાએક વિદ્વાન વિપ્રો અને પોતાના શિષ્ય વર્ગ સાથે તેઓ શ્રીજી સભામાં આવ્યા, શ્રીજીને નમસ્કાર કરતાં શ્રીજી મહારાજે એ વિદ્વાન ભુદેવોનું સન્માન કરી સભામાં આગળ પોતા સામે બેસાર્યા.

સિધ્ધપુરની સભામાં દરરોજ એ વખતે **સદ્‌ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી** ઉપદેશની વાતો કરતા હતા. આજે એ વિદ્વાન મંડળ આવતાં પરસ્પર ઓળખાણ વિધિ થયા પછી સ્વામીશ્રીએ "આ નાશવંત દેહ હોવાથી પ્રગટ ભગવાનને ઓળખી વિજળીના ઝબકારામાં મોતી પરોવી લેવાના દષ્ટાંતે જીવનું કલ્યાણ કરવાનું કહી; દેહ ક્ષણભંગુર છે, તેને પડતાં વાર નહીં લાગે, માટે હે જીજ્ઞાસુઓ, ચેતો ચેતો! એવા ઉપદેશી દષ્ટાંતોથી ભરપુર **'યામકા અલંકાર'**નાં ચારણી સાહિત્ય કાવ્યો સંભળાવ્યાં જે આ નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

નાશવંત દેહ વિષે–સવૈયા

જ્યું જલમાંહિ લકીર પરીસો, ટલીકે ટલીકે ટલીકે ટલી હે,
જ્યું મિસરી પયમાંહ પરીસો, ભલીકે ભલીકે ભલીકે ભલી હે,

દેવલ શીશ ચઢાઇ ધજા સો, હલીકે હલીકે હલીકે હલી હૈ,
બ્રહ્મમુની ત્યાં હિ દેહકી આયુ, અલીકે ચલીકે ચલી હૈ. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ-જેમ પાણીમાં લીંટી કરીએ તે ટળી ગઇ ટળી ગઈ છે, દુધમાં ખાંડ પડી તે ભળી ગઈ ભળી ગઈ છે; અને જેમ દેવળનાં શિખર ઉપર ધજા ચઢાવીએ તે હાલી છે કે હાલી છે; (મતલબ ફરકે છે;) તેમજ બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, આ શરીરની આવરદા ચાલી ગઇ કે ચાલી ગઇ છે.

કાષ્ટ ચિત્તા મહીં બૈઠી સતીસો, જરીકે જરીકે જરી હૈ,
સિંહ કે અગ્ર ખડી બકરી સો, મરીકે મરીકે મરી હૈ,
જ્યું ઘરીયારિકે પાસ કટોરી, ભરીકે ભરીકે ભરીકે ભરી હૈ,
બ્રહ્મમુની કહે તૈસેંહિ દેહ, પરીકે પરીકે પરીકે પરી હૈ. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ-લાકડાની ચીત્તામાં સતી સ્ત્રી બેઠી તે બળી છે બળી જ છે. સિંહની આગળ બકરી આવી ઉભી તે મરી કે મરી છે; ઘડીઆલીની પાસે ઘડી માપવાની નાની (વાટકી) કટોરી + પાણીમાં સુકી હોય તે ભરી કે ભરી છે. તેમજ બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે આ કાયા પડી છે. કે પડી [આવા બીજા સવૈયાઓ-છે પણ સ્થળ સંકોચના લીધે લેવામાં આવ્યા નથી.]

ઉપરનાં ઉપદેશી કાવ્યો સાંભળ્યા પછી આવેલા વિદ્વાન વિપ્રો બોલ્યા કે "સ્વામીજી! આપ સત્ય કહો છો. સત્પુરુષનાં સત્સંગ કર્યા વિના આવી વાત સમજાતી નથી. આજ તો આંહી સત્સંગીરૂપી સમુદ્ર ઉભરાયો છે અમો ન આવ્યા હોત તો જરૂર પસ્તાવો થાત." ત્યારે બીજા વિદ્વાન વિપ્ર

---

* ઘડીઆળો હતી નહિ ત્યારે એક અમુક માપની કટોરીમાં તળે છીદ્ર પાડી તેને પાણીના ભરેલા વાસણમાં તરતી મેલે. પછી તે ઝીણા છીદ્ર વાટે તેમાં પાણી ભરાવા લાગે તેથી એ કટોરીમાં પાણી ભરાતાં તે વાસણમાં બુડી જાય, ત્યારે એક ઘડી ચોવીશ મિનીટ થતી. એમ વખતની ગણના થતી. પછી તે કટોરી ઠાલી કરી પાછી તરતી મેલવામાં આવતી. આવી રીતે અઢારના સૈકા સુધી તે સમયનું માપ ચાલુ હતું. એને ઘટીકાયંત્ર એવું નામ આપ્યું હતું.

કહે કે, "અત્યારના સત્સંગનો પ્રતાપ તો સૂર્ય સમાન જણાય છે. તેથી અજ્ઞાન રૂપી તિમિરનો જરૂર નાશ થશેજ." ત્યાં ત્રીજા વિદ્વાન વિપ્ર કહે કે, "સ્વામીજી! આ સત્સંગ તો ચંદ્ર સમાન શાંતિદાયક જણાય છે." એ સાંભળીને ચોથા વિદ્વાન વિપ્ર કહે કે આ સત્સંગ તો કમળદળ જેવો વિકસી રહેલ છે; તેની સુવાસ બધે પ્રસરી રહી છે." એ સાંભળી શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે કે, "ભૂદેવો આપ સહુ યથાર્થ કહો છો, આવ સત્સંગ તો તેવોજ છે. એટલું જ નહીં પણ વિશેષમાં તો આ સત્સંગ કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય છે. જેવી નજરે જે નિરખશે તેને તેવો જ જણાશે. અને જેવું જે ચિંતવન કરશે તેને તેવા ફળની પ્રાપ્તિ થશે." એમ જવાબ આપતાં પોતે સહસ્ર-વિધાની હોવાથી વાતો કરતા કરતાં એ પાંચે વિશેષણો ઉપર પાંચ કાવ્યો (સવૈયાઓ) શીઘ્ર રચી કહેવા લાગ્યા કે, 'ભૂદેવો, આપે જુદી જુદી વ્યકિતએ સત્સંગ વિષે અભિપ્રાયો પિંગળમાં રૂપક અલંકારના ભેદ જણાવેલા કાવ્યમાં ઘટાવું છું, એ આપશ્રી સહુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળજો.

(૧) સત્સંગ રૂપી સમુદ્ર

નેમ રૂ પ્રેમકી પાળ નિરંતર, સુંદર નીર ભરે સુબુધી હૈ,
મક કલોલ કરે મિલિકે મુનિ, ત્યાગ, ઉમંગ તરંગ વૃધી હૈ;
ધીર તહાં સુખમેં વિલસે નિરજીવ નિકાસ દિયે કુબુધી હૈ,
બ્રહ્મમુનિ કહે આ જગમેં, સત્સંગ સો અમૃત કો ઉદધી હૈ. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ– નિયમ અને પ્રેમ રૂપી અખંડ પાળ છે, ત્યાં સુબુદ્ધિ રૂપી સુંદર જળ ભરેલું છે, અને સંતરૂપી મધર મળીને તેમાં કલ્લોલ કરે છે. અને ત્યાગ તથા આનંદ રૂપી મોજાં વધ્યાં છે, ધીરજવાળા પુરૂષો તેમાં સુખેથી સેહલ કરે છે (હરેફરે છે) અને ધર્મરૂપી જીવ જેનામાં ન હોય તેને બહાર કાઢી નાખવાની મતિ તે સાગરની છે બ્રહ્મમુનિ કહે છે કે આ જગતમાં જે સત્સંગ છે તે તો અમૃતના સમુદ્ર જેવો છે.

(૨) સત્સંગ રૂપી સૂર્ય

ઉદ્ધવ ઊર સો પુરવકી દિસ, નૂર હુંસે તમ દૂર નિકાસા,
દુષ્ટ રહે સકુચાય કુમુદની સજ્જન સંત સરોજ વિકાસા,

દુક્રિત લીન ભઇ રજની ડરી, સુક્રિત પાત વિખ્યાત ઉન્નસા,
બ્રહ્મમુની કહે આ જગમે, સત્સંગ સદોદિત સૂર પ્રકાસા. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ-રામાનંદસ્વામી [શ્રી ઉદ્ધવજી]ના અંતઃકરણ રૂપી પૂર્વ દિશાના જ્ઞાનના અજવાળાથી, અજ્ઞાનરૂપી અંધારાને વેગળું કાઢ્યું, તેથી દુષ્ટરૂપી કુમુદનીઓ સંકોચાઇને રહી, અને સજ્જન તથા સાધુ રૂપી કમળ પ્રફુલિત થયાં, અને પાપરૂપી રાત્રી ડરીને લીન થઇ ગઈ, અને પુણ્યરુપી પ્રભાતનો પ્રકાશ વિખ્યાત થયો. એ રીતે બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે સત્સંગરૂપી સૂરજનો પ્રકાશ સદા ઉદય થયો.

(૩) સત્સંગ રૂપી ચંદ્ર

સુખપૂર પીયૂષ મયૂખ દયા, સુબુધિ સમતા, સુલતા વિલસી હે.
પ્રેમી ચકોર સો જોર રહે, દ્રગ, વ્રંદમુન નલિની વિકસી હે,
પ્રૌઢ પ્રતાપ પ્રકાશ હું તે, તમનાશ ભયો રુ ઉજાશ દિસી હે,
બ્રહ્મમુની કહે યા જગમેં, સત્સંગ મનુ નિકળંક **શશી** હે ॥૩॥

ભાવાર્થ-ભગવાનની દયારૂપી ચંદ્રની કિરણોથી પૂર્ણ સુખરૂપી અમૃત ઝર્યું, તેથી સારી બુદ્ધિ અને સમતારૂપી વેલ સુશોભિત થઈ અને પ્રેમી જન રૂપી ચકોર તે શ્રીકૃષ્ણ રૂપી ચંદ્ર સામી દષ્ટિ જોડીને રહ્યા અને મુનિઓના મંડળરૂપી કુમુદનીઓ પ્રફુલિત થઇ છે, અને તે ભગવાનના મોટા પ્રતાપરૂપી પ્રકાશથી અજ્ઞાનરૂપી અંધારૂં નાશ પામ્યું અને સર્વ દિશાઓમાં જ્ઞાનરૂપી અજવાળું થયું. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે આ જગતમાં જાણીએ કે સત્સંગ કળંક વગરનો ચંદ્ર છે.

(૪) સત્સંગરૂપી કમળ

ઉધ્ધવ અંતર પ્રેમ તડાગમેં, કૃષ્ણ અંકુર વિખ્યાત ભયો હે,
નાલ બઢ્યો અવતાર નિરંતર, સુંદર મોક્ષ સુગંધ છયો હે;
વૃંદ અલી મકરંદ પિયો મુનિ, દાદુર મંદની નાહિ લહ્યો હે,
બ્રહ્મમુની કહે યા જગમેં સત્સંગ **સરોજ** વિકાસ રહ્યો હે. ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ-ઉધ્ધવજીનો અવતાર એવા જે રામાનંદસ્વામી તેમના અંતઃકરના પ્રેમરૂપી તળાવમાં અક્ષરધામના નિવાસી શ્રી હરિકૃષ્ણ ભગવાનના

સ્વરૂપનો અંકુર ઉગીને પ્રખ્યાત થયો છે અને તે ભગવાનના અવતારરૂપી કમળની અખંડ સુંદર દાંડી વધી અને તેમાં મોક્ષરૂપી મુગંધ છાઈ રહ્યો તેથી બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે આ જગતમાં સત્સંગરૂપી કમળ પ્રફુલિત થઈ રહ્યું છે અને મુનિના મંડળ રૂપી ભમરાઓએ તેના સુગંધનો રસ પીધો, પણ મંદબુદ્ધિના દેડકાઓએ તે રસ લીધો નહીં.

(૫) સત્સંગ રૂપી કલ્પવૃક્ષ

કોમલ ભૂમીસો ઉદ્ભવ કે ઉર, કૃષ્ણ કૃપાનિધિ બીજ દ્રઢયો હે,
ભકિત રૂ ગ્યાન વિરાગ પિયોજલ, ધર્મ કે રક્ષણ પેડ ગઢયો હે,
પ્રીત સુ નીત ભુજા મુગતીફલ, આગમ બેદસે પત્ર મઢયો હે,
બ્રહ્મમુની કહે યા જગમેં, સત્સંગ સુરતરૂ જોર બઢયો હે.

ભાવાર્થ–શ્રી રામાનંદસ્વામીના અંતઃકરણ રૂપી કોમળભુમિમાં અક્ષરધામના વાસી, દયાના સાગર શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપરૂપી બીજ મજબુત રોપાયું; તેણે ભકિત, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય રૂપી. જળ પીધું, તેથી ધર્મની રક્ષા કરનારૂં ઝાડ ફલ્યું ફાલ્યું અને તે ઝાડનાં મુળી યાંદ્રઢથયાં તેથી પ્રેમ અને સારી નીતિ રૂપી ડાળો થઇ, અને તેને મુકિત રૂપી ફળ થયું. તે ફળ વેદ અને શાસ્ત્રો રૂપી પાંદડામાં વીંટાયેલું છે. એ રીતે સ્વામી-બ્રહ્માનંદકહે છે કે આ જગ- તમાં સત્સંગરૂપી કલ્પવૃક્ષનું જોર વધ્યું છે.

ઉપર મુજબના પાંચે સવૈયાઓ બોલતાં સ્વામીની સભાજનો બહુજ તારીફ કરવા લાગ્યા; અને શ્રીજી મહારાજે પ્રસન્નતા દાખવી કંઠમાં પહેરેલો પુષ્પહાર બ્રહ્મમુનિના કંઠમાં પહેરાવી ખુબ રાજીપો જણાવ્યો.

સદ્ગુરૂ શ્રી મુકતાનંદસ્વામીએ, એ પાંચે રૂપક કાવ્યોને સ્વામી બ્રહ્માનંદજીમાં ઘટાવ્યાં.

સદ્ગુરુ શ્રી મુકતાનંદ સ્વામી તો ઉપરનાં ઉત્તમ કાવ્યના મર્મને જાણીને અને સદ્ગુરુશ્રી રામાનંદજી સ્વામીશ્રીના મહિમાનું વર્ણન થતાં સભા સમક્ષ વિના સંકોચે બોલ્યા કે, આ સત્સંગમાં જ્યારથી બ્રહ્મમુનિ આવ્યા છે ત્યારથી સત્સંગરૂપી 'સમુદ્ર'ના તરંગો વધ્યા છે અને સત્સંગ રૂપી 'સૂર્ય'નાં કીરણો ચારે દિશામાં પ્રસરી રહ્યાં છે; તેમજ સત્સંગ રૂપી 'ચંદ્ર'ની કળા દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જાય છે; અને સત્સંગ રૂપી 'કમળ'ની સુવાસ ભરતખંડમાં ફેલાઈ રહી છે, તેમજ સત્સંગ રૂપી 'કલ્પવૃક્ષ'તો આ બ્રહ્મમુનિ પોતે જ મૂર્તિમાન છે. તેઓના પાસે જે જીજ્ઞાસુઓ આવી

જેવું ચિંતવે છે, તેવા ફળને તે તુરતજ પામે છે, આમ એ પાંચે વસ્તુ-ઓનું રૂપક સ્વામીમાં ઘટાડી સભાને રંજન કરી હતી.

કાશી ક્ષેત્રના ભણેલા હિંદુસ્તાની પંડિત ચંદ્રીલાલ ઉર્ફે ચંદ્ર-મણીશર્મા કાવ્ય ભણેલા હતા, તેથી તેઓ આ સ્વામીશ્રીની ઉત્તમ કૃતિ સાંભળી બહુજ પ્રસન્ન થયા હતા. તો પણ સ્વામીશ્રીના કાવ્ય જ્ઞાનની વધુ ચકાસણી કરવા કસોટી કરતાં કહ્યું કે 'સ્વામીજી! અમોએ સાંભળેલ છે કે આપશતાવધાન અને સહસ્રાવધાન કરી શકો છો, તે તો યાદશકિત અને ધારણશકિત કેળવી હોય તો થાય, પણ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં ખટવિધાની અષ્ટવિધાની કાવ્યના ભેદો છે, એટલે એક વસ્તુને છ અથવા આઠ પ્રકારના વિશેષણોથી કાવ્યમાં ગુંથી લોકો સમજી શકે તેવું ભાષાંતર કરી સમજા-વવાની એક મહાન કળા પિંગળશાસ્ત્રની છે. એ કળા આપશ્રી જાણો છો? સ્વામી શ્રી કહે કે 'પંડિતજી મેં એ કાવ્ય શાસ્ત્રોના અનેક ભેદોનો તથા સંગીત વિદ્યાનો, તેમજ કળાઓનો અભ્યાસ પ્રભુ કૃપાથી સંપુર્ણપણે કરેલો છે. તમે જે ખટવિધાન અને અષ્ટવિધાની કાવ્યોના ભેદો કહ્યા તે ઘણાજ કઠીન ભેદ છે તેને કોઈક જ તમારા જેવા વિદ્વાન સમજી શકે છે. જો શ્રીજી મહારાજ આજ્ઞા આપશે તો હું તે વિધાની કાવ્યો રચીને સાંજની સભામાં બોલી બતાવીશ. તે સાંભળી શ્રીજી મહારાજે સાંજે સભામાં એ કાવ્ય ચર્ચા કરવાની આજ્ઞા આપી અને સભાજનોને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને સભા વિસર્જન કરી.

સાંજની સભામાં વિધાની કાવ્યની ચર્ચા થવાનું જાણ થતાં શહે-રમાં વસતા ઘણાએક વિદ્વાનોની વિદ્વ મંડળીઓ આવવા લાગી. પંડિતજી વગેરે વિદ્વાન ભૂદેવો આવ્યા. પછી શ્રીજી મહારાજને નમસ્કાર કરી સ્વા-મીજીએ રાધિકાજીના અંગને છ પ્રકારની ઉપમાઓ આપી, આઠ પ્રકારના વિશેષણોવાળા ખટવિધાની અને અષ્ટવિધાની એમ બે કવિતો ચારણી શૈલીમાં બોલી બતાવ્યાં. સ્વામીશ્રીનો મધુરકંઠ, અને સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર, બોલ-વાની શૈલી અને તેનાં અર્થો કરી સમજાવવાની ઉત્તમ કળાથી સહુજનો દિગ્મુઢ થઈ ગયા. પંડિત ઘડીભર વિચારી રહ્યા કે આવા વિદ્વાન અને પ્રભાવશાળી સન્યાસીઓ કે સાધુઓમાં મેં ક્યાંયે કાશી સુધીમાં તો જોયેલા નથી સ્વામીશ્રીની અદ્ભુત કાવ્ય સમર્થી અને ભવ્ય યોગી સ્વરૂપની આકર્ષણ શકિતથી આકર્ષાઇ પંડિત ચંદ્રીલાલજી તો ઉભા થઈ તે સભા મધ્યે સ્વામીજીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરવા લાગ્યા. તેથી સ્વામીશ્રીએ ઉભા થઈ પંડિતને તેમ કરતા અટકાવી કહેવા લાગ્યા કે, પંડિતજી! દંડવત પ્રમાણ

તો આ શ્રીજી મહારાજને કરો, હું તો તેઓશ્રીના કોટીમા ભાગના ઐશ્વર્ય પ્રતાપને લાયક નથી

ખટ વિધાની કાવ્ય——મનહરછંદ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
પિક કંજ કીર રૂ કુરંગ ભૃંગ શશિ શોભા
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
કંઠ મુખ નાક નૈન, ભ્રોહ ભાલ લેખિયેં;
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
વસંત શરદ હિમ શિશિર મધુપ દુજ
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
અંબ અંબુ બિંબ પબ્બ કંજ સંજ પેખિયેં;
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
વ્રહી વાત વીડ વક્ક વાદ સ્વાદ રાહ આગ્રહ
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
જોર ભોર ઠોર દોર, કોર ગોર રેખિયે;
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
કીડ કાંત કુંજ કૃષ્ણ, કોશ રૂ સદોશ કીન
બ્રહ્માનંદ રાધેતન સ્વાદે ખટ દેખિયેં ॥૧॥

ભાવાર્થ–રાધિકાજીના છ અંગોને છ પ્રકારના વિશેષણવાળી ઉપમાઓ આપી હોય તે ખટ વિધાની કાવ્ય કહેવાય, (૧) કોયલ (૨) કમળ (૩) પોપટ (૪) હરણ (૫) ભમરો અને (૬) ચંદ્રના જેવી શોભા ધરનારાં રાધિકાજીનો (૧) મધુરકંઠ (૨) મુખ (૩) નાક (૪) નેત્ર (૫) ભ્રમર અને (૬) કપાળ ગણાય તે, (૧) કોયલ વસંત ઋતુની (૨) કમળશરદ ઋતુનું (૩) પોપટ હેમંત ઋતુનો (૪) હરણ શરીર રૂતુનું (૫) ભમરો વસંત રૂતુનો અને (૬) ચંદ્ર બીજા પખવાડીઆનો અરધો અને જેનાં સીંગા નીચાં હોય એવો વળી તે (૧) કોયલ આંબામાં રહેલી (૨) (૩) કમળ પાણીમાં રહેલું (૩) પોપટ પાકા ઘીલોડા (ઘોલું ટીંડોરૂ) ઉપર રહેલો (૪) હરણ પર્વતમાં રહેલું (૫) ભમરો કમળમાં રહેનારો અને (૬) ચંદ્ર સાંજની વખતનો દેખીએ એવો વળી, તે (૧) કોયલ વિરહી એટલે ટોળાથી વિજોગી થયેલી (૨) કમળ વાયુથી હાલતું (૩) પોપટ લજ્યા પામેલો અને (૪) હરણ વાંકી દૃષ્ટિ કરતું હોય (૫) ભમરો ગણગણાટ કરતો તથા સ્વાદ લેતો હોય તેવો અને (૬) ચંદ્ર અરધો રાહુએ ગળેલો હોય તેવો વળી

(૧) તે કોયલ જોરથી બોલતી હોય તેવી (૨) કમળ પ્રભાતના પ્રહરનું (૩) પોપટ એક ઠેકાણે બેઠેલો (૪) હરણ દોડતું (૫) ભમરો કમળની કોર ઉપર ભમતો અને (૬) ચંદ્ર ચિતરેલા અર્ધગોળ જેવો, અને તે (૧) કોયલ ક્રીડા કરતી, એટલે રમતી હોય તેવી, (૨) કમળ મનોહર (૩) પોપટ ઝાડના ઝુંડમાં રહેલો (૪) હરણ કાળીયાર જાતનું (૫) ભમરો કમળના દાંડા ઉપર ભમતો હોય તેવો (૬) ચંદ્ર દોષારાત્રી સહિત હોય એવો. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે શ્રીરાધીકાજીના શરીરમાં ઉપર કહેલાં 'છ' વાનાં સ્વાધીન કરેલાં દેખાય છે.

ખટ વિધાની કોષ્ટક

નંબર	૧ કોયલ	૨ કમળ	૩ પોપટ	૪ હરણ	૫ ભમરો	૬ ચંદ્ર
૧	કંઠ	મુખ	નાક	નેત્ર	ભંમર	કપાળ
૨	વસંતની	શરદનું	હેમંતનો	શશીરનું	વસંતનો	રજાપખ-વાડીયાનો
૩	આંબામાં રહેલી	પાણીમાં રહેતું	બીંબફળ ઉપર રહેલો	પર્વતમાં રહેલું	કમળમાં રહેલો	સાંજની વખતનો
૪	વીરહી ટોળીમાંથીકી ખુટીપડેલી	વાયુથી હાલતું	લજ્યા પામેલો	વાંકી દ્રષ્ટિવાળું	ગણગણ-તો સ્વાદલે તો એવો	અરધો રાહુએ ગળેલો
૫	જોરથી બોલતી હોય તેવી	પ્રભાતના પ્રહરનું	એકજ ઠેકાણે બેઠેલો	દોડતું	કમળની કોર ઉપર ભમતો	ચિત્રેલા અર્ધગોળ જેવો
૬	ક્રીડા કરતી (રમતી)	મનોહર	ઝાડવાના ઝુંડમાં રહેલો	કાળીઆર જાતીનું	કમળના દાંડાપર ભમતો	દોષા રાત્રિ સહિત

અષ્ટ વિધાની કાવ્ય--મનહરછંદ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ગજ હંસ રંભ સિંઘ, શુક મૃગ અલિ વ્યાલ,
૧–૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ગતિ જંઘા લંક નાક, દ્રગ ભ્રોંહ બેની હૈં.
૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
મદ માન મધ્ય માર્ગ મુન મંજુ મત મિલે,
૧–૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ધીર ઢલ વલ ફલ ચલ દલ ફેની હૈ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
શામ સ્વેત સ્થૂલ શૂર, શોભ શંક વંક છેલ,
૧–૨ ૩ ૪ ૫ ૬–૭ ૮
રૂપ રસ રોસ તોષ ફલવં સુરભેની હૈ,
૧–૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
નીક નમ્ર છોટ શુદ્ધ, મોદ મકરંદ મની,
બ્રહ્માનંદ રાધે બ્રજચંદ સુખદેની હૈ ॥૨॥

ભાવાર્થ:–રાધિકાજીના આઠ અંગને છછપ્રકારના વિશેષણવાળી ઉપમાઓ આપી હોય તે અષ્ટવિધાની કવિત કહેવાય. (૧) હાથી (૨) હંસ (૩) કેળ (૪) સિંહ (૫) પોપટ (૬) હરણ (૭) ભમરો (૮) સરપ, ના જેવાં શ્રી રાધિકાજીનાં અંગો છે. તેમાં (૧) હાથી (૨) હંસ એ એના જેવી ચાલ (૩) કેળના જેવી જાંઘ છે. (૪) સિંહના જેવો કેડનો લાંક (૫) પોપટના જેવું નાક (૬) હરણનાં જેવાં નેત્ર (૭) ભમરાની પાંખો જેવી ભ્રમરો, અને (૮) સર્પના જેવો ચોટલો છે. તે (૧) હાથી મદમાં આવેલો, (૨) હંસ માન સરોવરનો (૩) કેળ મધ્ય ભાગની (૪) સિંહ મારવાડ દેશનો (૫) પોપટ મૌન એટલે બોલ્ય વગર રહેલો (૬) હરણ સુંદર (૭) ભમરો ઉન્મત્ત થયેલો (૮) સર્પ તે મલીયાચલ પર્વતમાં રહેનારો. વળી તે (૧) હાથી (૨) હંસ ધીરે ધીરે ચાલતા હોય તેવા (૩) અને કેળ લગારેક વળેલી, (૪) સિંહ હાલતાં પાછવાળ કરતો હોય તેવો [સિંહાવલોકન કરતો] (૫) પોપટ ફળ ઉપર બેઠો હોય તેવો (૬) હરણ ચંચળ હોય તેવું (૭) ભમરો કમળની પાંખડી પર ભમતો હોય તેવો (૮) સર્પ ફેણ ચડાવેલી હોય તેવો. વળી તે (૧) હાથી કાળો (૨) હંસ ધોળો (૩) કેળ જાડી (૪) સિંહ શુરો (૫) પોપટ શોભાયમાન (૬) હરણ શંકા પામેલું એટલે ત્રાસ પામેલું હોય તેવું (૭) ભમરો પાંખો જરા વાંકી રાખી હોય તેવો (૮) સર્પ છેલાઈમાં ડોલતો હોય તેવો વળી તે (૧) હાથી (૨) હંસ રૂપાળા હોય તેવાં (૩) કેળ રસ ભરેલી (૪) સિંહ ક્રોધિત થયેલો (૫) પોપટ સંતોષ પામેલો (૬) હરણ અને (૭) ભમરો ફરતાં હોય તેવાં, (૮) સરપ સુરભી (ચંદનનાં ઝાડ)માં રહેલો હોય તેવો વળી તે (૧) હાથી અને (૨) હંસ મનોહર હોય તેવાં (૩) કેળ નમેલી (૪) સિંહ નાની ઉમરનો (૫) પોપટ શુધ્ધ જાતીનો (૬) હરણ આનંદમાં હોય તેવું (૭) ભમરો સુગંધ લેતો હોય તેવો. અને (૮) સર્પ માથે મણી હોય તેવો. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે એવાં અંગવાળાં રાધિકાજી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સુખ દેવા વાળાં છે.

અષ્ટ વિદ્યાની કોષ્ટક

નંબર	૧ હાથી	૨ હંસ	૩ કેળ	૪ સિંહ	૫ પોપટ	૬ હરણ	૭ ભમરો	૮ સરપ
૧	ચાલ	ચાલ	જંઘા	કેડનો લાંક	નાક	નેત્ર	ભ્રમર (નેંણ)	ચોટલો
૨	મદમાં આવેલો	માન સરોવરનો	મધ્ય ભાગની	મારવાડ દેશનો	મૌન રહેલો	સુંદર	ઉન્મત થયેલો	મલયાચલ પર્વતનો
૩	ધીરે ચાલનારો	ધીરે ચાલતો	લગાર વળેલી	ચાલતો પાછવાળ કરે તેવો	ફળ ઉપર બેઠેલો	ચંચળ	કમળની પાંખડી પર ભમતો	ફેણ ચડાયેલો
૪	કાળો	ધોળો	જાડી	શુરો	શોભીતો	ત્રાસ પામેલું	વાંકી પાંખો રાખેલો	છેલાઈમાં ડોલતો
૫	રૂપાળો	રૂપાળો	રસ ભરેલી	ક્રોધીત થયેલો	સંતોષ પામેલો	ફરતું	ફરતો	ચંદનના ઝાડમાં રહેલો
૬	મનોહર	મનોહર	નમેલી	નાની ઉંમરનો	શુદ્ધ જાતીનો	આનંદી	સુગંધ લેતો	માથે મણીવાળો

સિદ્ધપુરની છેલ્લી સભા અને શાસ્ત્રી ચંદીલાલનું સત્સંગી થવું.

આજે સવારે ત્રીજા દિવસે **સિદ્ધપુરની છેલ્લી** સભા હતી. ત્યાંથી **શ્રીજી** સ્વારી **અમદાવાદ** પધારવાની હતી, તેથી ગામ લોકોએ છેલ્લો લ્હાવો લેવા તીડની જેમ ટોળામાં આવતાં હતાં. પંડિત **ચંદીલાલ શર્મા** આજે વહેલા આવી સભામાં વિદ્વદ મંડળમાં બેઠા હતા. **શ્રીજી** પધારતાં સહુએ ઊભા થઇને નમસ્કાર કર્યા, સદ્‌ગુરૂ **મુક્તાનંદસ્વામી** તથા સદ્‌ગુરૂ શ્રી **બ્રહ્માનંદ સ્વામી**એ શ્રીજીનું પૂજન અર્ચન કર્યું, આરતી ઉતારી. પંડિત ચંદીલાલ શર્મા તો સ્વામીજીની ભવ્ય મનમોહક દેહાકૃતિ, વાક્ય ચાતુર્યતા, કાવ્યકળાની કૌશલ્યતા અને અદ્‌ભૂત આકર્ષક મનોહર મુખારવિંદ વગેરે જોઇને છક થઇ ગયા હતા. તે સમયે ગંભીર મેઘગર્જનાએ સ્વામીએ સભામાં પડકારો કરીને કહ્યું કે, **"મુમુક્ષુઓ બીજકે ઝમકે મોતી પ્રોઇલેશો પ્રોઇલે"** સમય ચૂક્યા પછી માણસોને પસ્તાવો થાય છે. શ્રીજી સનાતન ધર્મની ભાંગેલી પાળોને સમારવા [જીર્ણોદ્ધાર કરવા] આવ્યા છે. માટે મુમુક્ષુઓ પ્રગટ પુરૂષોત્તમ નારાયણને શરણે આવી, વર્તમાન ધરાવી જીવનું કલ્યાણ કરો."

એ સાંભળતાંજ **સરસ્વતી**ના કિનારે–**ગંગાકિનારેથી** આવેલા **પંડિતરાજ**નો **ગર્વ** ગળી ગયો. કહેવત છે કે શંખ અને વળી દૂધ ભરેલો". એમ દેવ જાતિમાં જન્મેલા સાક્ષાત્ બ્રહ્મની મૂર્તિ બ્રહસ્પતિના જેવી કાન્તિ–વાળા **બ્રહ્મમુનિના સરસ્વતી** પ્રવાહમાં **ચંદીલાલજી** રંગાઈ ગયા અને ઊભા થઇને બોલ્યા કે, **'સ્વામી, આજથી હું આપનો શિષ્ય છું. મને સત્સંગના નિયમો આપો."** પછી સ્વામીએ **શ્રીજી** મહારાજ પાસે તેડી જઈ શ્રીજી હસ્તે વર્તમાન ધરાવી, તુલસીની કંઠી પહેરાવી, તેમજ ગંગા પારના રહેનારા મહાન વિદ્વાન **પંડિત** જાણી **શેલાં પાઘ** અને **શાલજોટા** સાથે થાળ ભરી રૂપીઆઓ આપી પંડિતનો સત્કાર કર્યો. એ પંડિતજી સાથે પોતાના મંડળના (પોતાના જ ગામના) બીજા ચાર વિપ્રો પણ હતા તેને પણ પંડિતે શ્રીજી પાસે બોલાવી વર્તમાન ધરાવી **શ્રીજી** પ્રસાદીની તુલસીની બેવડી માળાઓ (કંઠીઓ) ધારણ કરાવી. તેમનાં નામો **બુશાલદાસ, ઠાકુરદાસ, ચુડામણી, રામદીનમણી** હતાં. ચંદીલાલજી ગંગાપાર આવેલા હિન્દુસ્થાન દેશમાંના **"લથિપનગર"**ના વતની હતા અને **કાશીમાં** ઘણા વર્ષો રહી પંડિત થતાં, તેઓ **ચંદ્રમણીશર્માના** નામે તે દેશમાં પ્રસિધ્ધ થયા હતા. તેઓ સત્સંગી થતાં સદ્‌ગુરૂ

શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ હરિ ભકતોના નામના પ્રકરણમાં તેઓનાં નામો શ્રી ભકતચિંતામણી ગ્રંથમાં દાખલ કરેલાં છે.

દ્વિજ ભકત કહિએ ચંદિલાલ, ભજી નારાયણ થયો નિહાલ,
હરિજન ખુશીયાલદાસ, રામદીનને થયો સમાસ,
ઠાકુરદાસ અને ચુડામણ, રહે, 'લથિપનગર' બ્રાહ્મણ.
(ભકત ચિંતામણી–પ્રકરણ ૧૨૭ કડી ૪૫–૪૬)

આવી રીતે સિદ્ધપુર પાટણમાં ઘણાકને સત્સંગી કરીને શ્રીજી સ્વારી શ્રીનગર તરફ સીધાવી હતી. આ સિદ્ધપુરનો સામૈયો વિ. સં. ૧૮૬૨માં થયો હતો,* અને સ્વામીએ દીક્ષા લીધા પછી શ્રીજી સાથેનો આ પ્રથમ પ્રવાસ હતો.

ઇતિ શ્રીકેસરભકત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ–સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે, સિદ્ધપુર દિગ્વિજય નામ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ॥૪॥

"શ્રીજી"

અધ્યાય ૫ પાંચમો

સ્વામીશ્રીનું ચારણી કાવ્ય સાહિત્ય

અમદાવાદનો દિગ્વિજય

સિદ્ધપુરના કાવ્ય શાસ્ત્રની ચર્ચાની વાતો છેક અમદાવાદ પહોંચે છે. તેથી જ્યારે શ્રીજી મહારાજ મુકામ કરતા કરતા અમદાવાદ પધારે છે, ત્યારે સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીની પ્રખ્યાતિ સાંભળી શહેરમાંથી ટોળેટોળે માનવ સાગર ઉભરાય છે. શ્રીજી મહારાજ છાવણીમાંની વિશાળ ચંદણી

* જુવો, સદ્‌ગુરૂશ્રી 'ભૂમાનંદસ્વામી'ની વાતોની હસ્ત લિખિત પ્રત પાને ૩.

વચ્ચે ઉત્તમ કારીગરીવાળા સુશોભિત સિંહાસન ઉપર બિરાજે છે. અને સદ્ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી સભા વચ્ચે ખુરશી ઉપર ભગવત વાર્તા કરી સભાજનોને પુરુષોત્તમ નારાયણ પ્રગટ થયા છે તેની પીછાન કરાવે છે. એવામાં વૈષ્ણવાચાર્યના એક પ્રખર વિદ્વાન શાસ્ત્રીજી સભામાંથી બોલે છે કે, સ્વામીજી! આપશ્રી વાતોમાં ભાષા કાવ્યને વખતો વખત સંભળાવો છો, એ તો બીજા નંબરનું કાવ્ય છે. પ્રથમ નંબરે તો સંસ્કૃત કાવ્ય આવે છે, અને તે તો સર્વભાષાનું મુળ છે.

સ્વામી જવાબ આપે છે કે, શાસ્ત્રી મહારાજ, આપ તે ખરૂં કહો છો સંસ્કૃત ભાષા તો દેવ ભાષા છે. સર્વનું મુળ છે. પરંતુ ભાષા શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે

દોહો

ભાષા સો શાખા જ હૈ, સંસકૃત હૈ મૂળ.
મૂળ રહતહૈ, ધૂળમેં, શાખામેં ફળફૂલ.

મૂળીઆં તો ગમે તેવા હોય તો પણ તે ધૂળમાં જ રહે છે. અને શાખામાં જ ફળફુલ વગેરે આવતાં લાખો મનુષ્યો તેનો લાભ લીએ છે. પણ આપ જેવા વિદ્વાન પુરૂષને તે ભાષા કાવ્ય જરૂર નિરસ લાગે; પણ લોકભોગ્ય તો તે ભાષા કાવ્યો જ હોય છે. તેથી તેનો લાખોનો જનસમાજ સ્વાદ લઈ શકે છે, વિદ્વદ્ ભોગ્ય કાવ્યો તો માત્ર વિદ્વાનોજ સમજી શકે છે. ભાષા કાવ્યોમાં પણ કઠીન કાવ્યો, ગૂઢાર્થો, અને યમકવાળાં અલંકારીક ઘણાં કાવ્યો હોય છે. હવે હું એ ભાષા કાવ્યના શબ્દાલંકાર અષ્ટકનો એકજ સવૈયો અત્યારે બોલું છું. તેનો અર્થ આપ શાસ્ત્રી છો તે સમજી શકશો; પણ બીજાથી તે નહીં સમજાય." એમ કહી પછી શબ્દાલંકારનો એક સવૈયો કાગળ ઉપર લખીને બોલી બતાવે છે. એ સવૈયામાં યમક ઉપર યમક [યમકાલંકાર] અને માત્ર 'ર' અક્ષર ઉપરજ શબ્દ પ્રયોગ થતો જોઈ, શાસ્ત્રીજી વિસ્મય પામ્યા. સ્વામીશ્રીએ એ સવૈયાનો કાગળ શાસ્ત્રીજીને આપી કહ્યું કે, 'શાસ્ત્રીજી! એ સવૈયો શું વિષય ઉપરનો છે? અને તેની શું મતલબ છે? એ આ જીજ્ઞાસુ સભાજનોને જરા વિગત પાડી સમજાવો જોઇએ?' શાસ્ત્રીજીએ બે ત્રણ વખત એ કાવ્ય વાંચ્યું, વિચાર્યું, ઘડીક સભા સામું જુવે. તો ઘડીકમાં સ્વામી સામું જુવે, પાછું તે ખરડા સામું જુવે; પણ એ સવૈયાનો ભાવાર્થ કહી શકયા નહીં. એ કુતુહલથી શ્રીજી મહારાજે મંદમંદ હસતા થકા

સ્વામીશ્રીને તેનો અર્થ કરી બતાવવાની આજ્ઞા કરી, એટલે સ્વામીએ તેનો અર્થ કર્યો.

શબ્દાલંકાર—સવૈયા

યા મગરી મગરી તગરી, નગરી નગરી સગરી બગરી હૈ,
વાટ પરી ડગરી ડગરી, ખગરી ખગરી કગરી અગરી હૈ;
શીશ ભરી ગગરી ગગરી, પગરી ઘુઘરી ઉગરી ભૂગરી હૈ,
બ્રહ્મમુનિ દ્રગરી ફગરી, લગરી લગરી રગરી રગરી હૈ. ॥૧॥

હકીકતમાં એમ કહે છે કે, એક સમયે ગોપીઓએ માતાજી જશોદાજીને આગળ જઇને ફરીયાદ કરી કે, તમારા કાનજી વૃંદાવનમાં અમને હેરાન કરે છે, માટે તમો તેને ઠબકો આપો. ત્યારે કૃષ્ણચંદ્રે ગોપીઓનો વાંક કાઢીને જે ખુલાસો કર્યો, તે એ સવૈયાના કાવ્યમાં સંપૂર્ણ છે.

ભાવાર્થ–આ મારગે મારગે મેં તેઓને તગડી તોયે તેઓ નગરીમાં પેઠી નહીં; તે સઘળી (બગડી) ખોટી છે; તે ત્યાંથી રસ્તે પડીને ડગલું ડગલું ભરતી હતી; પણ તે પંખાણી માંની પંખીણી જેવી અને કાગડીઓમાં આગણી એટલે આગળ વધે એવી છે; માથે ગાગર ભરેલી હતી અને ધીમે ધીમે પગલીઓ [પગલાં] ભરતી હતી; તેના પગના ઝાંઝરની ઘુઘરીઉં ઉછળીને [તુટી જવાથી] 'ભૂ' ભોંય ઉપર પડી ગઇ છે, [તે અમો વીણીએ છીએ] બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, ભગવાને કહ્યું કે, નેત્રની દગાખોર મને ફગી જતાં લગાર લગાર મેં [રગડી છે] હેરાન કરી છે.

ઉપર પ્રમાણે સવૈયાનો અર્થ સભા જાણતાં શ્રોતાજનો સ્વામીશ્રીની વિદ્વતા ઉપર બહુજ આકર્ષાયા. વૈષ્ણવાચાર્યના શાસ્ત્રીજી પણ મનમાં વિચારી રહ્યા. તેટલામાં શ્રીજી મહારાજે સ્વામીને "અમૃતધ્વનિછંદ" બોલવાની આજ્ઞા કરી. સ્વામીજીએ હજી એ ત્રણ દિવસ પહેલાં જ એ શ્રીજી મહિમાનો છંદ સિધ્ધપુરમાં રચેલો હતો. પ્રભુ આજ્ઞા શીર ચડાવી બ્રહ્માનંદ સ્વામી શાસ્ત્રીજીને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યા કે, "શાસ્ત્રીજી પિંગળ શાસ્ત્રમાં અનેક છંદો (વૃતો) છે; પણ આ અમૃતધ્વની છંદ તો "છંદોનો સમ્રાટ છે." એ છંદ બનાવવામાં, બોલવામાં અને અર્થ કરવામાં બહુ જ કઠીન છે. યથા નામા તથા ગુણા; એ કહેવત મુજબ એ છંદમાં "અમૃતની જ ધ્વનિઓ છે." એમ કહીને પ્રગટ ભગવાનના મહિમાનો એ અમૃતધ્વની છંદ મેઘ ગર્જનાએ ચારણી શૈલીથી સ્વામીએ શ્રીજીને વંદન કરી બોલવો શરૂ કર્યો.

શ્રીહરિ મહિમા—અમૃતધ્વનિ છંદ

કમલ મુખક્કર કર કમલ, કમલ નાભિ અતરક્ક
કરજગબંધુજન શાન્તિકર, કુલશુભ, ધર્મતિલકક;
કુલધર્મ તિલકક, કમઠ ધરકક, કમ શુભકક ક્રોધકરકક,
કમાર કસકક, કંસવધકક કથન અથકક કૌલનશકક;
કપટ હરકક કીર્તિધરકક કૃત અતરકક, કલિજુગઢકક,
કૌક લખકક, કરન અરકક, કહે બ્રહ્મકક, કમલમુખકક
કર કમલ જ્યે કમલ મુખકક કરકમલં.

ભાવાર્થ—ભગવાનનું કમળના જેવું મુખ અને કમળના જેવા હાથ છે, અને અતર્કીય એટલે વિચારમાં આવી શકે નહીં એવી કમળના જેવી નાભી છે; જગતને બોધ કરનારા અનેક હરિભકતોને શાન્તિ કરનારા, અને ધર્મકુળના તિલકરૂપ છે, ધર્મકુળના તિલક એજ કાચબાનું રુપ ધરનારા અને શુભ કામ કરનારા અને ક્રોધ કરીને કેડ બાંધીને કંસને માર્યો; અને જે ભગવાનના અપાર વાકય છે; અને વામ વર્ગનો નાશ કરનારા અને કપટને હરનારા અને કીર્તિવાળા અને જેના કૃત્ય અતર્કય છે, એટલે તર્કમાં આવી શકે નહીં એવાં છે, કળીયુગને ઢાંકી નાખનારા તે ભગવાનને કોઇકે જ ઓળખ્યા, અને સૂર્યાદિક ને ઉત્પન્ન કરનારા છે. બ્રહ્માનંદ સ્વામી સાચું કહે છે કે, ભગવાનનું મુંખ, હાથ, અને નાભી, કમળ જેવાં છે. (૧)

આવા આઠ છંદોમાંથી અત્રે પહેલો અને આઠમો જ આપેલ છે.*

છંદ આઠમો

ધર્મ ધુરંધ્ર ધરનીધર, ધર્મનંદ વપુ શુદ્ધ
ધરવ્રત દઢ ઉર ધ્યાનધર, ધન ધન તનુ ધર બુદ્ધ,
ધન ધન તનુ બુધ્ધ, ધર્મવિશુધ્ધ, ધરની પ્રબુધ્ધ,
ધ્વંસ વિરૂધ્ધ, ધ્વેસી અબુધ્ધ, ધ્યાત વિબુધ્ધ;

આ છંદોના અર્થ સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદસ્વામીએ પોતાની ટીપણીમાંથી કવિશ્રી દલપતરામને લખાવેલ છે; ને તેથી જ એ છંદો (છંદરત્નાવલીમાં) અર્થ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.

ધાવઉરદ્ધ, ધૌતપટદ્ધ, ધડક અધદ્ધ,
ધ્રત મત ઉદ્ધ, ધ્વનિત અધદ્ધ ધરઉર સિદ્ધ,
ધનુષ ધરદ્ધ, ધસત ગમદ્ધ ધરબ્રહ્મમદ્ધ.
ધર્મ ધુરંદ્ધ ધરનિધર, જયે ધર્મ સુરંદ્ધ ધરનિધર ॥૮॥

ભાવાર્થ–ધર્મનું ધુંસરૂં ધરાવનાર અર્થાત ધર્મના આગેવાન તથા પૃથ્વીના ધારણ કરનારા અને ધર્મ દેવના પુત્ર જેનું શરીર શુદ્ધ એટલે અમાયિક છે એવા ભગવાન, અને દ્રઢ વ્રતને ધરનારા, જોગીઓ જેનું ધ્યાન મનમાં ધરે છે. એવા, અને બુદ્ધાવતાર ધારણ કરનારા ધન્ય છે ધન્ય છે, જેનો વિશેષ શુદ્ધ ધર્મ છે, પૃથ્વીના લોકોને બોધ આપ્યો અને વિરૂદ્ધ મતનો નાશ કર્યો અને જે અજ્ઞાની છે તે તે ભગવાનના દ્વેષી થયા છે, અને જે જ્ઞાની છે તે ધ્યાન કરે છે અને તે ઉંચી ગતિયે ધાય છે, એટલે જાય છે, તે ભગવાને ધોયેલાં વસ્ત્ર પહેર્યાં છે, અને જેનાથી અઘ એટલે પાપ ધડકે છે, અર્થાત ધ્રીએ છે; તે ભગવાને ઉદ્ધવ મતનું ધારણ કર્યું છે. અને જગતમાં જેને વિષે (અધધધ) એવી આશ્ચર્ય ધ્વનિ કહેવાય છે, અને સિદ્ધ પુરુષો અંતઃકરણમાં જેનું ધ્યાન ધરે છે, રામ કૃષ્ણ રૂપે ધનુષ ધારણ કરીને (ગો) પૃથ્વી મધ્યે ધસ્યા એવા ભગવાનનું બ્રહ્માનંદ સ્વામી ધ્યાન ધરે છે. ધર્મનું ધુંસરૂં ધરનારા ઇત્યાદિ. (૮)

ઉપર પ્રમાણે અમૃતધ્વનિ છંદ બોલી અર્થ કરી, શ્રીજી મહારાજનો અલૌકિક દિવ્ય મહિમા સભાજનોને સંભળાવતાં શ્રોતા જનો સૌ હર્ષ પામ્યા, અને શાસ્ત્રીજી તો ભાષા કાવ્યની અતિ તારીફ કરવા લાગ્યા; અને કહ્યું કે, 'સંસ્કૃત કાવ્યની જોડે ઉભું રહે તેવું જ આ ભાષાકાવ્ય પિંગળ-શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણેનું મેં તો મારી ઉમરમાં આજે જ સાંભળ્યું.' એમ કહી ધન્યવાદ ઉચ્ચાર્યા, બૃહસ્પતિ સમાન કાન્તિવાળા અને ગંગાના પ્રવાહ જેવો અસ્ખલિત સ્વામીનો વાણી પ્રવાહ સાંભળી સો સ્વામીશ્રીને કોઇક મહાન અવતારી પુરુષ માનવા લાગ્યા, એટલું જ નહીં પણ આવા સમર્થ વિદ્વાન પુરૂષ સ્વામિનારાયણના શિષ્ય થઈ રહ્યા છે, માટે જરૂર સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો અવતાર છે, તેમ સહુ કોઈ શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજવા લાગ્યા. ઘણાયે મુમુક્ષુઓ ત્યાં વર્તમાન ધરાવી સત્સંગી થયા. શાસ્ત્રીજી પણ સત્સંગનો ગુણ ગ્રહણ કરી વિનયથી શ્રીજી મહારાજની તથા સ્વામીશ્રીનો સ્તુતિ વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

અમદાવાદમાં શ્રીજી છાવણીની બાજુમાં જ જૈન મતના જતીનો

(ગોરજી શ્વેતાંબરી જતી પુજેનો) ઉપાશ્રય હતો, ત્યાં રાત્રી દિવસ ચોપાટ બાજી ખેલાતી હતી. સ્વામીશ્રીના ઉતારાની રાવટી તે ઉપાશ્રયની નજીક હોવાથી એ સઘળો કોલાહલ (પાસાઓના ખખડાટ, સોગઠાઓની ચાલબાજી, થતાં લોકોની તકરારો વગેરે) બ્રહ્માનંદ સ્વામીના સાંભળવામાં આવતાં તપાસ કરાવતાં એ સ્થાનની સઘળી હકીકત પોતાના જાણવામાં આવી. એક વખત સાંજની સભામાં શ્રીજી મહારાજનાં દર્શન કરવા અને સ્વામીશ્રીનો ઉપદેશ સાંભળવા શ્રીનગરના રહીશનો માનવ મહેરામણ ભરાયો હતો, તે વખતે તે ઉપાશ્રયના, *યતીશ્રી(શ્રીપુજ) પણ નજીક હોવાથી સભામાં આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ તેઓને દુરથી જોતાં બોલાવી પોતાની સન્મુખ બેસારી કુશળતા પુછી સત્કાર કર્યો ને કહ્યું કે, હું કચ્છ ભુજમાં હતો ત્યારે ઘણા ઘણા વિદ્વાન શ્રીપુજો સાથે મારે સબંધ હતો. તેમ કહી તેઓનાં નામો બોલવા લાગ્યા તેમાં 'શ્રી રામજીરખ' એવું નામ આવતાં તે અમદાવાદવાળા શ્રીપુજ કહે કે, તે તો મારા ગુરૂશ્રી છે. એમ પરસ્પર વાતો કરતાં પોતાના વિદ્વાન ગુરૂશ્રી સાથે સ્વામીશ્રીનો ઘાટો સબંધ છે. એવું જાણી તેઓ સ્વામીને પણ ગુરૂ સમાન પુજ્યભાવથી માનવા લાગ્યા. તે પછી સ્વામીશ્રીએ સભામાં વાત કહેવી શરૂ કરી કે, "આ જીવને પોતાના સ્વરૂપની પીછાન નથી, તેમ તેનો મહિમા પણ નથી. કારણ કે દેવને દુર્લભ એવો મનુષ્ય દેહ મળેલ છે. છતાં પ્રભુ ભજન વિના બીજી અનેક જાતની સંસારની બાજીઓ ખેલી અમૂલ્ય અવસર એમ ગુમાવે છે. ગાયના આઉંમાં ઇંતરડી આંચળના નજીકજ ચોંટી હોય છે, છતાં તેને દુધનો સ્વાદ મળતો નથી. અરે દુધ શું વસ્તુ છે, તેનો પણ તેને ખ્યાલ નથી. તેવીજ રીતે લોકો પોતાના જીવના કલ્યાણનો ઉદ્યમ નહીં કરતાં, ન ખેલવાના ખેલો ખેલી આ અમૂલ્ય દેહ વૃથા ગુમાવે છે. જતીમહારાજશ્રી ? આ સંસારની પણ એક બાજી છે. એ બાજીના ખેલાડીઓજ એ વાતને સમજી શકે છે. [રમી શકે છે] કેમ કે ઉત્તમ ખેલાડી વિના સંસારની એ જ્ઞાનબાજી જીતી શકાતી નથી. એમ કહી આ નીચે લખ્યું કાવ્ય બોલી સ્વામીશ્રી તેના અર્થો સમજાવવા લાગ્યા.

---

* ઇતર લોકો એમને ધોળીઆ પુજથી ઓળખે છે. તેઓ ગૃહસ્થ જેવાં કપડાંઓ પહેરે છે. ફક્ત માથું ઉઘાડું રાખે છે. [ટોપી કે પાઘડી પહેરતા નથી] સુગંધી તેલો અત્તરો વાપરે છે, બુટ, છત્રી અને જુજ ઘરેણા પણ પહેરે છે. કચ્છ પ્રદેશમાં હજારો કોરીઓની ધીરધાર કરી જમીન જાગીરો પણ રાખે છે. તેવા પુજ તે હતા.

જ્ઞાનરૂપી બાજી વિષે–કુંડળીયા છંદ

બંદે બાજી એશ હૈ ખૂબ જુકિત કરી ખેલ
સાર અકેલી મરત હૈ, તાતે તું રખ બેલ,
તાતે તું રખબેલ દાવ દે સમઝ વિચારી,
તીન, ચાર, કું ત્યગા, પંચ, ખટ જીત ખેલારી
દાખત બ્રહ્માનંદ સપ્ત, આઠ, નવ, દશ ખંદે
સબ તજી નિજ ઘર આય, એશ હૈ બાજી બંદે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ–હે બંદા જ્ઞાન રૂપી બાજી (એશ) સરસ છે માટે તું ખુબ જુકિત કરીને ખેલજે. તેમાં [સાર એટલે] સોગઠી એકલી હોય તે મરે છે; પણ જુગ [જોટો–બે સાથે] હોય તે મરતી નથી. તે માટે તું સદ્ગુરૂની બેલ [બળંધ] રાખીને સમજી વિચારીને દાવ દેજે કામ, ક્રોધ, લોભ, એ ત્રણને તથા ચાર અંતકરણના માયિક વૃતીઓને તજીને પંચવિષય છ ઊર્મિ [ભુખ, તરસ, મોહ, શોક, જરા, મૃત્યુ] રૂપી ખેલાડીઓને તું જીત, બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, જેમ ચોપાટની બાજીમાં ૯૬ (છનું) ખંડ (ઘર) છે, તેમ જ્ઞાન બાજીમાં સોના આદિક સાત ધાતુની વાસના તથા આઠ પ્રકારની સિધ્ધિની અને નવ પ્રકારની નિધિની વાસના તથા દસ ઈન્દ્રિયો રૂપી ખંડ છે તે બધાને ઉલંઘીને પોતાને ઘેર આવ્યા. અર્થાત આત્મજ્ઞાન પામી ભગવાનના ધામને પામ હે બંદા એવી જ્ઞાનની બાજી એશ છે.

ઉપરના સ્વામીશ્રીના ઉપદેશથી જતીએ ઉપાશ્રયમાં ગયા પછી ચોપાટની બાજી ફેંકી દીધી હતી. અને દરરોજ શ્રીજી મહારાજ બિરાજ્યા ત્યાં સુધી સ્વામીશ્રીનો સમાગમ કરવાને અને કથા વાર્તા સાંભળવા આવતા હતા.

સિંહાવલોકન કાવ્ય પ્રસંગ

શ્રીજી મહારાજે સદ્ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામી મંડળે સહિત લુણાવાડા * પ્રદેશમાં ફરવાની આજ્ઞા કરી, પોતે ગઢડા પધાર્યા સ્વામીશ્રી અમદાવાદથી સાબર મહી નદી ઉલંઘી વાડાસીનોર–બોપરા થઇ ફરતા ફરતા લુણાવાડા ગયા લુણાવાડાના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં છેક પછાત

*શ્રીજીએ સ્વામીશ્રીને લુણાવાડા જવાની આજ્ઞા કરી–વાંચો સદ્ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામીની વાર્તા હસ્ત લિખીત–પ્રત પાને ૩.

જાતિના માનવીઓમાં પોતાનો પ્રભાવ જણાવ્યો અને ભીલ લોકોને ડુંગરાઓ ન સળગાવવાનાં નિયમો આપ્યાં. લુણાવાડા તળપદમાં નાગર ગૃહસ્થો મહાન ધર્મશીલ તેમજ ઉત્તમ નીતિ રીતિવાળા હોવાથી તેમને મળી ખુબ સંગીત, સાહિત્ય સાથે જ્ઞાનોપદેશ આપી સત્સંગમાં વૃદ્ધિ કરી, ત્યાંના પ્રાચીન લુણેશ્વર મહાદેવના દેવાલયમાં સભાઓ ભરી જનતાને ધર્મોપદેશ કરી સ્વામિનારાણ ધર્મની પ્રસિદ્ધિ કરી ત્યાં લાંબો સમય રહ્યા બાદ ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા ત્યારે ત્યાંના ભાવિક સત્સંગીઓ આગ્રહ કરી રોકયા એક દિવસે એકાદશીના દિવસે ગામથી દક્ષિણ દિશાએ અર્ધોક માઇલ દુર 'પહાનમ'નામની નદીમાં સંતો સહિત નહાવા ગયા તે જળમાં જળક્રિડા કરતાં થકા શ્રીજીનું અને ઘેલાનદીનું સ્મરણ થયું સ્મરણ થતાં જ પોતાથી એ શ્રીજી વિયોગ સહન થયો નહીં. ગામમાં આવી રાત્રે જાગરણ કર્યું. ઘણા માસથી શ્રીજી દર્શન નહીં થતાં તેમજ ગઢડાથી ઘણો દૂર પરદેશમાં (ઠેઠ ઉત્તર ગુજરાતના છેડે) હોવાથી સ્વામી વિરહ વેદનામાં અકળાયા એ એકાદશીની તે રાત્રીમાં પોતે શ્રીજી વિરહનું ચારણી સાહિત્યનું જાણે હું રાધિકાજી છું એવો ભાવ લાવી રાધાકૃષ્ણના વિયોગનું વર્ણન પિંગળ શાસ્ત્રના નિયમ મુજબ સિંહાવલોકી સવાયામાં એક કાવ્ય રચ્યું સિંહાવલોકન એટલે સિંહ જેમ ચાલતાં ચાલતાં વારંવાર પાછળ જુએ છે, તેમ કાવ્યની તૂક (કડી) પુરી થતાં છેલ્લો શબ્દ જે આવે તેને બીજી તકમાં પ્રથમ લાવવો. પરંતુ તે કાવ્ય રચનામાં વધુ ખુબી તો એ છે કે, જે શબ્દ તેનો તે આગળ મુકવામાં આવે છે. તેનો અર્થ ફરી જવો જોઇએ એવા સિંહાવલોકન સવૈયાઓ લુણાવાડામાં સ્વામીએ ૧૩ રચેલાં છે પરંતુ સ્થળ સંકોચને લીધે અત્રે છ જ સવૈયા આપ્યા છે.

સિંહાવલોકકી સવૈયા

પિયસેં એહિ જાય કહો મુખસેં, સહિ જાત ન પીરે વહા હિયસેં ॥
હિયસેં બિન ભેટ ન મેટ વ્યથા, સબ જાનસેં કાહ કથા જીયસેં ॥
જીયસેં અબ જાનકી ઘાત બની, કહા બાત ઘની મુખસેં કિયસેં ॥
કિયસેં નહિ ઓર બને બ્રહ્માનંદ, ટેર સુનાય કહો પિયસેં ॥૧॥

ભાવાર્થ-રાધિકાજી પોતાની સખીને કહે છે કે હે સખી ! તું મારા સ્વામી પાસે જઈને મોઢેથી એટલું કહે કે મારા હૈયાથી વિરહની પીડા

સહી જાતી નથી. અને આ છાતીએ ભેટયા વગર પીડા મટતી નથી, તમે સર્વ વાત જાણો છો માટે જીભે કરીને શી વાત કહીએ ? હવે તો જીવથી જવાની ઘાત બની છે. ઘણી વાતો મોઢેથી શી કહીએ ? બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે કોઇનાથી (બેર–વાર) મદદ બની શકે તેમ નથી, માટે બોલાવીને સંભળાવીને સ્વામીને કહે. (૧)

પિયરા નહીં જાનત પીર સખી, મોય ધીર ધરાત નહીં હિયરા ॥
હિયરા બિન ભેટ ભયે અબ તો, વિધિ કુન કટે દુઃખકે દિયરા ॥
દિયરા દિલ ઘોત નહીં તબલું, જબલું નહિં તાપ મિટે જીયરા ॥
જીયરા બ્રહ્માનંદ ચાહ જગી, રટ એક લગી પિયરા પિયરા ॥૨॥

ભાવાર્થ:—હે સખી મારી પીડા ભગવાન જાણતા નથી. અને મારાથી હૈયામાં ધીરજ ધરાતી નથી. હવે તો હૈયું ભગવાનને મળ્યા વગરનું થયું માટે હવે દુઃખના દહાડા કયે પ્રકારે કાપીએ ? જ્યાં સુધી જીવમાંથી આ વિરહનો તાપ મટે નહિં ત્યાં સુધી દિવસ મનમાં પ્રકાશ કરતો નથી (દિવસે પણ અંતઃકરણમાં બેબુદ્ધિરૂપી અંધારૂ રહે છે) બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, જીવમાં એવી ચાહના જાગી રહી છે અને હે સ્વામી ! હે સ્વામી ! એવી રટના લાગી રહી છે. [૨]

ઘટમેં ઘન ડંસ લાગ્યો સજની, નહિં નંદ કિશોર પિયા ષટમેં ॥
ષટમેં ભર માસ ઉદાસ રહું, લગી સ્વાસ ઉસાસ વાહિ રટમેં ॥
રટમેં ગતિ ચાત્રુક કી જુંભઇ, નહિં સીતલ શામ ભુજા તટમેં ॥
તટમેં વટમેં મગ ઢુંઢત હું, બ્રહ્માનંદ ક્ષીન ભઇ ઘટમેં ॥૩॥

ભાવાર્થ—હે સખી મારા શરીરમાં 'ઘણ' નામના જીવડાના જેવા વિરહનો ડંખ લાગ્યો છે, કેમકે નંદના પુત્ર શ્રી કૃષ્ણ સ્વામી [ખાટમાં] પલંગમાં નથી, તેથી હું છ મહિના થયાં ઉદાસ રહું છું, અને શ્વાસોંચ્છાસે તેમની રટના લાગી રહી છે. તે રટનામાં 'બાપૈયા'ના જેવી મારી ગતિ થઈ છે, અને શીતલ એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન મારા હાથ પાસે નથી. અને જમનાજીના કાંઠામાં તથા રસ્તામાં તે ભગવાનનો માર્ગ ગોતું છું, અને બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે કે, હું શરીરમાં ક્ષીણ થઈ ગઈ છું [૩]

કુબરી સંગ જાય વિલંબ રહે, હમતો દુઃખ ઝુર ભઇ દુબરી,
દુબરી ઇનકી સબ બાત સખી, ઈન બાતન તેં કરિ કેં તંબુરી,
તંબુરી જ્યું હી ખાર કછુ ન તજ્યો, ઉન સંગ કરી લગની ખુબરી,
ખુબરી તન દાસી વિલાસી ભયે, કહે બ્રહ્મમુનિ વિલંબે કુબરી ॥૪॥

ભાવાર્થ-કુબજાની સાથે રોકાઈ રહ્યા, હું તો દુઃખે ઝુરીને દુબળી થઈ ગઇ. હે સખી, હવે એની એ વાત દબાવી રાખ એની વાતો કરવામાં તું બડી છો (ચાલાક છો) અને તુંબડી જેમ લગારેય કડવાસ તજે નહિ, તેવા ગુણવાળી કુબજા સાથે તેમણે ખુબ પ્યાર કર્યો અને તે દાસીના શરીર સાથે ખુબ વિલાસ કરનારા થયા, અને બ્રહ્માનંદસ્વામી કહે છે કે, તે કુબજા પણ (વિલંબે) રોકી રાખવામાં બડી હોશિયાર છે. (૪)

દુઃખમે દુઃખ એહી વિદેશ પિયા, ભર આત્તહિયા પિયરી મુંખમેં,
મુખમેં વૃહતાપ વિલાપ કરૂં, પિય આપત્તો જાય રહે સુખમેં,
સુંખમેં એહી પીર સો ધીર છતી, નહિં સૂજ ગતિ ન પતી રૂખમેં,
રૂખમેં રહનો સો ભલો બ્રહ્માનંદ, જાન બુરો દહનો દુખમેં,॥૫॥

ભાવાર્થ-સ્વામી પરદેશમાં હોય એજ મોટું દુઃખમાં દુઃખ છે, અને એજ મુખ્ય પીડામાં હૈયું ભરાઈ આવે છે. તેથી મુખમાં વિરહના તાપનો વિલાપ કરૂં છું અને સ્વામી પોતે તો સુખમાં જઇને રહ્યા છે અને મારી છાતી ધીરજ ધરીને તે પીડા શું ખમી શકશે? મને કાંઈ ગતિ સુજતી નથી. કેમકે મારો સ્વામી મારી રૂખમાં એટલે મારી મરજીમાં ચાલતો નથી. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, (રૂખ) ઝાડીમાં રહેવું તે સારૂં, પણ આ દુઃખમાં બળવું તે મહા બુરું જાણવું. (૫)

જરિહું દિનરેંન ન ચેન હિયા. પરદેશ પિયા અબ ક્યા કરિહું,
કરિહું તન જાર કેં ખાખ સખી, એહિ પીરસે ધીર કેસેં ધરિહું,
ધરિહું શિર જોગન ભેખ અબેં, ભગવાં કરીકેં જગમેં ફિરિહું,
ફિરિહું કબ દેખીહું નૈનનસે, કહે બ્રહ્મમુનિ વ્રહમેં જરીહું, ।૬।

ભાવાર્થ–દિવસને રાત્રી બળું છું; હૈયામાં ચેન પડતું નથી. જાણું છું કે સ્વામી પરદેશમાં છે. હવે હું શું કરીશ? હે સખી, આ શરીર બાળીને રાખ કરીશ; કેમકે આવી પીડાથી ધીરજ શી રીતે ધરી શકું? હવે તો માથે જોગણનો વેશ ધરીને, ભગવાં વસ્ત્ર કરીને, જગતમાં ફરીશ. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, હું વિરહમાં બળી મરીશ. માટે ભગવાનને આ આંખે ફરીથી હવે ક્યારે દેખીશ? (૬)

શ્રી ભીમનાથમાં કાવ્ય ત્રિપુટી

લુણાવાડાથી સ્વામી નીકળી મહી સાગર ઉલંઘી ભાલમાં આવ્યા. ત્યાં ભીમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કરી રાત્રી રહ્યા. ત્યાંના મહંતે બહુજ બરદાસ કરી સ્વામીને મહાન સમર્થ યોગીરાજ જાણી પોતાના દિલમાં એક પ્રશ્ન ઘણાક દિવસથી મુંઝવતો હતો તેનો સ્વામીને ખુલાસો પુછ્યો.

મહંત કહે 'સ્વામીજી! કોઇ પ્રભુની ભક્તિ નિરંતર કરતો હોય; પણ તેનું અવશાન અચાનક (અકાળ મૃત્યુ) થાય (વીજળી પડે, વાણુકુએ, ધરતીકંપમાં કે કોઇ ઉંઘમાં મારી નાખે, એવું અપમૃત્યુ થાય) ત્યારે તે વખતે તેને પ્રભુના નામનું સ્મરણ તો થઇ શકે નહીં. અને લોકોકિત છે કે, "અંતકાળે મતિ–સો ગતિ." તો એ ભકતની શું ગતિ થાય? એ પ્રશ્ન મને ઘણો મુંઝવે છે. તો આપશ્રી મને તે સમજાવી સંતોષ પમાડો."

સ્વામીશ્રી કહે, મહંત સાહેબ! આપ વયે વૃદ્ધ મહાદેવજીના અનન્ય ભકત છો, તેથીજ આવો પ્રશ્ન પુછવા ઇચ્છા થઈ આવી. સાંભળો, હું તેનો એક જ કાવ્યમાં જ ખુલાશો કરૂં છું. એમ નીચેનું કાવ્ય* સ્વામી ત્યાં રચીને સંભળાવે છે.

અંતકાળે શ્રી હરિનું નામ ન લઇ શકાય તે વિષે

સવૈયો

શ્રી ઘનશ્યામ કે અંઘ્રિસરોજમેં, દેહ છતે જીન નેહ કર્યો હૈ,
લોકનકી તજી લાજ નિરંતર, અંતર મેં દ્રઢ પક્ષ ધર્યો હૈ,
અંતકી બેર જો નામ લીયો નહિ, તો પુનિ સો નિશએ ઉગર્યો હૈ,
બ્રહ્મમુનિ ધન ચીઠી ગઇ ઘર પીછે લુંટાય કહા બિગર્યો હૈ.

ભાવાર્થ–શ્રી ઘનશ્યામ (ભગવાન)ના ચરણ કમળમાં જેને દેહ છતાં

* સદ્ગુરૂ દેવાનંદ સ્વામી આ સવૈયાને સ્વામીશ્રીનું 'હુંડીકાવ્ય' કહેતા, તેમ કવિશ્વર દલપતરામભાઈ પોતાની ટીપણી બુકમાં એ કાવ્ય નીચે લખે છે.

જ સ્નેહ કર્યો છે, એટલું જ નહીં પણ લોક લાજનો ત્યાગ કરી ભગવાન ભજવાનો અચળ પક્ષ જેના અંતરમાં દ્રઢ ધર્યો છે, તે ભકતને કદી અંત-કાળના વખતે ભગવાનનું નામ લઈ શકાયું નહીં તો પણ, તે ભકત જન્મ મરણથી તો ઉગરી ગયો છે એમ સમજવું. બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, જેમ કોઇક પરદેશમાંથી કમાઈને પોતાને ઘેર તે હજારો રૂપીઆની 'હુંડી' (મનીઓર્ડર) પહોંચાડે અને પાછળથી રસ્તે ચાલતાં કોઈ ચોર ડાકુથી તે લુંટાયો તો. તેનું શું બગડયું છે? (શું ગયું છે?) કંઈ નહીં. તેના રૂપીઆ તો પહેલેથીજ ઘરે જમા થઈ ગયા છે તેમ સમજવું.

મહંત આવા ખુલાસાથી બહુજ રાજી થયા. તે પછી સ્વામીશ્રીએ પોતાની સ્વઇચ્છાથી નીચેના બે કાવ્યો પણ મહંતને * અને ત્યાંની સભાને સંભળાવ્યા.

પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખવા વિષે

(સવૈયો)

દેવતરૂવર કી છાયાં, ફલિહે ફલિહે ફલિહે ફલિહે રી,
જ્યું ઉદ્ધી જલમેં નદિયાં, ભલિહે ભલિહે ભલિહે ભલિહે રી;
જ્યું હરિ સેવત પાપ સબેં, જલિહે જલિહે જલિહે જલિહે રી,
બ્રહ્મમુની અનપાન સદા. મિલિહે મિલિહે મિલિહે મિલિહે રી,

ભાવાર્થ–કલ્પવૃક્ષની છાંયા ફળસે ફળશેને ફળશે; તેમ સમુદ્રના પાણીમાં નદીઓ ભળશે ભળશેને ભળશે. અને ભગવાનની સેવા (ભકિત) કરતાં પાપ બળશે બળશે અને બળશે; તેમજ બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, અન્ન, અને પાણી સદાય મળશે મળશે અને મળશે. માટે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખવો.

પછી સ્વામી સહુ સભાજનોને કહે છે કે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુમાં વિશ્વાસ હશે. અને પ્રભુ ભકિત કરતો હશે તો પણ તે જીવ જો સાચા સંતોનો અપરાધ કરશે, એટલે સાધુ પુરૂષોને કોઈ પ્રકારે પીડશે, તો તે નરકમાં જશે, એમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નારદને કહેલ છે.

---

* ભાદા પ્રદેશમાં શ્રી **ભીમનાથ** મહાદેવજી પ્રાચીન છે. હું (સંપાદક) સં. ૧૯૭૪માં જ્યારે ત્યાં ગયેલા ત્યારે ત્યાંના વયોવૃદ્ધ **મહંત સાહેબે** (નામ યાદ નથી) મને **શ્રીજી** પ્રસાદીની **માઢમેડીના** દર્શન કરાવી તેના **પાટડામાં શ્રીજી** પધાર્યાની સાલના અક્ષરો વંચાવ્યા અને તેમના પહેલાં ત્રીજા મહંત સાહેબે સ્વામીશ્રીના કાવ્યો લખી લીધેલ જુનો **ખરડો** (કાગળ) બતાવેલ. આ કાવ્યો '**છંદરત્નાવલી**'માં પ્રસિદ્ધ છે.

સંતને પીડા કરે તેના ફળ વિષે સવૈયો

સવૈયો

શ્રી ઘનશ્યામ કહે સુન નારદ, અંતર શુદ્ધ મેરો મત એ હૈ,
મો સંગ પ્યાર ઉદાર રહા મન, નામ ઉચ્ચાર અહોનિશ દો હૈ,
સંત સચ્ચે જગમાંઈ ફિરે, તિનકૂ દુખ આય નિરંતર દે હૈ,
બ્રહ્મમુની ભગવંત કહ્યો સોઈ, મોય ભજે પુનિ નર્કમેં જે હૈ,

ભાવાર્થ–શ્રી કૃષ્ણ કહે છે હે નારદજી; સાંભળો, શુદ્ધ અંતઃકરણથી મારો મત એ છે જે, કોઈ માણસ મારી સાથે પ્રીતિ રાખે તથા મન ઉદાર રાખે અને દિવસ ને રાત્રી મારા નામનો ઉચ્ચાર કરે, પણ જો તે જગતમાં મારા સાચા સંતો ફરતા હોય તેને જઈને નિરંતર તે દુઃખ દીયે તો બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, ભગવાને કહેલું છે કે, મને ભજતો હશે તો પણ નરકમાં જશે,

સમશ્યા પ્રશ્નોત્તર કાવ્ય પ્રસંગ

ભાલ પ્રદેશ વીંધી ઝાલાવાડ ઉલંઘી પાંચાળ ભૂમી તરફ સ્વામી વર્ષાઋતુમાં પલળતા પલળતા ગામોગામ મુકામ કરતા કરતા ચાલ્યા આવે છે. રસ્તામાં મુળી ગામે રાત્રી રહે છે અને તે ગામના પ્રખ્યાત માંડવરાયના મંદિરમાં (માર્તન્ડરાયના સુર્ય મંદિરમાં) રાત્રી રહે છે. મુળી એ ચારણ કવિઓની છોટીકાશી કહેવાય છે. એ વખતે ત્યાં ઘણાક વિદ્વાન ચારણો રહેતા હતા. મુળીના પરમાર દરબારો અને દેવડાયરો [ચારણદેવ] સવારમાં માંડવરાયના દર્શને આવ્યા. ત્યાં જાણ થઈ કે ધ્રાંગધ્રામાં શતવિધાન કરનાર મહાકવીશ્વર શ્રી લાડુદાનજીએ સન્યાસ ધીધો છે ને તે માંડરાયના મંદિરમાં પધાર્યા છે, સહુ આવી મળ્યા તે વખતે સ્વામીશ્રી ચાલવાની તૈયારી કરતા હતા; પણ દરબારશ્રીના આગ્રહથી રોકાઈ જતાં ત્યાંના મુખ્ય વિદ્વાન ચારણ કવિએ સ્વામીને પ્રાર્થના કરી. કે, આપશ્રીની કીર્તિ અમે ખુબ સાંભળી છે. આજ અનાયાસે દર્શન થયા છે, તો અમને જીવન સંભારણા જેવું એક અમુલ્ય કાવ્ય સંભળાવવા કૃપા કરો. આપશ્રીની વિદ્વતા પાસે અમને તો શું, પણ કચ્છ કાઠીઆવાડ, ગુજરાતના કોઈ પણ ચારણ કવિને સરખાવી શકાય તેમ નથી એમ ઘણાજ વિનય અને વિવેકથી પ્રાર્થના કરતાં સ્વામીશ્રી શીઘ્ર કવિ હોવાથી ત્યાં તેઓ સહુના રૂબરૂ થોડાંક કાવ્યો રચી કાગળમાં બોલ્યા.

સ્વામીશ્રી કહે, દરબારો અને કવિરાજો! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની અતિ પ્રિય એવી આઠ સખીઓ ગ્રીષ્મઋતુના અંતમાં અને વર્ષાઋતુના પ્રારંભ સમયે

સંતને પીડા કરે તેના ફળ વિષે સવૈયો

સવૈયો

શ્રી ઘનશ્યામ કહે સુન નારદ, અંતર શુદ્ધ મેરો મત એ હૈ,
મો સંગ પ્યાર ઉદાર સદા મન, નામ ઉચ્ચાર અહોનિશ લૈ હૈ,
સંત સચ્ચે જગમાંઈ ફિરે, તિનકુ દુખ આય નિરંતર દૈ હૈ,
બ્રહ્મમુની ભગવંત કહ્યો સોઈ, મોય ભજે પુનિ નર્કમેં જૈ હૈ,

ભાવાર્થ–શ્રી કૃષ્ણ કહે છે હે નારદજી; સાંભળો, શુદ્ધ અંતઃકરણથી મારો મત એ છે જે, કોઈ માણસ મારી સાથે પ્રીતિ રાખે તથા મન ઉદાર રાખે અને દિવસ ને રાત્રી મારા નામનો ઉચ્ચાર કરે, પણ જો તે જગતમાં મારા સાચા સંતો ફરતા હોય તેને જઈને નિરંતર તે દુઃખ દીયે તો બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, ભગવાને કહેલું છે કે, મને ભજતો હશે તો પણ નરકમાં જસે,

સમશ્યા પ્રશ્નોત્તર કાવ્ય પ્રસંગ

ભાલ પ્રદેશ વીંધી ઝાલાવાડ ઉલંઘી પાંચાળ ભૂમી તરફ સ્વામી વર્ષાઋતુમાં પલળતા પલળતા ગામોગામ મુકામ કરતા કરતા ચાલ્યા આવે છે. રસ્તામાં મુળી ગામે રાત્રી રહે છે અને તે ગામના પ્રખ્યાત **માંડવરાયના** મંદિરમાં (માર્તન્ડરાયના સુર્ય મંદિરમાં) રાત્રી રહે છે. મુળી એ **ચારણ** કવિઓની છોટીકાશી કહેવાય છે. એ વખતે ત્યાં ઘણાક વિદ્વાન ચારણો રહેતા હતા. મુળીના પરમાર દરબારો અને દેવડાયરો [ચારણદેવ] સવારમાં **માંડવરાયના** દર્શને આવ્યા. ત્યાં જાણ થઈ કે ધ્રાંગધ્રામાં **શતવિધાન** કરનાર મહાકવીશ્વર શ્રી લાડુદાનજીએ સન્યાસ ધીધો છે ને તે માંડરાયના મંદિરમાં પધાર્યા છે, સહુ આવી મળ્યા તે વખતે સ્વામીશ્રી ચાલવાની તૈયારી કરતા હતા; પણ દરબારશ્રીના આગ્રહથી રોકાઈ જતાં ત્યાંના મુખ્ય વિદ્વાન ચારણ કવિએ સ્વામીને પ્રાર્થના કરી. કે, આપશ્રીની કીર્તિ અમે ખુબ સાંભળી છે. આજ અનાયાસે દર્શન થયા છે, તો અમને જીવન સંભારણા જેવું એક અમુલ્ય કાવ્ય સંભળાવવા કૃપા કરો. આપશ્રીની વિદ્વતા પાસે અમને તો શું, પણ કચ્છ કાઠીઆવાડ, ગુજરાતના કોઈ પણ ચારણ કવિને સરખાવી શકાય તેમ નથી એમ ઘણાજ વિનય અને વિવેકથી પ્રાર્થના કરતાં સ્વામીશ્રી **શીઘ્ર** કવિ હોવાથી ત્યાં તેઓ સહુના રૂબરૂ થોડાંક કાવ્યો રચી ઢાગળમાં બોલ્યા.

સ્વામીશ્રી કહે, દરબારો અને કવિરાજો! **શ્રીકૃષ્ણ** પરમાત્માની અતિ પ્રિય એવી આઠ સખીઓ ગ્રીષ્મઋતુના અંતમાં અને વર્ષાઋતુના પ્રારંભ સમયે

તે સંધિકાળમાં ભગવાનને આવી મળી. મળતાં જ પ્રભુ પાસે પોતાની ઇચ્છા મુજબની માગણી કરી, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એ આઠેની માગણી સાંભળી એ સહુનો જવાબ પોતે એકજ શબ્દમાં આપે છે. આ કાવ્યને પિંગળ શાસ્ત્રમાં "ગુઢાર્થ સમસ્યા પ્રશ્નોત્તર કાવ્ય" કહે છે. તે વિષેનું કાવ્ય આપને સંભળાવું છું.

છપય છંદ

આઈ મિલી સખી અષ્ટ કૃષ્ણકું જાઈ કહાઈ,
પ્રથમ કહત મોઇ પુષ્પ દૂજી સજયા સુખદાઈ,
આવત ત્રીજીય ગોદ, ચોથિ નક ભૂષન ચાહત
પંચમ બીડીપાન ષષ્ટ કહ શ્યામતૃષાવ્રત,
શીત લગે કહ સપ્તમી, અષ્ટમિ ચઢિ દેખન અટા,
મુનિબ્રહ્મ હરિ, ઈક શબ્દમેં, ઉત્તર દીયે બારિનઘટા,

ભાવાર્થ–વ્રજવિહારી શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની સાથે વિહાર કરનારી આઠ સખીઓએ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પાસે જઈને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેની માગણી કરી તેમાં પહેલી સખી કહે છે કે મને પુષ્પોની ઇચ્છા છે. બીજી સખી કહે છે કે મને એવા પુષ્પો વાળી સુખદાઈ સેજ [સજ્યા] પ્યારી છે. ત્રીજી કહે મને એ પુષ્પવાળી શૈયામાં તમારી ગોદમાં આવવું છે. ચોથી કહે કે મારા નાકની નથમાં જે કળાયલ મોરનું ચિત્ર છે તેવી કળા ચડાવી, નાચતો હોય તેવો મોર જોવાની ચાહના છે. પાંચમી સખી કહે છે કે મને એ સજ્યામાં આપના મુખારવિન્દમાંથી પ્રસાદીની પાનબીડી આપો. છઠી સખી કહે છે કે હે પ્રભુ મારા હૃદયને આપના પ્રેમ વંચિત તૃષાતુર ન બનાવો [હું એ શૈયામાં આપને મળવા ઘણીજ આતુર છું] સાતમી સખી કહે કહે છે કે, હે શ્યામ મને આપની એ સુંદર પુષ્પની શૈયાની શીતળ હવા લેવા આપો. એ સાતે પ્રેમ સખીઓની માગણી સાંભળી બ્રહ્મમુનિ કહે છે કે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે માત્ર એકજ શબ્દમાં ઉતર આપ્યો કે 'વારીન ઘટા' એટલે વારી નામ વર્ષાદની ઘટા ચડી આવી દેખાતી નથી વર્ષા આવશે ત્યારે તમારી દરેકના ઇચ્છા મુજબ મુખે માગ્યું મળી રહેશે. એ જવાબ સાંભળી આઠમી સખી અધીરી બની અગાસી ઉપર ચઢી મેઘરાજાની આવવાની નિશાની રૂપે કાળી ઘટા આકાશમાં નિહાળવા લાગી.

આવું શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને સખીઓના મિલાપનું શ્રીંગાર રસયુક્ત ગૂઢાર્થ સમશ્યા કાવ્ય સાંભળી સહુ આશ્ચર્ય પામ્યા અને એ કાવ્ય લખાવી

આપવા માગણી કરતાં સ્વામી કહે કે કવિરાજે એ કાવ્યના શીખર ઉપર બીજા ત્રણ દોહરા સમસ્યા પ્રશ્નના સુવર્ણ કળશ રૂપે છે, તે સાંભળો, અને પછી એ છપય શીખર ઉપર એ ત્રણે દોહાઓના કળશ સહિત કાવ્ય લખી અમારા સંભારણા તરીખે શીખજો અને સાંચવજો. **ચારણોનો** ધર્મ સમજી **શામધર્મી** રહીને **અધર્મને, આળસને** અને અવળાં **વ્યાસનોનો** ત્યાગ કરજો, **સંતાનોને ધર્મનો** માર્ગ બતાવી કેળવજો. એમ કહી એ ત્રણે દોહાઓ સંભળાવે છે.

એક વખત **રાધકાજી** સખીઓના મંડળ વચ્ચે ઉભાં રહી પોતાના હાથમાં **દર્પણ** (આરીસો) લઇ પોતાનું મોઢું જુવે છે. ત્યાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર આવી ચઢયા ત્યારે **કૃષ્ણની** એક વ્હાલી સખીએ પ્રશ્ન પુછ્યો.

દોહા

રાધેકર દરપન લિયો, નિજ મુખ કૌતક જાન;
તબ પ્યારી શ્રી કૃષ્ણકું પૂછત પ્રશ્ન સુઆન, (૧)

ભાવાર્થ–રાધિકાજીએ પોતાના મુખારવિન્દ વિષે કંઈક કૌતક જેવું જાણીને તે જોવા સારૂ હાથમાં દર્પણ લીધું; ત્યારે [આન] અન્ય એટલે બીજી વ્હાલી સખીએ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને પુછ્યું કે–

ભક્ષ વદન, દૌ નિકટ હે, અંતર ક્ષુધા સરોસ;
ચાહ અતી ખાવત નહિં, કહો શામ કુણ દોષ ? [૨]

ભાવાર્થ–ખાવાનો ખોરાક અને મુખ બેય પાસે છે (એટલે મોઢા સામે જ ખોરાક છે) અને મનમાં ભુખ અને તેથી થયેલી રીસ પણ છે, તેમજ ખાવાની ચાહના ઘણી જ છે; તો પણ હે ભગવાન, કહો કે શા દોષથી તે ખોરાક ખાતું નથી ?

ઉત્તર દોહા

બિંબ અનાર તિયાર દૌ, કીર અધીર સુહાત;
હંસ ભક્ષ બિંબ ભાનસે, નિજ ભ્રખ નાંહિ ચખાત. (૩)

ભાવાર્થ–ત્યારે ભગવાને ઉતર આપ્યા કે–પાકું ઘોલું (ટીંડોરૂં) અને દાડમ એ બે તૈયાર છે; અર્થાત પાકા ઘોલાં જેવા રાતા **રાધિકાજીના હોઠ** છે, અને **દાડમના** બીજ જેવા **દાંત** છે, જેની પાસે જ નાક રૂપી

પોપટની ચાંચ છે, અને તે પોપટ બુધ્ધો તેમજ અધિરો સ્થિર થઇને રહેલો શોભે છે. પણ તે બંન્ને હંસનો ભક્ષ હોય એવું ભાન આવવાથી પોતાનો ભક્ષ છતાં ચાખી શકાતું નથી. અર્થાત હોઠને રાતા કમળની પાંખડી જેવા દેખે છે, અને દાંતને મોતી જેવા દેખે છે, અને કમળની પાંખડી તથા મોતી એ બંન્ને હંસનો ખોરાક છે; મારો નથી તેમ જાણીને પોપટ તે ખાતો નથી.

ગઢવી ડાવરે એ સ્વામીની પ્રસાદીનાં કાવ્યો લખી લીધાં. તે પછી સ્વામી ત્યાંથી જમી અને ગઢડે પધાર્યા.

શ્રી ગઢપુર મહા અન્નકુટ મહોત્સવ
(શ્રી છપન્નભોગ–મહાથાળ–ભાષા કાવ્ય)

એક સમય ગઢપુરમાં અનાદિ મુકતરાજ બા શ્રી જીવુબા તથા શ્રી લાડુબા, બંન્નેએ મળી મહા અન્નકુટોત્સવ કરાવ્યો હતો. તે વખતે દેશદેશાવરમાંથી સર્વ સાધુ હરિભકતોને આમંત્રણો આપી ગઢડે તેડાવેલા હતા. મહોત્સવની સામગ્રી તૈયાર થતાં લગભગ એક માસ ઉપર થયો હતો, સહુ બાઇઓ વડી–પાપડ–ખેરો, સેવો વગેરે કરતાં ચાતુર્માસનાં વિશેષ નિયમોનાં કીર્તનો વગેરે ઓલી ભકિત કરી રહ્યાં હતાં. તે સમયે ઉતરાદા બારના ઓરડામાં શ્રીભકિતદેવીએ દર્શન આપ્યાં. સહુ તેજમાં અંજાઈ ગયાં. એટલે શ્રીજી મહારાજને અક્ષર ઓરડીથી બોલાવી. બાશ્રી જીવુબા કહે કે, મહારાજ કોઇ બહુજ તેજસ્વી દેવી પ્રગટ થયાં છે. શ્રીજી કહે તમે પુછો કે કોણ છો ? પુછતાં કહે, હું ભકિતદેવી છું. મહારાજ કહે પુછો કે તમે આંહી રહેશો ? એટલે તે કહે કે હું તો પતિવ્રતા છું; તે જો મારા પતિ શ્રી ધર્મદેવને (ધર્મને) રાખો તો હું તેની પાસે રહી શકું. એટલે સહુ કહે અમો ધર્મને જરૂર રાખશું. એ સાંભળી શ્રીજી મહારાજ કહે છે કે, અમારાં માતાપિતા (ધર્મ–ભકિત) જ્યાં રહેશે, ત્યાં અમો પણ રહેશું અને જ્યાં અમો હઇશું ત્યાં લક્ષ્મીતો સહેજે અમારા ચરણમાં રહેશે. માટે સહુ તમો ધર્મ પાળી ભકિત કરો. એટલે બા શ્રી જીવુબા કહે કે, મહારાજ અમારા સ્ત્રીઓના ધર્મ આપ કૃપા કરી કહો. તેથી શ્રીજી મહારાજે સ્ત્રીઓના ધર્મો એ સભામાં કહી સંભળાવ્યા જે "સતીગીતા" નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પણ તે ઉપરથી એક નાનું પુસ્તક "સતીગીત" નામ આપી રચ્યું હતું

* 'સતીગીતા' પ્રબંધનો આ સૂચક પ્રસંગ હતો.

અન્નકુટના શુભ દિવસે શ્રી ભગવાન સન્મુખ અન્નકુટોત્સવ કરી તમામ સામગ્રી ધરી. આરતી ઉતારી, સ્તુતિ કરવા બાશ્રી જીવુબાએ સદ્‌ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને કહેરાવ્યું. એટલે સ્વામીએ અન્નકુટોત્સવમાં જમાડેલી સર્વ સામગ્રીઓના વર્ણનનો એક મહાથાળ રચી સંભળાવ્યો અને શ્રીજી મહારાજ જમી તૃપ્ત થતાં આરતી ઉતારી સ્તુતિ કરી. એ થાળની શ્રીજીને સંભળાવતાં શ્રીજી બહુજ પ્રસન્ન થયા અને પોતાના થાળની પ્રસાદી સ્વામીને આપી હાર પહેરાવ્યો.

એ મહાથાળનો પ્રથમ દુહાઓથી આરંભ કરતાં સ્વામી કહે છે કે, જે ભગવાન અશ્વમેધાદિ યજ્ઞથી પણ તૃપ્ત થતાં નથી તે ભગવાન ગોપીઓની પ્રેમલક્ષણા ભક્તીથી તેની 'છાશ'ને સ્વાદિષ્ટ સમજી પીતા હતા. પણ આજ તો એ પુરૂષોત્તમ નારાયણ ભક્તનાં મનરંજન કરવા માટે કામદેવના રૂપના મદને હણીને અલૌકિક રૂપ ધારણ કરી કર મંજન કરીને અનેક પ્રકારોનાં વ્યંજન પાકો જમવા બીરાજે છે. સંતો પીરસે છે. અને ભગવાન વ્યંજનો વેખાણતાં જાય છે. અને સંતના હાથથી પીરસેલું જમતા જાય છે. એ થાળમાં અનેક પ્રકારના લેહ્ય, ચોશ્ય, ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, એ ચારે પદાર્થો હતાં થાળ જમી તૃપ્ત થયા પછી બાશ્રીની આજ્ઞાથી સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામી એકસોને એકવીસ દીપ પ્રગટી આરતી ઉતારી સ્તુતિ કરી થાળના છેલ્લા છંદમાં કહે છે કે, હે મહારાજ! હું આપના ચરણમાં આપનો દાસ થઈ દંડવત પ્રણામ કરૂં છું. એ થાળ "નારાચ છંદ"માં રચેલો છે. શબ્દ રચના અને ભાવ ભરપુર અર્થ રચના કરી કડીએ કડીએ પોતાના સ્વામીને પોતે સુંદર રીતે જમાડે છે. ચારણી સાહિત્યનો એ ઉત્તમ થાળ આપણા માટે એ મહા પ્રસાદી પીરસી (મેલી) ગયા છે.

અથ મહાથાળ પ્રારંભતે

॥ દોહા ॥

જાતેં મનવાતી થકે; શકે ન ગુણ કહિ શેષ ॥
સો પ્રભુ દ્રગ ગોચર ફીરે, વપુ ધર નટવર વેશ ॥ ૧ ॥
રહે જાકે એક રોમ મેં, કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ ॥
હરિ વ્રજ મેં લખું બાલુ હુય, ખેલત રહત અખંડ ॥ ૨ ॥
અશ્વમેધાદિક આદિ લે, યજ્ઞે તપ્ત ન હોય ॥
આહિરણી કી છાશ' કું સ્વાદૂ પીવત સોય, ॥ ૩ ॥
સજ્જન મનરંજન સખા, રતિ પતિ ગંજન રૂપ ॥
કરમંજન જીમત કૃસન વ્યંજન પાક અનુપ ॥ ૪ ॥

અનૂપ ચિત્રકે અવાસ, નેકવાસ નિર્મલી,
હરંત ત્રાસ વક્રહાસ, દાસ પાસ મંડલી
સુગંધ નિર સ્નાન ધીર, ભકત ભીર ચહું ભરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૧॥

પવિત્ર પાક શાલભાલ; પાટ ઢાલ પ્રિતસે,
વિશાલ હેમથાલમેં, રસાલ પ્રીતરીતસે;
ચત્વાર અન્ન, લેહ્ય ચોશ્ય, ભક્ષ, ભોજ લેભરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૨॥

તળેલ લડુકા તયાર, સાર ઘોત સર્કરા,
કંસાર સ્વાદ મેં અપાર, ફાર ઘૃત ફાફરા,
વિલોક લોક વાર, વાર દયા ધાર નજરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૩॥

સુ સ્વાદુ સેવ સુક્ષમા, પુપા તળેલ પૂરિયાં
પુનિત મિષ્ટ દુધપાક, લે ખડે હજૂરિયાં;
ગિરિષ્ટ શિષ્ટ ઇષ્ટ કે અનેક ભાંતિ આપરે
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૪॥

બરંજ ખાંતસે બનાઇ પ્રેમજુકત પીરસે,
ખુ આસુ ગાઢ માલપૂડ, ખાત ચાત ખીરસે;
મહાન અનુપ મોતિયા, શિરા કરે ઘિ શકકરે
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૫॥

લજંતદાર લાફસી બની અછી જલેબીયાં
ગલે ગગન ગાંઠિયે રખે મેવા રકેબિયાં
પ્રચૂરકે ગુલાબપાક પૂરવાસ પ્રવરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૬॥

મેસુબ ખૂબ મિષ્ટતા, સુ સ્વાદુ લાડુ સેવરા,
ખરે ગિરિષ્ટ ખાજલે, બિયાલ શ્રેષ્ઠ ઘેબરા;
પુનિત દૂધ પેંડકા, ગિરિષ્ટનંત દેંથરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે. ॥૭॥

બને અનૂપ બરફીયાં, પતાસ સકરપારીયાં,
વિવિધ સ્વાદ વેષ્ટિતા, સુગંધ સે સમારીયાં;
થિરા ખરા તળેલ ઠોર, ઓર નેક દૂસરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે. ॥૮॥

મૃદુ અનૂપ મરકિયાં, સુ, કોમળી સાબેણિયાં,
સુગંધ મિશ્ર સૂખડી, પુનિત સુત્રફેણિયાં;
તળેલ પાક ટોપરા, કલેવ સાકરે કરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે. ॥૯॥

સાટા ક્રિભાંત શોભિતા, પ્રસિચ તૂપ પોળિયાં,
રસાળ નર્મ રોટલી, બહૂ ઘ્રતેણુ બોળિયાં;
ભોજન નેક ભાત ભાત, ખાત પીરસે ખરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૧૦॥

રૂચી રૂચી સુલેત ગ્રાસ, હાસ જુક્ત હે રહે,
પુનીત નીર હેમ પાત્ર, દાસ પાસ લે રહે;
પુનિ પુનિ પિવંત શામ, વામ પ્રીત સેલરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૧૧॥

હવેજ ખૂબ ડારકે, ભુંજેલ ઘૃત ભુજ્યાં,
વિવિધ ભાત કા વડાં, રસીક શામ રજ્યાં;
પકેલ ઘી પકોડીયાં, ફ્રસાણુ નેક સરફરે,
જીમંતનાથ સમરાથ **સંતહાથ** સુંદરે.॥૧૨॥

ગરમ સ્વાદુ ગાંઠીઆ, કળી તળેલ આકરી,
પુરે હવેજ પૂડલે, વડી સુમીશ્ર પાકરી;

વિશાળ કે સુ કુલવડી, ચણા તળેલ ચરપરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૩॥

ટંકા સુવા તાંદુલજા, વિવિધ ભાંત ભાજીયાં,
વઘારકે લવંગસે, તળેલ ઘૃત તાજીયાં;
અળવી સુ પાન પાનલી, લુણી તળેલ લાલરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૪॥

સુનીલ ચીલ સુંદરા, પણુંજ કુંજ પત્તીયાં,
ગંભીર સ્વાદ ગોહલી, તળેલ ખૂબ તત્તિયાં;
નવીનકે નિલોતરી અનેક ભાંત ઈતરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૫॥

મુળા વિંતાક મોઘરી, વાલોળ ઘી વઘારીયાં,
રસાળહી રતાળુવાં, કે સુરણાં સમારીયાં;
ફળી નવીન ગ્વારકી ચોળાફળી અનુસરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૬॥

ભિંડી ડોડી દ્વિભાંતિકી, કંકોડ કે કારેલીયાં,
કાજુ નવિન કોચલાં, માસુક પાસ મેલિયાં;
ભડથ્થ શાક ચીભડાં, સિંચેલ ઘૃત શેલ રે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૭॥

નિરાટ સ્વાદુ નીલવા, તળેલ ખૂબ તૂરીયાં,
રસાળ નેક રાયતાં, કરે તળે કચૂરીયાં;
પ્રચૂર તિક્ષ પાપડે, કડી મથે દધી કરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૮॥

કેળાં કણુંક કુંભિયાં, બહુ વિધી બણાય કે,
ઘરે તળેલ દ્રધીયાં, ચુંકાર ઘૃત ચાય કે;

તમંકદાર તાજીયાં, ત્રકરિયાં તરે તરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૧૯॥

પ્રસિદ્ધ કે પ્રકાર કે, અચાર નેક આનકે,
રસાલ અંબરાયતી, અંબોલ બોલ ઠાનકે;
કાજુ આમેલ કેરિયાં, સથુલ મૂલ ગરમરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૦॥

અછાં અદ્રક આંથણા, કાજુ તળેલ કાચરી,
લિજંતદાંર લેંબુવાં, ઝચાં ધમંક આકરી;
વિવિધ કેર વાંસકે, સવાદ લેત સાદરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૧॥

તાજે ખારેક રાયતાં, કળી તળે કટેરિયાં
તિખી તમંક ચટણી, કેળાં સુ પકવ કેરિયાં,
મેવા મેરૂક માખણું, અનેક સ્વાદ અંતરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૨॥

અવલ્લદાલ ઉદંકી, ચણા ચોરા મટોરિયાં,
ખાસી ચડેલ ખીચડી, કસેલ ઘી કટોરિયાં,
વઘાર મુંગ જર્દવાન, તાન માન સત્વરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૩॥

સસૂત્ર અંબ સાલકે, બનાય ભાત ભાતસેં,
અનેક રંગ રંગકે, ખાસે પકાય ખાંતસે,
અપાર શાક ઉમદે, વિવિધ પાક વિસ્તરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૪॥

અનુપ દ્રધ આવટેલ, ઘોત મિસરી ધરી
ભોજનનેક ભાંતસે હસંત લેત શ્રી હરિ,
કરંત દાસ વાર વાર મનુવાર આદરે,
જીમંતનાથ સમહાથ સંતહાથ સુંદર.॥૨૫॥

સુ આચમન લેતશામ ખૂબ તૃપ્ત હોયકે,
નવિન નીર જમુનાં, પુનિત હસ્ત ધોયકે;
કરે *કુરલ્લા બહુ પ્રકાર, વક્ર અંબુજે વરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૬॥

અવલ્લલૂંગ એલચી, કાથો ચુનો સુપારિયાં,
બનાય પાન બીડીકા, સુ મુખવાસ ધારિયાં;
મહાપ્રસાદ લેતદાસ, ત્રાસ પાસ સોટરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૭॥

ચરચ્ચ અંગ ચંદનં, કરેસુ આડ કેસરે,
આરોપ કંઠ ફૂલમાળ, અગ્રબત્તિયાં ધરે;
ઉતાર દીપ આરતી, અહો કૃપાલ ઉચ્ચરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૮॥

અજબ્બ ખાટ ઊપરે, રસીક શામ રાજહી,
છબી સ્વરૂપ દેખકે, અનેક કામ લાજહી;
નિજ ગુલામ બ્રહ્માનંદ પાય આય કે પરે,
જીમંતનાથ સમરાથ સંતહાથ સુંદરે.॥૨૯॥

છપય

એવિ વિધ જમે અઘાય, બને ઘનશ્યામ બિરાજે,
પ્રતિદિન અધિક પ્રતાપ, છબી સુંદર અતિ છાજે;
હરખ મનોહર હાસ, દાસ ઉર ત્રાસ નિવારન,
પ્રફુલિત વદન પ્રકાશ, વિવિધ જન મોદ વધારન,
સજઅંગ વસન ભુષન સુભગ, વપુ નર ઘર જગ વીચરે,
એહિ છબી આય નિશદિન બસો, બ્રહ્માનંદ કે અંતરે.

ઇતિ છપનભોગ–મહાથાળ સંપૂર્ણ.

* કોગળા

ઇતિ શ્રી કેસરભક્ત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી દેવાનંદસ્વામી સંવાદે ચારણી કાવ્ય સાહિત્ય નામ પંચમોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।। ૫ ।।

*

શ્રીજી

અધ્યાય ૬ છઠો

શ્રી સુરત દિગ્વિજય

એક સમય શ્રીજી મહારાજે શ્રી **બ્રહ્માનંદ સ્વામીને** આજ્ઞા કરી કે તમો **સુરત** જાવ ત્યાં **મુનિબાવા** નામના મહાન વિદ્વાન મહાત્મા છે તેના પાસે રહીને તમો '**સિદ્ધાંત કૌમુદિ**' નો અભ્યાસ કરી વ્હેલા આવો.

ગુરૂ આજ્ઞા શિર ચડાવી સ્વામીએ **જેરામ બ્રહ્મચારી** આદિ ત્રણ ચાર સાધુઓ સાથે લઇને ભાવનગરથી વહાણમાં સુરત ગયા. સુરતમાં સત્સંગીઓએ કથાવાર્તા, કરવા એક નાનો ઓરડો (ખડકીબંધ) રાખેલો હતો તેમાં સ્વામી ઉતર્યા; અને ભાઇચંદ શેઠ આદિ હરિભક્તોને મુનિબાવાને મળવાની અને તેમના પાસે '**સિદ્ધાંત કૌમુદિ**' ભણવાની શ્રીજી આજ્ઞાની હકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળી સુરતના સર્વ સત્સંગીઓ કહેવા લાગ્યા કે, સ્વામી ! એ મુનિબાવા તો મહા સમર્થ વિદ્વાન '**ખટદર્શનાચાર્ય**' અને **વેદાંતાચાર્ય** છે; **વ્યાકરણ**ના તો તે મહાન પંડિત છે. તેણે આબુ પહાડમાં પચીસ વરસ રહી મૌનવ્રત પાળવાથી તેઓ મુનિબાવાના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. વળી વચન સિદ્ધ યોગી પુરુષ છે અને અહીંના નવાબ સાહેબના માનીતા પારસી (શહેર) કોટવાળ શ્રી અરદેશરના તો તે ગુરૂ છે. તેના વચનથી **અરદેશરજીને** ત્યાં પુત્ર જન્મ થતાં તેઓ **મુનિબાવાને** ભગવાન માની પૂજે છે. તેઓ ગામ બહાર રાજ્યમહેલ જેવા આશ્રમમાં રહે છે. ત્યાં સંસ્કૃત ભણવાની એક વિશાળ પાઠશાળા પણ છે; તેમાં વિદ્યાર્થીઓને અને સંન્યાસીઓને પોતે જાતે ભણાવે છે અને સાંજના પાંચ બજે દરરોજ પોતે **આશ્રમના વિશાળ ચોકમાં મોટા મંચ** ઉપર બેસી જાહેર વ્યાખ્યાન આપે છે. હિંદુ, મુસ્લિમ અને

તેના ધર્મગુરૂઓ પણ તે વ્યાખ્યાન સાંભળવા જાય છે-કોઇ કોઇ વખતે ખુદ **નવાબસાહેબ** અને અહીંની **બ્રિટીશ** કોઠીના એજન્ટ સાહેબો(યુરોપીયનો) પણ ત્યાં આવે છે, **સંસ્કૃતમાં,** ને **હિન્દીમાં ગુજરાતીમાં** વ્યાખ્યાન આપે છે, ધર્મના વાદવિવાદમાં કોઇ તેને આજ દિવસ સુધીમાં પહોંચેલ નથી. તેઓ વયોવૃદ્ધ એટલે એકસો વરસ ઉપરના હોવા છતાં આયુર્વેદના જ્ઞાનથી તેમજ યોગકળાથી એક જુવાન આદમીના જેવા દ્રઢ બાંધાવાળા શરીરના દેખાય છે. પ્રભાવશાળી પુરુષ છે. મંત્રો ઔષધિઓ આદિ અનેક કળાઓના તે નિપુણ છે **સુરતની** રાજા પ્રજાના તેઓ ગુરૂ તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવાથી મોટા મોટા અમીર ઉમરાવો, શ્રીમંતો. હિન્દુ મુસ્લીમો, જૈનો પારસીઓ, સહુ તેને પૂજે છે, સન્માને છે. તેઓ અદ્વૈતવાદી હોવાથી ઇશ્વરના સાકારપણાનું ખંડન કરે છે, 'કાઠીવાડમાં **જીવનમુક્તા** નામે ભગવાનનો અવતાર થયો છે,' એવું સાંભળ્યા પછી તો એ વિષે જાહેર સભામાં વખતો વખત બોલી બહુજ ચોખ્ખું ખંડન કરે છે કે. જીવન મુક્તાનો પંથ **એક પાખંડી પંથ** છે." વળી **સત્સંગીઓના** કપાળમાં તીલક ચાંદલા ભાળી તેમને વચન બાણ મારી **શ્રીજીના** અવતારની વાતને હસી કાઢે છે. ત્યારથી **અમો** કોઇપણ સત્સંગીઓ તેનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા જતા નથી. માટે તેના પાસે જવાથી કદી આપનું અપમાન થવાનો મોટો ભય રહે છે, કારણ કે આપ સ્વામિનારાયણના (જીવનમુક્તાના) સાધુ છો, તેવું તેના જાણવામાં આવતાં તુરત જ **શ્રીજી** મહારાજની નિંદા કરશે. અને તમોને અભ્યાસ પણ નહીં કરાવે તેથી આપ ત્યાં ન પધારો તો ઠીક. આપ કહો તો **એક** વિદ્વાન પંડિતને (શાસ્ત્રીને) અહીં તેડી લાવીએ, તે આપને જે કહેશે તેનો અભ્યાસ કરાવશે. આ સુરત **શહેરમાં** ઘણા ઘણા **કાશીના** ભણેલા વિદ્વાનો છે તેને અમો આપ માટે તેડી લાવીએ." સ્વામિએ સર્વ હકીકત સાંભળી કહ્યું કે, "ભલે આપણે સહુ એ વિષે વિચાર કરીને ગોઠવણ કરશું."

એકાદ બે દિવસ પ્રવાસનો થાક ઉતારી, વિચાર કરી, સ્વામિશ્રીએ એક દિવસ સાયંકાળના સમયે પોતે એક સંત સાથે લઇ પરમહંસ (સન્યાસી)ના વેશે સાંજની સભામાં **મુનિબાવાના** આશ્રમે ગયા. ત્યાં સત્સંગીઓના કહેવા મુજબ સઘળું નજરે જોયું, પછી જ્યાં સહુ સન્યાસીઓ બેઠા હતા ત્યાં તેના સાથે શ્રોતાજન તરીખે બેસી મુનિ બાવાનું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું. એવી રીતે ત્રણ ચાર દિવસો સુધી પોતે વ્યાખ્યાન સાંભળવા ગયા અને સભામાં આવતી જતી વખતે મુનિબાવાની સમીપે જઇ તેને નમસ્કાર કરતા હતા તેથી મુનિબાવો કોઇ પરદેશી સ્વામિ છે, તેમ જાણી પોતે પણ સામો નમસ્કાર કરતા હતા.

ચોથે દિવસે શ્રવણ પુરૂ થયા પછી સહુ શ્રોતા વર્ગને જવા દઇ સ્વામિ શ્રી મુનિ બાવાને મળ્યા, તે વખતે તેણે વતન વગેરેનું પૂછતાં સ્વામિએ હિન્દીમાં કહ્યું કે "આ શરીરનો જન્મ મરૂભૂમિ આબુ ડુંગરની તળેટીમાં ખાણગામમાં થયો છે, આબુ, દ્વારિકા, સોમનાથ, રૈવતાચળ વગેરે તીર્થાટન કરી અહીં આવું છું. થોડું સંસ્કૃત જાણું છું ભાષા કાવ્યોનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરેલ છે, પરંતુ વિશેષ સંસ્કૃત જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા છે. આપશ્રીની પાઠશાળામાં આજ્ઞા આપો તો ગામમાં રહી ભિક્ષાવૃત્તિ કરી આપશ્રી પાસે અનુકુળ સમયે પાઠ લેવા આવું" સ્વામિનો મનમોહક ચ્હેરો, નમ્રતા વિનયવાન અને મિલનસાર સાધુવૃત્તિની પ્રકૃતિ જોઈ મુનિબાવે અભ્યાસ કરાવવાની 'હા' પાડી. એટલે સ્વામિ કહે કે, "હું સ્વયં પાકી હોવાથી સવારે ભિક્ષાવૃત્તિથી કાચું સિધું લાવીને પકાવીને એક વખત ભોજન કરૂ છું. તેથી વખત નહીં મળતાં જો બપોર પછી સાંજના વખતે પાઠ આપો તો મને વધારે અનુકુળ થશે, અને મને આપના શ્રવણનો પણ લાભ મળશે. તે સાંભળી મુનિબાવો કહે કે, "અચ્છા, ઐસા હિ કરો, મને પચીસ વર્ષ આબુ કે પહાડ પર રહી ઈસકી તલેટી કે સબ ગામો ઔર શિરોહી સબ દેખા હૈ. ખાનગામ ચારનોકા હૈ હમને સબ દેખા હૈ." વગેરે વગેરે.

બીજે દિવસે સાંજના ત્રણેક બજે સ્નાન કરીને *પુસ્તકો લઇને એક સાધુ સાથે સ્વામી મુનિબાવાને આશ્રમે ગયા. સ્વામી તો એક વખત જે પાઠ લેતા તે તેમને કંઠે તરતજ થઈ જતો; તેથી બીજા વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે એકેક પાઠ લેતા ત્યારે સ્વામી મુનિબાવા પાસેથી કૌમુદ્દિ, કાવ્ય અને ન્યાય એ ત્રણના પાઠો એકડા લેતા; અને તે સર્વ પાઠો બીજે દિવસે કંઠે કરી બોલી બતાવતા, તેઓની આવી ઘણીજ વિશાળ બુદ્ધિ, યાદશકિત, તર્કશકિત અને શીઘ્રશકિત ઉપરાંત રમુજી સ્વભાવ, સાહિત્ય, સંગીતકળા હાજરજવાબી વગેરેનો જેમ જેમ પરિચય મુનિબાવાને થતો ગયો તેમ તેમ મુનિબાવા સ્વામી ઉપર ઘણાજ પ્રસન્ન રહેવા લાગ્યા. થોડા એક દિવસો જતાં સ્વામીની ઉત્તમ રીતિ નીતિ અખંડ બાળબ્રહ્મચર્ય અને વિદ્વતા ઉપર મુનિબાવાનું વિશેષ આકર્ષણ થતાં, અને તેઓ પોતે હવે ઘણાજ વૃદ્ધ થવાથી પોતાના આશ્રમની ગાદીનો વહીવટ સ્વામીને સોંપી દેવા અને એ આશ્રમમાં જ કાયમ તેઓને ત્યાં રાખી લેવાની મનમાં ઉમેદ રાખીને કૌમુદ્દિ વગેરે ગ્રંથોનો ખૂબજ પ્રેમથી

*બપોર પછી સ્વામી સ્નાન કરીને જતા હોવાથી સાંપ્રદાયિક તિલ્લક ચાંદલો હોય નહીં તેથી મુનિબાવાને કે કોઇ બીજાઓને આ સ્વામી સંપ્રદાયના છે, તેવું જાણવામાં આવતું નહીં. દરરોજ એજ વખતે જવાનું રાખેલ હતું.

અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. એ રીતે એક બે માસના સહવાસથી મુનિબાવાના મન ઉપર સ્વામીએ સંપૂર્ણ જીત મેળવી લીધી.

એકાદ બે વખત મુનિબાવાની અસ્વસ્થ તબીયતના કારણે મુનિબાવાના આજ્ઞાથી એ આશ્રમના મહંત મંચ ઉપરથી સ્વામીએ વ્યાખ્યાનો પણ કરેલાં તેથી સુરતની જનતા પણ સ્વામીને ઘણીજ ચાહવા લાગી અને આવા ધન સ્ત્રીના ત્યાગી, વિદ્વાન પુરૂષ મુંનિબાવાની ગાદીના વારસ માટે યોગ્ય છે; તેમ શ્રોતાજનો પણ બોલવા લાગ્યા. તેમજ મુનિબાવો પણ ભર માનવ મેદનીમાં સ્વામીશ્રીની અદ્‌ભૂત શકિતનાં વખતો વખત વખાણ કરવા લાગ્યા; એટલું જ નહિ, પણ મારા સ્થાનને લાયક મારા સ્થાનને દીપાવે એવા મારા તમામ વિદ્વાન વિદ્યાર્થીઓ અને ત્યાગી પુરૂષોમાં આ એક જ બ્રહ્મમુનિ (બ્રહ્માનંદજી) જ લાયક છે, એમ કહી સંતોષ જણાવવા લાગ્યા; અને તેથી દિન પ્રતિદિન સ્વામી તરફ વધુને વધુ તેમનું મન ઢળવા લાગ્યું.

મુનિબાવાને સત્સંગાં લાવ્યા

એક સમય સ્વામી સાથે મુંનિબાવાને **"બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા"** એ સુત્ર ઉપર ચર્ચા થતાં સ્વામીએ જીવ, ઇશ્વર, માયા, બ્રહ્મ. અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપોને શ્રીજી થકી સમજ્યા હતા તેમ ભિન્ન ભિન્ન કરી બતાવી, આ જગત સઘળું માયામય છે. અને માયિક જગતમાં રહેતા જીવો ભલે તે કહી અનેક સિદ્ધિને પામી ઇશ્વર જેવા એશ્વર્યવાન જણાતા હોય તો પણ પ્રગટ ભગવાનના સબંધ વિનાના એ બધા માયાના દાસ છે. તેમ કહી નીચેના સ્વરચિત પાંચ છપય છંદો મુનિબાવાને સંભળાવ્યા.

માયા-પંચક-છપય છંદ

કોઉ કરત અપવાસ, કોઉક અન ખાત અલૂના
કોઉ ખાત ફલ કંદ, કોઉ બોલત કોઉ મૂંના
કોઉ ટાઢે તપ કરત, કોઉક ઉંધે શિર ઝુલે,
મનકતકું સત્ય માન, મોક્ષ મારગસે ભૂલે,
વાસના હૃદય ત્યાગે વિના, વિફલ કરત વનવાસ હૈ,
કહે બ્રહ્મમુંનિ હરિપ્રગટ બિન, સબ માયા કે દાસ હૈ,

જડિયા બુટિ જોય, કોઇ ફીમિયા બનાવે.
કાહુકે વશ વીર, કોઉ સમશાન જગાવે
કોઉક નાગા ફિરત, કોઉક તાપત નિત ધુનિ,
કોઉક મનકી કહત, કોઉ કહે હુઇ રૂ હૂની,

ધરિ ભેખ ભેદ પાયે બિના, મરત ભૂખ અરૂ પ્યાસ હૈ ॥
કહે બ્રહ્મમુનિ હરિપ્રગટ બિન, સબ માયા કે દાસ હૈ ॥૨॥

અગ્રી, ગજિ, કરત, ઘોર કોઉ હોત અઘોરી,
કોઉક વાચા સિદ્ધ, દેત ધન, છોરા, છોરી;
કોઉક કરત જલ સેન, કોઉક પાવક મહિ પેસે,
કોઉક પીવત પૌન; ગુફા ગિરિવર મહિં બૈસે;

પેસંત કોઉક પાતાલમહિં, ઉડત કોઉ આકાશ હૈં ॥
કહે બ્રહ્મમુનિ હરિપ્રગટ બિન, સબ માયા કે દાસ હૈં ॥૩॥

કરત સરોદાકૂટ, કાળ કષ્ટનકું બાધે,
ઇંડા પિંગલા આદિ, પંચ ભૂતન સ્વર સાધે;
અતક જીવાવત કોય, કોય વિદ્યા સબ જાને;
નિકટ દિખાવત દૂર, દૂરકું નિકટહિ આને;

નવનિધિ અરૂ અષ્ટ હી સિધિ, રહત નિરંતર પાસ હૈ ॥
કહે બ્રહ્મમુનિ હરિપ્રગટ બિન, સબ માયા કે દાસ હૈ ॥૪॥

કરામાત કોઉ કરત, કોઉક જગસિદ્ધ કહાવે,
કોઉક સાધત કલ્પ, જરણ જોબન દરશાવે;
કોઉ હિમાલય ગલત, કોઉક ગિરિવર તેં ગિરહી,
કોઉક કાશી જાય, ધરિ કરવત શિર મરહી;

મુખ ચાર વેદ અરૂ શાસ્ત્ર ખટ, અહો નિશ રખત અધ્યાસ હૈ ॥
કહે બ્રહ્મમુનિ હરિપ્રગટ બિન. સબ માયા કે દાસ હૈ ॥૫॥

વાંચક ! મુનિબાવે ઉપરના છંદોમાં કહ્યા મુજબ અલુણું જમી, મૌન સાધેલ હતું; આબુ જેવા અદ્રિમાં રહી તપ કરી, અનેક જડીબુટીઓ જાણી હતી; અને કિમીયો પણ કરી જાણતા; થઇ થવાની પણ કહી દેતા; અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ કર્યો હતો; વચન સિદ્ધિ વડે અનેકને ધનવાન, પુત્રવાન બનાવેલા હતા; જળાસન અને અગ્નિઆસન (પંચ ધૂણી) તાપેલ હતાં, અને સ્વરોદય જ્ઞાન તો સંપૂર્ણ સિધ્ધ હોવાથી પંચભૂતના સ્વરોને પીછાનતા હતા. તેના આશ્રમમાં

માણસોને અન્નવસ્ત્રો મળતા એમ ત્યાં અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિદ્ધિ હાજર રહેતી. પોતે કાયાકલ્પ કરી જીર્ણ અવસ્થાને તજી સદા યુવાન જેવા જણાતા તેમજ ચારવેદ ખટશાસ્ત્રો વગેરેનો અહર્નિશ આશ્રમમાં અભ્યાસ થયા કરતો આમ સર્વ વિદ્યાના વારિધિ હતા, સંપૂર્ણ ગુરુપદને લાયક હતા. માત્ર નિરાકાર બ્રહ્મની ઉપવાસના રૂપી ઢાંકણુ હૃદયના પ્રકાશને ઢાંકી રહેલ હતું. શ્રીજી વચનામૃતમાં કહે છે કે, "જેના પાસે એક શ્લોક શિખ્યા હોઇએ તેનો ઉપકાર કદીએ ભુલવો નહીં." તેથી સદગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી મુનિબાવા પાસેથી કૌમુદિ વગેરે ભણ્યા હોવાથી ગુરૂદક્ષિણામાં 'પંચામૃત' જેવા ઉપરના પાંચ છપય છંદો મુનિબાવાને ભેટ ધરે છે. 'પરમાણાના ડગલા' જેવા પાંચે છપયમાં વર્ણવેલ વસ્તુ મુનિબાવાને બરાબર બંધ બેસતી થઇ ગઇ. સ્વામીરચિત એ છપય કાવ્યો સાંભળી એકાગ્ર વૃત્તિથી વિચારી. પોતે સંપૂર્ણ બુદ્ધિશાળી યોગભ્રષ્ટ આત્મા હોવાથી, તેઓ તરતજ તે સઘળું સમજી જતાં. અંતર આત્મામાં વિચાર કરતાં જણાયું કે, "જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ પ્રગટ ભગવાનને મળ્યા વિના થાવું મુશ્કેલ છે. સિદ્ધાઈ મળવાથી કે અનેક વિદ્યા સંપાદન કરવાથી જગતમાં કીર્તિ વધે છે. તેમ માયાનું બંધન પણ વિશેષ વધતું જાય છે, પરંતુ આ કળીયુગમાં પ્રગટ ભગવાન હવે ક્યાંથી મળે?

સ્વામીશ્રીએ પ્રથમ તો "યદાયદા હિ ધર્મસ્ય" "પરિત્રાણાય સાધુનાં" વગેરે ગીતાવાક્યો અને શ્રુતિ સ્મૃતિનાં અનેક પ્રમાણોથી ઇશ્વર પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરે છે. તેવી માન્યતા, અભ્યાસ કરતાં કરતાં પ્રસંગોપાત ચર્ચાઓ થતાં, મુનિબાવાને કરાવી હતી. એ હૃદય બીજ ઉપર છપય છંદોરૂપી જળસિંચન થતાં પ્રગટ ભગવાનને મળવાની આકાંક્ષારૂપી અંકુરો ફુટી નીકળ્યા. તેમના તપોબળે કે પૂર્વના બલિષ્ટ મહાન સંસ્કારોથી પ્રગટ ભગવાનને મેળવવા મુનિમહારાજને તાલાવેલી લાગી, તેથી તેઓ સ્વામીને કહેવા લાગ્યા કે. "બ્રહ્મમુનિ! પ્રગટ ભગવાન આ પૃથ્વી ઉપર હવે મારી ઉત્તરાઅવસ્થામાં મને ક્યાંથી મળે? એ દિશામાં મેં પ્રથમ પ્રયાસ ન કર્યો, તેનો મને હવે ઘણોજ પસ્તાવો થાય છે. આ અવતાર તો હું એકસો વર્ષ જીવ્યો, છતાં એળે જ ગયો, દશ દાયકાઓની ઉંમરમાં હું જે ન્હોતો જાણી શક્યો તે માત્ર ત્રણ માસમાં જ તમારા સત્સંગ સમાગમથી જાણી શક્યો છું. પણ હવે શું ઉપાય? એમ કહી ઉદાસી થયા. સ્વામીએ તે વખતે નિધડક થઈ મુનિબાવાને કહ્યું કે મુનિમહારાજ! આ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ ભગવાન અને તેના સંતો

માણસોને અન્નવસ્ત્રો મળતાં એમ ત્યાં અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિદ્ધિ હાજર રહેતી. પોતે કાયાકલ્પ કરી જીર્ણ અવસ્થાને તજી સદા યુવાન જેવા જણાતા તેમજ ચારવેદ ખટશાસ્ત્રો વગેરેનો અહર્નિશ આશ્રમમાં અભ્યાસ થયા કરતો આમ સર્વ વિદ્યાના વારિધિ હતા, સંપૂર્ણ ગુરુપદને લાયક હતા. માત્ર નિરાકાર બ્રહ્મની ઉપવાસના રૂપી ઢાંકણ હૃદયના પ્રકાશને ઢાંકી રહેલ હતું. શ્રીજી વચનામૃતમાં કહે છે કે, "જેના પાસે એક શ્લોક શિખ્યા હોઇએ તેનો ઉપકાર કદીએ ભુલવો નહીં." તેથી સદગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી મુનિબાવા પાસેથી કૌમુદિ વગેરે ભણ્યા હોવાથી ગુરૂદક્ષિણામાં 'પંચામૃત' જેવા ઉપરના પાંચ છપય છંદો મુનિબાવાને ભેટ ધરે છે. 'પરમાણાના ડગલા' જેવા પાંચે છપયમાં વર્ણવેલ વસ્તુ મુનિબાવાને બરાબર બંધ બેસતી થઇ ગઇ. સ્વામીરચિત એ છપય કાવ્યો સાંભળી એકાગ્ર વૃત્તિથી વિચારી. પોતે સંપૂર્ણ બુદ્ધિશાળી યોગભ્રષ્ટ આત્મા હોવાથી, તેઓ તરતજ તે સઘળું સમજી જતાં. અંતર આત્મામાં વિચાર કરતાં જણાયું કે, "જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ પ્રગટ ભગવાનને મળ્યા વિના થાવું મુશ્કેલ છે. સિદ્ધાઇ મળવાથી કે અનેક વિદ્યા સંપાદન કરવાથી જગતમાં કીર્તિ વધે છે. તેમ માયાનું બંધન પણ વિશેષ વધતું જાય છે, પરંતુ આ કળીયુગમાં પ્રગટ ભગવાન હવે ક્યાંથી મળે?

સ્વામીશ્રીએ પ્રથમ તો "યદાયદા હિ ધર્મસ્ય" "પરિત્રાણાય સાધુનાં" વગેરે ગીતાવાકયો અને શ્રુતિ સ્મૃતિનાં અનેક પ્રમાણોથી ઇશ્વર પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરે છે. તેવી માન્યતા, અભ્યાસ કરતાં કરતાં પ્રસંગોપાત ચર્ચાઓ થતાં, મુનિબાવાને કરાવી હતી. એ હૃદય બીજ ઉપર છપય છંદોરૂપી જળસિંચન થતાં પ્રગટ ભગવાનને મળવાની આકાંક્ષારૂપી અંકુરો ફુગી નીકળ્યા. તેમના તપોબળે કે પૂર્વના બલિષ્ટ મહાન સંસ્કારોથી પ્રગટ ભગવાનને મેળવવા મુનિમહારાજને તાલાવેલી લાગી, તેથી તેઓ સ્વામીને કહેવા લાગ્યા કે. "બ્રહ્મમુનિ! પ્રગટ ભગવાન આ પૃથ્વી ઉપર હવે મારી ઉત્તરાઅવસ્થામાં મને ક્યાંથી મળે? એ દિશામાં મેં પ્રથમ પ્રયાસ ન કર્યો, તેનો મને હવે ઘણોજ પસ્તાવો થાય છે. આ અવતાર તો હું એકસો વર્ષ જીવ્યો, છતાં એળે જ ગયો, દશ દાયકાઓની ઉંમરમાં હું જે ન્હોતો જાણી શકયો તે માત્ર ત્રણ માસમાં જ તમારા સત્સંગ સમાગમથી જાણી શકયો છું. પણ હવે શું ઉપાય? એમ કહી ઉદાસી થયા. સ્વામીએ તે વખતે નિધડક થઈ મુનિબાવાને કહ્યું કે મુનિમહારાજ! આ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ ભગવાન અને તેના સંતો

કાયમ વિચરે જ છે. પણ તેને ઓળખવા જોઇએ. એ ભગવાન કેવા છે? જન્મ ધરતે થકે પણ અજન્મા છે. અને દેહને મુકતે થકે પણ અજર અમર છે. નિરંજન છે; કહેતાં માયાના અંજન થકી રહિત છે, ને મુર્તિમાન છે, સ્વપ્રકાશી છે, પરબ્રહ્મ છે, અક્ષરાતીત છે, અને અનંત કોટી બ્રહ્માંડના આધાર છે. એને મનુષ્યદેહ જે ધરવું અને મુકવું તે તો નટવાની પેઠે ઇન્દ્રજાળ સરખું છે. એ અનંત કોટી અક્ષરાદિ મુકતના નિયંતા છે, અને તે સર્વના સ્વામી (ધણી–માલિક)છે તેઓ હાલમાં કાઠીઆવાડ (સૌરાષ્ટ્ર)માં "સ્વામિનારાયણ-' સહજાનંદસ્વામિ–નારાયણમુનિ-જીવન મુકતા" વગેરે નામોથી ઓળખાય છે. એ સાક્ષાત પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ અવતાર ધારણ કરી ગઢડા ગામે બિરાજે છે અને તેમનો જ હું શિષ્ય છું, એ પ્રગટ ભગવાનની આજ્ઞાથી જ હું અહીં આપના પાસે અભ્યાસ કરવા આવ્યો છું.

વાંચક! ઉપરનું વિવેચન થતાંમાંતો શ્રીજી મહારાજે તે મુનિબાવા ઉપર કૃપા કરી પોતાનું પુરુષોત્તમપણું બતાવવાને એ ઓરડામાં દિવ્ય તેજનો પ્રકાશ (શીતળ શાંત છે. કે તેજની ઉપમા નવ દેવાય, તેવું તેજ) રેલાવી દીધો મુનિબાવાને સ્વામિનારાયણ નામ સાંભળતાં અલૌકિક ઐશ્વર્ય જણાતાં હૃદયમાં ટાઢું થયું અને આખી જીંદગીમાં ન અનુભવેલો આનંદ અનુભવવા લાગ્યા, એ બ્રહ્મતેજમાં એ પ્રગટ પ્રભુની મૂર્તિ કેવી હશે! વગેરે હકીકત જાણવા પ્રગટ ભગવાનની મુર્તિની, લીલાની, તેમજ મહિમાની વાતો સ્વામી પાસે દરરોજ કરાવવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રીનો કૌમુદિ વગેરે અભ્યાસ પૂર્ણ થવા આવ્યો ત્યાં મુનિબાવાને પણ પ્રગટ ભગાનની પીછાણનો અભ્યાસ પુર્ણ થયો,

આજે ગુરૂપૂર્ણિમાનો મહાન પર્વણીનો દિવસ હોઈ હજારોની માનવ મેદની મુનિબાવાનાઆશ્રમમાં ગુરુપુજન માટે એકઠી થઈ હતી. તે સાથે અનેક સંન્યાસીઓ, વૈરાગીઓ, જંગમના સાધુઓ, જતીઓ, ફકીરો, પંડિતો, જોગીઓ, ભકતો, રાજ્યના અમીર ઉમરાવો, (અરદેશર કોટવાળ વગેરે) શ્રીમંતો અને અન્ય વર્ણો, "ખટદર્શનાચાર્ય" (મુનિબાવા)ના આશ્રમમાં આજે મુનિબાવા જેવા ધર્મ ધુરંધર મહાત્માના દર્શન પુજન અર્ચન માટે આવી મળ્યા હતા.

આજે બ્રહ્મમુનિને શ્રીજી આજ્ઞાનું પાલન કરીને શ્રીજી સિદ્ધાંતોને સુરતના તાપી કિનારે રેલાવવો હતો. તેથી પોતે કોણ છે? કોના શિષ્ય છે? અને જગતમાં હાલના (વર્તમાન કાળમાં) ખટદર્શનીઓ કેવા છે? તેનો

ઉધાડો ઇતિહાસ સત્યવકતા રૂપે વર્ણવવો હતો, સાત આઠ માસથી શ્રીજીના દર્શનનો વિયોગ હૃદયમાં સાલતો. હતો. તેમજ આશ્રમમાં રહ્યા ત્યાં સુધી બગાસું ખાતા કે છીંક ખાતાં 'સ્વામિનારાયણ' શબ્દ મનમાં જ બોલવો પડતો હતો. આજે પ્રસિદ્ધ થઈને સહજાનંદસ્વામીના નામનો વિજયધ્વજ મુનિબાવા અને અરદેશર આદિ અન્ય મુમુક્ષુઓના હૃદયમાં રોપવો હતો. ઉપરના કારણથી પોતે એ સત્ય હકીકત કહી સમજાવી ચારણી સાહિત્યનો એક 'ત્રિભંગી છંદ–ખટદર્શન' વિષેનો રચેલો હતો. તે આ સભામાં સંભળાવીને સ્વામિનારાયણના એક સાચા ધર્મ પ્રચારક સાધુ તરીકે (સદ્‌ગુરૂના બંદા સત્યવકતા હોય છે તેમ) પ્રસિદ્ધ થવું હતું.

મુનિબાવાના વ્યાખ્યાન પછી તેમની સંમતિ મેળવી સ્વામીશ્રીએ સભામાં વ્યાખ્યાન કરવા મુનિબાવાની બાજુમાં મંચ ઉપર પધારતાં સર્વ સભાજનો પણ સ્વામીની અમૃતવાણી સાંભળવાને ઉત્સુક હોઇ હર્ષાવેશમાં આવી જઇ જયઘોષ કરવા લાગ્યા.

સ્વામીએ પ્રથમ તો પોતાની મનોરંજક શૈલીથી કેટલાંએક ઉપદેશી કાવ્યો વગેરે સંભળાવ્યાં. પછી કહ્યું કે, "આ જગતના કેટલાએક પામર જીવો પાખંડપાશમાં સપડાઈ ગયા છે; તેથી તેઓને સત્ય હકીકત સમજાવવા આ કળીકાળના ખટદર્શન વિષેનું એક ભાષા કાવ્યનું નવિન કાવ્ય આજ તમોને સંભળાવું છું, તે આપ સહુ શાન્તિથી સાંભળજો અને કોઇને તે વિષે કંઇ ચર્ચા કરવી હોય તો તે કાવ્ય પુરૂ થયે ખુશીથી મારા સાથે ચર્ચા કરજો હું મારી યથા બુદ્ધિ ઉત્તર આપીશ" એમ કહી નીચેનો ત્રિભંગીછંદ પોતાના બુલંદ સ્વરથી અને ચારણી શૈલીથી લલકાર્યો અને સભા સર્વ એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળવા લાગી.

ખટ દર્શન વિષે છંદ

દોહા

દેખ્યા સબ દુનિયાનમેં, ખટ દર્શન કુ ખોજ
વર્ણાશ્રમ વેવાર કે, સબ ડોલત લે બોજ ॥ ૧ ॥

અર્થ–બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે બધી દુનિયામાં છ દર્શનને મેં ખોળી જોયાં. પણ તે સર્વે પોતપોતાના વર્ણના અને આશ્રમના વહેવારનો ભાર ઉપાડીને ભમે છે.

૧ ૨ ૩ ૪
પંડિત, સન્યાસી પ્રસિદ્ધ, જોગી જંગમ જાણ
૫ ૬
શેખભકત એરૂ સેવડા, સબમેં ખેંચા તાન ॥ ૨ ॥

અર્થ—પંડિતો (બ્રાહ્મણો) સંન્યાસીઓ, જોગી, કાનકટા બાવાઓ, જંગમ જે શિવના ઉપાસક; ઘંટા બજાવતા ફરે છે તે, શેખ ભકત, એટલે ફકીર અને સેવડા એટલે જૈનોના ગોરજી, વગેરે એ સર્વેમાં તાણખેંચ રહી છે; મતલબ કે તે સર્વે પોતપોતાનો મત ખેંચે છે.

ત્રીભંગી છંદ

ભટ વેદ પઢંદા, સંધ્યાવંદા, કર્મનકૂંદા, ઉઝંદા,
ઓંકાર જપંદા, મુન્ય રહંદા, અંતરમંદા મુંઝંદા;
પુનિ કથા કહંદા, લોક ઠગંદા, વિકળ ફિરંદા, વર્તંદા;
સદ્‌ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબહંદા. ॥ ૧ ॥

સન્યાસ સહુતા, ખિનન થરૂતા, ફિરત વગૂતા જગખૂતા,
માયાકે પૂતા, નગન રહૂતા, ધરત વિભૂતા ધનધૂતા;
ભૈરવ અરૂ ભૂતા, જપત સંજૂતા, રંડીરૂતા, ન તરંદા,
સદ્‌ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબહંદા. ॥ ૨ ॥

જગકાવતજોગી, સબવિધીભોગી, અતરરોગી, અઘઓઘી
મદ, માંસ ભખોગી, ભૂત જપોગી, લજ્યાખોગી, કામોઘી;
તનકાન ફટોગી, બેશુધ્ધ હોગી, ફરતહે પૂંગી ફૂકંદા,
સદ્‌ગુરુ કા બંદા: બ્રહ્માનંદા. સાચ કહંદા, સબહંદા. ॥ ૩ ॥

અરૂ જંગમ કહાવે. લિંગ લટકાવે, ઘંટ બજાવે, શિવગાવે,
પૂનિ ભીખ મંગાવે, પૈસા પાવે, ત્રપત ન આવે, તનતાવે;
ફિર શ્વાન ભસાવે, લોક હસાવે, ભેખ લજાવે ભરમંદા,
સદ્‌ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચા કહંદા, સબહંદા ॥ ૪ ॥

અરૂ ફકિરા ફરતા, કલમા પરતા, અંતર જરતા નહિં ઠરતા,
જીવનકું મરતા, શંક ન ધરતા, જાહેર કરતા નહિં ડરતા;
બોલત બરબરતા, કંઠ હુંકરતા, પછીમ ધરતા ધૂમંદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબહંદા ॥૫॥

આખત અરિહંતા, જંતા જંતા, કર્મ કથંતા ભરમંતા,
વિષયે વરતંતા, કંચન કાંતા, અંતર શાંતા, નહિં અંતા;
અરૂ કર્મ કરંતા, નહિં ડર પંતા, નહિં ભગવંતા ઉચરંદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબહંદા. ॥૬॥

કહાવત વૈરાગી, લુબધા લાગી, અંતર આગી ત્રિયરાગી,
જવાલા વિષ જાગી માયા પાગી, અકલ વિકાગી નિરભાગી;
બાંધત ધરબાગી, લજ્યા ત્યાગી, ધન અરૂ ઢોંગી ધારંદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબ હંદા; ॥૭॥

ભગતી કે ભગલા. બાત ન ફગલા, અંતર દગલા, વિષ ઢગલા,
દેખત ટગટગલા, ડોલત નગલા, થિર ઠવ પગલા જગ ઠગલા,
બાહેર ગતિ બગલા, અંતર કગલા, વાકા સંગલા છાડંદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા, સબ હંદા ॥૮॥

ગલ ધારત માલા, અંતર કાલા, વિષે બિહાલા ચિત ચાલા,
મજબૂત મસાલા તૃપ્ત રસાલા, ઠાકુર થાલા પંડપાલા;
મન ક્રોધ કરાલા, જરત જંજાલા, અંતર ટાલા મુરઝંદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા સાચ કહંદા, સબ હંદા ॥૯॥

વૈરાગાં ઝંડી, દેખત ભંડી, આતમખંડી, કર્મકંડી,
ઉર જડતા ઉંડી, મમતા મંડી, ડીલાંટુંડી, પાખંડી;
રાખત ઘર રંડી, સબવિધી છંડી, પથરાપીંડી પૂંજદા,
સદ્ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા સબ હંદા; ॥૧૦॥

નાવત જલનીકા, ધારત ટીકા. ગલ કંઠીકા તુલસીકા,
અરૂ મીઠા જીહકા, કપટી હિયકા, નાહિન ઠીકા મુરધીકા;
બાના હરજીકા, બિકલ બિલ્લીકા, કિકર ત્રિયકા વિષકંદા,
સદ્‌ગુરૂકા બંદા, બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા સબહંદા. ॥૧૧॥

ભેખનકે ધારી સબમેં ઉવારી અંતર ભારી અહંકારી,
બોલત મુખ ગારી, રાખન નારી, માયા યારી, વ્યાપારી;
જબ મંગલકારી, ગુરૂ મિલ્યારી (તબ) ભ્રમના ટારી, જગફંદા,
સદ્‌ગુરૂકા બંદા બ્રહ્માનંદા, સાચ કહંદા સબહંદા. ॥૧૨॥

॥ છપય ॥

ગુરૂ પૂરન અદ્વૈત, મિલે જબ ભર્મ મિટાયે,
ગુણાતીત દે જ્ઞાન, અસત અગ્યાન નસાયે;
કરૂણા સિંધુ કૃપાલ, હાથ જબ શિર પર દીનો,
કાળ વ્યાલ વિકાલ તાહિંસેં નિર્ભય કીનો;
સંસાર વિઘન સબ મેટકે, પાર કિયા ભવ ફંદસે,
કહે બ્રહ્માનંદ મમતા ટરી, સદ્‌ગુરૂ સહજાનંદસે.॥૧॥

અર્થ–બ્રાહ્મણો વેદ ભણે છે. સંધ્યા વંદન કરે છે, અને કર્મની જાળમાં લટકી રહે છે. કોઇતો ઓંકાર જપે છે, અને મૌન રહે છે. પણ તે મૂરખ અંતઃકરણમાં મુંઝાય છે. વળી કથા મહીને લોકોને ઠગે છે, અને વૃત્તિ એટલે આજીવિકાને વાસ્તે ગાંડા જેવા થઇને ફરે છે સદ્‌ગુરૂનો બંદો **બ્રહ્માનંદ** સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૧)

સન્યાસીઓ જે હોય છે તેનાં મન ક્ષણમાત્ર સ્થિરતા પામતા નથી, અને તે જગત રૂપી કાદવમાં ખૂંચી જઇને વગોવાતા ફરે છે. તેઓ નાગા રહે છે, પણ માયાના પુત્ર છે. અને વિભૂતિ ધરે છે પણ ધનનાં ધુતારા જ છે ભૈરવ અને ભૂતમાં મંત્રો ભેળાં જપે છે, અને રાંડની (રતિ) પ્રીતિને તરી શકતા નથી. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદસર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૨)

જગતમાં જે જોગી કહેવાય છે . તેઓ સર્વ પ્રકારના ભોગી હોય છે. એનાં અંતઃહકરણ વિષયાદિકનાં રોગી, અને પાપના (ઓઘ) ઢગલા જેવાં હોય

છે. મદિરા અને માંસનો ભક્ષ કરે છે, અને ભુતનો જપ કરે છે, અને લાજખોઈ નાખે છે. તેમજ કામના ઢગલા છે. શરીરે કાન ફડાવે છે. અને બેભાન થઇ શીંગડી ફુંકતા ફરે છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદસ્વામી સર્વની સાચે સાંચી વાત કહે છે. (૩)

જે જંગમ કહેવાય છે ને પોતાના માથા ઉપર શિવનાં લિંગ લટકાવે છે, ઘંટ બજાવીને શિવના ગુણ ગાય છે. વળી ભીખ માંગે છે, પૈસા પામે છે. તોપણ તૃપ્તિ થતી નથી. તેથી શરીરને તપાવે છે, વરતીમાં ફરીને કુતરાં ભસાવે છે. લોકોને હસાવે છે. અને તે પોતે ભરમાએલા પોતાના ભેખને લજાવે છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહેછે (૪)

ફકીરો ફરે છે, તે કલમો ભણે છે; પણ તેમનાં અંતઃકરણ બળતાં હોય છે, પણ ઠરતાં નથી. અને જીવડા મારતાં શંકા ધરતા નથી. જેમ હર એટલે શિવ સંહાર કરે, તેમ સંહાર કરતા બીતા નથી. (જુહર એટલે વ્યભિચાર કરતાં પણ ડરતા નથી) અને કંઠ ઘોઘરો કરીને બબડતા બોલે છે, અને પશ્ચિમ દિશાએ માથુ ધરીને ધુમે છે, અર્થાત પશ્ચિમ દિશાને નમે છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૫)

જતિઓ અરિહંત, અરિહંત એમ બોલે છે; તથા અરે જંતુ મરશે અરે જંતુ મરશે, એમ પણ કહે છે, અને કર્મની મુખ્ય વાત કહીને લોકોને ભરમાવે છે, પંચ વિષયમાં વર્તે છે; તથા સોનું અને સ્ત્રીથી અંતઃકરણમાં શાન્તિ પામતા નથી. તેમજ ભગવાનનું નામ ઉચ્ચારતા (બોલતા) નથી. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૬)

વળી કેટલાક વૈરાગીઓ કહેવાય છે પણ તેમને લોભ લાગેલો હોય છે. અને સ્ત્રીઓ ઉપર પ્રીતિવાળા હોય છે, તેથી તેમના અંતઃકરમાં કામની આગ સળગતી હોય છે. તેમને પંચ વિષયની ઝાળ લાગેલી અને માયામાં ભીંજાયેલ હોવાથી. તે અભાગીઆઓની અકલ વેચાઇ ગય હોય છે. તેઓ ઘર અને બાગ બનાવે છે, અને લાજ તજીને પૈસા તથા ઢોંગ પણ કરે છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કરે છે. (૭)

ભકિતનો વેશ ધરનારા, અને વાતવાતમાં ફગી જનારા, અંતઃકરણમાં દગાવાળા, તથા વિષયના ઢગલા જેવા, નાગા થઇને ફરતા ફરે છે; પણ સ્ત્રીઓના સાંમું ટગ ટગ જોઇ રહે, અને તે જગતને ઠગનારા થીર ઠરાવીને પગલાં માંડે , તેમની બાહેરની ચાલ ચલગત બગલા જેવી અને અંતઃકરણ

કાળા કાગડા જેવાં હોય છે. તેથી એવાનો સંગ છોડી દેવો જોઇએ. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૮)

ગળે માળા ધરે, અને તેનું અંતઃકરણ કાળું હોય છે. અને પંચવિષયથી બેહાલ થયો હોય એવા ચિત્તના ચાળા હોય, અને ખૂબ મસાલા અને તૃપ્ત થાય એવી રસવાળી રસોઇથી ઠાકોરજીના ચાળને બહાને પોતાના પંડને પાળનારા (પોષનારા તેના) મનમાં તો વિકરાળ ક્રોધ હોય, અને સંસારની જંજાળમાં બળતોહોય, અને અંતઃકરણ જ્ઞાન વિનાનું કાલું મુંઝાતું હોય છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૯)

વળી કેટલાક વૈરાગીઓનાં ઝુંડ દેખાવમાં ભાંડ જેવા હોય, અને આત્મજ્ઞાનનું ખંડન કરીને કર્મકાંડમાં લાગેલા હોય છે.અના અંતઃકરણમાં ઊંડું અજ્ઞાનપણું હોય; મમત્વમાં મડેલા તે પાંખડીઓ ટીલાં ટપકાં કરે છે; અને શાસ્ત્રમાં કહેલી બધી વિધિ છોડીને ઘેર રાંડ રાખીને પથરા પીંડીને પૂજે છે. (મતલબ કે જેમ ઢેઢેનો રોટલો ખાય ત્યાં બ્રાહ્મણપણું રહે નહીં, તેમજ વ્યભિચારી અને વ્યસની પુજા કરનારા હોય ત્યાં દેવ રહે નહીં) માટે એવા દેવને માનવા તે તો પથ્થરને માનવા બરાબર છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૧૦)

નદીએ જઈને સારા જળમાં ન્હાય, અને ટીલાં કરે તથા ગળે તુળશીની કંઠી રાખે. તેઓ જીભના મીઠા પણ હૈયાની કપટી; કુકડીના બચ્ચાં જેવાં અજ્ઞાની ઠીક વર્તતા નથી. તે હરિનું બહાનું ધરે, પણ બીલાડીના બચ્ચાંની પેઠે વિકળ થઇને ફરે, અને સ્ત્રીના ચાકર તથા પંચવિષયના થડરૂપ હોય છે. સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૧૧)

એવી રીતે ભેખના ધરનારા સર્વ પ્રકારે ખુવાર મરેલા છે, તો પણ અંતઃકરમાં ભારે અહંકારી છે. મોઢે ગાળો બોલે, સ્ત્રીઓ રાખે, માયાના ધારી અને કેટલાએક વેપારી પણ હોય છે. મને જ્યારે કલ્યાણકારી ગુરૂ મળ્યા, ત્યારે જગતનો ફાંસો તથા ભ્રમણા ટાળી નાખી સદ્‌ગુરૂનો બંદો બ્રહ્માનંદ સર્વની સાચે સાચી વાત કહે છે. (૧૨)

છપય અર્થ:—પૂરા અદ્વૈત એટલે તેમના જેવો બીજો કોઇ નહીં, એવા ગુરૂ જ્યારે મળ્યા, ત્યારે ભ્રમણા મટાડી, માયિક ત્રણ ગુણથી જુદા એવા પરમેશ્વરનું જ્ઞાન આપીને, અસત્ય અને અજ્ઞાનનો નાશ કર્યો. દયાના સાગર હોય એવા દયાળુએ જ્યારે માથાઉપર હાથ મુકયો

ત્યારે વિકાળ કાળ રૂંપી સરપથી નિર્ભય કર્યો, અને સંસારનું વિઘ્ન બધું મટાડીને ભવના 'ફાંસાથી પાર ઉતાર્યો. **બ્રહ્માનંદસ્વામી** કહે છે કે એવા સદ્‌ગુરૂ શ્રી **સહજાનંદ** સ્વામીના **પ્રતાપથી** સંસારની મમતા ટળી ગઈ

ઉપરનો છંદ **શ્રીજી** મહારાજને સંભારી સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માંનંદ **સ્વામી**એ એક પછી એક **ખટદર્શનનું** વિવેચન કરી, ચારણી શૈલીથી બોલી બતાવ્યો ત્યારે સહુ સભાજનોનાં મસ્તકો; **મોરલી** ઉપર જેમ નાગ ડોલે તેમ ડોલવા લાગ્યાં, સદ્‌ગુરૂનો બંદો **સત્ય** કહે છે, સત્ય કહે છે, તેમ સહુ કોઈ કહેવા લાગ્યા મહાત્મા **મુનિબાવો** તો ખટદર્શન વિષેના કાવ્યમાં ગુંથેલા સત્ય શબ્દો સાંભળી "**વાહ બ્રહ્મમુનિ વાહ બ્રહ્મમુનિ**" સદ્‌ગુરૂના બંદા રૂંપે **સત્ય** કહેનારા તમે **અલમસ્ત** સાચા **ત્યાગી** છો. ધન્ય છે તમને ધન્ય છે" તેમ હિન્દી ભાષામાં વારંવાર કહેવા લાગ્યા. **મુનિબાવાના** મુખથી તારીફ સાંભળી શ્રોતાજનોને પણ આ કળીયુગના ખટદર્શનનો સાચો ખ્યાલ થતાં સાચા સદ્‌ગુરૂઓ તો ધન સ્ત્રીના ત્યાગી, ઉત્તમ આચરણવાળા **બ્રહ્મમુનિ** જેવા કોઈક જ સમર્થ પુરૂષો હોય છે, તેવો **સ્વામિનો** મહિમા સમજી નમસ્કાર કરી; પગમાં પડવા લાગ્યા. એ દિવસથી આખા **સુરત** શહેરમાં ભગવાન **સ્વામિનારાયણ** પ્રગટ થયા છે, તેના આ **બ્રહ્મમુનિ** સાધુ છે. એમ જાહેર થઇ ગયું.

મુનિબાવાને સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ **સ્વામી** ઉપર અસાધારણ હેત થતાં, તેના મનમાં થયું કે, "આવા મહાન **શીઘ્ર** કવિ **સમ્રાટ** સાક્ષાત **દેવ જેવા** બ્રહ્મમુનિ **જેના શિષ્ય** થતા હોય, તે તો સાક્ષાત **ભગવાન જ હોય,**" માટે મારે તે ભગવાનનાં દર્શન કરવાં એમ નિશ્ચય કરી લીધો.

ચાતુર્માસ વીત્યા પછી એક વખત કોટવાળ **અરદેશરજીને મુનિબાવે** કહ્યું કે, "મારે આ બ્રહ્મમુનિના સાથે **સૌરાષ્ટ્ર** ભુમિની **યાત્રા** કરવા જાવું છે; માટે આ **આશ્રમની** સંભાળ રાખજો" એમ કહી તેઓ **સ્વામિ શ્રી સાથે સુરતથી** વાણમાં બેસી **મહુવા બંદરે** ઉતર્યા. સ્વામિશ્રીએ બે સાધુઓને અગાઉથી (મુનિબાવો **શ્રીજીના** દર્શન કરવા મારી સાથે આવે છે તેવા ખબર આપવા) ગઢડે મોકલવાથી દાદાખાચરે **મહુવે** સીગરામાડી અને બે ઘોડેસ્વારો સામા મોકલેલ હતા. તેમાં બેસી **મુનિબાવા** સાથે સ્વામી

ગઢપુર આવી પહોંચ્યા. હરજીઠકરના ફળીયામાં નવા ઓરડાઓવાળા એકાંત વાસમાં મુનિબાવાના માટે ઉતારાની ગોઠવણ કરાવી હતી, તેથી ત્યાં તેઓને ઉતારો આપ્યો અને પ્રવાસનો થાક ઉતાર્યા પછી બીજે દિવસે શ્રીજી મહારાજશ્રીનાં દર્શન કરવાનું ધાર્યું.

ઇતિ શ્રી કેસર ભકત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે, ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરૂશ્રી દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે, મુનિબાવાનું ગઢપુર આગમન નામ છઠો અધ્યાય સમાપ્તઃ ॥ ૬ ॥

શ્રીજી

અધ્યાય ૭ સાતમો

શ્રી મુનિબાવાને દીક્ષા, અને વચનામૃતના પ્રશ્નોત્તરો

દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગણા બારના ઓરડાની ઓશરીમાં સવારના પ્રહરમાં શ્રીજી મહારાજ સભામાં બિરાજતા હતા. તે વખતે સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી પ્રથમ એકલા આવ્યા અને શ્રીજી મહારાજને તથા સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદસ્વામીને કહ્યું કે "મુનિબાવો તો રાજર્ષિ, વિદ્વાન પંડિત અને સુરત શહેરનો ભગવાન છે; તો તેના આદર સત્કાર માટે ફુલના હારતોરા, થોડો મેવો ફળફુલ, વગેરે હું મહુવેથી લાવેલો છું. તે વડે સત્કાર કરવો અને શ્રીજીની રંગત પાટની બાજુમાં એક મોટો ગાદી તકીયો નાખી તેને માનપાન દઇ ત્યાં બેસારી કુશળતા પૂછવી. એવી બધી સુચના કરી પોતે મુનિબાવાને તેડવા તેના ઉતારે ગયા.

મુનિબાવાનો મિલાપ અને શ્રીજીનું મનુષ્ય ચરિત્ર

મુનિબાવાએ બદામી રંગની (આછા ભગવા રંગની) એક મોટી અલફી પહેરી હતી. તેના ઉપર જરીયાની બુટાવાળી આસમાની રંગની શાલ ઓઢી હતી ગળામાં ઝીણા રૂદ્રાક્ષ અને સાચાં પરવાળાંની સોને મઢેલી માળા પહેરી હતી. બંને કાનમાં સોનાનાં તંગલ હતાંઃ બંને હાથમાં સોનાનાં બે કડાંઓ પહેરેલાં હતાં, જમણા હાથમાં મોટો બેરખો અને ડાબા હાથમાં કાનની બુંટ

સુધી પહોંચતી કાળા રંગની મોટી લાકડી હતી. માથે સફેદ અને ભુરા રંગના જુલફાં હતા. મોઢા ઉપર સફેદ વિશાળ દાઢીને મૂછો હતી ભવ્ય વિશાળ ભાલ, વિશાળ અને તીક્ષ્ણ આંખોવાળો પ્રભાવશાળી તેજસ્વી ચહેરો હતો. મહા કદાવર હાથી જેવી કાયા અને સિદ્ધ પુરુષની આકર્ષક મુખમુદ્રા હતી. પગે ચાંખડીઓ પહેરી હાથીના જેવી મંદ ગતિએ ચાલતા જોઇ સન્મુખ આવેલી વ્યકિત તુરતજ નમસ્કાર કરતી. આમ **ગઢડાની** બજારમાં બન્ને **મુનિબાવાઓ** (બ્રહ્મમુનિ અને મુનિબાવા) નમસ્કાર ઝીલતા ઝીલતા દાદાના દરબારમાં ઉગમણા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ આવી ઉભા **સ્વામીએ** તથા **મુનિબાવે** સભામાં આવી બન્ને હાથ જોડી **શ્રીજી મહારાજ**નેનમસ્કાર કર્યા. પરંતુ **શ્રીજી** કંઇ બોલ્યા નહિં અને તેઓના સામું પણ જોયું નહીં. એટલે **બ્રહ્માનંદ સ્વામી** કહે છે કે, "**મહારાજ! આ મુનિબાવાશ્રી સુરત શહેરથી આપશ્રીનાં દર્શન** કરવા પધાર્યા છે! શ્રીજી મહારાજ કહે કોન હૈ **મુનિબાવા**?" એટલું જ કહી તેઓ સામી દ્રષ્ટિ પણ નહિં કરતાં **સભાજનો** સાથે લૌકિક વાતો કરવા લાગ્યા. ત્યાં તો સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદજીસ્વામીએ ઊભા થઇ મુનિબાવાના કંઠમાં પુષ્પનો હાર પહેરાવી, હાથમાં ગજરો **આપી** તેઓનો હાથ ઝાલીને મોટા ગાદી તકીયે બેસારી કુશળ સમાચાર પૂછીને મેવા ફળફૂલનો થાળ ભેટ ધરી ખૂબ જ વિનયથી **સ્વાગત** કર્યું, **બ્રહ્માનંદસ્વામી** પણ **મુનિબાવાની** પાસે જ આવી બેઠા તેટલામાં **શ્રીજી** મહારાજ કહે કે "**દાદા ખાચર**" અમોને ભુખ લાગી છે માટે જે કંઇ વસ્તુ તૈયાર હોય તે અહીયાજ જલ્દી લાવો.

આજ્ઞાંકિત ભકતરાજ દાદા ખાચર, શ્રીજી આજ્ઞા સાંભળી તુરત જ રસોડામાંથી એક થાળીમાં બાજરાનો રોટલો અને એક કાંસાની મોટી તાંસળીમાં ગોરસ (દહીં) લાવ્યા. એટલે શ્રીજી મહારાજ પણ એ રંગીત પાટ પર બેઠા બેઠા ગાદલા ઉપર થાળી રખાવીને જમવા મંડયા જમણા હાથની આંગળીઓમાંથી દહીંના રેગાડા ચાલે તેને જીભથી ચાટતા જાય અને ડાબે હાથે રોટલો ભાંગી જમતા જાય, ને વાતો કરતા જાય. **બ્રહ્માનંદસ્વામી** તો શ્રીજીનું આ **મનુષ્ય ચરિત્ર** જોઇ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, "હું મહા પરિશ્રમે આ મુનિબાવાને શ્રીજીનો અપૂર્વ અને દિવ્ય મહિમા સમજાવીને ભગવાનના દર્શન કરવા કેક **સુરતથી** લાવ્યો, ત્યાં તો મહારાજે આવું મનુષ્ય ચરિત્ર કર્યું હવે શું થાય?" આમ વિચારે છે તેટલામાં તો મુનિબાવા એ બધી લૌકિક ક્રિયા જોઇને બોલી ઉઠયા કે, '**બ્રહ્મમુનિ ચલો ઉતારે પર**'

એટલું કહીને 'જયસચ્ચિદ્દાનંદ' કહી ઉભા થઈ ચાલતા થયા શ્રીજીને નમસ્કાર પણ કર્યા નહિ, તેમજ શ્રીજીએ પણ તેમના સાયું જોયું નહીં બ્રહ્માનંદસ્વામી પણ તેના પાછળ પાંછળ તેને ઉતારે પહોંચાડવા ગયા. મુનિબાવો કહે, 'બ્રહ્મમુનિ! તુમને હમકું બડા ધોખા દીયા હૈ. કોઇ અચ્છા સજ્જન મનુષ્ય બી ઐસા આચરન નહી કરતા, જૈસા તુમારા ભગવાન આચરન કરતા હૈ. યે કાઠીઆવાડી લોંકો સબ 'ભેડ' હૈ, તુમ જૈસે મહાન વિદ્વાન કવિ ઈસકી ઈન્દ્રજાલ મેં કૈસે ફસા ગયે? ચલો ચલો હમેરી સાથ અપના સુરતકા આશ્રમકા તુમ અધિકારી બનો અબ જલ્દી ચલો ઈધિર જ્યાદા ઠહરને કી કોઈ જરૂરત હૈ નહીં."

સ્વામી શું કહે? અપુર્વ ધીરજ ધરી વિનય પુર્વક વિનતિ કરી કે, મુનીમહારાજ! ઇશ્વર એ પરવાઇ બાદશાહ હે, કીસકી અદબ નહીં રખતે કબુ દિવ્ય ચરિત્ર તોં દયુક મનુષ્ય શરીરસે મનુષ્ય ચરિત્ર કરતે હે એતો 'મનુષાકાર મુરાર હે' મહારાજ ગભરાવ મત, ઠેરો, સબ અચ્છા હોગા,

મુનિબાવો તો રાજર્ષિબાવો હતો પ્રભુ અવતાર ધરે છે તે પણ જુઠાણું છે, તેમ માનનાર શ્રીજીનું આવું મનુષ્ય ચરિત્ર જોઇને જ ભડકી ગયો; અને તેથી સ્વામીને કહેવા લાગ્યો કે, નહીં બ્રહ્મમુનિ, હમ ઈધિર નહી ઠેરેગે જલ્દી ગાડી કા બંદોબસ્ત કરો, સ્વામીશ્રીએ પણ સમય પારખી જમ્યા પછી થોડો આરામ કરી ચાલવાની ગોઠવણ કરવાનું કબુલીને માંડ શાન્ત પાડયા. તે પછી મુનિબાવો જમી આરામ કરતાં સ્વામી મુકતાનંદ સ્વામીને મળ્યા. એટલે શ્રી મુકતાનંદસ્વામીએ જીવાખાચરને તેડાવી મુનિબાવાનું રાજરીતથી સ્વાગત કરી ગમે તે પ્રકારે તેઓને રાત્રી રોકવા (કાઠીકળા)નો પ્રબંધ ગોઠવ્યો. તે પછી કાઠીકળામાં સંપુર્ણ કાબેલ જીવાખાચર સાથે બંને રાજનીતિજ્ઞ સદ્ગુરુઓ વગેરે મુનિબાવાને ઉતારે જઈ તેઓને મળ્યા "આ જીવાખાચર નામના ગઢડાના દરબાર (રાજા) છે, તેમજ આપશ્રીની કીર્તિ ઠેઠ કાઠીઆવાડ સુધી સાંભળી હતી. તેથી ઘણા વખતથી આપશ્રીના દર્શનની ચાહના રાખતા હતા. દરબારશ્રી મહાન ભકતરાજ અને ઉદાર મનના શુરવીર રાજવી છે." વગેરે વગેરે વચનોથી સદ્ગુરુશ્રી મુકતાનંદ સ્વામીએ ઓળખાણ કરાવતાં, મુનિબાવા પણ પોતાનો મહિમા સાંભળી આનંદથી મળ્યા જીવાચાચરે મુનિબાવાના ચરણમાં સાકરનો મોટો પડો, શ્રીફળ અને મેવો ધરી, ડોકમાં હાર પહેરાવી નમસ્કાર કર્યા, વિનય પુર્વક કહ્યું કે, 'મારા દરબારગઢમાં મેં અનાજનો સંગ્રહ કરવા મોટા કોઠારો (કોઠારીઆંઓ) ચણાવેલાં છે તેમાં

દાણા નાખવાનું મુહૂર્ત આપશ્રીના પવિત્ર હસ્તથી આજે કરાવવું છે કે જેથી આપ સિદ્ધપુરુષના હાથના સ્પર્શથી કોઠાર, ભંડાર કાયમ ભરપુર રહે. માટે કૃપા કરી મારૂ આંગણું પાવન કરવાને આપ પધારો, શીગરામ ગાડી હાજર છે, દરબાર જીવાખાચરના અતિ આગ્રહથી અને બંને સદગુરુઓના અનુમોદનથી, તેમજ પોતાને માન મરતબો મળતાં રાજી થઈ રાત્રી રોકાવા કબુલ કરીને સહુ સાથે જીવાખાચરના દરબારમાં ગયા.

જીવાખાચરે મુનિબાવાની પધરામણી કરી, વિધિપુર્વક કોઠાર તેમના હસ્તે ખોલાવી, બધા ઓરડામાં પગલાં કરાવી, ચંદન અર્ચન વગેરે કરીને હારતોરા પહેરાવી, એક ઉમદા શાલ ઓઢાડી, પગે રૂપીઆનો થાળ મેલી, આવતી કાલે મારા તરફથી થાળ જમી પધારવાનું કબુલ કરાવ્યું તે પછી અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રો વગડાવી ચોકુંક સંગીત સંભળાવી પ્રસન્ન કર્યા.

શ્રીજીની સાંજની સભાનો ટાઈમ થતાં સદ્ગુરૂ મુકતાનંદસ્વામી વગેરે સહુ ત્યાંથી ચાલ્યા, રસ્તામાં દાદાખાચરના દરબારની ડેલી આવતાં સહુએ શ્રીજીના દર્શને પધારવાની મુનિબાવાને વિનતિ કરી. મુનિબાવો કહે કે "ઉધર જાનેકી કોઈ અબી જરૂરત નહીં હે. અપને ઉતારે પર ચલો" તે સાંભળી જીવાખાચર કહે 'મહારાજ, સાયંકાળનો સમય છે, તેથી ત્યાં ગોડી સંધ્યા, આરતી ધુન ભજન, કથા વાર્તા સંતસભા વગેરે થશે. તેના દર્શન કરી તુરત જ આપણે સહુ ઉતારે જઇશું. અને પછી રાત્રીમાં આપના ઉતારે અમારી કાઠીઆવાડની ભજનમંડળીને હું તેડાવી આપને અમારા ભજનો અને સ્ત્રી પુરૂષોનાં રાસમંડળો વગેરે બતાવીશું. આથી સહુના આગ્રહને માન આપી મુનિબાવો સહુના સાથે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીજી સભામાં આવ્યા

— શ્રીજીનું દિવ્ય દર્શન —

ઉતરાદા બારના ઓરડાની ઓસરીએ શ્રીજી મહારાજ પગથીઆ પાસેની થાંભલીને અડીને ઉભા હતા, નિંબવૃક્ષ નિચે પરમહંસો અને હરિભકતોની સભા ભરાઈને બેઠી હતી, શ્રીજી મહારાજને બિરાજવાનો ગાદીવાળો પલંગ નિંબ વૃક્ષના થડને અડાડી પુર્વ મુખે બિછાવેલો હતો,તેનાઉપર મોટો ગોળ તકીયો રાખવા ભગુજી વાસુદેવ નારાયણના ઓરડામાં લેવા ગયા. સહુ સભા શ્રીજી પધારવાની રાહ જોઈ રહેલ હતી, અને શ્રીજી મહારાજ પણ થાંભલીને હાથ અડાડી પગથીઆં ઉતરવાની તૈયારીમાં હતા તેટલામાં ભગુજી મોટો ગોળ તકીઓ [મણ સવા મણ રૂનો ભરેલો] ખંભે ઉપાડી ઢોલીયા

મેલવાને લઈ જતા હતા. પરંતુ શ્રીજી મહારાજ બરાબર પગથીઆ ઉપર જ હતા. ભગુજી ઓસરીની કોર ઉપર આવ્યા કે તરત જ શ્રીજી મહારાજે એ તકીઓ તેમના ખંભેથી લઈને જેમ ફુલનો દડો હાથમાં કોઈ ઉછાળે તેમ એ મોટો લંબગોળ તકીઓ હાથમાં ઉછાળી સુદર્શન ચક્ર ફેરવે તેમ ફેરવી, લીંમડા તળે પલંગ ઉપર ફેંક્યો, બરાબર તકીઓ જેવી રીતે ગોઠવવો જોઈએ તેવીજ રીતે પલંગ ઉપર લીંબડાને થડીએ જ પડીને સરખો ગોઠવાઇ ગયો. અને ઓછાડની પણ કડચલી પડી નહીં. ઉપરનુ દિવ્ય ચરિત્ર થયું તેજ વખતે આગળ મુનિબાવા અને જરા પાછળ સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદસ્વામી સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામી અને જીવા ખાચર દરબારગઢના ફળીઆમાં દાખલ થયાં, શ્રીજી મહારાજને ઓસરીની કોર ઉપર ઊભા રહી તકીઓ હથેલીમાં ફેરવતા સન્મુખ જોયા. સ્વામીએ અને જીવા ખાચરે શ્રીજી મહારાજને નમસ્કાર કર્યા. મુનિબાવો તો એ તકીઓ ઉછાળવાની અને સરખો ગોઠવાઇ જવાની લીલા ભાળી લાકડીના ટેકે સ્થિર જ થઈ રહ્યા. તેઓને તો હાથમાં સુદર્શન ચક્ર ફેરવતા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપે શ્રીજીનાં તેજવી દર્શન થયાં." એ એકજ ક્ષણના દિવ્ય બનાવથી 'આ સાચું કે તે? (સવારની સભામાંની ક્રિયા) એવો ભ્રમ થયો. ત્યાં તો શ્રીજી સભામાં આવી બિરાજતાં સહુ ઊભા થયા. સહુ સાથે મુનિબાવાએ પણ શ્રીજી સન્મુખ જઇ "જય સચ્ચિદાનંદ' કહ્યા. શ્રીજીએ પણ તેમના ઉપર કૃપા દ્રષ્ટિ કરી "પધારો મુનિબાવા જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને સન્માન્યા, પોતા સન્મુખ ગાદીતકીએ બેસાર્યા, પુષ્પનો મ્હોટો હાર મુનિબાવાના કંઠમાં પહેરાવ્યો, અને મુનિબાવા આસને બેઠા તેટલામાં તો હારની ફુલશઓ મુનિબાવો જેમ જેમ લેતા ગયા તેમ તેમ (હાલ જેમ ડોકટરો કલોરોફોર્મ સુંઘાડે છે તેમ) સમાધિસ્થ થતા ગયા. થોડીવારમાં તો તેઓ તદ્દન જડ જેવા થઈને ઢળી પડયા, ત્યારે શ્રી બ્રહ્મમુનિ હાથ જોડીને બોલ્યા કે, "મહારાજ, કૃપાળુ બહું જ કૃપા કરી, નહીં તો મારો છછ માસનો બધો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાત, સવારની મનુષ્ય લીલાથી તેઓ ઘણા જ ઉદાસ થઈ ગયા હતા. પરંતુ સદ્‌ગુરૂ મુક્તાનંદસ્વામીની દયાથી જીવા ખાચરના દરબારમાં મુનિને તેડી જવાથી ત્યાં તેમના સન્મનાથી ઉદાસી ટળી જતાં રાત્રી રોકાયા. અને અહીં સભામાં અત્યારે લાવતાં આપશ્રીનાં અલૌકિક દર્શનથી એ રાજસી બાવાનો ઉદ્ધાર થયો, આપશ્રી તો મહા દયાના સાગર છો, જીવની અવળાઇ સામું

જોતા નથી પણ આપ આપના બિરૂદ સામું જુવો છો એમ ખૂબ પ્રાર્થના કરી સ્વામીએ મહારાજને બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા.

શ્રીજી મહારાજ કહે "એ જીવ સાત સાત જન્મથી અમોને પામવા યોગ આદિ તપશ્ચર્યા અને બીજા સાધનો કરે છે; તેથી આ જન્મે તેને આજે અમારો યોગ થયો. પરંતુ તેને (૧)દેહાભિમાન (૨)વિદ્યાભિમાન (૩)અને યોગસિદ્ધિનું અભિમાન એ ત્રણ અભિમાનથી તેનો જીવ નાસ્તિક ભાવને પામી ગયો હતો; તેથી તમોને સુરત મોકલીને તમારા દ્વારા તેનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, જેમ હાથી ખુંચી જાય ત્યારે તેને હાથીજ ખેંચીને બહાર કાઢે છે.' તેમ તમો તેને માયારૂપી કીચડના ખાડામાંથી 'માયાપંચક' સંભળાવી, ખેંચી લાવ્યા અને અમારો સબંધ કરાવ્યો ધન્ય છે તમારી ચતુરાઇને અને વિદ્યાને કારણ કે તમો ત્યાં ભણવા ગયા પણ તેને બ્રહ્મવિદ્યા ભણાવી આવ્યા "ચતુરાઇ ચારણાં ઔર રીત રજપૂતાં" એ તમારી મારવાડી કહેવત તમોએ આજે સાચી કરી બતાવી.'

ઉપર પ્રમાણે વાતચીત ચાલે છે, ઘેટલામાં મુનિબાવાની સમાધી ઉતરી જતાં મુનિબાવે ઊભા થઇ શ્રીજી મહારાજને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા સમાધીમાં તેઓએ પ્રથમ તો બ્રહ્મતેજમાં ખૂબખુબ ફાંફાં માર્યાં. સમુદ્રની ઉકળાની જેમ બ્રહ્મતેજની મોટી મોટી લ્હેરીઓ ભાળી ખુબ અકળાયા. પછી ગોલોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પરિબ્રહ્મ સ્વરૂપે શ્રીજીનાં દર્શન થયાં. ગાયો, ગોપીઓ, અસંખ્ય પાર્ષદો જોયાં, અને તે બધું ઐશ્વર્ય શ્રીજી મહારાજની મુર્તિમાં લીન થયું. તે પછી શ્રીજીની મૂર્તિ સન્મુખ અવતારો આદિ અસંખ્ય અક્ષરમુક્તોને શ્રીજીની સ્તુતિ કરતાં જોયા, આમ બ્રહ્મ સુષુપ્તિમાંથી નીકળી ગોલોક જોઈ અક્ષરધામમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણનાં દર્શન થયાં અને તે ગઢડા ગામે નિંતબરૂ નીચે બિરાજેલા શ્વેત વસ્ત્રો ધારી પ્રગટ ભગવાન પોતે જ છે, તેવાં દર્શન થતાં પોતે કૃતાર્થ થયા. સમાધિમાંથી જાગૃત થતાં દંડવત પ્રણામ કર્યાં, પછી સહુ સાથે તેઓ વાસુદેવ નારાયણના ઓરડામાં જઈને સાયંકાળની આરતી ધુન્ય કરી કથા વાર્તા વગેરે નિત્ય નિયમ સાંભળી ઉતારે ગયા. ત્યાં જઇને સદ્ગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામીનો પોતે મહાન ઉપકાર માનીને પોતાને થયેલો સંતોષ જાહેર કર્યો.

લગભગ એક અઠવાડીઆ સુધી શ્રીજી સમાગમ કર્યા પછી પોતે શ્રીજી આગળ દીક્ષા લેવાથી વિનતી કરી. તેથી શ્રીજી મહારાજે તેમના ઉપર દયા લાવીને શ્રી વાસુદેવ નારાયણના સમીપે ભગવતી દીક્ષા આપી

પરમહંસ બનાવ્યા કર્ણમાં મંત્ર કહી, કંઠમાં તુલસીની સંપ્રદાયની એવડી કંઠી પહેરાવી અને નવી ઉપવિત (જનોઇ ધારણ કરાવી. પછી શ્રીજી મહારાજ મુનિબાવા પ્રત્યે બોલ્યા કે "મુનિબાવાજી! અમારે તમારા દ્વારા હજી ઘણાં કાર્યો કરાવવા છે; માટે તમો અમારા સાધુઓના જેવો વેશ નહીં રાખતાં; તેમો જે વેશે રહો છો તેજ વેશે કાયમ રહીને જે રીતે કથાવાર્તા તમારા આશ્રમમાં કરો છો, તેજ રીતે એટલે તેજ સ્થિતિમાં અને તેજ વેશમાં તમો રહેજો. તેમજ નામ પણ તેનું તેજ 'મુનિબાવા'નું રાખી અમારૂં ભજન કરી આમારો મહિમા જેવો તમે જોયો, જાણ્યો હોય, તેવો સહુને કહેજો, એ અમારી આજ્ઞા છે."

શ્રીજી આજ્ઞા પ્રમાણે જ મુનિબાવો સુરતમાં પોતાના આશ્રમમાં તેજ નામે અને તેજ વેશે જીવ્યા ત્યાં સુધી રહ્યા હતા એ મુનિબાવો એકસો વરસ ઉપર જીવ્યા હતા, અને વિ. સં–૧૯૦૪માં ધામમાં ગયા હતા.

એ મુનિબાવા વિષે પારસી ભકતરાજ અરદેશરના વંશમાં ધનબાઇએ લખેલી "આહેવાલે અરદેશર કોટવાલ બહાદુર" નામની બુકમાં ઉલ્લેખ છે કે,

મુનિસ્વામિ

શહેરનું નાકું પુરૂં જે થાય, થાણાની ચોકી તેનું નામ કહેવાય રહેતા હતા ત્યાં એક ઈશ્વરીભકત, ઉમર હતિ તેઓની એકસો વર્ષ (ટીપણી—૩૦)

એવણ મુનિબાવાના નામે ઓળખાતા હતા, એવણ સ્વામિનારાયણના ભગત હતા. (પાને ૭૪) *

ગઢપુરમાં મુનિબાવો આવ્યા પછી શ્રીજી મહારાજ બે માસે સર્વ પરમહંસો સહિત પાંચાળ પધાર્યા તે વજતે મુનિબાવા પણ સાથે જ હતા તે વિષે શ્રી પાંચાળાના બે વચનામૃતો કે જે, સં. ૧૮૭૭ના ફાગણ સુદી ૮ અને ફાગણ વદી ૩ ત્રીજના દિવવારનાં છે, તેમાં મુંનિબાવે સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્નો પુછેલા છે. અને શ્રીજી મહારાજે તે પ્રશ્નોના ઉત્તર કર્યા છે.

(૧) પંચાળા (૩) "પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, સર્વ પરમહંસ માંહોમાંહી પ્રશ્ન ઉત્તર કરો, ત્યારે મુનિબાવે બ્રહ્માનંદ સ્વામિને પ્રશ્ન પુછયો જે "આવો સત્સંગનો અને ભગવાનનો યોગ મળ્યો છે, ને બીજા વિકાર સર્વે ટળી ગયા છે. તથા સત્સંગનો ખપ છે તો પણ માન–ઈર્ષા

* વાંચો સંપાદક તરફથી સં. ૨૦૨૧માં પ્રકાશિત 'ખાનબહાદુર અરદેશરજી શેઠ' (કોટવાલ–સુરત) પા. ૩૩

કેમ રહી જાય છે? પછી એનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કરવા માંડયો પણ થયો નહીં, પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યાને જે.

(૨) વ. પંચાળા ૪. મુનિબાવે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પુછ્યો જે 'પ્રથમ તો ભગવાનનો નિશ્ચય હોય ને ભજન સ્મર્ણ કરતો હોય, અને પછી ભગવાનનાં મનુષ્ય ચરિત્ર દેખીને તે નિશ્ચયમાં સંશય થઇ જાય છે. તેનું શું કારણ છે? પછી એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામી કરવા લાગ્યા પણ થયો નહીં પછી શ્રીજી મહારાજ ઝાઝીવાર સુધી વિચારી રહ્યા, ને પછી બોલ્યા જે એ પ્રશ્નનો ઉતર અમે કરીએ છીએ.

ઉપરનાં બન્ને વચનામૃતોમાં મુનિબાવે સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પોતાનું જેવું અંગ હતું તેને અનુસરીને પ્રશ્નો પુછ્યાં છે, તેથી તે મુનિબાવાને સ્વામી સાથે હેત હતું તેમ જણાઇ આવે છે. તે પછી કેટલેક દિવસે પંચાળેથી ગઢડે આવી મુનિબાવા સુરત ગયા હતા.

સુરતમાં શ્રીજી મહારાજની પધરામણી

મુનિબાવે સુરત ગયા પછી અરદેશર આદિ પોતાના શિષ્યોને કહેલ કે, 'સાક્ષાત પૂર્ણ પુરૂષોતમ નારાયણ હાલમાં કાઠીઆવડમાં (પ્રગટ ભગવાન) બીરાજે છે. હું જાતે ત્યાં જઈ તેને રૂબરૂમાં મળી દર્શન કરીને ભગવાનપણાની ખાત્રી કરીને તેનો આશ્રિત થયો છું. માટે આ હળાહળ કળીકાળમાં પ્રગટ ભગવાનનો આશ્રય કરી છેલ્લો જન્મ કરી લેવો હોય તો એ નારાયણસ્વામી (સ્વામિનારાયણ)નો આશ્રય કરો. તેઓ સાક્ષાત ભગવાનના અવતાર રૂપે પ્રગટ બીરાજે છે. આંહી આવેલ શ્રી બ્રહ્માનંદજી (બ્રહ્મમુનિ) એ મને તેમને ઓળખાવ્યા; અને હું પણ ત્યારથી હવે તેમના નામનું જ ભજન સ્મર્ણ કરૂં છું. તેઓની મનમોહક મૂર્તિ મારાહૃદય કમળમાં ચોટી રહેલ છે. મારો દેહ આંહી છે, પણ જીવ તે મુર્તિમાંજ છે. તેમનાં અલૌકિક એક ક્ષણનાં દર્શન આપણી આખી જીંદગીનું અમુલ્ય જીવન સંભારણું, બની રહે છે.

ઉપરનાં વચનો સાંભળી અરદેશર આદિ શિષ્યવર્ગ ગુરૂવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી શ્રીજી મહારાજનાં દર્શન કરવા આતુર થયાં. અરદેશર પારસી શહેર કોટવાલ હતા. એ ઇ.સ. ૧૮૦૦ સૈકામાં એ હોદો સર્વ શ્રેષ્ટ હતો તેઓ છ ભાષાઓ જાણતા હતા. બ્રીટીશ ગર્વમેન્ટના બહુ જ માનીતા

જાણતા હતા. બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટના બહુ જ માનીતા હતા, તેમજ ખાનબહાદુરનો તે સરકાર તરફથી તેને ઇલ્કાબ મળ્યો હતો. સુરતના નવાબ સાહેબની તેમના ઉપર સંપૂર્ણ મહેરબાની હતી. પોતાને પુત્ર હતો. નહીં પણ મુનિબાવાના વચનથી પોતાને ત્યાં * પુત્ર જન્મ થયો હતો, તેથી મુનિબાવાને તેઓ ઇશ્વર તુલ્ય માનતા હતા. પણ મુનિબાવો શ્રીજી મહારાજના આશ્રિત થતાં, તેમના મનમાં ખાત્રી થઇ કે જરૂર તેઓ ઇશ્વરનો અવતાર હશે; નહીં તો મુનિબાવા વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ. વચનસિદ્ધ, સિદ્ધપુરૂષ, તે કોઇને નમે નહીં, ને જેવા-તેવાના શિષ્ય થાય નહીં. અરદેશરે એ વિચારથી શ્રીજીનો પ્રગટ મહિમા સમજી એ ભગવાનને જલદી મળવા આતુર થયા અને મુનિબાવા મારફત શ્રીજીને સુરતમાં પધારવાનું આમંત્રણ મોકલાવ્યું.

શ્રીજીએ મુનિબાવાને આશ્રિત કર્યા પછી સં. ૧૮૭૮ થી મંદિરો ચણાવવાનો આરંભ કરતાં સદગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી અમદાવાદ, વડતાલ વગેરે સ્થાને મંદિરો સંબંધના કામમાં રોકાઇ રહેતાં, લગભગ ત્રણચાર વરસો સુધી સુરત જઇ શક્યા નહિ. છેવટે મુનિબાવે અને કોટવાલ અરદેશરે સદગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામી ઉપર શ્રીજીને પધારવાની આમંત્રણ પત્રિકાઓ લખી, અતિ આગ્રહ ભર્યું આમંત્રણ મોકલ્યું. તેથી સદગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી વગેરે પરમહંસો સાથે શ્રીજીમહારાજ વિ. સં. ૧૮૮૧ના કાર્તિક વદી ૭ શનિવારે સુરત પધાર્યા હતા. +

---

* મુનિબાવે પુત્ર થવાનો આશીર્વાદ આપેલ ત્યારે અરદેશરે કહેલું કે એ પુત્રનાં લગ્નમાં તમારે સાથે આવી વરઘોડીઆંઓને આશીર્વાદ આપવો તેવું વચન હોય તો પુત્ર આપો, તેથી રાજી થઈ તેને તથાસ્તુ કહેલ, એ પુત્રનું નામ જહાંગીરશા હતું ને તેના લગ્નમાં જઈ આશીર્વાદ આપ્યા પછી મુનીબાવો ચોથો દીવસે જ ધામમાં ગયા હતા, જ તેટલા માટે આયુષ્ય ટકાવેલ.

+ સદગુરૂ શ્રી સિદ્ધાનંદમુનિ એ "શ્રી હરિચરિત્રામૃતસાગર" નામના ગ્રંથમાં સુરત શ્રીજી પધાર્યા તેનું વર્ણન ઘણું જ સુંદર અને સંપૂર્ણ લખેલ છે. તેમાં શ્રીજી સાથે સંતો, વર્ણિ. પાર્ષદો, હરિભકતો જે હતા તેમાં મુખ્ય સદગુરૂશ્રી મુકતાનંદસ્વામી, બ્રહ્માનંદસ્વામી, ગોપાળાનંદસ્વામી, નિત્યાનંદસ્વામીશુકમુનિ, ચૈતન્યાનંદજી, વાસુદેવાનંદજી, આનંદાનંદ, સ્વપ્રકાશાનંદજી, મહાનુભાવાનંદજી, વર્ણિઅખંડાનંદજી વૃહ્દાત્માનંદજી, અખંડાનંદજી, કૃપાનંદજી, મોટા પરમાનંદજી, નંદરામજી મહારાજ, ગોપાલજીમહારાજ, દાદાખાચર, ઝીણાભાઈ, શાસ્ત્રી શોભારામ, રઘુનાથજી, વૈદરાજ,રામચંદ્ર,દીનાનાથ ભટજી વગેરે હતા. વધુ વિગત માટે વાંચો સંપાદકે પ્રકાશ કરેલ 'ખાનબહાદુર અરદેશર શેઠ.

સુરતમાં શ્રીજી મહારાજનું ભવ્ય સ્વાગત

સુરત શહેરમાં પરમહંસો અને પોતાના માનીતા કાઠી પાર્ષદો સાથે શ્રીજી મહારાજ નવ દિવસ સુધી રોકાયા હતા અને ત્યાં શું શું લીલા કરી એ સર્વ હકીકત સદ્‌ગુરૂ સિદ્ધાનંદસ્વામીએ રચેલા "હરિચરિત્રામૃત-સાગરમાં" સવિસ્તર લખેલી છે. એ ગ્રંથ હજી અપ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ સુરત મંદિરનો શતવાર્ષિક પાટોત્સવનો અહેવાલ સં. ૧૯૯૩માં છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, તેમાં પા ૭ થી ૨૬ ઉપર આ નીચેની હકીકત લખવામાં આવે છેઃ–

શ્રીજી મહારાજ સર્વ શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરીને માણકી ઘોડી ઉપર અસ્વાર થયા હતા; અને પોતાના ડાબા હાથ તરફ સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી રોઝા ઘોડા ઉપર બેઠા હતા. દાદો ખાચર અને પંચાળાના દરબાર ઝીણાભાઈ પોતપોતાના ઘોડા ઉપર બેસી શ્રીજી મહારાજને ચંમર કરતા હતા. કુબેરસંગ ચોપદાર આગળ ચાલતા છડી પુકારતા હતા. લાલકૃષ્ણની વાડીમાં શ્રીજીનો મુકામ હતો. ત્યાં સભા થતી વખતે દરરોજ પાંચ મણ ફુલના હારો સુરતના ભાવિક ભકતો લાવીને શ્રીજીને ધરાવતા અને સંતોના કંઠમાં પહેરાવતા તેમજ સર્વ હરીભકતોને પણ હાર પહેરાવતા હતા. એમ આખી સભા ફુલવાડી સમાન શોભતી હતી. નવ દિવસમાં દરરોજ નવીન નવીન પોશાક શ્રીજીને ધારણ કરાવવામાં અને નવીન નવીન રસોઇઓ શ્રીજી અને સંતોને જમાડવામાં આવતી હતી. અસંખ્ય લોકો સાગર ઉમટે એમ શ્રીજીનાં દર્શને આવતા. સુરતના નવાબ અફજુલ્લખાને પોતાના દીવાન આત્મારામને અને શહેર કોટવાલ અરદેશરને નિમંત્રણ કરવા મોકલી, રાજ્ય સ્વારીથી લાવી શ્રીજીને રાજમહેલમાં પધરાવ્યા હતા. ત્યારે શ્રીજી સ્વારીમાં રાજ્યનીતિજ્ઞ સંતો સદ્‌ગુરૂશ્રી મુકતાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી, શ્રી નિત્યાનંદ મુકુંદાનંદ સ્વામી, શ્રી મુનિબાવાજીઅને શ્રી આનંદસ્વામી વગેરે હતા. રાજ્ય મહેલના દ્વાર સુધી નવાબે સામા આવીને શ્રીજીને કનક સિંહાસન ઉપર પધરાવી, બ્રાહ્મણોથી પુજન અર્ચન કરાવી પોતે શ્રીજીની પાઘમાં નંગ જડિત શિરપેચ ધરાવી સોનેરી બુટ્ટાવાળી કાશ્મીરી લાલ રંગની શાલ ઓઢાડી, બે હાથ જોડી પગે લાગી, રૂપીઆ તથા મેવા વગેરેના થાળો ભેટ ધર્યા હતા.

શહેર કોટવાલ અરદેશરને બંગલે શ્રીજી પધરામણી થઈ ત્યારે ઘોડાઓને શરગારી ચારોટ (વિકટોરીયા) ગાડીમાં શ્રીજી મહારાજને પધરાવીને ખુદ અરદેશર કોટવાલ પોતે કોચમેન બની કોચબાંક ઉપર બેસી ગાડીને હાંકતા હતા. તે જોઈ શહેરના લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા હતા. * સદ્‌ગુરૂ મુક્તાનંદસ્વામી, સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામી, સદ્‌ગુરૂ નિત્યાનંદસ્વામી અને શ્રી મુનિબાવાને મ્યાનામાં (પાલખીમાં) બેસાર્યા હતા, અન્ય સંતો ફેટીન ગાડીઓમાં બેઠા હતા. શહેરની બજાર શણગારી હતી અને રસ્તે ગારદીઓની પલટણ ખંભે બંધુકો લઈ ખડે પગે ઉભી હતી. બંગલામાં મોટા મેજ ઉપર શ્રીજીને મખમલના ગાદી તકીઆ ઉપર પધરાવી, ચંદન ચર્ચી, હાર પહેરાવી, જરી ભરેલી ઉમદા શાલ શ્રીજીને ઓઢાડી પોતે આરતી ઉતારી હતી. એ વખતે શહેરના નગરશેઠ કોટી પતિ આત્મારામ ભુખણદાસે (જેની પેઢીઓ ગુજરાતમાં ઘણી હતી તે) તથા નવાબશ્રીના મુખ્યમંત્રી આત્મારામ દીવાન વગેરે ઘણા ઘણા હાજર હતા। અરદેશરના મોટાભાઈ પીરૂશાએ પણ પોતાને ત્યાં પધરામણીકરાવી હતી. વળી બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટના એજંટ શ્રી અંડરસન અને એરન સાહેબના બંગલે (બ્રીટીશ કોઠીમાં) શ્રીજીને પધરાવ્યા હતા. સુરતના પ્રખ્યાત ચિતારા દુલેરામે અરદેશરના ગુરૂ શ્રી મુનિબાવાનું મોટું એક ચિત્ર ચિતરેલું હતું, તે શ્રીજી મહારાજને બતાવવા લાવતાં શ્રીજી તેમની કળા જોઇ રાજી થયા હતા અને તે ચિતારાને પોતે ખંભે રાખેલ બુરાનપુરી, સોનેરી કોર છેડાવાળો કસુંબલ રંગનો રેંટો બક્ષિશ આપીને શ્રી વાસુદેવનારાયણની મૂર્તિ ચિતરી આપવા આજ્ઞા કરી હતી. સુરતના નવાબ સાહેબે પોતાના રાજ્ય ચિતારા મીઠેરામને શ્રીજી મહારાજની મુર્તિ ચિતરી લાવવાની આજ્ઞા કરતાં, તે ચિતારો સદ્‌ગુરૂશ્રી આધારાનંદસ્વામી (જેઓ ચિતારાનું

* 'અરદેશર અહેવાલ' ના કર્તા તે બુકમાં લખે કે, "અરદેશર બહાદુર શહેર કોટવાલ હોવાથી સારાએ સુરત શહેરમાં તેનો રૂઆબ એટલો બધો હતો કે તેઓ પાલખીમાં બેસી રાજ્ય કચેરીમાં જાતા તે વખતે તમામ લોકો તેને ઝુકી ઝુકી સલામો ભરતા; એટલું જ નહીં પણ તેની પાલખી જ્યારે ખાલી (અરદેશર વિનાની) તેના મકાન ઉપર જતી, ત્યારે પણ તે ખાલી પાલખીને લોકો સલામો ભરતા ચોર, ડાકું, લુંટારા અને આગ, તેમજ તાપીના જળપ્રલયમાં અરદેશર રાત્રી દિવસ ખડે પગે પ્રજાનું રક્ષણ કરતા. તેથી પ્રજા તેને પોતાનો માલીક માની નમતી હતી." એવા અટંકી અનમી અરદેશર સ્વામિનારાયણની ગાડી હાંકવા કોચમેન થયા તે જોઇ પ્રજા તો આશ્ચર્ય પામી ગઇ હતી. વધુ વિગત માટે વાંચો 'માનબહાદુર અરદેશર શેઠ.' પુસ્તક.

કામ કરતા તેને મળી તે) ની સાથે આવી શ્રીજી મહારાજનું મુખારવિન્દ નિરખી નિરખી શ્રીજી મુર્તિનો ભાવ બરાબર કાગળ ઉપર ઉતારી (ખહરો કરી) ઘેર લઇ જઇને મુર્તિ પુરી ચિતરી **નવાબને** આપી હતી; અને એક તેની નકલ **અરદેશરજીને** આપી હતી.

છેલ્લે દિવસે **વિદાયગીરી** લેતાં મોટી સ્વારીમાં શ્રીજી પોતાની **માણકી** ઘોડી ઉપર બીરાજ્યા હતા અને સદગુરૂ **બ્રહ્માનંદસ્વામી** તથા સદગુરૂ **આનંદસ્વામી** ઘોડાઓ ઉપર બેસી શ્રીજીને બંન્ને બાજુએથી **ચંમર** કરતા હતા એમ સુરત શહેરમાં દર્શન દઈ શ્રીજી સ્વારી **રૂસ્તમ-બાગમાં** આવી. ત્યાં કોટવાલ **અરદેશરે** શ્રીજી મહારાજના ચરણારવિન્દમ પોતાની મુગલાઈ પાઘ ઉતારી મસ્તક નમાવી. પ્રાર્થના કરી, શિર ઝુકાવતાં શ્રીજી મહારાજે પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલી * **'પાઘ'** ગુલાબના ફુલના હારતોરા યુકત પાઘ ઉતારીને **અરદેશરના** મસ્તક ઉપર પહેરાવી હતી. **અરદેશરે** તુરત જ તે પાઘને એક છાબડીમાં પધરાવી બહુજ જતનથી તેનો એક પણ આંટો ઉખેળવા (છુટવા) નહિં દેતાં પોતાને ઘેર આળીઆમાં પધરાવી દીધી.

---

* એ પાઘ સુરતમાં હજી સુધી અરદેશરજીના વારસદારોના કબજામાં શ્રીજીએ બાંધેલી અકબંધ જેમની તેમ સ્થિતિમાં (કાચના કબાટમાં) મોજુદ રાખી છે, અને એક વિપ્ર પાસે દરરોજ ધીનો ધુપ દીવો કરાવી પુજે છે. કાર્તિક સુદી ૧, બેસતા **વર્ષને** દિવસે, **સુરતના** હરિભકતો, બાઈ ભાઇ, સંતો પાર્ષદો, વગેરેને **દર્શન** કરાવા એક ત્રાંસમાં તે છાબડી મેલી મોટા ટેબલ ઉપર પધરાવી, સહુને ક્રમવાર દર્શનનો લાભ આપે છે. તેમજ કોઇ યાત્રાળુ હરિભકતો દર્શને આવે ત્યારે તેના કુટુંબીજનો બહુજ પ્રેમથી સત્કાર કરીને તે **પાઘના** દર્શન કરાવે છે. મે પોતે (માવદાનજીએ) પાંચ છ વખત **દર્શન** કરેલ છે. **કવીશ્વર દલપતરામના** પરમ મિત્ર બ્રીટીશ અમલદાર **શ્રી ફ્રીન્લોક ફાર્બસ** સાહેબ જ્યારે **સુરતમાં** ડીસ્ટ્રીક જજ હતા, ત્યારે **કવીશ્વર દલપત-રામભાઇ** સાથે તેઓ તે પાઘનાં **દર્શન** કરવા ગયા હતા. તે વખતે **કવીશ્વર** એક **સવૈયો** રચી સાહેબને સંભળાવી **અરદેશરની** અને **સ્વામિનારાયણની** મહિમા સંબંધી વાત (પાઘટી બક્ષીસ આપ્યાના પ્રસંગની) કહી સંભળાવી હતી. એ સવૈયો કવિશ્રીની **નોંધપોથીમાં** નીચે મુજબ અર્થસહિત લખેલો છે.'

સુરત શતવાર્ષિક પાટોત્સવના અહેવાલમાં એ સુરતની શ્રીજી સ્વારીની સર્વહકિકત વિસ્તારપુર્વક વર્ણવેલી છપાઈ પ્રસિદ્ધ કરેલી છે. તે વાંચવાથી જીજ્ઞાસુઓને ઘણું જ જાણવા મળશે. એ વાંચીને જેમ વડોદરાની સ્વારીની લાવણીઓ સદ્‌ગુરૂ શ્રી પ્રેમાનંદ સ્વામીએ રચેલી છે, તેમ સુરતની સ્વારીની લાવણી રચવાની ઈચ્છા થતાં મેં (માવદાનજીએ) પણ મારી યથામતિ તેર પદો લાવણીમાં એ લીલાનાં રચી મારી "કવિ કીર્તનાવલી"માં પ્રસિદ્ધ કરેલ છે તે વાંચવા વિનંતી છે.

ઉપર મુજબ બ્રહ્મસંહિતાના અધ્યાય છઠ્ઠા અને સાતમામાં સુરત શહેરમાં સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ શ્રીજી આજ્ઞાથી જઈને શ્રી મુનિબાવાને સત્સંગનો અને પ્રગટ ભગવાનનો મહિમા સમજાવી શ્રીજીનાં દર્શન કરાવી તેના દ્વારા અરદેશર અને બીજા ધનાઢય ગૃહસ્થોને સત્સંગ કરાવી શ્રીજીની અમુલ્ય સેવાઓ સુરતના સંઘથી કરાવી હતી, જે સત્સંગમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સુરતથી મુનિબાવાને સત્સંગમાં લાવનાર સદ્‌ગુરુ નિત્યાનંદ સ્વામી અથવા સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદ સ્વામી હતા, તેમ કેટલાએકનું માનવું છે. પરંતુ કવીશ્વર શ્રી દલપતરામભાઈની નોંધપોથીમાં સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી એ સત્સંગ કરાવેલ તેમ લખેલું છે તેમજ સદ્‌ગુરૂ શ્રી સિદ્ધાનંદ સ્વામીના ગ્રંથ 'હરિચરિત્રામૃતસાગર'માં પણ શ્રીજી સાથે સ્વારીમાં

સવૈયો

પદત્રાન દિયે પ્રભુ પુજનકું, જબ ભ્રાતકિ ભકિત ભલિ લગિયાં,
હનુમંતકું તેલ, કટોરી દિયે, જબ સીયકિ શુદ્ધ લિની બગિયાં,
મહેતા નરસૈયકું હાર દિયો, જબ જીભમેં ભકિત ભલી જગિયાં,
અરદેશરકું દલપત્ત કહે, પરમેશ્વર રીઝ દિની પગિયાં.

ભાવાર્થ-ભરતજીની ભકિતથી પ્રસન્ન થઈ રામે ભાઇ જાણીને પોતાની પાદુકાઓ પૂજવા આપી; હનુમાન સીતાજીની બાતમી આપતાં લોકો શનિવારે તેલની કટોરી ચડાવશે, તેવો વર આપ્યો, નરસીમહેતે આખી રાત્રી ભજન કીર્તનો ગાયાં, ત્યારે ભગવાને અદ્રશ્ય રહી હાર આપ્યો; પરંતુ અરદેશરજીને તો ભગવાન સ્વામિનારાયણે, રાજી થઈને પોતાના મસ્તક ઉપર બાંધેલી 'પાઘ' સ્વહસ્તે આપેલ હતી. એટલે પોતે માથાનો તાજ મુગટ આપ્યો. કોઈ અવતારે પોતાના ભકતને મુગટ નથી આપ્યો. પણ સ્વામિનારાયણે ભકતવત્સલ પણું બતાવી પાઘ પૂજવા આપ્યો.

સદગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ઘોડા ઉપર બેસારી શહેરમાં બહુજ માનથી ફર્યાનું લખેલ છે કેમકે સુરતના લોકોની અને મુનિબાવાની સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજીએ બહુજ ચાહના મેળવી હતી. વળી પંચાળા શ્રીજી વચનામૃત ત્રીજા અને ચોથામાં બંન્ને પ્રશ્નો મુનિબાવે સદગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને જ પૂછેલા છે જો તેમનાથી વિશેષ સંપર્કમાં કોઇ અન્ય સંતો આવ્યા હોત તો તે પ્રશ્નો તેઓને જ પુછત. પણ એવું બનેલ જણાતું નથી, તે સિવાઇ એક કીર્તન કે "વાલીડા વેરો કીધો રે, કુંજવિહારી," એ પણ તેની સાક્ષી પુરે છે. કવીશ્વર દલપતરામભાઈ પોતાની નોંધમાં લખે છે કે, "સદગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને સુરત પહોંચ્યા પછી શરૂઆતમાં એ રાજર્ષિ મુનિબાવાના સમાગમમાં આવતાં પોતાને ઘણીજ તકલીફ વેઠવી પડી હતી." (જાહેરમાં તિલક ચાંદલો કરાય નહીં–છીક બગાસું આવતાં સ્વામિનારાયણ નામ બોલાય નહિં. નિરાકાર નાસ્તિક સમાજમાં સાથે રહી પોતાના ઇષ્ટ દેવની છાની ભક્તિ કરવી, વગેરે વગેરે.)

વળી શ્રીજી મહારાજનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન બને પણ બેક માસ વિત્યા પછી સ્વામીને શ્રીજીવિયોગ વસમો લાગતાં, ગઢપુર જવા તીવ્ર સંકલ્પ થયો; પણ ગુરુ આજ્ઞા વિના પાછું ન જવાય એવી ધર્મમર્યાદાના પાલક સ્વામીશ્રી બહુજ મુંઝાતાં. એક પ્રાર્થનાનું પદ રચી તેમાં પોતાની અરજી શ્રીજી હજૂર મોકલવાનું વિચારી સાથે આવેલા શ્રી જેરામ બ્રહ્મચારીને એ કીર્તનનો રાગ ઢાળ શીખવી ગઢપુર મોકલેલા હતા. જેરામ બ્રહ્મચારીએ ગઢપુર આવી શ્રીજી મહારાજને સર્વ હકીકત કહીને સ્વામીની અરજીનું પદ પોતે ગાઇ સંભળાવ્યું. 'વાલીડા વેરો કીધોરે કુંજવિહારી, એ કીર્તનની છેલ્લી કડીમાં સ્વામીશ્રી કહે છે કે–

॥ નિર્મોહી નાથ, વ્હેલા પધારી દર્શન દેજો, નહિં તો તેડાવી લેજોરે, કુંજ વિહારી.

॥ નિર્મોહી નાથ બ્રહ્માનંદની એ છે અરજી, સાંભળજો હોય મરજી રે, કુંજ વિહારી.

એ કીર્તન સાંભળીને શ્રીજી મહારાજ જેરામ બ્રહ્મચારીને કહે છે કે, "તમે જઇને બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહેજો કે હમણાં મરજી નથી." તેમ કહી સ્વામીને ધીરજ રાખી સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી ગઢડે આવવાની આજ્ઞા કરી, જેરામ બ્રહ્મચારીએ પાછા સુરતમાં આવી સ્વામીશ્રીને સર્વ હકીકત કહી. તેથી સ્વામીશ્રીએ ગુરુ આજ્ઞા શિર ચડાવી અને ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠીને પોતે શ્રી મુનિબાવા પાસેથી કૌમુદિ આદિ ગ્રંથો ભણી મુનિબાવાને સત્સંગ કરાવી ગઢપુર તેડી લાવ્યા હતા, એ હકીકત આપણે આગળ વાંચી ગયા. ઉપરનું કીર્તન, માયાપંચક,

અને ખટદર્શનનો છંદ, એ ત્રણ કાવ્યો સુંરતમાં જ સ્વામીએ રચ્યાં હતા, તેમ સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદસ્વામી પોતાની ટીપણી બુકમાંથી કવિશ્વર દલપતરામભાઇને લખાવે છે અને એ આધારે આંહી લખવામાં આવેલ છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે મુનિબાવાને સત્સંગમાં લાવનાર સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી જ હતા. મુનિબાવા તેમના દેહાંત સુધી સુરતમાં જ રહેલા હતા અને સમૈયા ઉત્સવો ઉપર શ્રીજીના દર્શને આવતા જતા રહેતા.

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે, ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરૂ દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે મુનિબાવો દીક્ષાગ્રહણ ને શ્રીજી સુરત વિચરણ નામે સાતમો અધ્યાય; સમાપ્તઃ ॥ ૭ ॥

૦—૦

શ્રીજી

અધ્યય ૮ આઠમો

વડોદરા દિગ્વિજય

શ્રી વડોદરાના સેનાખાસ ખેલ સમશેર બહાદુર શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારશ્રી સયાજીરાવ મહારાજે જ્યારે શ્રીજીને વડોદરા પધરાવ્યા, ત્યારે પણ સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનંદસ્વામી સાથે જ હતા. ગાયકવાડ સરકારના દરબારમાં એ વખતે લખનૌના એક પ્રસિદ્ધ ગવૈયાએ ગૂઢાર્થની બેચાર સાખીઓ આલાપથી ગાઇ બતાવી હતી, પછી તેનો અર્થ કરવામાં તેને સભાક્ષોભ લાગતાં તે ગભરાઇ જવાથી સંતોષકારક અર્થ કરી શકયો નહીં. એટલે તુરત જ સ્વામીશ્રીએ તે ગૂઢાર્થ કાવ્યના અર્થો કરી બતાવી કહ્યું કે, "ઉસ્તાદજી ! આપે ગાયેલી ત્રણચાર સાખીઓ સાધારણ ગૂઢાર્થની છે. પણ ખરાં ગૂઢાર્થવાળાં કાવ્યો, સંગીતના સૂમેળ સાથે સાંભળવાં હોય તો આવતી કાલે શ્રીજી મહારાજની છાવણીમાં તમો જરૂર આવજો." તેવું આમંત્રણ મળતાં તે ગવૈયાઓ અને રાજ્યાશ્રિત બીજા કેટલાએક ગવૈયાઓ અમીર ઉમરાવો સાથે બીજે દિવસે શ્રીજીની છાવણીમાં આવ્યા. સ્વામીએ

તેઓનો સત્કાર કરી **શ્રીજી** આજ્ઞા લઈ મહારાજશ્રી સન્મુખ બેસીને સીતારમાં 'કનડા રાગ' માં ચાર પદો (ચાર કીર્તનો) સંપૂર્ણ આલાપ સાથે સંગીત નિયમ મુજબ ગાઇ સંભળાવીને પછી અકેક પદની કડીઓના ગૂઢાર્થો ઉકેલવા માંડયા સભામાં બેઠેલા પંડિત પુરાણીઓ, કવિઓ, ગવૈયાઓ તથા અન્ય શ્રોતાજનો. સંગીત પ્રિય સજ્જનો, તેના **અર્થ** સાંભળી સહુ મંત્રમુગ્ધ થયા. સંગીત દ્રષ્ટિએ જેમ સર્પ ડોલે તેમ બેઘડી સભાને ડોલાવી દીધી શ્રીજીએ ગુલાબનો મોટો હાર **સ્વામી**ની ડોકમાં પહેરાવ્યો; તેમજ અન્ય ગવૈયા વગેરેનાં યથાયોગ્ય સન્માન કર્યાં.

શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારને ઉપરની હકીકત જણવામાં આવતાં **તથા જે બ્રહ્માનંદ** નામે સંત છે, તે જ મહા કવિશ્રી **લાડુદાનજી** પોતે છે એ વાતની જાણ થતાં સ્વામીશ્રીને તેડવાને ગાડી મોકલી, શ્રીજી આજ્ઞા લઈ સ્વામીશ્રી ગાયકવાડની **કચેરી**માં પધાર્યા સરકારે બહુજ સુંદર રીતે સ્વાગત કર્યું. બરાબર એક કલાક કાવ્ય, સાહિત્ય ને સંગીતનો જલસો સાંભળી અતિ પ્રસન્ન થઇને હજારો રૂપીઆ સાથે વસ્ત્ર અલંકારોના થાળો સ્વામીને ભેટ આપવા મંડયા સ્વામીશ્રીએ **સ્ત્રીધનના અમો ત્યાગી છીએ માટે હવે અમને તે ન ખપે,"** તેમ વિનય પૂર્વક કહી તે થાળોનો સ્વિકાર કર્યો, નહિં તેથી ગાયકવાડ સરકાર બહુજ પ્રસન્ન થઈ સ્વામીશ્રીનો અપુર્વ મહિમા સમજી કહ્યું કે, "મારા તરફથી એક પરગણાંનો રૂકો અને શિરપાવ ગઢડે મોકલાવેલ તે પણ તમે નહીં લેતાં પાછું મોકલેલ અને આજે પણ શિરપાવ ન લીધો માટે **કંચન કામીની**ઓમાં ન લલચાય તેવા સાચા ત્યાગી તમો **એકજ** છો." વળી આવા મહાન શીઘ્રકવીશ્વર જે પુરૂષના શિષ્ય હોય તે પુરૂષ જરૂર ભગવાન હોય, તેવો શ્રીજીનો મહિમ સિમજી બહુજ માનભરી વિદાય આપી હતી. સ્વામી સાથે કચેરીમાં ગયો **સદ્ધાંનંદસ્વામી** વગેરે સંતોએ છાવણીમાં આવી શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની સ્વામીની મુલાકાત વિષેની સર્વે વાત શ્રીજીને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી શ્રીજી મહારાજ સ્વામી ઉપર બહુજ રાજી થયા, ને સભામાં સ્વામીશ્રીજી ઘણીજ પ્રશંસા કરીને અપુર્વ પ્રેમ જણાવ્યો હતો * વડોદરામાં ગાયેલાં ગૂઢાર્થ કાવ્યનાં ચાર કીર્તનો નીચે મુજબ છે.

---

* સદ્ગુરૂ શ્રી **બ્રહ્માનંદ સ્વામી શ્રીજી** મહારાજ સાથે વડોદરા ગયા હતા. તે હકીકતનો પુરાવો "**સ્વામિનારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણી**" નામનોગ્રંથ

ગૂઢાર્થ કીર્તનો—રાગ કાનડો

પદ ૧

સમુદ્ર લક્ષ્મિ કૃષ્ણ કપાસ હિમ પાર્વતી શિવ કામદેવ
સિંધુ સુતા પતિ કયું ન સંભારે, જગ ઢંકન રીપૂ તનયા પતિ રિપુ
તામે તું નિશ દિન ચિત ધારે, સિંધુ સુતાપતિ : (૧)
મેઘ મોર કાર્તિકસ્વામી શિવ કામ મન
જગકો મિત્ર મિત્ર પતિ પિતુ અરિ તાકો પિતા તેરો ખેલ બીગારે,
પૃથ્વી મંગળ રૂડું ઇન્દ્ર અર્જુન કૃષ્ણ
અવનિ સુત તેરે જીયેકો ચહેતો, સુરપતિ સુત મિત્ર કાહે બિસારે
સિંધું. (૨)
ઘડો અગસ્ત સમુદ્ર લક્ષ્મી તુલસી ચર્ણ
મૃતકા સુત સુત પાનકિ તનયા, તાહિ સપત્નિ સદન બિચારે
જલ કમલ બ્રહ્મા મરિચી કશ્યપ સૂર્ય ધર્મ જમ
વારિ સુતસુતસુત, તાકો સુત,તેહિ સુતસુત કીંકર જખ મારે મારે॥ (૩)
કમલ બ્રહ્મા અધર્મ પાપ
જલકો સુત સુત તાહિ પ્રષ્ટ સુત, તેહિ ફલ હરિ બિન કોન નિવારે,
અર્જુન સુભદ્રા શ્રીકૃષ્ણ
નિદ્રાજીત ત્રિયાકો બંધવ, બ્રહ્માનંદ સુખકંદ હમારે ॥ સિંધું (૪)

પદ ૨

આકાશ પંખી ગરૂડ કૃષ્ણ આસરો આકાશ વાયુ તેજ જલ અન્ન
નભ ગતિ પતિ પતિ શરનો લેરી, નભ સુંતસુત સુત તેહી સુંકકે સુત કું,
ભગવાન
ધર્મ મૂળ અંતર ધરિ દેરી ॥ નભ ગતિ પતિ પતિ ॥ (૧)
સમુદ્ર લક્ષ્મી નારાયણ કમળ બ્રહ્મા શિવ કામદેવ પ્રીતિ
સિંધુ સુતા પતિ સુત સુત સુત તેહી, શતુમે હૈ રતિ તેરી,
લક્ષ્મી પદાર્થ રાજી સૂર્ય ધર્મ જમ
હરિ પ્રિયા કારજ મદમાતો, તમ રિપુ સુત ચાકર શિર ગૌરી ॥ નભ: (૨)

---

* તે હકીકતનો પુરાવો "સ્વામી નારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણી" નામનો ગ્રંથ વડોદરામાંથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તેમાં પ્રકરણ ૩ ત્રીજાના અધ્યાય છઠામાં શ્રીજી મહારાજ પાસે સુરાખાચરે અને સદ્ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ જે રમુજ કરી હતી તે પ્રસિદ્ધ છે. તેનો ઉતારો આ ગ્રંથમાં છેલ્લે વાર્તા પ્રકરણ છઠામાં

અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પ્રધ્યુમન દૈત્ય સંત પોકારી
નિંદ્રાઇશ સખા સુત મોયો, દિતીસુત દ્વેષિ કહત તોય ટેરી,
સ્વામી કાર્તિક મોર સર્પ ગરૂડ કૃશ્રીષ્ણુ ચંદ્રમા સ્ત્રી પાસે
ષડ મુખ, વાહન ભ્રખ રિપુ પતિતજી, મનપતિ મુખી રાખતનિત નેરી
કાગડો બોલે કા–ચેટો બોલે મ [કામ] નભઃ (૩)
વાયસ શેષ શબ્દકી ઘટના, તામે લબ્ધ વૃતિ ચિત ફેરી,
તાગી [ત્યાગી દઇને]
ગીતા શબ્દ ઉલટા કરી વરતત, તમ બ્રહ્માનંદ શામ રિઝેરી ॥ નભઃ (૪)

પદ ૩

પર્વત નદી સમુદ્ર શ્રીકૃષ્ણ બલભદ્ર [સંકર્ષણ] શ્રીકૃષ્ણ પ્રધ્યુમન
શૈલ સુતા પતિ તાતકું ગાયે, શંકર–ઇષ્ટ અનુજ કે સુતકું.
કામ
સબ વિધી કરી તાકું વિસરાયે, શૈલ સુતાપતિ. (૧)
યમુના સુર્ય ધર્મ જમ
હરિકિ ત્રિયા તાત સુત અનુચર તાકે, હાથ કબહુ નહિ જાયે,
ગાય નંદીશ્વર શિવ સ્વામિ કાર્તિક મોર સર્પ ગરૂડ શ્રીષ્કૃણ
સુરભિ સુત પતિ સુંત વાહન ભ્રખ, અરિ પતિમેં નિત લગની લગાયે,
સમુદ્ર લક્ષ્મી કમળ બ્રહ્મા અધર્મ પાપ ॥ શૈલ; (૨)
નદિ પતિ સુતા તાહિકો આસનઃ તેહિ સુત સુત કૃત ચિત નહિ આયે,
કામદેવ મન પ્રધુમ્ન કૃષ્ણ
રતિ પતિ તાત હુંકો કૃત તજકે, રતિ પતિ તાત ફલ પાયે ॥ શૈલઃ (૩)
વૃષ–ભાનુ રાધા કૃષ્ણ
બેલ રવિ દો શબ્દ એક કારકે, તેહિ તનયા પતિ છબી ઉરલાયે; ॥
બ્રહ્માનંદ સોઈ એક સત્ય હૈ, ઔર સબ જંજાલ બહાયે ॥ શૈલ; (૪)

પદ ૪

સુર્ય યમુનાં કૃષ્ણ કમળ
તમરીપુ તનયા પતિ કયું ન ગાવે, કયું તેરો ઉલટો ભયો હૈ, રમાસન
મન કામ
ઇન્દ્ર પતિ સુંત મેં લપટાયે. તમ રીપુઃ (૧)

કામદેવ મન ચંદ્ર શિવ નાગ ગરૂડ કૃષ્ણ
રતિ પતિ પીતા પતિ પતિ ભૂષણ, તાકે અરી પતિ તું બિસરાવે;
ઇંન્દ્ર અર્જુન કૃષ્ણ યમુનાં સુર્ય
ઓતુ સુત સખા ત્રિયા જનકસો, મૂરખ તેરી અયુષ હરાવે ।। તમ રીપુ (૨)

સમુદ્ર મોતિ હંસ બ્રહ્મા અધર્મ લોભ
સિંધુ સુત ભક્ષક પતિ તેહિ સુત, તાકો મૂર સો તોઈ ભમાવે,
વાયુ અગ્ની સોનું પર્વત બહ્મા ધર્મ સંતોષ
મારૂત સખા મળ મેરૂ મીલે તો, વિધિ સુત સુત તેરે મન નહિં આવો ।। તમઃ

કમલ લક્ષ્મી શ્રીકૃષ્ણ ગરૂડ સર્પ શિવ ઝેર (૩)
જલજ સુતા પતિ વાહન ભ્રખ પતિ તાકો પાન જગત અતિ ભાવે,
યમુનાં શ્રીકૃષ્ણ સુભદ્રા અર્જુન ઇન્દ્ર અમૃત
રવિ નંદની પતિ ભગનિ પતિ પિતુ, બ્રહ્માનંદ તેહિ પાન બહાવે તમઃ (૪)

ઉપરનાં ચારે પદો સ્વામી રચિત છે ને પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ તેમાં જ સમાયા છે. પિંગળશાસ્ત્રમાં એને 'ગૂઢોત્તર કાવ્ય ભેદ' કહે છે. ઉત્તર કવિતામાં જ હોય, પણ સમઝાય નહિં તેને ગૂઢોત્તર કહેવાય વળી એવા કાવ્યોમાં અક્ષરો (શબ્દો) ઘણા હોય પણ તેનો સારાંશ થોડો હોય તે કાવ્યને 'ન્યૂનાર્થ' પણ કહેવામાં આવે છે. ઉપરનાં ચારે પદોને પિંગળ-શાસ્ત્રના નિયમે તેને "ગૂઢોત્તર ન્યુનાર્થ કાવ્ય" કહી શકાય છે. સદ્‌ગુરૂ શ્રી દેવાનંદ સ્વામીએ સ્વામીશ્રીના પાસેથી ઉપરનાં ચારે પદો, તથા અમૃતધ્વનિ રેણકી, ચર્ચરી આદિ છંદો ચારણી ભાષાનું ડીંગળ કાવ્યનું શ્રી મહાદેવજીનું સપાખરૂં ગીત,' વગેરે કાવ્યોના અર્થની ટીપણી લખી લઈ, ગુરૂમુખથી સિદ્ધ કરેલી હતીઃ અને એ ટીપણી ઉપરથી જ કવીશ્વર દલપતરામભાઇએ છંદ રત્નાવલીમાંના છંદો સવૈયાઓ, પ્રશ્નોત્તર કાવ્યો વગેરેના અર્થો કરેલા છે.

સ્વદેશી શુદ્ધ ખાદીની ધોતલી મહિમા

સોરઠ દેશમાં મઢડા ગામનાં રહીશ જેઠામેરનાં પત્નિએ એ ધોતલીનું સુતર પોતાને હાથથી રંટીએથી ઝીણું કાંતીને પોતાના ગામના જ

વણકર પાસે વણાવીને એક રંગરેજ પાસે તેના ઉપર છુટી છુટી છાપો છપાવી તેનું પાણ પાડી (ધોઇ)ને ઘડી કરી પટારામાં મેલી એવો સંકલ્પ કર્યો કે, મારા ધણી જેને ભગવાન કહે છે, તે ભગવાન વગર તેડે મારે ઘરે આવે અને આ ધોતલી પોતે ઓઢવા મારી પાસેથી માગી લીએ, તો હું તેને સાચા ભગવાન માનું. આવો સંકલ્પ કરી તે મેરબાઇએ ધોતલી પટારામાં મુકી રાખી. કેટલાએક માસ વિત્યે શ્રીજી મહારાજ અગત્રાઈથી મઢડા પધાર્યા. પણ તે વખતે જેઠા મેર ત્યાં નહોતા. ફકત તેનાં સ્ત્રી જ હતાં. તેની પાસે શ્રીજીએ જઇને કહ્યું કે, "તમે અમારા માટે સુતર ઝીણું કાંતી ધોતલી વણાવી ધોઇને સંકેલી પટારામાં રાખી છે, તે અમને ઓઢવા આપો." પછી તે બાઇએ અતિ હર્ષથી પટારો ઉઘાડીને ધોતલી બહાર કાઢી; શ્રીજીના કપાળમાં કંકુનો ચાંદલો કરી તે ધોતલી ઓઢાડી હતી અને બાઇએ સાક્ષાત ભગવાન માની તેની ભકિત કરવા માંડી હતી.

ગઢડે આવીને ઉનાળાનો સમય હોવાથી શ્રીજી સવારે ન્હાઇને તે ધોતલી ઓઢીને પછી પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવા બીરાજતા. શુદ્ધ ખાદીની શુદ્ધ હૃદયથી શુદ્ધ ભાવથી કાંતેલી તે ધોતલી જ્યારે શ્રીજી ઓઢતા ત્યારે અલૌકિક દિવ્ય તેજનાં દર્શન થતાં અને એ તેજમાં શ્રીજીની મૂર્તિ ઘનશ્યામ સ્વરૂપે સહુને ધ્યાન કરવા યોગ્ય જોવામાં આવતી. એ અલૌકિક દર્શનનો લાભ લેવા દાદાના દરબારમાં રહેતાં સ્ત્રી પુરૂષો શ્રીજી નિત્યવિધિ કરવા બીરાજે ત્યારે દોડાદોડ કરી દર્શન કરી જતાં અને સંતોને પણ એ વાત જણવામાં આવતાં તેઓ પણ વહેલી સવારે અક્ષર ઓરડીમાં ધોતલી સહિત મહારાજનાં દર્શન કરી ધ્યાન ધરવા બેસતા. એક વખત વહેલી સવારે શ્રીજી એ ધોતલી ઓઢી નિત્યકર્મ કરતા હતા તે વખતે સદ્‌ગુરૂ શ્રી મુકતાનંદસ્વામી તથા સદ્‌ગુરૂ શ્રી પ્રેમાનંદસ્વામી દુકડ સરોદા બજાવી પ્રભાતીનાં પદો આલાપતા હતા. ઘણાં પ્રેમી ભાઈ ભાઈ હરિભકતો એ અલૌકિક દર્શન છેટે ઉભાં રહી કરતાં હતાં. તેવામાં સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી આવ્યા અને મનમાં સમજ્યા કે શ્રીજી આ પ્રભાતીઆં સાંભળી સંતોને કે કોઈ અન્ય હરિભકતને એ ધોતલી જરૂર આજ આપી દેશે કારણ કે શ્રીજીનો સ્વભાવ એવો હતો કે, "કયારેક આપરે અંગનાં વસ્ત્ર ઉતારી વગેરે" પછી બ્રહ્માનંદસ્વામી શ્રીજીને દંડવત કરી નમસ્કાર કરીને સામા બેઠા, ત્યારે શ્રીજી મહારાજ સ્વામીને જોઇને પોતાના મૂખારવિન્દ ઉપર ધોતલી ઓઢીને ધ્યાનમાં બેસી ગયા એટલે બ્રહ્માનંદસ્વામી કહે કે "મહારાજ આ ધોતલી પને (પહોળાઇમાં) બહુજ ટુંકી છે, તેથી આપના હસ્તકમળ ઉઘાડા દેખાય છે." એ સાંભળી શ્રીજી મહારાજ કહે કે, " તેની

તમારે શી ફીકર? તમારે લેવાની મરજી થઇ લાગે છે." એટલું કહી ધ્યાનમાં બેસી ગયા. સહુ સંતો પાર્ષદો-હરિભકતો એ અલૌકિક દિવ્ય તેજમાં શ્રીજીનું એ ધોતલી સહિત દર્શન કરતા હતા. સદગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને એ ધોતલી પ્રસાદીમાં લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ અને એ લેવા માટે શ્રીજીને રાજી કરવા એ ધોતલીના મહિમાનો એક છપય છંદ ત્યાં (અક્ષર ઓરડીમાં બેઠાં બેઠાં) જ રચી લીધો. શ્રીજી ધ્યાનમાંથી જાગ્યા એટલે સ્વામીએ એ ધોતલીં મહિમા છપય સંભળાવ્યો.

છપય છંદ

ધન્ય ધન્ય તેરો સૂત, ધન્ય તોય કાંતણ હારી,
ધન્ય તોય વણકર વણી. ધન્ય તોય છાપ સમારી;
ચતુર હસ્ત પરમાણ. ધ્યાન સંતન મન ભાઇ.
અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ. તેહ કર નેક ઢંકાઈ.
વ્રજ ત્રિયા હરખ વિલસી ફિરે, નિશદિન જાવત જોતલી,
કહે બ્રહ્મમુનિ ઓઢત કૃષ્ણ, ધન્ય ધન્ય તોય ધોતલી. ॥૧॥

ભાવાર્થ ધન્ય છે તારા સુતરને, ધન્ય છે તે કાંતનાર બાઈને, ધન્ય છે તુને વણનારા વણકરને, અને ધન્ય છે તારા ઉપર સુંદર છાપના બીબા છાપનારને લંબાઈમાં તું ફકત ૪ ચારજ હાથના પ્રમાણની છો, પણ અનંતકોટી બ્રહ્માડના કર્તા જેને રૂંવાડે અનંતકોટી બ્રહ્માંડ અણુંના પેઠે ઉડે છે તે, તારાથી ઢંકાઈ રહ્યા છે. શ્રીજી મહારાજ તને ઓઢે છે ત્યારે સંતો (શ્રીજી મુર્તિ સહીત) તારૂં ધ્યાન ધરે છે. તેમજ રાત્રી દિવસ વ્રજની ગોપાંગનાઓ તને 'ઓઢીને' બેઠેલા એવા કૃષ્ણને જોવા માટે હરખથી પ્રેમભરી દોડાદોડ કરી જોતી રહે છે, એવી અલૌકિક લીલા નીરખી બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે છે કે, જેને હંમેશાં કૃષ્ણ (શ્રીજી) ઓઢે છે, તેવી હે ધોતલી તને ધન્ય છે! ધન્ય છે.!

એ છપય છંદ સાંભળી શ્રીજી મહારાજ મંદમંદ હસતાથકા બોલ્યા: સ્વામી! તમારે કયાં એ ધોતલી પુરી થાય તેમ છે?' (સ્વામી શરીરે ઘણાજ પુષ્ટ હતા) ત્યારે સ્વામી કહે "કૃપાનાથ હું એને દરરોજ પુજા કરી આંખોને મસ્તકે અડાડીશ." એ સાંભળતાં જ શ્રીજી મહારાજે ઉભા થઇને એ ધોતલી બ્રહ્માનંદસ્વામીને માથે ઓઢાડી અને બાથમાં લઇને ખુબ

પ્રેમથી મળ્યા. સ્વામીએ તેને તુરતજ સંકેલી આંખે, માથે અને છાતીએ અડાડી. શ્રીજીને નમસ્કાર કરી જેમ કોઈ મોટો મુલક કબજે કર્યો હોય ને લડાઈમાં વિજય પ્રાપ્તિ થઇ હોય ને હર્ષ થાય, તેવા હર્ષથી સેંકડો હરિભકતો ત્યાગી સંતોને વિજયનાદથી જયસ્વામિનારાણુય કહીને પોતાના ઉતારે પધાર્યા હતા. ઘણા વર્ષો સુધી સ્વામીએ તેને પુજામાં રાખી હતી. અને પછી એ અમુલ્ય પ્રસાદી પોતાના મુખ્ય શિષ્ય સદગુરૂ દેવાનંદસ્વામીને આપેલી હતી. કવીશ્વર દલપતરામભાઈ જ્યારે મુળીમાં શ્રી દેવાનંદસ્વામી પાસે પિંગળ ભણતા હતા ત્યારે સ્વામીએ કવિશ્રીને પોતાની પુજા વખતે દર્શને આવતાં એ ધોતલીનાં દર્શન કરાવી મહિમા કહેતા અને એ મહિમાનો છપય પણ સ્વામીએ તેમને લખાવેલો. હાલ એ ધોતલી મુળી મંદિરમાં સજ્યામાં મોજુદ છે.

એ ધોતલી વિષે એક બીજી હકીકત પણ લખાઇ આવી છે કે, "કોઈ એક ભાવસાર હરિભકતે ચાર હાથ લાંબી એક પનાની દેશી વેજાની ધોતલી છાપીને શ્રીજી મહારાજને ભેટ કરી હતી. તે ધોતલીને શ્રીજીએ છ માસ સુધી ઓઢેલી હતી. પછી ભગુજીના શિષ્ય દેવાભકત ગુજરાતમાં કોલેરાનો રોગ હતો, છતાં મહારાજની આજ્ઞાથી તેઓ કેરીઓ લેવા ગાડાં લઈ ગઢપુરથી ગુજરાતમાં ગયા ને ત્યાંથી કેરીઓના ગાડાં ગઢડે ભરી લાવ્યા હતા, તેથી તેના ઉપર શ્રીજી બહુ જ પ્રસન્ન થઈ તેને બાથમાં લઇ મળ્યા અને ધોતલી આપી. એ ધોતલી લઈ દેવોભકત સદગુરૂ શ્રી બ્રહ્મા-નંદસ્વામી પાસે જ્યાં ભગુજી બેઠા હતા ત્યાં જઇને બતાવી, એટલે એ ધોતલી જોઈ સ્વામીએ ઉપરનો છપય બનાવ્યાનું એક સ્થળેથી લખેલ છે. પરંતુ ઉપરની હકીકત જોતાં એ કોઇ બીજી ધોતલી ભાવસાર હરિભકતે કદિક ઓઢાડી હશે. પરંતુ મઢડા * વાળા જેઠામેરનાં પત્નિએ જે ધોતલી ઓઢાડી હતી તેનો જ આ છપય છે તેમ સોરઠ દેશના જુના સંતોથી મેં (માવદાનજીએ) જાણેલ છે.

---

* અગત્રાઇના સીમાડે આવેલ એ મઢડા હાલ "માતાજીનું મઢડા" કહેવાય છે ત્યાં તુંબેલ ચારણ જ્ઞાતિમાં બાઈ શ્રી સોનબાઈઆઈના નામે માતાજી પ્રગટ થયાનું કહેવાય છે. હું તે સોનબાઇ માતાજીને સં. ૨૦૧૬ના ફાગણ માસમાં મળેલો હતો. તેણે પણ પોતાના ગામના જેઠામેરનાં સ્ત્રીએ શ્રીજી મહારાજને ધોતલી ઓઢાડયાની વાત મને કહી હતી. હાલ પણ મેર લોકોની ત્યાં વસ્તી છે. સોનબાઇ આઈ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીના છંદો કાવ્યો સુકંઠથી ગાય છે.

શ્રીજીના હજૂરી પાર્ષદ ભીમભાઇનો હડુલો

ભીમભાઇ (ભીમભકત) નામના હજુરી પાર્ષદ શ્રીજીની સ્વારી વખતે બંદુક લઈ સ્વારી સાથે ચાલતા, એ ભીમભાઈ સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ-દસ્વામીની પણ સેવા ચાકરી કરતા હોવાથી સ્વામીનો તેના ઉપર પુર્ણ રાજીપો હતો.

એક સમય શ્રીજી મહારાજ બહારગામથી ગઢપુર પધાર્યા ત્યારે ભકતોએ મહારાજનું સામૈયું કર્યું. ભીમભાઇએ સામૈયામાં માણકી ઘોડીની બાજુમાં બંધુક સહિત ચાલતા હતા. દાદાખાચરના દરબાર નજીક શ્રીજીની સ્વારી આવતાં ભીમભકતે અતિ હર્ષમાં આવી જઇ, શ્રીજી સ્વારીની વધામણી આપવા પોતે બંધુંક વછોડી, બંધુકમાં ભરેલો દારૂ અને કાગળનો લતો બરાબર ઘોડીના કાન પાસેથી પસાર થતાં, ઓચિંતો અવાજ સાંભળી શ્રીજીની માણકી ઘોડી ચમકી. એ બનાવથી શ્રીજી બહુજ નારાજ થયા અને ભીમભાઈના હાથમાંથી બંધુંક લઈને દરવાજા પાસેના મોટા પાણા ઉપર પછાડી અને ભીમભકતને ગુસ્સે થઇને કહ્યું કે, 'તમો આંહીથી ચાલ્યા જાવ તમારૂં કામ નથી. ગઢડામાં તમારે આવવું નહીં જંગલમાં જઇ રહો, જંગલી જેવા છો.'' એથી એ ભકત શ્રીજી આજ્ઞા શીર ચડાવી દરબારગઢના દરવાજેથી જ પાછા વળી ગઢડા બહાર નીકળી ઘેલા નદીને સામે કિનારે એક ઝુપડી બાંધી રહ્યા. અને શ્રીજી સંતો ઘેલે નહાવા આવે ત્યારે છેટે ઉભા રહી દર્શન કરે. જે દિવસ શ્રીજીનાં દર્શન ન થાય, તે દિવસ અનાજ ખાય નહીં. એવા બે ચાર ઉપવાસ પણ થયેલા. સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી એક વ્હેલી સવારે ઘેલે નહાતા હતા ત્યાં ભીમભકતે આવી શ્રીજીના દર્શન કરાવાની અરજ કરી કહ્યું કે, આજ ત્રીજો ઉપવાસ છે. તેથી સ્વામીને દયા આવી અને કહ્યું કે 'આજે સાંજ વખતે હું શ્રીજી મહારાજને તેડી આંહી ખળખળીઆમાં ન્હાવા લાવીશ. હું અને મહારાજ ખળખળીઆમાં જળક્રિડા કરતા હોઇએ, એવે વખતે તમો આવી મહારાજનાં દર્શન કરી માફી માગજો ને દંડવત કરવા મંડજો, એટલે શ્રીજી મહારાજની મરજી હશે તેમ થશે.

સાંજના વખતે સ્વામીશ્રી અને શ્રીજી મહારાજ અન્ય સંતો વગેરે ઘેલે ન્હાવા પધાર્યા, શ્રીજી સાથે બ્રહ્માનંદસ્વામી ખળખળીઆમાં સ્નાન કરતાં કરતાં એક બીજાને સામાસામા ખેંચતા હતા અને પૂર્ણ આનંદથી જળક્રિડા કરતા હતા. તે જ વખતે ભીમભકતે આવી જયસ્વામિનારાયણ કહીને ખળખળીઆના કાંઠા ઉપર શ્રીજીને દંડવત કરવા લાગ્યા. એ જોતાંજ

સ્વામીએ ડાબે હાથે **શ્રીજીનું** કાંડુ પકડી કિનારા તરફ લાવીને કાંઠા ઉપર પાણીથી ભરેલું પોતાનું મોટું તુંબડું જમણા હાથે ઉપાડીને **ભીમભકતના** માથે ફેંક્યું તે ફુટતાં તોપના જેવો ભડાકો થયો અને સ્વામીએ તેના તરફ જરા કરડી નજર કરી ડારો કર્યો અને નીચેનો હડુલો જોરથી બોલી શ્રીજીનું કાંડુ મેલી ભીને પોતાયે તેને પકડવા દોડ્યા. સ્વામીનું કદાવર શરીર અને દોડીને **ભીમભકતને** પકડી લાવી **શ્રીજી** સનમુખ ઉભા રાખી નીચેનો હડુલો બોલ્યા

હડુલો દુહો

ભીમ ભડકા કિયા ઘોડકે કાનમેં,
તબ ખીજે કરતાર આયે બહુ તાનમેં,
લીનિ હાથ બંદુક પછાડી પાનમેં,
ભીમ તેરા નહિં કામ ચલ્યા જા રાનમેં,
ચલ્યા જા રાનમેં ? ચલ્યા જા રાનમેં ? ચલ્યા જા રાનમેં, ?

એમ ત્રણ વખત બોલી કોઈ સંતનું તુંબડું ત્યાં પાણી ભરેલ હતું, તે લઇને છીપરામાં ફોડતાં મોટો અવાજ થયો. આથી **શ્રીજી** મહારાજ હસ્યા ને કહે કે, "હજી ભીમને પકડી લાવી હડુલો સંભળાવી તુંબડું ફોડો" પછી સ્વામી ફરીને તેના પાછળ ભીને પોતીએ દોડી પકડી લાવી, **શ્રીજી** સનમુખ ઘેલા કાંઠે ઉભા રાખી, ઉપરનો હડુલો સંભળાવી તુંબડું ફોડ્યું. એ તુંબડું ફોડતાં સ્વામીની કરડી મુખાકૃતિ અને હડુલાની હાકલથી. નેં તુંબડાના **અવાજથી** સહુ થડકી ગયા; ને ઘેલા નદીના કાંઠામાં પડછંદો પડતાં મોરલા બોલવા લાગ્યા. સ્વામીની મહા કાય **ભીમભકતને** પકડવા દોડતી, એ જોઈ **શ્રીજી** બહુજ હસતા. એમ **ત્રણ વખત** તે ખેલ કરાવી મહારાજ બંનેને મળ્યા, અને **ભીમભકતને** દરબારમાં સાથે લઈ જઇ મહા મુકતરાજ શ્રી **જીવુબાને** કહી તેને ખુબ જમાડી પારણું કરાવ્યું અને **દાદાખાચર** પાસેથી તેને બીજી નવી **બંદુક** અપાવી. ત્યાર પછી જ્યારે શ્રીજી મહારાજ **ઘેલે નહાવા** પધાર્યા ત્યારે **સ્વામી** આગળ **ભીમભકતનો** હડુલો બોલાવે. સ્વામી તે હડુલો બોલી જે **તુંબડું** હાથ આવે તે પાણીનું ભરી ફોડી મોટો અવાજ કરે. પછી સંતો ત્યાંથી પોતપોતાના **તુંબડાઓ** લઈ આઘાં **સંતાડી** આવે એટલે **મહારાજ અને સ્વામી** જ્યાં સંતાડેલ હોય ત્યાંથી **ગોતી ગોતી** જળમાં ભરી ભરી એક પછી એક ફોડતા જાય. આવી અનેક વખત રમુજ કરાવી લીલા કરતા

ઉપર મુજબ સ્વામીશ્રીનું વ્રજભાષાનું ચારની સાહિત્ય જે મળ્યું છે, તે લખ્યું છે અને તે વિશેષ તો "મંદિર પ્રકરણ"માં મૂર્તિઓની સ્થાપના પ્રસંગે દેવોની સ્તુતિ કાવ્યો જે આવશે, તે આગળ લખવામાં આવશે. આ પછીના આધ્યાયમાં આપણે સ્વામીજીના ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય [કીર્તન-પદો] વગેરે જોઇશું.

સ્વામીશ્રીનાં ગુજરાતી પદો લગભગ 'અઢી હજાર' છપાઇ [બ્રહ્માનંદ કાવ્યના નામે] પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. એ કીર્તનમાં ઘણાંએક કીર્તનો પ્રસંગને અનુસરીને જ લખાયેલા છે. જેનો ઇતિહાસ ગુરૂપરંપરા સત્સંગમાં કંઠસ્થ સાહિત્ય તરીકે જળવાઈ રહેલ છે. મેં એ હકીકત મેળવવા માટે આજથી નવ વર્ષ પહેલાં "સુધા માસિક મારફત વિનતિ પત્ર છપાવી છુટાંછવાયા જેમ મળ્યાં તેમ એકઠાં કરી અત્રે આપેલ છે. પણ હું ધારૂં છું કે હજી ઘણાંએ પ્રસંગો અજાણમાં રહ્યા હશે, તે ભવિષ્યમાં જેમ જેમ મળે અને આ ગ્રંથની બીજી આવૃતિ શ્રીજી કૃપાથી પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે એ પ્રસિદ્ધ થવા ઉપર રાખી, હાલ તો જે મારા જાણવામાં હતાં તે તથા અન્ય સંતો હરિભકતો દ્વારા જે મળતાં ગયા તે હવે પછીના આધ્યાયમાં હકીકત સહિત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે,

ઇતિ શ્રી કેસર ભક્ત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે, ધ. ધુ આચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્‌ગુરુશ્રી દેવાનંદસ્વામી સંવાદે, શ્રી વડોદરા દિગ્વિજયે અને બ્રહ્મમુનિ ભાષાકાવ્ય નામ અષ્ટમોડ અધ્યાયઃ સમાપ્ત; ॥૮॥

॥ શ્રીજી ॥

આધ્યાય ૯ નવમો

સ્વામીશ્રીનું ગુજરાતિ કાવ્ય સાહિત્ય

આપણા સંપ્રદાયમાં શ્રીકૃષ્ણલીલાના વર્ણનનાં જે કીર્તનો છે, તેને ગાનારા અને સાંભળનારા બંને તે કીર્તનો શ્રીકૃષ્ણના છે તેમ સમજે

છે; પરંતુ એ ભીલા વર્ણનમાં ઘણા ખરાં પદોમાં તો પ્રત્યક્ષ શ્રી હરિની લીલાને જ ગાયેલી છે. કોઈ કીર્તનો પ્રસંગાનુસાર છે; તો કોઇ કિર્તનનો રાગ ઉત્તમ જણાતા શ્રી હરિની તેવા રાગમાં કીર્તન કરવાની આજ્ઞાથી રચાયેલાં છે, તો કોઈ શ્રીજીના દર્શનનો વિયોગ થતાં એ વિરહ દુઃખના વર્ણનનાં છે આવી રીતે ઘણા પદો પ્રસંગાનુસારનાં છે. આ સબંધી જે હકીકત મને મળી છે તે મેં અહીં લખી છે:–

અમે એકલા રહીએ છીએ

એક વખત કીર્તન ગવાતા હતાં ત્યારે ગઢડામાં સભામાં મહારાજે વાત કરી જે, "જ્યારે શ્રીકૃષ્ણની લીલાના પદો ગવાય છે, ત્યારે ગોપ અને ગોપાંગનાઓ તથા ગોકુળ અને વૃંદાવન વગેરેના વર્ણન આવે છે, તેમજ શ્રીકૃષ્ણની લીલાની વાતો આવે છે ત્યારે સર્વનું મન તે સ્થળે જતું રહે છે; તેથી અમો એકલા સભામાં બેસી રહીએ છીએ તેવું લાગે છે. પણ કીર્તન બનાવનારે તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન, પ્રત્યક્ષ સંતો, હરિભકતો ગઢડા, ઘેલો નદી, વડતાલ, અમદાવાદ, જેતલપુર, વગેરે સ્થળોનાં તથા અમારી લીલા ચરિત્રો કીર્તનમાં ગાયા છે, માટે પરોક્ષભાવ નહિં લાવતાં પ્રત્યક્ષ ભાવ સમજવો. એમ ન સમજાય તો અમો એકલા સભામાં બેસી રહીએ છીએ."

અમારે છાના ગાવા પડે છે

એક સમયે બ્રહ્માનંદસ્વામી અક્ષરઓરડીમાં જઈ શ્રીજી મહારાજના ચરણમાં મસ્તક મૂકી રૂદન કરવા લાગ્યા; એટલે શ્રીજી મહારાજ કહે કે "સ્વામી ! શા સારૂ રૂવો છો ?" ત્યારે સ્વામી બે હાથ જોડી પ્રાર્થના બોલ્યા જે, "સાક્ષાત્ અક્ષરધામના પતિ એવા જે તમો, તમને (છુપાડીને) છાના ગાવા પડે છે, તેનું અમને અંતરમાં બહુજ દુઃખ થાય છે." એમ કહી સ્વામીશ્રી ગદગદ કંઠે બહુજ દિલગીર થયા. તેથી શ્રીજી મહારાજ સ્વામીને ધીરજ આપી કહેવા લાગ્યા કે, "સ્વામી! આપણે તો અનંત જીવોના કલ્યાણ કરવાનો દ્રઢ સંકલ્પ કરી ઠેઠ અક્ષરધામમાથી સહુ સાથે આવ્યા છીએ; તો જેમ ઘણા જીવોને સમાસ થાય અને તે જીવોનું કલ્યાણ થાય તેમ વર્ણવીને ગાવું. અને જેમ છે તેમ યથાર્થ મનમાં સમજવું. અને જો કોઈ મુમુક્ષ સુપાત્ર હોય તો તેને યથાર્થ સમજાવવું. પણ જગતના જીવોને તો જેમ પથ્ય પડે તેમ જ તમારે ગાવું એવી અમારી

તમને આજ્ઞા છે.'' એમ કહી વર આપ્યો કે, 'તમારાં રચેલાં ૧૦૦ એકસો કીર્તનો કોઇ પ્રતિદિન (દરરોજ) ગાશે, તો તેને હું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીશ. એ અમારો વર છે'! ઉપર પ્રમાણે વર મેળવી સ્વામી પોતાને આસને ગયા.

જે કિર્તનો ગાયને શ્રીજી મહારાજને સ્વામીએ રાજી કરેલા તે કીર્તનોની હકીકત

[૧] એક વખત ગઢડામાં શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી ધર્મવંશના મહિમાનાં કીર્તનો બનાવી શ્રીજી સન્મુખ સભામાં બોલ્યા. તેથી મહારાજે રાજી થઇને નવો ચોફાળ સ્વામીને ઓઢાડયો, ત્યારે સ્વામી કહે કે, 'મને જુનો ચોફાળ આપો અને જે નવો છે તે તમો ઓઢવાને રાખો.'' પછી મહારાજે તો નવો અને જુનો એમ બેય ચોફાળ આપીને અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ તથા રઘુવીરજી મહારાજ એ બંન્નેને શ્રીજી મહારાજ કહેવા લાગ્યા કે, ''આ તમારા કુળના દશોંદી છે: (જેમ મોટા રજપૂત રાજાના રાજ્યમાં દશોંદી ચારણો રાજકવિ તરીકે રહી રાજાનો દસમો હિસ્સો મેળવતા અને રાજાઓના યશોગાન ગાતા હતા.) તેમ તમારા જ કુળના જશ તે ગાય છે. માટે મેં વસ્ત્ર આપ્યાં. અને તમો બન્ને તેમને દુધને સાકરની તાંસળી ભરી પાજો તથા ભાતમાં સાકર નાખી ખૂબ ઘી રેડી તાંસળી ભરી આપજો, અને કીર્તન ગાયું તેના છેલ્લા પદની છેલ્લી કડીમાં જે ગાયું છે તે વસ્તુ જમાડજો.'' બન્ને આચાર્ય મહારાજશ્રીએ શ્રીજી મહારાજનીએ આજ્ઞા શીર ચડાવી. સ્વામીશ્રીને પોતાના કુળના દશોંદીમાંનો સ્વામીશ્રીની હૈયાતી સુધી સ્વામીનું સ્વમાન જાળવી ખૂબ રાજી રાખતા. અને તે દિવસે શ્રી આચાર્ય મહારાજશ્રીએ ધર્મકુળના રસોડે સ્વામીને તેડાવી દહીંવડાં, દૂધ, ઘી, ચોખા, સાકર વગેરે ખુબ જમાડયા એ ધર્મ કુળના મહિમાના પદોની છેલ્લી કડીઓ છે કે,

બલિહારી ઘનશામકુંવરની, અક્ષર ધામના સ્વામી રે,
ધર્મ તણે ઘેર પ્રગટ થયા હરિ, જગપતિ અંતર જામી રે;
બહુનામી જેના બાળકડાને, રાજી થઇને રમાડે રે.
બ્રહ્માનંદ કહે ભાભીઉં હરિને, 'દહીંવડાં' જમાડે રે.

[પદ ૪ બ્રહ્માનંદ કાવ્ય–પાને ૧૮૬]

(૨) એક વખત ગઢડામાં શ્રીજી મહારાજ ઉગમણા બારના ઓરડાની ઓશરીએ સભા કરી બિરાજેલ હતા. એ વખતે સ્વામીએ એ સોસર કીર્તન સંભળાવ્યું. એના બીજા પદમાં બીજી કડી

"માવા તારી મોરલી, મારે ખુબ પડી છે ખેધ,
કીધાં એણે કારમાં, મારી છાતલડીમાં છેદ;
લગાડી તેં પ્રીતલાલ, પ્રીતલડી તેં તો લગાડી"

સાંભળીને મહારાજ બહુજ રાજી થઈને બોલ્યા કે 'આ બ્રહ્મમુનિને જેવી અમારા ઉપર પ્રીતિ છે તેવી સંસારમાં બીજે કયાંય નથી.' એમ કહી રાજી થઈને મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલી પાઘ ઉતારીને ભેટ આપી. તથા વસ્ત્રો પણ આપ્યાં.

(૩) એક વખત ગઢડામાં હુતાસનીનો ઉત્સવ થયો તે વખતે સ્વામીએ 'ખેલો રાધો માધો ફાગ' એ ચાર પદો રચી ગાઈ સંભળાવ્યાં હતાં. શ્રીજીની આજ્ઞાથી સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદ સ્વામીએ પણ 'પકરે વ્રજજન ગીરધારી' તથા સદ્‌ગુરૂ પ્રેમાનંદસ્વામીએ 'સખી પીયારી દેખત શામ રે, પીયા ખેલત હોરી' એ રચેલ એમ ત્રણે સદ્‌ગુરૂઓએ ચાર ચાર પદો રચી સંભળાવતાં શ્રીજીએ રંગવાળાં વસ્ત્રો અને ફુલના હારો ત્રણેને આપ્યાં હતાં.

[૪] એક વખત આદ્રજમાં શ્રીજી મહારાજ પરમહંસો સહિત પધારતાં, રતુખાંટ આદિ પ્રેમી ભકતો શ્રીજી મહારાજને રાજી કરવા રમવા આવ્યા. મહારાજે તેનું રાસમંડળ જોઈને બ્રહ્માનંદસ્વામીને સાંન કરી. એટલે સ્વામીએ જુવાન જુવાન સંતોને લઈ રાસમંડળ રચી "ગોરસ લઈને ગોપકા, ચાલી વેચવ કાજે", એ કીર્તનોનો સંવાદ કાન–ગોપીના રૂપે (એક સાધુ કાનજી થયા અને એક સાધુ ગોપી થયા ને કીર્તનોની કડીઓ સામ સામાં લટકાં કરી) બોલવા લાગ્યા. ત્યારે ગામના હરિભકતો બોલ્યા જે 'આ સંતોની આગળ તો અમારી રમત કાંઇ લેખામાં નહીં'. પછી શ્રીજી મહારાજની મરજી જોઇ સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદસ્વામી તથા બીજા સંતો પણ નીચેનાં પદો બોલીને રાસમંડળ રમ્યા હતા.

[૧] હરિ હૈયાના હાર છો જીરે, તમે હરિ હૈયાના હાર છો
[૨] સખી જોને આ બાળક નાનો, તેનું નામ કોડીલો કાનો
[૩] ચાલ સખી જોવાને જઇએ, ખાંતિલો વનમાં ખેલે રે
[૪] મારે આજ પ્રીતમ ઘેર આવશે,

આ પદો સાંભળી મહારાજ બહુજ રાજી થયા અને સવારે થાળ જમી સ્વામી વગેરે સંતોને થાળની પ્રસાદી આપી હતી, પછી આદ્રજથી ચાલતાં રસ્તામાં મહારાજે બ્રહ્માનંદસ્વામીને કહ્યું કે. "એવાં દાણલીલાના હજી

કીર્તનો બનાવો.' આથી સ્વામીશ્રીએ એ ચાર પદોને વધારી બીજા આઠ પદો રચી, કુલ બાર પદો (દાણલીલાના) શ્રીજી મહારાજને સંભળાવતાં, મહારાજ સ્વામીને કહે છે કે, "સ્વામી! આ કૃષ્ણ રાધાજીની વડચડ વખતે જાણે તમો તે વખતે તેના પાસે જ કેમ હો!, એવો ભાવ જણાય છે" ત્યારે સ્વામી કહે 'એ બધું મે અને તમે (અક્ષર ધામમાં બેઠા) નજરો નજર જોયું છે, એટલે તેવું મે આમાં ગાયું છે.' એ સાંભળીને શ્રીજી મહારાજ બહું જ હસ્યા.

(૫) ગઢપુરમાં 'નિમની એકાદશી' વખતે શ્રીજી મહારાજ બ્રહ્માનંદસ્વામીને કહે કે, "તમારે દરરોજ ચાર કીર્તનો નવાં કરવાં એવું નિયમ લીઓ" ત્યારે સ્વામી કહે કે, "તે કીર્તનો તમો સાંભળવાનુ નિમ રાખો તો હું દરરોજ નવાં કરૂં. પછી મહારાજે તેની હા પાડતાં, સ્વામીએ ચાતુર્માસમાં દરરોજ નવાં ચાર કીર્તનો રચી શ્રીજી મહારાજને સંભળાવેલાં હતાં, દરરોજના ૪ પદોલેખે ચાર માસનાં કુલ ૪૮૦ પદો થયા, પણ સ્વામીશ્રીએ કાર્તિક સુદી ૧૫ પૂર્ણીમા સુધી દરરોજ એક ચોસાર રચી મહારાજને સંભળાવેલ તેથી કુલ ૫૦૦ પાંચસો કીર્તનો એ ચાતુર્માસમાં પોતે નવાં રચ્યાં હતાં તેમાંથી જે મળ્યાં તેની એકેક કડી તથા સંખ્યા આ નીચે લખી છે.

સ્વામીશ્રીએ ચાતુર્માસમાં રચેલાં કીર્તનો
(શ્રી રથ જાત્રાના પદો)

સંખ્યા	કીર્તનની કડી	સંખ્યા	કીર્તનની કડી
૪	રથ બેઠે બળવીર દેખોરે માઈ,	૪	બેઠા રથમાં સુંદર શ્યામળો,

(અષાઢી એકાદશીના પદો)

૪	ઓછવની પ્યારી કેશવની	૪	એકાદશી આજનો દિન સારોરે
૪	કોડે કોડે એકાદશી કીજીએ રે		

હિંડોળાના પદો

૪	પિયા નવલ હિંડોરે નટવર નાગર	૪	ઝુલત શ્યામ સુજાન હિંડોરે
૪	માઈ ફુલન હિંડોરે ઝુલે	૪	ઝુલત પ્રિતમ પ્યારી હિંડોરેમે
૮	હાંરે મારો નાથ હિંડોરે ઝુલેરે	૪	ઝુલત હે નંદલાલ પ્રીતમ
૪	ઝુલે નવલ પ્રીતમ બલવીર હો	૮	નવલ હિંડોરે શ્રીનાથજી ઝુલે
૪	હાંરે ઘનશ્યામ મંદિર મોરે રે	૪	આવો ઘનશ્યમ ઝુલાવુંરી

પવિત્રા એકાદશીના પદો ૮ શ્રાવણ સુદી એકાદશી સુંદર
રક્ષા બંધનના પદો ૮ મોહન વરને બાંધે માતા રાખડી

જન્માષ્ટમીનાં પદો

૪ નંદ તણે ઘેર નોબત બજે ૪ બાવાનંદ તણે દરબાર નોબત બાજે
૮ શ્રાવણી વદી આઠમ બુધવારી ૪ ધનધન આજ ઘડી આલી
૪ મેં ઢાઢી ઘનશ્યામ કુંવરકે ઘરકો ૪ શ્રાવણવદની રે આઠમ બુધવારી આવી
૮ વાજે નંદ ઘર અધિક વધામણાંરે ૪ નંદજીને મંદિરીએ રે મંદિરીએ
૪ વ્રજનારી વધાવા જાયેરે ૪ ઝુલે શામળો (૨) પારણીએ
૪ હેત કરી જોઈ નેણ ઠરી હરિને ગાવે ૪ સોનાનાં ઓર ઝુલે નંદકીશોર

રાધાષ્ટમીનાં પદો – ૪ ભાદરવા સુદ આઠમને દિને
જળ જાત્રાનાં પદો - ૪ જળ મેં ઝુલત શામળો

દશેરાનાં પદો

૪ સખિ આજ વિજયાદશમીરે ૪ વિજયાદશમી કુંજવિહારી

ધનતેરસ, કાળી ચૌદશ, દીવાળી અને અન્નકુટનાં પદો

૪ સખી ઓછવનો દિન આજ ધનતેરસનો ૪ કાજુ આસુ વદની શામ ચૌદશ
૪ સર્વે જય બોલો હનુમંતની– ૪ સખી હૈડે હરખ ન માય આજ દીવાળી
૪ ઉત્સવકો દિન આજ અન્નકુટ ઉત્સવકો

---

૧૭૬ ઉપર પ્રમાણે દશ ઉત્સવોનાં પદો એકસો છોતેર મળેલ છે.

(૬) એક વખત અમદાવાદમાં શ્રી નરનારાયણ દેવ પધરાવ્યા બાદ અમદાવાદ શ્રીજી મહારાજ પધાર્યા હતા અને શ્રી નરનારાયણના મંદીરના ઘુંમટમાં સભા ભરી બિરાજ્યા હતા, એ સમયે શ્રીજી મહારાજે કહ્યું કે 'સહુ સહુના અંગના કીર્તનો બોલો' એ સાંભળી શ્રીમુકતાનંદ સ્વામી– "પુરૂષોત્તમ વર મેં પામો–ભાઈ મેં આજ" શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી– "તમે અલબેલાજી આવાને આવા" શ્રી પ્રેમનંદ સ્વામી– "ઓ સાથીડા મારો નેહ નિભાવજો" શ્રી નિત્યાનંદ સ્વામી– "નેણના અશ્રથી નહિ જાવા દઉં નાથજી, તમ વિના મારૂં તન દાઝે" શ્રી દેવાનંદ સ્વામી– હરિ મેરે હાલર કી લકરી પછી બીજા સંતો બોલ્યા, મેરે તો પ્રભુ તુમ હો તુમ સંગ મેરી દોર, જૈસે કોવા જહાજકા-ઔર, ન સુઝે ઠોર" પછી શ્રીજીએ તર્જની (પહેલી) આંગળીથી સાન કરી પૂંછતાં સહુ સંતે સહુ સહુનાં અંગ હતાં તે કહ્યાં, તે સાંભળી શ્રીજી મહારાજ કહે કે, અમોએ

ધારી રાખેલ તે તો કાંઇ બોલ્યા નહીં'' તે સાંભળી સદ્‌ગુરૂ **શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી** નીચેનું પદ રચી બોલ્યા.

રાગ કાફી

પદ ૧

બ્રદ્રિપતિ નરનારાય કો, ધ્વાલિબંધ કહાવું રી:
હુકમ હજુર ધનીકે આગે, ટૂક ટૂક ઉડ જાઉંરી ॥ ટેક ॥
મનઘોડા મસ્તાન મહાબલ, વશ કરિ તાહી ફીરાવુંરી;
ભુલેઇ રંગ કરે મસ્તાઇ' તો ચાબુક ચોટ લગાવુંરી ॥ બદ્રી ॥
કાયા કોટ કરૂં મેં કબજે, નામ **નીશાન** ચડાવુંરી;
કામ, ક્રોધ, મારૂં કફરાના, હરિકા હુકમ બજાવુંરી; ॥ બદ્રીપતી ॥
પાંચુ ચોર પકર વશ કર કે, સાહેબ સનમુખ લાવુંરી;
બ્રહ્માનંદ શ્યામ કે પાસે, મોજ ચરન રતાં પાવુંરી ॥ બદ્રી ॥

સ્વામીએ સરોદના સુરો ચડાવી સંગિતના નિયમ મુજબ કાફીરાગમાં આલાપ કરાવી અકેક ચરણના પલટાઓ લઈ તાલ; સુર, ઢબ અને અંગમરોડથી સુંદર છટાથી ઉપરનું પદ ગાવા લાગ્યા, ત્યારે શ્રીજી મહારાજ જેમ મોરલી ઉપર નાગ ડોલે તેમ ડોલવા લાગ્યા, શૂરવીરતાનાં અને પ્રેમનાં તથા નિશ્ચયના અંગનાં વાકયો, શ્વેત રસ, અલંકાર, સંગીત સાહિત્યના સુમેળવાળાં સાંભળીને બહુ સભા થંભી ગઇ. ઉપરનું પદ પુરૂં થયે સ્વામી સરોદો હાથમાં ઝાલી શ્રીજી મહારાજનાં ચરણ સ્પર્શ કરવા જતાં મહારાજ ઉભા થઇ સ્વામીને બાથ ભરી મળ્યા. અને કહ્યું કે, "બ્રહ્મમુનિ તમારૂં નિશ્ચયનું, અને નિષ્કામીપણાનું અંગ સર્વોપરી છે'' આમ કહી ખંભે હાથ રાખેલો રેટો આપ્યોને સ્વામીના સરોદાને પોતે હાથમાં ગ્રહણ કરી થોડો બજાવી પ્રસાદીનો કરી પાછો આપીને કહ્યું કે, "એ પદોનું ચોસાર પુરૂં કરજો.'' સ્વામીએ પોતાને આસને બેસી તે પ્રેસાદીના સરોદને આંખે, માથે અડાડી ખોળામાં મેલી તેને પગે લાગ્યા. એ વખતે સદ્‌ગુરૂ પ્રેમાનંદસ્વામી ઉઠીને શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીના આસને આવી સ્વામીને અને સરોદને પગે લાગી ખુશાલી બતાવી. એટલે સ્વામીશ્રીએ એ શ્રીજી પ્રસાદીનો સરોદો સદ્‌ગુરૂ પ્રેમાનંદ સ્વામીને પૂજવા દીધો. એજ દિવસની રાત્રીએ સંધ્યા આરતીની સભા પછી મંદિર નાજ ઘુંમટમાં શ્રીજી આજ્ઞા મુજબ નવાં ત્રણ પદો રચીને સંભળાવ્યાં હતાં. એની પ્રથમ લીટી આંહી આપેલ છે;

(પદ ૨) નરનારાયન શ્યામ પિયાકો. મેં સંત સીપાઇરી,

(પદ ૩) મેં ચાકર નરનારાયનકો, ધડક ન મનમેં ધારૂંરી,

(પદ ૪) કદમી નોકર નારાયનકો, એહી નોકરી મેરી રે,

(૭) એક સમય કચ્છમાં શ્રીજી મહારાજ પાર્ષદ નાજા જોગીઆ અને મોટા કરીમભાઈને સાથે લઇ ગામ ધમડકામાં આવી નદીના કાંઠે એસી દરબાર શ્રી રાયધણજીના દરબારમાં બાશ્રી કરણીબાને પોતાના આવ્યાના ખબર બંને પાર્ષદો સાથે કહેવરાવ્યા કે, "અમો અહીં છાંના (ગુપ્ત) રહેવા આવ્યા છીએ." એવા ખબર મળવાથી સુર્યાસ્ત થયે સર્વ બાઈઓનું મંડળ પાણી ભરવાના બહાને નદીએ આવ્યું અને પાણીનાં બેડામાં સ્ત્રીઓને પહેરવાની એક જોડી નવાં કપડાંની તથા ઘરેણાં વગેરે લાવેલાં, તે મહારાજને પહેરાવ્યાં અને માથે પાણી વિનાની ઠાલી હેલ મેલાવી, લાંબો ઘુંઘટો કઢાવી સહુ બાઇઓની મંડળીમાં પોતાના દરબારમાં લાવ્યાં, એ મહારાજશ્રીએ ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર અને ઘરેણાં તમામ હાલ ભુજના મંદિરમાં સાધુઓના સભા મંડપમાં પ્રસાદીનાં વસ્ત્રો સાથે દર્શન થાય તેમ કાચના ઘરામાં રાખેલાં છે, સદગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી વગેરે સંતમંડળ બીજે દિવસે ધમડકા પહોંચ્યા ત્યારે ઉપરની લીલા કરી હતી તે વાત સાંભળતાં, પોતે ત્યાં એ લીલાનાં ૧૨ પદો બનાવ્યાં. તેમાં નીચેની કડીઓ એ પ્રસંગને ખાસ વધુ શોભાવી રહી છે.

– ગરબી –

એક દિન જમનાં તટ આવીરે, કૌતુક કીધું કાનુડે;
સરવે ગોપીને બોલાવી રે, કૌતુક કીધું કાનુડે. (પદ ૪થું)

લઈ મીશ પાણી ભરવાનું રે, મળવા કાજે મોહનને;
માંહી કામ દર્શન કરવાનું રે, મળવા કાજે મોહનને (પદ ૬ઠું)

ત્યારે શ્વેત વસ્ત્ર ઉતાર્યા રે, ગોપી બાનીયા ગીરધારી
વાલે લાલ વસ્ત્ર તન ધાર્યા રે ગોપી બનીઆ ગીરધારી.

પહેર્યો ઘાઘરીઓ ઘેરાળોરે, ગોપી બનીઓ ગીરધારી;
શોભે કંચુકો કામણગારોરે, ગોપી બનીઆ ગીરધારી. (પદ ૭મું)
વળી ઝાંઝર પદમાં ઝમકે રે, શ્યામ સલુણો શોભે છે;
ચાલે ચાલ મધુરે ઠમકે રે. શ્યામ સલુણો શોભે છે.
ચાલ્યાં સહુ જુથ્થ કરીનેરે, શ્યામ સલુણો શોભે છે;
લીધા જળના કુંભ ભરીને રે, શ્યામ સલુણો શોભે છે.
બ્રહ્માનંદકે મનડું મ્હોતા રે, શ્યામ સલુણો શોભે છે;
વળી આડી નજરે જોતા રે, શ્યામ સલુણો શોભે છે. (પદ ૮મું)

ઉપરનાં બાર પદોમાં સઘળી હકીકત કૃષ્ણ લીલાની છે; પરંતુ એ શ્રીજી મહારાજે જે લીલા કરી તેમાં કૃષ્ણનો ભાવ લાવી સ્વામીશ્રીએ વર્ણવેલ છે *

(૮) એક વખત ગામ ડાંગરવા (ઉત્તર ગુજરાત)માં જતનબાને ત્યાં શ્રીજી મહારાજ બે પાળા સાથે પધાર્યા. તે વખતે તેમના ઘરમાં કોઈ હતું નહીં. પછી મહારાજ તે ઘરમાં જઇ દુધનું દોણું શીકેથી ઉતારી દુધ પીવા માંડયાં, અને પાર્ષદોને પણ પાવા લાગ્યા. તેટલામાં જમનાબા પાણી ભરીને આવતાં પોતાનું ઘર ઉઘાડું ભાળી અંદર જતાં મહારાજની લીલા જોઇ રાજી થયાં. તે ઉપરથી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ

ઘરમાં જઇને રે કે વાલમ વિચાર્યાં

એ આઠ પદો કર્યાં અને બીજા રાગના પદો પણ એ લીલાને જ મળતાં 'બ્રહ્માનંદ કાવ્ય' માં છે.

(૯) એક સમય શ્રીજી મહારાજ સાધુઓ તથા કાઠીઓના સ્વારો સહિત જેરીતે પધાર્યા. ત્યાં પોતાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ પ્રેમી ભકતો સામૈયું લાવ્યા, તે પોતાને ગમ્યું નહીં. પછી ત્યાંથી છાની રીતે મુળજી બ્રહ્મચારીને સાથે લઇને ગામ 'ગવાડે' પધાર્યા અને એક શ્રાક વાણીઆને હાટે ઉતરી

* ઉપરની લીલા ગઢપુરમાં કરી હતી તેમ પણ કેટલાએક સંતો હરિભકતો કહે છે. એ લીલામાં પહેરેલા વસ્ત્રો અને ઘરેણાંઓ હાલ ભુજના મંદિરમાં મોજુદ છે અને કચ્છ દેશના સંતો હરિભકતો એ લીલા ધમડકામાં કરેલી માને છે તેથી મેં તેમ પણ લખેલ છે.

કહેવા લાગ્યા કે, "અમને ખાવાને આપો" તેથી તે વાણીઆએ કહ્યું કે, અત્યારે ચોવીઆર થઇ ગયા છે તેથી ખવાય નહિ, માટે ખાવા નહિ આપું. ત્યારે શ્રીજીએ તે વણીકને કહ્યું કે, "અમને બહુજ ભુખ લાગી છે, તેથી જો તું ખાવાનું આપે તો હું તને તારા "તીર્થંકર' બતાવું" તોપણ તે વણીકે પોતાનો દુરાગ્રહ મેલ્યો નહીં અને બોલ્યો, "અત્યારે તો નહિ આપું કેમકે ચોવીઆર થઈ ગયા છે; તેથી હવે કાલે સવારમાં તમને ભોજન આપીશ." મહારાજ આખી રાત્રી ભુખ્યા રહ્યા. એ ખબર સ્વામીને થતાં સ્વામીએ,–

નવલ પ્રીતમ ગતિકો લખે તેરીઆં

એ પદ ગાયું. આ સબંધી એક બીજી વાત પણ મળી છે કે, મેઘપુરમાં એક સાંખ્ય યોગી ડોશી (મા–દીકરી)એ, મહારાજ પોતાને ત્યાં ન પધારવાથી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કર્યા. પછી ચોથે દિવસે મહારાજ ત્યાં પધાર્યા અને તે ડોશીને ઘેર ચાર દિવસનો ઢાઢો રોટલો અને ગુંદાનું અથાણું, દિવ્ય સ્વરૂપે જઇને જમી આવ્યા. દરબારમાં તે દિવસે બાશ્રી ઉવુબાએ થાળ તૈયાર કરેલ તે ન જમ્યાં તે ઉપરથી સ્વામીએ કીર્તનમાં ગાયું જે,

ખટરસાલે કમળા કરજોરત સે અનજાચા લેત કોઉ દેરીઆં
નવલ પ્રીતમ ગતિકો લખે તેરીઆં

[૧૦] ગોકુળથી ગીરધર રે, મથુરાં જઇ રયા,
કાગળ ન આવ્યો રે, બહુ દિન વીતી ગયા.

ઉપરના કીર્તનો ૯ છે. મહારાજ ગઢપુરથી વડતાલ ગયા ને ત્યાં ખૂબ રોકાવાથી ગઢડાના હરિભક્તોનો પ્રેમ વિરહ જોઈ બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ બનાવી આપ્યાં. તે સર્વે ગાતાં; અને મહારાજ ઉપર પત્ર લખી ઉપરનાં પદો મોકલ્યા. તે વાંચી શ્રીજી મહારાજ તુરત જ ગઢપુર પધાર્યા હતા. એ પદો સ્વામીજીનો મહારાજશ્રી ઉપર કેટલો પ્રેમ હતો તે વ્યક્ત કરે છે.

[૧૧] એક સમે હરિ વનમાં ઉભા વેણ વાયરે,
લઇ મટુકી ગોપકા મહી વેચવા જાય રે.

એ પદો ૨૪ છે. શ્રીજી મહારાજ દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણા બારના ઓરડાની ઓસરીએ સાધુની પંક્તિમાં પીરસતા હતા, ત્યારે દહીં પીરસવા માટે શ્રીજી મહારાજ ઓરડામાં લેવા ગયા, દહીં (ગોરસ) ગોરસડામાં તૈયાર હતું, મોટીબા (દાદાખાચરના મોટાં બ્હેને) એ કહ્યું કે, "દહીં ઉપરની જે તર છે તે આપને જમાડવા કાઢી લઉં; અને

પછી તમને આપું. પણ શ્રીજી મહારાજ કહે કે, "તર કાઢયા વિના જ આપો." એમ હા નાનો ખુબ જ સંવાદ થયો. બ્રહ્માનંદસ્વામી ઓરડાના બારણા આગે બેઠા હોવાથી એ સઘળી હકીકત જાણી હતી. તેથી છેલ્લી કડીમાં કહે છે કે,

સામસામો સંવાદ થયો એકાંત ઠેકાણે;
એ લડાઇની વાત બ્રહ્માનંદ જાણે.

ખુબ રકઝક થતાં દહીંનું ગોરસડું મોટીબાના હાથમાંથી પડી ફુટી જતાં દહીં ઢોળાઇ ગયું, તેથી ગાયું કે,

બ્રહ્માનંદકે મહિ ન આપું, સાટે ઢોળી નાંખું રે.

એ ચોવીસ પદો (દાણલીલાનાં) રચી શ્રીજીને સંભળાવ્યાં ત્યારે મહારાજે કહ્યું કે, અમારા વિષે તમને આવું ગાવાનું કોણે કહ્યું હતું? ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ રમુજી ઉત્તર આપ્યો કે, "તમને કોણે ગાયા છે? જેવું દેખ્યું તેવું મેં તો ગાયું છે." એ સાંભળી મહારાજ હસ્યાને મોટીબાને કહ્યું કે, "આજનો અમારી પ્રસાદીનો થાળ બ્રહ્માનંદસ્વામીને આપજો." તે પછી એકાદશી આવી ત્યારે જાગરણમાં ગઢડામાં ઉપરનાં ૨૪ પદો ચાર ચાર સાધુઓ મળી (રાધાકૃષ્ણના સંવાદ રૂપે) સામા સામા ગાતા હતા. તે સંવાદ સાંભળતા જાય અને મહારાજ મુખ આડો રૂમાલ દઇને હસતા જાય કીર્તનોનો સંવાદ પૂરો થયા પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા "જે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનાં વચનો કરતાં રાધીકાજીનાં વચન મર્માળુ છે." ત્યારે સંતો બોલ્યા કે રાધીકાજી કોનાં છે? એ પણ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનાં જ છે ને?

(૧૨) સજ્યા શણગાર શોભતા રે, આજ સખી વ્રજરાજ;
થયા પ્રગટ મનડું લોભતા રે, વ્રજ નારીને કાજ.

ઉપરનાં ચારે પદો ગઢડામાં જીવુબા તથા લાડુબાએ મળી જન્માષ્ટમીનો મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો હતો. તે પ્રસંગના છે. અષ્ટમીનાં પારણાં કરાવતાં પરમહંસોની મોટી પંકિત વિષે, શ્રીજી મહારાજ અલૌકિક શ્રંગાર ધારણ કરી પીરસવા પધાર્યા હતા તે વખતે સંતોને અતિ આગ્રહ પૂર્વક જમાડી, સદ્‌ગુરુ બ્રહ્માનંદસ્વામીને દહીં દૂધ પીરસવા જતાં, સ્વામીએ પત્તાર આડા હાથ ઢાંકતાં સ્વામીના મસ્તક ઉપર દૂધ દહીંની વટલોઈ ઢોળી, પછી ખુબ રાજીપામાં આવી સંતોના મસ્તક ઉપર અને છાતીમાં પોતાનાં ચરણારવિન્દ આપ્યાં. અને બીજી અનેક લીલા ખુબ આનંદમાં આવી કરી હતી. જેનું વર્ણન સ્વામીએ ઉપરનાં ચારે પદોમાં કરેલું. છે ત્રીજા

પદમાં એ ભાવ લાવ્યા છે કે,

મારે જમતાં લાડવા રે, અંગમાં ઘણો ઉછાવ,
લઇ દુધ દહીંના ગાડવા રે, માથે ઢોળે માવ,
(૧૩) વાલીડા વેરો કીધો રે, કુંજ વિહારી,

ઉપરનું પદ સ્વામીએ સુરતમાં કૌમુદિ ભણવા ગયેલ ત્યારે રચી મુળજી બ્રહ્મચારી સાથે ગઢપુર મોકલેલ એ હકીકત સાતમા અધ્યાયમાં આવી ગઇ છે.

(૧૪) વહાલા આવો અમારે ઘેરરે,વારી જાઉં વાલમજી,

એક સમય ગઢપુરમાં બાઇશ્રી જીવુબા બા તથા લાડુબાબાએ સ્વામીશ્રીને કહેરાવ્યુ કે, "એક સારો થાળ અમો બાઇઓ ગાઇ શકીએ, એવા સહેલા રાગનો બનાવી આપો તો અમો દરરોજ શ્રીજી મહારાજ જ્યારે જમવા પધારે ત્યારે ગાઇ એ" તે ઉપરથી સ્વામીએ ઉપરનો થાળ બનાવી આપ્યો. અને જ્યાં સુધી શ્રીજી મહારાજ ગઢપુરમાં થાળ જમ્યા ત્યાં સુધી બાઇશ્રી જીવુબા વગેરે બાઈઓ દરરોજ ઉપરનો થાળ મહારાજ સન્મુખ બેસીને ગાતાં, એવો માહાપ્રસાદીનો એ થાળ છે. છેલ્લી કડીમાં સ્વામી કહે છે કે,

આપો અબળાને આનંદરે, વારી જાઉં વાલમજી,
બલિહારી બ્રહ્માનંદરે, વારી જાઉં વાલમજી,
(૧૫) હેલી જોને આ નંદકુમાર સલુણો શોભતા.

ઉપરનાં પદો શ્રીજી મહારાજ પંચાળામાં ઝીણાભાઇના દરબારમાં બિરાજતા હતા તે સમયમાં કચ્છના ધુંવા બરાઈના હરિભકત કાશીરામ (જમાદાર) દર્શને આવ્યા. તેમણે શ્રીજી મહારાજની પુજા કરી પોષાક પહેરાવી ભેંઠમાં કટાર બંધાવી હાથમાં કમાન (ધનુષ્ય) અને બંભે બાણનો ભાથો ધરાવ્યો, મસ્તક ઉપર લાલ સોરંગી પાઘ પધરાવી. નંગ જડિત કલંગી ધરાવી, ફુલનો તોરો ધરાવ્યો, પછી મહારાજે ભાથામાંથી તીર કાઢી વીરાસન વાળી કમાન ખેંચી તીર ચડાવ્યો; એ સમયે અલૌકિક શોભાને જોઇ, રામપ્રતાપભાઈ સામા બેઠા હતા તે બોલ્યા કે, "હૌયા ઘનશ્યામકી મૂર્તિ બહોત અચ્છિ લગતી હૈ." ભાઇને શ્રીજીના રામચંદ્રજી ભગવાનના રૂપે દર્શન થતાં. ભાઇએ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી. સ્તુતિ કરી એટલે શ્રીજી મહારાજે એ કમાન અને ભાથો મોટાભાઇને આપ્યાં. અને ભેંઠે બાંધેલો મોતીનો ભરેલો કટાર ઝીણાભાઇના ભાઈ ગગાભાઇને

આવ્યો, એ સમયની મૂર્તિની અલૌકિક શોભા નિરખી સ્વામીએ ઉપરના ચારે પદો રચ્યાં હતાં એ ચારે પદમાં શ્રીજીની મુર્તિનું સંપુર્ણ પોશાકનું વર્ણન છે. પદ ૩માં કહે છે કે.

લીધી લટકાળે નંદલાલ, કે હાથ કબાણને,
એની ચટક રંગીલી ચાલ; હરે મન પ્રાણને,
કાજુ મોતીડે જડીત કટાર. કમર કસીલીધલો,
નિરખી બ્રહ્માનંદકે જન્મ સુફલ મારો કીધલો.

(૧૬) સખી ગોકૂળ ગામના ચોકમાં રે,
ખાંતે માંડયો રસીલો ખેલ, રમે રાસ રંગીલો રંગમાં રે,

શ્રીજી મહારાજે પંચાળામાં શરદોત્સવનો સમૈયો કરી રાત્રે મહારાસ રચ્યો, એ સમયે સંતો, પાર્ષદો, હરિભકતો, વગેરેના 'નવ કુંડાળાં' ગોઠવાયાં હતાં, એ પદોમાં જણાવ્યા મુજબ શ્રીજી મહારાજે સુંદર વસ્ત્ર આભુષણો ધારણ કર્યાં હતાં. અનેક પ્રકારના વાજીંત્રોના નાદ થઈ રહ્યા હતા, એક સંત અને એક મહારાજ એવાં અલૌકિક દર્શન થતાં સહુ રાસ મંડળમાં બ્રહ્મકલ્લોલ કરી રહેલ હતાં, શ્રીજી મહારાજ પોતે ઉંચે સ્વરે ગવરાવતા હતા, આમ રાસ રમતાં ઘણા કલાક વિતી જવાથી સહુ સાધુઓ થાકી ગયા ઓથાપદમાં સ્વામીએ "થઇ થકિત ન ચાલે મારા પાવ" એમ ગાયું, પણ મહારાજ ફરતા અટકયા નહીં. પછી શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ સંકેત કરી બહારથી ખોટી ખોટી બુમ પડાવી કે, "ચોર આવ્યો! ચોર આવ્યો!" એ બુમો સાંભળતાં નવ કુંડાળા (ચકરી) ના હાર તુટી ગઈ, આમ યુંકિત કરીને તે રાસ બંધ કરાવ્યો. ભાષા (ચારણી) કાવ્યમાં પણ એ રાસાષ્ટક નામે બે કાવ્યો સ્વામીનાં પ્રસિદ્ધ છે તેમાં (૧)રેણકીછંદ અને (૨) ચર્ચરીછંદ તે આગળ અન્ય સ્થળે આપવામાં આવશે.

[૧૭] સુનગાત જશોદાગોરી, તેરે લાલ અંગુઠી ચોરી

શ્રીજી મહારાજ ઘનશ્યામ સ્વરૂપે શ્રી છપૈયામાં હતા, તે વખતે સુવાસીનીબાઈ (પોતાનાં ભાભીશ્રી)ની સોનાની અંગુઠી ચોરી છુપીથી લઈને કંદોઇ (હલવાઇની) દુકાનેથી મીઠાઇ (પેડા-બરફી) લઈ પોતે સખા સાથે જમ્યા હતા તે પછી ભાભીએ ભકિતમાતા પાસે ફરીયાદ કરી માતાએ શ્રી ઘનશ્યામજીને સમજાવ્યા. અને મોટાભાઈ (રામપ્રતાપ) એ

હલવાઈ (કંદોઈ) ને ત્યા જઇને અંગુઠી પાછી લાવ્યા ને ઘનશ્યામની ચોરી છતી થઈ. વગેરે હકીકત જ્યારે ધર્મકુળ આવ્યું અને મોટાભાઈ રામપ્રતાપજી શ્રી હરિના બાળ ચરિત્રો દરરોજ પ્રેમથી સહકુટુંબ સાથે બેસીને શ્રીજીને સંભળાવે, ત્યારે એ હકીકત સ્વામીશ્રીના જાણવામાં આવતાં અગુઠી લીલાનાં ચાર પદો કૃષ્ણલીલામાં ઘટાવીને રચેલાં છે. એમાં ચોથા પદમાં કહે છે કે,-

મોહન ચોર અંગુઠી મોરી, સો લીની હલવઈયા,
સબ દેખત હલવાઈ પાસે લીની શેર મીઠઈયાં,
તુમ છોટે અબ તે કૃત ઐસે, કહો કુન લોક પતિજે,
બ્રહ્માનંદ કહે તેરે કારન, કન્યા કહાં ગોતિજે.

[૧૮] આજ મેંતો ભેટયારે અંકભર પ્રગટ હરિ
આનંદ ઉદીયોરે નિરખી નજર ઠરી.

એ ચાર પદ છે. તે શ્રી રંગદાસજી નામ બદલીને જ્યારે શ્રી બ્રહ્માનંદજી નામ પાડ્યું, ત્યારે પહેલવહેલું બ્રહ્માનંદજીનાં નામાચરણનું સ્વામીએ રચેલું છે, પોતાનો આનંદ અને મહારાજનો મહિમા કડીએ કડીએ ઉભરાય છે, એ કીર્તન કચ્છી રાગની કાફીમાં ગવાય તેવું છે.

[૧૯] તારો ચટક રંગીલો છેડલો અલબેલા રે
કંઈ નવલ કસુંબી પાઘ રંગના રેલા રે

શ્રીજી મહારાજે એક નાની નાની સોપારીનું વીણાવીને તેનો બેરખો બનાવ્યો હતો. તે પોતે ફેરવતા ને રાત્રે સભામાં કોઈ ઝોલું ખાય તો તેના માથે તે બેરખાનો 'ઘા' કરતા, એટલે તે ઉઠીને મહારાજને બેરખો દેવા આવે. આવું પ્રકરણ તે વખતે ચાલતું હતું. તેમાં એક મોડી રાત્રીએ સ્વામીશ્રીને ઝોલું આવ્યું. એ જોઇ શ્રીજી મહારાજે તે બેરખો સ્વામીની જબરી ફાંદ ઉપર ફેંક્યો, સ્વામી તે બેરખાને આંખે મસ્તકે અડાડીને શ્રીજી મહારાજ કને જઇને પગે લાગી ચરણ સ્પર્શ કરીને શ્રીજીના હાથમાં આપ્યો. ત્યારે મહારાજ કહે કે, "કેમ સ્વામી! ઝોલુ આવ્યુ કે?" 'સાંભળી સ્વામી કહે કે, ના મહારાજ, હું તો તમારી મુર્તિ અંતરમાં ધારી, નવું કીર્તન રચતો હતો." ત્યારે બીજા સંતો કહે કે, બનાવેલું નવું કીર્તન બોલો જોઇએ?" ત્યારે સ્વામી કહે કે, "તમો સહુ કીર્તનની કડીઓ ઝીલો તો હું ગવરાવું સહુએ 'હા' પાડતાં સ્વમી શ્રીજી સન્મુખ ત્યાંને ત્યાં ઊભા ઊભા મહારાજની મૂર્તિ નીરખતા જાય અને

કીર્તનની કડી બનાવતા જાય સ્વામી નવી કડી બોલે અને પાછળથી બીજા સંતો તે કડી (ઝીલે) બોલે તેટલી વારમાં તો સ્વામી બીજી નવી કડી (મહારાજની મૂર્તિ નીરખતાં) બનાવીને બોલતા જાય, આમ શ્રીજીની મૂર્તિના વર્ણનનાં એ ચાર પદો બનાવ્યાં હતાં. એક પદ પુરૂ થયું એટલે શ્રીજીએ સ્વામીને પોતાની માથેથી પાઘ ઉતારીને આપી, બીજુ પદ પુરૂં થયું એટલે ચોફાળ આપ્યો; ત્રીજું પદ બોલ્યા ત્યારે જામો ઉતારીને આપ્યો અને ચોથુ પદ બોલ્યા ત્યારે શ્રીજી મહારાજ પાસે માત્ર એકજ પહેરેલું ધોતિયું હતું. બીજું વસ્ત્ર ન્હોતું. તેથી પોતે ઉભા થઇને ઉઘાડે શરીરે(વસ્ત્ર વિના ખુલ્લે શરીરે સ્વામીને બાથમાં લઇને મળ્યા અને હાથમાં ધારણ કરેલો સોપારીનો બેરખો સ્વામીને (પ્રસાદીનો) ફેરવવા આપ્યો અને આ કીર્તનો બહુ જ વખાણ્યાં. આમ સ્વામીશ્રીએ શીઘ્ર કાવ્ય રચી શ્રીજીને ખૂબ રાજી કરતાં હાલ સંપ્રદાયમાં એ કીર્તનો ઝીલણીયાં કીર્તન તરીખે પ્રસિદ્ધ છે.

(૨૦) જીરે વર્તમાન પંચની વારતારે,

અમદાવાદમાં શ્રી દામોદરભાઈ ફરીને પરણવા તૈયાર થયેલ ત્યારે સ્વામીએ ભરી સભામાં તેને ઉપદેશ આપી ઉપરનું પંચવર્તમાનનું કીર્તન રચીને સંભળાવતાં દામોદરભાઇએ ફરી લગ્ન કરવાનું માંડી વાળેલ હતું.

(૨૧) હાંરે નહિં મેલું રે માવા, મારા નેણાંની આગેથી,

સંવત ૧૮૮૪ની સાલમાં શ્રીજી મહારાજે મંદવાડ ગ્રહણ કરી કહ્યું કે, "સ્વામી અમે તો હવે અક્ષરધામમાં જઈશું" તે સાંભળી સ્વામી બહુજ દિલગીર-ઉદાસ-થઈ ઉપરનાં ચાર પદો બનાવીને શ્રીજી સન્મુખ બેસીને ગાયાં તેમાં ત્રીજા પદમાં કહે છે કે, "જગના જીવન હું તો નહિં દઉં જાવા, હાંરે શીદ્દતાણ કરાવો તમે ઝાઝી રે" તે સાંભળીને મહારાજ કહે "સારૂં સ્વામી હમણાં રહીશું; નહિં જાઈએ" પછી શ્રીજી મહારાજ સાજા થયા હતા.

(૨૨) વાલે વજાડી છે વાંસળી રે, કાળંદ્રીનેતીર,

એક સમે ગઢડેથી મહારાજ વરતાલ જતા હતા તે વખતે રાધાવાવ આગળ પ્રસ્થાનું કરી પડાવ નાખ્યો હતો. ત્યાં સુરતનો સંઘ દર્શને આવ્યો. તેમને શ્રીજીની ચંદન, પુષ્પ વસ્ત્ર અલંકાર કરીને પૂજા કરી, તથા બીજા અનેક પદાર્થો ભેટ લાવેલા હતા. તે મધ્યે એક સુંદર 'વાંસળી' પણ હતી. ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ હાસ્ય કરી કહ્યું કે, "તમો કૃષ્ણાવતારમાં વાંસળી બજાવતા હતા, તે આવડે છે કે ભુલી ગયા છો? ત્યારે શ્રીજી મહારાજ કહે છે કે, આવડે છે." પછી સ્વામીએ કહ્યું કે "તમે જો આ

વાંસળી બજાવો તો અમો સહુ એ સાંભળીએ. તે સાંભળી શ્રીજી મહારાજે તે વાંસળી લઇને વગાડી, તેથી તેનો સ્વર સાંભળીને સહુ જીવ પ્રાણી માત્ર સ્થિર થઈ ગયાં; એટલું જ નહી પણ બાજુમાં વહેતી 'ઘેલા નદી'નાં જળ પણ સ્થંભી ગયાં તે લીળા ઉપરના સ્વામીએ તે ચારે પદો રચેલાં છે. *

૨૩ ચાલો જઇએ વહાલાને વધાવવા

ડાંગવાનાં જતન કરવા **શ્રીજી** મહારાજને પોતાને ગામ (ડાંગરવે) પધારવાની વિનંતિ કરવાને આવ્યા હતા' એ વખતે કરજીસણ ગામના ગોવિંદભાઇ પણ તે ઉત્સવ પોતાને ગામે પધારી કરવાની **શ્રીજીને** વિનંતિ કરતા હતા' એ સાંભળી જતનબાએ કહ્યું કે "સંતોને દુધ દહી, જમાડવાં હોય તો મારે ત્યાં પધારો; અને શીરા પુરી જમાડવાં હોય તો ગોવિંદભાઈને ત્યાં પધારો તે સાંભળી શ્રીજી કહે અમારે તો દુધ દહીં જમાડવાં છે એમ કહી જતનબાની વિનંતિ સ્વીકારતાં શ્રીજી ડાંગરવે પધાર્યાં. એ વખતનાં આ પદો છે. એ કીર્તનના ચોથા પદમાં સ્વામી કહે છે કે "હેતી શ્યામ સુંદર ભલે આવીયા, મારા સરીયાં રે સરવે પૂરણ કાજ" વગેરે વગેરે.

૨૪ મથુરાની વાટે, મથુરાની વાટે, વહાલા ન જાવું, મથુરાની રે વાટે,

જ્યારે અયોધ્યાથી ધર્મકુળ આવ્યું અને રામપ્રતાપભાઇ વગેરેએ શ્રીજીને અયોધ્યા તેડી જવાનો બહુજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે મહારાજે પણ હા પાડતાં ગઢપુરવાસી સહુ ઉદાસ થયાં. ઘણાં ઘણાંએ વિનંતિ કરી પણ મનુષ્યચરિત્ર કરી મહારાજે નિજ કુટુંબ પ્રત્યે બહુ જ હેત બતાવી જાવાની સઘળી તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. તેથી સહુ સંતો હરિભકતો બાઇ ભાઈ દિલગીર થતાં સદ્ગુરુશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ એ વખતે ઉપરનાં ચાર પદો બનાવી સુંદર રીતે સરોદમાં ગાતાં પ્રેમ લક્ષણા ભકિતનો ભાવ નીચેની કડીઓમાં દર્શાવે છે કે–

મથુરાં જાવાનું જ્યારે મુખથી બોલો છો, અનડું ન ભાવે એ ઉચાટે
રે, મથુરાની વાટે ॥
અવશ્ય હોય તો, અક્રુરને આપીએ, પ્રાણ અમારાં તમ સાટે,
રે, મથુરાની વાટે ॥

* આવી જ રીતે લીલા શ્રીજી મહારાજે કરીયાણામાં કાલુભાર (કાળંદ્રિ) નદીને તીરે વાંસળી વજાડીને કરી હતી.

× કોઇ સ્થળે રતનબા નામ લખેલ છે

સ્વામીએ આ કીર્તનો ગાયાં ત્યારે સહુ સભા દિલગીર થઇ રોવા લાગી શ્રીજી મહારાજની પ્રકૃતિ દયાળુ હોવાથી દયાર્દ્ર થઈ બોલ્યા કે, 'હવે અમો નહિ જઇએ' તે સાંભળી સહુના મનમાં શાન્તિ થઇ હતી, એ પ્રસંગનાં એ કીર્તનો રચાયેલાં છે.

(૨૫) કનૈયા તેરે કાજ હો, જોગન હોંઉંગી.

શ્રીજી મહારાજે સંતોને ખટરસનાં વર્તમાન આપી દરેક સંતોને વનમાં જુદા જુદા રહેવાની આજ્ઞા આપેલ હતી. તેમજ આજ્ઞા વિના આંહી દર્શને પણ આવવું નહીં. ઉપરના કારણે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને શ્રીજી વિરહ સહન નહીં થતાં, તેમજ શરીરમાં બહુજ અશકિત જણાતાં, વનમાં રહેવું છોડી ઘેલા નદીના કિનારે ઝુંપડી બાંધીને રહ્યા, એટલે શ્રીજી મહારાજ જ્યારે ઘેલે નહાવા પધારે ત્યારે દૂરથી દર્શન થાય. કોઈ એક હરિભકત શ્રીજીના દર્શને જતા હતા તે ત્યાં આવી મળતાં સ્વામીએ ઉપરનું કીર્તન તેનો રાગ ઢાળ શીખડાવી મહારાજ પાસે જઇને બોલવાનું કહ્યું. એ હરિભકતે પણ સ્વામીના આશીર્વાદથી ઘણીજ ઉત્તમ રીતે આલાપ કરી ઉપરનું કીર્તન શ્રીજી મહારાજને ગાઈ સંભળાવ્યું. છેલ્લી કડીમાં સ્વામી કહે છે કે,

જમુનાં કે તટ તકીયા બનાઇ, જલ ખેલત પિયા જોઉંગી;
બ્રહ્માનંદ મુકુન્દ તિહારી, મૂર્તિમેં અંતર પ્રોઉંગી.

આ કડી સાંભળતાં જ શ્રીજી મહારાજે સ્વામીને તુરત જ બોલાવી લાવવા તે હરિભકતને કહ્યું ને તે સ્વામીશ્રીને તેડી લાવ્યો તે વખતે મહારાજ ઊભા થઇ હર્ષભેર સ્વામીને મળ્યા અને પોતાના થાળમાંથી પ્રસાદી જમાડી.

(૨૬) નરનારાયન શ્યામ પીયાકો, મેં હું સંત સીપાઈ રી.

શ્રીજીએ વચનામૃતમાં કહ્યા મુજબ જાણપણા રૂપ દરવાજામાં રહીને હૃદયમાં ચોર ચકાર કે માયાનું ટોળું ન પેસે, માટે ઢાલ તલવાર લઇ ઊભા રહેવાનું કહી પોતાના મોટા મોટા પરમહંસો કેવી રીતે વર્તે છે તે વાત કહી છે. તે ઉપર આ કીર્તન સ્વામીએ રચેલું છે, ને કહે છે કે,

ધીરજ ઢાલ જ્ઞાન ગુરૂ ખાંડા, કેફ ધ્યાન કરડાઇ રી;
શ્યામ હુકમ શિર ઉપર ધરકે, માર્યું સર્વે અન્યાઈ રી,

(૨૭) રૂડી મંગળ રૂપ જેની મૂર્તિ રે, ચટકાળી અલૌકિક ચાલ,
છેલા ગાઇએ રંગીલા રણછોડને રે.

શ્રી સચ્ચિદાનંદસ્વામી દ્વારકાથી રણછોડરાયને ગઢડે લાવ્યા અને ત્યાંથી મહારાજે વડતાલમાં પધરાવી, ગોમતી તથા છાપું વગેરે પધરાવ્યાં એ સમયના ઉરપનાં લગભગ ૩૬ છત્રીસ પદો સ્વામીએ તે સમયે રચ્યાં છે.

(૨૮) જાણ્યાં જાણ્યાં રે અમે જાણ્યાં,
મારા વાલીડાનાં જાદુ સર્વે અમે જાણ્યાં.

શ્રી જેતલપુરમાં જ્યાં હાલ મૂર્તિઓ બીરાજે છે, ત્યાં આવીને મહારાજે માણકીથી ઉતરી ઉતારો કર્યો ને ત્યાં પાઘ વગેરે પોશાક ઢોલિઆ ઉપર મેલી બીરાજ્યા, પછી મહારાજે પુછયું કે, "આનંદસ્વામી કહાં હૈ? તે સાંભળી હરિભકતો બોલ્યા કે સ્વામી તો અમદાવાદ ગયા છે. ત્યારે મહારાજ કહે "ચલો થાવ તૈયાર." ત્યારે ગંગામા કહે કે "કાલે જમીને જવાશે." એમ કહીને શ્રીજી મહારાજનો પોશાક ઢોલિયા ઉપર હતો તે બધો ઉપાડીને પોતાના ઘરમાં મેલી આવ્યાં, ત્યારે શ્રીજી મહારાજ મંદ મંદ હસીને બોલ્યા જે :-
"લાવો પોશાક અમે હવે નહિં જઇએ." ત્યારે ગંગામા બોલ્યાં કે "તમે કૃષ્ણાવતાર ધર્યો તે દિવસના અમે તમને ઓળખીએ છીએ, ને રાત્રીએ વાંસળી વનમાં વગાડીને ગોપીઓને તેડાવીને પછી અંતર્ધાન થઈ ગયા. તેના તે તમે છો. તમારો વિશ્વાસ કેમ આવે?" તે પ્રસંગનું સ્વામીએ ઉપરનું કીર્તન રચેલું છે.

(૨૯) જમોને મારા નાથજી સારૂં સારૂં;
બ્રહ્માનંદ કહે સીતપ્રસાદી દીયો તો કામ થાય મારૂં.

એક વખત શ્રીજી મહારાજ બાશ્રી લાડુબાને રસોડે જમવાને બીરાજ્યા, તે જમતા જાય અને સભા સામું જોતા જાય, તે વખતે સ્વામી ઉપરનો થાળ બોલ્યા પછી મહારાજ ચળ કરીને કહે કે, "સ્વામી, લીયો પ્રસાદીનો થાળ." ત્યારે સ્વામી તે થાળ લઇને પોતાને ઉતારે આવ્યા એ પ્રસંગનું એ પહેલું પદ છે.

(૩૦) એક વાત સુણો વ્રજવાસીરે, પુરૂષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે.
[પુરૂષોત્તમપણાના જ્ઞાનનું-સ્વામીની સમજણનું કીર્તન]

એક દહાડો શ્રીજી મહારાજ સાધુઓની ધર્મશાળામાં પધાર્યા ને ત્યાં સહુ સંત મંડળ પાસે પોતાના પુરૂષોત્તમપણા વિષેની વાત અનેક દ્રષ્ટાંતો આપી સમજાવી. અને સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામીને કહ્યું કે,

"આ વાત તમો કીર્તનમાં ઉતારજો કારણકે એ વાત સમજણના અંગની છે." એથી સ્વામીએ શ્રીજી આજ્ઞા શિરે ચડાવીને પોતે એક જ કીર્તનમાં શ્રીજીએ કહેલી તમામ હકીકત દ્રષ્ટાંતો સહિત સમાવી દઈને તે કીર્તન સાંજની સભામાં શ્રીજી મહારાજને ગાઈ સંભળાવી, પગે લાગ્યા. ત્યારે મહારાજે બહુજ રાજી થઈને સ્વામીના માથા ઉપર પોતાના બે હાથ મેલી "અમારૂં સ્વરૂપ તમે બરાબર સમજ્યા છો, બરાબર સમજ્યા છો! એમ ત્રણ વખત કહી ફરી ફરીને મળ્યાં અને એનું એ જ કીર્તન બે વાર બોલાવ્યું. કવીશ્વર દલપતરામભાઈ પોતાની નોંધબુકમાં લખે છે કે એ વખતે સંત હરિભકતોમાં "બ્રહ્માનંદસ્વામીની પૂરુષોત્તમપણાની સમજણનું કીર્તન," એ નામથી તે કીર્તન ઓળખાતું હતું. તેમજ ઘણાકને મોઢે નિત્યે બોલવાના નિયમ તરિકે પણ હતું. સદ્‌ગુરુ દેવાનંદસ્વામીને અને કવીશ્વર દલપતરામભાઇને પણ દરરોજ એ કીર્તન બોલવાનું નીયમ હતું. એટલે આ કીર્તન શ્રીજીની સર્વોપરી ઉપાસનાનું હોવાથી નીચે સંપૂર્ણ આપવામાં આવેલ છે.

શ્રી પુરૂષોત્તમપણાની સમજણનું કીર્તન
રાગ ગરબી

એક વાત સુણો વ્રજવાસી રે, પુરૂષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે.
સત્ય કહું છું હૃદય તપાસી રે, પુરૂષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે (ટેક)
દ્રષ્ટાંતે કહી સમજાવું રે પુરૂ.; મારૂં રૂપ અલૌકિક આવું રે પુરૂ. (૧)
જેમ ગગન મંડળમાં પંખી રે. પુરૂ; ઉડે દેહ સહિત અસંખી રે પુરૂ. (૨)
વાદળને વિદ્યુત વારી રે પુરૂ; સહુ આકૃતિ ન્યારી ન્યારી રે પુરૂ. (૩)
સહુ સ્થિર એ શુન્ય મહીં થાયે રે પુરૂ; જેમ હીં મેં નીર જમાયે રે પુરૂ. (૪)
અક્ષર તે અંબર સ્થાને રે, પુરૂ; માયા શુન્યે ને અનુમાને રે પુરૂ. (૫)
પંખી તે પુરૂષ અપારા રે, પુરૂ; અષ્ટાવરણ દેહાકારા રે પુરૂ. (૬)
મહા વિશ્નુ વાદળ ડોલે રે, પુરૂ, બહુ મુકત વિજળી તોલે રે પુરૂ. (૭)
સ્થિર અસ્થિર ગતિયું થાય રે, પુરૂ; તે કાળ શકિત કહેવાય રે પુરૂ. (૮)
નિર્ગુણને સગુણ લખાય રે, પુરૂ; તે અક્ષરને કહેવાય રે પુરૂ. (૯)
સ્વે સદ્ધા સ્વતંત્ર શોભે રે, પુરૂ, કાળે કરી માયા ક્ષોભે રે પુરૂ. (૧૦)
જ્યારે અનંત બ્રહ્માંડ કરે રે, પુરૂ; ત્યારે સગુણ સ્વરૂપ ધરે છે રે પુરૂ. (૧૧)
મહા વિશ્નુ આદી કોટી રે, પુરૂ; રહે રોમ મહાકૃતિ મોટી રે પુરૂ. (૧૨)
જ્યારે લય કરીને સ્થિર રે છે રે, પુરૂ; ત્યારે નિર્ગુણ એને જ કે છે રે પુરૂ. (૧૩)
જેમ હું એમાં દ્રઢ રહું છું રે, પુરૂ; તેમ સમજાવીને કહું છું રે પુરૂ. (૧૪)

જેમ શબ્દ રહે નભ ભીંતર રે, પુરૂ, સદા એક અનેક સ્વતંતર રે પુરૂ. (૧૫)
ભિન ભિન આકાશ રચાણો રે, પુરૂ, ત્યારે શબ્દ ભિન્નતા જાણો રે પુરૂ. (૧૬)
અક્ષર શકિત અનુસારી રે, પુરૂ, બ્રહ્માંડ પ્રત્યે છબી મારી રે પુરૂ. (૧૭)
બહુ અક્ષર કળા વિસ્તારે રે, પુરૂ. ધરૂં અનંત મૂર્તિ ત્યારે રે પુરૂ. (૧૮)
જ્યારે લીન અક્ષર મુ માંહી રે, પુરૂ. શોભે એકરૂપ સદાઈ રે પુરૂ. (૧૯)
બ્રહ્માનંદ કહે જેમ * સમજાણું રે, પુરૂ, આ પદમાં તેમ લખાણું રે પુરૂ. (૨૦)

ઇતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મધ્યે ચતુર્થ પ્રકરણે આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદ્દગુરૂ દેવાનંદ-સ્વામી સંવાદે સ્વામીશ્રીનું ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય નામ નવમો અધ્યાયસમાપ્તઃ ॥ ૯ ॥

શ્રીજી

અધ્યાય ૧૦ દશમો

સ્વામીનું ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય

(૩૧) ઘનશ્યામ મંદિર મોરેરે રસિક પિયા ઝૂલોહો નવલ હિંડોરે રે.

ઉપરનાં ઠુમરી રાગના હિંડોલાનાં ચાર પદો સ્વામીએ વડતાલમાં જ્યારે શ્રીજી મહારાજ આંબાની ડાળે બાર બારણાવાળો (સદ્દગુરૂશ્રી નિષ્કુળાનંદજીસ્વામીએ ઘડેલો) હિંડોળો બાંધીને ઝુલ્યા એ સમયની શોભાનાં બનાવેલ છે.

(૩૨) કુંજવિહારી, કુંજવિહારીરે, માયા મુને લાગેલ છે જો વ્હાલા

લોયાગામે એક સમય શ્રીજી મહારાજ પાંચસો પરમહંસો સાથે પધારેલ ત્યારે ગામ બહાર નાયકે પાટનાં પૂતળાંનો ખેલ કર્યો. તેમાં તેઓ

* વાંચો ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણનું ૩૩ મું વચનામૃત "પછી મુકતાનંદસ્વામીએ અને બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું કે અમારે તો સમજણનું અંગ છે."

બોલે જે "મેલ ધુતારા મેલ ધુતારા, કહુંછું કયારની રે પાલવડો મારો," તે સાંભળીને મહારાજે સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને નેત્ર કરીને સાન કરી, એટલે સ્વામીએ ઉપરનાં ચારે પદો ત્યાંજ રચી ગાઇ સંભળાવ્યાં હતાં, તેમાં પદ ત્રીજું પ્રથમ રચેલું હતું," કહાન કાળોરે, કહાન કાળોરે, મારી મુને નેણ કટારીરે."

(૩૩) વાતડલી રહોને રાતડલી, વહાલા પુછું એક વાતડલી

એક વખત મહારાજ ગઢડેથી રીસાઇને ચાલ્યા તે ગાંમ લીંબલીમાં સગરામ વાઘરીને કુએ જઇ રાત્રી રહ્યા, અને ત્યાંથી પાછા દોડીને 'કાણોતર' ગામે ગયા, ત્યાં વેજો અને શાદુળ નામના ગોકળી (ભરવાડ) ને ઘેર જઇને છાના રહ્યા. પાછળ સુરોખાચર અને શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી ઘોડે ચડી શોધવા નિકળ્યા. સગરામ વાઘરીને પૂછતાં તે કહે કે મહારાજ કણોતર ગયા છે તેમ ખબર થતાં બંને કાણોતર સગરામ સાથે ગયા. ત્યાં શ્રીજી મહારાજને જાણ થઈ કે સ્વામી અને સુરોખાચર આવે છે, તેથી શ્રીજી મહારાજે ગોકળી વેજાને કહ્યું કે તું અમને કોઠીમાં પુરી દે ગોકળી કહે મારા ઘરમાં કોઠી નથી, પણ મારા ભાઈ શાદુળના ઘરમાં કોઠી છે. અમારા ફળી વચ્ચે વંડી છે તો તેને ટપીને ઝટ ત્યાં જાતા રહો, એટલે મહારાજ ઉતાવળમાં વંડી ટપવા ગયા ત્યાં પગમાંથી એક મોજડી નીકળી નીચે પડી. તે જોઇને વેજો કહે કે મહારાજ બીજી પણ આપતા જાવ, નહીં તો હું છતા કરી દઇશ. એ સંભાળી મહારાજે બીજી મોજડી પગમાંથી કાઢીને વેજાને આપી, તે ગોકળીએ સંતાડીને દર્શન કરવા રાખી તેટલામાં સુરોખાચર વગેરે આવ્યા. અને વેજાને કહે કે તારા ઘરમાં જ મહારાજ છે, એમ કહી ઘર તપાસ્યું પણ મહારાજ મળ્યા નહીં. પણ મોજડીઉં મળીઉં. તેથી વેજો માની ગયો. પછી તેના ભાઈ શાદુળને ઘેરે પુછતાં કહે કે, મહારાજ મારે ત્યાં નથી ઘરમાં ઔરાઓ છે. સુરોખાચર કહે બધાં ઔરાઓને ફળીમાં લાવો પછી મહારાજ પણ ઔરાનાં કપડાં પહેરી લાજ કાઢી સહુ સાથે ફળીમાં બૈરાંના ઘેરામાં આવી ઉભા, પછી સુરાખાચરે તથા બ્રહ્માનંદસ્વામીએ તમામ ઘર તપાસ્યું તેમ જ કોઠીઉં કોઠલા જોયા, પણ મહારાજ ક્યાંય મળ્યા નહીં. પછી રાત્રી પડતાં પહેલા વેજા ગોકળીને ઘરે જઇને સહુ સુતા, શાદુળના ઘેર રહી શ્રીજી મહારાજે તમામ રબારી વાસમાંથી બાઇઓને બોલાવી 'મટકી રમવાનું કહ્યું. તેથ સહુ બાઈઓ

પહેરી માથે મટકી ગેલી ફળીઆમાં રાસમંડળ રમે તેમ મટકીનું ગીત ગાય અને હીંચ લઇ તાળીઓ સાથે ગરબી લે તે જોઈ મહારાજ પણ સહુ સાથે તાળીઓ બજાવી ગીત ગાવા લાગ્યા. એટલે શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામી શ્રીજી મહારાજનો ઘેરો સાદ ઓળખી ગયા. તેથી સુરાખાચર સાથે વેજા ભરવાડને તથા સગરામ વાઘરીને લઇ સહુ શાદુળના ફળીયામાં આવીને જોયું તો મહારાજ સ્ત્રીવેષે કરનાં લટકાં કરતા જાય અને સહુ સાથે ગાતા જાય, આવી અલૌકિક મનુષ્ય ચરિત્રની લીલા નીરખી સ્વામીએ ઉપરના ચાર પદો રચીને શ્રીજીને પાર્થના રૂપે સંભળાવવા લાગ્યા. કે,-

આંગણીએ આઝું શું ભણીએ, આવો કાના મારે આંગણીએ (પદ ૧)
ઓસરીએ મનડાં હરિએ, આવો પ્યારા મારી ઓસરીએ (પદ ૨)
ડોલરીઆ રંગના ભરિયા, હસીને બોલો હરિ ડોલરીઆ (પદ ૩)
વાતડલી રહોને રાતડલી વ્હાલા પૂછું એક વાતડલી (પદ ૪)
પીતાંબર સાટે મારા પ્રીતમ સાડી લાવ્યા નવી ભાતડલી, વ્હાલા.
મોરલડી લઇને મન મોહન દીધું વેલણ કોને દાતડલી, વ્હાલા.
જેને ઘેર રજની તમે જાગ્યા, કોણ હતી એની જાતડલી, વ્હાલા.
બ્રહ્માનંદ કહે સંશે થયો નહી, ધન્ય છે તમારી છાતડલી, વ્હાલા,

પછી શ્રીજી મહારાજને સાથે તેડી સૌ ગઢપુર આવ્યા. ઉપરનાં પદો સિવાય "કાણોતરની લીલા" એ નામના બીજાં પદો પણ છે એમ જાણવામાં આવેલ છે.

[૩૪] મુને રોકોમાં મહારાજ માણીગર માવજી,
મહારે ઘેર છે ઝાઝું કાજ, નટવર નાવજી.

ગઢડામાં બ્રહ્માનંદ સ્વામી માંદા થયા, ત્યારે શ્રીજી મહારાજ જોવા પધાર્યા. અને શ્રી હરિએ ચંદન ઘસાવીને સ્વામીના આખા શરીરે સ્વહસ્તે ચંદન આચ્યું. પછી ઉતારે આવીને બાઇઓ હરિભકતોને વાત કરી તેથી તેઓ સર્વે એ પોતાની આવરદા આપી પછી બ્રહ્માનંદસ્વામી સાજા થયા. પછી એક કાગળમાં ઉપરનાં કીર્તનો બનાવીને મહારાજને તે લખી મોકલ્યાં. તે કીર્તન સાંભળીને મહારાજ બોલ્યા જે "હવે સુજે તેટલાં મેણાં મારો પણ હવે તો રહ્યા તે રહ્યા જ

[૩૫] પ્રાણસનેહી ઘરૂં આવો પિયારા
હિયરા ધીર ધરત નહિ મેરા

ઉપરનાં પદો શ્રીજી મહારાજ સ્વધામ ગયા પછી સ્વામીએ જુનાગઢથી ગઢપુર આવીને શ્રીગોપીનાથજી મહારાજનાં દર્શન કરવાને ગયા ત્યાં ગદ્-ગદ કંઠે ગાયાં. ત્યારે શ્રીજી મહારાજ તે મુર્તિમાંથી પ્રત્યક્ષ આવીને સ્વામીને પુષ્પનો હાર પહેરાવી ગયા. તે પછી સ્વામીને ધીરજ આવી.

(૩૬) જેઠે જીવન ચાલિયા, નિરમોહી મારા નાથ
દર્શન વિના દુઃખીઓ, સરવે વ્રજનો સાથ

ઉપરનાં બારમાસી પદો સદગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીની છેલ્લામાં છેલ્લી ગુજરાતી કૃતિનાં છે. તેમાં છેલ્લા તેરમા પદની છેલ્લી કડીમાં શ્રીજી વિયોગ સહન નહિ થતાં કરગરી, આર્તનાદથી પ્રાર્થના કરીકે,

બ્રહ્માનંદની વિનતી, ઉર ધરજો અવિનાશ;
મહેર કરીને માવજી, તેડી લેજો તમ પાસ.

ઉપરની છેલ્લી કડીને ફેરવવા શ્રી દેવાનંદસ્વામીએ સ્વામીશ્રીને ખૂબ પ્રાર્થના કરી, પણ સ્વામીએ કહ્યું કે, "હવે તે નહિ ફરે." એ બારમાસીનાં પદો રચ્યા પછી સ્વામીએ ગુજરાતીમાં એક પણ કાવ્ય પંકિત લખી નથી, તેવું સદ્ગુરૂશ્રી દેવાનંદસ્વામીના કહેવાથી કવીશ્વર દલપતરામ ભાઇએ પોતાની ટીપણીમાં લખેલ છે.

(૩૭) માતાજી જશોદારે મેલો ઘેર માહરે રે,
કાનજીને મેડું વલોવા કાજ ॥ ટેક ॥

જેતલપુરવાળા ગંગામાને શ્રીજી મહારાજ પોતે 'મા' કહીને બોલાવતા. એ ગંગામાને ત્યાં એક સમય શ્રીજી મહારાજ છાના રહ્યા. ઘણા દહાડાથી શ્રીજીના દર્શનનો લાભ મળેલ નહીં; તેથી સુરાખાચરને સાથે તેડી શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી ગંગામાને ઘેરે જઇને તેની ઓસરીમાં બેસી સિતાર બજાવીને ગંગામાને જશોદામાં કહી ઉપરનું કીર્તન સંભળાવતા જાય કીર્તન પુરૂં થતાં તો શ્રીજી મહારાજ ઓસરીમાં પધાર્યા અને દુધ ભાત સાકરમાખણ મંગાવી પોતે જમ્યા અને પ્રસાદી સ્વામીને તથા સુરાભકતને આપી. પછી અમદાવાદ પધાર્યા, એ કીર્તન એકલીયું છે, તે બ્રહ્માનંદ કાવ્ય (બીજી આવૃત્તિ)માં છે.

(૩૮) સુણ્યાં મૈયા રાણીના વચન મનમાંરે.

[પાંઠાંતર છે કે] મુકતનાથ જઇને તપ કીધલું રે,
સાધી જોગકળા જગદીશ, બલિહારી નવલ ઘનશ્યામ રે ॥

ઉપરનાં પદ મહારાજ વનમાં ફરતા ફરતા બુટોલનગરમાં મયારાણીને ત્યાં પધાર્યા અને મૈયારાણીએ ત્યાં કાયમ રહેવાની વિનંતિ કરી એ પ્રસંગના સ્વામીએ રચેલો છે.

૪૦ શેરી ભલી પણ સાંકડી રે, નગર ભલાં પણ દુર રે.
શામળીઆ એકવાર ગઢડે પધારજો રે,

ઉપરનાં પદો શ્રીજી મહારાજ ધામમાં ગયા પછી સ્વામી ગઢડા ગયેલા ત્યારે બધું શ્રીજી વિનાનું સુનું જોઇને વિરહ થતાં બનાવેલાં જણાય છે.

(૪૦) મનમાં આવે તો જમજો મેવા, દુધની રેડા રેડ,
નવરા બેઠા નાથજી કરજો, વાંક વિના વઢવેડ,

એક સમે શ્રીજી મહારાજ અક્ષર ઓરડીની ઓસરીએ ઢોલીઆ ઉપર એકલા બિરાજેલ. તે વખતે જોધો રબારી બે ગાયું નેં બે વાછડીઊં છોડીને મહારાજ પાસે દોવા આવ્યો. ત્યારે જોધે કહ્યું કે વાછડી ધાવે છે તે વાળી લ્યો. ત્યારે મહારાજ ઢોલીએથી ઉઠીને વાછડી વાળવા ગયા, તે સમે ગાય મહારાજને મારવા સામી આવી, ત્યારે જોધો કહે કે, "કાં આવોને ઓરા ? અને તમે જ્યારે કૃષ્ણાવતાર ધર્યો હતો ત્યારે ગોપીઓને અને ગાયુંને વશ કરીઊં હતી, અને આ અવતારે તો પરમહંસ, સન્યાસી, બ્રહ્મચારી કાઠી, પાળા, સત્સંગી બાઇ ભાઇ તે સહુને વશ કરી લીધાં છે; તેથી ગાયુની ગોવાળી ભુલી ગયા લાગો છો" એમ કહીને ગાયની વાછડી વાળી અને તાંબડીમાંથી દોયેલું ધારોષ્ણ દુધ ગાળી એક મોટી તાંસળી ભરીને મહારાજને પ્રેમથી પાયું, તે વખતે એક બાઇએ તે જોયું. એટલે તે દિવસે જે બાઇનો થાળ હતો તેમને તેણે જઇને સંભળાવ્યું કે, "તમો તો થાળ કરાવો છો, પણ મહારાજને આજ જોધે ખૂબ ખૂબ દુધ પાયું છે, તે થાળ હવે શુ જમશે ? તે સાંભળી તે થાળવાળાં બાઇ એ આવીને મહારાજને કહ્યું કે "શું મને દુધ ન મળત ?" ત્યારે મહારાજ કહે કે, અમને તો પ્રેમથી દુધ પાયું એટલે પીધું અને તમો જો પ્રેમથી થાળ જમાડશો તો રોજથી બમણો થાળ જમશું. પછી બાઈ થાળ કરીને લાવ્યાં, તે તમામ થાળ મહારાજ જમી ગયા ત્યારે બ્રહ્મચારી બોલ્યા જે જરાક તો પ્રસાદી સહુને આપવાને રહેવા

ઘો પછી જરાક મરમવાળું હસીને ચળુ કરી ઢોલીયે બીરાજ્યા, એ પ્રસંગનાં સ્વામીએ ઉપરનાં પદો રચેલાં છે.

(૪૧) કુમકુમને પગલે રે, પધાર્યા હરિ કુમકુમને પગલે,
મુખપર શોભે જળનાં બિંદુ, વિઠ્ઠલ મન હરિ લે,

એક સમે મહારાજ પીપળીએથી ચાલ્યા તે નદીમાં આવીને ઘોડાં પાયાં ત્યાંથી ચાલ્યા તે રાઘાવાવ પાસે આવ્યા તે વરસે વરસાદ થયો ન હતો તેથી સારંગપુરમાં એક બાઇએ પ્રાર્થના કરેલ તેથી વાયુ નિકળ્યો અને ગાજવીજ થવા માંડ્યાં તેથી મહારાજે માણુકી દોડાવી. સાથે કાઠી સ્વારોંએ પણ ઘોડાં દોડાવ્યાં અને દાદાખાચરના દરબારમાં પધાર્યા, પછી ઘોડેથી ઉતરીને વરસાદે કરીને પલળેલાં વસ્ત્રો બદલાવી કોરાં વસ્ત્રો પહેર્યાં, એ વખતે બ્રહ્માનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાન પણ આવ્યા, અને વરસાદ પણ આવ્યો," એમ કહી ઉપરનાં પદો ગાઇ સંભળાવ્યાં સદ્‌ગુરૂ શ્રી પ્રસાદાનંદસ્વામી લખે છે કે, "અમો સહુ સંતો રાધા વાવ્યે પલળતા પલળતા ઘડીક ઉભા; પણ વરસાદ ન રહ્યો. પછી ચાલ્યા તે દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે ઉપરનાં કીર્તનો સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદ સ્વામી બોલતા હતા તે પછી શ્રીજી મહારાજ થાળ જમી અને પોઢ્યા.

(૪૨) હરિજન સાચારે જે, ઉરમાં હિંમત રાખે,
વિપત્તો વરચીરે કદિ દીન વચન નવ ભાંખે,

એ કીર્તનો ભાવનગરના રાજા પાસે રૂપાભાઈ નામના એક રાજપુત સરદાર સત્સંગી રહેતા હતા. (તેઓ ધ્રાંગધ્રા તાબાના કીડી ગામના રહેવાસી હોવાથી તેની અટક કીડીઆ હતી.) તેઓને રાજા વજેસિંહજીએ સત્સંગના નિયમો મેલી દારૂ પાવા અતિ આગ્રહ કરેલો; (તે હકીકત શ્રી હરિ ચરિત્ર ચિંતામણી'ના ભાગ ત્રીજામાં વિગતવાર લખાયેલી છે, જે જીજ્ઞાસુએ વાંચવી) પણ રૂપાભાઇએ દારૂ પીધો નહીં, તેથી રાજાએ તેની જીવાઈ પગાર વગરે બંધ કરી દરબારમાં આવવા મના કરી. આમ તેને ચાર છ માસ ઘણુંજ કષ્ટ વેઠવું પડેલ એ હકીકત શ્રીજી મહારાજના જાણવામાં આવતાં મહારાજે સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીને કહ્યું કે, રૂપાભાઈ ઉપર સંકટ આવ્યું છે તો તેને ધીરજ મળે અને હિંમત આવે તેવા વાકયો વાળું કીર્તન રચી મોકલીએ તેથી સ્વામી ઉપરનું કીર્તન રચી તે ચારે પદો શ્રીજી મહારાજને

ગાઇ સંભળાવ્યાં. તે સાંભળી મહારાજ કહે કે "બ્રહ્મમુનિ ! તમોએ આ કીર્તન બહુજ સારાં કર્યાં. આવાંજ ઉપદેશના કિર્તનની રૂપાભાઈને આ વખતે જરૂર હતી. એમ કહીને વર આપ્યો જે, જ્યારે કોઇ સત્સંગીને આપત્કાળ આવે ત્યારે આ કીર્તનનું શ્રવણ મનન કરવાથી નિયમ નિશ્ચય, અને પક્ષનું બળ વધશે. અને અમો તેની સહાય કરી આપત્તકાળની શાન્તિ કરશું." એવાં આ બળનાં કીર્તનો છે. એમ કહીને રૂપાભાઇ ઉપર ધીરજ રાખવાનો એક પત્ર લખાવી, આ કીર્તનનો ખરડો તેમાં રાખી, એક સ્વાર સાથે ભાવનગર મોકલેલ તેથી રૂપાભાઇની આફત ટળી ગઇ.

"હરિજન સાચારે જે ઉરમાં હિંમત રાખે" એ કિર્તનનો એક બીજો પ્રસંગ પણ કચ્છમાંથી લખાઈ આવેલ છે. તે નીચે મુજબ છેઃ–

ઝાલાવાડ પ્રદેશમાં સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામી આદિક બીજાં ઘણાં મંડળો ફરવા ગયા હતા ત્યારે ધ્રાંગધ્રાથી મેથાણ જતાં રસ્તામાં ધર્મ દ્વેશી વૈરાગીઓએ સાધુઓને મારી દ્વેશી તુંમડાંઓ ફોડી, માળાઓ જનોઇઓ તોડી, બીભત્સ ગાળો આપી, ખુબ માર માર્યા. અસુરોએ માર મારતાં સાધુઓથી ચાલી શકાય તેવી સ્થિતિ ન રહી, એટલે એ ગાળાગામની નદીમાં જ (જ્યાં માર માર્યો હતો તેજ સ્થળે) સંધ્યાકાળ થતાં ગોડી આરતી ધૂન વગેરે નિત્ય નિયમ કરી ત્યાં જ રાત્રિ વિતાવી. પ્રભાતે સ્નાન કરી (માળા પૂજાઓ તો અસુરો લુંટી ગયા હતા. તેથી) માનસી પૂજા કરી, સદ્‌ગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામીએ સહુ સંતોને ધીરજ રાખવા અને હિંમત દેવા માટે એ કિર્તનો ત્યાંજ રચી સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદ આદિ સંતોને ગાઈ સંભળાવ્યાં. એથી સહુને હિંમત આવી. પછી ત્યાંથી મેથાણ ગયા મેથાણના સત્સંગી વિપ્ર દેવરામભાઇ અને પૂંજાભાઈ તથા કાકાભાઇ ક્ષત્રિય, તથા અજો પટેલ (જે મોટા પૂર્ણાનંદ સ્વામી થયા હતા તે) વગેરે ધ્રાંગધ્રા રાજા પાસે ફરિયાદે ગયા, પણ રાજા કહે, "ગાયો ગાયો લડે તેમાં રાજા શું કરે ?" આથી તેઓ પાછા આવ્યા અને સહુ સંતો અમદાવાદ શ્રીજી પાસે દર્શને ગયા. ત્યાં અસુરના ઉપદ્રવની મહારાજને મુકતાનંદ સ્વામીએ વાત કરી તે સાંભળી સંતોની પરીક્ષા કરવા મહારાજ કહે કે "એવા દુષ્ટ લોકો મારવા આવે ત્યારે તમારે તેના સામા થઇ બીવરાવવા" એ સાંભળી બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે કે, ભુંડા ભુંડાઈ ન તજે, તો ભલા ભલાઇ કેમ તજે ?" તે જવાબ સાંભળી શ્રીજી

મહારાજ બહુજ રાજી થયા. પછી મુકતાનંદસ્વામીએ શ્રી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ નવા કીર્તનથી સંતોને હીંમત અને ધીરજ ધરવા ઉપદેશ કર્યો હતો તે વાત કરીને તે કીર્તનો સ્વામી પાસે ગવરાવ્યાં. તે સાંભળીનેં શ્રીજી મહારાજે બહુજ શાબાશી આપી અને ઉભા થઇ પ્રથમજ બ્રહ્માનંદસ્વામીને મળ્યા પછી મુકતાનંદ સ્વામી આદ્રિ મેથાંણથી આવ્યા હતા તે તમામ સંતોને મળ્યા, (આ હકીકત મુળીના પુરાણી શ્રી બાળમુકુંદદાસજી સ્વામીએ ભુજ રહેતા હોઇ ત્યાંથી અમોને લખી મોકલી હતી.

એક ત્યાગીને ધ્યાન કરતી વખતે મનમાં પાણીના ફુવારા જેમ અનેક સંકલ્પો ઉઠતા, તેથી શ્રીજી મહારાજ વડતાલથી ગઢપુર આવતા હતા ત્યારે શ્રીજી મહારાજ પાસે પ્રાર્થના કરી કે, મારા સંકલ્પો બંધ થાય તેવો ઉપાય બતાવો ! એટલે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા કે "આપણે ચાલ્યા છીએ તે ગઢપુર પહોંચતા સુધી 'હરિજન સાચરે જે ઉરમાં હિંમત રાખે' એ કીર્તનો તમો બોલતા આવશો, તો તમારા બધા ઘાટ સંકલ્પો બંધ થઇ જશે" પછી તે સાધુએ તેમ કરવાથી, તેના સંકલ્પો બંધ થયા હતાં. આવા અપૂર્વ મહાપ્રસાદીનાં ચમત્કારી એ કીર્તનો છે.

એક વખત જેતલપુરમાં સદગુરૂ શ્રી મુકતાનંદસ્વામીએ અને સદ્‌ગુરૂ શ્રીબ્રહ્માનંદસ્વામીએ શ્રીજી મહારાજને કહ્યું કે, હમણાં તો નવા નવા કવિઓ થયા છે. ત્યારે મહારાજ કહે કે, નવા કવિઓ! કીર્તનો બોલો, તેથી નવા કવિએ કીર્તનો સંભળાવ્યાં, તે સાંભળીને મહારાજ બોલ્યા જે, "તમારી કાવ્ય પિંગળના નિયમ પ્રેમાણે નથી, માટે તમારે કીર્તનો બનાવવા નહીં." ત્યારે તેઓ કહે કે, અમો શું ગાઇએ ? ત્યારે મહારાજ બોલ્યા જે, "ચાર કવિઓનાં કીર્તનો અમે પ્રમાણ કર્યાં છે. [૧] મુકતાનંદ સ્વામી (૨) બ્રહ્માનંદસ્વામી (૩) નિષ્કૂળાનંદ સ્વામી (૪) પ્રેમાનંદ સ્વામી. સહુ સંત હરિભકતોએ તેમનાં બનાવેલાં કીર્તનો ગાવાં તમો નવા કવિઓ એ ચારે સંતોનાં રચેલાં કીર્તનો શીખી રહો ત્યાર પછી પુછજો કે અમો શું ગાઇએ ! ત્યારે હું તમોને આજ્ઞા કરીશ" ત્યારથી સહુ સંત મંડળે, એ ચારે સદ્‌ગુરૂઓનાં કીર્તનો ખરડામાં ઉતારી શીખવા લાગ્યા.

સદ્‌ગુરૂ શ્રી મુકતાનંદ સ્વામીના મહીમાનું કાવ્ય

સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદ સ્વામી શ્રીજી આજ્ઞાથી વડોદરા જઈ સભા

જીતી દિગ્વિજય કરીને શ્રીજીને આદ્રજ ગામે આવી સત્સંગના પ્રતાપની વાત કરી અને શ્રીજી મહિમા કહ્યો. એ સાંભળી શ્રીજી મહારાજ તથા સર્વ પરમહંસો, સત્સંગી બાઇ ભાઇ સહુ રાજી થયાં. તે ઉપરથી સત્સંગના પ્રતાપનું અને સદ્‌ગુરૂ શ્રી મુકતાનંદ સ્વામીનું એક કવિત રચી સભામાં સ્વામીએ ગાઇ સંભળાવ્યું.

॥ કવિત ઘનાક્ષરી ॥

દિન દિન આધિક પ્રતાપ બઢયો લોકનમેં
શોકકે સમુદ્ર પરે ભેખ ડર પાયકે,
ઔર મત પંથકી ઉખારી જડ આદ હુંસે,
ભકિતકો પ્રતાપ રહ્યો સબ જગ છાયકે.
સનકાદિ નારદ એ સંત મહીં ડોલત હે,
અધમ ઉધારવેકું તવ ગુન ગાયકે,
ઔર હી પ્રતાપ ઊષ અધિક જનાયો સ્વામી,
મુકતાનંદજીકે ચરન નિકટ બુલાયકે;

ભાવાર્થ-દિવસે દિવસે સત્સંગનો અધિક પ્રતાપ વધવાથી અન્ય ભેખધારી અસંતો શોક સાગરમાં ડુબી ગયા, તેમજ અન્ય મત પંથીઓની જડ મૂળ ઉખાડીને ભકિતનો મહા પ્રતાપ આ જગતમાં સર્વ જગ્યો એ છવાઈ રહ્યો. નારદ સનકાદિક જેઓ સંત રૂપે આ પૃથ્વી ઉપર આવી પ્રગટ ભગવાનના ગુણ ગાઇ અધર્મીઓનો ઉદ્ધાર કરવા લાગ્યા. એમ સ્વામીશ્રી સહજાનંદજીએ, સદ્‌ગુરુ મુકતાનંદ સ્વામી મારફત પોતાના ચરણના પ્રતાપે ઉખ (શેરડી) જેવો (અમૃતરસ જેવો) સત્સંગનો અધિક પ્રતાપ જણાવ્યો.

સદ્‌ગુરૂ શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામીનું મહિમા કાવ્ય

એક વખત શ્રીજી મહારાજ અમદાવાદ પધારેલા, તે વખતે નાથ-ભકત વડોદરે રહેતા હતા. તેઓ મૂળ અમદાવાદના વતની હતા. તેઓ પણ ઉત્સવ ઉપર આવેલા, તેમણે અમદાવાદમાં પોતાનું ઘર હતું તે વેચી નાખી શ્રીજીની પ્રસન્નતા માટે સંતને ઘેબરની રસોઈ કરાવી શ્રીજી મહા-રાજને સ્વહસ્તે પંકિતમાં પીરસાવી સંતોને જમાડી ખૂબ પ્રસન્ન કર્યા. પછી શ્રીજી કર ચરણાદિક ધોઈને પોતાના ઉતારે (જે હાલ રંગમહોલ છે ત્યાં) જઇને ઢોલીઆ ઉપર બીરાજ્યા. સહુ સંતો જમી રહી મહારાજના દર્શને આવ્યા. તેમાં પ્રથમ સ્વામી નિષ્કુળાનંદજી મહારાજને પગે લાગીને

બેઠા, તે પહેલાં કોઈ એક સત્સંગીએ શ્રીજી મહારાજને સોના મ્હોરો ભેટ કરેલી હતી. તે સોના મ્હોરોને શ્રીજી મહારાજ મુઠીમાં લઇને નિષ્કુળાનંદસ્વામીને કહે કે, "જોગી લ્યો મુખવાસ", એમ કહી નિષ્કુળાનંદસ્વામીના મોઢા આગળ મુઠી વાળેલો હાથ ધર્યો, ને મોઢામાં મુખવાસ નાખે તેમ, હોઠ પાસે મુઠી રાખીને અતિ હેત જણાવ્યું, પણ નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ પોતાનો હાથ લાંબો કરી તેમાં નાખવા કહ્યું ત્યારે શ્રીજી મહારાજ કહે અમારે તો મુખમાં મુખવાસ આપવો છે. એટલે નિષ્કુળાનંદસ્વામી કહે કે, "હે મહારાજ કૃપા કરી મારા હાથમાં આપો." એવી ઘણીક વાર રકઝક હાલી. તે સમયે સંતો એક પછી એક આવી પગે લાગી મહારાજ સન્મુખ બેસતાં સભા ભરાઇ ગઇ, નાથભક્ત પણ મહારાજની પૂજા કરવા સારૂં સર્વ સામગ્રી લઇ ઊભા હતા. પણ ઉપરની હકીકતની રકઝક ચાલતી હોવાથી કંઇ બોલ્યા નહિ. તે જોઇને સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામીને કહ્યું કે, "જોગી! મહારાજ કાંઇ તમને ઝહેર નહિં આપે? ઝટ દઇને મોઢામાં લઇ લીઓ. નાથભકતને પૂજા કરવી છે તે ખોટી થાય છે." ત્યારે શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામી કહે કે "મહારાજ જો મને ઝહેર આપશે તો પણ તે હું હેતે કરીને લઇશ; પણ મને મુઠી ઉઘાડી બતાવીને આપે." તે સાંભળીને સદ્‌ગુરૂ મુકતાનંદસ્વામી બોલ્યા કે, "હે મહાપ્રભુજી! આ જગતમાં જોગીહઠ, રાજહઠ, બાળહઠ અને સ્ત્રીહઠ, ઘોડાહઠ ઇત્યાદી હઠું કહી છે, પણ ભગવાનની હઠ, તો અમે ક્યાંયે સાંભળી નથી., માટે હે ભકતવત્સલ ભગવાન, હવે તમો હઠ છોડી, દયા લાવી મુઠી ઉઘાડો કે તેથી જોગીને સંતોષ થાય." તે સાંભળી મહારાજે મુઠી ઉઘાડી ત્યારે તેમાંથી પાંચ સોના મ્હોરો નીકળી. તે જોઇને શ્રી નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ મહારાજને લાકડીઆ (ગામ)ની વાત સંભારી આપી કહ્યું કે, "તમે જ્યારે દ્રવ્યને ધુળમાં દટાવી તેના માથે અમોને ઝાડે ફરાવ્યા, ત્યારે માયાએ આવી હાથ જોડી તમોને કહ્યું કે "હે પ્રભુ તમે તો મારા ઉપર બહુ કરી." ત્યારે આપે માયાને કહેલ કે, "તારો લાગ આવે ત્યારે તું સંતોના મુખમાં ઝાડો કરજે" તે સાંભળી મહારાજ બોલ્યા કે "શાબાશ, નિષ્કુળાનંદ સ્વામી શાબાશ; શાબાશ. જોગી શાબાશ; અમારા છેતર્યા પણ તમો છેતરાયા નહિં" તે સાંભળી નિષ્કુળાનંદ સ્વામી કહે કે "અમારૂં કોઇ એવું પ્રારબ્ધ આવી નડે તો ભલે; નહિં તો હું સ્ત્રી, દ્રવ્યમાં ક્યારેય છેતરાઉં નહિં;" ત્યારે શ્રીજી મહારાજે રાજી થઇને આશીર્વાદ આપ્યો જે. તમારૂં પ્રારબ્ધ પણ

તમને નહિં છેતરી શકે;" એમ કહીને પાછું મહારાજ કહે કે દ્રવ્ય સારૂ તો ત્રિલોકમાં મોટા મોટા દેવતાઓ, રાજા મહારાજાઓ, જોગી જતીઓ પણ લડી મરે છે. તેનો ત્યાગ કરે એવા તો આજ આપણી પાસે જ સાધુઓ છે. એ સાંભળી સદગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામી એ નીચેનો મનહર છંદ ત્યાં જ સભામાં રચી સંભળાવ્યો.

મનહર છંદ

વિત સારૂ વઢી મરે, રાય રંક નારી નર.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં, જેનો જ નિવાસ છે,
જોગી, જતી, તપસી, સન્યાસીઓ ન તજે ધન,
વાસના તો વિતની ને, તેના તો તે દાસ છે,
દ્રવ્ય પર મળ મુત્ર, કરી તેનો ત્યાગ કરે,
એવા તો આ સમે સાધુ, આપણીજ પાસ છે,
કહત હે બ્રહ્માનંદ, શ્રી મુખે શ્રી હરિ કહે,
નિષકુળાનંદજીને અધિક શાબાશ છે. ॥ ૧ ॥

શ્રી વડતાલમાં શ્રીજી મહારાજે બંને આચાર્યો સ્થાપન કર્યા એ શુભ માંગલિક પ્રસંગની સભામાં સ્વામીએ નીચે લખ્યા એ છપય છંદો રચી શ્રીજીને સંભળાવ્યા હતા.

॥ છપય છંદ ॥

જેષ્ટ હી રામપ્રતાપ, અનુજ ઈચ્છારામ જાણો,
હરિપ્રસાદ હી તાત, રામાનંદ ગુરૂ વખાણો;
અવધપ્રસાદ, રઘુવીર, દોઉ આચારજ કીને,
શરણાગત સુખખાણ, અભયપદ આપહિ દીને;
શ્રી ધર્મતનય પૂર્ણેન્દ્ર પુનિ, વાર વાર વંદન કરૂં,
કહે બ્રહ્મમુની પરી બ્રહ્મસે, તિહિ ચરનનમેં ચિત ધરૂં. ।૧।

શ્રી મંગલ રૂપ શ્રીજી સ્વરૂપ છપય,

મંગળ ચરણ મરાળ, ગતી અતિ મંગળ જાણો,
મંગળ કટી પ્રદેશ, નાભિ મંગળ હિ વખાણો,
મંગળ હૃદય વિશાળ, મંગળ કર લટકાં કહિયે,
મંગળ રૂપ અનૂપ, નિરખી, અતિ મંગળ થહિયે.

શ્રી મંગલ વાણી મુખતણી મંગલ દ્રષ્ટિ વિશાળ હૈ,
કહે બ્રહ્માનંદ મંગલ મુરત, શ્રી સહજાનંદ દયાળ હૈ. ॥૨॥

ઉપર લખ્યા મુજબ ૪૨ બેતાલીસ પ્રસંગોના કીર્તનોની હકીકત મળેલી તે લખી છે. હવે બે ખરડાઓ હસ્તલખીત પ્રસાદીનાં કીર્તનો શ્રીજીએ સન્મુખ બેસી સાંભળેલ તેની નોંધ નીચે મુજબ છે.

(૧) સદ્‌ગુરૂશ્રી પ્રસાદાનંદ સ્વામીએ પોતાના ગ્રંથમાં નીચે લખ્યા કીર્તનોની નોંધ કરી પોતે લખે છે કે, " આ કીર્તનો શ્રીહરિની આગળ સંતોએ ગાયેલાં છે, ને તે સાંભળીને શ્રીહરિ રાજી થયેલા. તેમાં કેટલાંએક તો સદ્‌ગુરૂશ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પોતે જે દહાડે બનાવ્યાં, તે જ દહાડે શ્રીજી સન્મુખ ગાયેલાં છે.

શ્રી પ્રસાદીનાં કીર્તનોની મુખ્ય કડીઓની યાદી

(૧) નવલ પ્રીતમ ગતિકો લખે તેરીયાં. (૨) ઘરમાં જઈને રે કે વાલમ વિચાર્યા. (૩) એક દિન જમના તટ આવી રે કૌતક કીધું કાનુડે. (૪) આજ આવ્યા તે કેમ ઉતાવળા સાચું બોલોને. (૫) મુને રોકે મા મહારાજ માણીગર માવજી. (૬) ઘનશ્યામ મંદિરીએ મોરે રે રસિક પીયા. (૭) ગોરસ લઇને ગોપકા ચાલી વેચવા કાજે. (૮) કાનુડો રે, કાનુડોરે, જમુનાજીને આરે, પાણીડાં વારે. (૯) મારે આજ પ્રિતમ ઘેર આવીયા. (૧૦) એજી મુકે માયા લાગી રે ભેણું મુને વાલૈડે. (૧૧) સખી જોને આ બાળક નાનો રે, (૧૨) ગૈતી ગૈતી ભરવાને નિર, કેસરીયે વાઘે રે, (૧૩) ગોકુળથી ગિરધારી રે, મથુરાં જઈ રહ્યા. (૧૪) ઓરા ઓરાને આવોરે મોહન મતવાલા. (૧૫) મેં તો સગપણ કીધું રે શામળીયા સાથે. (૧૬) રે સગપણ હરિવરનું સાચું. (૧૭) બની રાધે માધો જોડ સખી. (૧૮) નારાયણ નામ લેને તું પ્રાણી રે, (૧૯) એક સમે હરિ વનમાં ઉભા વેણુ વાયરે. (૨૦) સજ્યા શણગાર શોભતા રે આજ સખી વજરાજ. (૨૧) હાં રે મન લીધું મોરલડીનાં તાન માંરે, (૨૨) ચાલ સખી જોવાને જઈયે, ખાંતીલો વનમાં ખેલે રે. (૨૩) ગૈતી ગૈતી ભરવાને નિર રોયરૂંના સંગમાં રે હોલ. [૨૪) છોગાંવાળા હો છેલ મારા જીવન પ્રાણ છો. (૨૫) તારૂં છોગું આવીને મારા ચિત્તમાં વસ્યું. (૨૬) ઓરા આવો નટવર નાનડીયા. (૨૭) હાં રે મે તો બંદી તેરી ચરન લગાય લેરી, (૨૮) એકલાં કેમ રેવાય તમ વિણ વાલજી. (૨૯) વાલા લાગો છો વિશ્વઆધાર રે સગપણ. (૩૦) મીટડલી મારી માવે મુને મીટડલી મારી. (૩૧) લાગ્યો મારે

નટવરથી નેડો. (૩૨) વાલે યગાડી રે વાંસળી રે, માવે વગાડી છે મોરલી. (૩૩) તમે મીઠું બોલીને મન લીધું રે મીઠડા બોલાજી. (૩૪) વાલીડા વેરો કીધો રે કુંજવિહારી. (૩૫) બદ્રિપતિ નર નારાયન કો, મેં દ્વાલીબંધ કહાઉંરી (૩૬) વાલા આવોને મારે ઘેર રે વારી જાઉં વાલમજી (૩૭) ચાલો ચાલો રૌયરનો સાથ વ્રંદાવન જઈ યે રે. (૩૮) બાવા નંદ તણે દરબાર નોબત વાજે રે. (૩૯) રૂપાળો રંગરેલ વાલો લાગે રૂપાળો રંગરેલ. (૪૦) તમે નાના દીવાના કુંવર નંદના (૪૧) વ્રજમાં એક સમે વ્રજરાજકે આડો લીધેલો રે લોલ. (૪૨) હેલી જોને આ નંદકુમાર સલુણો શોભતા. (૪૩) મારે મોલે આજોજી નંદકીશોર. (૪૪ આવનારે મેરે મનકે મેરમ સલુને સાંવરે (૪૫) હરિજન સાચા રે જે ઉરમાં હિંમત રાખે. (૪૬) મેં તો સરવે સંગાથે તોડીરે સાહેલી (૪૭) સખી ગોકુળ ગામના ચોકમાં રે. (૪૮) રંગીલો રંગડાને ચટકે રે, મારૂં મન લીધું. (૪૯) સનેહી શામળો મારા નેણાંનો શણગાર. (૫૦ હો અળવીલા અળવન કીજે. (૫૧) મોળીડામાં મોઇ રે છેલાજીના મોળીડામાં. (૫૨) સુન માત જશોદાગોરી તેરે લાલ અંગુઠી ચોરી. (૫૩) સુણ્યાં મૈયા રાણીના વચન મરમનાંરે. (૫૪) આજ ગૈતી હું તો જમના પાણીરે. (૫૫) કેજો કાનાને કૂબજાને વશ થઈ કેમ બેસી રહ્યા (૫૬) મુખડાની માયા લાગી રે મોહન (૫૭) આંગણીએ ઝાઝું શું ભણીએ. (૫૮) જાણ્યાં જાણ્યાં રે અમે જાણ્યાં. (૫૯) એની વનમારે બંસી બોલે (૬૦) આવો અલવીલા મંદિરીએ મારે. (૬૧) જમોનેં મારા નાથજી સારૂં સારૂં (૬૨) અધમ ઓધારણ એવિનાશી. (૬૩) મુને કીધેલ કાનુડે રે દીલ લઈ નેદીવાની (૬૪) કીધેલ ઘેલીરે માવે મુને મંત્ર ભણી. (૬૫) લગાડી તેં પ્રીત લાલ રે પ્રીતલડી તો લગાડી, (૬૬) મદુરામાં જાશો મથુરામાં જાશો માવરે.

ઉપરના છાસઠ પદોમાં કેટલાંએક આપણે જે કીર્તનોના પ્રસંગો આગળના અને ચાલુ અધ્યાયમાં આવી ગયાં તે પણ છે. હવે નંબર (૨) નાં સદગુરુ શ્રી **દેવાનંદસ્વામી**ની નોંધ પોથીનાં પદો વાંચીએ.

(૨) સદગુરુ શ્રી **દેવાનંદસ્વામી**એ કવીશ્વર **દલપતરામ**ને પોતાની **ટીપણી** બુકમાંથી નીચે લખ્યા પદો (કીર્તનો) સ્વામીશ્રીએ શ્રીજી મહારાજને સંભળાવીને, **પ્રસાદી**નાં વસ્ત્રો થાળ, ચરણારવિન્દ, હાર વગેરે મેળવેલ, તે યાદીમાંથી નોંધાવ્યાં હતાં. તેનું લીસ્ટ. આમાં પણ ઘણાંએક પદો આપણે વાંચી ગયા તે જ ફરીને આવેલ છે, પરંતુ તે પ્રસાદીની ટીપણી બુકમાં જે નોંધ મળેલ છે તે આ નીચે આપવામાં આવેલ છે.

[૧] આજની ઘડી રે, ધન આજની ઘડી, [લાડુદાનજી]
[૨] મે જુબન મે કયા રહું, મેરા દિલ લુભાનાવે. [લાડુદાનજી]
[૩] માતાજી જશોદારે મેલો ઘેર માહરે રે, [જેતલપુરમાં]
[૪] કાનસે નેડો. કાનસે નેડો, લગો મકે કાનસે નેડો, [કચ્છી]
[૫] નૈનુંમેં સહજાનંદ વે, નૈનુંમેં સહજાનંદ.
(૬] વાસુદેવ નારાયન વિશ્નું મોહન કૃષ્ણ મુરારી [અષ્ટોત્તર શતનામાવલી]
[૭] માઇ ફુલન હિંડોરે ઝુલે, [કવિત]
[૮] બલીહારી ઘનશ્યામ સુંદરની. [ધર્મવંશ મહિમાનાં]
[૯] કાંઈ હઠ રાખો છો જી માંકા રાજ. [મારવાડી ભાષાનાં]
[૧૦] નાનકડા રે નાનકડા તમે નંદકુમાર. [દાણલીલા પદ. ૯]
[૧૧] * આજ આવ્યાતા કેમ ઉતાવળા, સાચું બોલોને.
[૧૨] + કામણીઆં કાંઈ કુબજા જાણે, કહાન કુંવર વશ કીધારાજ કામણીઆં.
[૧૩] મોહન મહોલ પધારો રંગ ભીનારે [જેતલપુરના મહોલેં રચેલું.]
[૧૪] નંદની નીંગરડા આડોઅચી, મોકો કુરો ચેંથો કહાન વહાલા. [સીંધી]
[૧૫] એક સમે દ્વારિકા નારદમુનિ આવ્યા. [સત્યભામાનું રૂસણું]
[૧૬] સલૂણી છબી સહજાનંદ સુખકારીરે. [ખૈયા ખત્રીને સંબોધીને]
[૧૭] હો સજની માંકા વાલમને બતાય. [મારવાડી ભાષા વિરહનાં]
[૧૮] એક વાત સુણો વ્રજવાસીરે. [બ્રહ્માનંદસ્વામીની સમજણનું]
[૧૯] હો મન હરના ત્રિયબનમે નહિં ચરના.
[૨૦] નરનારાયન વાસુદેવ હરિ કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ કહિયે. [પંચવર્તમાનનું]
[૨૧] બદ્રીપતિ નરનારાયન કો દ્વાલીબંધ કહાઉંરી.
[૨૨] કામ તજયા તો કયા ભયા, મન દામ વસત મન માંઈ રે.
[૨૩] સીંધુસુતાપતી કયું ન સંભારે. [ગુઢાર્થ પદ ૪]
[૨૪] જ્યાકી પ્રભુ પદમેં નહિ પ્રીતિ.
[૨૫] રામ ભજે સો સબ મેં ભલા હૈ.
[૨૬] હાંજી ભલા જોગી હરિસે જોગ જગવે, (અષ્ટપદી ૪ શ્રીરંગ–૪ બ્રહ્માનંદ)
[૨૭] જીરે વર્તમાન પંચની વારતા રે. [પંચ વર્તમાનનું ઘોળ]
[૩૮] માયા કોઉસે તજી નહિ જાવે.
[૨૯] જગત મેં મત કીજો અભિમાન.
[૩૦] દાટયો રેને ચોર દૈવ્યના શું મુખ લઇને બોલેજી. [અષ્ટપદી)

---

* એ અષ્ટપદીમાં છેલ્લાં ચાર પદો પતિવ્રત ધર્મનાં છે.
+ એ કામણીઆં ચારણજ્ઞાતિમાં વર તોરણે આવે ત્યારે ગવાય છે.

[૩૧] હારે નહીં મેલું રે માવા, મારા નેણુંની આગેથી નહીં મેલું.
[૩૨] ઓરા આવો મારા લેરખડા લહેરી.
[૩૩] તારો ચટક રંગીલો, છેડલો, અલબેલ રે. [ઝીલણીઆં]
[૩૪] જાવ નૈ દેશાંજી નંદકુમાર. [મારવાડી ભાષા]
[૩૫] મથુરાંની વાટે, મથુરાંની વાટે, વાલા નવ જાવું રે, મથુરાની વાટે.
[૩૬] કન્નૈયા તેરે કાજ હો જોગન હોંઉંગી.
[૩૭] દુધ દહીં ઢોળે રે હો, માવો માથડલે.
[૩૮] એક સમે હરિ વનમાં ઉભા વેણુ વાયરે. [૨૪ પદો]
[૩૯] મેં વારી તવ નામ પર મહેરમ મતવાલા. [પ્રાર્થના પદ]
[૪૦] અધમ ઉધોરણ આવનાશી, તારા બીરદની બલિહારી રે. [બે પદો
[૪૧] હરિજન સાચારે જે ઉરમાં હિંમત રાખે. પ્રભાતી]
[૪૨] રથજાત્રાનાં [૪૩] અષાડી એકાદશીનાં.
[૪૪] ઓચ્છવની પ્યારી કેશવની, આજ એકાદશી ઓચ્છવની.
[૪૫] કોડે કોડે એકાદશી કીજીએ રે
[૫૬] પવિત્રા એકાદશીનાં [૪૭] શ્રાવણ સુદી એકાદશીનાં.
[૪૮] રક્ષાબંધનનાં [૪૯] જન્માષ્ટમીનાં. [૫૦] રાધાષ્ટમીનાં.
[૫૧] જળજાત્રાનાં. [૫૨] દશેરાનાં. [૫૩] શરદ પુનમનાં.
[૫૪] ધનતેરશનાં. [૫૫] કાળીચૌદશનાં. [૫૬] દીવાળીનાં.
[૫૭] અન્નકુટોત્સવનાં. [૫૮] હિંડોળાનાં [૫૯] ગણેશ ચતુર્થિનાં.
[૬૦] હનુમાન જયંતિનાં. [૬૧] સિદ્ધેશ્વર મહાદેવજીનાં.
[૬૨] મારે મહેલેં આવો, હસીને બોલાવો.
[૬૩] જગત મેં જીવનાં થોરા મ ભુલે દેખી તન ગોરા. [ગઝલ]
[૬૪] મેં વારી પીયા પ્રાનવે, વદન દેખાય ભલાગિરધારી. [શ્રીરંગદાસ]
[૬૫] સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ સત્યરે. [શ્રીરંગદાસ]
[૬૬] કાનુડે ધુતારે ઘેલી મુને કિધીરે અલબેલે વ્હાલે.
[૬૭] આજ મેં તો ભેટયારે અંકલર પ્રગટ હરિ (શ્રીરંગદાસજી)
[૬૮] નૈનુંરા જોર નજારાવે પીયાતેરે, નેનુરા જોર નજારારે. (શ્રીરંગદાસ)
[૬૯] સુંણો સુંદરશામ, એમ ન ઘટે રે તમને દીનાનાથજી (શ્રીરંગદાસ)
[૭૦] માંકે મહેલે આજોજી રે હો સુંદર શામ. (મારવાડિ ભાષા)
[૭૧] મેં તો સગપણ કીધુંરે શામળીયા સાથે.
[૭૨] સગપણ કીધું રે સાચું, હવે હું રંગ બીજો નવ રાચું.
[૭૩] હૈડાંનો હાર હરિરે, સખી અલબેલો હૈડાનો હાર હરિ.

(૭૪) હું તો ચાલીરે, હું તો ચાલી, શિર લઇ કરમાંય.
(૭૫) વર્યા મેંતો વનમાળીરે શિરને સાટે.
(૭૬) મેં ઢાઢી મહારાજકો, હાજર હુકમ હજુર.
(૭૭) જેઠે જીવન ચાલીઆ, નિરમોહી મારાનાથ *

ઉપર મુજબ શ્રીજી પ્રસાદીનાં કીર્તનોની યાદી અને પ્રસંગોની હકીકત જે મળી છે તે લખી છે બાકી તો ઘણાંખરાં કીર્તનો શ્રીજી મહારાજે સાંભળેલાં છે અને તેથી જ વર આપેલો કે જે, શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીનાં એક સો કીર્તન દરરોજ બોલશે, તેને હું પ્રત્યક્ષ દર્શન દઇશ. એ વર મુજબ ઘણાંક હરિભકતોને દર્શન આપેલાં સાંભળવામાં છે.

ઈતિ શ્રી કેસરભકત વિરચિતે, શ્રી બ્રહ્મસંહિતા મદયે ચતુર્થ પ્રકરણે ધ. ધુ. આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ સદગુરૂ દેવાનંદ સ્વામી સંવાદે સ્વામીશ્રીનાં ગુર્જર કીર્તનો પ્રસંગ નામ દસમો અધ્યાયઃ સમાપ્ત, ॥ ૧૦ ॥

....

શ્રીજી

અધ્યાય ૧૧ અગ્યારમો

બ્રહ્મમુનિ ભગવાનની ગાદી ઉપર

એક સમય શ્રીજી મહારાજ ભુજ શહેરથી ગંગારામ જેઠી તથા સુંદરજીભાઈ અને હીરજીભાઇ આદિ ગૃહસ્થ સત્સંગીઓ, સંતો, પાર્ષદો

* એ બારમાસા શ્રીજીએ દિવ્ય સ્વરુપે સાંભળીને સ્વામિએ છેલ્લી કડીમાં કરેલી માગણી મુજબ પોતાની સ્વધામ પધારવાની તીથીનેજ દહાડે તેજ ટાઇમે સ્વામીને પોતે દિવ્ય વિમાનમાં પધરાવી પોતાના અક્ષર ધામમાં તેડી જતાં બહુજ પ્રતાપ જણાવ્યો હતો. તેથી તે બારમાસા પણ પ્રસાદીના છે, તેમ દેવાનંદ સ્વામી કહેતા એવું કવિ દલપતરામભાઇ લખે છે.

સાથે માંડવી બંદર પધાર્યા. માંડવી ગામે ખૈયા ખત્રી નામના વેદાંતીનો મોટો અખાડો હતો. ત્યાં વેદાંતની ચર્ચા દરરોજ થતી, ખૈયાના શિષ્યો સ્ત્રી–પુરૂષો મળી લગભગ પાંચસો હતા અને આસપાસમાં તેની વેદાંતી તરીખેની ઉત્તમ ગણના હતી. પોતાને તેનું અતિ અભિમાન હતું અને જે મળે તેને ચર્ચા કરી અનેક યુકિત પ્રયુકિતથી પોતાનો શિષ્ય બનાવતો. "સહજાનંદ સ્વામી કાઠીઆવાડમાં ભગવાનનો અવતાર મનાય છે અને અહીં કચ્છમાં પણ તેના શિષ્યો તેને ભગવાન માની પૂજે છે; પણ જો તેઆ મને એક વખત મળે તો હું તેને જીતી તેનો પરાજય કરૂં;" તેમ કહેતો અને શ્રીજીના મિલાપની રાહ જોયા કરતો, તેવામાં શ્રીજી ભુજ પધાર્યા હતા અને એ યોગભ્રષ્ટ આત્મા ઉપર દયા લાવી, ઘેર બેઠાં ગંગા આંવે તેમ, તેને ત્યાં (માંડવીમાં) પધાર્યા, ગામથી પશ્ચિમ દિશામાં તળાવના કિનારે મોટા મોટા વડ અને વાંચ છે, ત્યાં ઉતારા કર્યો, સદ્‌ગુરૂ ×અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામી અને સદ્‌ગુરૂ પ્રસાદાનંદ સ્વામી લખે છે કે, "ત્યાં આવી શ્રીજી મહારાજે સદ્‌ગુરૂ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ચંદન ચચ્ચાવી. ગળામાં મોટો ફુલહાર પહેરાવિ ઘોડા ઉપર બેસારી સ્વામિનારાયણની પધરામણી થાય છે, તેવી રીતે ગાજતે વાજતે માંડવીમાં સામૈયું કરાવી ગામની શેરીઓ, ચોકમાં સંત હરિભકતોના જુથ સાથે ફેરવીને એક ધર્મશાળાથાં થોડો સમય પાટ ઉપર બેસારીને પછી તળાવને કિનારે શ્રીજી મહારાજ પાસે લાવ્યા." એ વાત ખૈયાના જાણવામાં આવતાં ઘણા સમયથી રાહ જોતો હતો. તેથી, સહજાનંદ સ્વામી આજ ઘેર બેઠાં આવ્યા તેમ જાણી; તેને જીતવા પોતે પોતાના અનુયાયી અનેક સ્ત્રી–પુરૂષો સાથે પોતાના કુટુંબી માં, ભાઈ, પુત્ર આદિક અનેક ગામમાં વસતા ઘણા વેદાંતીઓને સાથે લાવી તળાવને કાંઠે શ્રીજીના ઉતારે આવ્યો. તેમાં વેદાંત ભણેલી કેટલીએક સ્ત્રીઓ પણ સાથે હતી.

× આ હકીકત સદ્‌ગુરૂ દેવાનંદ સ્વામી ની 'નોંધપોથી'માંથી તથા સદ્‌ગુરૂ અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામિ કૃત ' વાર્તા સંગ્રહ'માંથી તથા સદ્‌ગુરુ પ્રસાદાનંદ સ્વામી કૃત 'સ્વામિનારાયણ વિચરણ લીલામૃત'માંથી તથા સદ્‌ગુરૂ રૂગનાથચરણદાસજી લિખિત "હરિચરિત્ર ચિંતામણી"માંથી અને કંઠસ્થ સંતો હરિભકતો પાસેથી જે મળી છે તેમ લખી છે.

શ્રીજીની ચાતુરી

શ્રીજી મહારાજ અંતર્યામીપણે એક હિકમત કરવા બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું કે, બ્રહ્મમુનિ! તમો આ મારા આસને ઉંચી પાટ ઉપર હમણા બેસો, અને હું એ પાટની પાસેનીચે કામળી પાથરીને બેસુછું કારણ કે, ખૌયો વેદાંતી સ્વવિદ્યાના અભિમાને અહીં પ્રશ્ન-ઉત્તરની ચર્ચા કરવા આવે છે, તે તમને આવીને સહજાનંદસ્વામી માની પ્રશ્ન પુછશે. એ વખતે તમો મારા તરફ આંગળી બતાવી, 'એ ઉત્તર કરશે' એમ કહેજો.' એટલે સ્વામીએ પ્રાર્થના કરી કે, મહારાજ આપના ઉંચે આસને આપની હજુરમાં મારાથી કેમ બેસાય? મને પાપ લાગે.' ત્યારે શ્રીજી મહારાજ કહે કે, સ્વામી અમારે વચને બેસો, તે તો ગુરૂ આજ્ઞા કહેવાય તેમાં દોષ ન લાગે. તે સાંભળી સ્વામી કહે કે, 'ઠીક મહારાજ, હું પણ એ ઘડી ભગવાનની ગાદી ભોગવી લઉં' એમ કહી પાટ ઉપર બેઠા. અને મહારાજની આજ્ઞાથી સંતોએ સ્વામીને ચંદનની અર્ચા કરી, ફુલહારો પહેરાવ્યા. અને પાટના પાયા પાસે શ્રીજી કામળી પાથરી તદ્દન સાદા વેશમાં સંતો સાથે સંતસ્વરૂપે બેઠા. સ્વામીની મહા કદાવર પુષ્ટ કાયા, શ્વેત આરસ જેવો સુશોભિત ગૌર વર્ણ, પ્રભાવશાળી મુખારવિન્દ માણસના ચિત્તને આકર્ષક દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા બ્રહ્મમુનિ પરમહંસોની સભા વચ્ચે પાટ ઉપર ભગવાન જેવા શોભતા હતા, તેવામાં ખૌયો વેદાંતી શિષ્ય મંડળથી વીંટાળાયેલો, કેટલીએક શ્રુતિઓ બોલતો બોલવતો ત્યાં આવ્યો, એટલે પાર્ષદોના કહેવાથી સ્ત્રીઓને સભામાં ન લાવતાં થોડે દુર બેસારી. તે સ્ત્રીઓ પણ શ્લોકો બોલતી હતી. ખૌયાની માતા સ્ત્રી સમાજમાં બેઠી હતી. ખૌયો સભામાં આવ્યો અને પાટ નજીક ઉભો રહી પુછ્યું કે, "સહજાનંદસ્વામી કોણ છે?" તમે છો?" સ્વામી કહે કે હા. તમારે જે કંઈ પ્રશ્ન-ઉત્તર કરવા હોય તે મને પુછો એટલે વેદાંતી ખૌયે, કહ્યું કે હું વેદાંતનો આચાર્ય છું ને મારે વેદાંતના પ્રશ્નો પુછી ચર્ચા કરવી છે. તો ઉત્તર આપશો? એટલે બ્રહ્માનંદ સ્વામી કહે કે, "એવા પ્રશ્નોના ઉતર તો આ સભામાં બેઠા અમારા નાના સાધુ પણ કરશે. એવા ઉત્તરો હું શું આપું? માટે તમો ખુશીથી પ્રશ્ન પૂછી ચર્ચા કરવી હોય તે કરો" એમ કહી શ્રીજી મહારાજ સામી આંગળી ચીંધી.

એટલે શ્રીજી કહે કે "આવો, બેસો મારી સન્મુખ, તમારે જે જે પ્રશ્નો પુછી ચર્ચા કરવી હોય તે ખુશીથી કરો." પછી ઝૈયે વેદાંતના સિદ્ધાંતની જે ૧૦૮ (જે શત પ્રશ્નોત્તરી છે અને તે છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે) પ્રશ્નો એક પછી એક પૂછવા માંડયા, અને શ્રીજી મહારાજ એ સર્વના ઉત્તરો એક પછી એક કરવા લાગ્યા. એમ ૧૦૮ પ્રશ્નોના ઉતર સાદી અને સરળ ભાષામાં સાધારણ અભણ માણસ પણ સમજે તેવી રીતે પોતે કરી બતાવ્યા. એ ઉત્તરો સાંભળી ઝૈયો મનમાં વિચારે છે કે, "આવા મહાન કઠિન તત્ત્વજ્ઞાનના આ અધ્યત્મિક શાસ્ત્રના જ્ઞાનપુર્ણ પ્રશ્નોના ઉત્તર આ નાના સાધુએ બહુજ સરલ અને ટુંકી રીતે કરી બતાવ્યા જેમાંના કેટલાક કઠિન પ્રશ્નોં તો મને પણ સમજાતા નહોતા તે આજે હું તેમના ઉત્તરથી સમજ્યો અને તે ગહન વિષયની મને ઘેડ પડી ગઇ મને તો મનમાં થાય છે કે, આ પરાવણી (વેદવાણી)ના ઉત્તર બ્રહ્મ સિવાય આવી સરલ ગુજરાતી વાણીમાં બીજો કોઇ ન કરી શકે. આ કહેવાતા નાના સાધુમા જયારે આટલું બ્રહ્મજ્ઞાન છે ત્યારે આ પાટ ઉપર બેઠેલા સહજાનંદસ્વામીમાં શું નહીં હોય? એમ વિચારી સ્વામીશ્રીના મુખારવિન્દ સામું જોતા તેની આકર્ષણ શકિત અને શ્રીજીએ કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરની અલૌકિક શક્તિ આ બન્નેમાં સહજાનંદ સ્વામી કોણ હશે? તેવી શંકા થતાં તે મુંઝાયો, પછી પોતાની પાસે બેઠેલા પોતાના કચ્છી વેદાંતી શિષ્યોને સંબોધીને કચ્છી ભાષામાં પુછવા લાગ્યો કે, "બેલી હેડો (સ્વામી પ્રતિ આંગળી ચીંધીને) સહજાનંદ આય? કે (મહારાજને બતાવીને) હેડો સહજાનંદ આય?" તે સાંભળીને તેના શિષ્યો કહે છે કે, હકડો સહજાનંદ આય બો નાંય આંઈ ચ્યોજે બોમે સે કેર સહજાનંદ આય? ઝૈયો ઘડીક સ્વામી સામું જુવે તો ઘડીક શ્રીજી મહારાજ સામું જુવે, તો ઘડીક સભા સામું જોઈને પોતાના શિષ્યવર્ગ સામું જુવે. હવે શું નિર્ણય કરવો? થે નકકી નહીં કરી શકતાં શ્રીજી મહારાજ મંદમંદ હસવા લાગ્યા; અને બ્રહ્માનંદસ્વામી સામું જોઇને "આનો ભરમ હવે તમે ભાંગો". એમ ઇશારાથી સમજાવ્યું; સ્વામી પણ સઘળી પરિસ્થિતિ પારખી ગયા અને વેદાંતશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, વેદવાણી વગેરેનો સાર ગ્રહણ કરી ઝૈયાના એકસો આઠ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂંપે માત્ર ચારજ કડીમાં પોતે કહીને "આ સહજાનંદ સ્વામી છે" તેમ અંગુલીનિર્દેશ ચાર વખત

કરી બતાવે છે. તે મેવાડી રાગનું એક પદ રચી શ્રીજી સભામાં પોતાના મધુર કંઠે અને લાક્ષણિક શૈલીથી ગાઇ સંભળાવે છે અને સભા સર્વ શાંતિથી સાંળળે છે.

રાગ મેવાડી

સહજાનંદ સુખકારી રે સલુણી છબી, સહજાનંદ સુખકારી. (ટેક)
વેદાંતી અરૂપી કહે છે, 'ન્યાય' અનુમાને લે છે,
તે આ સંતોમાં રહે છેરે; સલુણી છબી સહજાનંદ. (૧)
નિગમ કહે અનુમાને, મુનિવરને નાવે ધ્યાને;
વ્હાલો તે આ ભીને વાને રે, સલુણી છબી સહજાનંદ. (૨)
સર્વકર્તા સર્વાધારો, સર્વમાં સર્વથી ન્યારો;
પ્રગટ રૂપ તે આ પ્યારો રે, સલુણી છબી સહજાનંદ. (૩)
જગજીવન જે અંતર જામી, નામ, સર્વના છે નામી;
તે આ બ્રહ્માનંદનો સ્વામી રે; સલુણી છબી સહજાનંદ. (૪)

એ કીર્તનની ચારે કડીમાં જ્યારે 'આ' શબ્દ આવે છે ત્યારે તે શ્રીજી તરફ અંગુલીનિર્દેશ કરી ચાર વખત શ્રીજીનું પ્રગટ સ્વરૂપ સમજાવે છે. અને કહે છે કે, "વેદાંત શાસ્ત્ર" જેને અરૂપી કહે છે, ન્યાયશાસ્ત્ર જેને અનુમાનથી ગ્રહણ કરે છે, તે પ્રભુ આ, સંતો ભેળા બિરાજે છે. વેદના અનુભવમાં પણ નહિં આવતાં નેતિ નેતિ કહી મુનિઓ પણ તેનું ધ્યાન ધરતાં દર્શન કરી શકતા નથી, તે પ્રભુ આ, ભીને વાને (ઘનશ્યામ સ્વરૂપે) બિરાજે છે સર્વના કર્તા, સર્વના આધાર સર્વમાં છે, અને સર્વથી ન્યારા પણ છે, તે પ્રગટ સ્વરૂપે પ્રેમેથી અહીં બેઠા છે. જગના જીવન પ્રભુ, તે તો અંતર્યામી છે, સર્વે નામના નામી છે તેજ આ બ્રહ્માનંદનો સ્વામી છે, એમ કહી પોતે પાટ ઉપરથી નીચે ઉતરી શ્રીજી મહારાજને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીને શ્રીજીને પોતાના હાથથી ઊભા કરી પાટ ઉપર પધરાવ્યા. ને પોતે નીચે બેઠા. એટલે સદ્‌ગુરૂ શ્રી મુકતાનંદસ્વામીએ ઉપદેશની વાતો કરી. તે સાંભળી ખાચોખત્રી શ્રીજીનાં વર્તમાન ધારી શ્રીજીની કંઠી બાંધવા તૈયાર થયો. તેના કેટલાએક શિષ્યોકે જેઓ ખૌયાને જ્ઞાનનો મેરૂ પર્વત કહેતા, તે કચ્છી ભાષામાં બોલ્યા કે. "કુરો મેરૂ ડગ્યો!?" ત્યારે ખૌયો કહે છે કે

"હા, ડગ્યો આઉં બ્રહ્મ ઇયાં હી પરબ્રહ્મ આય, ઇનસે બીયો વડો કોઇ નાઇ, હીં. હકડો સહજાનંદ આય બીયો કોઇ ઇન જેડો નાંય. આંઉ તો ઇન જો દાસ ઇયાં. આંઈ સહુકે મોક્ષ જો ખપ હોય તો સહજાનંદસ્વામીકે શરણે અચો." ઉપર મુજબ કહી ખૌયા ખત્રીએ તથા તેના પુત્ર નથુએ તથા તેના ભાઇ ટોપણે વર્તમાન ધરાવી શ્રીજી હસ્તે કંઠમાં કંઠીઓ ધારણ કરી, અને પાંચસો પરમહંસ સહિત શ્રીજીને પોતાને ઘેર પધરાવી રસોઈ કરાવી સહુને જમાડયા. ખૌયાના કેટલાએક મુમુક્ષુ શિષ્યો પણ શ્રીજી પાસે વર્તમાન ધરાવી આશ્રિત થયા. આથી આખા કચ્છ ને વાગડ પ્રદેશમાં હાક વાગી ગઇ કે, "ખૌયાવેદાંતિને સ્વામિનારાયણે શરણે લીધો. ખૌયો સદગુરૂ શ્રીબ્રહ્માનંદસ્વામીને પણ ગુરૂ માનતો હતો. કેમકે.

ગુરૂ ગોવિંદ દોનું ખડે, કિસકું લાગું પાય,
પ્રથમ નમું ગુરૂદેવકું, (જીને) ગોવિંદદિયા બતાય.

એ ન્યાયે સ્વામીએ શ્રી સહજાનંદસ્વામીને ઓળખાવ્યા તેથી સ્વામી પ્રત્યે તેની ગુરૂબુદ્ધિ હતી. સદગુરૂ બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પણ ખૌયાને ઉદેશી છ સવૈયાઓ રચ્યા હતા. "મુખતેં ઇક બ્રહ્મ બનાય કહે." વગેરે વિપરીત જ્ઞાનીના અંગના રચેલા તે પછી બ્રહ્મવિલાસ જ્યારે (સં.૧૮૮૩માં) સ્વામીએ રચ્યો ત્યારે તેમાં તે છંદો દાખલ કર્યા હતા. તે ઉપરાંત ગુરૂ મહિમાનાં બે કવિત કર્યા. તે શ્રી બ્રહ્મવિલાસમાં 'ગુરૂદેવના અંગ માં છે, તે પણ તે વખતનાં જ બનાવેલાં હતાં. તેમ કવીશ્વર દલપતરામભાઈ લખે છે.

સાચા સદગુરૂઓ કેવા હોય તે વિષેનું કવિત

દેહકો અધ્યાસ સો મિટાત નિજ દાસહુંકે,
શત્રુ અરૂ મિત્ર નાંહી, નાંહિ મેરા તેરા હૈ,
આતમાકી ગતિ સાધી, ઓર ન ઉપાધિ કછું.
સુખ હું કે વારિધિમેં, કિયા નિત્ય ડેરા હૈ,
સિદ્ધિ રહે હાથ જોર, દેખત ન તાકી ઓર,
કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મુરસે ઉખેરા હૈ,